

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

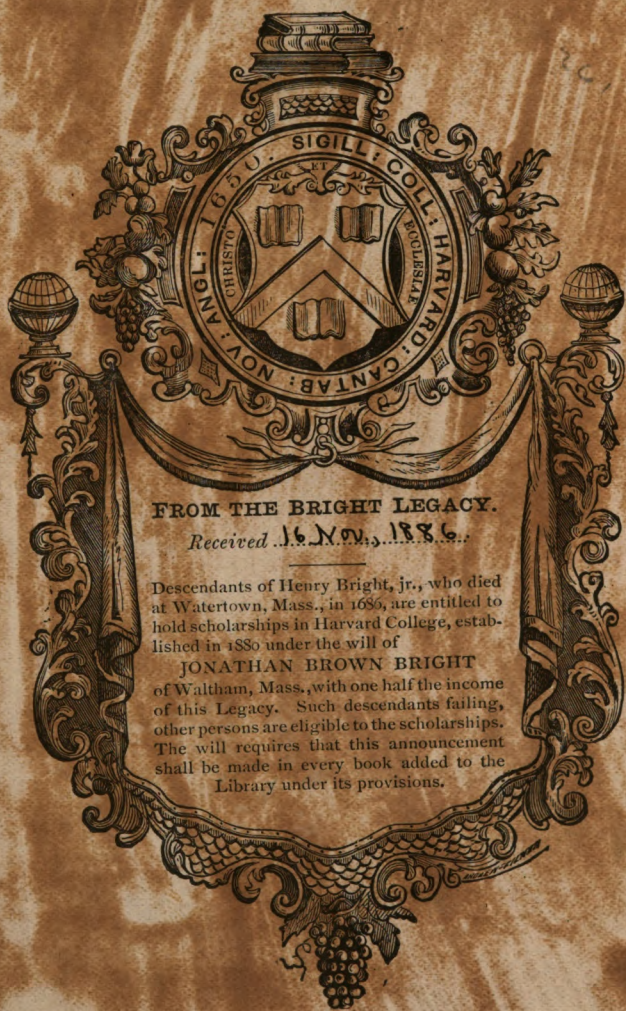
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Slaw 8101.74

FROM THE BRIGHT LEGACY.

Received 16 Nov., 1886.

Descendants of Henry Bright, jr., who died at Watertown, Mass., in 1685, are entitled to hold scholarships in Harvard College, established in 1880 under the will of

JONATHAN BROWN BRIGHT
of Waltham, Mass., with one half the income of this Legacy. Such descendants failing, other persons are eligible to the scholarships. The will requires that this announcement shall be made in every book added to the Library under its provisions.

RAD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA LXXVIII.

MATEMATIČKO-PRIRODOSLOVNI RAZRED.

VII.

•
•
•
U ZAGREBU 1886.

U KNJIŽARNICI JUG. AKADEMIJE L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH).

slav-8101.74
~~VIII, 261~~

NOV 16 1886

Bright fund.
(78-81)
in 2.

Sadržaj.

	Strana
Kristalinično kamenje u Fruškoj gori. Nov prilog geologiji Fruške Gore.	
Od dra. Miše Kišpatića	1
Lučbeno istraživanje Jamničke alkaličko-muriatičke kiselice. Od dra.	
Gustava Janečka	78
O nekih vlastitostih determinanta verižnika. Od dra. Fr. I. Studničke	105
Djakovački potres dne 24. ožujka 1884. Od dra. Gj. Pilara	117
O povratku studeni mjeseca svibnja. Od J. Torbara	175
Predhistorijsko kamenito orudje iz narodnoga muzeja u Zagrebu. Od	
dra. M. Kišpatića	188
II. Izvješće potresnoga odbora. Od dra. M. Kišpatića	204
III. Izvješće potresnoga odbora. Od dra. M. Kišpatića.	218

Kristalinično kamenje u Fruškoj gori.

Nov prilog geologiji Fruške gore.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 21. lipnja 1884.

DOPISUJUĆI ČLAN DR. MIŠO KIŠPATIOĆ.

Godine 1881., te 1882. i 1883. boravio sam svaki put po mjesec dana u Fruškoj gori s nakanom, da proučim kristalinično kamenje, koje tvori veliki dio same gore. Sakupio sam tu veliku množinu i k tomu veoma zanimiva materijala. Jedan dio toga materijala obradio sam zadnjih godina. Bili su to ponajprije trahiti iz ledinačke i raskovačke okolice, te iz petrovaradinskoga tunela, za tim zeleni škrljavci petrovaradinskoga briega i napokon serpentini i serpentinu nalično kamenje iz Fruške gore. Timi razpravami, koje su tiskane u Radu jugoslavenske akademije za znanost i umjetnost, nisam još ni izdaleka izcrpio svu onu množinu kristalinična kamenja, od koga je izgrađen malne cio trup gore. Redci ovi pokazati će, koje obilje raznovrstna i veoma zanimiva kamenja sakriva Fruška gora. Najveći dio toga kamenja nije bio ni poznat, ni iztražen. Najvažnija i rekao bi skoro, jedina razprava, koja nastoji, da predoči celokupnu geologijsku sliku Fruške gore jest ona od dra. *A. Kocha*, pod naslovom „*Neue Beiträge der Frusca Gora in Ostslavonien*“ (*Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt*, 26. Band, 1876, I. Heft, p. 1—48). Moje razprave o trahitu, serpentinu i zelenih škrljavcih pokazale su dovoljno, da je onaj dio Kochove radnje, koji se bavi kristaliničnim kamenjem, u mnogom manjkav i kriv. Trahite fruškogorske proglašuje Koch fonoliti, zelene škrljavce petrovaradinske tvrdjave smatrao je ponajprije kao serpentine, a kasnije kao diorite i diabaze, a na antigoritne serpentine nije u gori ni naišao. Među kamenjem, a osobito škrljavci, što ću ih ovdje opisati, spominje Koch samo filitne, tinjčeve i vapnene škrljavce, ali im nije

opredielio njihovu mineralogijsku narav, niti ih petrografski razredio. Sve ostalo škrljavo i njeko gromadno kamenje, koje ću ovdje navesti, nije bilo do sada u Fruškoj gori poznato. Med tim kamenjem spomenuti ću već ovdje glaukofanitno škrljavo kamenje kao novu vrst za Hrvatsku. Najljepši je to u petrografiji, a i najrjedji kamen, što ga do sada samo na nekoliko mjestah nadjoše.

U obseg ove razprave uzeti ću i ono kamenje, što sam ga prije opisao, no samo u toliko, u koliko ga mogu svojim novim sabranim materijalom nadopuniti. Sve ostalo ću dakako morati mimoći, pa se zadovoljiti samo tim, da napomenem samo ime opisane vrsti, što smatram potrebnim, jer bi rada radnjom ovom predočiti podpunu sliku o kristaliničnom kamenje Fruške gore. Prolazeći Fruškom gorom prošao sam na sjevernoj i na južnoj strani malne sve potoke, pa i sav Vienac, tako da nije sigurno puno toga, što bi bio mimoišao. Uza sve to mislim još uvijek, da bi petrograf mogao u gori još što to naći, a da geologa još čekaju pune ruke posla, da opredieli tačan položaj raznoga kamenja, što će mu sada u toliko laglje biti, što je ono opredieljeno.

U Fruškoj gori nalazimo obe glavne hrpe kristalinična kamenja, vidjamo tu eruptivno kamenje i onda u veliko kristalinično škrljavo kamenje. Započeti ću ovdje ponajprije opisom eruptivna kamenja, a onda ću preći na kristalinične škrljavce.

A. Eruptivno kamenje.

I. Starije eruptivno kamenje.

1. **Granit.** Granitno kamenje u Fruškoj gori spominje već *Koch* u svojoj razpravi. Sudeć po njegovih navodih, mora da je granit po Fruškoj gori vrlo razširen, a i da tvori po starijem kamenju samo omanje žice. Koch ga je našao samo kano valutice i to u Beočinskom, Rakovačkom i Vrdničkom potoku, dočim mu je pokojni *A. Popović*, profesor iz Novoga Sada, predao granitne valutice još i iz Ledinačkog i Kameničkog potoka. Bilo mi je to poznato, pa sam za to po svih potocih valutice tačno pregledao, pa mi ipak nije pošlo za rukom, da tu igdje nadjem i traga granitu. Ali sam za to naišao na granit u petrovaradinskom bregu, koji je u toliko zanimiviji, što mu se tim zna, da je probio zelene škrljavce i da je u njih ležao.

Petrovaradinski granit našao sam na dunavskoj strani medju kamenjem, što su ga iz prve trećine tunela, gdje se je razvio amfi-

bolni škrljavec (dioritni škrljavec), izvezli. Bilo ga je tu vrlo malo, što je dokazom, da se je on tu proturao u tankih žicah. U samom tunelu nisam ga mogao naći i razabrati i to radi slabe razsvjete, što sam ju tamo imao. Granit je taj naime sivkasto zelene boje, te se radi toga u nutrašnjosti tunela neda razlučiti od ostalih zelenih škrljavaca. Zelenkasta boja granita potiče od raztrošine, kako ćemo to odmah viditi. Kamen je inače dosta čvrst, a prostim okom se već njegova zrnata narav jasno razpoznaje. Vide se tu sitna staklenasta zrna kremenena i pomućena zrna glinenca. Tinjac se prostim okom na kamenu ne razpoznaje. Granit taj spada medju osrednje zrnate odlike.

U izbrusku pod sitnozorum razpoznajemo u petrovaradinskom granitu kremen, glinenac, raztrošen tinjac i apatit.

Kremen razasuo se je u malenih zrnih dosta jednolično medju raztrošenim glincem, te se svojom prozirnošću i staklenim sjajem iztiče nad ostalimi sastavinami. Kremen je posve nepravilna oblika, kao što to obično u granitih vidjamo, jer je zauzeo mjesto, što mu ga je glinenac opredielio. U samom kremenu vidjamo ponješto uklopaka i to dvie vrsti. Ponajprije vidimo tu prilično puno veoma sićušnih iglica jedne rude, koja je basalom svojom kalavošću poprieko u pojedine članke razdieljena, kako to uvijek kod apatita nalazimo, pa zato ne ću pogriješiti, ako rekнем, da ovaj iglasti uklopak nije ništa drugo nego apatit. Druga vrst uklopaka u kremenu jesu uklopci tekućine sa pomičnim mjehurčićem, sa libelom. Najveći dio tih uklopaka prikazuje se još pri povećanju od 6 do 700 puta kao sitan prah. Tek sa najvećim povećanjem i imersijom (sistem IX.) vide se jasno okrugli uklopci tekućine sa presičušnom libelom. Kada preparat leži posve mirno, onda još uvijek libele ne prestano skakuću, te ne miruju niti časka. Krasan taj pojav zapažen je već više puta u granitnom kremenu, pa Zirkel veli (Die mikroskopische Beschaffenheit der Mineralien und Gesteine, p. 45.), da nam on pruža neobičan prizor, koji nas sjeća na organske stvorove; u granitnoj pećini ima u kremenu na milijone uklopaka tekućine, a u najvećem dielu tih uklopaka skaće libela bez prestanka već kroz nebrojene godine. Uz spomenute sitne uklopke ima i ponješto većih sa libelom i tude sam grijanjem preparata gledao, da li će se libela promieniti. No libela nije pri tom izčeznula, što je dokazom, da tekućina tu nije ugljična kiselina, nego da je vode-naste naravi.

Glinenac pojavljuje se u povećih ledcih jasnih obrisa i to u većoj množini nego kremen. *Glinenac* je na toliko raztrošen i pomućen, da se u običnom svjetlu u prvi mah pričinja, kao da se između kremena proteže jedna jedinstvena raztrošena materija. No u polarizovanom svjetlu razpoznavaju se mahom pojedina kristalna individua, pa se tu vidi, da se između raztrošine posvuda šire uzki dielovi posve svježja glinenca. Ujedno se vidi tu, da je skoro sav glinenac ortoklas, jer su malne svi ledci karlsbadski sraslaci. *Plagiokasa* ima veoma malo i onda su to uvijek sitniji ledci. Među raztrošinom u glinencu razpoznavamo po gdjejkoju malenu ljagu kloritične rude, inače su to sve sami bieličasti listovi, koji pokazuju u polarizovanom svjetlu vrlo oštre boje, pa se čini, da će to biti tinjac, koji se često metamorfozom glinenca razvija.

Treća bitna sastavina ovoga granita i to *tinjac* raztvorbom je kao takav posve izčeznuo, ali se svuda jasno vidi, gdje je stojao, jer se lako prepoznaje njegova pretvorina. Između prve dvie sastavne rude vide se naime vrlo često sad uže sada šire pruge svjetle jedne kloritične rude upravo u onom obliku, u kom se inače biotit u granitu pojavljuje. Kloritična ta raztrošina, koja je nedvojbena postala na račun biotita, vrlo je onečišćena crnim sitnim praškom. Kloritični listovi pokazuju slab dihiroizam, naime žućkastu i zelenkastu boju, a potamnjuju, kada stoje paralelno jednom ili drugom nikolu. Od kloritične ove raztrošine potiče boja ovoga kamena.

Apatit se ne pokazuje jedino kao uklopak u kremenu, nego ga ima i samostalno razvijena među ostalimi sastavinami granita. I tu se bolje odaje njegova mineralogijska narav. Odeblji su tu stubasti ledci sa bazalnom kalavošću, koji među nakršćenimi nikoli pokazuju sivkastu boju i paralelno potamnjenje.

Graniti, što ih Koch spominje, jesu krupnozrna sastava, a ortoklas i kremen tvori pretežni dio kamena, dočim se je tinjac samo u malenoj množini razvio. U granitu iz *Beočinskoga potoka* tvori smedje sivi glinenac pretežni dio kamena. Biotit razvio se je tu u društvu sa magnetitom, tvoreći u kamenu crne i sitnozrne pjegje i žice. U granitu iz *Vrdničkoga potoka* našao je Koch dvie vrsti ortoklasa; jedna vrst bila je krasne modrušaste, a druga bieličaste ili žućkaste boje. Tinjac vidi se tu u zelenkastih listovih. Graniti iz *Ledinačkoga* i *Kameničkoga potoka* naliče po sastavinah svojih onom iz *Beočinskoga potoka*, samo se razlikuju u boji i strukturi. U jednom je ortoklas bljedo-crvene boje, a kremen biel ili siv, a tinjac, koji je tu vrlo riedak, tvori zelenkaste ili smedje pjegje. U drugom

komadu tvori sivkasti ortoklas sa kremenom njeku vrst osnovine iz koje se iztiču poveći ledci ortoklasa. Biel tinjac razvio se je tu u listovih i leži medju porfirično izraslimi ledci glinenca. Od ove vrsti granitna kamena dobio sam i ja jedan komad, te ću ga odmah opisati kao granitni porfir. I on potiče od istoga nalazišta, odkle i Kochov granit.

Spomenuti moram, da sam i ja našao očito zrnato kamenje u beočinskom i opovačkom potoku, u Dubočasu i kod Grgetka, no to kamenje morao sam uvrstiti stranom u škrljavce, stranom u eruptivno kamenje druge vrsti, kako ćemo to odmah viditi.

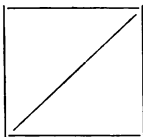
2. **Granitni porfir.** G. *Bruck*, profesor na magjarskoj gimnaziji u Novom-Sadu, dao mi je kamen jedan, koji je našao u blizini *kameničkoga Viena*. Držao ga je za granulit. Biti će to po svoj prilici onaj isti kamen, što ga je i Koch kao granit opisao iz *kameničkoga potoka*. No kamen taj je očito porfirne strukture, te bi ga mogli prije uvrstiti u kremene porfire nego u granite. Na njem se vide prostim okom veliki putenasti glinenci i biel kremen, kako leže u niekoj gustoj osnovini, koju nebi mogli prostim okom razriješiti. Kamen taj ne možemo uvrstiti niti u porfirične granite, jer se nisu to na riedko izlučili veliki ledci, koji bi ležali u očitoy zrnatoj osnovi, nego su se porfirične sastavine sasvim jednolično po celom kamenu razasule. Kako se i ovdje osnovina pod sitnozorem razriješuje u slična kristalinična zrna, to tvori kamen ovaj prelaz od granitâ ka pravim porfirom, a ja ga uvrštujem medju *granitne porfire* prema klasifikaciji, što ju je predložio g. 1882. *Rosenbusch* (Ueber das Wesen der körnigen und porphyrischen Structur bei Massengesteinen, Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geol. und Pal. 1882. II. B).

Rude, koje su se ovdje u prvom stadiju kristalizacije razvile, dakle rude prve konsolidacije jesu glinenac, kremen i biotit. Rude druge konsolidacije, koje tvore ovdje osnovinu, jesu kremen i glinenac.

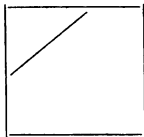
Porfirično razvijeni *glinenac* razvio se je u posve pravilnih velikih ledcih, iz čega zaključujemo, da se je prije izlučio nego porfirični kremen, kao što se je to sada svuda opazilo. Glinenac je tu pun muteža, a spada u rod ortoklasâ. Njegovi dvojci sraslaci su veoma zanimivi, jer su se spojili po zakonu jednom, koji je puno rjedji nego karlsbadski zakon. Uzdužni prerezi sa svoja dva sraslačka individua prikazuju se kao da su karlsbadski sraslaci, no na popriečnih prerezih se vidi, da to nisu karlsbadski nego *bavenski*

sraslaci. Prorezi ti su malne podpuni kvadrati, jer ploče prizme od jednoga individuma sa prizmatičkim pločama drugoga individuma tvore kut od 90° : Sraslačka crta tvori u većini tih kvadrata diagonalu (vidi sl. 1), te odgovara ploči dome (021), a to je, kako znamo, bavenski zakon. U gđjekojih sraslacih prikratio se je jedan individuum na račun drugoga, te onda sraslačka crta odsjeca tako rekuć samo jedan ugao ovoga kvadrata, kako nam to predočuje slika 2. Medju ovimi popriečnim prerezi vidi se i jedan četverac, gdje se dotični sraslački zakon još jedan put opetuje. Slika 3.

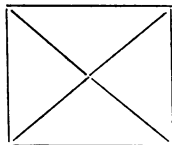
Sl. 1.

Sl. 2.

Sl. 3.

predočuje nam taj četverac, gdje sraslačke crte tvore dvie diagonale dotičnoga kvadrata, ali ne iztiču tačno u uglovih. U polarizovanom svjetlu se svaki individuum jasno iztiče svojom bojom. Ovakve četverce običaju kadšto i tako tumačiti, da se je tu sdružio bavenski i manebachski zakon (gdje je sraslačka ravnina osnovni pinakoid 001).

Kremen se je u ovom granitnom porfiru razvio u vrlo nepravilnih zrnih. U njem nalazimo veoma fine i tanke uklopljene iglice od apatita. Osim toga vidi se tu još množina sitnih piknjastih uklopaka, koji se ne dadu niti najvećim povećanjem razriešiti.

Biotita ima medju porfiričnim sastavinami najmanje i on se je tu obično poredao u podulje povorke. On pokazuje savršenu, lističavu kalavost, potamnjuje paralelno sa nikoli. Dihroizam mu je očit, te je pri tom žuto smedj i crn. Troši se u zelenkastu, viridičku tvar i u sićušna zrna epidota.

Osnovina ovoga kamena sastoji od *kremena* i *glinenca*. Sitna zrna kremena tvore tu najpretežnji dio osnovine, glinenci su puno rjedji. Medju glinenci opet pretežuje plagioklas, dočim su ortotomni dvojci puno rjedji. Medju ovimi mikrokristalnim sastojci vidi se obilje *hematitnih* listova. Uz to vidjamo tu još jednu žučkasto zelenu rudu, u veoma sitnih šibkastih ledcih, koji su po prieko izkalani. Biti će to po svoj prilici *epidot*, koji se je stvorio na račun biotita.

3. **Amfibolni granit.** U *Opovačkom potoku*, koji se na južnoj strani gore spušta u dolinu izmedju Ravanice i kameničke ceste upravo

medju vinogradi našao sam u nanešenoj ilovači veliku množinu raznih valutica. Bile su to ponajviše valutice prava serpentina, no medj njimi vidio se je znatan broj valutica zrnatoga jednoga kamena, koji je svojom bojom odmah u oči udario. Kamen je to čisto zrnate strukture. U njem se vide već prostim okom kratki stubasti ledci amfibola, koji je tamno zelene boje. Izmedj amfibola sredali su se bieli ledci glinenca, koji na svojih kalotinah staklenasto sjaje. Izmedju glinenca vide se staklenasta zrna kremenca.

I pod sitnozorum očituje se zrnata narav ovoga kamena. Vidi se amfibol, glinenac, apatit, kremen i pirit. Kamen je to dakle očito granitičan, no razlikuje se od ostalih granita tim, što u njem ne ima tinjca, pa što se je mjesto tinjca razvio tu amfibol. Amfibolni graniti su razmjerno vrlo riedki. Nalaze ih na Vogezih, u Odenwaldu i Skandinaviji.

Amfibol razvio se je ovdje dosta obilno i u velikih ledcih, no ipak ti ledci ne imaju pravilnih obrisa. Prizmatična kalavost razvila se je savršeno. Na uzdužnih prerezih tvori ona paralelne crte, dočim na popričnih prerezih ide ona u dva smjera, koja tvore kut od 124° . Trihroizam amfibola je očit i to: α zelen kao trava, β zelenkasto žut, γ jasno žut. Amfibol se je počeo trošiti, te se pri tom pretvara u *klorit*, koji se tude lako poznaje po svom karakterističnom dihroizmu i po lističavom sastavu. Kao uklopke nalazimo u amfibolu često člankovite ledce apatita.

Glinenac prikazuje se pod sitnozorum vrlo raztrošen, što se već i prostim okom na kamenu naslučivati može. On je pun muteža, a samo vanjski rubovi mu znadu gdješto biti čisti. Nepromijenjeni ovi dielovi glinenca, koji idu i u nutrnjost medju mutež pokazuju jasno optička svojstva, po kojih se glinenci opredieliti dadu. Neznatno veći dio tih glinenaca biti će kako se čini ortoklas, a manji plagioklas. Mnogi ortoklasi i plagioklasi su zonalno gradjeni. Po kutu potamnjenja, što ga plagioklasi pokazuju ($4, 8, 10^{\circ}$), mogli bi to biti albiti. Gđjekoji polisintetični sraslaci spajaju se sa drugom skupinom po karlsbadskom zakonu u nov sastavljen sraslac.

Medju raztrošinom, što ju u glinencih nalazimo, iztiču se poglavito ovelika zrna jedne prozirne rude, koja je slabo žučkasto bojadisana. Zrna ta ne imaju nikakvih obrisa, samo se u njih gdješto vidjaju ravne crte od kalavosti. U polarizovanom svjetlu pokazuje ta ruda vrlo oštre boje. Nedvojbeno je to dakle *epidot*, koji se je raztvorbom iz glinenca razvio, a ona kalavost, koja se na zrnih vidi, odgovarala bi poznatoj bazalnoj

kalavosti epidota. — Samo gdje koji ortoklasi su posve svježi, te onda u veliko naliče kremenu.

U glinencu moram još spomenuti apatit kao uklopak.

Kremen, što se je ovdje razvio posve je nepravilna oblika, te se više puta vrlo teško razpoznaje od glinenca radi svoje slabe boje u polarizovanom svjetlu. Medju kremenom ima prereza, koji ostaju medju nakrštenimi nikoli u svakom položaju tamni, no u konvergentnom svjetlu se i ti prerezi očituju kao kremen. Pokazuje se tu onda optička os i vidi se, da je lom svjetla jako pozitivan. Kremen je pun sićušnih uklopaka tekućine sa titrajućimi libelami.

Apatit se je takodjer samostalno medju ostalimi sastavinami u veliku broju razvio. Vidjaju se tu uzdužni iglasti prerezi, a sada opet popriečni, šestostrani prosjeci. Iglasti oblici pokazuju uz prizmu obično još i piramidu, rjedje da je prizma jednostavno osnovnom pločom zatupljena. Igllice su više puta vrlo dugačke, pa prolaze kroz više ruda, a uvijek su bazalnom kalavošću u članke razcjepane. Uzdužni prerezi kao što i popriečni pokazuju medj nakrštenimi nikoli optička svojstva heksagonalne rude.

Željezna ruda napokon, koja se je ovdje obilno u nepravilnih zrnih razvila, jest *pirit*.

U potoku Dubočasu našao sam kao valuticu kamen posve sličan ovomu. Na njem se prostim okom razpoznaje dosta raztvoren amfibol, a glinenac je tu posve u kaolin pretvoren.

Na kamenje ovo morati ću se još vratiti, jer je vjerojatno, da ga je i *Koch* u rukama imao, te ga krivo opredielio i doveo u savez sa postankom serpentina, o čem ne može ni govora biti, kako ćemo to kašnje viditi.

4. Augitni sijenit. U selu Grgetku našao sam medju valuticami, što su ga ljudi iz obližnjih potoka za nasipanje ulica nanieli, kamen jedan, koji se očituje kao *augitni sijenit*. Kamen je taj puno tamniji od prijašnjega, te je jasno zrnata sastava. Prostim okom se vidi, da augitična ruda tvori najglavniju sastavinu kamena, dočim glinenac zauzimalje puno manje prostora.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen ovaj sastoji od augita, amfibola, glinenca i željezne jedne rude.

Najljepše razvijena ruda u ovom kamenu je *augit*. Boje je svjetlo putenaste. Pravilnih obrisa ne pokazuje. Polihroizma ne ima. Na uzdužnih prorezih prikazuje se prizmatička kalavost kao paralelne crte, a prema tim crtam iznosi kut potamnjenja oko 40°. Na popriečnih prorezih križaju se crte kalavosti pod kutom od 90°. U

konvergentnom svjetlu vidi se na ovih prerezih jedna koso izla-zeća optička os. Svi prerezi pokazuju medju nakrštenimi nikoli vrlo oštre boje. Gdje koji ledci se prikazuju kao sraslaci sa više interponiranih lamela. Sva ta svojstva jasno dokazuju, da je ova ruda u istinu augit. Na nekih ledcih augita se vidi, kako se on pretvara u vlaknost *amfibol*, dakle u *uralit*. No osim toga vide se pojedini komadi amfibola, koji samostalno stoje, a medju njimi ima i popriečnih prereza sa karakterističnom kalavošću, koju uvijek kod amfibola nalazimo, no čini se, da su i ovi amfiboli postali metamorfozom od augita. Vlaknastoga uralita ima u izbrusku vrlo malo, jer on nije duga obstanka, nego se brzo pretvara u klorit. Pa i u istinu vidimo u izbrusku, kako je sve puno klorita.

Glinenac je u ovom kamenu posve raztrošen. Od jedroga glinena, na kom bi mogao proučavati optička svojstva, ne ima tu ni traga. Vide se tu samo velike biele ljage, koje izpunjuju onaj prostor, koji je prije glinenac zauzimao. Te ljage su dielomice kloritičnom rudom zeleno bojadisane, dočim sve ostalo pokazuje agregatnu polarizaciju. Vidjaju se tu neizmjerne sićušni i zavijeni listovi, koji pokazuju medju nakrštenimi nikoli oštre boje. Raztrošinu tu držim ja za *milovku*.

U bijelih ovih ljagah vidja se često po jedan oštar i ravan potez, koji duljinom ljage prolazi, te ju u dvie polovice dieli. Potez taj odgovara sraslačkoj ravnini karlsbadskih dvojaka, po čemu sudim, da su glinenci ovi bili ortoklasi. Radi toga sam i uvrstio kamen ovaj medju augitne sijenite, jer bi to inače mogao biti i diabaz.

U kamenu se napokon vidi velika množina jedne crne željezne rude, koja se u odraženom svjetlu očituje kao pirit.

U savezu sa jednom i drugom ovom opisanom vršću gromadna kamenja moram napomenuti dva kamena, koja je dr. Koch opisao, jer mi se čine, da će ona biti istovjetna sa opisanim sijenitom i granitom.

Prvi kamen našao je Koch na južnoj strani gore na kameničkoj cesti blizu Viena u obsegu serpentina. Nješto dalje istočno našao sam ja kod Grgetka augitni sijenit. Za svoj kamen veli Koch, da je gabru naličan (*gabbroartig*), a opisuje ga ovako:

„Das Gestein ist graulichweiss und grün gefleckt und kommt in tafeligen Stücken vor, deren Oberfläche gewöhnlich eine Kruste von körnigen Quarz oder erdigen Eisenoxydhydrat bedekt. Der graulichweisse Gemengtheil des Gesteines ist ein Feldspath, welcher durch concentrirte Salzsäure nach längeren Digeriren zersetzt

wurde; und da die Flammenreaction bloß Na zeigte, in der Lösung aber Ca in ziemlicher Menge nachgewiesen werden konnte, ist es wahrscheinlich Labradorit. Der grüne Bestandtheil bildet feine Schüppchen, welche sehr weich sind und durch gelindes Aufdrücken in ganz dünne Blättchen zerfallen. Concentrirte Schwefelsäure zersetzte das Pulver allmählig, in Salzsäure blieb es unverändert. Alle Eigenschaften deuten auf Chlorit. Es ist wahrscheinlich, dass dieses Gestein einzelne Lagen oder Nester im Serpentin bildet, und dass der Chlorit ein Umwandlungsprodukt eines Magnesiumsilikates ist. Gabbro kann man dieses Gestein wohl nicht nennen, da Diallag oder Smaragdit gänzlich fehlt“.

Po opisu ovom samom teško je dakako reći, da li je to isti onaj augitni sijenit, koji sam malo prije opisao. Vidili smo, da gergetežki kamen sastoji od raztrošena glinenca i augita, koji se konačno u klorit pretvara, a ovdje spominje Koch glinenac i klorit, pa tim postaje vjerojatnost vrlo velika, da je Koch imao isti kamen kao i ja.

Drugi kamen i to, kako Koch veli pravi gabbro, našao je on nad Vrđnikom blizu Viena. Ja sam posve blizu Vrđnika u Opovačkom potoku našao po vanjskom licu posve sličan kamen, no moradoh ga prema njegovu sustavu uvrstiti među amfibolne granite. Koch opisuje taj kamen ovako:

„Das Gestein ist mittelkörnig und besteht aus einem gelblich-graulichweissen und einem dunkelgrünen Mineral. Das graulichweisse Mineral bildet gerundete Körner, zeigt wenig Spaltungsflächen und neigt zum Fettglanz. Concentrirte Salzsäure zersetzte das Pulver nur unvollständig, die Lösung enthielt ziemlich bedeutend Ca. Unter dem Mikroskope zeigten viele Körner auch Zwillingsstreifen, sehr viele nur eine Interferenzfarbe. Daraus schliesse ich, dass dieser Gemengtheil zum Theil *Labradorit*, zum Theil *Saussurit* sei, welches Mineral bekanntlich in vielen Gabbros den Labrador vertritt. Das dunkelgrüne Mineral lässt sich sehr leicht in dünne Lamellen spalten und verhält sich in allem wie *Diallag*. Olivin bemerkte ich in diesem Gabbro nicht. Das Gestein hat übrigens ein recht frisches Aussehen und deutet darauf hin, dass es bei Vrđnik, nahe dem Gebirgskamme anstehend vorkommen muss; jedenfalls muss es innerhalb des südlichen Serpentinlagers gesucht werden“.

U kamenu, što sam ga iz Opovačkoga potoka opisao, nalazimo ortoklas i onda plagioklas, koji po svojih optičkih svojstvih ne-

dvojbeno više nagiblje oligoklasu nego labradoritu. Ortoklas je u mojem amfibolnom granitu u istinu saussuritično raztrošen, kao što i u Kochovom. Nadalje sam u kamenu tom našao amfibol, dočim Koch spominje u kamenu iste okolice dialag. Teško mi je vjerovati, da je tu Koch amfibol zamienio dialagom, ali me svojim opisom ipak nije uvjerio, da je to zbilja dialag. Drugih sastavina ne spominje tu Koch, jer je valjda kremen zamienio ortoklasom.

II. Mladje eruptivno kamenje.

Trahit. O trahitu Fruške gore ne imam ovdje ništa nova dodati, što se tiče njegova sastava i nalazišta. Sve je tačno i obširno opisano u mojoj starijoj razpravi, koja je ponajprije u Radu, a onda njemački u spisih geologičkoga zavoda tiskana (Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt, 1882. 32. Bd. 3. Hft. p. 397—408.). Moja njemački tiskana razprava dala je povoda dru. Kochu, da na novo uztvrdi, da mladje fruškogorsko eruptivno kamenje nije trahit nego sanidin-fonolit (Földtai közlöny — geologische Mittheilungen — Zeitschrift der ungarischen geologischen Gesellschaft. XII. Jahrgang 1882. H. X.—XII. p. 279—285.). Koch mi priznaje, da su svi prerezi, koje je prije držao za nefelin, u istinu apatiti, ali kako ne može nefelina naći mikroskopski, te je pošao kemijskom analizom da pošto po to nefelin ma gdje nadje. U to ime dao je po svom bratu, Franji Koch, izvesti jednu analizu, koja bi mu imala nefelin dokazati. Uzeo je fino stučen prah od trahita i pustio, da ga solna kiselina raztvori. U solnoj kiselini se je pri tom 22·8788% praha raztopilo. Raztopina se je ta sada kvantitativno iztražila i iz analize te A. Koch računa, koliko je u kamenu moralo nefelina biti. Dotične analize nemogu ovdje da navedem, jer ona neima upravo nikakve vrijednosti za opredjeljenje samoga trahita. Pri zaključkih svojih zaboravlja Koch mnogo važnije stvari, koje bi morao prije dokazati, nego što je išao u analizi nefelin tražiti. Gosp. Koch bi morao ponajprije ustanoviti, da li se poznate sastavine fruškogorskoga trahita i koliko u solnoj kiselini raztvoraju, te koliko u trahitu ima već gotovih raztrošina, pa da li se te raztrošine u solnoj kiselini raztvoraju. Za 60% raztopine kaže Koch, da potiču iz raznih silikata, koji se po njegovom mnienju u osnovini nalaze, dočim preostalo doznačuje on nefelinu, apatitu i karbonatom vapnika i magnezija, a ja bi rada znati, kako bi mi mogao dokazati, da i ono, što uzimlje iz raztopine na račun

nefelina, ne potiče iz ostalih silikata trahita! Ja dopuštam, da se iz Kochove analize dade izračunati, koliko bi od toga moglo otpasti na nefelin, ali velim, da bi mogao iz iste analize istim pravom izračunati po ustanovljenih formulah cielu hrpu drugih raznih ruda, a što mi od računa preostane, to bi odbacio na druge silikate, kao što je to i Koch činio. Mislim, da ne trebam navadjati drugih dokaza, da pokažem, na kako slabih noguh stoji Kochov račun, iz koga on na koncu dolazi do sljedećih zaključaka:

1. Das Gestein von Rakovac enthält ohne Zweifel wenig Apatit, verhältnissmässig viel Carbonate etc.

2. Die Gegenwart des Nephelins in der Grundmasse in geringer Menge (1.4663%) ist, *wenn auch nicht ganz sicher, dennoch sehr wahrscheinlich.*

3. Ausser diesen mussten noch andere Silicate zersetzt werden, welche wahrscheinlich ebenfalls in der Grundmasse sich befinden, da man *annehmen kann*, dass die ausgeschiedenen Orthoklas-, Amphibol-, Augit- und Biotit-Krystalle der Einwirkung der Säuren widerstanden.

Ovakovom dokazivanju, mislim, da ne treba tumača. Ovako sigurno neće nikomu poći za rukom, silom od trahita napraviti trahitni ili sanidinski fonolit.

B Kristalinični škrljavci.

Kao što malne svuda po svih gorah, tako su i u Fruškoj gori kristalinični škrljavci najmanje poznati i izraženi bili. Koch spominje u svojoj razpravi tiskanoj u spisih geologičkoga zavoda (Jahrbuch, 1876 p. 2—5) ponajprije *filit* (Thonglimmerschiefer), koji se je oko Vienca u velike razvio, te onda brusilovac (Thonschiefer), što ga je našao kod Ikonice nad Beočinom. Mineralne sastavine jednoga i drugoga kamena nije Koch iztražio, a da je to učinio, vidio bi, da se pod brusilovastim kamenjem skriva ciela hrpa raznovrstnih škrljavaca. Samo to brusilovasto škrljavsko kamenje širi se uzduž cijele Fruške gore velikim prostorom na sjevernom i južnom obronku, te pokazuje vrlo raznolične sastavine. Proučavajuć to filitično i brusilovasto kamenja, mora čovjek doći do toga osvjedochenja, da su izrazi filit i brusilovac od starijih petrografa samo za nuždu stvoreni, da imena ta označuju samo vanjsko lice dotičnoga kamena, a nipošto njihovu mineralnu narav. Da odklonim svako nespozumljenje, odustao sam od spomenutih

imena, pa sam odabrao nova i u toliko prikladnija imena, što će ona bar označiti mineralnu narav a i strukturu dotična kamenja. Ne ima dvojbe, da petragraf nailazi pri tom na velike neprilike. Kako su kristalinični škrljavci do sada slabo ili nikako iztraženi, ta pri novom iztraživanju nailazi skoro uvijek na nove vrsti, koje valja novimi imeni okrstiti. A posao je to vrlo težak, pošto do sada ne moguše jošte naći načela, prema kom bi škrljavce razredjivali. Ona načela, što ih usvojiše pri klasifikaciji eruptivna kamenja ne dadu se kod najvećega broja škrljavaca upotrebiti. Tu treba uvijek samostalno kod svake nove vrsti novo ime stvoriti. Imena ta, znam to dobro, neće imati stalne vrijednosti, ona će ostati privremeno samo dotle, dok se ne stvori stalniji sistem. U njemačkoj terminilogiji postaje taj posao znamenito laglji, što njemački jezik dopušta, da se mineralna kombinacija jednoga kamena jednim sastavljenim imenom izrazi, pri čem se imena pojedinih bitnih minerala u jedan izraz sljepe. Kod nas to dakako ne ide, pa za to sam dobio pri opredjeljivanju kristaliničnih škrljavaca duga sastavljena imena. Pri takvom imenu označuje, kao što to obično biva, uvijek zadnji izraz najglavniju sastavinu dotične rude, dočim predzadnje ime označuje drugu bitnu sastavinu i opredjeljuje time vrst onoga roda, koji je označen zadnjim imenom. Na taj način moradoh brusilovasto i filitično kamenje razrediti u tinjčeve, vapnene i kremene škrljavce, te im svaki put dodati, da su brusilovaste naravi, te ih nazvati n. p. brusilovastimi tinjčevimi škrljavci. Izraz „brusilovasti“ označuje mi u svakom slučaju, da je kamen brusilovasta pogleda, a ujedno, da ima u njem ugljevitih tvari (grafitnih čestica). Prema toj razredbi razpadaju u obće svi filiti u dvie hrpe, u čiste tinjčeve škrljavce i u brusilovaste tinjčeve škrljavce. Sve ovo što sam ovdje rekao o razredbi brusilovasta kamenja vriedi i za ostale škrljavce, koje sam iz Fruške gore opisao.

Prave tinjčeve škrljavce (Glimmerschiefer) spominje Koch na hrbtu izmedju Crna Čota i Velika brega, te na obronku od Vienca prema Beočinu

Medju kristaliničnimi škrljavci Fruške gore spominje nadalje Koch *vapnenaste tinjčeve škrljavce*, u kojih ima vapna, tinjca i kremenena. Škrljavce te našao je Koch na južnoj strani gore blizu Grgurevaca. No vapneni škrljavci su u Fruškoj gori u vrlo velikoj množini i u raznih odlikah razvijeni. Ima tu kako ćemo viditi brusilovastih vapnenih škrljavaca, tinjčastih vapnenih škrljavaca, kloritnih vapnenih škrljavaca, vapnenastih kremenih škrlja-

vaca i vapnenastih kloritnih škrljavaca, te napokon običnih vapnenih škrljavaca, u svemu dakle 6—7 vrsti. Čistiji kristalinični vapnenci protežu se dalekimi komadi kroz goru, a Koch spominje tu četiri razna sloja, koja su uložena u kristalinične škrljavce, te se protežu duž hrpta gora velikim prostorom. Nadalje spominje on još i kristalinični vapnenac, koji se nalazi nedaleko od Kamenice na putu prema Irigu.

Sve ostalo kristalinično škrljavu kamenje, što ću ga ja ovdje opisati, bilo bi doslje nepoznato u Fruškoj gori. Sve kristalinično škrljavu kamenje razredio sam u sljedećih deset rodova: I. *Tinjčevi škrljavci*; II. *Vapneni škrljavci*; III. *Kloritni škrljavci*; IV. *Kremeni škrljavci*; V. *Augitni škrljavci*; VI. *Amfibolni škrljavci*; VII. *Antigoritni serpentini*; VIII. *Glaukofanitni škrljavci*; a k tomu sam još dodao IX. *Olivinske serpentine*.

I. Tinjčevi škrljavci.

Pod tinjčevi škrljavci razumjevam onakvo kristalinično škrljavu kamenje, koje sastoji poglavito od tinjca i kremenca. Bio je kod nas do sada običaj jedan dio toga kamenja nazivati bljestnikom radi blistajućega sjaja, što ga mnogo kamenje ovoga roda ima. No kako nisam htio kriptokristalinične vrsti koje ne posjeduju osobitoga blistajućega sjaja, dieliti od makrokristaliničnih, to sam morao odabrati prikladnije ime, koje će mi označiti mineralnu narav dotična kamenja. Običaj je još uvijek kamenje ovoga roda dieliti u bljestnike ili prave tinjčeve škrljavce i u filite. Točnije proučavanje tinjčasta kamenja pokazalo je, da se između jedne i druge spomenute hrpe nedade povući nikakva granica, jer je u istinu ne ima. Veličina pojedinih sastavnih dijelova, koja je tu bila mjerodavna, varira tako mnogovrstno, da o kakvom i približno točnom lučenju jedne i druge hrpe ne može biti ni govora. Sami filiti opet svojom vanjštinom tvore prelaze uz problematičnu hrpu brusilovasta kamenja, te tvore tim metež još veći.

Pri izrazu tinjčevi škrljavci pomišljam jedino na kombinaciju tinjca i kremenca, te se ne obzirem na veličinu tih sastavina i na izvanjsko lice dotičnoga kamenja. Ovo potonje smatram samo kao drugotno svojstvo, te će kao takovo biti i označeno. Neželim ni iz daleka, da tim idem stvarat novu nomenklaturu i novu klasifikaciju, nego me na to sili nužda, da što preglednije predočim pravu mineralogijsku narav dotičnoga kamenja, kako to počeo baš u

posljednje vrijeme i drugdje činiti. Nomenklatura ta biti će nedvojbeno samo prelazna, a tek kada se veća množina kristaličnih škrljavaca prouči, onda će se tek moći stvoriti nešto stalnoga.

1. Brusilovasti tinjčev škrljavac iz Kamenitoga potoka.

Kada se čovjek uzpne sjeverno od Beočina na Vienac, onda dospije na Viencu na tačku, koju zovu *Kozarskim Čotom*. Sam Čot je tu obrasao bujnom šumom, pa se tu nigdje ne vidi gola kamena. Spuštajući se od Čota prema južnoj strani, dodje se za jedno pet časaka do gole pećine, koja sastoji od prekrasnoga glaukofanitnoga kamena. O njem će kašnje biti govora. Na lievoj strani odatle uvalila se je duboka dolina medju popriečnim grebeni, a njom protiče Kameniti potok, koji izlazi na manastir Jazak (u karti „Crni potok“). Sve do potoka je površje zastrtom šumom i raztrošenom zemljom, tek u potoku pojavljuje se opet golo kamenje. Tu dolaze dugim prostorom obični serpentine, a onda iza njih pojavljuje se brusilovasto kamenje. Naslage toga kamenja su malo ne posve ustubočene, te neznatno nagiblju sjeverno prema Viencu. Sav je taj kamen celim putem jasno i liepo škrljav, ali je razne boje. Sad je posve crn, a u njem onda ima više puta uloženi tankih vrsta bjeloga kremenca, a sada opet sivkast, biel i zelenkast. Crno kamenje sastoji tu od *brusilovasta tinjčeva škrljavca*. Tim što se u to kamenje uvlači vapnenac, a gube crne organske tvari, prelazi on u *vapneni škrljavac*, dočim opet pristupom klorita, prelazi u *kloritni škrljavac*. Od ove dvie zadnje vrsti biti će kašnje govora, a sada ću samo da opišem najčišću vrst tinjčeva škrljavca. Razne te vrsti škrljavaca se tu više puta izmjenjuju, no ipak je brusilovasti tinjčev škrljavac najobičniji. Doljni kraj te povorke je opet skriven, a onda se pokazuju pećine amfibolna škrljavca i antigoritna serpentina. Na to dolazi opet crno brusilovasto kamenje u malenu prostoru, a onda opet amfibolno kamenje i antigoritni serpentine. Iza toga pojavljuje se na izmience isti oni crni, biel i zelenkasti škrljavci, koje smo vidili na početku.

Najizrazitiji *brusilovasti tinjčev škrljavac* je crno-sive boje. Škrljavost mu je u velike razvijena, tako da se u tanke listove ejepati daje. Mjestimice je kamen tako mekan, da se daje pod prsti u zemlju razdrobiti. Opipa je mastna i piše crno. Sjaja je ponešto svilenasta.

Makroskopski nije moguće pojedine sastavine razpoznati. Jedino se vidi, kako je biel kremen stvorio u kamenu velike nepravilne

grude ili sada deblje sad tanje vrste. Pod mikroskopom razpoznavamo u njem tinjac, ugljevitite tvari i rutil.

Tinjac tvori tu najglavniju sastavinu kamena. On je tako sićušan, da mu pojedine listiće možemo jasnije razabrati tek pri najvećem povećanju. Sada ga tek upoznajemo kao muskovit u svih njegovih karakterističnih svojstvih. On je posve bez boje; među nakrštenimi nikoli polarizuje vrlo oštrimi bojama i potamnjuje paralelno sa jednim ili drugim nikolom.

Ugljevita materija razvila se je tu velikoj množini. Sićušna su to crna zrnca, nepravilna oblika, koja se posvuda kamenom protežu u dugih redovih. Da je taj crni prah u istinu organske naravi, dokazuje to, što fini listovi u velikoj jari pobiele, pa što crna tvar izgori.

Rutil pojavljuje se u izbrusku upravo u silnoj množini. Presićušne njegove iglice vide se tek pri povećanju od 300 do 500 puta. Boje su žučkaste, a leže često tako nagomilane i nepravilno izbacane kao vlakanca od pusti. Iste su to one iglice, koje tako često nalazimo po brusilovastom kamenju, pa koje su prije bile poznate pod imenom „Thonschiefernädelchen“. U pojedinih slučajevih su već dokazali, da te iglice nisu ništa drugo nego rutil, pa se i ja htjedoh osvjedočiti, da li je to rutil, a ne cirkon. U to ime uzeo sam fino strvena kamena, pa sam taj prah u platinenoj posudici sa fluoro-vodikom grijao. Talog, što je iza toga izparivanja preostao, žario sam sa KHSO_4 i dobio onda raztaljenu masu, koju sam u vodi raztopio. Raztopinu sazriedio sam sada većom množinom vode i onda kuhao. I sada pojaviše se u vodi u obilju biele pahuljice kao dokaz, da je u raztopini bilo mnogo *titanove kiseline*, pa tako ne ima dvojbe, da dotične iglice nisu ništa drugo nego rutil.

Kremena u izbrusku *ne ima*; kremen si je ovdje u kamenu, kako sam već prije spomenuo odlučio od ostale smjese, te tvori veće nepravilne uklopke i vrste. Na gdje kojih mjestih se je kremen u toliko nakupio, da tvori prave *kremene škrljavce*, u koje je kadšto uloženo mnogo vapna.

Duboko dole u kamenitom potoku u obsegu antigoritnih serpentina dotiče sa zapadne strane *Srnjevački potok*, koji se vuče daleko pod sam Vienac prama Ikonici. Tu se opetuju isti oni crni, bjeličasti i zeleni škrljavci, koje smo spomenuli u Kamenitom potoku. Crne naslage tvori i ovdje brusilovasti tinjčev škrljavac, koji se u bitnom u ničem nerazlikuje od onoga, što smo ga upravo sada

opisali. Netebam spominjati, da i ovdje kao i u prijašnjem kremen u pojedinim naslagah zalazi u mikroskopskih zrnih u kamen, pa da tvori tim tipične brusilovaste tinjčeve škriļjavce.

U potoku *Dubočašu*, koji se od Viena spušta prava Vrdniku, nalazimo slične *brusilovaste tinjčeve škriļjavce*, a isto tako i u Kamenitom potoku.

2. Brusilovasti tinjčev škriļjavac iz Mermerskoga potoka.

Sjeverno od Beočina blizu samoga Viena nalazi se *Mermer-breg* i u njem su u vapnencu kamenolomi, dočim se dole u Mermerskom potoku pojavljuju tinjčevi škriļjavci, koji su sad više sad manje brusilovasta pogleda. I to kamenje, kako se već prostim okom vidi tvori prelaze u kloritne i vapnene škriļjavce. Među crnim brusilovastim kamenjem vidimo i ovdje, kako se je mjestimice kremen za sebe složio u tanje vrsti.

Crni brusilovasti tinjčev škriļjavac, što se je tu razvio, nalikuje po svoj svojoj vanštini onom iz Kamenitoga potoka, što smo ga malo prije opisali. On je iste boje, iste škriļjavosti i opipa, pa je ipak po svom mineralnom sastavu dosta različit. Sa solnom kiselinom šumi malo, što je dokaz, da u njem ima vapnenca.

Proučavajuć kamen pod mikroskopom dolazi čovjek u nepriliku, jer mu je teško odlučiti, u koju bi ga hrpu kamenja spravio. Jedina ta okolnost, da on čini neku vrst prelaza u vapneni i kremen škriļjavac tim, što mu se tinjac gubi, dozvoljuje mi, da ga još medju tinjčeve škriļjavce uvrstim. Sa prijašnjim kamenom je on posve u oprieci, jer kako se onomu gubi kremen, tako u ovom ponestaje tinjac. Kamen sastoji od kremena, vapnenca, tinjca, ugljevitih tvari i rutila.

Kremen tvori u kamenu glavni dio, ima ga nedvojbeno do $\frac{8}{10}$, no zrna su mu tu neizmjereno sitna.

Vapnenac dolazi po množini odmah iza kremena; on se je svuda u kamenu jednolično razširio i tvori oveća zrna.

Tinjac, što se je tu razvio, je bieli muskovit. Ima ga vrlo malo i to samo u pojedinih osamljenih partijah uz ugljevite tvari. Listovi njegovi su vrlo sitni, te se tek pri vrlo velikom povećanju mogu bolje razabrati.

Ugljevite tvari ima u obilju po svem kamenu.

Rutil je razvio kao i u prijašnjem u sitnih žučkastih iglicah, pa ga poglavito nalazimo uz tinjac i ugljevite tvari.

3. Brusilovasti tinjčev škriljavac sa „Srednjega brda“.

Kada čovjek iznad Čerevičke Testere predje preko potoka Potoranja na istočnu stranu, onda dospije u Ivanjski potok (u desni pritok Banoštorskoga potoka). Uzpinjać se uz potok prolazi čovjek dosta daleko, a da nevidi nigdje gola kamena. Na lievoj obali potoka uzdiže se Srednje brdo i u njem usječen je jarak, nazvan Dudašev grob. Odmah u početku toga jarka pojavljuje se crno, sad tanje sad deblje škriljavo brusilovasto kamenje, koje ovdje želim opisati. U najfinijih vrstah toga kamenja vidi se velika množina fino razdijeljena piritita. Iznad brusilovasta kamenja pojavljuju se zeleni, kloritni škriljavci, koje ću kasnije opisati.

Kamen, od kojega sam mikroskopski preparat napravio, vrlo je tvrd. Boje je crne i pogleda brusilovasta, no raspada samo u debele vrste. Opipa je mastna, a sjaja smolinasta.

Pod mikroskopom vidi se, da kamen sastoji od kremena, tinjca, vapnenca i ugljevitih tvari. Sastavni dielovi su mu skoro isti kao u kamenu sa Mermerskoga potoka, samo što je tu tinjac obilniji.

Kremen je vrlo obilan, a pojavljuje se u zrnih dvie razne veličine. Veća zrna posve su nepravilno porazbacana po svem kamenu. Izmedju toga provlače se vrlo sitna zrna, koja se drže uvijek na okupu.

Tinjac je i tu neizmjereno sitan, tako da mu listove razabiremo tek pri najvećem povećanju. Tinjac je svjetle boje, te pokazuje sva svojstva muskovita. Tinjac se združuje samo sa sitnijim zrnjem kremena, s kojim se je gusto smješao.

Vapnenac pojavljuje se sad u većih, sad u manjih zrnih, ali posvuda u malenoj množini. Lako se tu razpoznaje svojim očitim dihroizmom i dobro razvijenom romboedričnom kalavošću.

Ugljevite tvari protežu se u izbrusku u otegnutih, dugih nakupinah i to samo u pojedinih dielovih, dočim su ostali dielovi izbruska posve čisti i bijeli. Kako ti prazni prostori nisu osobito veliki, to je posve naravno, da je kamen ipak posve crn.

Rutila nisam u izbrusku nigdje niti najvećim povećanjem vidio.

4. Brusilovasti tinjčev škriljavac iz istočnoga pritoka Potoranja.

Kada se čovjek pusti sa Vienca od maloga Tancoša dolje, onda dospije u istočni pritok Potoranja, koji prolazi, kako sam malo prije spomenuo pokraj zgrade čerevičkoga vlastelinstva, nazvane Testera. Na samom Viencu ne vidi se nikakovo golo kamenje, jer

je sve bujnom šumom obraslo, tek u potoku pokazuje se brusilovasto kamenje, koje se daleko u dol spušta. Već na prvi pogled vidi čovjek, da se je uz cieli taj prtok razvilo posve srodno kamenje. Ono je sad svjetle, sad zelenkaste, a sad opet tamne boje. U jednom pretežuje kalijev tinjac, a u drugom klorit, vapnenac ili ugljevite tvari. Sastavine se tu mienjaju, te tvore tim mnoge prelaze od tinjčevih škrljavaca u vapnenaste i kloritne škrljavce. Te razne vrsti kamenja se vrlo često izmienjuju, a pri tom ne stvaraju očite granice, nego polagano prelaze jedno u drugo. Gdje-kada nalazimo tu po vanjštini posve jednako kamenje, pa ipak ono pod mikroskopom pokazuje razni mineralni sastav, osobito ako veća množina ugljevitih tvari zastire sastavne dielove.

S prva kraja u potoku pokazuju se tu upravo *tipični brusilovasti tinjčevi škrljavci*, za koje stvoriše Njemci izraz *Thonglimmerschiefer*. Kamen je tamno-sive boje i vrlo liepa srebrnasta sjaja, koji potiče od mnogobrojnih srebrnastih tinjčevih listova, koji malo ne cielo površje prelomine pokrivaju. Listovi su tu očiti, te 1 do 2 mm. veliki, tako da ih čovjek odlupiti može. Svuda uz tinjac vidi se, kako proviruje crna ugljevita tvar. Mjestimice pokazuje se pod naslagom tinjca crne kvrgice, koje tinjac uzdižu. Te kvrgice ne mjere u promjeru više od 1 mm. Još moramo spomenuti tri sastavine kamena, koje se dadu makroskopski opredieliti. Uz svjetli tinjac provlači se neznatna množina zelena klorita. Da je ta ruda u istinu klorit, osvje-dočuje nas mikroskopsko iztraživanje. Pojedine nepravilne partije, koje bivaju po više centimetara duge i isto tako široke, sastoje jedino od staklenasta kremena, iz kojega samo gdješto proviruje po koji listić tinjca. Ako kamen polijemo solnom kiselinom, onda on šumi, što je dokazom, da u njem ima vapnenca.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od tinjca, kremena, vapnenca, klorita, rutila i ugljevitih tvari, pa da se tomu pridružuje po koji sićušni ledac turmalina.

Tinjac je u kamenu najobilniji. U izbrusku se vidi, kako se on proteže malo ne uvijek istim smjerom, a sastoji od pretankih i dugih lamela, koje paralelno potamnjuju, a polarizuju vrlo oštirim bojami. Listovi su posve bez boje, tinjac je dakle taj muskovit.

Kremen pojavljuje se u sitnih, posve nepravilnih zrnih, koja se skupljaju u podulje povorke, stvarajuć tako lečaste nakupine.

Klorit pridružuje se svuda tinjcu, no množinom svojom daleko za njim zaostaje. Da to nije možda zelenkasta vrst muskovita, lako se možemo osvjedočiti po optičkih svojstvih. Zelena ta ruda

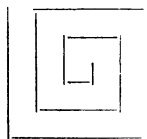
pojavljuje se u izbrusku u dvie vrsti prereza. Jedno su uzdužni prerezi sa lamelarnom kalavošću, a drugo su bazalni listovi bez ikakve kalavosti. Prva vrst prereza pokazuje isti onaj dihiroizam, što ga uvijek kod klorita vidimo. Listovi su tu u jednom položaju kao trava zeleni, a u drugom žučkasti. Medju unakrštenimi nikoli nepokazuju ti uzdužni prerezi oštih boja, a potamnjuju uvijek paralelno sa nikoli. Bazalni listovi ne pokazuju nikakva dihiroizma, a medju unakrštenimi nikoli ostaju u svakom položaju tamni.

Vapnenac vidi se posvuda u kamenu, no u dosta malenoj množini. Presićušna njegova zrna tvore guste nakupine, koje se lako prepoznaju po boji, očitu dihiroizmu i boji u polarizovanom svjetlu. U većih zrnih dolazi još romboedrička kalavost, a kadšto se pojavljuju i sraslačke lamele.

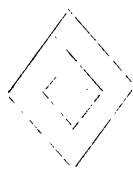
Rutil je veoma mnogobrojan. Pojavljuje se ponajprije u žutih, dugih iglicah, koje su često posve u luk svijene. Kolenčasti sraslaci su vrlo riedki, pa i tu su oba individiuma duga. Najviše ga vidimo uz tinjac i ugljevite tvari, no utrešen je ne samo u tinjac, nego i u klorit i vapnenac, samo ga ne ima nigdje u kremenu, dakle je stariji od prijašnjih ruda, a mlađi od kремена. — Gdjekada samo nalazi se rutil tu u sitnih, žutih zrnih.

Ugljevita tvar u presićušnih česticah pojavljuje se tu na dva načina. Ona se reda jednom u duge struje izmedju tinjca kao što i u ostalih sličnih škrljavcih, drugi put zauzimalje ona neobične no posve pravilne oblike. Te nakupine vidjaju se makroskopski na kamenu u obliku crnih kvrgica, dočim se pod mikroskopom razriješuju u likove, koje je teško opisati. Poredanje ugljevitih čestica najbolje će vam predočiti slika 4. Potezi u slici, koji se pravokutno

Sl. 4.

Sl. 5.

Sl. 6.

zavijaju imadu nam prikazati guste nizove ugljevite materije. Nizovi ti neidu uvijek ovako geometrično pravilno, nego se gdjekad razširuju i postrance spajaju, trgaju i cjepaju. No u najvećem dielu slučajeva približuje se poredanje ugljevitih čestica onomu, kako nam ga slika predočuje. Svaka ovakova nakupina zapeti će nam svakiput u oko, pa ćemo odmah na prvi mah pomisliti, da imamo pred sobom jedan mineralni individuum, u kom bi ugljevite čestice

bile na spomenuti način pravilno poredane. Lice ovakove nakupine u istinu je posve različito od onoga, što nam ga ostali dielovi kamena pokazuju. Tielo je to za sebe. Listovi tinjca i klorita, koji se ravno protežu kamenom, dospjev do ovakove nakupine, zavijaju se, pa ju obilaze. Svjetal onaj prostor, što stoji u ovakoj nakupini izmedju pojedinih crnih nizova (na slici onaj prostor, što stoji izmedju pojedinih poteza) sastoji od bezbojne mineralne tvari, u kojoj vidimo usut dovoljan broj iglica rutila. Medju unakrštenimi nikoli prikazuje nam se taj svjetli dio kao agregat najsićušnijih čestica. Po listićavoj naravi mnogih tih čestica, sudio bi, da veliki dio toga pripada tinjcu. Što je ostalo, to se neda više na izbrusku opredieliti. Ista agregatna polarizacija pojavljuje se po svih sličnih nakupinah. Sitni ti agregati tvore sav individuuum, ako ga tako nazivati smijemo, pa svršuju prema izvanjoj strani obično ondje, gdje obilazi zadnji zavoj ugljevite materije. Tu se oko njega vani obavijaju ostali sastavni dielovi našega škriljavca.

Da ovo pravilno poredanje ugljevitih čestica nije slučajno, morati će svatko odmah uviditi, jer se ono nebi nebrojeno puta uvijek u istom liku opetovalo. U petrografiji poznata nam je jedna mineralna tvar, koja se odlikuje tim, da uklapa u sebi pravilno poredane ugljevite čestice. Ruda ta je *chiastolith*. U njem se, kako je poznato, najobičnije ugljevite tvari od središta prama uglovom prizme u obliku krsta redaju. Poznato je medjutim, da se u *chiastolithu* ugljevite čestice i drugčije redaju, no uvijek po nekome pravilu. Radi toga držim, da i ovdje ove nakupine pripadaju *chiastolithu*. Sam *chiastolith* je tu raztrošen, pa se je pretvorio, kako to obično biva, u agregat novih sitnih mineralnih individua, medju kojima vrlo često vidjamo muskovit. Poznato je, da je *chiastolith* rombska ruda, pa kada već ne mogu optička svojstva, da dokažu njegovu narav, to bi nam bar kristalografska morala pomoći. Najveći dio prereza prikazuje se u kvadratih (slika 4.), no za to ih ima ipak dosta u obliku rombusa (sl. 5.) i otegnutih tetragona (sl. 6). Oblici nas svi ti upućuju na rudu rombskoga sustava. Ako uzmemo dakle u obzir pravilno poredanje ugljevitih čestica, narav raztrošine, te izvanji oblik ove rude, onda možemo priličnom sigurnošću uztvrditi, da imamo ovdje posla sa *raztrošenim chiastolithom*.

Turmalin je u ovom kamenu vrlo riedak. U celom velikom izbrusku našao sam samo četiri sitna ledca. Samo jedan je bio pnješto veći, pa se je na njem moglo opredieliti, da pripada turmalinu. Iglasti stup pokazivao je na svakom kraju drugi razvoj. Jedan

vrh bio mu je zašiljen piramidalno, dočim je drugi bio bazalno zatupljen. Ledac je nadalje pokazivao očitu bazalnu kalavost tim, što je poprieko i na više mjesta razcjepljen i razčlanjen. Dihroizam mu je vrlo izrazit, pokazujuć sada bledo-žutu a sad tamno-smedju boju. Prizmatski taj ledac potamnjuje paralelno. Sva ta svojstva se slažu dakle sa svojstvi turmalina.

5. *Brusilovasti tinjčev škrljavec sa granatom iz Beočinskoga potoka.*

Golo kamenje, što se uz Beočinski potok pokazuje, je poglavito obični serpentin. Veliki dio postranih obronaka je uz potok posve zastrt, a na mnogih mjestih nije upravo ni moguće potokom proći. No ako čovjek oprezno stane promatrati valutice, što ih potok nosi, to će tu naći obilje raznoga kamenja. Medju gromadnim kamenjem spomenuo sam već granitični kamen, što sam ga u Beočinskom potoku našao. Kasnije će biti govora o glaukofanitnom kamenju, koje se u obliku valuticu u istom potoku nalazi, a sada mi je opisati tinjčev škrljavec, koji se vrlo često i u većih komadnih u potoku medju drugimi valuticama pojavljuje.

Kamen ovaj nazvao sam brusilovastim tinjčevim škrljavcem, premda se znamenito razlikuje i vanjskim licem i svojim sastavom od prijašnjih brusilovastih škrljavaca. U istinu je to krajna prelazna vrst u čist tinjčev škrljavec, u pravi muskovitni škrljavec, od kojega se razlikuje jedino svojom ponešto sivkastom bojom.

Kamenje ovo je savršene lističave strukture, pa je srebrnasta sjaja od velike množine bielogog tinjca, koji je tu tako obilan, da bi čovjek rekao, da kamen sastoji jedino od njega. No da nije tomu tako, svjedoči nam velika žilavost, što ju kamen pokazuje, kada ga želimo razciepiti. Najveći dio tinjca je čiste biele boje i srebrnasta sjaja, a samo gdješto vidjaju se listovi zelenkaste boje. Već žilavost ovih zelenkastih listova, kao što i njihova savršena kalavost, dokazuje nam, da je i to tinjac, a ne možda klorit, kako nam to svjedoče i optička svojstva. Ako odlupimo listić toga bielogog ili zelenkastoga tinjca, te ga promatramo u konvergentnom svjetlu, onda ćemo se osvjedočiti, da tu imamo posla sa muskovitom. Tu vidimo sada crn križ, koji se pri okretanju preparata daleko iz vidnoga polja razilazi u dvie hiperbole. Tinjac je to dakle sa velikim kutem optičkih osiju, dakle muskovit. Sa lupom može čovjek na kamenu razpoznati vrlo sićušna crvena zrnca, koja se pod mikroskopom kao granat odaju.

Promatrajuć izbruske ovoga kamenja pod mikroskopom, vidimo, da su mu glavne sastavine tinjac, kremen, granat, rutil, ugljevite tvari i jedna andaluzitna ruda. Kao uzgredne sastavine vidimo u pojedinih izbruscima titanit (?), turmalin i vapnenac.

Tinjac zauzimalje u izbrusku najveći dio prostora. I tu se vidi, da je tinjac bez boje i proziran, a samo gdješto da je zelenkast. Ti zelenkasti listovi pokazuju znatan dihiroizam, inače se u svih svojstvima slažu sa bijelim tinjcem. Svi listovi pokazuju savršenu kalavost, a u polarizovanom svjetlu vrlo oštre boje, te potamnjuju paralelno sa nikoli.

Kremen je svojom množinom daleko zaostao za tinjcem, te se pokazuje u nepravilnih nješto ovećih zrnih.

Granat je u kamenu vrlo mnogobrojan, te nepravilno i dosta jednolično po svem kamenu porazbaca. Zrna su mu vrlo sitna, te mjere u promjeru obično 0·1 do 0·3 milimetra, rjedje 0·4 do 0·5 mm. Prorezi vrlo riedko da su nepravilni, obično imadu oblik heksagona; zrna su ta dakle uledjena u rombskih dodekaedrih. Na gdje kojih zrnih vidi se pravilna heksaedrična kalavost. Ima zrna, koja su raztrgnuta u dva ili tri komada, a prostor između tih zrna izpunio se je sitnima listići bielog tinjca. U izbrusku su zrna posve prozirna, a posjeduju vrlo neznatnu crvenu boju. Među unakrštenima nikoli ostaju zrna u svakom položaju posve tamna. Tim je narav granata nedvojbeno dokazana. Zrna granata su uvijek puna sitnih uklopaka. Pri većem povećanju vidi se, da ti uklopci sastoje od tankih iglica žućkastoga rutila. Ti rutili riedko da su nepravilno utrušeni u granatu, nego se obično pravilno ređaju u heksagonalne vience, koji idu posve paralelno sa vanjskim obrisom granata. Takvih vienaca rutila znade u jednom zrnu granata biti dva do tri.

Rutil je nesamo u granatu nego i inače po svem kamenu u obilju razvijen. Uvijek je on tu žućkaste boje, samo mu je oblik ponešto različit. Najviše ima tu tankih dugih iglica, koje se tek pri najvećem povećanju razabiru; manje ima kratkih, no debelih ledaca, a najmanje sitnih zrnaca. Više puta vide se tu i kolenčasti sraslaci.

Ugljevita materija nije tako obilna kao u prijašnjih brusilovastih škrljavcih, ali ipak nikada ne manjka. Sad je riedko razsuta po svem izbrusku, a sad se opet povlači kao fin crn prah u dugih strujah smjerom škrljavosti, a napokon dolazi kao uklopak u rudi jednoj, koju ćemo odmah opisati.

Po svem izbrusku vide se dosta pravilni rudni oblici, u kojih ima obilno uklopljenih ugljevitih čestica. Rudni ti oblici dobro i jasno su odijeljeni od ostalih sastavina tinjčeva škriļjavca. Dugi prerezi (do 2·5 milimetra) prikazuju se u obliku četverouglastih stupova, dočim nam popriečni prorezi prikazuju rombuse. Po obliku sudeć mogla bi i to biti andaluzitna ruda, kao što je i ona u škriļjavcu iz pritoka Potoranja. I ovdje je rudna tvar posve raztrošena, no ugljevite čestice ne pokazuju u poredanju nikakve pravilnosti. No uza sve to lako je moguće, da ova andaluzitna ruda nije ništa drugo nego raztrošeni *chiastolith*, premda bi to mogao biti i *staurolith*.

Vapnenca našao sam samo u nekih komadnih tinjčeva škriļjavca.

U gdje kojih izbruscima vide se vrlo sitni romboidni oblici jedne rude, koja je rapave površine i nešto bljede boje, pa je moguće, da se neću prevariti, ako reknem, da je to *titanit*.

Turmalin je u škriļjavcu vrlo riedak, ali se daće sigurno kao takav opredieliti. Maleni su to stubasti leđci, koji su riedko duļji od 0·3 milimetra. Oduļji leđci pokazuju popriečne pukotine od nesavršene bazalne kalavosti, pa su hemimorfni, jer im jedan vrh završuje piramidalno, a drugi bazalno. Dihroizam im je jak sa posve bielom i onda smedje žutom bojom. Leđci potamnjuju paralelno sa nikoli.

6. Tinjčevi škriļjavci iz Ležimirskoga potoka, sa Terazije, iz Ivanjskoga potoka, Mermerskoga potoka, sa Vrdničkoga i Jazačkoga Vienca.

Pravi tinjčevi škriļjavci razvili su se u Fruškoj gori vrlo obilno. Ugljevitih tvarih u njih ne ima, pa zato su svjetle boje. Glavna sastavina im je tinjac i kremen, no uvijek se tomu pridružuje klorit ili vapnenac ili oboje, pa tako tvore prelaze u kloritne i vapnene škriļjavce. Gdje se je kremen u većoj množini sakupio, tamo nastaju prelazi u kremene škriļjavce. Malo ne svuda, gdje se tinjčevi škriļjavci pojavljuju, tako su raztrošeni, da se nedadu od njih napraviti mikroskopski preparati. Sastavine toga kamenja moradoh skoro uvijek mikroskopski opredieliti. Za to se i nemogu ovdje potanje upuštati u opisivanje toga kamenja, nego se moram zadovoljiti tim, da ga u kratko navedem onim redom, kako sam ga pri svom obhodu gore našao.

a) **Ležimirski potok.** Kada se čovjek stane spuštati sa *Sviloškoga Vienca* po cesti, koja vodi od Sviloša prema Ležimiru, to prodje ponajprije na *samom Viencu* brusilovaste škriljavce (poglavito brusilovaste kremene škriljavce), dospije onda dolje do zelenih škriljavaca i posve raztrošenih brusilovastih škriljavaca. Posve dolje u dolu kod potoka *Ležimirskoga* kod *Gradine* dolaze uz kristalične vapnenice silne naslage raztrošenoga *tinjčevoga škriljavca*, koji se sve do sela širi.

b) **Terazija.** Popinjuć se sa južne strane uz jarak na *Mangje-loški Vienac* iznad „Stare krečane“, vidimo uz put poglavito vapnene škriljavce i uz nje brusilovasto kamenje, a kod izvora „*Terazija*“ izpod *Vienca* pojavljuju se liepo škriljavi *tinjčevi škriljavci*, koji su vrlo raztrošeni, no na njih se razpoznaje fino usut kremen i po jedan milimetar veliki listići biela tinjca.

c) **Ivanjski potok.** Sa onoga mjesta, gdje se Srednje brdo spušta u Ivanjski potok, opisali smo malo prije brusilovasti tinjčev škriljavac. To isto brusilovasto kamenje diže se dalje i u samom *Ivanjskom potoku*, dok ih na dva mjesta ne pokrivaju pješčenici i gromače. Još više iza toga pojavljuju se pravi *tinjčevi škriljavci*. Škriljavci ti su sada sive, sada zelenkaste boje. Oni sastoje od kremenca, tinjca, vapnenca i klorita. Ove zadnje dvie sastavine su u vrlo malenoj množini razvijene, no mjestimice se ipak obje te sastavine u toliko nakupe u kamenu, da od toga postanu vapneni i kloritni škriljavci, koji se sa tinjčevi škriljavci izmjenjuju. U samih tinjčevih škriljavcih je kremen sad u finih zrnih, a sad opet u povećih lećah razvijen. Listovi tinjca su uvijek očiti, jer su često 1—2 milimetra veliki. Odlupljeni listovi tinjca pokazuju konvergentnom svjetlu crn križ, koji se razilazi na široko u dvie hiperbole. Klorit je tu, gdje ga ima, gusto srasao sa kremenom, a vapnenac se je po svem kamenu jednolično, dakako u malenoj množini razširio.

d) **Mermerski potok.** I u *Mermerskom potoku* do pod sam *Vienac* susrićemo iste odnošaje kao i u Ivanjskom potoku. Uz brusilovaste i zelenkaste (kloritične) škriljavce nalazimo i *tinjčeve škriljavce* sa običnim prelazi u drugo kamenje, kako smo ih malo prije spomenuli.

e) **Vrdnički i Jazački Vienac.** Na *Viencu* samom iznad Mermerskoga potoka daleko prema zapadu do one točke, gdje se počinje prema jugu spuštati potok Dubočoš u Vrdnički jarak, našao sam uzduž cieloga puta svuda samo raztrošene *tinjčeve škriljavce*. Isto

tako iznad Jazka na Viencu kod *Ikonice* našao sam opet *tinjčeve škrljavce*, liepa lističava sastava, kojim se mogu već mikroskopski sastavine opredieliti. Vidi se tu velika množina srebrnastih listova muskovita, a uz nje staklenasta zrna kremenena. Da uz to ima još i vapnenca, osvjedočiti ćemo se, ako kamen polijemo solnom kiselinom. Gdjekad ulaze u kamen i ugljevite tvari, pa kamen tako prelazi u brusilovasti tinjčev škrljavac.

II. Vapneni škrljavci.

Kao što su se tinjčevi škrljavci tako su se i vapneni na sve strane po Fruškoj gori razvili. Pri opisu pojedinih tinjčevih škrljavaca imali smo zgrade više puta spomenuti, kako u nje ulazi vapnenac kao uzgredna primjesina, pa kako se tim stvaraju prelazi u vapnene škrljavce. I u istinu dolazi najveći dio vapnenih škrljavaca, što ću ih ovdje opisati, usporedo sa tinjčevi škrljavci. Smatrajuć sa prirodoslovnoga gledišta vapnene škrljavce kao jedan veliki rod, morati ću ga razrediti po njegovih mineralnih sastavina u više vrsti, kao što sam to učinio i kod tinjčevih škrljavaca. Radi toga ćemo naći i ovdje brusilovaste, tinjčaste, kloritne vrsti, kojim ćemo nadovezati kristalinično zrnato vapno, koje se u ničem ne razlikuje od vapnenih škrljavaca, do tim, da ne ima škrljavce strukture.

1. Brusilovasti i tinjčasti vapneni škrljavac iz istočnoga pritoka Potoranja.

Medju tinjčevi škrljavci opisao sam brusilovastu vrst škrljavca iz istoga potoka, što ga ovdje spominjem. Sa istim brusilovastim kamenjem dolazi usporedo kamenje, koje je sad svjetle sad zelenkaste boje, pa to ponješto svjetlije kamenje tvori brusilovaste vapnene škrljavce u kojih je tinjac ona karika, koja ih veže sa tinjčevimi škrljavci. Vapneni ovi škrljavci po svom vanjskom licu u velike nalikuju na obližnje brusilovaste tinjčeve škrljavce, tako da ih čovjek makroskopski nebi lako razlučio. No kamenje ovo je, kako rekoh, nešto svjetlije boje. Na površju kalotine iztiču se listovi tinjca svojim srebrnastim sjajem kao da tvore glavnu sastavinu kamena, što u istinu nije. Tinjac taj je muskovit, kao što se može čovjek lako osvjedočiti, ako odlupljen listić promatra u konvergentsnom svjetlu. Sve ostalo na kamenu prikazuje nam se u tamno sivkastoj boji, a da to sastoji gotovo sasvim od vapnenca, viditi je

po tom, što kamen obilno šumi, ako ga solnom kiselinom polijemo. Iz te sive osnovine proviruju sićušne zrnate kvrgice upravo onako, kao što smo to spomenuli i kod brusilovastoga tinjčevoga škrljjavca iz istoga potoka.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od vapnenca kao glavne sastavine, pa da se njemu kao uzgredne primjesine pridružuju kremen, tinjac, ugljevita tvar i rutil.

Vapnenac je, kako nam svjedoči mikroskopska slika izbruska, glavna sastavina kamena. On tvori blizu devet desetina celoga kamena, a lako se poznaje po svom velikom lomu svjetla. Polovica svega vapnenca razvila se je u većih, jasnih kristaličnih zrnih, na kojih se vidi očita romboedrična kalavost a često i sraslačke lamele.

Kremen je u ovom kamenu mnogo rjedniji nego u obližnjem tinjčevom škrljjavcu, a prikazuje se kao i tamo u nepravilnih, sitnih zrnih.

Tinjca ima u izbrusku najmanje, premda se on na kalotinah kamena u obilnijoj množini prikazuje. To nas dakako ni najmanje nemože iznenaditi, jer pri pravljenju mikroskopskoga preparata ne može samo površje kalotine u izbrusak da dodje. Uz to što je tinjac tu riedak biva on još i tako sitan, da ga čovjek vrlo teško uočuje.

Crna *ugljevita tvar* pojavljuje se i ovdje kao i u obližnjih tinjčevih škrljavcih na dva načina. Jedan dio te tvari je nepravilno po kamenu razbacan, no u znamenito manjoj množini nego u obližnjem kamenju, pa to je i uzrok, da je kamenje ovo svjetlije boje. Ostale ugljevite čestice skupile su se u sitnih onih nakupinah, koje se mikroskopski kao crne kvrgice na kamenu razpoznaju. Pod mikroskopom prikazuju se te nakupine u istom onom obliku, kako smo ih prije opisali, pa kako nam ih predočuju slike 4., 5. i 6. Sve što sam onom zgodom o ovih nakupinah rekao, vrijedi i ovdje, pa ne moram to više ovdje opetovati. I tu će dakle te nakupine biti raztrošeni *chiastolithi*, u kojih se je ugljevita tvar pravilno sredala.

Rutil nije ovdje obilan. Vidjamo ga samo uz ugljevite čestice, pa se je tu razvio kao i u obližnjem kamenju u tankih iglicah žućkaste boje.

2. Brusilovasti i kloritni vapneni škrljavec iz Kamenitoga potoka.

Opisujuć brusilovastu vrst tinjčeva škrljavca iz Kamenitoga potoka spomenuo sam, da isti tvori cio niz raznih prelaza u vapnene i kloritne škrljavce. Upravo iznad opisanoga tinjčevoga škrljavca prama hrbtu gore pojavljuju se brusilovasti vapneni škrljavci sa kloritom, koje ovdje kanim opisati. Dole prema dolu gubi to kamenje vapnenac, a mjesto njega se pojavljuje u njem tinjac, pa tako prelazi ono u tinjčeve škrljavce brusilovasta lica. Uz potok dalje prema hrbtu gore ne staju iz kamena sve više ugljevite tvari, pa i kamenje gubi brusilovasto lice, pa tako nastaju čišći vapneni škrljavci, koje ću kasnije opisati.

Brusilovasti ovaj vapneni škrljavec je dosta jedar i tvrd i prilično lističave strukture. Boje je tamno sivkaste, a samo su pojedine vrste, gdje se je nakupilo više klorita, sivkasto zelene boje. Na površju kalotine vide se gdješto fini listići svjetloga tinjca. Sa solnom kiselinom poliven šumi jako. Opipa je mastna.

Pod mikroskopom razpoznajemo u kamenu lako vapnenac, klorit, kremen, glinenac i ugljevite tvari.

Vapnenac tvori glavni dio izbruska. Već u običnom svjetlu razpozna se po jakom lomu svjetla, čim se i iztiče nad ostalimi sastavinami. Nepravilna ovelika zrna imaju osobito izraženu romboedričku kalavost, a uz to vrlo često sraslačke lamele.

Klorit prikazuje nam se u izbrusku po množini kao drugi sastavni dio kamena, premda se nije jednolično svuda po kamenu razvio. Vidimo naime, kako su gdjekoje partije izbruska prepune klorita, dočim je po ostalih dielovih opet riedak. Ima kao trava zelenu boju. Mineralnu njegovu narav odaju mu optička svojstva. Bazalni listovi mu naime ne pokazuju nikakova dihiroizma, pa ostaju medju unakrštenimi nikoli uvijek tamni. Uzdužni prerezi su lamelarni, a lamele se divergentno razilaze, te pokazuju očit dihiroizam u žučkastoj i zelenoj boji, a potamnjuju paralelno sa nikoli.

Kremen nije u kamenu obilan, pa se i ograničuje u izbrusku samo na posebne partije.

Glinenac je još rjedji nego kremen. U cielom izbrusku našao sam jedno dva karlsbadaska sraslaca, premda se neda reći, da li su i ta dva sraslaca ortoklasi, jer su svi ostali glinenci, što se u izbrusku vide, očiti plagioklasi i to tim više, što se u plagioklasih riedko kada vide više od tri sraslačke lamele. Sami plagioklasi su sad široki i zrnati, a sad opet dugi i šibkasti. Gđjegod sam kut

potamnjenja mjerio, nisam ga većega našao od 2—4°. Po tomu bi taj plagioklas mogao biti oligoklas, što nebi tako lako očekivali, jer se u sličnih škrljavih osobito uz vapnenac najobičnije pojavljuje vapneni plagioklas, dakle anortit.

Ugljevita materija je u kamenu vrlo obilna, pa od nje i dobiva kamen brusilovasto lice a i mastan opip. Ljuske i zrna, što se tu vide, vrlo su velika i svuda po kamenu razširena.

Rutila nisam nigdje u izbrusku našao, a isto tako nisam vidio ni *tinjca*, premda bi to očekivao, jer se na kalotinah kamena, kako sam spomenuo, vide mikroskopski sitni njegovi listovi.

3. Brusilovasti vapneni škrljavac iz Kamenitoga potoka.

Između brusilovastoga kloritnoga vapnenoga škrljavca i brusilovastoga tinjčevoga škrljavca u Kamenitom potoku umiče se brusilovasti vapneni škrljavac, koji se od prvoga razlikuje, da u njem neima klorita ni glinenca, ali se zato pojavljuje tu tinjac rutil. Kada bi se izvodila stroga klasifikacija ovoga kamena, onda bi ga možda združili sa prijašnjom vršću, no ja ovu vrst navadjam na pose samo zato, da ju predočim primjera radi kao prelaznu vrst.

Kamen ovaj je jedar i čvrst, crne boje, jasno škrljav, a na kalotinah mastna sjaja, pa se od prijašnjega po izvanjem licu u ničem drugom nerazlikuje, do u tom, što se na njem nigdje ne vide zelenkaste partije. Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od vapnenca, kremenca, ugljevitih tvari, tinjca i rutila.

Vapnenac kao glavna sastavina kamena tvori blizu desetina izbruska, te pokazuje sva svoja karakteristična svojstva, kako sam ih spomenuo pri prijašnjem kamenu.

Kremen je i tu vrlo riedak, no uvijek se drže po više sitnih zrna na okupu.

Ugljevitih tvari ne nalazimo u izbrusku u tolikoj množini, koliko bi očekivali, sudeć po boji kamena.

Tinjac i to bieli muskovit pojavljuje se uvijek samo uz ugljevite čestice. Listovi su mu veoma sićušni, a drže se uvijek na okupu u malenih nakupinah.

Rutil je i ovdje kao i u prijašnjem kamenju u veoma sitnih i tankih iglicah žućkaste boje, pa se uvijek drži samo uz ugljevite tvari i uz tinjac, a nikada ga ne ima po vapnencu.

Pri opisu brusilovastoga tinjčevoga škrljavca iz Kamenitoga potoka spomenuo sam, da se isto kamenje opetuje u *Srnjevaškom*

potoku, koji se sa Kamenitim potokom sastaje. U Srnjevačkom potoku nalazimo i brusilovaste vapnene škriljavce, koji se od ovih, što sam ih upravo sada opisao, u ničem ne razlikuju. Iste su boje i škriljavosti i istih mineralnih sastavina, pa ih zato ne moram ovdje na pose opisivati.

4. Tinjčasti vapneni škriljavac iz istočnoga pritoka Potoranja, iz Ivanjskoga potoka, Dubočaja, Ležimira, Stare Krečane i Mangje-loškoga Vienca.

a) **Iztočni prtok Potoranja.** Po treći put moramo se vratiti u iztočni prtok Potoranja, gdje smo već opisali dvie vrsti brusilovastih škriljavaca. Kamenje ovo, što ga ovdje želim u kratko opisati, uzko se prislanja na spomenute dvie vrsti. Kamenje to ne ima više brusilovasta lica, nego je svjetle boje, jer su u njem ugljevite tvari već vrlo riedke. Na njem se vide veliki listovi tinjca, a iz svjetle površine proviruju gdješto crne kvrgice, kako ih pokazuju i ostali škriljavci iz istoga potoka.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od vapnenca, kremenca, tinjca i organskih tvari.

Vapnenac je tu najobilniji, a pokazuje se sad u većih zrnih, sad u gustih nakupinah.

Kremenca ima znamenito manje, a skuplja se u omanjih lečastih nakupinah, koje su dosta jednolično po kamenu razasute.

Tinjac pojavljuje se u preparatu u mnogo manjoj množini, nego što se makroskopski na kamenu vidi. On je tu vrlo sitan, te se obično pridružuje kremenu.

Ugljevitih tvari ima nepravilno razbacano vrlo malo, pa zato kamen ni ne ima brusilovasta lica. Poglavitito se je ona skupila u pravilnih onih nakupinah, koje sam opisao pri brusilovastom tinjčevom škriljavcu iz istoga potoka, pa za koje spomenuli, da bi mogle poticati od raztrošenoga *chiastolitha*.

Rutila i turmalina nisam tu našao.

b) **Ivanjski potok.** Uz opisano brusilovasto kamenje u Ivanjskom potoku pojavljuju se i vapneni škriljavci, koji se od prijašnjih razlikuju velikom množinom vapnenca, manjim razvojem tinjca i jasnijom bojom.

Pojedine vrste ovoga škriljavca sastoje od samoga *crvenkastoga vapnenca*, u kom je vrlo malo *kremenca* uloženo. *Tinjac* je biel

muskovit, a složio se je samo na granici pojedinih ploča, u koje se kamen kala. Tu uz tinjac ima nešto obilnije kremen a veća množina *organske materije*. Kremen se je osim toga složio još i u pojedinih tankih listovih između naslaga vapnenca.

c) **Dubočaš.** U Dubočasu dolaze u obsegu brusilovastih škrljavaca valutice liepoga tinjčastoga vapnenoga škrljavca. Kamenje je to svjetlo sive boje, a škrljava narav odaje mu se po tom, što se medj čistim vapnencem provlače po 1 centimetar debele vrste, koje su pune srebrnastih listova bielog a tinjca.

Pod mikroskopom vidimo, da najveći dio kamena sastoji od ovalnih zrna *vapnenca*, na kojih se vide sva njegova karakteristična svojstva. Medj vapnencem uložio se je *kremen* u dosta znatnoj množini u posve nepravilnih zrnih. *Tinjac* i to muskovit proteže se i izbruskom samo u pojedinih partijah. Uz tinjac vidimo obično još i sitna zrnca ugljevite materije, no svuda u vrlo malenoj množini. Na mjestih, gdje se je sam vapnenac i kremen razvio, tamo ne ima toga crnoga praha.

d) **Ležimir.** Pred samim Ležimirom uz desnu obalu Ležimirskega potoka dižu se visoki bregovi, u kojih kristalinični vapnenoci mah preotimlju. Tu vidimo zrnat kristalinični vapnenac, kako prelazi u tinjčeve škrljavce. Velika množina toga prelaznoga kamena tvori tinjčaste vapnene škrljavce. U vapnenac se ulaže tinjac, pa k tomu pridolazi još veća množina kremen a, pa se tako stvara tinjčasti vapneni škrljavac. Pojedine vrste u kamenu, koje su po 1 centimetar debele, sastoje od vapnenca i kremen a, pa te vrste su posve biele boje. Između tih vrsta vidimo veoma fine naslage muskovita, izpod kojega mjestimice proviruje nješto veća množina ugljevite tvari.

e) **Stara krećana.** Iduć izpod gore od Ležimira prema iztoku dolazi čovjek do golih i strmih pećina, gdje su nedvojbeno jednom vapnenac palili, jer to mjesto zovu „Stara krećana“. Sav taj obrok sastoji od vapnenih škrljavaca, a medju njimi zauzimlju tinjčasti vapneni škrljavci najveći dio. Kamenje je to vrlo trošno i dosta slabo škrljavito, tvoreć 5 do 6 centimetara debele vrste. Između tih vrsta složio se je tinjac, koji je sad svjež i svjetal, a sada opet posve raztrošen. Gdje u kamenju ne ima tinjca, tu nam se ono prikazuje kao kristalinično zrnati vapnenac.

f) **Mangjeloški Vienac.** Od Stare krećane gore prema Viencu idu dobar komad puta vapneni škrljavci, onda se pojavljuje brusilovasto kamenje, a na samom Mangjeloškom Viencu dolaze opet

tinjčasti vapneni škrljavec, koji su vrlo raztrošeni. Oni sastoje od vapnenca, kremenca i beloga tinjca.

5. *Kloritni vapneni škrljavec u Lišvaru, izpod Sviloškoga Vienca, u Ivanjskom i Mermerskom potoku.*

Tinjčastim vapnenim škrljavcem tvore kloritni vapneni škrljavec usporedan níz, komu je ta bitna biljega, da je tu tinjac zamijenjen sasvim ili velikim dielom kloritom. No klorit tu nije još toliko mah preteo, da bi od toga postali posve zeleni škrljavec. U mnogih slučajevih se tu klorit tek pod mikroskopom razpoznaje, ali je uvijek jednolično po kamenu razasut. Onakve vapnene škrljavce, u kojih se je klorit na razdalako u tankih vrstah uložio, neću radi toga da ovamo ubrajam.

a) **Potok Lišvar.** Odmah izpod Vienca u potoku Lišvaru vide se poglavito pećine biela, staklenasta kremenca, a uz to dolazi i kloritni vapneni škrljavac. Kamen je taj tamno sive boje, te samo mjestimice prosjeva na zelenkasto. Klorit, od koga ta zelenkasta boja potječe, složio se je osim toga još i nešto gušće medju slojevi ovoga debelo škrljavoga kamena, tvoreć tu čišće tanke zelene listove.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od vapnenca, klorita, kremenca i jedne neprozirne crne rude.

Vapnenac, koji se prikazuje u svih svojih karakterističnih svojstvih, tvori tu glavnu sastavinu kamena.

Klorit razvio se je u znamenito manjoj množini nego vapnenac. Liepe je zelene boje. Optička svojstva uzdužnih prereza kao i bazalnih listova nedvojbeno dokazuju, da je to klorit.

Kremen vidja se tu u dosta sitnih zrnih, koja su se u malenoj množini prilično jednolično i to pojedince medj vapnencem razdielila.

Crna i neprozirna ruda pojavljuje se dosta često i to u obliku sitnih točaka i nepravilnih zrna. Dielomice nedvojbeno je to *željezna ruda* i to valjda magnetit, jer se pojedina zrna na rubovih pretvaraju u krvav *hematit*. Čini mi se vrlo vjerojatno, da med timi zrnima ima i *ugljevutih tvari*, pa da su one gdjekada sa željeznom rudom srasle.

b) **Izpod Sviloškoga Vienca.** Nedaleko od potoka Lišvara prema iztoku prelazi cesta iz Sviloša u Ležimir. Prije nego što se cesta uzpne na sam Vienac, pojavljuju se uz put kloritni vapneni škrljavec. Kamenje je to tamno sive boje, te preljeva slabim zeleni-

lom. Škriljavost kamena je nejasna i krupna. Kamen šumi vrlo jako, ako ga polijemo solnom kiselinom.

Pod mikroskopom razpoznavamo u izbrusku vapnenac kao najglavniju sastavinu, a kao uzgredne primjesine klorit, glinenac, kremen i epidot.

Vapnenac pojavljuje se tu u velikih zrnih, na kojih se vidi karakteristična kalavost i sraslačke lamele.

Klorit nije u kamenu obilan, ali su mu listovi vanredno veliki. Zelen je kao trava i jako dihroitičan (žučkasto i zeleno).

Glinenac je u izbrusku vrlo teško razpoznavati, jer su mu leđci ili posve raztrošeni ili opet tako čisti i staklenasti, da posve nalikuju na kremen. U ovom posljednjem slučaju sigurni smo samo onda, da imamo pred sobom glinenac a ne kremen, ako se je kao sraslac razvio. Raztrošeni pako glinenci uz to, što su dosta sitni, još su obično sami jedinci, tako da čovjek mora oprezno motrititi, da ga jasno razabere između ostalih sastavina kamena. Dvojakah i polisintetičnih sraslaca ima mnogo manje, a ti svi pokazuju malen kut potamnjenja. Poblže izpitati narav tih glinenaca nije bilo moguće.

Kremena ima u kamenu vrlo malo.

Epidot je dosta riedak, a pojavljuje se u sitnih zrnih, koja su zelenkasto žute boje. U polarizovanom svjetlu pokazuju vrlo oštre boje. Kroz izbrusak provlači se sitna i mutna raztrošina, koja mjestimice prozire bliedom bojom, pa je lako moguće, da i ta mutež sastoji od epidota.

c) **Ivanjski potok.** U Ivanjskom potoku pojavljuju se iznad opisanih tinčastih vapnenih škriljavaca čišći tinčevi škriljavci, koji onda opet prelaze u kloritne vapnene škriljavce. Kamenje to je jedro i čvrsto, a cjepa se na vrlo debele vrste. Boje je svjetlo sive, te samo ponješto preljeva na zelenkasto. Sa solnom kiselinom šumi jako. Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od vapnenca, kremena, klorita i muskovita.

Vapnenac tvori nešto preko četiri petine celoga izbruska, a pojavljuje se u velikih zrnih sa liepom kalavošću i sraslačkimi lamelami.

Kremen tvori skoro jednu četvrtinu kamena i to u obliku sitnih, i vrlo nepravilnih zrna.

Klorit mnogo je rjedniji od vapnenca i klorita, ali je ipak dosta jednolično po svem kamenu porazbican, tako da od njega kamen ipak dobiva ponešto zelenkastu boju.

Muskovit se provlači uvijek samo uz klorit između kremenca i vapnenca, pa se vidi u vrlo sitnih listovih bijele boje. U izbrusku prepoznajemo ga tek onda, kada ga motrimo kroz unakršten analizator, jer onda sitni njegovi listovi preljevaju oštirim bojama.

d) **Mermerski potok.** Izpod brusilovastoga tinčevoga škrljavca, što smo ga u Mermerskom potoku opisali, pojavljuje se kloritni vapneni škrljavac. Po izvanjem obliku nebi čovjek rekao, da ovaj kamen sa obližnjim stoji u ikakvom savezu, da je on polaganim prelazom iz onoga postao. Obližnji kamen je posve crn i brusilovasta lica, dočim je ovaj bjeličasto zelene boje, te samo svojim svilenastim sjajem sjeća na obližnju vrst. Vapnenac se je već pojavio u onom kamenju, a ovdje tvori on već preko polovice celoga kamena. Tinjac i ugljevite tvari su se ovdje izgubile, a mjesto njih se pojavljuje klorit. Isto tako ne ima tu više rutila.

Najglavnija sastavina ovoga kamena je dakle *vapnenac*. Po množini dolazi iza njega odmah *kremen*. Najmanje ima tu *klorita*, pa i taj se je tu skupio poglavito u pojedine vrste, a nije jednolično po kamenu razdijeljen. Napokon vidimo u izbrusku posve pravilne malene kocke *pirita*, koji se je na mnogih mjestih posve pretvorio u željezni hydroxyd.

6. *Vapneni škrljavci i kristalinično zrnato vapno iz Srnjevačkoga potoka, Kamenitoga potoka, od Kamenice, sa Kunjata, Ležimira, Krečane stare i Ivanjskoga potoka.*

Medju vapnenimi škrljavci opisali smo do sada u glavnom tri vrsti, bili su to brusilovasti, zatim tinčasti i napokon kloritni vapneni škrljavci. Glavno obilježje prve vrsti bilo je lističavo brusilovasto lice, a medju sastavinami našli smo uz vapnenac još i tinjac ili klorit ili oboje. U druge dvie vrsti umješao se je sad klorit, sad tinjac sad više sad manje jednolično u vapnenac. No medju vapnenim kamenjem u Fruškoj gori ima mjestimice ogromnih naslagah, gdje se u vapnenac nije umješao niti tinjac niti klorit, pa ako ima tu jedne ili druge te rude, to se je ona uvijek za sebe odijeljeno razvila. Gdje se je to dogodilo, tu je vapneno kamenje očito škrljave naravi. Vapneni su to škrljavci, kojim su pojedine vrste po više centimetara debele, a između jedne i druge vrste uložila se je veoma fina i tanka naslaga tinjca ili klorita. Ako tkogod nebi na to htio paziti, što se tinjac ili klorit nije sa vapnencem gusto smješao, to bi mogao posve slobodno vapnene

ove škrljavce, što ću ih sada opisati, uvrstiti među tinjčaste i kloritne vapnene škrljavce, pa mu se nebi moglo ništa prigovoriti, kao što se nemože ni meni, što sam ih radi boljega pregleda napose odlučio. Gdje u vapnenih škrljavcih nestanu i ove tanke i fine vrste tinjca i klorita, tamo nam se oni prikazuju u obliku zrnatoga vapnenca (zrnata mramora), kakva u Fruškoj gori vrlo često a gdješto i u velikoj množini nalazimo.

a) **Vapneni škrljavac iz Srnjevačkoga potoka.** U brusilovastom tinjčevom škrljavcu, što se je u Srnjevačkom potoku razvio, nalazimo umetnute više centimetara debele vrste vapnena škrljavca posve crne boje. Već se mikroskopski vidi, da je to čist i očito zrnat vapnenac. Kamen sastoji malo ne posve od velikoga zrnja *vapnenca*, a crnu svoju boju dobiva od dosta malene množine *ugljevite materije*, no koja se je jednolično po kamenu razasula. K tomu se pridružuje još neznatno malo *kremena*. Na medji pojedinih naslaga vapnena škrljavca vide se vrlo tanke svjetlucave vrste, koje sastoje od istih onih sastavina, koje nalazimo u obližnjem brusilovastom tinjčevom škrljavcu.

b) **Vapneni škrljavci iz Kamenitoga potoka.** Kada se čovjek sa Kozarskoga Čota spusti u Kameniti potok, to dospije za neko vrijeme do običnoga serpentina, a iza njega, kako smo već spomenuli, dolazi brusilovasto kamenje sa svimi prelazi u vapnene i kloritne škrljavce, dok se napokon ne naslanja na antigoritne serpentine. Odmah na početku u obsegu toga brusilovastoga kamenja susrićemo prekrasne vapnene škrljavce.

S prva kraja vidimo tu kamenje svjetlo sive boje. Na kamenju se vidi, da je jasno škrljavo, a škrljavost mu ta potiče od *klorita*, koji se je uložio u vrlo tanke listove medju naslagami vapnenca. No klorit je taj sada posve raztrošen u zemljastu tvar. Kristalinična zrna vapnenca se prostim okom ne vide, pa nam se tako kamen prikazuje posve gusta lica. Pod mikroskopom se u izbrusku vidi, da su kristalinična zrna *vapnenca* u istinu veoma malena, no velikim povećanjem se ipak vidi njihova kristalinična narav. Uz ta sitna zrna vidjaju se u izbrusku kadšto i povećana zrna sa rombredričnom kalavošću i sraslačkimi lamelami. Uz vapnenac vide se u izbrusku vrlo riedka i sitna zrnca *kremena*.

Nešto malo niže dole u potoku postaje vapnenac posve biel i liepo zrnat, tako da posve naliči na slador. Škrljavac taj sastoji gotovo sasvim od *vapnenca*, zrnca *kremena* su u njem vrlo riedka. Naslage, u koje se to kamenje kala, vrlo su debele, a na medji tih

naslaga vidjamo višeputa s jedne strane tanke vrste zelena *klorita*, a sa druge strane isto tako fine vrste bijeloga *tinjca*, muskovita.

Izpod toga bijeloga vapnenoga škrljjavca pojavljuje se opet tamniji vapneni škrljjavci, koji postaju mjestimice posve crni. No i te crne naslage uvijek su tako složene, da se u njih izmjenjuju sada tanji bijeli, a sada deblji crni listovi. Listovi ti bivaju jednu desetinu do jednu četvrtinu centimetra debeli. To je uzrok, da je kamenje ovo jasne škrljжаве strukture. Među zrni vapnenca vide se mjestimice oveća zrnca jedne rude, koja se daje lako iz kamena izlupiti. Ruda je ta veoma ljušturasta, a sjaja smolinasta. Pred puhaljkom zrno takvo oštro zasvietli i izgori, ne ima dakle dvojbe, da ta zrna sastoje od ugljevite tvari. Pod mikroskopom se vidi, da taj škrljjavac sastoji malo ne sasvim od sitnih zrnaca *vapnenca*, koja pokazuju sva karakteristična svojstva. Među vapnencem šire se sad sitnija sad krupnija zrna ugljevite tvari, od koje pojedine naslage svoju boju dobivaju. Uza svu tu množinu organske materije ne imaju ipak ti škrljjavci brusilovasto lice, a tomu je glavno to razlog, što u njih ne ima niti tinjca niti klorita, a *klorit*, što se je ovdje razvio, pojavljuje se opet u posebnih odijeljenih tankih vrstah među slojevi vapnena škrljjavca. Pod mikroskopom nalazimo u izbrusku još koje riedko i sitno zrno *kremena*, a drugih sastavina tu ne ima

U gdje kojih svjetlijih vrstih vapnena škrljjavca iz Kamenitoga potoka našao sam kadkada po koji osamljen i posve nepravilno položen list bijeloga tinjca. Ne spominjem to badava, jer ćemo viditi, da su ovi listići tinjca onaj vez, koji spaja tinjčaste škrljjavce sa kristaliničnim zrnatim vapnom.

c) **Kristalinični zrnati vapnenac od Kamenice.** Na cesti, koja vodi od Kamenice na Vienac i onda u Irig, nalazimo s ove strane Viena još u dolu velik kamenolom u zrnatom vapnencu, kojim obližnje ceste izgradjuju. Kamen je tamno sive boje, a prostim okom se vidi, da sastoji od velikih zrnaca vapnenca. Kamenje se tu prikazuje posve gromadasto bez ikakve škrljjavosti, jer u njem ne ima lističave rude bar u tolikoj množini, da bi od nje dobio lističavu strukturu.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji u glavnom od *vapnenca*, koji se tu prikazuje uvijek u velikih zrnih, pa se osobito odlikuje svojimi sraslačkim lamelami. Druga no posve uzgredna sastavina je tu *kremen*, koji se prikazuje u vrlo malenoj množini

i posve sitnih zrnih. Zrna se ta nigdje ne sakupljaju, nego su uvijek pojedince med vapnencem razasuta. Nešto više nalazimo u izbrusku sitnoga praha i zrnja *ugljevite tvari*, od koje kamen dobiva svoju tamnu boju. Kao najrjedju mineralnu sastavinu moramo napokon spomenuti *tinjac*. Samo ondje, gdje se je ponešto više ugljevite tvari nakupilo, razvili su se pojedini veoma sitni listići bielogla tinjca, koje ćemo, promatrajuć izbrusak u običnom svjetlu, uvijek pregledati, a zapaziti tek medju unakrštenimi nikoli. U tom položaju tek uočujemo sićušne pruge, kako oštrimi bojami polarizuju, te kako iste paralelno sa nikoli potamnjuju, pa se tako osvjedočiti, da imamo pred sobom listove muskovita.

Kako mikroskopska slika ovoga zrnatoga vapnenca pokazuje, sastavljen je isti u glavnom od vapnenca, a one neznatne uzgredne primjesine odaju njegovu genetičnu srodnost sa opisanimi, brusilovastimi, tinjčastimi i vapnenimi škrljavci

d) **Zrnati vapnenci sa Kunjata, od Ležimira, Krečane stare i Ivanjskoga potoka** pokazuju nesamo izvanjim licem nego i sastavinami toliku sličnost sa zrnatim vapnencem od Kamenice, da ih ne trebam ovdje na pose opisivati. Na putu od Divoša prema Šišatovcu uzdiže se breg *Kunjat*. Obironak brega zaokupiše brusilovasti škrljavci, a na samoj glavici proviruju kristalično zrnati vapnenci, koje ovdje spominjem. *Ležimirski* zrnati vapnenac nalazi se u bregu „Gradini“ u obsegu opisanih vapnenih i tinjčevih škrljavaca. Isto tako nalazimo kod *Krečane stare* u obsegu vapnenih škrljavaca posve zrnate gromadaste vapnenice. U *Ivanjskom potoku* našao sam zrnate vapnenice kao valutice.

III. Kloritni škrljavci.

U tinjčastih i vapnenih škrljavcih, koje smo malo prije opisali, spomenuli smo vrlo često, kako u sastav toga kamenja zalazi klorit. U istom kamenju nakuplja se klorit više puta u toliko, da ono počimlje zelenkastom bojom preljevati, pa stane prelaziti u kloritne škrljavce. Kao glavno obilježje kloritnih škrljavaca uzimam to, da u njih ima toliko klorita, da je kamen čisto zelene boje. U ostalih mineralnih sastavina ima medju kloritnimi škrljavci Fruške gore malo razlike. U jednih i to u rjedjih razvio se je uz klorit kremen, tvoreć tim prelaz u kremene škrljavce. U drugih kloritnih škrljavcih, a to je vrlo značajno za kloritne škrljavce Fruške gore, zamienjen je kremen glinencem. Tu uz glinenac obično

se kremen neda ni dokazati, a gdje ga ima, tu su samo vrlo riedka, osamljena zrnca. Te kloritne škrljavce možemo smatrati kao **prelaz u kloritni gneuss**. Kao stalna primjesina tomu kamenju dolazi još i vapnenac.

1. Kloritni škrljavac iz Ivanjskoga potoka.

Iz Ivanjskoga potoka opisali smo malo prije tinjčev škrljavac, u kom se je uz velike listove bielogla tinjca na gusto smješao kremen sa kloritom. Iduć dalje uz potok susrićemo zelene kloritne škrljavce, iz kojih je tinjac izčeznuo. Kamenje to je vrlo čvrsto, zelene boje kao jabuka i prekrasna sjaja. Uza svu množinu kremenena, što je u njem, kamenje je savršene škrljavosti, koja potječe od klorita, koji se je u sjajnih ljuskah u pravilnih nizovih u kamenu sredjao. Pod mikroskopom nalazimo, da kamenje to sastoji od kremenena, klorita, rutila i hematita.

Kremen tvori u izbrusku kao i u kamenu najglavniju sastavinu. Nebrojena su to nepravilna zrna, koja medj nakrštenimi nikoli nalikuju na šaren mozaik. Da zrna nisu glinenci, koja u ostalih kloritnih škrljavcih tvore bitnu sastavinu, nedokazuju jedino oštre boje u polarizovanom svjetlu, nego još i njihova optička jednoosnost. U tom obilju zrnaca nalazimo naime više puta i izotropne prereze. Ako takve prereze promatramo u konvergentnom svjetlu, onda vidimo na njimi crn križ, koji ostaje nepomičan pri okretanju preparata. Nedvojbeno je to dakle heksagonalni kremen, a nije nikako monoklinski ili triklinski glinenac, koji je inače vrlo često posve na kremen nalik, tako da se neda od njega ni razlučiti.

Klorit se širi u izbrusku samo stanovitim prugami i to u većih listnatih nakupinah, te daje kamenu boju. U optičkih svojstvih slaže se u svem sa onimi, što karakteristično obilježuje klorit. Pokazuje naime očit dihiroizam u žutoj i zelenoj boji. Uzdužni prerezi potamnjuju paralelno, dočim bazalni listovi ostaju u svakom položaju medj nakrštenimi nikoli tamni.

Rutil razvio se je u kamenu u velikoj množini i to uvijek u blizini klorita. Viditi ga je u finih, dugih iglicah, a rjedje u koljenčastih sraslacih. Boje je žute.

Hematit nalazimo u izbrusku u pojedinih krvavih listovih.

2. Kloritni škrljavci sa „Srednjega brda“.

Niže izpod opisanoga kamenja u Ivanjskom potoku diže se na lijevoj obali breg, nazvan „Srednje brdo“, a u njem je, kako smo već prije jednom spomenuli, usječen jarak „Dudašev grob“. Na početku toga jarka pojavljuju se brusilovasti tinjčevi škrljavci, koje smo već prije opisali. Iznad toga brusilovastoga kamenja leže zeleni kloritni škrljavci, koje ovdje želim opisati.

Kloritni škrljavci su tu s prva kraja tamno zelene boje bez ikakva sjaja, no dosta čvrsti i posve listnate strukture. Pod mikroskopom jasno razabiremo, da kamen sastoji od klorita, glinenca i vapnenca.

Klorit se je tu razvio u blijedo zelenih listovih, koji najveći dio prostora izpunjuju. Vidi se na njima, da su se počeli trošiti, jer se čini, kao da su se slili u jednu cjelinu.

Glinenac se je u kamenu u velike razvio. Većina ih se prikazuje u povećih stubastih ledcih, koji su vrlo često raztrošeni i kloritom pokriveni. Neopredjeljiva jedna raztrošina i uz nju sitan klorit izpunjuje kadšto posve ledce glinenca. Ti stubasti ledci su sad jedinci, sad dvojci, no najviše polisintetični sraslaci sa 3 do 8 lamela. Kut potamnjenja, što sam ga mogao mjeriti, dosiže do 20° stupnjeva. Kako je najvjerojatnije, da su svi glinenci ovdje, dakle i jedinci i dvojci, plagioklasi, to se oni približuju svojim optičkimi svojstvi anortitu, pa bi to mogli biti upravo i anortiti. Uz ove oveće stubaste ledce nalazimo u izbrusku na pojedinim mjestih sitne zrnate glinence, koji su posve svježi i staklenasta sjaja, da posve nalikuju na kremen. No njihova sraslačka narav i optička svojstva izvode nas iz nepravilike, ter nam dokazuju, da su to nedvojbeni glinenci, kakve nalazimo i u drugih fruškogorskih kloritnih škrljavcih.

Vapnenac pojavljuje se u kamenu u malenoj množini.

U izbrusku napokon vidimo, kako se u njem provlači sićušan bljedo žut prah, koji po svoj prilici sastoji od *epidota*, a na tu nas misao dovodi obližnji škrljavac, koji se je malo više u jarku razvio.

Obližnji taj kloritni škrljavac u Dudaševom grobu nalikuje u svojih sastavinah posve na prijašnji, samo su mu sastavine ponešto drugoga oblika. Kamen je nešto jedriji od prijašnjega, a boje je tamno zelene. Pod mikroskopom nalazimo tu iste one sastavine kao i u prijašnjem, dakle klorit, epidot, glinenac i vapnenac.

Klorita ne ima ovdje u tolikoj množini, koliko ga nadjosmo u prijašnjem kamenu, pa se tomu još pojavljuje samo u vrlo sitnih krpah.

Epidot je tu puno jasniji i očevidniji, premda je još uvijek dosta sitan. U kamenu ga ima gotovo isto toliko koliko i klorita. Sitna njegova zrna su obično nepravilna, malo kada protegnuta i onda popriečno izkalana. Boje je žučkasto zelene, a u polarizovanom svjetlu pokazuje vrlo oštre boje.

Vapnenac je tu vrlo riedak, rjedji nego u prijašnjem.

Hematita ima po gdjeokoji list.

Kada čovjek pogleda ove sastavine u običnom svjetlu, onda vidi, kako one tako rekuć u nekoj bijeloj i prozirnoj osnovini leže. U polarizovanom svjetlu razpadne ta bijela mineralna tvar u veliku množinu sitnih i nepravilnih zrnaca, koja se odlikuju dosta slabim lomom svjetla. Tačnije promatrajuć ta zrnca, naći će čovjek medj njimi obilje dvojakah, a gdješto i polisintetičnih sraslaca. *Glinenci* su to dakle i to po svoj prilici sami plagioklasi. Kut potamnjenja dosiže do 25° , glinenci se ti dakle približuju anortitu. Glinenci su svi svježi i staklenasti. Stubastih, širokih ledca kao u prijašnjem ne ima ovdje.

3. Kloritni škrljavec sa Ležimirskoga Vienca.

Na cesti, koja ide od Sviloša u Ležimir preko Vienca, nalazimo tik izpod Vienca na sviloškoj strani kloritne vapnene škrljavce, koje smo malo prije opisali. Iznad njih pojavljuju se crni kremenii škrljavci, a na to se od Vienca prema Ležimiru prostorom od jedno 100 metara šire prekrasni kloritni škrljavci, koje ovdje želimo opisati.

Kloritni ovi škrljavci su liepe zelene boje, puni svjetlucavih ljusaka klorita; kalaju se vrlo savršeno. Sa solnom kiselinom namočeno kamenje šumi vrlo slabo. Kamenje je vrlo težko. Kao sastavine nalazimo pod mikroskopom u izbrusku klorit, glinenac, vapnenac, epidot i željeznu jednu rudu.

Klorit je u izbrusku najobilniji. Vide se tu liepi oveliki listovi sa očitim dihroizmom u zelenoj i žutoj boji. Bazalni listovi ga dakako ne pokazuju, ali zato ostaju medj nakrštenimi nikoli uvijek tamni.

Glinenac pojavljuje se u kamenu vrlo mnogobrojno, tako da je po množini odmah iza klorita. Ledci su tu veliki, jedinci, dvojci i polisintetični sraslaci. U optičkih svojstvih se slažu sa onimi, što

smo ih prije opisali, pa će biti to valjda sami plagioklasi, koji se približuju anortitu. Od kremena se ti glinenci lako razpoznaju po po tom, što su uvijek raztrošinom pomućeni, te što u njih vidimo kao produkt raztvorbe listove klorita.

Kremana ima u izbrusku samo dva tri zrna.

Vapnenac se je u malenoj množini po svem kamenu dosta jednolično razdielio. Njegova zrna su ovelika, te se odlikuju savršenom rombodričkom kalavošću.

Epidot širi se u izbrusku sad u neizmjereno sitnih zrnih bljedo žute boje, sad opet u ovecih zelenkasto žutih ledcih. Ti oveci ledci leže u kloritu, te su se produljili smjerom ortodiagonale, ter pokazuju očitu popriečnu kalavost.

Željezna ruda, koja se je obilno kamenom razširila, u izbrusku je crna, a u odraženom svjetlu svjetlo siva, dakle *magnetit*.

4. Kloritni škrljavac iz Kamenitoga potoka.

U obsegu brusilovastih i vapnenih škrljavaca u Kamenitom potoku pojavljuju se obilno i kloritni škrljavci kao i prelazi njegovi u spomenute dvie vrsti škrljavaca. Priručni komad kloritna škrljavca, što sam ga uzeo za iztraživanje, vrlo je čvrst i tanko lističav. Na površju kalotine kamen je zelen kao trava i blišti velikom množinom kloritnih ljuštica. Sudeć po površju, pomislili bi, da klorit posve kamen satvara. No na prelomini okomito na škrljavost vidi se, da je kamen pun biele zrnate rude. Ako kamen polijemo sa solnom kiselinom, onda odmah zašumi.

Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od klorita, vapnenca, glinenca i epidota.

Klorit se provlači izbruskom samo stanovitimi pravci, a ima ga samo toliko, da od njega kamen dobiva oštru zelenu boju. Tu se vidi on u veoma liepih listovih, koji su zeleni kao trava. Sva optička svojstva uzdižnih prereza kao i bazalnih listova ista su kao i ona, što smo ih pri ostalih kloritih opisali.

Vapnenac razvio se je u kamenu u velikih zrnih, na kojih se vidi liepa romboedrička kalavost i sraslačke lamele.

Glinenac bi bez tačnijega razmatranja u polarizovanom svjetlu vrlo teško ovdje prepoznali, da ga ne ima gdješto u sraslacih. On je naime tu tako svež i staklenasto proziran, a uz to još posve zrnata oblika, da u velike nalikuje na kremen. Pri pripravljanju preparata dok je izbrusak još deblji bio, nalikovao je još i svojim oštrimi bojama u polarizovanom svjetlu posve kremenu. Kada je

preparat bio gotov i izbrusak posve tanak, prikazao se je glinenac medju nakrštenimi nikoli u sivih bojah, a samo po gdjevoja zrna bijahu oštro bojadisana, pa bi ta zrna u prvi mah držao za kremen, da niesam i medj njimi našao dosta često sraslace.

Glinenac pojavljuje se tu, kako rekoh, u posve malenih zrnih, koja su obično ponešto zaokružena. Bezbojna i prozirna ta zrna ponajviše su jedinci, rjedje dvojci ili trojci. U obje ove vrsti sraslaca su pojedina srasla individua uvijek znatne debljine, a medju raznimi kutevi potamnjenja, koje sam ovdje mjerio, našao sam u jednih i drugih više puta kut od 15—20°, tako da su nedvojbena i dvojci plagioklasi, kao što će sigurno biti i jedinci, koji se inače u ničem nerazlikuju od sraslaca. Vrlo je vjerojatno, da se i ovi plagioklasi približuju anortitnoj hrpi.

Posve je razumljivo, da se u ovih odnošajih, kako sam ih, sada opisao, neda lako naći, da li medj glinenci ima po koje zrnice *kremena*, no uza sve to ipak bi rekao, da ga ne ima.

Izbruskom se napokon proteže sitna no gusto nagomilana ruda. U debljih dielovih je ta nakupina crna i neprozirna, no gdje je nakupina rjedja, tu ona prosjeva žučkastom bojom. U njoj gdje-kad leže očita zrnca *epidota*, koja se lako svojimi optičkimi svojstvi razpoznaju. Sudeć po svem tom sastojati će i sama nakupina od presićušnoga *epidota*.

U gustoj nakupini *epidota* vide se kadkada crveni listovi *hematita*.

5. Kloritni škrljavec iz Srnjevačkoga potoka.

Oni isti petrografski odnošaji, što ih susrićemo u Kamenitom potoku opetuju se i u Srnjevačkom potoku. Na onom mjestu, gdje se sastaje Srnjevački potok sa Kamenitim, razvile su se silne gromade antigoritna serpentina. Iduć gore Srnjevačkim potokom dolaze oni isti škrljavci, što su i u Kamenitom potoku: brusilovasti i vapueni škrljavci, a nad njima dolaze kloritni škrljavci, izmijenjujuć se iz nova sa brusilovastim i vapnenim kamenjem.

Prvi kloritni škrljavac s doljne strane, što sam ga za iztraživanje uzeo, nalikuje u velike onomu iz Kamenitoga potoka. Kamen je taj fino lističava sastava i sivkasto zelene boje. Kao sastavine uočujemo mu pod mikroskopom klorit, glinenac i vapnenac.

Klorit, što se je ovdje razvio, veoma je sitan, pa se ne drži na okupu, nego je jednolično porazbacan i usut u zrnih glinenca. Pri malenom povećanju teško ga je i viditi.

Glinenac je najobilniji, ter tvori glavnu sastavinu kamena. Zrna su mu neizmerno sitna i nepravilna. Ledci su kao i u prijašnjem obično jedinci, a sraslaci i to dvojci vrlo su riedki. Cielo lice ovih glinenaca posve je nalik na ono, što smo ga vidili pri prijašnjem.

Kremena nisam tu mogao naći.

Vapnenac provlači se samo u pojedinih vrstah kroz kamen, inače ga medj glinencom ne ima razbacana.

I ovdje kao i u prijašnjem vide se sad gušće sad rjedje nakupine bledo žute rude, koje se samo stanovitim prugami kamenom šire. Biti će i to po svoj prilici *epidot*.

Pirit pojavljuje se u izbrusku u sitnih zrnih, na kojih se više puta jasno razpoznaje kockasti lik.

Drugi kloritni škrljavac, koji se u potoku iznad ovoga nalazi, tvori svojimi sastavinami prelaz u vapneni škrljavac. Kamen je taj jasno zelene boje, kala se u tanke listove. U njem tvori *vapnenac* glavnu sastavinu. Velika njegova zrna pokazuju romboedričku kalavost i sraslačke lamele. Klorit je tu dosta obilan, ali samo u pojedinih vrstah. Listovi su mu vrlo sitni. Treću sastavinu tvori i ovdje *glinenac*, koji se je u pojedinih, nepravilnih, krugljastih zrnih medj vapnenac utisnuo. Dvojci su tu riedki, obično sami jedinci, pa ga je kadkad teško razlučiti od *kremena*, od kojega ima ovdje po koje zrnice. *Epidot* prikazuje se u neizmerno sitnih, žutih zrnih. Napokon vide se tu još pojedini crveni listovi *hematila*.

Odmah iznad ovoga kamena pojavljuje se u potoku brusilovasti vapneni škrljavac, u kom još ima nešto malo klorita.

Na kloritne ove škrljavce nadovezuje se u Srnjevačkom potoku kamenje posve drugoga lica, no koje je po svojoj mineralnoj naravi prijašnjem posve srodno. Po vanjskom pogledu nebi čovjek nikada rekao, da isto kamenje ima išta zajedničkoga sa kloritnimi škrljavci. To kamenje stoji sa kloritnim u neposrednom dodiru, pojavljuje se tu u veoma malenoj množini, s toga neću da ga odlučim od kloritnih škrljavaca. Od toga kamena ponio sam samo jedan komad. Jedan dio toga kamena je posve crn i takva lica, da bi ga u prvi mah makroskopski u brusilovaste škrljavce uvrstio. Drugi dio istoga komada posve je biel, pa bi po romboedrički izkalanom vapnencu pomislio, to je čist vapnenac, iz kojega samo mjestimice proviruju malene zelenkaste i žućkaste partije. No po-

gledamo li izbrusak jednoga i drugoga diela pod mikroskopom, to nas mikroskopska slika posve iznenadjuje.

Crni dio kamena je fina škriljava sastava, a površje mu ponešto blišti, te svojim vanjskim licem u velike nalikuje na brusilovaste tinjčeve škriljavce. Pod mikroskopom vidimo, da kamen sastoji od glinenca, vapnenca, klorita i željezne jedne rude.

Glinenac tvori najglavniju sastavinu kamena. On je tu svjež i staklenast i u vrlo sitnih krugljastih zrnih. Obično su to sami jedinci, dočim su dvojci vrlo riedki. Najveći kut potamnjenja, što sam ga mogao izmjeriti, iznosio je 20°. Neima dvojbe, da su i ti glinenci, kao i oni, što smo ih pri prijašnjih kloritnih škriljavcih opisali, kojim su u svem nalik, sve sami plagioklasi, pa da će to biti *anortiti*, kako ćemo to odmah viditi.

Vapnenac u omanjih zrnih razdielio se je posvuda medj glinence, te se tako poznaje po svojih karakterističnih svojstvih. Po množini dolazi odmah iza glinenca.

U dosta gustih nakupinah i vrstah proteže se izbruskom crna jedna ruda, od koje kamen boju ima. Najveći dio te crne rude biti će nedvojbeno *željezna jedna ruda*, jer se mnoga crna zrna obrubljuju crvenim *hematitom*, a gdje koja su posve u hematit pretvorena.

Uz željeznu rudu proteže se izbruskom *klorit*, no uvijek u malenoj množini i u malenih listovih, pa tako odaje glinenac sa kloritom srodnost sa prijašnjimi škriljavci. Uz klorit i željeznu rudu vide se neizmjereno sitna zrnca ponešto prozirne rude, slabo žute boje, a po analogiji sa prijašnjim kamenjem rekao bi, da ta zrnca pripadaju *epidotu*.

Na bielom dielu istoga kamena možemo glavne sastavine već mikroskopski razpoznati. Najveća čest sastoji tu od *vapnenca*, koji tvori po jedan centimetar velika zrna sa savršenom romboedričkom kalavošću, tako da iz njih možemo lako malene romboedre izkatalati. Kada odtrgnemo od kamena nešto vapnenca, pa ga malo zdrobimo, pa to postavimo u stakalce i nalijemo solnom kiselinom, to će se vapnenac posve raztopiti, ali će preostati sitna, staklena zrnca, koje kiselina nije ni najmanje izjela. Zrnca su ta nepravilna oblika, tolike tvrdoće, da paraju staklo, a kalaju se dosta dobro u dva smjera. *Glinenac* je to, koji se i pod mikroskopom u izbrusku medj vapnencem u dosta velikih zrnih uočuje. Iztražujuć kalotine te u paralelnom polarizovanom svjetlu, vidimo, da one potamnjuju vrlo koso, te da kut potamnjenja dosiže do

35°. U konvergentnom polarizovanom svjetlu vidimo, kako iz kalotine postrance izlazi jedna optička os. Po svem tom sudeć, glinenac je taj nedvojbeno *anortit*, dakle vapneni glinenac. Ako potegnemo zaključkom ovim natrag, to bi smjeli reći, da su svi glinenci, što smo ih u kloritnih škrljavoćih opisali, sami *anortiti*. — Uz vapnenac vidimo u kamenu još i pojedine zelenkaste i žućkaste ljage. Odlupljeni listovi zelene rude očituju se pod mikroskopom kao *klorit*. Žuta ruda je tu, kako ćemo odmah čuti, *epidot*. Napokon vide se na kamenu još mikroskopski oveci listići bijela, srebrnasta *tinjca*. Odlupljeni listovi toga tinjca pokazuju pod mikroskopom u konvergentnom svjetlu crn križ, koji se pri kretanju preparata na daleko u hiperbole razilazi. Tinjac je taj dakle *muskovit*.

Mikroskopska slika u izbrusku beloga diela ovoga kamena ne razlikuje se u sastavinah u ničem od one, što dobivamo od crnoga kamena.

Vapnenac zauzimalje tu prvo mjesto. Zrna su mu vrlo velika.

Glinenac (anortit) nije toli mnogobrojan, no i njegova zrna su velika. Sad su to jedinci, sad dvojci, a sad opet polisintetični sraslaci. Pri polisintetičnih sraslacih sraslačke lamele ne idu nikad cijelim ledcem, nego dopiru jedva do trećine ledca, pa se onda gube. Glinenci su svi svježiji i staklenasti, a malo prije smo čuli, da su to *anortiti*.

Klorit je tu riedak, no dolazi u velikih listovih.

Epidot je nešto češći, pa i on se pojavljuje u dugih otegnutih ledcih. Posve su to vrpčasti oblici, koji su u vapnencu urasli. Vrlo često su zavnuti a i na komade razkidani. Kako su se ti vrpčasti ledci protegnuli smjerom ortodiagonale, to oni pokazuju tim smjerom savršenu kalavost u obliku paralelnih i ravnih crta. K tomu se pridružuje popriečna manje savršena kalavost, koja se često i nepravilno zavija. Ledci su žućkasto zelene boje, a ledci, koji paralelno sa ortodiagonalnom kalavošću potamniju, pokazuju u konvergentnom svjetlu posve jasno jednu optičku os sa hiperbolom i oštro bojadisanimi kolobari.

I *željezna ruda*, koja je u crnom dielu kamena toli obilna, pojavljuje se tuj. Ona je tu vrlo riedka, no u velikih zrnih, a u odraženom svjetlu se vidi, da je to *magnetit*. Osim toga vide se u izbrusku veliki listovi kao krv crvena hematita.

Tinjac, *muskovit* je tuj najrjedji, no lako se razpoznaje po kalavosti i optičkih svojstvih.

Što makroskopski nebi pogodili, to nas podučaje mikroskop, da je naime kamen taj u bielom kao i svom crnom dielu posve sličan. Sva razlika je samo u veličini pojedinih sastavina, te u razvoju ili pomanjkanju željezne rude. Napokon vidimo, da je taj kamen posve srodan sa kloritnimi škrljavci iz istoga potoka, da nije ništa drugo nego samo prelazni oblik, pa da uza svu svoju zanimivost ne zaslužuje, da ga napose klasifikujemo.

IV. Kremen i škrljavci.

Sad u obsegu tinjčevih i kloritnih škrljavaca, a sad opet samostalno razvio se je kremen više puta u tolikoj množini, da tvori pojedine vrste a i ciele naslage. Gdje mu se pridružuje tinjac ili klorit, tamo je kremen posve škrljav, inače je on gromadast. Najglavnija nalazišta kremen i kremen škrljavca bila bi sljedeća:

1. **Divoš.** U dolu, koji ide od Divoša desno paralelno sa dolom kuveždinskoga manastira, otvoren je kamenolom u kremenu. Kremen je taj čist i biel, a sastoji sad od tanjih sad od debljih naslaga. Na medji medju pojedinih naslagama vide se sitni listići tinjca, koji je ponajviše bjeličasto raztrošen. Nad njim leži sloj crvena konglomerata. Nešto više u istom dolu pojavljuje se litavsko vapno, koje se širi preko u dol sve do kuveždinskoga manastira.

2. **Lišvar.** U potoku Lišvaru, iz koga smo opisali vapnene škrljavce, zauzimlju kremen i škrljavci bele boje najveći dio prostora.

3. **Ležimirski Vienac.** Kada se cestom od Sviloša dodje na Ležimirski Vienac, onda se vide desno uz cestu posve ustubočene naslage crnoga škrljavca. Pod mikroskopom očituje se taj škrljavac kao čist *kremen* škrljavac. On je fino lističav. *Tinjac* je u njem vrlo riedak i sitan. Crna boja potječe poglavito od *magnetita*, koji je na gusto u vrlo sitnih zrnih u kamenu udrobljen. Magnetit se često pretvara u *hematit*. Uz to se pojavljuje u pojedinih slojevih još i crna organska tvar.

Nešto malo dolje prema Ležimiru pojavljuje se kremen i škrljavac u liepoj bijeloj boji.

4. **Ivanjski potok.** Iznad tinjčastoga i brusilovastoga kamenja, što smo ga prije opisali, dolaze ogromne naslage žučkastoga kremen i velikim prostorom, a nad njimi pojavljuju se opisani kloritni škrljavci.

5. **Mermerski potok.** Medju naslagama kloritičnoga vapnenoga škrljavca, što smo ga prije opisali, provlače se vrste bielog kremen i škrljavca.

mena, a na medji tih vrsta složili su se veoma tanki listovi zelena klorita.

6. **Bešenovački potok.** U naslagah epidotnoga škriljavca leže uložene vrlo često vrste biela kremenena.

7. **Jazak.** Izmedju sela Jazka i manastirskoga Prnjavora dižu se desno uz cestu silne naslage bielog kremenena, koje su prema Prnjavoru pokrivene vapnencem.

8. **Kameniti potok.** Pojedine vrste kremenena škriljavca pojavljuju se vrlo često u naslagah brusilovastoga tinjčevoga škriljavca.

9. **Srnjevački potok.** Kremeneni škriljavac pojavljuje se u istom položaju i obliku kao i u Kamenitom potoku.

10. **Dubočaš.** Izmedju vapnenih i tinjčevih škriljavaca pojavljuje se kremeneni škriljavac kao prelaz u tinjčeve škriljavce. Kamen je taj tu dobro škriljav i ponešto crvenkaste boje. Na površju kalotine vide se veoma sitni listovi muskovita.

V. Augitni škriljavci.

Sveži i neraztvoreni augitni škriljavci pojavljuju se u petrovaradinskoj tvrdjavi. Kristalinično to kamenje opisao sam u svojoj prijašnjoj razpravi pod naslovom „Zeleni škriljavci petrovaradinskoga tunela i njihov kontakt sa trahitom“. (Rad jugoslavenske akademije godine 1882., LXIV.). Tom zgodom dokazao sam, da kamenje petrovaradinske tvrdjave ne sastoji od serpentina, kako je to tvrdio i dokazivao dr. A. Koch u svojoj razpravi „Neue Beiträge zur Geologie der Fruška gora in Ostslavonien (Jahrbuch der geologischen Reichsanstalt, 1876)“, nego da u njem možemo razlikovati dvie vrsti zelenih škriljavaca i to amfibolne i augitne škriljavce, ili još bolje *dioritne* i *diabazne* škriljavce. Na istu tu moju razpravu, koja je kašnje izašla u njemačkom prevodu u spisih bečkoga geologičkoga zavoda (Die grünen Schiefer des Peterwardeiner Tunnels und deren Contact mit dem Trachit, Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt, 1882, 32. Band, 13. Heft), odgovorio mi je profesor Koch¹, da su moja mikropetrografska iztraživanja posve tačna, no da ipak isto kamenje ne drži za škriljavce nego za diorite i diabaze, pa da nisu ni iz daleka nalik na slezke zelene škriljavce, koje je *Kalkovsky* opisao. Na koncu svoje razprave spominje *Koch*,

¹ Geologische Mittheilungen über das Fruška Gora Gebirge. Földtani közlöny (Geologische Mittheilungen). Zeitschrift der ungarischen-geologischen Gesellschaft. XII. Jahrgang (1882). Heft X—XII.

da u Fruškoj gori ne ima niti nepravih zelenih škrljivaca, koji u Slezkoj prave zelene škrljivce prate, a spominje to po svoj prilici kao dokaz, da ni petrovaradinsko kamenje ne ide medj zelene škrljivce.

Opisujuć augitne kao i obližne amfibolne škrljivce nisam ni iz daleka na to pomišljao, da se upuštam u genetička razmatranja, nego sam nastojao stvar onako predočiti, kako nam se ona danas prikazuje. Diabazni kao što i dioritni škrljivci petrovaradinske tvrdjave u istinu su danas skroz škrljive naravi. Postanak raznih starijih kristaliničnih škrljavaca danas je još uvijek uz svu množinu raznih teorija posve nejasan. Kochovu shvaćanju bilo bi najprijatnije ono mnijenje, koje drži, da su dotični škrljivci postali deformacijom i kemijskom metamorfozom iz eruptivnoga kamenja. Kada bi to mnijenje bilo istinito, onda bi mogli reći, da su diabazni škrljivci petrovaradinske tvrdjave postali iz diabaza, ali da to nisu više diabazi, kao što n. pr. neće nitko gneuss nazvati granitom. Ja ne ću da se upuštam u kritiku toga nazora, ali zato ipak moram navesti neke činjenice iz Fruške gore, koje stoje s tim u savezu. U spomenutoj mojoj razpravi naveo sam, kako se u diabaznom škrljavcu augit pretvara u amfibol. Uz diabazne škrljivce razvili su se u petrovaradinskoj tvrdjavi dioritni škrljivci. Već igličasta narav amfibola u dioritnih škrljavcih jasno nam kaže, da to nije danas diorit. Amfibol bar u tom obliku nije tu iskonski, on se je tu po mom mnijenju iz augita razvio, pa zato smatram ja, da su se dioritni škrljivci razvili iz augitnih ili diabaznih škrljavaca. Što ja mislim o sličnosti zelenih tih škrljavaca sa slezkim kamenjem, rekao sam već na drugom mjestu i to u mojoj razpravi o serpentinih Fruške gore, pa ne želim to opetovati, kao ni navodjati privatni list profesora Kalkovskoga, komu sam na izmjenu poslao svojih zelenih škrljavaca. Profesor Koch ne može da se svikne još na to, da se augit vrlo često i u škrljavom kamenju pojavljuje. On nezna, da u Fruškoj gori ima još i kloritnih i amfibolnih škrljavaca. Kloritne škrljivce sam već prije opisao, pa i spomenuo, kako u njih plagioklasi zauzimlju važno mjesto kao što i u diabaznih škrljavcih, a ja neznam razloga, za što bi kloritno kamenje genetično odlučio od petrovaradinskoga. Malo kasnije doći ću na amfibolne škrljivce, koji bi posve lako mogli biti u srodstvu sa petrovaradinskim kamenjem. I u njih ima, kako ćemo kašnje viditi, nešto malo glinenca, pa i tu je amfibol postao iz augita. Amfibolni ti škrljivci prelaze u antigoritni serpentin, gdje se jasno

vidi, kako je serpentin postao iz augita i amfibola. Tu nije bilo glinenca, i kemijska narav augita bila je tu druga, pa ipak je to kamenje u neposrednom savezu sa obližnjim amfibolnim škrljavecem. Kada bi sve to kamenje htio svezati sa petrovaradinskim, onda bi morao dosljedno uztvrditi, da je i ono postalo iz diabaza, no bi li to mogao dokazati, to je drugo pitanje. No na to ja ni nemislim, dovoljno je, da konstatujem, da augitni ili diabazni škrljavci petrovaradinske tvrdje ne stoje osamljeni u Fruškoj gori, nego da se je a gitno kamenje i na južnom obronku Fruške gore razvilo, premda se je ono tu pretvorilo u amfibolne škrljavce i u antigoritni serpentin.

VI. Amfibolni škrljavci.

Amfibolni škrljavci, što se u Fruškoj gori pojavljuju, dadu se razdijeliti na dvie rpe. U jednih se uz amfibol pojavljuje plagioklas kao bitna sastavina, pa te amfibolne škrljavce nazvati ću, kao što sam to već prije učinio, *dioritnimi škrljavecima*. U drugom odjelu amfibolnih škrljavaca prikazuje se glinenac u neznatnoj množini ili se posve gubi, pa te škrljavce nazvati ću *amfiboliti*. Kao stalnu primjesinu amfibolita susrićemo epidot i to kadšto u tolikoj množini, da tim nastaju *epidotni amfiboliti*.

1. Dioritni škrljavci iz petrovaradinske tvrdjave.

Dioritni škrljavci pojavljuju se na sjevero-istočnoj strani petrovaradinskoga brda. Oni sastoje od plagioklasa i igličastoga amfibola. To kamenje opisao sam prije u spomenutoj razpravi, pa sam i malo prije rekao, da je lako moguće, da je tu amfibol postao iz augita. O tom kamenju ne imam ništa da spomenem, što već nisam prije rekao, pa ga ovdje navadjam samo radi pregleda.

2. Amfiboliti iz Kamenitoga potoka.

Kada se čovjek spusti duboko dole Kamenitim potokom, te predje onaj niz vapnenih, tinjčevih i kloritnih škrljavaca, što smo ih prije opisali, onda sretne kao zadnji član cieloga niza brusilovaste tinjčeve škrljavce. Iza njih idemo komadom puta, gdje ne vidimo nikakva gola kamenja. U to se najednom pojavljuju čvrste i jedre pećine tamno i crno zelena kamena, iz koga nam svietle izcjepane kalotine amfibola, tako da odmah na prvi mah vidimo, da imamo pred sobom amfibolite. Silne pećine amfibolita prelaze

neposredno u antigoritni serpentin. Tu na granici može čovjek lako odlomiti komadâ, na kojih ima s jedne strane još liepa amfibola, a na drugoj strani posve razvijen antigorit. Dalje uz potok idu opet silne gromade amfibolna škriļjavca. Na onom mjestu, gdje se sastaje Kameniti potok sa Srnjevačkim, nalazimo ogromne pećine antigoritna serpentina, koje se protežu daleko uz potok. Antigoritni serpentin počinje bivati crn, a onda opet predje u amfibolit. Iza amfibolita dolazi opet serpentin, pa tu svršuje cieli niz amfibolitnoga i antigoritnoga kamenja, koji je od prva kraja, pa sve dotle neprekinuto tekao, ustupljujuć sada mjesto kloritičnim škriļjavcem.

Kada se čovjek natrag vrati i predje u Srnjevački potok, onda nalazi jednim dielom potoka antigoritne serpentine, a iznad njih gore tinjčeve, kloritne i vapnene škriļjavce kao i u kamenitom potoku, ali nigdje neima amfibolitâ. U potoku Dubočasu nalazimo antigoritne serpentine kao valutice, ali amfibolitnih valutica ne ima. No zato nalazimo u Srnjevačkom potoku i Dubočasu valutice glaukofanitna kamenja, o kom ćemo kasnije obširnije progovoriti.

Amfibolitno kamenje, što se u Kamenitom potoku pojavljuje, tamno je zelene boje. Škriļjavost je svuda dosta očita, ali nije nikada savršena. Na njem se malne uvijek vide kalotine crna amfibola. Uz amfibol proviruju nakupine žućkasta epidota. Sva razlika izmedju pojedinih vrsti amfibolita očituje se makroskopski u tom, što nam se amfibol i epidot sad više sad manje očito i obilno prikazuje. Pravu narav i postanak ovih amfibolita upoznati možemo tek onda, kada proučimo cio niz raznih komada. Poradi toga pokušati ću i ja ovdje, da opišem pojedine amfibolite onim redom, kako sam ih uz put našao.

1. Pod mikroskopom vidimo, da kamen ovaj, što ćemo ga po-najprije opisati, sastoji u glavnom od amfibola i epidota, a uz to da ima u njem još i augita, glinenca i apatita.

Amfibol pojavljuje se sad u krupnih i velikih kristaloidih, sad u finih i tankih iglicah. I veliki ti kristaloidi ne pokazuju velike jedinstvenosti. Krajevi su im uvijek iztrgani i razčikani, a u njih nalazimo kadšto komade amfibola, koji su drugčije orientirani. Prizmatička kalavost na njima je tako oštro razvijena, kao da je ledac sastavljen od samih usporedo položenih amfibolnih stupčića. Uz to su oni više puta savijeni i u komade razkidani. Isto je tako tu igličasti amfibol uvijek zavijen, a često i raztrgan. Već sam taj

oblik amfibolnih individua dovadja nas na tu misao, da je amfibol sekundarne naravi, da se je morao razviti iz druge rude. Dihrozizam uzdužnih prereza uvijek je vrlo očit, tako da pri gibanju preparata uz doljni nikol prelazi njegova boja od žućkaste zelene u modrušastu zelenu. Kut potamnjenja uvijek je malen, ter ne prelazi nikada 20° .

Epidot je u kamenu vrlo obilan. Sad su to posve bezbojna ili žućkasta sićušna zrna, a sad opet oveći stubasti ledci, koji su se smjerom ortodiagonale produžili, ter pokazuje na sebi karakterističnu popriečnu kalavost.

Augita ima u celom velikom izbrusku samo jedno oveće i razkidano zrno. Jedan jedini pogled je dovoljan, da nas osvjedoči, da to nije amfibol. Pojedini komadi toga razkidanoga zrna su jedri i kompaktni. Boje su zelenkasto-žute. Pleochrozma ne imaju upravo nikakva. Prizmatička kalavost je jasno izražena, a kut potamnjenja iznosi 38° . Jasni su to dokazi, da je to zrno augit. To je još zaostalo zrno, koje nije došlo još do toga, da se pretvori u amfibol.

Glinenac je u kamenu dosta riedak, a vrlo ga je teško prepoznati. Izmedju amfibola i epidota vide se naime gdješto posve nepravilna zrna biele jedne rude, koja nas samo svojimi bojama u polarizovanom svjetlu sjećaju na glinenac. I bilo bi vrlo teško sigurno odlučiti, da je to u istinu glinenac, da ne ima medj njima jedno ili dva zrna, u kojih vidimo, kako je umetnuta po koja veoma fina sraslačka lamela. Moguće, da je i tu sav glinenac plagioklas. Glinenac nije tu čist; obično ulaze i prolaze kroz njega sitne iglice amfibola.

Apatit je u kamenu vrlo riedak. Zrna su mu uvijek posve nepravilna, te ne pokazuju nikada ledčanih obrisa. U polarizovanom svjetlu medju nakrštenimi nikoli pokazuju se ta zrna u slabo modrušasto-sivoj boji, kako ju obično pri apatitu vidimo. Gdje su se zrna iole nešto jednim smjerom produžila, tu ona, u koliko se to dade odlučiti, potamnjuju paralelno svom smjeru. Gdjejoja zrna ostaju medju nakrštenimi nikoli u svakom položaju tamna. Sva ta svojstva nebijahu mi dovoljna, da tu rudu za apatit držim, pa sam zato posegnuo za kemijskim dokazom. U dušičnoj kiselini se zrna posve raztopiše, pa kada sam na raztopinu naliio molibdenovo kisela amonijaka, ukaza mi se žut talog kao dokaz za prisutnost fosforne kiseline. I tako sam bio osvjedočen, da je ta ruda u istinu apatit.

2. Već se prostim okom na kamenu vide veliki ledci amfibola, kako se svojim sjajem iziču. Pod mikroskopom nalazimo u izbrusku *amfibol*, kako poglavito u velikih ledcih tvori glavnu sastavinu kamena. Njegovi ledci su i ovdje na krajevih izčihani, a uz to često zavinuti i razkidani. Uzdužni prorezi su i ovdje savršeno izkalani, a popriečni prorezi pokazuju karakterističnu kalavost sa kutom od 124° . Pri okretanju donjega nikola pokazuju oni modrušasto-zelenu, žućkastu i kao trava zelenu boju. Kut potamnjenja je malen, do 15° . U polarizovanom svjetlu pokazuju vrlo oštre boje, a kada ledac potamni, onda se vide u njem svjetli listovi amfibola, koji su drugčije orientirani, što nam potvrđuje da je on tu sekundarne naravi. Zapaža se, no vrlo riedko, kako se amfibol pretvara u *klorit*.

Epidot je vrlo obilan. Njegova vrlo nepravilna zrna su posve bez boje i čista, te pokazuju sva za epidot karakteristična svojstva.

Glinenac je ovdje vrlo riedak, a isto tako i *apatit*.

Oko amfibola i epidota uhvatila se je neka vrst osnovine, koja je čiste biele boje i posve prozirna. Na njoj se vidi, da je sastavljena od sitnih zavoja. U polarizovanom svjetlu očituju se ti zavoji kao fini listići. Po obliku tih zavijenih listova i po oštih bojah u polarizovanom svjetlu rekao bi, da je to *milovka*, koja se je kao produkt metamorfoze ovdje razvila. Iste te nakupine nalazimo više puta i u samom amfibolu, kako u njem zapremaju omanje okrugle prostore.

Augita ovdje *niesam* našao.

3. *Amfibol* u većih ledcih vrlo je riedak, obično su tu iglasti ledci, koji se često u snopove skupljaju, te se razno zavijaju protežu cijelim izbruskom.

Epidot je vrlo obilan, no neizmjereno sitan i žućkaste boje.

Glinenac obilniji je nego u prijašnjem. Njegova nepravilna zrna bez ikakvih sraslačkih lamela teško bi prepoznao, da nije analogije sa ostalimi amfiboliti.

Augita i *apatita* tu ne ima.

4. Kamen, što ga sada opisujem najbogatiji je *augitom*. Po svem izbrusku vide se porazbacana njegova zrna. Ona su krasne zelene boje i gotovo nikakva pleochroizma. Zrna su izrezuckana i u sitnije komade izkidana, ter na kraju izčihana, no zato su još uvijek u sredini posve jedra. U polarizovanom svjetlu pokazuju zrna oštre boje, a gdje je na uzdužnih prerezih prizmatička kalavost izražena, tu se vidi, kako potamnjuju uz velik kut. Taj kut potamnjenja

dosiže gdjekad do 40° i preko toga. Nedvojbeno je to dakle augit, a razkidana narav njegovih zrna očitim nam je dokazom, da se on tuj raztvora i sve više gubi. Produkt te raztvorbe je ovdje kao i prije amfibol i epidot. Kao što se je već često zapazilo, tako se ni ovdje ne vidi uvijek, kako se augit u amfibol pretvara, ne ima tuj naime uvijek onih prelaza, koji bi nam tu pretvorbu jasno prikazivali. Samo u riedkih slučajevih vidi se, kako se augita hvata novo stvoreni amfibol. No uza sve to se ipak vidi na svem ostalom *amfibolu*, da je on sekundarne naravi. On je tu posve vlaknast, a medj njim leži silna množina bezbojna *epidota*. Epidot se je osim toga složio u posebne žice, te se tu sam kamenom u velikoj množini proteže. Tu je epidot u veoma krasnih i velikih ledcih, na kojih se vide sva njihova značajna svojstva. *Glinenca* i *apatita* ne ima u tom kamenu.

5. *Amfibol* zauzimalje ovdje najveći dio prostora. On je sav razčihan i snopast. Dihroizam i potamnjenje mu je isto kao i u prijašnjih.

Augita ima malo, no zrna su mu velika, pa se na uzdužnih i popriečnih prerezih vidi jasna prizmatička kalavost uz njegova karakteristična optička svojstva. I tu se na njem vidi, da nije duga obstanka, pa da su to samo zaostala zrna, koja se još nisu u amfibol pretvorila.

Epidot je tu obilan i bez boje, a njegova zrna se u izbrusku iztiču svojim velikim lomom svjetla.

Glinenac je dosta čest. Medju njegovimi nepravilnimi zrni našao sam dva, u kojih se vidi velik broj vrlo finih umetnutih sraslačkih lamela. Nedvojbeno su dakle ta zrna *plagioklas*. Osim toga našao sam u izbrusku jedan dvojak. Mjereć potamnjenje toga dvojka našao sam, da položaj, u kom jedan individum potamnjuje, tvori se položajem, u kom drugi potamnjuje, tvori kut od 59° . Po tom bi sudio, da je i taj dvojak *plagioklas*, pa da se približuje *anortitu*. Po tom svem sudeć vrlo je vjerojatno, da su svi *glinenci* tu *plagioklasi*.

6. Izbrusak ovoga kamena u mnogom nalikuje na onaj, što sam ga na prvom mjestu opisao. *Amfibol* je tu uvijek u dugih i širokih ledcih, koji su savršeno izkalani i na krajevih izčihani.

Glinenac je mjestimice obilan. Sraslaci su vrlo riedki.

Epidot je uvijek u sitnih zrnih i bez boje, te je vrlo obilan.

Milovka skuplja se u pojedine oveće nakupine upravo onako, kako smo to pri drugom primjeru opisali.

Apatita ima tuj vrlo karakteristična. Najljepši njegovi ledci pojavljuju se uralasi u amfibolu. Ima tu jedan heksagonalni prerez, koji medj nakrštenimi nikoli ostaje u svakom položaju taman. Drugi jedan ledac položen je u amfibolu ploštimice, pa se na njem vide piramidalno zašiljeni vrhovi i popriečna bazalna kalavost. Ledac taj dakako potamnjuje samo paralelno. Izvan amfibola ležeći apatiti imaju oblik nepravilnih zrnah, pa su puno veći od onih u amfibolu. Medju njimi ima jedan prerez, koji ostaje medju nakrštenimi nikoli taman, pa se na njem vidi heksagonalni obris i to tako, da su tri izmienične stranice velike, a ostale tri tako malene, da se jedva vide.

Augita ovdje više ne ima, ali se zato vide tu velika zrna željezne rude, koja se u odraževom svjetlu kao *pirit* očituje.

Ako promotrimo sve ove rezultate mikroskopska iztraživanja, to moramo doći do sljedećih zaključaka.

Svi amfiboliti, što s jedne i s druge strane prate antigoritne serpentine, postali su od augitnoga kamenja, u kom se je augit uralitizovao, t. j. pretvorio u amfibol.

Glinenac u amfibolitih nije stalna sastavina, nego se sada u većoj množini prikazuje, a sada opet posve gubi.

Glinenac je u amfibolitih vjerojatno sav plagioklas.

3. *Epidotni amfiboliti iz Bešenovačkoga potoka.*

Na zapadu od Jazka protiče potok, koji se od Vienca u dol spušta. Potok taj dolazi do manastira jazačkoga, a u karti označen je imenom Bieli potok. On se sastaje kod manastira sa Crnim (po karti) ili Velikim potokom, koji nastaje od Srnjevačkoga i Kamenitoga potoka. U Bielom potoku ne vide se nigdje amfiboliti, ali se za to oni pojavljuju u Bešenovačkom potoku, koji se još dalje prama zapadu sa Vienca spušta i pokraj manastira Bešenova protiče. Amfiboliti se tu protežu velikim prostorom, vrlo su raztrošeni, a prate ih gore i dolje isti oni crni, bijeli i zeleni škrljavci, što smo ih iz Kamenitoga potoka opisali. Da li u tih amfibolitih ima antigoritna serpentina, ne mogu reći; ja ih bar niesam našao.

Ovaj epidotni amfibolit savršeno je škrljave strukture, pa se lako u tanke listove kala. Boje je svjetlo-sive, te samo ponešto na zelenkasto preljeva. Medju sivkasto zelenimi listovi leže posve tanke vrste, koje su posve bijele boje, a sastoje od vapnenca.

Pod mikroskopom zapije nam u oči ponajprije silna množina *epidota*, koji je ili posve bez boje ili slabo žućkast. Prikazuje se ili u nepravilnih zrnih ili u kratkih stubastih leđih, koji su popriečno izkalani.

Epidot leži u vlaknastoj i lističavoj jednoj rudi, koja je gotovo bez boje. U polarizovom svjetlu medju nakrštenimi nikoli pokazuje samo manji dio te lističave rude oštne boje i malen kut potamnjenja. Ruda ta je *amfibol*. Svi ostali dielovi ostaju medju nakrštenimi nikoli u svakom položaju tamni, pa ne ima dvojbe, da je to posve raztrošen amfibol.

Pojedine partije u izbrusku sastoje jedino od *vapnenca* i epidota, te tvore tako prelaz u vapneni škriljavac. Uz to se vide u izbrusku još pojedina riedka zrnca *kremena*, koji je tu po svoj prilici također sekundaran.

Kako ovaj epidotni amfibolit stoji u neposrednoj blizini sa onim iz Kamenitoga potoka, to je nedvojbeno s njim u savezu, premda mu je izvanje lice posve drugčije. Pretvorba je tu mnogo dalje napredovala, pa zato se on makroskopski kao što i mikroskopski drugčije prikazuje.

VII. Antigoritni serpentinei.

Antigoritne serpentine iz Fruške gore opisao sam u svojoj jednoj prijašnjoj razpravi, koja je tiskana u LXVI. knjizi Rada jugoslavenske akademije. (Serpentinei i serpentinu nalično kamenje u Fruškoj gori.) Toj razpravi ne imam gotovo ništa dodati. Ja moram ipak te serpentine napose ovdje iztaknuti, jer su oni genetički u najbližem srodstvu sa obližnjimi amfiboliti, ter ih radi toga i odlučujem od ostalih serpentina, u kojih je olivin bitna sastavina.

Antigoritni serpentinei pojavljuju se, kako sam prije spomenuo u Kamenitom potoku, ter na doljnom kraju Srnjevačkoga potoka sve do njegova utoka u Kameniti potok. Serpentine iz Kamenitoga potoka opisao sam u spomenutoj razpravi. Serpentinei Srnjevačkoga potoka u svem su nalik na one u Kamenitom potoku, pa ih zato ne trebam ovdje napose opisivati. Nadalje opisao sam u istoj razpravi antigoritne serpentine iz potoka Dubočaja, no ovdje moram iztaknuti, što tamo nisam učinio, da sam u Dubočaju našao serpentine samo kao valutice. To kamenje morala je voda sa zapadnoga hrbta u potok snieti, jer postrane pećine u potoku sastoje samo od brusilovasta kamenja.

Opisani antigoritni serpentini dadu se po sadanjoj njihovoj mikroskopskoj slici razdieliti na tri rpe. U jednih se vidi uz antigoritne listove jedino vlaknasti amfibol, koji u velike nalikuje na onaj, što smo ga u amfibolitih opisali. U drugih serpentinih pojavljuje se uz antigorit jedino augit. Taj augit pokazuje tu sva svojstva salita. U trećoj rpi serpentina nalazimo uz antigorit obje spomenute rude, amfibol i salit. U sva tri slučaja jasno se vidi, kako serpentin postaje i iz amfibola i iz salita. Značajno je dakle ovdje to, da se uz augitnu rudu pojavljuje i vlaknasti amfibol, pa kako antigoritni serpentini tvore sa obližnjimi amfiboliti jednu geološku cjelinu, to je nedvojbeno, da su i oni postali iz augitnoga kamenja upravo tako kao i obližnji amfiboliti. U antigoritnih serpentinih ne ima ni traga glinencu, no mi smo vidili, da ima i amfibolitâ bez glinenca. Jedinu razliku izmedju jednoga i drugoga kamenja nalazimo u kemijskom sastavu augita. I u istinu, gdje se je u serpentinu augitna ruda sačuvala, tu vidimo, da se ona prikazuje u obliku bezbojnoga salita. U amfibolitih se je augit pretvorio u amfibol i epidot, a u serpentinih pretvarao se je on ili odmah u antigorit ili ponajprije u amfibol i onda tek u antigorit. Već samo vanjsko lice amfibola dokazuje nam, da je on i tu samo sekundaran, pa da samo posreduje stvaranje antigorita. Uzev sve to u obzir, došli bi do sljedećega zaključka:

Amfiboliti i serpentini postali su ovdje iz augitnoga kamenja. Razni oblici toga kamenja predočuju nam same razne faze stvaranja. Jednom se je augitu pridružio glinenac, a drugi put je izostao, a sam augit je opet došao do takvoga kemijskoga sastava, da se je sada raztvorbom mogao pretvoriti u amfibol i epidot, a sada opet u antigorit. Genetički su dakle obje ove vrste kamenja posve srodne. Pravi serpentini u Fruškoj gori, u kojih je olivin bitnom sastavinom, nisu u nikakvom savezu sa antigoritnimi serpentini.

VIII. Glaukofanski škriljavci.

Najljepše i najzanimivije kamenje u Fruškoj gori nedvojbeno je glaukofansko kamenje. Vrlo je malo jošte mjesta na zemlji, gdje su ga našli. Prvo kamenje, u kom glaukofan bitnu sastavinu tvori, nadjoše u Grčkoj na otoku Syri. Kamenje to mikroskopski je iztražio i opisao prvi *P. Luedecke*¹. Ono se izmjenjuje tu sa tinjčevi

¹ Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft, XXVIII, 1876 p. 248.

škriljavci, a čini se, da i fruškogorsko kamenje stoji u neposrednoj blizini tinjčevih škriljavaca. Mineralna kombinacija grčkoga kamenja posve je druga nego u našem kamenju, ali zato pokazuju sve one rude, koje su se tu i tamo razvile veliku sličnost u svih svojih svojstvih. Dobrotom dra E. *Hussaka* u Gracu došao sam do većega broja izbrusaka grčkoga glaukofanskoga kamenja, da ga prisposodim sa našim, pa ću imati zgrade kasnije se na nje povratiti. Uz glaukofan pojavljuju se tu kao bitne sastavine smaragdit, omfacit, a često i zoisit, a svih tih sastavina u našem kamenju ne ima. Kasnije našao je *Bodewig*¹ glaukofan u gneissu kod Zermatta, te ga kemijski i kristalografski opredjelio. U isto vrijeme našao je glaukofan *Strüver*² u kloritnom škriljavcu zapadnih Alpa (Aosta, Locano), *Becke*³ opisao je glaukofansko kamenje iz Eubeje. *Williams*⁴ izražio je glaukofansko kamenje i glaukofanske eklogite iz sjeverne Italije. A. *Stelzner*⁵ našao je kod Berna valuticu glaukofansko-epidotnoga kamena, koji po sastavu u mnogom nalikuje na fruškogorsko kamenje. Zadnji nalazak glaukofanskoga kamenja potječe sa otoka Groix uz bretanjsku obalu, a opisao ga je V. *Lassaulx*⁶.

Prvi komad glaukofanskoga kamenja našao sam još prije tri godine u Ledinačkom potoku. Vanjsko lice toga kamena takvo je, da ga ne bi makroskopski tako lako kao glaukofanski kamen opredielio. Tek kod kuće u izbrusku osvjedočio sam se, da imam prekrasan epidotni glaukofanski škriljavac, pa tim upozoren, stao sam sliedećih godina pomnije u Fruškoj gori isto kamenje tražiti. I moja potraga podje mi dobro za rukom. Ponajprije nadjoh iznad Jazka na Kozarskom Čotu pećinu još ljepšega kamena. Jedino je to mjesto, gdje sam isto kamenje našao na prvotnom mjestu. Pećina ta stoji osamljeno, pa se ne vidi, koje ga kamenje prati. Nešto više na samom Viencu pojavljuju se tinjčevi škriljavci, pa kako kamenje sa otokâ Syra i Groix stoji u savezu sa tinjčevi škriljavci, moguće je, da se ono i u Fruškoj gori na tinjčeve škriljavci, moguće je, da se ono i u Fruškoj gori na tinjčeve škriljavci,

¹ Poggendorf Annalen CXVIII, p. 224; Neues Jahrbuch f. Min. 1876. p. 771.

² Neues Jahrbuch f. Min. und Geol. 1876. p. 664.

³ Tschermak, Mineral. u. petr. Mittheilunge 1879. p. 49, 71.

⁴ Neues Jahrbuch für M. u. G. 1882. II. p. 201.

⁵ Neues Jahrbuch für M. u. G. 1883. I. p. 208.

⁶ Sitzungsberichte der niederrheinischen Gesellschaft in Bonn, 1884. p. 265.

ljavce oslanja. Sve ostalo glaukofansko kamenje našao sam kao valutice u potocih, a meni se čini, da ono sve potječe sa zaraslih dielova Vienca, jer ga nalazimo na jednoj i na drugoj strani Fruške gore. Na sjevernoj strani našao sam ga osim u Ledinačkom još i u Beočinskom potoku. Na južnoj strani ima ga u Dubočasu i Srnjevačkom potoku.

Kao što na drugih mjestih tako i ovdje pokazuje glaukofansko kamenje dosta različit sastav. Na otocih Syra i Groix ima glaukofanskoga kamenja sa i bez granata. To isto nalazimo i pri fruško gorskom kamenju. Tinjac je u grčkom i u francezkom kamenju vrlo često obična i bitna sastavina, no u našem kamenju obično ga ne ima, a gdje se pojavljuje, tu je vrlo riedak. Granat u našem kamenju ili je velika zrna i putenaste boje ili je neizmerno sitan i bez boje. Epidot je u našem kamenju stalna i bitna sastavina, a samo u jednom kamenu manjka, pa je obično razvijen u dugih stubastih ledcih, koji u velike nalikuju na zoisit. Posve sličan epidot je u grčkom kamenju. Kremen je u našem kamenju dosta često i obilno razvijen. Riedko je tu sekundaran kao u grčkom i francezkom kamenju, nego primaran, jer u njem nalazimo urasle ledce glaukofana i granata. Turmalin nije tako običan, nego neizmerno riedak. Zoisita, omfacita i smaragdita ne ima tu kao ni u francezkom kamenju, no zato se pojavljuje u našem kamenju, premda vrlo riedko, glinenac. Rutil je ovdje kao i u svem ostalom glaukofanskom kamenju redovito razvijen. Sva svojstva onih ruda, koje se u našem kamenju pojavljuju, ista su kao i pri rudah drugoga glaukofanskoga kamenja.

U fruškogorskom kamenju pojavljuje se redovito glaukofan, epidot i rutil, u mnogih ima kremena, riedje granata. Najrjedje sastavine su tu tinjac, augit, amfibol, glinenac i turmalin. Klorit je uvijek sekundaran.

Kako glaukofansko kamenje u svom sastavu pokazuje veliku analogiju sa amfibolnimi škrljjavci ili amfiboliti, to ću ih odsdje zvati *glaukofaniti* odnosno epidotnimi glaukofaniti, a opisati ću ih redom po pojedinih nalazištih.

1. *Glaukofanit sa Kozarskoga Čota.*

Kada se čovjek uzpne od Beočina na Kozarski Čot, dospije na Viencu do jedne uzke stazice, kojom pješaci preko gore idu u Jazak. Iduć tom stazom naidje čovjek na putu na crno kamenje, koje iz glinene zemlje proviruje. Najljepši je to glaukofanit, što ga

ima u Fruškoj gori. Na okolo oko njega leže potrgani komadi tinjčeva škrljavca, koji mora negdje blizu u zemlji da leži. Samo onaj dio pećine, što vani proviruje, liep je i svjež. Dublje u zemlji glaukofanit je vrlo raztrošen. Kamen je tamno crne boje, a iz njega svjetluca silna množina do 2 milimetra dugih iglica glaukofana. Kamen se kala u vrste, koje su obično do 2 centimetra debele.

Pod mikroskopom pruža nam izbrusak ovoga kamena prekrasnu sliku. Staklenast i bezbojan kremen tvori glavnu sastavinu izbruska, a u toj bijeloj osnovini pliva velika množina krasno bojadisanih ledaca glaukofana. Kao sastavine u tom kamenu nalazimo glaukofan, kremen, rutil i granat.

Glaukofan, ta najznačajnija i najljepša sastavina prikazuje nam se u liepih prizmatičkih ledcih. Njim najsličnije oblike ima eklogitni glaukofanski škrljavac sa Syre od mjesta „Café Scaberle, Hermapolis“. Svi ostali grčki glaukofani zaostaju ljepotom svojom za ovimi. Njegovi leđci bivaju po 2:1 milim. dugi, a najširi mjere u promjeru 0:3 milim. Oni su posve nepravilno porazbacani po izbrusku, te stoje jedan od drugoga tako na daleko, da čovjek već prostim okom na izbrusku vidi modre iglice usute u bijeloj rudi. U izbrusku nalazimo obje vrste prereza, popriečne i uzdužne prezeze. *Uzdužni prezezi* pokazuju vrlo često posve ravne prostrane obrise, no gdjekad se vide kraće šibke kao priljepljene uz dulji leđac. Pukotine po duljini na ovih prerezih, dakle pukotine, koje bi odgovarale prizmatičkoj kalavosti, vrlo su ovdje riedke. No zato su svi ovi leđci uvijek popriečno izkalani kao razčlanjeni bazalnom kalavošću. Ova popriečna kalavost glaukofana vrlo je obična i značajna, kadgod se u jasnije razvijenih ledcih prikazuje. Vrhovi ovih stubastih ledaca nezavršuju nikada izraženimi leđčanimi pločami, oni su tu uvijek stepenasto izkidani. To se isto spominje pri glaukofanih drugih nalazišta, a samo kod francuzkih glaukofana (Groix) spominje *Lassaulx*, da se kadšto vide slabo razvijene ploče osnovnoga pinakoida i piramide nalik ploham amfibola. *Popriečni prezezi* upravo su onakovi, kakve vidjamo u amfibola. Tu vidimo četiri ploče prizme $n(110)$ i dvie ploče klinopinakoida $b(010)$, kako zatupljuju oštri kut prizme. Ortopinakoid nije se tu nikada razvio. Kut prizme iznosi nešto preko 124° . *Lassaulx* izmjerio je taj kut na glaukofanih sa otoka Groix na $124^\circ 45'$. Isti kut izmjerio je *Luedecke* na glaukofanih sa otoka Syre na $124^\circ 50'$, a *Bodewig* na onih iz Zermatta na $124^\circ 44'$. Na popriečnih prerezih vidi se jasno

izražena prizmatička kalavost, koja tvori spomenuti kut od po pri-lici 124°50'.

Boje, u kojih se glaukofan pod mikroskopom pokazuje, vecma su krasne. Plechoizam je liepo izražen. Boja smjerom osi c je tamno modra, smjerom osi b ljubičasto modra, a smjerom osi a slabo žučkasto zelena. Absorcija svjetla je $c > b > a$. Plechorizam taj i absorcija svjetla opetuje se kod svih stranih klaukofana uz vrlo neznatnu razliku. Tako ju opisuju Lassaulx, Luedecke, Stelzner, Becke i drugi.

Kut potamnjenja, odnosno kut, što ga tvore osi elasticiteta sa prizmom, bilo je vrlo težko pod mikroskopom u izbrusku mjeriti, pošto je težko naći prereza, koji bi bili posve paralelni klinodijagonalni. Kut potamnjenja tako je malen, da nam se čini, kao da svi prerezi potamnjuju paralelno jednomu i drugomu nikolu. No da budem ipak siguran, razdrobio sam komadić kamena, pa izlupljene kalotine glaukofana uložio u balzam, da budu prozirne, te im onda potamnjenje mjerio. Kutevi, što sam ih pri tom našao, slabo su varirali, te su iznosili 4°, 5° i 6°. Lassaulx spominje, da je našao za kut potamnjenja u klinodijagonalnom prerezu 4°, a kadšto i 6°. Stelzner izmjerio je isti kut na 9° i 9½°. Optičke osi stoje po Lassaulxu u ravnini simetrije. Kut optičkih osiju u crvenom litikovom svjetlu mjeri po Lassaulxu u zraku 44°, dočim ga je Bodewig pri glaukofanu od Zermatta izmjerio u istom svjetlu u zraku na 84°42', a u ulju 54°3'. Naši glaukofani svi su tako slični, da ih nisam nikako mogao prirediti za iztraživanje optičkih osiju.

Svi glaukofani su ovdje posve svježi i ne pokazuju nikakve raztvorbe i pretvorbe.

Glaukofan je, kako je poznato, vrst amfibola, koja se odlikuje sastavinom natrija. Meni je vrlo žao, da dosada niesam imao vremena i zgode, da iz ovoga kamena izlučim glaukofan, pa ga kemijski analizujem, da se vidi, u koliko se njegova analiza slaže sa drugim poznatimi analizami. Možda ću k tomu drugi puta dospjeti. Ovdje neka mi bude dozvoljeno navesti analizu sličnoga glaukofana sa otoka Groix, što ju je izveo Lassaulx. Ta analiza izkazala je:

SiO ₂	=	57·13
Al ₂ O ₃	=	12·68
(FeO) Fe ₂ O ₃	=	8·01
MgO	=	11·12

CaO	=	3·34
Na ₂ O	=	7·39
K ₂ O	=	tragovi.
		99·67

Glaukofan u ovom kamenu nije u nutarnjosti posve čist. U njem se ponajprije vide nepravilne sitne ljage, no one po svojoj prilici sastoje također od glaukofana, no samo su ti dijelovi drugčije orientovani. Nadalje nalazimo u njem riedka i posve sitna zrna rutila. Rutil je vrlo običan i čest uklopak u drugih glaukofanih, a viditi ćemo, da se on i u naših glaukofanih obilnije pojavljuje.

Kremen je u ovom glaukofanitu vrlo obilan, obilniji nego glaukofan. Sav prostor, što stoji između pojedinih ledaca glaukofana, izpunjen je poglavito samo kremenom. U stranom glaukofanskom kamenju kremen je malo ne uvijek uzgredna sastavina, a tako je i u mnogih fruškogorskih glaukofanitih, kako ćemo to kasnije viditi. Kremen u ovom kamenu prikazuje se u nepravilnih zrnih, koja su celim izbruskom jednolične veličine. Kao uklopke nalazimo u kremenju sićušne ledce glaukofana, rutil i granat u obliku, kako ćemo ga odmah opisati.

Granat. Kada čovjek pri slabom povećanju pomnije motri izbrusak, onda zapaža, kako iz kremenja proviruju neizmerno sitna zrna, koja su posve bez boje. Osobito svjetlucanje ovih zrna uvjerava nas, da je to posebna jedna ruda. Kada uzmemo jaka povećanja, onda vidimo na većini tih zrna posve jasno izražene leđčane obrise. Posve su to liepo razvijeni rombski dodekaedri, na kojih vidimo pri pomicanju mikrometrijskoga vijka posve jasno gornje, postrane i doljne rombuse. Premda su ti leđci tako sitni, da celi leže u preparatu, to se ipak možemo osvjedočiti, da ne djeluju na polarizovano svjetlo. Ruda je ta dakle teseralna, te po svem sudeć nedvojbeno je *granat*, premda je biele boje. Granat je inače u glaukofanskom kamenju vrlo običan. On se pojavljuje u grčkom, francezkom i talijanskom glaukofanskom kamenju, a čuti ćemo, da ga ima još i u fruškogorskom kamenju samo u većem obliku i druge boje.

O *rutilu* rekli smo već, da se nalazi u nepravilnih zrnih u glaukofanu. Nešto malo više ima ga u kremenju. Osim nepravilnih zrna ima tu i sitnih žutih iglica i po gdje koji kolenčast sraslac. I rutil je obična sastavina raznoga poznatoga glaukofanskoga kamenja, pa on, kako vidimo ni ovdje ne manjka, a u drugom našem kamenju je on, kako ćemo čuti, još puno obilniji.

Kada se sa ovoga mjesta, gdje smo opisani glaukofanit našli krenemo na lievo (iztočno) izpod Vienca prama dolu, u kom teče Kameniti potok, naći ćemo kamenje gdje leži razasuto po putu, pa koje je sa opisanim glaukofanitom u najbližem srodstvu. Kamenje to moramo opredieliti kao *kremen* *škriljavac*, u kom se je glaukofan kao uzgredna primjesina razvio. Kamenje to nam se pod mikroskopom prikazuje kao čist kremen, iz koga proviruju neizmjerne tanke i riedke iglice modrušasto zelena glaukofana. Kako je taj glaukofan posve kremenom obkoljen i veoma sitan, to mu se optička svojstva nedadu ni iztraživati.

2. *Epidotni glaukofanit iz Dubočaja.*

Kako potok Dubočaj iztiče nedaleko od Kozarskoga Čota sa iztočne strane, to je vrlo vjerojatno, da valutice glaukofanskoga kamenja, što se u Dubočaju nalaze, potječu iz blizine samoga Čota. Kamenje to u Dubočaju jasno je škriljavo, a svojim vanjskim licem u velike nalikuje na kakav taman amfibolit. Tek pomnijim motrenjem vidi čovjek, da kalotine amfibolne rude ponešto modrom bojom preljevaju. Među tom tamnom modrušastom rudom vide se malene žute partije, koje ovdje kao i u amfibolitih sastoje od epidota. U izbrusku pod mikroskopom vidimo, da su kamenu ovom glavne sastavine glaukofan i epidot, a uzgredne plagioklas i rutil i po gdje koje zrnice kremenena.

Glaukofan prikazuje se u ovom kamenu u posve drugom licu. Ne ima tu jedinstvenih prizmatičkih iglica i ledaca kao u prijašnjem kamenu. Jedan dio glaukofana ima oblik oširokih no posve nepravilnih šibka, koje su ne samo na gornjem i donjem kraju nego i postrance izkidane i razčihane. Svi ostali glaukofani su posve vlaknasti, a vlakanca su razno zavijena i nepravilno porazbacana. Sav glaukofan sredjao se je u izbrusku tako, da nam se čini, kao da imamo pred sobom neku vrst mreže, u kojoj su oka izpunjena epidotom.

Glaukofan je zelenkasto modre boje. Pleochroizam nije osobito jak, ali ipak u toliko očit, da već po njem rudu tu kao glaukofan prepoznajemo. Boje, što se vide pri okretanju preparata uz donjnji nikel, jesu: slabo tamno modra, crvenkasto modra i zelenkasta. Kut potamnjenja je i ovdje veoma malen, ter ne presize skoro nikada 5° .

Epidot prikazuje se sad u većem sad u sitnijem obliku. Veći epidoti su ili nepravilno zrnati ili su u kratkih stubovih sa bazal-

nom kalavošću. Posve su bez boje, pa kako su velika loma svjetla, to se iz preparata oštro iztiču, a odlikuju se u polarizovanom svjetlu svojim živim bojama i kosim potamnjenjem. Uz taj bezbojni epidot vidimo veliku množinu vrlo sitnoga epidota bez ikakvih obrisa i žute boje.

Plagioklas je vrlo riedak. U cijelom preparatu niesam našao ni deset ledaca. Ledci su nepravilnih obrisa, a sastoje od 8—10 sraslačkih individua. Kut potamnjenja jednih individua prama drugim iznosi 20°.

Rutila ima takodjer vrlo malo. Sad su to sitna nepravilna zrna, a sad opet kratke stubaste igle.

Kremena ima u kamenu najmanje.

3. Epidotni glaukofanit iz Srnjevačkoga potoka.

Na istočnoj strani od Kozarskoga Čota spomenuli smo, da iztiče Dubočać, u kom se nalazi opisani glaukofanit. Na zapadnoj strani od Kozarskoga Čota iztiče Srnjevački potok, pa i u njem nalazimo glaukofansko kamenje u valuticah, koje je voda splovila. Valutice su često vrlo velike, a sve potiču od iste vrsti glaukofanita. One ne pokazuju niti u vanjskom licu niti u mikroskopskom sastavu nikakve razlike. Kamenje to je lističave strukture. Boje je posve tamne, a uz to vrlo slabo zelenkasto i modro preljeva. Sastoji od glaukofana, epidota i glinenca.

Glaukofan je ponajviše razčihan i iglast, a rjedje da se je zbio u krupnije ledce, koji imaju oblik nepravilnih krpa. Popriečna kalavost je na njem dobro razvijena, a gdješto i uzdužna. Pleohroizam je vrlo očit: tamno modar, ljubičasto modar i svjetlo zelen. Kut potamnjenja vrlo je malen.

Epidot je u neizmjerne množini po svem kamenu jednolično porazbacan. On je ovdje bez boje ili ponešto žućkast i onda pokazuje dosta očit pleohroizam. Oblik mu je: ili nepravilna zrna ili kratki stubasti ledci sa karakterističnom kalavošću. Tu kao ni u prijašnjem ne ima još onih protegnutih dugih šibkastih ledaca, kakvih ćemo u sljedećih vrstih naći.

Glaukofan i epidot razvili su se u tolikoj množini, da izmedju njih preostaje riedko kada nešto prostora. No gdje toga ima, tu je taj prostor izpunjen bjeličastom jednom rudom slabo izraženih svojstva. Neizmjerne sitna su to zrna nepravilnih obrisa, koja slabo svjetlo lome, tako da se medj nakrštenimi nikoli prikazuju u sivkastoj boji. Već po tom bi čovjek mogao pomisliti, da je to

glinenac, no sigurnih dokaza za to još ne bi imao. No tražeć dulje vremena po preparatu, pošlo mi je za rukom, da sam medj timi zrni našao ipak jedno, koje mi je potvrdilo, da je ta ruda *glinenac*. Bio je to jedan polisintetičan sraslac, koji je složen od jedno deset sraslačkih individua. Plagioklas je to dakle, pa bi lako moglo biti, da su i ostali glinenci, koji ne pokazuju sraslaca, takodjer plagioklasi.

Rutilova zrna tako su sitna i riedka, da ih je teško u preparatu naći.

4. *Epidotni glaukofaniti iz Ledeničkoga potoka.*

Prvi glaukofanit, što sam ga u Fruškoj gori našao, bio je u Ledinačkom potoku. Našao sam ga kao valuticu u potoku, pa me je on potaknuo, da pomnije pretražim goru, nadajući se, da ću toga više naći i možda u iskonskom položaju. Kasnije našao sam u istinu u Ledinačkom potoku više valutica ponešto različita glaukofanita. Gdje koji komadi bijahu preko stope dugi, ali na iskonski njegov položaj nemogoh doći. Ledinački potok izvire daleko na iztoku od Kozarskoga Čota. Iz toga zaključujem, da se glaukofaniti od Kozarskoga Čota moraju daleko na iztok protezati, premda ih u bližnjem potoku, u Rakovačkom potoku, dosada nisam našao, ali zato se oni u većoj množini pojavljuju u Beočinskom potoku, koji izvire na sjevernoj strani upravo izpod Kozarskoga Čota.

Svi glaukofaniti iz Ledinačkoga potoka jesu epidotni glaukofaniti, a dadu se po sastavinah i strukturi na troje razdieliti. Ja ću ih ovdje redom opisati.

1. Na prvom mjestu opisati ću kamen, koji sam najprije u gori našao. Kamen je tamno crne boje, posve tanke, lističave škriljavosti, te u velike nalikuje na kakav brusilovast kamen. Tek kada čovjek iz bližega stane kamen pomnije motriti, uoči na njem svjetlucave iglice tamno bojadisana glaukofana i riedke žućkaste partije epidota. Glavne sastavine su mu glaukofan, klorit i epidot, a uzgredne kremen, pirit, hematit i rutil.

Glaukofan razvio se u najvećoj množini. Dugi su to stubasti ledci, koji su posve nepravilno po kamenu porazbacani. Oni u svem u veliko nalikuju na glaukofane sa Kozarskoga Čota. Poprična kalnost uvijek je dobro razvijena, a dosta puta i uzdužna. Postrani obrisi niesu uvijek oštro izraženi. no to je ponajviše za to, što su ledci na gusto zbijeni. Pleohroizam je vrlo oštar, tamno

modar, ljubičast i slabo žut, skoro bezbojan. Kut potamnjenja vrlo je malen.

Uz glaukofan vidi se u izbrusku u većoj množini zelena jedna ruda, koja je sad vlaknasta sad listnata sastava. Vlaknasto složeni dieľovi pokazuju očit dihydroizam žutom i zelenom bojom, dočim ga lističave partije ne imaju. U polarizovanom svjetlu potamni prva vrst medj nakrštenimi nikoli samo onda, kada je s jednim ili drugim nikolom paralelna, dočim druga vrst ostaje u svakom položaju tamna. Nedvojbeno je to dakle klorit. Vrlo je vjerojatno, da je sav taj klorit postao metamorfozom iz glaukofana. Takvu pretvorbu glaukofana u klorit spominje Lasaulx pri kamenju sa otoka Groix, a nešto sličnoga navodi i Stelzner. U našem ovdje izbrusku vidi se naime kadšto, kako je glaukofan na rubu zelen, pa kako se pretvara u klorit. Isto tako možemo naći pojedinih partija klorita, kako im je kraj ili sredina modra, kako se je tu još sačuvao malen dio glaukofana.

Epidota ne ima mnogo manje nego glaukofana. Oblik, u kom se epidot ovdje pojavljuje, veoma je značajan, te u velike nalikuje na *zoisit*, te se od njega daje samo po optičkih svojstvih razlučiti. Epidot je tu u dugih stubastih leđih, gotovo ista onakva oblika, kako ga i glaukofan ima. Stubovi ti ne imaju na krajevih razvijjenih ovršnih ploča, ali su zato postrani obrisi više puta vrlo oštri. Veliku svoju sličnost sa *zoisitom* pokazuje epidot ovaj u tom, što su mu stubovi popriečno izkalani, tako da razpadaju u cio niz članaka. Glaukofani u onom položaju, kada se svojim pleohroizmom prikazuju u zučkasto zelenoj boji, nalikuju posve na epidot. No čim se glaukofan iz toga položaja pomakne, odmah se po modroj boji oda, da nije epidot. Ako su stubovi epidota nešto širji, onda pokazuju često još i uzdužnu kalavost. Boje su bljedo žute, a tim se u prvom redu razlikuju od *zoisita*. U polarizovanu svjetlu pokazuju oni oštre boje, a to je druga razlika napram *zoisitu*, koji pokazuje sive boje. Velik dio stubastih ledaca u izbrusku potamnje paralelno kao i rombički *zoisit*, no pomnijem traženjem naći ćemo uvijek dovoljno ledaca, koji koso potamnjuju, što je dokazom, da je to ruda monoklinskoga sustava, dakle epidot, a ne rombički *zoisit*. Posve slične epidote nalazimo i u glaukofanskom kamenju sa otoka Syre, a meni se čini, da su oni tu krivo opredieljeni kao *zoisit*.

Osim spomenutoga stubastoga epidota nalazimo u kamenu velikom množinu epidota u obliku sitnoga i nepravilnoga zrnja. Bojom i lomom svjetla posve je nalik stubastomu epidotu.

Kremen nije u kamenu obilan. Samo ono malo prostora, što stoji između gusto nakupljena i nepravilno porazbacana glaukofana i epidota, izpunjeno je staklenastim kremenom.

Pirit pojavljuje se dosta često, a više puta i u heksadrih. Na rubovih pretvara se on u hematit. Crvenih listova *hematita* ima i inače u preparatu dosta.

Rutil je najrjedji, a pojavljuje se u nepravilnih sitnih zrnih i to poglavito u glaukofanu.

2. Druga vrst epidotnoga glaukofanita očito je tamno modre boje. Mikroskopski se na njem vidi, kako je glaukofan odlučan od epidota, a uz to prosjevaju iz njega pojedini listovi *tinjca*. Škripljavnost mu je dobra, ali nije tako lističava kao u prijašnjega. U izbrusku vidimo, da su mu glavne sastavine glaukofan i epidot, a uzgredne kremen, tinjac, rutil, magnetit, hematit i turmalin.

Glaukofan se pojavljuje ovdje u širjih i duljih ledcih nego u prijašnjem. Ledci pokazuju uzdužnu i popriječnu kalavnost. Pleohroizam im je jak, a boje prekrasne: tamno modro, ljubičasto i bez boje. Poprični prerezi pokazuju obično samo ploče prizme, a rjedje da se njima pridružuju još i ploče klinopinakoida. Kut potamnjenja iznosi 4° .

Glaukofan počeo se je ovdje kao i u prijašnjem pretvarati u *klorit*. U mnogih slučajevih se posve jasno vidi, kako su se rubovi glaukofana pretvorili u *klorit*.

Epidot nije u ovom kamenu toli obilan kao u prijašnjem, ali su mu zato ledci veći i dulji. Dugi su to stubovi, koji su uvijek popričko člankovito izkalani. Uz to pokazuju oni još i kalavnost po duljini. Ima tu kadšto i dvojaka. Mnogi potamnjuju koso. Boje su blijedo žute, a pokazuju gdješto i jak pleohroizam. Više puta nalazimo *velike stubaste ledce epidota urasle u glaukofanu*. Osim stubastih ledaca ima i ovdje obilno sitnoga i nepravilnoga zrnja.

Kremen nije obilan, a nalazimo ga u manjih zrnih, kako se je klistasto utisnuo između glaukofana i epidota.

Tinjac je u izbrusku još rjedji. Tek pomnijim motrenjem naći ćemo uz kremen bijelu jednu rudu, koja je po duljini fino izkalana. U polarizovanom svjetlu pokazuje vrlo oštre boje, a potamnjuje paralelno. Odlupljeni listovi iz kamena srebrnaste su boje, a u konvergentnom svjetlu pokazuju taman križ, koji se pri okretanju

preparata razilazi na široko u dvie hiperbole. Tinjac je taj dakle *muskovit*. Muskovit taj, premda je vrlo riedak, spaja naše glaukofansko kamenje sa onim sa otoka Groix i sa Syre. Na otoku Syri sakuplja se muskovit gdje gdje u tolikoj množini, da tvori tinjčeve škrljavce, u kojih je glaukofan samo uzgredna primjesina. Glaukofansko kamenje je tu kao i na otoku Groix u savezu sa tinjčevi škrljevci, pa tako razumijemo, kako tinjac i u glaukofansko kamenje prelazi. Da li tinjac i naše glaukofansko kamenje spaja sa tinjčevi škrljavci, ne da se za stalno reći.

Rutil se pri slabom povećanju u izbrusku ni ne vidi, no ipak je on tu stalna primjesina. Nalazimo ga poglavito u glaukofanu i to u vrlo sitnih žutih zrnih ili u kratkih iglicah. Srdčasti i koljenčasti sraslaci su riedki. Izvan glaukofana ga ima vrlo malo.

Zeljezna ruda je dosta obilna, ali su joj zrna dosta sitna i nepravilna. U odraženomu svjetlu svetle ta zrna oštirim sivim sjajem po čem držim, da bi to mogao *magnetit* biti. Na rubovih se ta zrna često pretvaraju u *hematit*, koga i inače ima u izbrusku dosta često.

Turmalin. U više izbrusaka, što sam ga od ovoga kamena napravio, našao sam samo jedan jedini ledac turmalina. Kratak je to stubast ledac, koji je na krajevih hemimorfno razvijen. Oštro razvijena bazalna kalavost razcjepala ga je člankovito. Boje je putenaste. Dihroizam mu je vrlo jak, tako da posve pocrni, kada se postavi okomito na doljni nikol, t. j. kada se extraordinarna zraka donjega nikola u turmalinu pretvori u ordinarnu. Medju narkštenimi nikoli potamni paralelno. To je dakle nedvojbeno turmalin. U stranom glaukofanskom kamenju nije turmalin nepoznat. U kamenu „Omphacit-Zoisit-Gabbro“, što se je uz glaukofansko kamenje na Syri razvio, ima ponešto turmalina, a na otoku Groix u glaukofanskom kamenju, u kojem ne ima granata, ima turmalina u silnoj množini, mjestimice upravo toliko kao i glaukofana.

3. Treća vrst epidotnoga glaukofanita iz Ledinačkoga potoka odlikuje se svojom strukturom. Glaukofani i epidoti poredjali su se svi jednim smjerom, pa kako se je epidot za sebe odlučio i u paralelne nizove sredjao, to je kamen *prugasto izšaran*. Kamen je, kako se vidi prostim okom, vrlo iztrošen. Tamne pruge svetle ponešto modrušasto-zelenom bojom, dočim su svetle pruge blijedožute. Prugasto poredjanje sastavina vidi se još bolje pod mikroskopom u izbrusku. Glavne sastavine kamena, glaukofan, klorit i epidot, vuku se sve istim smjerom po duljini izbruska, pa nisu

nigdje nepravilno razbacane kao u drugih glaukofanita. Kao uzgredne sastavine nalazimo tu kremen, plagioklas, muskovit, rutil, pirit, hematit i apatit.

Glaukofan ne pokazuje onih liepih stubastih ledaca kao ni prijašnje dvie vrsti. Kako mu se ledci duljinom preparata protežu i izmedju ostalih sastavina savijaju, to su im postrani obrisi na jednom te istom ledcu sad širji sad užji, koliko mu već obližnje sastavine prostora ostavljaju. Krajevi su im posve izčihani, a izkidana vlakanca se sa vrhova divergentno razilaze. Uzdužna kalavost je kadšto dobro razvijena, dočim je popriečna riedko. Pleohroizam je jak, a kut potamnjenja malen.

Klorit ne zaostaje u množini ništa za glaukofanom. Ima tu uzdužnih proreza i bazalnih listova, na kojih se vide sva karakteristična svojstva klorita. U preparatu se očividno vidi, da je sav klorit postao raztvorbom od glaukofana. Vidi se naime, kako klorit obuhvata krajeve glaukofana i zalazi u razčihane dielove. Gdje-kada je od glaukofana preostala samo malena jezgra u sredini, dočim sa je sve ostalo pretvorilo u klorit.

Epidot je vrlo obilan. Njegovi otegnuti šibkasti ledci često su dosta debeli. Kalavost je tu popriečna i uzdužna. Boje je bljedo-žute. Ostala optička svojstva kao i prije.

Kremena ima malo i to izmedju glaukofana i epidota. U njegovih prozirnih staklenastih zrnih vidimo urasle ledce epidota i glaukofana.

Plagioklasa ima još manje od kremena. Zrna su mu sad sitnija sad krupnija i posve nepravilna, a imaju uvijek mnogo umetnutih sraslačkih lamela. Kut potamnjenja izmedju jednih i drugih lamela iznosi 30°, plagioklas taj je dakle kalcijev glinenac.

Muskovit se vidi na kamenu na raztrošenoj kalotini u vrlo sitnih listovih, no u izbrusku ga nisam našao.

Rutil je tu riedak, a vidimo ga u nepravilnih, sitnih zrnih u glaukofanu i kloritu.

Pirit prima više puta oblik heksadra, a pretvara se često u hematit.

Od *apatita* našao sam u izbrusku samo jedan ledac, no taj pokazuje tako karakteristična svojstva, da ga čovjek odmah lako upozna. Kratak je to stubast ledac, koji gore i dole piramidalno završuje. Bazalna kalavost ga u članke ciepa. Ledac je bez boje. Medju nakrštenimi nikoli pokazuje sivu boju, a potamnjuje para-

lelno jednomu i drugomu nikolu. U stranom glaukofanskom kamenju nigdje ne spominju apatita.

5. Epidotni glaukofaniti iz Beočinskoga potoka.

U Beočinskom potoku našao sam uz valutice olivinskoga serpentina u svem pet ponešto različitih vrsti glaukofanita. U iskonskom položaju nemogoh ih nigdje naći, a vrlo je vjerojatno, da sve te valutice potječu od Vienca iz blizine Kozarskoga Čota, jer odatle dolazi i sam potok.

Svih ovih pet vrsti glaukofanitnoga kamenja mogli bi razdijeliti na dvie rpe. U prvoj rpi ne nalazimo ni traga granatu, dočim u drugoj rpi ima sad više sad manje granata. U prvoj rpi imademo dva kamena; oba su šareno izpjegana. U prvoj vrsti nalazimo obične sastavine epidotnoga glaukofanita, a u drugoj vrsti pridružuje se ovim još i amfibol. U drugoj rpi imamo tri vrsti. Prva vrst jest obični epidotni glaukofanit sa uzgrednim granatom. U drugoj vrsti nalazimo augit i uzgredan granat, dočim je u trećoj vrsti granat bitna sastavina.

1. **Epidotni glaukofanit, šareno izpjegan.** Kamen ovaj vrlo je tvrd i žilav. Na njem se vide u posebne partije odlučene dvie rude; jedna ruda je tu crna, a druga žućkasta. Te odlučene pjege mjere u promjeru oko 5mm. Kamen je od toga postao šaren i to onako po prilici kao kakav krupnozrni sijenit, no pjege te sastoje, ovdje od mnogih sitnih individua. Ovo razdijeljenje vidi se još bolje u izbrusku pod mikroskopom, gdje razpoznajemo, da su tamne ljage složene od glaukofana, a žućkaste od epidota. Ovakvu šarenu izpjeganu vrst glaukofanita (Glaukophan-Epidot-Gestein) opisuje *Stelzner* iz Švicarske.

Glaukofan u svih svojih prosjecih pokazuje širok, listnast lik, pa je na njem obično uzdužna, a riedko kada popriečna kalavost razvijena. Postrani obrisi uvijek su posve nepravilni. Pleohroizam je vrlo jak: tamo-modro, ljubičasto i bezbojno. Kut potamnjenja došize do 8°.

Kao *uklopak* nalazimo u glaukofanu vrlo veliku množinu *rutila*. Sitne su to sad kraće sad dulje žute iglice i nepravilna zrnca, a riedko koljenčasti sraslaci. Rutil se tu nakuplja kadšto u tolikoj množini, da glaukofan postaje mjestimice taman i neproziran. Samostalno razvijeni rutil izvan glaukofana skuplja se u velike žute zrnate nakupine.

Glaukofan se mjestimice pretvara u zeleni *klorit*.

Epidot skupio se kao glaukofan u posebne nakupine. Na obodu tih nakupina nalazimo epidot u veoma sitnih zrnih. Prema sredini biva epidot sve veći i dulji, pa tu se onda vide leđci, koji su člankovito poprieko izkalani, kao što smo to spomenuli pri epidotih iz Ledinačkoga potoka. U unutrašnjosti tih nakupina nalazimo po koji oširok list glaukofana.

Uz epidot našao sam nepravilno zrno vrlo jaka dihiroizma sa sivkasto-žutom i crnom bojom. Mogao bi to *turmalin* biti.

Nekoliko zrna kremenca, što se ovdje nalaze nedvojbeno su sekundarne naravi.

2. **Epidotni glaukofanit sa amfibolom, šareno izpjegan.** Ovaj kamen nalikuje po vanjskom licu u velike na onaj prijašnji, samo što su na njem pjege sitnije, pa što su svjetle pjege žućkasto-zelene. Prostim okom vide se na njem sitna zrna pirita.

Glaukofan pokazuje se tu pod mikroskopom u vrlo zanimivom sastavu, premda je u svojih fizikalnih svojstvih posve nalik onom u prijašnjem kamenu. Glaukofan naime nije tu nikada iznutra jedinstven. 1. U glaukofanu vidimo kako kadkad leže poprieko položeni listovi drugih individua. 2. U običnom svjetlu motreć, vidimo, kako je glaukofan u zaokruženih obrisih kao izjedan. Ti izjedeni dielovi izpunjeni su kremenom, koji često posve obkoljuje pojedine krpe glaukofana; premda te krpe stoje u velikom individuumu osamljene, to one ipak spadaju na glavni individuum, jer su s njim istoga položaja, o čem nas mogu lako uvjeriti optička svojstva. 3. U kristaloidih glaukofana vidimo ne uvijek sad uže sad širje partije *amfibola*, koji je paralelno srasao sa glaukofanom. Riedko da je amfibol poprieko uložen. Amfibol je jasno-zelene boje. Pri okretanju preparata uz donji nikol pokazuje on kao trava zelenu i žuto-zelenu boju. Kut potamnjenja dosiže do 22° . Jeli taj amfibol postao iz glaukofana, neda se reći.

Epidot se je i ovdje skupio u posebne nakupine, ali je tu skroz sitnozoran. Boje je zelenkasto žute. U tih nakupinah leže i ovdje pojedini listići glaukofana.

Rutil nalazimo u silnoj množini u glaukofanu i amfibolu. Vide se tu poglavito tanke iglice, kao što ih nalazimo u brusilovastih škrljajvcih. Velikih zrna rutila izvan glaukofana ne ima ovdje, ali za to se je razvila tu druga jedna titanova ruda.

Crna, velika i nepravilna zrna željezne rude, što se u izbrusku vide, sastoje dielom od *pirita*, a dielom od *titanova željeza*, koje

se na rubovih pretvara u poznatu bijelu raztrošinu. Titanovo željezo pojavljuje se u stranom glaukofanskom kamenju dosta često.

Kremena ima i izvan glaukofana, no u malenoj množini.

3. Epidotni glaukofanit sa uzgrednim granatom. Premda je kamen dosta tvrd i žilav, to se ipak vidi po hrdjastih ljagah, da je jako raztrošen. Boje je tamno sive. Glavne sastavine su mu glaukofan i epidot, a uzgredne rutil i granat; k tomu se pridružuje još jedna veoma zanimiva sekundarna ruda, a to je biotit.

Modri glaukofan tvori za sebe odlučene nakupine, premda se to na kamenu jasno ne vidi. On je vrlo raztrošen i pomućen tamnom, sitnozrnom raztrošinom, a uz to leže u njem kadšto listovi *biotita*, koji je tu nedvojbeno postao metamorfozom iz glaukofana. Da je to u istinu biotit, dokazuju nam sva njegova svojstva. Uzdužni prosjeci su oštro i paralelno izkalani, boje su tamno žute, a dihroizma vrlo jaka, ter potamnjuju paralelno. Bazalni listovi ne imaju kalavosti niti dihroizma, a ostaju medj nakrštenimi nikoli u svakom položaju tamni. Da je biotit postao od glaukofana, dokazuje nam to, što on uvijek samo u glaukofanu leži, pa što se gdjekad i jasno vidi, kako je biotit sa glaukofanom kao stopljen, gdje modra boja polagano prelazi u žutu, pa gdje kalavost iz glaukofana bez prekidanja prelazi u biotit. Vide se pri tom jasno svi stadiji pretvaranja.

Ledci *epidota* poznaju se sada samo po obrisih, jer su se tu posve raztrošili.

Rutila ima u sitnih zrnih i kratkih stubastih ledcih u glaukofanu.

Granat je vrlo riedak, a pojavljuje se u sitnih nepravilnih ili okruglih zrnih svjetle putenaste boje.

4. Epidotni glaukofanit sa augitom i uzgrednim granatom. Svakako je ovo najzanimivija vrst glaukofanita, što se u Fruškoj gori nalazi, pošto nam on pokazuje, da *glaukofan* može postati metamorfozom iz augita

Taj kamen je jednolično tamne boje, posve gust, a iz njega proviruju samo sitna zrna piritita. Pod mikroskopom prikazuje nam on u izbrusku neobičnu sliku. Tu nam ponajprije u oči udara *glaukofan* ali ne množinom koliko bojom i oblikom. Nisu to ledci ni iglice nego modre i posve nepravilne ljage, koje su se razlile između ostalih sastavina. Vanjskih ravnih obrisa tu ne ima nikada. Jedina individualizacija očituje se mjestimice uzdužnim crtami, koje označuju prizmatičku kalavost. U polarizovanom svjetlu

vidi se, da te ljage u istinu obično sastoje od više razno položenih individua. Te ljage su sad široke sad uzke, razno zavijene i više puta vlaknaste. Pleohroizam je isti kao u prijašnjih primjerih, a potamnjenje uz kalavost iznosi 6°.

Uz glaukofan povlači se u znatnoj množini vlaknast i listnat klorit.

U mikroskopskoj slici tvori glaukofan i klorit neku vrst mreže, iz koje nam proviruju tri razne, svjetle rude. U prvi mah bi pomislio, da ta sva zrna pripadaju jednoj rudi, a razlikovati ih možemo tek tačnijim motrenjem.

Jedna ruda razvukla se je pretežno jednim pravcem, pa ako je nešto d' lja, onda pokazuje popriečnu kalavost. Po tom i po optičkih svojstvih upoznajemo u njoj *epidot*. On je malo ne uvijek uložen u kloritu i glaukofanu.

Druga ruda je svjetlo mesnate boje. Zrna su joj nepravilna i nepravilno izpucana. Samo mala zrnca pokazuju heksagonalne prereze. Medju nakrštenimi nikoli ostaju ta zrna u svakom položaju tamna. Ta zrna su dakle *granat*. Njega ne ima mnogo.

Treća ruda je nešto malo jasnije boje od granata. Krupniji ledci pokazuju jedino uzdužnu kalavost, u polarizovanom svjetlu oštre boje i koso potamnjenje, koje dosiže do 40°. Na popriečnih prerezih vidi se kadšto prizma i oba pinakoida i uz to prizmatička kalavost sa kutom od 90°. Na bazalnih tih prerezih, kao što i na onih uzdužnih, koji paralelno potamnjaju, vidimo u konvergentnom svjetlu izlaz jedne optičke osi. Nedvojbeno je to dakle *augit*. Njega ima u izbrusku vrlo mnogo, no svuda se vidi, da je u propadanju. On se trga u manja zrna i razčihava na kraju. Kao što se očito vidi, da *augit* propada, tako se lako vide i proizvodi te raztvorbe. Raztrgana zrna *augita* ili su obkoljena pojasom klorita, oko koga se je opet uhvatio pojas glaukofana, ili ih se neposredno hvata s jedne strane klorit a s druge strane glaukofan. Pukotine, koje razdvajaju pojedina individua, izpunjena su kloritom i glaukofanom. Iz svega se toga jasno vidi, da se *augit pretvara u klorit i glaukofan*. Kako u kloritu i glaukofanu leže ledci *epidota*, to je nedvojbeno i *epidot* produkt te raztvorbe.

Rutil je u kamenu dosta riedak. Njegova nepravilna sitna zrna nalazimo poglavito u glaukofanu, a kadšto i u *augitu*.

Pirit pojavljuje se u kamenu u velikih nepravilnih zrnih.

Muskovita ima u izbrusku vrlo malo, a poznati ćemo ga po jasnoj kalavosti, oštroj boji u polarizovanom svjetlu i paralelnom potamnjenju. U običnom svjetlu su mu listovi bijele boje.

Kremena ovdje ne ima.

5. Epidotni glaukofanit sa granatom. Kamen ovaj je posve gusta sastava i tamne boje, pa na njem ne razpoznajemo nijedne sastavine osim žutih zrnaca pirita. Bitne sastavine su mu glaukofan, epidot, granat i kremen, a uzgredne klorit i rutil.

Glaukofan pojavljuje se u nepravilnih kristaloidih, koji su isto tako široki kao i dugi, a pravac ledca poznaje se jedino po uzdužnoj kalavosti, koja je obično dobro razvijena. Pleohroizam je veoma krasan, a kut potamnjenja malen. Na krajevih pretvara se u *klorit*. Najljepši leđci glaukofana nalaze se urasli u kremenu.

Epidot pojavljuje se takodjer u kraćih, širokih, stubastih leđcih, koji su poprieko razčlanjeni. Boje je žuto zelene. Dihroizam očit: žuto zelen i jasno žut. Potamnjuje koso.

Granat je ovdje vrlo obilan kao u nijednom drugom glaukofanitu. U grčkom, francezkom i talijanskom glaukofanskom kamenju granat je vrlo obična i bitna sastavina. Ovdje su leđci granata dosta veliki, a njih se vide često posve pravilni heksagonalni pre-rezi. Boje je oštro putenaste. Leđci njegovi su se obično raztrgali u manja zrna, koja se na rubovi troše i pretvaraju u *klorit*, koji zrna obkoljuje i u pukotine zalazi. Često su ciela zrna u klorit pretvorena, a iz njega kadšto znade mala crvenkasta jezgra provirivati.

Rutil je ovdje riedak, a nalazimo ga u glaukofanu i epidotu.

Uz *pirit*, koji se pretvara u *hematit*, ima ovdje još i *titanova željeza*, koje se pretvara u *leukoxen*. Iz sredine te bijele raztrošine proviruju zubasti komadi još svježea titanova željeza.

Kremen je u izbrusku dosta obilan, tako da se mjestimice pričinja, kao da ostale sastavine u njem plivaju. U njem su najljepši leđci glaukofana i granata urasli, pa i gdje koje zrno rutila.

IX. Olivinski serpentinei.

Olivinske serpentine opisao sam u svojoj razpravi „Serpentine i serpentinu nalično kamenje (LXVI. knjiga Rada jug. akademije). O razprostranjenju tih serpentina ne imam ništa ovdje dodati, jedino imam popuniti svoja iztraživanja o sastavinah njihovih.

Gdje se je razvoj serpentinâ dovršio, tu nalazimo u njih mrežasto razpredenu masu serpentina, koja je postala iz olivina, te onda bastit. U spomenutoj razpravi dokazao sam, da se je bastit stvorio iz augitične rude (salita). Augitna ta ruda nalazi se tu vrlo često još svježja sa svimi svojimi karakteristiknima svojstvu, kako sam to u spomenutoj razpravi naveo. Nadalje se vidi, kako se augitna ruda finim kalanjem pretvara u rombički bastit. U samom bastitu opet vidjamo vrlo često uklopljene šibke nepretvorena monoklinskoga augita, koje koso potamnjuju. U obširnije razlaganje te metamorfoze nemogu se ovdje više upuštati, jer sam to već prije učinio. No opisujuć serpentin iz *Mermerskoga potoka* naveo sam sljedeće:

„U ovom izbrusku, a i u nekih kasnije, našao sam, što moram ovdje napose iztaknuti, jednu rombičku piroxenu rudu, koja je bila tako slabo razvijene kalavosti, da neznam, bili ju među bastit uvrstio. Isto tako bilo mi je nemoguće ustanoviti, nije li to možda enstatit. Dodjem li i tu na čisto, možda ću se na stvar još vratiti“.

Hodajuć kasnije po gori našao sam u Beočinskom potoku vrlo svježja kamena, koji mi je i ovo pitanje razjasnio. Kamen taj nije još serpentin, jer je u njem kemijska metamorfoza tek započela. Vanjskim svojim licem se on nerazlikuje od gotovih serpentina, ali je tim veća razlika pod mikroskopom. Tu vidimo, da kamen sastoji od tri rude.

Prva ruda je *olivin*. On je posve svjež, samo ga pukotine nepravilno prosjecaju, te označuju tim prvi začetak mrežastoga raztvaranja. Pozna se po oštrih bojah u polarizovanom svjetlu i po hrapavoj površini.

Druga ruda je bezbojni *augit*. U njem je raztvaranje tim započelo, što se mjestimice vide veoma fine, kratke i nagusto srjedjane pukotine. Lako se razpoznaje po oštrih bojah u polarizovanom svjetlu i po velikom kutu potamnjenja.

Treća ruda je u velike nalik na ugitičnu rudu. I ona je bez boje, uzdužna kalavost dosta je slabo razvijena. U polarizovanom svjetlu lako ćemo ju razpoznati od augitične rude po optičkih svojstvih. Boje je ona tu sive, a nikada živahne, a potamnjuje uvijek paralelno. Ruda je to dakle rombička, a identična je sa onom, što sam ju u spomenutoj razpravi iztaknuo. Odlupljene kalotine pokazuju u konvergentnom svjetlu taman križ, koji se pri okretanju preparata razilazi u hiperbole, dakle upravo onako, kako to i kod bastita nalazimo. Po boji ovih kalotina i po boji u polarizovanom svjetlu rekao bi, da je ta ruda *brončit*, odnosno enstatit. Normalni

bronicit ima ravninu optičkih osiju položenu paralelno pinakoidu (100), pa se za to optičke osi ne bi mogle viditi na spomenutih kalotinah, koje idu paralelno istom pinakoidu, no u tom čine iznimku mnogi bronciti (Tschermak, Lehrbuch der Mineralogie, 1884 p. 437). Takve broncite nazvaše *protobastiti*, jer misle, da je ovdje začetom metamorfozom prešla ravnina optičkih osiju u onaj položaj, u kom se nalazi u bastitu. Protobastit se taj u serpentinih uvijek pretvara u bastit, pa to se je nedvojbeno i ovdje dogodilo. No metamorfozu tu nemožemo onako tačno pratiti kao onu prijašnju, gdje se augit pretvara u bastit. Čim se jednom na protobastitu razvije finija kalavost, tu odmah prestaje razlika između njega i bastita. Ako i ima u bastitu svježih šibka protobastita, koje se svojom jezgroćom i jačim lomom svjetla razlikuju od bastita, to one ipak zajedno potamne sa bastitom, pa ih čovjek tako lako pregleda. Posve je to drugo sa šibkama augitične rude; one naime potamne u drugom položaju nego bastit.

Sigurno je dakle to, da u svježem kamenju ima osim augitične rude još i protobastita, pa je onda nedvojbeno, da je u serpentinih bastit razvio iz augita i iz protobastita. Olivinski serpentini u Fruškoj gori postali su dakle iz kamenja, koje je sastojalo od olivina, augita i broncita.

Prije nego što dovršim ovu razpravu, rada bi još u kratko navesti sve one rude, koje sam u Fruškoj gori našao, te ih većim dielom i opisao.

1. *Magnetit* u sitnih zrnih u trahitu, serpentinu i gdjeokojem glaukofanitu.

2. *Hematit* malo ne u svih škrljavcih; velike komade našao sam kao valutice u Ivanjskom potoku.

3. *Pirit*, liepi leđci u zelenih škrljavcih petrovaradinskoga tunela, zatim u glaukofanitih, amfibolnom granitu i augitnom sijenitu.

4. *Titanovo željezo* u zelenih škrljavcih petrovaradinskoga tunela i gdjeokojih glaukofanitih.

5. *Kromovo željezo* u olivinskom serpentinu.

6. *Pikotit* u olivinskom serpentinu.

7. *Granat* u tinjčevom škrljavcu iz lieočinskoga potoka, u glaukofanitu sa Kozarskoga Čota i iz Beočinskoga potoka, te u zelenom škrljavcu petrovaradinskoga tunela kao proizvod kontakta sa trahitom.

8. *Rutil* u tinjčevih, kloritnih i vapnenih škrljancih, ter u glaukofanitih.

9. *Kremen* u najvećem dielu kamenja; liepe ledce nadjoše u pukotinah petrovaradinskoga tunela.

10. *Kalcedona* nalazimo u liepih komadnih po mnogih potocih.

11. *Vapnenac* vrlo razširen u škrljancih.

12. *Apatit* u trahitu, granitu petrovaradinskom, amfibolnom granitu opovačkom, te u amfibolitih Kamenitoga potoka a jednom i u glaukofanitu.

13. *Turmalin* u gdje kojih tinjčevih škrljancih i u glaukofanitu.

14. *Olivin* izkonska sastavina olivinskih serpentina.

15. *Chiastolith* u tinjčevih i vapnenih škrljancih iz desnoga pritoka Potoranja.

16. *Broncit* (enstatit) kao iskonka sastavina olivinskih serpentina, pretvara se u *protobastit* i onda u *bastit*.

17. *Bastit* u olivinskih serpentinah, postao iz *augita* i *protobastita*.

18. *Biotit* u trahitih, granitu, granitnom porfiru, u zelenom škrljavcu petrovaradinskoga tunela kao proizvod kontakta sa trahitom, i u glaukofanitu Beočinskoga potoka, gdje je postao metamorfozom iz glaukofana.

19. *Muskovit* u mnogih škrljancih i gdje kojem glaukofanitu.

20. *Milovka* kao produkt raztvorbe u amfibolitih.

21. *Klorit* u mnogih škrljancih, često kao proizvod raztvorbe *augita*, amfibola, granata i glaukofana.

22. *Ortoklas* u eruptivnom kamenju.

23. *Plagioklas* u eruptivnom kamenju kao uzgredna primjesina, u zelenih škrljancih petrovaradinskoga tunela, amfibolitih, kloritnih i vapnenih škrljancih obično kao *anortit*.

24. *Augit* u trahitih, u *augitnom* sijenitu (pretvara se u amfibol), u zelenih škrljancih (pretvara se u amfibol), tu kao proizvod kontakta sa trahitom, za tim u olivinskih serpentinah (salit, pretvara se u *bastit*), u antigoritnih serpentinah (salit pretvara se u antigorit), u amfibolitih (pretvara se u amfibol), u glaukofanitu Beočinskoga potoka (pretvara se u glaukofan).

25. *Amfibol* u trahitih, zelenih škrljancih, amfibolitih, antigoritnom serpentinu i gdje kojem glaukofanitu.

26. *Glaukofan* u glaukofanitih i to poglavito kao izkonska sastavina, no u jednom slučaju postao je iz *augita*; pretvara se kadšto u klorit, a jednom i u *biotit*.

27. *Epidot* u mnogih škrljancih.

28. *Titanit* u trahitih.

29. *Serpentin* kao proizvod raztvorbe iz olivina ; *antigorit* iz augita i amfibola.

U trahitnoj skupini počam od Kamenara pa do Rakovačkoga potoka proteže se široka žica *olovnoga sjajnika*, koju su u Ledincih prije nekoliko godina počeli izkapati, ali su posao opet obustavili. Žicu tu i njeke mineralne sastavine opisao je dr. *A. Koch* (*Geologische Mittheilungen über das Fruška Gora Gebirge, Földtani Köz-
löny, XII, 1882.*) i nabrajao sljedeće rude:

30. Galenit.

31. Sphalerit.

Pirit.

32. Chalybit.

33. Dolomit.

34. Ametist.

35. Limonit.

Hematit.

36. Stülpnosiderit.

37. Kraurit.

38. Aragonit.

Lučbeno iztraživanje Jamničke alkaličko-muriatičke kiselice.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 31. listopada 1883.

PRAVI ČLAN DR. GUSTAV JANČEK.

Hrvatska i Slavonija obiluju rudnima vreli svakojake vrsti, imenito pako kiselicama. U potonjem pogledu valja uz *Apatovac* te *Kamenu Goricu* blizu Novog Marofa — oba u križevačkoj podžupaniji — osobito iztaknuti čitav niz vrela kiselica, što ih ima u okolišu dvijuh po prilici milja na obali Kupe. To je poimence blizu sela Gradca t. zv. *Jamničko vrelo* ili bolje rečeno Jamnička vrela na lijevoj strani Kupe, onda jedno vrelo blizu *Lasinje* na desnoj obali, nadalje jedno vrelo blizu *Bovića* i drugo kod sela *Taborišta*, jedno i drugo po prilici 2 sata udaljeno od *Lasinje*,¹ i napokon jedno blizu *Kamenskoga* iza *Rakovca*, sva ova na desnoj strani Kupe.

Već davno je s više strana (tako g. 1831. po *Kuniću*²) iztaknuta naličnost svih tih ili bar glavnijih od tih vrela, pa je i proglašeno vjerovatnim, da ona stoje u nekom podzemnom savezu. „Die Jamniczer, Lassinier und Kamensko Sauerquellen scheinen — piše n. p. *Kunić* na str. 47. svojega djelca — alle aus Einer und derselben Werkstätte zu kommen, indem sie alle an dem Kulpafusse nur bey 3 Stunden Entfernung voneinander liegen, und mehr in der Quantität als in der Qualität der Unterschied zwischen ihnen ist . . . Wo, und wie das chemische Laboratorium dieser Mineralwässer

¹ Za ta se oba vrela samo malo znade, pa ih samo susjedno pučanstvo kadkada rabi. Nisu niti ogradjena.

² Der Sauerbrunnen Jamnicza im Königreiche Croatien. Von Michael von *Kunisch*, emer. Professor usw. Sommer 1831. Agram, gedruckt bey Franz Suppan.

eigentlich sey, gehört zu den unerforschlichen und unerörterten Geheimnissen der wunderbar und wundervoll schaffenden Natur“. Pa dalje na str. 49: „Die mineralischen Jamniczer Quellen steigen vertikal empor; ihre Communication mit den Lassinier Quellen ist unbezweifelt und selbst mit der Sauerquelle Kamenzsko, welche von Jamnicza aufwärts 2 Stunden entfernt am jenseitigen Kulpa-Ufer quillt, sehr wahrscheinlich“.

Nu tako, kako neima od tih vodah jošte podpunih analysa, koje ipak u prvom redu mogu odlučiti o potaknutom pitanju, rado sam se odazvao s jedne strane pozivu vis. kr. zemaljske vlade, da iztražim Jamničku te Lasinjsku kiselicu, s druge strane pako gosp. Steve Borčiča u Karlovcu kao posjednika vrela blizu Kamenska, da i tu vodu analysi podvrgnem.

Danas evo ovdje mojega izvješća o *Jamničkoj kiselici*.

Najstariji izmedju pisaca o toj vodi — koliko sam mogao pro-naći — jest barun *Cranz*, koji u svojem djelu o austrijskih lje-kovitih vodah, izdanom najprije na latinskom a kašnje u izvadku na njemačkom jeziku¹, spominje i Jamničko vrelo.

„*Jamnicza* — piše *Cranz* — ein in der Agramer Gespanschaft von Agram und Karlstadt ungefähr sechs Stunden in einem Eich-walde entlegenes Dorf; dieser in einer gänzlich morastigen Ebene gelegene Wald wird von dem Flusse Culpa getheilet, und hat zwey Sauerbrunnen, einen jenseits der Culpa² an einem erhabenen Orte des Morastes, den anderen diesseits³, der eben auch im Morast hervorquillt“.

„Diese Sauerbrunnen sind wetterwendig, bey trübem Wetter trüb, schlammig, schwarz, dass selbe Niemand trinken kann, bey heiterm Himmel aber ziemlich hell, dienen den Einwohnern zum täglichen Tranke, und werden von dem Viehe und Gefügel dem gemeinen Trinkwasser vorgezogen, obschon sie allzeit vielen schwarzen Satz zu Boden lassen, welchen man in diesen Säuerlingen, wenn sie sieden, blau sehen kann“.

Opisav način, kojim je kod iztraživanja Jamničke i Lasinjske kiselice postupao, kaže *Cranz* glede njihova sastava dalje:

„Grundtheile. Wenn man alles von diesen edlen beyden Sauer-brunnen zusammenhält, sind folgende: 1mo. Ein gährender Mine-

¹ Die Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie von Heinrich Johann Freyherr von Cranz 1777. Wien bey Jos. Gerold.

² Lasinjsko vrelo.

³ Jamničko vrelo.

ralgeist. 2do. Absorbirende und alkalische Erde, nebst etwas Eisenartiger. 3tio. Ein grosser Theil Salz, worin das vornehmste ein mineral Alkali, welches hier und dort von der vitriol Säure in ein zartes Brunnen Salz verwandelt ist. 4to. Kochsalz. — Die Versuche sind von Octb. 1772⁴.

„Dieses verdient billig als eine Art von Selterwasser vor dem Einflusse des vorbeyrinnenden Flusswassers verwahret zu werden, damit man es ächter und reiner trinken könnte; oder wenn dieses nicht thunlich wäre, so könnte es zu den kräftigsten Bädern in garstigen Geschwüren und Hautkrankheiten warm gemacht, auch zum Waschen, Klystieren, Gurgelwasser und andern angewendet werden. Es könnte auch aus seinem Salze mit der Vitriolsäure ein abführendes Bittersalz gemacht werden, wie das Sedlitzer und Epsomer“.

To je izraživanje preduzeto, kako spomenuto, dne 20. listopada 1772., te se uzprkos tomu, što je ono prema tadanjemu stanju lučbe naravski samo kvalitativno i vrlo nepodpuno, ipak već iz njega može razabrati, da su obje izražene vode alkaličko-muriatičke kiselice sa nešto alkalijskoga sulfata.

Najbliži sljedeći pisac o Jamničkom vrelu je *Ivan La Languie*, bivši fysikus varaždinske podžupanije. U svojem djelcu¹ *La Languie* kaže o Jamničkoj kiselici:

„Ova voda drugach vu szebi chizta ima nekuliko sveplene duhe, premembi vendar vremena je podversena, pokihdob vu desdyevnom y oblachnom vremenu tak cherna, y guzta poztaje, dasze piti nemore, kada pako je nebo chizto, y jaszno, na prvi szvoj ztaliss povrachasze, y za pitje prikladna biva“.

Spomenuv pako analysu, izvedenu po *Cranzu*, *La Languie* nadovezuje dalje:

„Ova znajuchi: Voda ova z vodum szelteranszkum vidisze imati pravu jednakozt: odovud vu onih iztih prilikah, iliti betegih je hasznovita, vu koih y szelteranzka“.

„Anda y vu pohablenyu gnoinom kervi, kakti je szubi beteg, szuhobol plyuch, y oztalih nuternyih z ostrum kizselinum gozpodujucha vu telu, takaj vu zburkanyu pameti, y obnorenju. Z rechjum vu vszih betegih od kizseline dohajajucheh, kakti jeszu vulogi,

¹ Tractatus de aquis medicatis regnorum Croatiae et Sclavoniae illiti Ispiszavanye vrachtvenih vod Horvatzkoga y Slavonzkoga orzaaga y od nachina nye vsivati. Za potrebochu lyudih. — Vu Zagrebu, letto 1779.

kotrigo-bol, kameneč, y zavijanye, illiti griz. Zverhu toga ova voda haszneti more vu vszih betegih od failtnoche guzte dohaja-juče, y tak vu zatverdyenyu jeter, szlezene, y osztaleh nuternyih. Vu ovi vendar priliki bolsse jeszu one vode, koje vech galicza seleznoga vu szebi imaju, kakti jeszu Peyenzke, Rabbenzke, y vu pomenkanyu oveh Rogatske, y Füretske, ar ove razteplyuch obja-chuju“.

„Zadnich kaiti ova voda je szopunazta, y alkalinzka, ztoplana z velikum hasznum more takaj szlusiti za kupely, more szlusiti za gergranye, za krister vu ztarih ranah gnoinih, na zvunesni ztrani tela, ali gerla, ali chrev debelih“.

„Kaiti pako ova voda vu malom mertuku nuter vzeta od nepri-vchenoga k nyoj poszluje po puschanyu vode: odkud ako koi hoče nyu piti, naj nyu pije za 3, 4, 5 ali 6 meczlov za ochischavanye, kak naimre more natura podnezti, y ako sze vszakomu meczlu prida deszet, ali petnaizt kaplih gaizta kiszęloga galicza, onda bude zpodobna vodi suhki Epsomenzki, ali szedliczenski“.

„Ova voda lehko, y z malemi ztroski moresze zguztnuti tak, da iz nye moresze napraviti suhkaszol, kakti takaj iz Laszinzke, z kojum ovo, y blisnya kralyetzta zadovolyno providetisze moreju: odkud takvem nachinom nebi morali vu ztranzke orszage vtekatisze po szol suhku, koja vu laztovitom orszagu za vnogo menssu czenu dobitisze more“.

U obće dakle *La Langue*, govoreći o naših kiselich, drži se u glavnoj stvari *Cranza*, kojega je i kod iztraživanja tih voda podpomagao pribavljanjem hrvatskih i slavonskih rudnih voda, kako to kaže u predgovoru svojega djelca:

„ . . . . Iz iztinzkih zpoznanyih znano je vchineno, da po izvedanyu razluchja znanozti jedne vode pri zviralischu vuchinenom nikaj vech nezadobivasze, kak y vu zvedanyu one izte vode doztoinem nachinom pobrane, chuvane y neznam kak daleko prenessene, ar oni izti naj menssi delczy jakozti rudne leteche, koi pri zviralischu negda po duhi chutijusze, kakti takaj y druge lazto-vitozti, koje z chutenyi prijemlyusze, kakti vruchina, ali merzlina vre od pobirajucheh Doctorov jeszu spoznane, popisane, y oveh vod izvedavczu nezatrudenomu poszlane, tak da visse nikaj na zverssenozt izvedanya pridatisze nemore“.

„Ja ztanovito dobro ztojim za vode Horvatzke y Slavonzke, pokih dob ja szam iz vekssine jezsem nye pregledal, y zpravlyal, y kojeszumi bile prevech daleko, onda lyudi veruvanya naj vred-

nessi takaj poleg naredbe vu poszude z szmolom, mehurom, y oztalemi na zversseno pobiranye potrebnemi od mene poszlanemi, jeszu pobirali, y k meni poszlali, kakti jeszu vode *Topuszke y Laszinzke* koje gospodin general *Rasp* doztoinem nachinom po Barberu pred nazochu bitjem officera vchinil je zajeti, y k meni poszlati“.

Treći je pisac *Mihael pl. Kunić*. Njegov je već gore spomenuti spis o Jamničkom vrelu osobito s toga zanimiv, što je u njem objelodanjena analysa, izvedena g. 1829. po ljekarniku *Gjuri Augustinu* u Zagrebu, prva to kvantitativna analysa Jamničke vode. Takodjer tuj ima više zanimivih historičkih podataka oko posjedstva ter uređenja toga vrela.

God. 1863. napiše *dr. Jakov Franjo Thalac*, učitelj prirodoslovlja na zagrebačkoj gymnaziji, nalogom kr. namjestničkoga vieća za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, brošuru „*Jamnica, alkalička kiselica u Hrvatskoj*“, u koju su uzete tri analyse Jamničke kiselice, jedna iz staroga a dvie iz novoga zdenca (prije i poslje suše), izvedene 1862. po ces. kr. geoložkom carevinskom zavodu u Beču.

Tom prilikom pisac zabacuje — kao što je već i prije u brošuri „*Preblau, Gieshiesel i Bilin*“ učinio — sličnost Jamničke kiselice sa Rogatačkom, navadajući, da to i spomenute analyse geološkoga zavoda potvrđuju. *Thalac* označuje Jamničku vodu kano *alkaličku*, „ne pako alkaličko-soličnu, kano što se je dosada mislilo“.

Posljednji na svjetlo izašli spis o jamničkom vrelu je kr. namjestničkim viećem g. 1868. izdana brošura praliečnika *dra. Schlossera*¹. U njoj navadja pisac analysu izvedenu g. 1863. mjeseca lipnja po predstojniku c. kr. geološkoga zavoda u Beču *Drag. vitezu Haueru* na novom zdencu, posljednju to analysu toga vrela, te kaže, da ta voda pripada „u red Glauberove i jednate slane kiselice“, a na drugom mjestu, da je ona „po bitnosti svojoj alkalinsko-muriatička kiselica“, koja „medjutim posjeduje takodjer velecienjena svojstva željeznih vodah“. U toj i u spomenutih već analysah geološkoga zavoda ustanovljene su ipak samo glavne sastojine.

Original izvješća o tih analysah nalazi se u hrvatskom zemaljskom arhivu. Uz to priobćio ih je *Hauer* u kratko u „*Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt*“ XII, 534 odnosno u „*Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt*“ XIV, 92.

¹ Jamnica, alkalinska kiselica u Hrvatskoj. 1868.

U koliko se iz tih navedenih spisa može razabrati, Jamnička voda bijaše već u staro doba poznata susjednomu pučanstvu. Da li su za nju već i Rimljani znali, nemože se utvrditi. Jer premda su u susjednom Sisku i Topuskom obstojale znatne rimske naselbine, nebijaše ipak moguće do sada pronaći nikakvih znakova, iz kojih bi se dalo zaključiti, da se je Jamnička voda i u rimsko doba upotrebljavala.

Ali to stoji, da je narodu od pamtivjeka Jamnička voda rabila, davno prije, nego se je javnost za nju počela zanimati. Tečajem vremena je poslje opetovano pokušano, da se Jamničkoj vodi do glasa pomogne, te da se tuj kupališta stvore. Tako spominje *Kunić* u svojem prije navedenom djelcu, da je već francezka vlada ilirske kraljevine svratila svoju pozornost na ta vrela, te da ih je dala ograditi. Još više radilo se je pod austrijsko-njemačkom vladom oko toga, kako bi se Jamnička vrela što bolje uredila, i to poglavito povodom ponude jedne odlične trgovačke tvrdke, koja htjede u Jamnici kupalište stvoriti — ali je stvar uvijek opet zapela usljed toga, što posjednici tih vrela pravljahu potežkoća.

Oko g. 1790. dao je tadanji zagrebački nadžupan, proslavljeni narodogospodar *Skerlec Lomnički*, močvaru, u kojoj su vrela izvirala, te koja je mjerila do jedno 12 jutara, posušiti, pa vodu joj odvesti jarkom u potok Jamničinu. Uz to je dao jedno glavno vrelo ograditi pješćenjakom; ali taj je obzid poslje zanemaren sasma propao, tako da je g. 1824. to mjesto samo jošte mlakom označeno bilo. Tako se dogodilo, da je još pred 55 godina ta voda na močvarnoj livadi iz više (šest?) posve prvobitnih, pustih, te neograničenih vrela izvirala, samo su pastiri jedno daskami od bukova drva ogradili, koja je ograda služila do kakovih 30 godina. Istom za bana grofa *Gyulaia*, u jeseni 1827., utemelji hrvatsko plemstvo poslje požunskoga sabora po predlogu *Ludovika Ferdinanda Jelaičića Buzinskoga* dobrovoljnimi prinesci zakladu, kojom bi se imala oživotvoriti davna nakana utemeljenja jamničkoga kupališta, podići sgrade za prihodnike, sakupiti voda u dva zdenca, te urediti zemljište na okolo njih. Medju utemelitelji odlikovaše se uz samoga bana grofa *Ignjata Gyulaia* jošte poglavito *grof Nikola Szécsen de Temerin*, nadžupan požežki i biskup *Alexander pl. Alagović*, u kojih primjer su se poslje ugledali svi veliki župani i velikaši, doprinievši temeljnoj zakladi veće ili manje svote (ukupno je sabrano do 6. travnja 1830.: 4318 for. srebra). Gospoština Jaska

darova uz to i svojega crnoga mramora iz Lipovca za sazidanje zdenaca.

Zemljište, na kojem se jamnička vrela nalaze, imadjaše u to doba do 45 gospodara i to sve samih plemića; osim toga imala je i gospoština pisarovinska znatan dio prava na to zemljište.

Godine 1828. oživotvori se nakana hrvatskih stališa. Založnim ugovorom od 3. travnja 1828. založi komposesorat jamnički kisela vrela sa okolnim zemljištem na 32 godine stališem u svrhu, da se tu pridigne zdenac te stvore kupališta. Založna svota od 2000 fr. u srebru ipak nije komposesoratu izplaćena, već je sklopljena nagodba, po kojoj će stališi nakon založnoga vremena komposesoratu platiti od založne glavnice 6% kamata a uz to i kupovninu od prodanih hrastovih stabala. Nasuprot obvezao se je komposesorat, da će nadoknaditi za slučaj odkupa sve investicije polag pravedne procjene.

Uprava vrela povjerena je posebnomu odboru, kojemu je stajao na čelu kao pokrovitelj sam ban *Ignjat grof Gyulai* te kao predsjednik *Alexander pl. Alagović*, postavši kašnje biskupom zagrebačkim, a poslje (od g. 1831.) *Ivan grof Drašković*.

Godine 1828. dade taj odbor po zaključku hrvatskih stališa te pod nadzorom *Ludovika Ferd. Jelačića Buzinskoga* sazidati dva solidna zdenca¹, a dne 18. listopada iste godine napunjene su prve boce vodom iz zdenca. Skoro iza toga počima uporaba te vode u širjem občinstvu susjednih gradova. Sami zdeneci vješto su i solidno sazidani. Veći zdenac dobio je na svojem podnožju recipijent od debelih mramornih ploča, koji je načinjen u tu svrhu, da se njime hvata što više ugljične kiseline izviruće na dnu zdenca iz zemlje. Ta mu je svrha, kako to kaže *Kunić* u svojem djelcu, posve postignuta, sadržaj vode na ugljičnoj kiselini naime pomnožen. *Kunić* navadja, da se tuj sabire voda od jedanaest izvora, među njimi tri jaka a tri manja neprekidna, te pet periodičnih, pak da se voda u zdenca u $\frac{5}{4}$ sata diže za tri stope, što da iznosi preko šest

¹ Zanimivo je, da je kod gradnje zdenaca nadjeno na plohi od 9 četvornih hvata u zemlji pet primitivnih, posve zamuljenih zdenaca, podignutih u davno te razno doba oko pojedinih izvora. Jedan od tih zdenaca je šuplja stara i posve truhla vrba, drugi dobro sačuvani, već kamenitom korom pokriveni kestenj; treći truhli četvorac od hrastova drva; četvrti sbijen je od crvene bukovine, a peti od dvostrukih debelih hrastovih stjena izpunjenih mahom. Ovaj imao je dublinu od 17 stopa, ostali samo 3 do 5 stopa.

vedara, tako da bi sav prtok iznosio za 24 sata barem 114 vedara ili 6380 litara. Meni je pako na vrelu priobćeno, da sada zdenac (novi) daje zimi jedno 3200 a ljeti 2400 litara vode na dan.

God 1829. preduzeta je spomenuta već analysa po *Gjuri Augustinu*, a iste godine počеше jamnička vrela polaziti i prihodnici od daljnjih mjesta. God. 1829. napunjeno je i razprodano do 5000, a god. 1830. 12332 boce vode, kojom se danas, kako mi je rečeno, godimice puni jedno 500,000 litara

Nu revnost, kojom je djelo započeto, malo po malo je sve to više popuštala. Drvene sgrade podignute pri zdencu iztrošile su se i porušile, pače i sam veći zdenac zasuo se je.

Bolja su vremena jamničkim vrelom nadošla opet tekar sa absolutnom vladom. Ista uredi prije svega potroškom od 5106 forinti 30 $\frac{1}{2}$ novč. zdenac (g. 1858.), sadanji tako zvani „novi zdenac“.

Sadanje sgrade pri jamničkom vrelu, u kojih se nalaze uz svra- tište i kupelji (koje se sada dakako već uz više godina nerabe, te su i posve zapuštene) dovršene su godine 1861. troškom od 39.251 for. 74 nvč. Zdenci osigurani su proti povodnji Kupe nasi- pom; a putevi u susjedne strane, osobito prema Zagrebu i Karlovcu, prilično su popravljani te uređjeni.

Odkad je absolutna vlada vrela preuzela, davana su ona sve do danas u zakup, a zakupni dohodci upotrebljeni su dielomice opet na popunjenje kupališne uredbe.

Nu po izmaku založnoga vremena podigne jamnički kompose- sorat, *Gjuraj grof Drašković* i plemićka občina jamnička, proti zemlji izriješbenu parnicu, koja i dan danas traje¹ te je bila po- vodom, da se nastoji, da zemlja preuzme jamnička vrela od sada- njega posjednika u svoje vlasništvo. Ako pako to za rukom podje, nadati se je, da će ta vrela sretnijim danom u susret poći.

¹ Parnica medjutim je riješena osudom kr. stola sedmorice od 16. travnja 1885. br. 823, po kojoj je zemaljska zaklada jamničke kise- lice dužna plemićkoj občini jamničkoj i Gjuri grofu Draškoviću, odnosno njegovom cesionaru i sadanjem jedinom posjedniku *dru. Bogdanu Me- đakoviću* povratiti i u fizični posjed i užitak predati kisela vrela u jamničkom lugu i uz nje ležeći pašinac i lug; zatim platiti im od za- ložne glavnice od 2000 for. srebra 6% kamate počam od 3. travnja 1828. do povratka založenih predmeta, dočim su tužitelji dužni zakladi naknaditi melioracije u procijenjenom obnosu od 12686 for. 11 uvč.; ako tužitelji zakladi tu odkupnu svotu nebudu platili za šest mjeseci, utrnjuje im pravo na odkup. Napokon je ljetos hrvatska vlada uz privolu sabora, kupila Jamničko vrela za 60.000 for.

Prije nego predjem na opisivanje uspjeha mojega iztraživanja jamničke kiseline, osvrnuti ću se u kratko na starije analyse toga vrela.

Analysa *Gjure Augustina* izvedena je, u koliko je kvalitativna, kako kaže dotično izvješće, mjeseca listopada 1838. uz sudjelovanje praličnika dra. *Tome pl. Prevendara* na licu mjesta, dočim je u svrhe kvantitativne analyse voda u boce napunjena, a iztraživanje u Zagrebu ovršeno.

Uspjeh te kvantitativne analyse izražen je ovimi brojevi:

Specifična težina = 1·008

U $\frac{1}{2}$ bečkoga polića = 40·5 lota vode nadjeno je:

Proste ugljične kiseline tri objamna djela = 116·1 beč. četv. palca.	
Kalcijeva karbonata	5 grana
Ferrokarbonata	1 gran
Natrijeva sulfata	9·8 grana
Natrijeva chlorida	12 grana
Magnesijska chlorida	3 grana
Natrijeva karbonata	23·2 grana
Kremične kiseline i „primiešanih tvari“	0·75 grana
Extraktivnih tvari	0·25 grana
Svota krutih sastojina	55 grana

Ovo preračunano na 1000 uteznih djelova vode dalo bi:

Kalcijeva karbonata	0·5144 ut. dl.
Ferrokarbonata	0·1029 „ „
Natrijeva sulfata	1·0082 „ „
Natrijeva chlorida	1·2346 „ „
Magnesijska chlorida	0·3086 „ „
Natrijeva karbonata	2·2868 „ „
Kremične kiseline i „primiešane tvari“	0·0772 „ „
Extraktivnih tvari	0·0257 „ „

Svota krutih sastojina 5·6584 ut. dl.

Ova analysa jamničke kiseline, buduć najstarija, od vrlo velike bi bila vrijednosti kod prosudjivanja stalnosti ili možebitne promjene u njezinom sastavu, samo da je valjano izvedena; nu žaliti se mora, što se gornji brojevi, izuzam ukupnoga sadržaja na krutih sastojinah, nit iz daleka nesmiju smatrati pouzdanima. To sledi iz celoga tōka analyse, koji *Augustin* evo ovako opisuje:

„ . . . . Diese durch das Abrauchen erhaltenen 55 Gran fester Bestandtheile wurden mit 4 Loth destillirten Wasser heiss behan-

delt, in welchem sich 48 Gran aufgelöst haben, und blieben daher 7 Gran unaufgelöst“.

„Die hier unaufgelöst gebliebenen 7 Gran wurden mit 2 Loth verdünnter Salzsäure in Berührung gesetzt, wodurch ein starkes Aufbrausen erfolgte, wo die Kohlensäure entwich; davon 6 Gran auflöste, und 1 Gran unberührt liess, diesen unaufgelösten 1 Gran graulichen Rückstand behandelte ich mit etwas erwärmten Alkohol 0·830 spezifischen Gewichtes, wobey sich 0·25 Gran auflöste, und nach Entfernung des Alkohols, wie Extractiv-Stoff verhielt, die 0·75 Gran, welche unberührt geblieben, sind als Kieselerde und andere beygemengte Stoffe anzunehmen“.

„Die nun mit verdünnter Salzsäure aufgelösten 6 Gran wurden mit Aetz-Ammonium versetzt, wodurch sich ein blauer Niederschlag von 1 Gran schwer im Gewichte ergeben, welcher kohlen-saures Eisenoxydul ist“.

„Diese vorhanden habende Salzsäurelösung mit Aetz-Ammonium versetzt, aus welcher bereits schon erwähnte Kieselerde, Extractiv-Stoff und kohlen-saures Eisenoxydul entfernt worden sind, wurden mit kleesaurer Kalilösung versetzt, welches einen weissen Niederschlag bildete, welcher kohlen-saurer Kalk ist (sic!) und nach dem Austrocknen am Gewichte 5 Gran betrug“.

„Jetzt wurden die obenerwähnten in 4 Loth destillirtem Wasser aufgelösten, und durch das Abrauchen erhaltenen 48 Gran mit 10 Loth Alkokol 0·830 spezifischen Gewichte in der Wärme behandelt, wodurch 15 Gran aufgelöst wurden“.

„Diese 15 Gran wurden neuerdings in der Salzsäure aufgelöst, und mit kleesaurer Kalilösung versetzt, die aber keine Veränderung äusserte; mit kohlen-saurer Kalilösung in Berührung gesetzt, erfolgte ein Niederschlag, der in 3 Gran salz-saurer (sic!) Talkerde besteht, die noch übrigen 12 Gran deuteten das salz-saure Natron an“.

„Nun wurde der im Alkohol nicht aufgelöste 33 Gran schwere Rückstand mit verdünnter Essigsäure behandelt, welche unter einem kaum merklichen Aufbrausen (!!) die ganze Massa auflösete, die Auflösung mit salz-saurer Barytlösung versetzt bildete einen weissen Niederschlag (schwefelsaurer Baryt)“.

„Es fand sich daher nach beendigtem Versuche kohlen-saures Natron 23·2 Gran, und schwefelsaures Natron 9·8 Gran schwer.“ (!)

Pod takovimi okolnostmi posve od toga odustajem, da gornje brojeve preračunam na udaljenije sastojine, te prelazim odmah na

analyse izvedene po kr. geoložkom zavodu u Beču, odnosno predstojniku toga zavoda *Dragut. vitezu Haueru* g. 1862. i 1863.

Godine 1862. pošalje kr. hrv.-slav.-dalm. namjestništvo c. kr. geoložkom zavodu u Beč na analysovanje vode kako iz staroga, tako iz novoga zdenca, iz ovoga posljednjega dva uzorka: jedan prije i jedan poslje suše. Resultati te analyse u kratko su priobčeni po *Haueru*, kako već spomenuto, u „J. B. der k. k. geol. Reichsanstalt“ za god. 1881—2.

Po tih je analysah u 1 funti = 7690 grana vode nadjeno u granih :

	Stari zdenac	Novi zdenac prije suše	Novi zdenac poslje suše
Natrijeva sulfata	7.088	9.093	9.984
Kalcijeva sulfata	2.626	3.072	3.456
Magnesijeva sulfata	0.061	0.054	0.069
Natrijeva karbonata	22.087	22.180	22.272
Kalcijeva karbonata	2.818	2.841	2.895
Ferrokarbonata	0.752	0.645	0.606
Natrijeva chlorida	7.741	10.337	11.988
Kremične kiseline	0.491	0.445	0.537
Organske tvari	0.138	0.107	0.123
Kalijeva sulfata	t r a g o v i		
Natrijeva jodida	t r a g o v i		
Proste ugljične kiseline	0.537	0.668	0.729
Svota svijuh sastojina	44.339	49.442	52.659

Ovo preračunano na 1000 uteznih dielova vode daje:

Natrijeva sulfata	0.9229	1.1839	1.3000
Kalcijeva sulfata	0.3419	0.4000	0.4500
Magnesijeva sulfata	0.0079	0.0070	0.0090
Natrijeva karbonata	2.8759	2.8880	2.9000
Kalcijeva karbonata	0.3669	0.3699	0.3770
Ferrokarbonata	0.0979	0.0840	0.0790
Natrijeva chlorida	1.0079	1.3460	1.5609
Kremične kiseline	0.0639	0.0579	0.0699
Organske tvari	0.0179	0.0139	0.0160
Kalijeva sulfata	t r a g o v i		
Natrijeva jodida	t r a g o v i		
Proste ugljične kiseline	0.0699	0.0869	0.0949
Svota svijuh sastojina	5.7730	6.4375	6.8597

Preračunanjem pako na udaljenije sastojine dobivamo na 1000 ut. dj. vode:

	Stari zdenac	Novi zdenac prije suše	Novi zdenac poslje suše
Natrijeva kisa, Na ₂ O	2·6192	2·9194	3·0909
Kalcijeva kisa, CaO	0·3463	0·3718	0·3964
Magnesijeva kisa, MgO	0·0026	0·0023	0 0030
Ferrokisa, FeO	0·0608	0·0521	0·0490
Sumporne kiseline, SO ₃	0·7263	0·9070	1 0031
Kremične kiseline, SiO ₂	0·0639	0·0579	0·0699
Chlora, Cl	0·6116	0·8168	0·9472
Vezane ugljične kiseline, CO ₂	1·3923	1·3935	1·3997
Proste ugljične kiseline, CO ₂	0·0699	0·0869	0·0949
Organske tvari	0·0179	0·0139	0·0160
Ukupno	5·9108	6·6216	7·0701
Odbiv od toga nadjenomu chloru ekvivalentnu množinu kisika sa	0·1378	0·1841	0·2134
Ostaje kao svota svijuh sastojina	5·7730	6·4375	6 8567

Potanje izvješćuje *Hauer*¹ o svojoj analysi jamničke kiselice obavljenj sliedeće godine 1863. Toga je ljeta *Hauer*, kako kaže, uslied poziva preuzv. g. biskupa *Jurja Strossmayera* pohodio jamnička vrela, da osobno razgleda mjestne odnošaje te da tuj na licu mjesta ustanovi, koliko sadržava kiselica ugljične kiseline.

Opisujuć geološke odnošaje kaže *Hauer* :

„Die zu Tage tretenden zwei Hauptquellen entspringen in der aus Schotterablagerungen bestehenden Diluvialebene, die von den aus der obersten Abtheilung des Tertiären, den Congerienschichten bestehenden Hügeln zwischen der Kulpa und der Odra begrenzt ist. Fasst man das Auftreten dieser und vieler anderer in dem Rayon der Alpen entspringenden Mineralquellen in einem Gesamtbilde auf, so ergibt sich folgendes: Die Ausläufer der südlichen Kalkalpen sind auf der croatischen Seite durch einen Saum von Miocengesteinen umgeben, aus denen zahlreiche, theils warme, theils kalte Mineralquellen zu Tage treten. Zu den ersteren gehören von den bekannteren die Thermen von Krapina, Stubicza, Warasdin-Töplitz, dann von kalten Quellen die zwei balneologisch insbesondere wichtigen Säuerlinge von Rohitsch und Jamnica“.

„Das Entspringen von Mineralquellen in dem Saume miocener Gesteine ist ein Verhältniss, das sich im Allgemeinen längs des ganzen Randes der Alpen erkennen lässt, und zwar in der Weise,

¹ Verhandlungen der k. k. geolog. Reichsanstalt 1864, XIV, 91.

dass die sämtlichen Quellen (Thermen wie kalte Säuerlinge) zunächst der Alpenkette dichter zusammengedrängt, weiter von derselben entfernt aber, sparsamer erscheinen. Es scheinen dieselben von den den Kalkalpen angehörigen Eruptivgesteinen, namentlich den Melaphyren und Trachyten, abhängig zu sein“.

Hauerova analiza od god. 1863. proteže se na vodu iz *novoga* zdenca, te izkazuje za 1 funtu = 7680 grana vode, ovaj sadržaj pojedinih sastojinah u granih:

Natrijeva sulfata	10·300 grana
Kalcijeva sulfata	3 062 „
Magnezijeva sulfata	0·059 „
Natrijeva karbonata	23·016 „
Kalcijeva karbonata	2·677 „
Ferrokarbonata	0·643 „
Natrijeva chlorida	10·703 „
Kremične kiseline	0·320 „
Organske tvari	0 089 „
Proste ugljične kiseline	1·586 „

Svota svijuh sastojina 52·455 grana.

Uz to spominje *Hauer*, da ima u toj vodi još i neustanovljiva množina kalija, mangana, lithija, joda, fluora te barya, a dvojenih tragova fosforne kiseline. Tih sastojina da ipak nije mogao naći u vodi, već samo u njezinom kotličnom kamenu.

Toplota vode u vrelu nadjena je 11—12° R.

Ako gornje brojeve opet preračunamo na 1000 uteznih dielova vode, to dobivamo:

Natrijeva sulfata	1·3411 ut. dl.
Kalcijeva sulfata	0·3987 „ „
Magnezijeva sulfata	0·0077 „ „
Natrijeva karbonata	2·9969 „ „
Kalcijeva karbonata	0·3486 „ „
Ferrokarbonata	0 0837 „ „
Natrijeva chlorida	1·3936 „ „
Kremičke kiseline	0·0417 „ „
Organske tvari	0 0116 „ „
Proste ugljične kiseline	0·2065 „ „

Ukupno 6·8301 ut. dl.

a preračunanjem na udaljenije sastojine dobivamo za 1000 uteznih dielova vode:

Natrijeva kisa, Na_2O	3·0770	ut. dl.
Kalcijeva kisa CaO	0·3594	" "
Magnesijeva kisa, MgO	0·0026	" "
Ferrokisa, FeO	0·0520	" "
Sumporne kiseline, SO_3	0·9951	" "
Kremične kiseline, SiO_2	0·0417	" "
Chlora, Cl	0·8457	" "
Vezane ugljične kiseline, CO_2	1·4291	" "
Proste uglj. kiseline, CO_2	0·2065	" "
Organske tvari	0·0116	" "
Ukupno	7·0207	ut. dl.

Odbiv od toga nadjenu chloru ekvivalentnu množinu

kisika sa . . . . . 0·1906 ut. dl.

ostaje kao svota svijuh sastojina 6·8301 ut. dl.

Ako predležecu analysu *Hauerovu* od g. 1863. i one tri analyse od g. 1862. bliže pogledamo i proučimo, jedno će nam se u njih pokazati, što je teško raztumačiti. Množina vezane ugljične kiseline kod analyse od g. 1863., proračunana iz svihkolikih karbonata, iznosi 1·4291, a kod analysa g. 1862. (obavljenih na *priposlatoj* vodi) 1·3923, 1·3935 i 1·3997 p. m. Množina „proste“ ugljične kiseline pako iznosi po tih analysah 0·2065, odnosno 0·0699, 0·0869 i 0·0949 p. m, tako da je neima nit iz daleka ni toliko, koliko treba za same karbonate, da budu u vodi u obliku t. zv. bikarbonata. Ti su dakle dotični brojevi spomenutih analysah upravo nemogući.

Hauer, navadajući u svojih analysah sadržaj na karbonatih, zove ove konsekventno jednostavno „kohlenaures Natron“, „kohlenaures Kalk“, „kohlenaures Eisenoxydul“, tako da se a priori nemože misliti, da je tim mnio t. zv. bezvodne bikarbonate. Nu uzev, da je tako, a to mi se i vjerovatno čini, te da u tih analysah (kojim *Hauer*, što se žaliti mora, neprilaže nikakvih analytičkih podataka), navedene vrijednosti pripadaju ne karbonatom već t. zv. bikarbonatom ($\text{Na}_2\text{CO}_3\text{CO}_2$ itd.), to se onda iz tih analysa mjesto gore navedenih proračunavaju ovi sadržaji na udaljenijih sastojinah (za 1000 ut. dl. vode):

	Stari zdenac 1862.	Novi zdenac prije suše	Novi zdenac poslje suše	Novi zdenac 1863.	
Natrijeva kisa, Na_2O	2·1258	2·4239	2·5933	2·5628	ut. dl.
Kalcijeva kisa, CaO	0·2835	0·3085	0·3319	0·2998	" "

	Stari zdenac 1862	Novi zdenac prije suše	1862 Novi zdenac poslje suše	1863 Novi zdenac 1863	
Magnesijeva kisa, MgO	0·0026	0·0023	0·0030	0·0026	ut. dl.
Ferrokisa, FeO	0·0441	0·0378	0·0356	0·0367	„ „
Sumporne kiseline, SO ₃	0·7263	0·9070	1 0031	0·9951	„ „
Kremične kiseline, SiO ₂	0·0639	0·0579	0·0699	0·0417	„ „
Chlora, Cl	0·6116	0·8168	0·9472	0·8457	„ „
Vezane ugljične kiseline, CO ₂	0·9826	0·9833	0·9876	1·0091	„ „
Organske tvari	0·0179	0·0139	0·0160	0·0116	„ „
Ukupno	4·8583	5·5514	5·9876	5·8051	ut. dl.
Odbiv od toga nadjenomu chloru odgovarajuću mno- žinu kisika sa . . .	0·1378	0·1841	0·2134	0·1905	„ „
Ostaje kao svota krutih sastojina	4·7205	5·3673	5·7742	5·6145	ut. dl.
K tomu poluvezane ugljične kiseline, CO ₂	0·9826	0·9833	0·9876	1·0091	„ „
Proste ugljične kise- line, CO ₂	0·0699	0·0869	0·0949	0·2065	„ „
Svota svih sastojina .	5·7730	6·4375	6·8367	6·8301	ut. dl.

U koliko su neke od ovako odvedenih vrijednosti vjerovatnije od prvih, pokazati ću niže, prisposdobiv analyse *Hauerove* sa mojom vlastitom analysom Jamničkoga vrela. Al je i sada po *Haueru* nadjen sadržaj na prostoj ugljičnoj kiselini, koje je na samom vrelu našao samo 0·2065 p. m., tako nizak, da mi se čini, da je tu nekakva neraztumačiva pogreška vladala

Toliko dakle za sada glede dosadanih analysa Jamničke kiselice.

Moja se analysa proteže na vodu iz *novoga* zdenca. Isti se zdenac nalazi jedno 9 metara daleko od staroga zdenca usred nekadanje močvare, koja je *Škerlečevim* jarkom odvedena te u livadu pretvorena, nu ipak još uvijek mjestimice dosta mokra. Na takvih se močvarnih mjestih vidi, kako tuj u velikoj množini neprestance plinovi izviru, koji, osobito ako uzmeš štapom miešati, mjestimice po sumporovodiku udaraju. Ciela livada leži nizko, za četiri stope niže od ostaloga zemljišta, pa je usljed toga dosta često — kad se bliza Kupa ili potok razlije — i sasma pod vodom. Nu budući su grla obajuh zdenaca visoko sazidana, a uz to još i napisom okružena, nemože sladka voda u zdenac prodrieti; dočim je

s druge strane mnogogodišnje iskustvo pokazalo, da se vrela, ako-
prem leže blizu Kupe, niti podzemno s njom nemiešaju. Ipak je to
razlijevanje vode naokolo Jamničkih vrela, kako se ono sbiva oso-
bito u proljeću i jeseni, vrlo neugodno, buduć čini tlo nezdravim,
grozničavim.

Nekadanje prašume, koju spominju stari pisci, posvema je ne-
stalo, pa ima samo jošte tu i tamo većih manjih hrpa staroga dr-
veća, krasnih hrastovih stabala; sve ostalo je, izuzam neke novije
nasade, divlja mlada šuma.

Što se samih vrela tiče, *Kunić* drži, da ona sim dolaze smierom
od zapada.

U pogledu geoloških odnošaja, mnijem, da mi je držati se ču-
venoga druga mi i odlična poznavaoa geoloških odnošaja Hr-
vatske i susjednih zemalja, dra. *Gjura Pilara*, kojega dobroti za-
hvaljujem evo ove u tom pogledu bilješke.

„Jamnička kiselica ima tlo diluvialno, dočim je površina sama
alluvialna. Za tumačenje geneze Jamničke kiselice moramo se pre-
nieti na jugozapad, na ušće potoka Kremešnice. Tamo se pojav-
ljuju mezozoički škriljevi sa eruptivnim stienjem, naime *diabazi*. Ovi
potonji istodobni su sa erupcijami u Bosni i Hrvatskoj, padajućimi
na kraj krednoga sistema. Vulkanske erupcije stoje pako u ties-
nom savezu sa tektoničkimi pukotinami, a takova pukotina nalazi
se baš blizu ušća Kremešnice potoka, i poprečuje rieku Kupu. U
Kupi rieki nalazi se naime brzac (Stromschnelle), tekući preko kli-
sura, sastojećih iz pješćenjaka. Geolozi i geofizici uzimlju obćenito,
da brzci i vodopadi u riekah stoje bitno u savezu sa tektoničkom
pukotinom, čije se rubi razmiču, jedan diže a drugi pada. Kraj
tih okolnostih razumljivo je bivstvovanje Jamničke, a i Lasinjske
kiselice, kao zadnje faze djelatnosti znatnije tektoničke pukotine,
koje je u praeterciarno doba imalo takodjer posebnih vulkanskih
erupcija“.

Tako *Pilar*.

Voda crpi se iz „novoga“ zdenca — a taj sada izključivo rabi
za punjenje boca, dočim se vodom iz „staroga“ zdenca služi narod
— željeznom ručnom sisaljkom, te se željeznom cievju uvadja
u mali kameniti rezervoar, odkud se odmah kroz pipece od žute
mjedi puni u boce.

U zdencu može se opažati neprestano i silno bobučenje plinskih
mjehura.

Netom crpena voda je bistra, bez boje i mirisa. Tek joj je lužasto-slanast, osvježujući i rezak, a uz to dava malko i po željezu. Napunjena u boce voda se iza pol sata po prilici, osobito ljeti, počme sve to više mutiti, tako da postane bjelkasta poput mlieka. Nakon jedno 36 sati opet je bistra, nu pokazuje sada na dnu malko smedježučkasta pahuljasta taloga. Ujedno nestalo je teka po željezu.

Istoga je taloga nadjeno prilično mnogo i u kamenitom rezervoaru, gdje ga se vremenom poput žutosmedja blata nagomila. Od njega bude nešto sabrano te za kvalitativno iztraživanje upotrijebljeno. Pokaza se, da se taj talog sastoji poglavito od vapnikova karbonata sa željezovim vodokisom; uz to ima u njem magnesijsva karbonata, nešto stroncija, mangana, kobalta, glinika, malo sumporne i fosforne kiseline, tragova tutije, vrlo slaba traga olova i jedva jošte dokazljive, skoro dvojbeno traga arsena. Nu kako se voda u reservoar vodi kovinskim spravami, a ovdje se opet nalazi u dodiru sa pipci od žute mjedi, moguće je, da i tutija i olovo samo od tih sprava potiču.

Vode za analysu uzeo sam sâm glavom dne 6. rujna 1882. na licu mjesta. Toplota vode mjerena je po meni isti dan u razno doba neposredno u zdencu korigovanim toplomjerom, te je uvijek nadjena 15.6° C.

Netom crpena voda uslied sadržaja proste ugljične kiseline slabo kiselasto reaguje; čim ta kiselina izhlapi, reaguje voda jako alkalično. Kvalitativnom analysom nadjeno je u vodi uz slobodne i vezane ugljične kiseline u većih množinah vapnika, magnesijsva, natrijsva, solne te sumporne kiseline; u manjih množinah kremične kiseline, glinika, željeza, mangana, kalija, lithijsva, a u vrlo malih množinah fosforne, dušične, borne, bromovodikove i jodovodikove kiseline, nadalje stroncija, barijsva te organske neizhlapljive tvari; a neustanovljivih tragova fluorovodikove kiseline te ammonijsva. Svim tim sastojinam, izuzam obje posljednje, ustanovljena je i količina. Caesijsva, rubidijeva, titanove kiseline i drugih riedkih sastojina nije bilo moguće dokazati, niti je nadjeno vrelične ili apovrelične kiseline (Quellsäure i Quellsatzsäure).

Kvantitativna analysa vode izvedena je u bitnosti po *Freseniu*. Kod proračunavanja analytičkih rezultata računano je sa ovimi atomnim težinami, koje predstavljaju sredik vriednosti proračunanih po *Mayeru* i *Seubertu* s jedne, a po *Clarkeu* s druge strane, naime:

Al = 27·025, Ag = 107·667, Ba = 136·812, Br = 79·764, Ca = 39·950, C = 11·9718, Cl = 35·370, Fe = 55·896, H = 1·0000, I = 126·549, K = 39·025, Li = 7·0086, Mg = 23·950, Mn = 54·353, Na = 22·996, N = 14·015, O = 15·9617, P = 30·959, Pt = 194·357, Si = 28·098, Sr = 87·337, S = 31·982.

Neposredni analytički rezultati su evo ovi.

Osebujna težina. Ova je ustanovljena, napuniv pod vodom dvie bočice od 200 cm³ tako, da bude pri tom što manje ugljične kiseline izgubljeno.

Nadjena je kao osebujna težina, sravniv ju sa osebujućom težinom prekapljene vode iste toplote:

1) 1·00659

2) 1·00585

u srediku 1·00622 kod 13·7° C.

Izparni ostatak. 251·903 g vode dadoše 1·3956 g izparnoga ostatka (180° C.). To daje za 1000 ut. dl. vode 5·540227 ut. dl. izparnoga ostatka.

Gubitak žeženjem. Gornji izparni ostatak izgubio je žeženjem, pošto je nakon toga sa suvišnim ammonijevim karbonatom izparivan, od svoje težine 0·00275 g; to daje za 1000 ut. dl. vode 0·011007 ut. dl. gubitka.

Jod. 59770 cm³ vode = 60141·769 g vode trebaše 4·0 cm³ hyposulfitove raztopine, koje 1 cm³ odgovara 0·0077605 g joda; to daje za 4·0 cm³ : 0·031042 g joda, dakle za 1000 utezn. dielova vode : 0·000516 joda.

Brom. 59770 cm³ vode = 60141·769 g vode dadoše 1·7611 g srebrova chlorida sa srebrovim bromidom; od toga 1·2029 g gubiše u chlorovoj struji 0·0056 g, ili preračunanjem na cielu dobivenu množinu srebrova taloga : 0·008199 g. To pako odgovara 0·034624 g srebrova bromida ili 0·014735 g broma, ili za 1000 ut. dl. vode : 0·000245 broma.

Chlor. 253·839 g vode dadoše 0·622217 g srebrna chlorida sa srebrovim bromidom i jodidom; to daje za 1000 ut. dl. vode 2·451275 ut. dj. istih slučenina. Odbije li se od toga nadjenomu jodu odgovarajuća množina srebrna jodida sa 0·000955 ut. dj a za nadjeni brom ekvivalentna množina srebrova bromida sa 0·000576 ut. dl., to preostaje za 1000 ut. dl. vode 2·449744 ut. dl. srebrova chlorida ili 0·605769 ut. dl. chlora.

Ugljična kiselina. Ta je kiselina tako ustanovljena, da su tri tikvice sa čistim, CO_2 -prostim vapnom i kalcijevim chloridom nakon začepljenja kaučukastim čepom sa dvima staklenima cievima u zdenac spuštene, uz potrebitu opreznost vodom napunjene, a ugljična kiselina iz taloga solnom kiselinom i grijanjem iztjerana te u lužini uhvaćena.

1)	142'458 g vode	dadoše	0'6427 g	CO_2
2)	184'563 g	"	"	"
3)	167'420 g	"	"	"

to daje za 1000 ut. dl. vode:

1)	4'792289 ut. dl.	CO_2
2)	4'765310	"
3)	4'817465	"

u srediku 4'791688 ut. dl. CO_2 .

Sumporna kiselina. 5114'310 g vode dadoše 0'551025 g BaSO_4 , a nakon očišćenja solnom kiselinom 0'547125 g BaSO_4 ili 0'187832 g SO_3 . To daje za 1000 ut. dl. vode : 0'036727 ut dl. SO_3 .

Borna kiselina. $\frac{3}{4}$ od 60141'769 g vode = 45106'32675 g dadoše (vaganjem $\text{Mg}_3(\text{BO}_3)_2 + \text{MgO}$ te ustanovljenjem MgO) iz diferencije proračunana B_2O_3 : 0'0043 g. To daje za 1000 ut. dl. vode 0'000095 g B_2O_3 .

Kremična kiselina.

1)	2349'105 g vode	dadoše: 0'061725 g	SiO_2
2)	5114'310 g vode	dadoše: 0'140925 g	SiO_2 .

To daje za 1000 ut. dl. vode:

1)	0'026276
2)	0'026915

u srediku 0'026915 ut. dl. SiO_2 .

Fosforna kiselina. Iz 5432'400 g vode dobiveno je 0'017868 g $\text{Mg}_2\text{P}_2\text{O}_7$ = 0'011430 g P_2O_5 .

To daje za 1000 ut. dl. vode : 0'002104 g P_2O_5 .

Dušična kiselina. 5'0311 g vode dadoše 0'3 cm^3 NO kod 13'4° C i 754'0 mm tlaka. To daje 0'2723 cm^3 NO kod 0° C i 760 mm tlaka ili 0'000657 g N_2O_5 ; dakle za 1000 ut. dl. vode 0'000131 g N_2O_5 .

Lithium. $\frac{1}{4}$ od 60141·769 g vode = 15035·44225 g daje 0·10090 g Li_3PO_4 . Iz toga se proračunava za 1000 ut. dl. vode : 0·002605 ut. dl. Li_2O .

Kalium. $\frac{1}{5}$ od 5114·310 g vode = 1022·862 g vode dadoše 0·3560 K_2PtCl_6 . Iz toga se proračunava za 1000 ut. dl. vode : 0·067516 ut. dl. K_2O .

Natrium. 5114·310g vode dadoše 26·8369 g alkalijskih chlorida. To daje za 1000 ut. dl. vode 5·247414 alkalijskih chlorida, a odbiv od toga 0·007365 LiCl i 0·106856 KCl , ostaje 5·133193 ut. dl. NaCl ili 2·724363 ut. dl. Na_2O

Barium. $\frac{1}{4}$ od 60141·769 g vode = 15035·44225 g dadoše 0·001025 g BaSO_4 . Iz toga se proračunava za 1000 ut. dl. vode: 0·000045 ut. dl. BaO .

Strontium. $\frac{1}{4}$ od 60141·769 g vode = 15035·44225 g dadoše 0·002825 g SrSO_4 . Iz toga se proračunava za 1000 ut. dl. vode: 0·000106 ut. dl. SrO .

Calcium. 2349·105 g vode dadoše 1·440725 g $\text{CaSO}_4 + \text{BaSO}_4 + \text{SrSO}_4$. To daje za 1000 ut. dl. vode: 0·613308 ut. dl. $\text{CaSO}_4 + \text{BaSO}_4 + \text{SrSO}_4$. Odbiv od toga 0·000069 ut. dl. BaSO_4 i 0·000188 ut. dl. SrSO_4 , ostaje 0·613051 ut. dl. CaSO_4 ili 0·252445 ut. dl. CaO .

Magnesium. 2349·105 g vode dadoše 0·5083 g $\text{Mg}_2\text{P}_2\text{O}_7$ ili 0·183138 g MgO . To daje za 1000 ut. dl. vode: 0·077961 MgO .

Željezo. 1) 2349·105 g vode dadoše 0·023625 g Fe_2O_3 . To daje za 1000 ut. dl. vode 0·010057 ut. dl. Fe_2O_3 ili 0·009052 ut. dl. FeO .

2) 1000 cm^3 = 1006·22g vode trebaše kod trijuh suglasnih pokusa 9 cm^3 chamaeleonove raztopine, koje je 1 cm^3 = 0·000876 g Fe . To daje za 1000 ut. dl. vode 0·007838 ut. dl. Fe ili 0·010076 ut. dl. FeO .

1) 0·009052

2) 0·010076

u srediku 0·009564 ut. dl. FeO u 1000 ut. dl. vode.

Mangan. 2349·105 g vode dadoše 0·0009 g MnS ili 0·000733 g MnO . To daje za 1000 ut. dl. vode 0·000312 ut. dl. MnO .

Aluminium. 2349·105 g vode dadoše 0·011330 g $\text{Al}_2\text{O}_3 + \text{P}_2\text{O}_5$. To daje za 1000 ut. dj. vode 0·004821 ut. dl. $\text{Al}_2\text{O}_3 + \text{P}_2\text{O}_5$.

Odbiv od toga 0·002104 ut. dl. P_2O_5 ostaje 0·002717 ut. dl. Al_2O_3 :

Kontrolno ustanovljenje. 251·903g vode dadoše 1·8054 g sulfatâ; to daje za 1000 ut. dl. vode 7·167044 ut. dl. sulfatâ. Proračunano je pako:

Li_2SO_4	0·009545	ut. dl.
K_2SO_4	0·124874	" "
Na_2SO_4	6·236453	" "
$BaSO_4$	0·000068	" "
$SrSO_4$	0·000188	" "
$CaSO_4$	0·613050	" "
$MgSO_4$	0·233968	" "
Fe_2O_3	0·010626	" "
$MnSO_4$	0·000666	" "
Al_2O_3	0·002717	" "
SiO_2	0·026915	" "
P_2O_5	0·002104	" "
Ukupno	7·261174	ut. dl.

Odbiv od toga nadjenog P_2O_5 i SiO_2 odgovarajuću množinu SO_3 sa . . . . .

0·075185 " "

Ostaje 7·185989 ut. dl.

Raztopljeni plinovi. Pošto budu ovi s vrućenjem iz vode iztjerani, te CO_2 lužinom absorbovana, preostaje natrag samo malko kisika i dušika. Preostali plin bude veden preko razžarena CuO a onda u barytovu vodu, koja se njim ni malo nepomuti. Ugljovodika dakle neima nikakvih.

Ti dakle neposredni rezultati doveli su do ovih popričnih vrijednosti, računav ih na 1000 ut. dl. vode:

Natrijeva kisa, Na_2O	2·724363	ut. dl.
Kalijeva kisa, K_2O	0·067516	" "
Lithijeva kisa, Li_2O	0·002605	" "
Kalcijeva kisa, CaO	0·252445	" "
Magnesijeva kisa, MgO	0·077961	" "
Stroncijeva kisa, SrO	0·000106	" "
Barijeva kisa, BaO	0·000045	" "
Ferrokisa, FeO	0·009564	" "
Manganokisa, MnO	0·000312	" "
Aluminijeva kisa, Al_2O_3	0·002717	" "
Vezane ugljične kiseline, CO_2	1·857203	" "
Sumporne kiseline, SO_3	0·036727	" "
Fosforne kiseline, P_2O_5	0·002104	" "
Dušične kiseline, N_2O_5	0·000131	" "

Borne kiseline, B_2O_3	0.000095	ut. dl.
Kreemične kiseline, SiO_2	0.026915	" "
Chlora, Cl	0.605769	" "
Broma, Br	0.000245	" "
Joda, I	0.000516	" "
Organske tvari (gubitka žeženjem)	0.011007	" "
Ukupno	<u>5.678346</u>	ut. dl.

Od toga valja odbiti chloru, bromu te jodu aequi- valentnu množinu kisika sa	0.136742	" "
Ostaje kao svota krutih sastojina	5.541604	ut. dl.
K tomu poluvezane te proste ugljične kise- line, CO_2	2.934485	" "
Svota svih sastojina	<u>8.476089</u>	ut. dl.

To daje, preračunano na bliže sastojine za 1000 ut. dl. vode:

Natrijeva karbonata, Na_2CO_3	3.775199	ut. dl.
Natrijeva chlorida, NaCl	0.969460	" "
Natrijeva jodida, NaJ	0.000610	" "
Natrijeva nitrata, $NaNO_3$	0.000206	" "
Kalijeva sulfata, K_2SO_4	0.079959	" "
Kalijeva chlorida, KCl	0.038434	" "
Lithijeva karbonata, Li_2CO_3	0.006419	" "
Kalcijeva karbonata, $CaCO_3$	0.446190	" "
Kalcijeva fosfata, $Ca_3(PO_4)_2$	0.004594	" "
Magnesijeva karbonata, $MgCO_3$	0.163233	" "
Magnesijeva bromida, $MgBr_2$	0.000281	" "
Magnesijeva borata, $Mg_3(BO_3)_2$	0.000258	" "
Stroncijeva karbonata, $SrCO_3$	0.000151	" "
Barijeva karbonata, $BaCO_3$	0.000058	" "
Ferrokarbonata, $FeCO_3$	0.015406	" "
Manganova karbonata, $MnCO_3$	0.000507	" "
Aluminijeva kisa, Al_2O_3	0.002717	" "
Kreemične kiseline, SiO_2	0.026915	" "
Organskih tvari	0.011007	" "
Svota krutih sastojina	<u>5.541604</u>	ut. dl.
K tomu poluvezane ugljične kiseline, CO_2	1.857203	" "
Proste ugljične kiseline, CO_2	1.077282	" "
Svota svih sastojina	<u>8.476089</u>	ut. dl.

Preračunanjem pako na takozvane bezvodne bikarbonate dobiva se za 1000 ut. dl. vode:

Natrijeva bikarbonata, $Na_2CO_3 \cdot CO_2$	5.340762	ut. dl.
Natrijeva chlorida, NaCl	0.969460	" "
Natrijeva jodida, NaJ	0.000610	" "
Natrijeva nitrata, $NaNO_3$	0.000206	" "
Kalijeva sulfata, K_2SO_4	0.079959	" "
Kalijeva chlorida, KCl	0.038434	" "

Lithijeva bikarbonata, $\text{Li}_2\text{CO}_3 \cdot \text{CO}_2$	0·010233	ut. dl.
Kalcijeva bikarbonata, $\text{CaCO}_3 \cdot \text{CO}_2$	0·642425	" "
Kalcijeva fosfata, $\text{Ca}_7(\text{PO}_4)_2$	0·004594	" "
Magnesijeva bikarbonata, $\text{MgCO}_3 \cdot \text{CO}_2$	0·248729	" "
Magnesijeva bromida, MgBr_2	0·000281	" "
Magnesijeva borata, $\text{Mg}_3(\text{BO}_3)_2$	0·000258	" "
Stroncijeva bikarbonata, $\text{SrCO}_3 \cdot \text{CO}_2$	0·000196	" "
Barijeva bikarbonata, $\text{BaCO}_3 \cdot \text{CO}_2$	0·000071	" "
Ferrobikarbonata, $\text{FeCO}_3 \cdot \text{CO}_2$	0·021248	" "
Manganova bikarbonata $\text{MnCO}_3 \cdot \text{CO}_2$	0·000702	" "
Aluminijeva kisa, Al_2O_3	0·002717	" "
Kreemične kiseline, SiO_2	0·026915	" "
Organske tvari	0·011007	" "
Proste ugljične kiseline, CO_2	1·077282	" "
Svota svih sastojina	8·476089	ut. dl.

Ako bi htjeli rezultate ove moje analyse prisposodobiti sa onimi analyse *Hauerove* od g. 1863., nadošli bi pri tom na onu već gore (str. 91) iztaknutu poteškoću, koja daje podvojiti o tom, kako se *Hauerovi* karbonati shvatiti imaju, da li kao neutralni ili kao tzv. bikarbonati. Već gore je rečeno, da *Hauer* doduše u svojoj analysi, govoreći o svojih karbonatih, zove ih jednostavno: kohlen-saurer Kalk, kohlen-saures Natron itd., tako da bi se prema tomu moralo misliti na neutralne soli — ali to je, kako pokazano, ovdje pogledom na dotične brojeve absolutno nemoguće. Al i uzev, da je *Hauer*, proti svakomu običaju, pod gornjom oznakom mislio na tzv. bikarbonate — a tako će po svoj prilici i biti — to i onda, kako je već gore kazano, dobivamo za prostu ugljičnu kiselinu, koja je ipak *na samom vrelu* ustanovljena, vrlo nisku vrijednost. U sljedećoj skrižaljci sastavljeni su uzporedno brojevi obijuh analysa; od *Hauerove* analyse uzete su one vrijednosti, koje dobivamo, ako njegove „kohlen-saure Salze“ računamo kao bikarbonate.

Novi zdenac

	Hauer 1863.	Janeček 1882.	
Na_2O	2·5628	2·724363	p. m.
K_2O	—	0·067516	" "
Li_2O	—	0·002605	" "
CaO	0·2998	0·252445	" "
MgO	0·0026	0·077961	" "
SrO	—	0·000106	" "
BaO	—	0·000045	" "
FeO	0·0367	0·009564	" "
MnO	—	0·000312	" "
Al_2O_3	—	0·002717	" "
CO_2 <small>vezano</small>	1·0091	1·857203	" "

SO ₃	0.9951	0.036727	p. m.
P ₂ O ₅	—	0.002104	" "
N ₂ O ₅	—	0.000131	" "
B ₂ O ₃	—	0.000095	" "
SiO ₂	0.0417	0.026915	" "
Cl	0.8457	0.605769	" "
Br	—	0.000245	" "
I	—	0.000516	" "
Org. tvari	0.0116	0.011006	" "
ukupno	5.8051	5.678386	p. m.

odbiv od toga chloru, bromu i jodu odgovarajuću množinu kisika sa	0.1906	0.136742	" "
ostaje kao svota krutih sastojina	5.6145	5.541604	" "
k tomu poluvezane CO ₂	1.0091	1.857203	" "
proste CO ₂	0.2065	1.077282	" "
Svota svih sastojina	6.8301	8.476089	" "

Sbilja nam se ovako pokazuje, da se barem neke od gornjih vrijednosti obijuh analysa donekle slažu. U oči pada osobito razlika u sadržaju na ugljičnoj i na sumpornoj kiselini. Po *Hauerovoj* analysi bilo bi u vodi znatno manje natrijeva karbonata a za to znatno više sulfata, nego po mojoj analysi od g. 1882., pri čem ipak ostaje ukupni sadržaj na raztopljenih krutih sastojinama približno jednak: 5.6145 i 5.5416, jednak i sa onim, što ga je već g. 1828. i *Augustin* našao (vidi na str. 86)

Ta dakle okolnost probudila je u meni sumnju, da je sastav Jamničke vode uzprkos prilično jednakom ukupnomu sadržaju na raztopljenih krutih tvarih donekle promjenljiv. Da se o tom osvjedočim, uzeo sam, dok se ova razprava štampa, iztražiti jošte i vode, koja je iz novoga zdenca uzeta jeseni 1885. Te si vode doduše nisam osobno sâm na vrelu uzeo, već sam si je pribavio iz ovdješnjega skladišta g. V. *Lovrenčića*; ali mi je zajamčeno, da je zbilja voda iz novoga Jamničkoga zdenca. Ustanovljena je na njoj množina izparnoga ostatka i sadržaj na chloru i sumpornoj kiselini, ovaj potonji dvaputa.

Dobiveno je za 1000 dl. vode:

Izparnoga ostatka:	5.70100
Chlora, Cl:	0.60466
Sump. kis., SO ₃ :	0.23680 i 0.23640

Prema tomu je vrlo vjerovatno, da se sastav Jamničkoj kiselici zbilja donekle mjenja, a razlog tomu, čini mi se, da bi mogao ležati u *onih periodičnih izvorih*, što ih, kako kaže *Kunić* (vidi na

str. 84), ima pet u novom zdencu Jamničkom, uz šest neprekidnih izvora. Lako je pomisliti, da koji od tih periodičnih izvora do-
vadjaju zdencu saliničke vode, čime se dakle sastav Jamničkoj ki-
selici mora donekle mienjati¹.

Uzprkos tomu Jamnička kiselica zauzimalje medju alkaličko-
muriatičkim kiselicama odlično mjesto, pa je kadra, da svrati na
se obćenitu pozornost. Njezin bezprikorno čist tek, visok sadržaj
na natrijevu karbonatu, natrijevu chloridu i prostoj ugljičnoj
kiselini osjeguravaju joj budućnost. Njezin odnošaj prema drugim
bolje poznatim domaćim alkaličko-muriatičkim kiselicama pokazuje
sliedeća skrižaljka.

	Lasinjska kiselica po Schneideru 1859.	Apatovačka kiselica po Ludwigu 1881.	Jamnička kiselica (novi zdenac) po Janečku 1882.
Na ₂ O	2.6236	3.56097	2.724363 p. m.
K ₂ O	0.0865	0.01353	0.0675.6 " "
Li ₂ O	tragovi	0.00048	0.002605 " "
Rb ₂ O	tragovi	—	— " "
Cs ₂ O	tragovi	—	— " "
CaO	0.2749	0.09910	0.252445 " "
MgO	0.0702	0.14153	0.077961 " "
SrO	—	0.00018	0.000106 " "
BaO	—	0.00012	0.000045 " "
FeO	0.0093	0.00126	0.009564 " "
MnO	tragovi	tragovi	0.000312 " "
Al ₂ O ₃	tragovi	0.00053	0.002717 " "
CO ₂ vezane	1.7017	1.46655	1.857203 " "
SO ₃	0.2385	—	0.036727 " "
P ₂ O ₅	tragovi	0.00070	0.002104 " "
N ₂ O ₅	—	—	0.000131 " "
B ₂ O ₃	—	tragovi	0.000095 " "
SiO ₂	0.0194	0.07692	0.026915 " "
Cl	0.5943	2.08710	0.605769 " "
Br	—	0.00790	0.000245 " "
I	tragovi	0.00177	0.000516 " "
Org. tvari	—	0.04733	0.011007 " "
Ukupno	5.6184	7.50597	5.678386 p. m.

¹ Sada, gdjeno su zaključkom hrv. sabora jamnička vrela prešla u
vlastništvo zemlje, vrlo bi bilo probitačno, da se ovo što podpunije
iztraži, kao što bi i bilo vrlo za željiti, da bude iztražena i voda iz
„staroga“ zdenca

Ōdbiv od toga chloru, bromu i jodu odgovarajuću množinu kiselica sa	0·1339	0·47123	0·136742 p. m.
ostaje kao svota krutih sastojina	5·4845	7·03474	5·541604 " "
K tomu poluvezane CO ₂	1·7017	1·46655	1·857203 " "
slobodne CO ₂	1·1375	1·06315	1·077282 " "
svota svih sastojina	8·3237	9·56444	8·476089 p. m.

Preračunanjem pako na bliže sastojine:

	Lasinjska kiselica po Schneideru 1859.	Apatovačka kiselica po Ludwigu 1881.	Jamnička kiselica (novi zdenac) po Janečku 1882.
Na ₂ CO ₃	3·3802	2·97086	3·775199 p. m.
Na ₂ SO ₄	0·2931	—	—
NaCl	0·9792	3·42699	0·969460 " "
NaBr	—	0·01018	—
NaI	tragovi	0·00209	0·000610 " "
NaNO ₃	—	—	0·000206 " "
K ₂ SO ₄	0·1598	—	0·079959 " "
KCl	—	0·02140	0·038434 " "
Li ₂ CO ₃	tragovi	0·00118	0·006419 " "
CaCO ₃	0·4908	0·17564	0·446190 " "
Ca ₃ (PO ₄) ₂	—	0·00153	0·004594 " "
MgCO ₃	0·1474	0·29721	0·163233 " "
MgBr ₂	—	—	0·000281 " "
Mg ₃ (BO ₃) ₂	—	tragovi	0·000258 " "
SrCO ₃	—	0·00025	0·000151 " "
BaCO ₃	—	0·00015	0·000058 " "
FeCO ₃	0·0146	0·00203	0·015406 " "
MnCO ₃	tragovi	tragovi	0·000507 " "
Al ₂ O ₃	—	0·00053	0·002717 " "
Al ₂ (PO ₄) ₃	tragovi	—	—
SiO ₂	0·0194	0·07692	0·026915 " "
Org. tvari	—	0·04733	0·011007 " "
Svota krutih sastojina	5·4845	7·03429 ¹	5·541604 p. m.
Poluvez. CO ₂	1·7017	1·46655	1·857203 " "
Proste CO ₂	1·1375	1·06315	1·077282 " "
Svota svih sastojina	8·3237	9·56399	8·476089 p. m.

U sliedećoj napokon skrižaljci prispodobljena je Jamnička voda i sa inozemnim sličnim vodami, alkaličko-muriatičkim kiselicama,

¹ Vriednosti Apatovačke kiselice uzete su iz brošure izdane nakladom zakupnika Apatovačkoga vrela g. Dolovčaka. Svota krutih sastojina proračunava se iz neposrednih analytičkih brojeva sa 7·03474, iz bližih sastojina 7·03429. Po svoj prilici biti će tomu kriva kakva štamparska pogrješka.

u koliko se tiče sadržaja na Na_2CO_3 i NaCl , kao najvažnijih njihovih sastojinah.

U 1000 ut. dl. vode ima :	Na_2CO_3	NaCl
Ščavnica, Magdalenin izvor (Stopczanski, 1864.)	5·9694	4·6157
Luhačovice, Luisin zdenac (Ferste, 1853.)	4·7816	4·3592
„ Amandov zdenac (Ferste, 1853.)	4·6924	3·3533
Ščavnica, Josefinski izvor (Stopczanski, 1864.)	4·6087	3·1315
Jamnica, Novi zdenac (Janeček, 1882.)	3·7752	0·9695
Vichy, Célestins (Bouquet, 1853.)	3·5831	0·5753
Lasinja (Schneider, 1859.)	3·3803	0·9793
Radein, kiselica (Henn, 1871.)	3·0645	0·6528
Ščavnica, Stjepanov izvor (Stopczanski, 1864.)	3·0315	1·9665
Luhačovice, Vinkov zdenac (Ferste, 1853.)	3·0290	3·0634
Apatovac (Ludwig, 1881.)	2·9709	3·4270
Gleichenberg, Konstantinov izvor (Gottlieb, 1870.)	2·5118	1·8510
Luhačovice, Ivanov zdenac (Ferste, 1853.)	2·4700	3·6314
Gleichenberg, Emmin izvor (Gottlieb, 1870.)	2·2456	1·6908
Tönnisstein (Fresenius, 1869.)	1·8200	1·4149
Ems, Rimski izvor (Fresenius, 1870.)	1·5373	1·0792
„ Novi kupalištni izvor (Fresenius, 1872.)	1·4506	0·9271
„ Knežev zdenac „ 1872.)	1·4392	1·0110
„ Viktorijin izvor „ 1869.)	1·4275	0·9617
„ Augustin izvor „ 1865.)	1·4064	0·9576
„ Kotlen zdenac „ 1872.)	1·4060	1·0313
„ Kränchen „ 1872.)	1·3985	0·9831
Weilbach (Fresenius, 1860.)	0·9603	1·2588
Royat, Source Eugénie (Lefort, 1857.)	0·9533	1·7280
Selters (Fresenius, 1868.)	0·8739	2·3346
Roisdorf (Bischof, 1825.)	0·7865	1·9009

Kako se vidi, voda iz Jamničkoga novoga zdenca zauzimalje medju ostalimi alkaličko-muriatičkim kiselicama veoma odlično mjesto, a osobito vrlo naliči, i to ne samo po svojem sadržaju na Na_2CO_3 i NaCl , već i u svojem ostalom sastavu, najglasovitijoj vodi u Vichy: Célestins, tako da se punim pravom nazvati može *hrvatskim Vichy*.

U svojem izvješću o Lasinjskoj kiselici povratiti ću se još jednom na tu neobičnu naličnost.

Završujući ovu razpravu držim, da mi je dužnost uz izraz zahvalnosti spomenuti pripravnost, kojom me je moj asistent gosp. Lavoslav Margreitner podpomagao, i usluge, što mi ih je pružilo upraviteljstvo jamničkoga zdenca prigodom mojega boravka pri zdenca.

O nekih vlastitostih determinanta verižnika.¹

NAPISAO DOP. ČLAN DR. FR. J. STUDNIČKA.

Predloženo u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 16. siječnja 1886.

Uvod.

K najzanimivijim algebarskim oblicima pripadaju sigurno *verižni ulomci*, kojih je obćenit izraz sadržan u formuli:

$$Z \left(\frac{b_x}{a_x} \right) = \frac{b_2}{a_1 + \frac{b_2}{a_2 + \dots}} \quad (1)$$

Verižni ulomci su ili *konačni* ili *bezkonačni*, u zadnjem slučaju *periodički* ili *neperiodički*.

Najvažniji su verižni ulomci periodički, osobito jednočlani, gdje dakle u (1) obćenito valja:

$$ax = a, \quad bx = b,$$

tako da je njihov tipički oblik

$$Z \left(\frac{a}{b} \right) = \frac{b}{a + \dots} \quad (2)$$

U ovom slučaju može se n -ta približna vrijednost verižnoga ulomka izraziti jednostavnim izrazom²

$$\frac{P_n}{Q_n} = \frac{a^{n-1}b + (n-2)_1 a^{n-3}b^2 + (n-3)_2 a^{n-5}b^3 + \dots}{a^n + (n-1)_1 a^{n-2}b + (n-2)_2 a^{n-4}b^2 + \dots} \quad (3)$$

kojega nazivnik možemo i pisati u obliku determinantnom.

¹ Verižnik = verižni ulomak.

² Do toga oblika lako dolazimo pomoću oblika u *Studničke*: Algebraičké Tvarosloví pg. 75. ili u „Sitzungob. d. k. b. Gesell. d. Wiss.“ 18 März 1872.

$$Q_n = \begin{vmatrix} a, & -1, & 0, & \dots, & 0, & 0 \\ b, & a, & -1, & \dots, & 0, & 0 \\ 0, & b, & a, & \dots, & 0, & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0, & 0, & 0, & \dots, & a, & -1 \\ 0, & 0, & 0, & \dots, & b, & a \end{vmatrix} \quad (4)$$

te brojnik P_n možemo potom izraziti kao umnožak elementa b sa subdeterminantom elementa a stojećega na prvom mjestu.

Oblik (4), koji je Günther imenovao¹ determinantom verižnika, pojavlja se kod razliĉnih zadaća algebarske analize, što ovdje ćemo na nekih sluĉajevih pokazati.

§. 1. U XV. knjigi sbornika „Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik“ navadja se na str. 326.

Faà de Bruno, Sur le développement des fonctions rationelles“, Sylvester Am. J. V. 238—240.

„Der Coëfficient von x^p in der Entwickelung der Function

$$\varphi(x) = \frac{1}{a_0 + a_1 x + a_2 x^2 + \dots + a_n x^n}$$

nach steigenden Potenzen von x lässt sich darstellen als Determinante

$$= \frac{1}{a_0^p + 1} \begin{vmatrix} a_1 & a_0 & 0 & \dots & 0 \\ a_1 & a_1 & a_0 & \dots & 0 \\ a_2 & a_2 & a_1 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{p-1} & a_{p-2} & a_{p-3} & \dots & a_0 \\ a_p & a_{p-1} & a_{p-2} & \dots & a_1 \end{vmatrix} \quad (5)$$

Dieses wird bewiesen mit Hilfe eines Satzes, den der Herr Verfasser schon 1855 in Tortolini Ann. gegeben hat, nämlich: Hat man eine Function $\theta(y)$, wo $y = \omega(z)$, so ist

$$D_x^p \theta = \sum \frac{(p)}{(x_1)(x_2)\dots(x_p)} D_x^j \theta \left(\frac{\omega'}{1}\right)^{x_1} \left(\frac{\omega''}{1.2}\right)^{x_2} \dots \left(\frac{\omega^{(p)}}{1.2\dots p}\right)^{x_p}$$

unter der Bedingung, dass ...²

¹ Gledaj: *Günther* Darstellung der Näherungswerthe von Kettenbrüchen in independenter Form“. Erlangen 1873. Predšastnik njegov je *Ramus* (1855) a. v. d.

² Sравни sa ovim *Ježek* Ueber das formale Bildungsgesetz des Coëfficienten des Quotienten zweier Potenzreihen“ Sitzb. d. kg. b. Ges. d. Wiss. 1884 pg. 127.

$$- (-1)^{p-1} a_0 \Delta_p \begin{vmatrix} a_0, & 0, & 0, & \dots & 0 \\ a_1, & a_0, & 0, & \dots & 0 \\ a_2, & a_1, & a_0, & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{p-2}, & a_{p-3}, & a_{p-4}, & \dots, & a_0 \end{vmatrix} = (-1)^p a_0^p \Delta_p.$$

Biti će dakle obzirom na oblik (6):

$$A_0 = \frac{(-1)^p a_0^p \Delta_p}{\Delta_p} = \frac{1}{a_0},$$

te rješitbom po Δ_p dobivamo namah¹

$$\Delta_p = (-1)^p \frac{\Delta_p}{a_0^{p+1}} \quad (8)$$

što se od oblička (5) razlikuje samo faktorom $(-1)^p$, koja razlika se tumači time, da naši koeficienti nisu identički sa Bruno-vimi, budući da nismo dali našem redu oblik

$$A_1 - A_1 x + A_2 x^2 - A_3 x^3 + A_4 x^4 - \dots,$$

što smo mogli učiniti.

§ 2. Prije nego predjemo ka daljnim posljedicam, osobito ka prielazu od oblika determinanta (5) na jednostavniji oblik (4), dokazat ćemo novim načinom, također elementarnim, da determinant Δ_p sadržaje 2^{p-1} člana, razvinemo li ga u sbroj.²

Raztvorbom po obliku *Lepačea*

$$\Delta_p = \Sigma \pm \Delta_2 \Delta_{p-2}$$

u algebraički sbroj umnožaka, sastojćih iz dviju faktora, od kojih je jedan determinantom stupnja drugoga, sastojći iz elemenata prvih dvaju redaka; drugi pako je determinantom suplementarnim, dobivamo

$$\Delta_p = (a_1^2 - a_0 a_2) \Delta_{p-2} - a_0 a_1 \begin{vmatrix} a_3 & a_0 & 0 & \dots \\ a_3 & a_1 & a_0 & \dots \\ a_4 & a_2 & a_1 & \dots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots \\ a_{p-1} & a_{p-3} & a_{p-4} & \dots \end{vmatrix} +$$

$$a_0^2 \begin{vmatrix} a_3 & a_0 & 0 & \dots \\ a_4 & a_1 & a_0 & \dots \\ a_5 & a_2 & a_1 & \dots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots \\ a_p & a_{p-3} & a_{p-4} & \dots \end{vmatrix};$$

¹ Srvani *Studnička*: Algebraičké tvaroslovi. pg. 98.

² Srvani: *Ježek*: ibid. pg. 129.

označimo li sa δ_p broj članova determinanta Δ_p , biti će po zadnjem obliku, gdje subdeterminanti su iste konstrukcije kao što i determinant dani,

$$\delta_p = 4 \delta_{p-2} = 2^2 \delta_{p-2}. \quad (9)$$

Razlikuje li se ovdje *tako* i *liho* p , biti će u prvom slučaju :

$$\delta_{2n} = 2^2 \delta_{2n-2}$$

$$\delta_{2n-2} = 2^2 \delta_{2n-4}$$

$$\dots \dots \dots$$

$$\delta_4 = 2^2 \delta_2$$

pa tim dobivamo množitbom po obijuh stranah :

$$\delta_{2n} = 2^{2n-2} \delta_2 ; \quad \text{---} \quad (10)$$

u drugom slučaju dobivamo

$$\delta_{2n+1} = 2^2 \delta_{2n-1}$$

$$\delta_{2n-1} = 2^2 \delta_{2n-3}$$

$$\dots \dots \dots$$

$$\delta_3 = 2^2 \delta_1$$

dakle je

$$\delta_{2n+1} = 2^{2n} \delta_1. \quad \text{---} \quad (11)$$

Nu buduće da se već iz determinanta vidi

$$\delta_3 = 2 \quad (12)$$

$$\delta_1 = 1, \quad (13)$$

dobivamo iz (12) i (10) te isto tako iz (13) te (11) zajednički izraz za tako i liho p

$$\delta_p = 2^{p-1}, \quad (14)$$

što nam kaže, da je broj članova determinanta p -toga stupnja (5) izražen $(p-1)$ -tom uzumnoži broja 2.

§ 3. Hoćemo li preći na jednostavniji slučaj, gdje determinant (5) postaje determinantom verižnika, učinimo

$$\varphi(x) = \frac{1}{a_0 + a_1 x + a_2 x^2},$$

ili, da je analogija još jasnija,

$$\varphi(x) = \frac{1}{-1 + ax + bx^2},$$

tako da determinant u obliku (5) sadržaje samo elemente

$$a_0 = -1, \quad a_1 = a, \quad a_2 = b$$

$$a_k = 0 \quad k > 2,$$

čim postaje identičkim sa determinantom (4).

Obratno možemo, upotrebimo li obličak (3), lasno proračunati determinant

$$\Delta^p = \begin{vmatrix} a_1 & a_0 & 0 & \dots \\ a_2 & a_1 & a_0 & \dots \\ 0 & a_2 & a_1 & \dots \\ 0 & 0 & a_2 & \dots \\ \vdots & & & \end{vmatrix}; \quad (15)$$

prema tomu biti će:

$\Delta_p = a_1^p - (n-1)_1 (a_0 a_2) a_1^{p-2} + (n-2)_2 (a_0 a_2)^2 a_1^{p-4} - \dots$,
tako da možemo simbolički pisati:

$$\Delta_p = \sum_{x=0} (-1)^x (n-x)_x (a_0 a_2)^x a_1^{p-2x}, \quad (16)$$

gdje svršava sbrojitba vriednošću

$$x = \frac{1}{2} n \quad \text{je li } p \text{ broj } \textit{taki}, \\ x = \frac{1}{2} (n-1) \quad \text{„ } p \text{ „ } \textit{lihi}.$$

Prema tomu je na pr.

$$\Delta_4 = a_1^4 - 3 a_0 a_2 a_1^2 + (a_0 a_2)^2, \\ \Delta_5 = a_1^5 - 4 a_0 a_2 a_1^3 + (a_0 a_2)^2 a_1.$$

Što se tiče broja članova, koje Δ_5 sadržaje, to nas uči obličak (16) neposredno, da je taj broj izražen sa

$$\delta_p = \sum (n-x)_x, \quad (17)$$

tako da je prema tomu red ovih brojeva

$$\delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4, \delta_5, \dots$$

izražen poznatim redom aritmetičkim

$$1, 2, 3, 5, 8, 13,$$

koji karakteriše jednostavno pravilo:

$$\delta_p = \delta_{p-1} + \delta_{p-2}$$

§ 4. Na oblik determinanta (15) možemo svesti determinant srodni, izrazujući sbroj n tih uzumnoži korenâ kvadratičke jednačbe

$$a_0 x^2 + a_1 x + a_2 = 0.$$

pomoću koeficienata a_0, a_1, a_2 .

Kako je poznato, možemo pomoću osebitih rekurentnih oblika, koji se obično *Newtonu* pripisuju, makar već *Girard* neke od tih oblika spominjao (1629), izraziti sbroj n -tih uzumnoži koriena jednačbe kojega god stupnja; iz ovih obličaka dobivamo jednostavno obličak independentan¹:

¹ Gledaj *Řehořovský*: *Základové vyšší algebry*“ pg. 10.

$$S_n = \frac{(-1)^n}{a_0^{n+1}} \begin{vmatrix} a_1 & a_0 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 2a_2 & a_1 & a_0 & 0 & \dots & 0 \\ 3a_3 & a_2 & a_1 & a_0 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ na_n & a_{n-1} & a_{n-2} & a_{n-3} & \dots & a_1 \end{vmatrix}, \quad (20)$$

za jednačbu m -toga stupnja:

$$a_0 x^m + a_1 x^{m-1} + a_2 x^{m-2} + \dots + a_{m-1} x + a_m = 0 \quad m > n \quad (21)$$

U posebnom slučaju iztaknutom obličkom (19) jest $m=2$, te determinant obćenit (20) prelazi u

$$D_n = \begin{vmatrix} a_1 & a_0 & 0 & \dots & 0 \\ 2a_2 & a_1 & a_0 & \dots & 0 \\ 0 & a_2 & a_1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & a_1 \end{vmatrix}, \quad (20_1)$$

koji se, što se oblika tiče, slaže sa determinantom (15) do drugoga elementa prvoga stupca, tako da možemo D na Δ svesti, pišemo li

$$2a_2 = a_1 + a_1,$$

te razstavimo li determinant D_n na sbroj dviju determinanta

$$\begin{vmatrix} a_1 & a_0 & 0 & \dots & 0 \\ a_2 & a_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & a_2 & a_1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & a_1 \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} 0 & a_0 & 0 & \dots & 0 \\ a_2 & a_1 & a_0 & \dots & 0 \\ 0 & a_2 & a_1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & a_1 \end{vmatrix},$$

tako da se potle obćenito dobiva

$$D_n = \Delta^n - a_2 \Delta_{n-2}. \quad (22)$$

Učinimo li ovdje, kao što obično,

$$a_0 = 1,$$

te upotriebimo li oblička (16), dobit ćemo s obzirom na kazalo zadnjega oblička (22):

$$\begin{aligned} \Delta_n &= a_1^n - (n-1) a_2 a_1^{n-2} + (n-2)_2 a_2^2 a_1^{n-4} - (n-3)_3 a_2^3 a_1^{n-6} + \dots \\ -a_2 \Delta_{n-2} &= - a_2 a_1^{n-2} + (n-3)_1 a_2^2 a_1^{n-4} - (n-4)_2 a_2^3 a_1^{n-6} + \dots \end{aligned}$$

te sbrojibom obijuh redova naći ćemo usljed oblička (22) te relacije

$$(n-x)x + (n-x-1)x_{-1} = \frac{n}{x} (n-x-1)x_{-1} \quad (23)$$

izraz za determinant

$$\begin{aligned} D_n &= a_1^n - \frac{n}{1} a_2 a_1^{n-2} + \frac{n}{2} (n-3)_1 a_2^2 a_1^{n-4} - \\ &\quad \frac{n}{3} (n-4)_2 a_2^3 a_1^{n-6} + \dots, \end{aligned}$$

ili simbolički kao u (16):

$$D_n = \sum_{x=0}^n (-1)^x \frac{n}{x} (n-x-1)_{x-1} a_2^x a_1^{n-2x} \quad (24)$$

gdje dakako izraz binomičnoga koeficijenta za $x = 0$ treba uzeti jednak 1.

Po ovom obličku je moguće, da nadjemo sbroj kojih god jednakih umnoži koriena x_1 , x_2 kvadratičke jednačbe

$$x^2 + a_1 x + a_2 = 0 \quad (25)$$

po jednostavnom obliku:

$$x_1^n + x_2^n = (-1)^n D_n. \quad (26)$$

Nu buduć da rještibom jednačbe (15) dobivamo:

$$x_1 = -\frac{1}{2} \left(a_1 - \sqrt{a_1^2 - 4a_2} \right)$$

$$x_2 = -\frac{1}{2} \left(a_1 + \sqrt{a_1^2 - 4a_2} \right)$$

prelazi obličak (26) lasno u

$$\left(a_1 - \sqrt{a_1^2 - 4a_2} \right)^n + \left(a_1 + \sqrt{a_1^2 - 4a_2} \right)^n = 2^n D_n. \quad (27)$$

U posebnom slučaju, ako je

$$a_1^2 < 4a_2 \quad \text{ili} \quad a_2 < a_1,$$

oba su koriena jednačbe (25) kompleksna te konjugirana, dakle:

$$x_1 = a_2^{\frac{1}{2}} (\cos \rho - i \sin \rho)$$

$$x_2 = a_2^{\frac{1}{2}} (\cos \rho + i \sin \rho),$$

gdje kao poznato valja:

$$-(x_1 + x_2) = a_1 = -2a_2^{\frac{1}{2}} \cos \rho \quad (28)$$

$$x_1^n + x_2^n = 2a_2^{\frac{n}{2}} \cos n\rho, \quad (29)$$

ili upotrebimo li obličak (24)

$$2a_2^{\frac{n}{2}} \cos n\rho = (-1)^n \left\{ a_1^n - \frac{n}{1} a_2 a_1^{n-2} + \frac{n}{2} (n-3)_1 a_2^2 a_1^{n-4} - \dots \right\}$$

dobivamo konačno, stavimo li amo za a_1 vriednost iz oblička (28), te prikratimo li po mogućnosti obličak:

$$\cos n\rho = 2^{n-1} \cos^n \rho - \frac{n}{1} 2^{n-3} \cos^{n-2} \rho + \frac{n}{2} (n-3)_1 n^{n-5} \cos^{n-4} \rho -$$

$$- \frac{n}{3} (n-4)_2 2^{n-7} \cos^{n-6} \rho + \dots$$

ili simbolički polag (24)

$$\cos n\rho = \sum_{x=0}^n (-1)^x \frac{n}{x} (n-x-1)_{x-1} 2^{n-x-1} \cos^{\rho} \quad (30)$$

Obličak taj izrazuje novim¹ načinom *cosinus* multipla ρ pomoću umnoži $\cos \rho$.

§. 5. Obličak (24) možemo veoma dobro upotriebiti takodjer u posebnom slučaju, gdje je

$$a_1 = -2, \quad a_2 = 1,$$

tako da valja:

$$\begin{aligned} x_1 &= x_2 = 1 \\ x_1^n + x_2^n &= 2, \end{aligned}$$

te spomenut obličak prelazi u ovom slučaju u

$$2 = 2^n - \frac{n}{1} 2^{n-2} + \frac{n}{2} (n-3)_1 2^{n-4} - \frac{n}{3} (n-4)_2 3^{n-6} + \dots \quad (31)$$

gdje se na desnoj strani svršuje raznim članovi prema tomu je li n broj *taki* ili *lihi*.

Razlikujući dakle ova dva slučaja, dobivamo lasno za *tako* " dva oblička i to:

$$1 = 2^{2x-1} - \frac{2x}{1} 2^{2x-3} + \frac{2x}{2} (2x-3)_1 2^{2x-5} - \dots + (-1)^x \dots \quad (32)$$

$$0 = 2^{4x} - \frac{4x}{1} 2^{4x-2} + \frac{4x}{2} (4x-3)_1 2^{4x-4} - \dots - (4x)^2 \dots \quad (33)$$

od kojih prvi za $x = 2h$ daje:

$$0 = 2^{4h-1} - \frac{4h}{1} 2^{4h-3} + \frac{4h}{2} (4h-3)_1 2^{4h-5} - \dots \quad (34)$$

Za *liho* " dobivamo slično:

$$\begin{aligned} 1 &= 2^{2x} - \frac{2x+1}{1} 2^{2x-2} + \frac{2x+1}{2} (2x-2)_1 2^{2x-4} - \\ &\quad \frac{2x+1}{3} (2x-3)_2 2^{2x-6} + \dots + (-1)^x (2x+1). \end{aligned} \quad (35)$$

Razabire se, da bismo ove obličke takodjer iz relacije (30) dobili za $\rho = 0$, tako da je

$$1 = \sum_{x=0}^n (-1)^x \frac{n}{x} (n-x-1)_{x-1} 2^{n-x-1},$$

¹ Sravni Studnička „O počtu diferencialnim“ II vyd. pg. 125.

Sravnamo li obličke (32) i (34), upoznajemo konačno, da je

$$\sum_{x=0}^{n-1} (-1)^x \frac{n}{x} (n-x-1)_{x-1} 2^{n-x-1} = \begin{cases} 0 & \text{za } n = 4h \\ 1 & \text{za } n = 2h. \end{cases}$$

Tako je na primjer za

$$n=8, 2^7 \cdot \frac{8}{1} 2^5 + \frac{8}{2} \cdot 5 \cdot 2^3 - \frac{8}{3} \cdot \frac{4 \cdot 3}{1 \cdot 2} \cdot 2 = 0$$

$$n=10, 2^9 \cdot \frac{10}{1} 2^7 + \frac{10}{2} \cdot 7 \cdot 2^5 - \frac{10}{3} \cdot \frac{6 \cdot 5}{1 \cdot 2} 2^3 + \frac{10 \cdot 5 \cdot 4 \cdot 3}{4 \cdot 1 \cdot 2 \cdot 3} - 1 = 1.$$

Zaključak.

Prevdjanje jednoga izraza na drugi temelji se, kako se vidi, na vlastitosti determinanta verižnika (4), da je moguće ili ga jednostavno proračunati, ili ga izraziti redom, poredanim po padajućih uznožih elementa glavne diagonale¹, kako se poznaje iz oblika (16). Obratno je opet moguće mnoge obličke ovdje izvedene uvesti na oblik determinantni, kao na pr. obličak (30), koji zatim ovako glasi:

$$\cos n\rho = \begin{vmatrix} \cos \rho & 1 & 0,10 & \dots & 1 \\ 1 & 2 \cos \rho & 1,10 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & 2 \cos \rho & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & & & & & \\ 0 & 0 & 0, 0 & \dots & 2 \cos \rho \end{vmatrix}. \quad (36)$$

Da za posebnu vrijednost

$$\rho = 0$$

dobivamo determinant stupnja povoljnoga, imajući vrijednost 1, upoznajemo takodjer iz oblička (36), nu mogli bi ovo i direktno dokazati. Položimo li naime:

$$\Delta_n = \begin{vmatrix} 1 & 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 1 & 2 & 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & 2 & 1 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 2 & \dots & 0 \\ \vdots & & & & & \\ \vdots & & & & & \end{vmatrix} \quad (37)$$

tako da je subdeterminant prvoga elementa:

¹ Iz formalnoga gledišta treba spomenuti, da je zanimiva suvislost rezultata, koje dobivamo rještibom zadaće članka 3 te 4.

$$D_{n-1} = \begin{vmatrix} 2 & 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 1 & 2 & 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & 2 & 1 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 2 & \dots & 0 \\ \vdots & & & & & \vdots \end{vmatrix}, \quad (38)$$

dobivamo rastavbom determinanta (37) po elementih prvoga stupca :

$$\Delta_n = D_{n-1} - D_{n-2}, \quad (39)$$

gdje u determinantu (38) valja

$$D_x = K + 1, \quad (40)$$

tako, ako za D umetnemo odgovarajuće vrijednosti iz oblička (40) u obličak (39), dobivamo

$$\Delta_n = 1.$$

Budi još spomenuto, da iz oblička (16) također sledi :

$$\begin{vmatrix} a_1 & a_0 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ a_2 & a_1 & a_0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & a_2 & a_1 & a_0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & a_2 & a_1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & a_1 \end{vmatrix} = (-1)^n \begin{vmatrix} -a_1 & a_0 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ a_2 & -a_1 & a_0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & a_2 & -a_1 & a_0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & a_2 & -a_1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & -a_1 \end{vmatrix},$$

kao što i obličak od drugdje¹ već poznat :

$$\begin{vmatrix} a_1 & 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ a_2 & a_1 & 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & a_2 & a_1 & 1 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & a_2 & a_1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & a_1 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} a_1 & \sqrt{a_2} & 0 & 0 & \dots & 0 \\ \sqrt{a_2} & a_1 & \sqrt{a_2} & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \sqrt{a_2} & a_1 & \sqrt{a_2} & \dots & 0 \\ 0 & 0 & \sqrt{a_2} & a_1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & a_1 \end{vmatrix}.$$

¹ Gledaj *Günther*: Lehrbuch der Determinantentheorie“. II Aufl., pg. 133

Djakovački potres dne 24. ožujka 1884.

*Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti dne 13. veljače 1886.*

PRAVI ČLAN DR. GJ. PILAR.

Dne 25. ožujka 1884. godine puče po Zagrebu glas, da je dan prije, pod večer, bio u Djakovu veoma jak potres, koji da je mnogo kvara počinio. Taj kobni glas potrese svimi srci, jer je svaki odmah pomislio na velebni djakovački hram, taj ponos cielega naroda našega. Držalo se je, da je već radi svoje veličine morao znatnije stradati nego ostale sgrade. Na svu sreću stigoše na upitne brzojavke povoljniji glasi, te se je već oko podne, iz stigavših brzojavnih viestih, za stalno znalo, da djakovačka katedrala nije nego veoma neznatno oštećena.

Iz drugih slavonskih mjesta, kao iz Požege, Osieka i Broda, stigoše takodjer viesti o trešnji, koja je bila suvremena sa djakovačkom. Odmah izprvice dalo se je razabrati, da je potres od 24. ožujka pojav znatnijega obsega. Bilo je dakle za poželiti, da se učin toga pojava po mogućnosti čim prije na licu mjesta prouči. Buduć da su uprav nastupili na sveučilištu uskrсни praznici, odlučih, uz privolju visokoga vladnoga odjela za bogoštovje i nastavu, uputit se u potresni priedjel. Iz Zagreba krenuh dne 27. u jutro preko Siska; u Brodu prenoćih i doživih potres u 10 satih 43 minuta na večer, a sutradan dne 28. ožujka oko 9 satih u jutro bijah u Djakovu.

Utisak, što ga je na me učinilo Djakovo, nemogu posve dobro ocrtati, ako se neosvrnem na potres zagrebački dne 9. studenoga 1880. Spomenuti potres nisam doživio sâm; tada sam boravio radi bolesti očiju u Bruselju, te sam se tek 15. siečnja 1881 natrag vratio. Prvo, što sam vrativši se u Zagreb učinio, bilo je, da prodjem gradom, te da pregledam tada još većinom nepopravljene sgrade. Malo ih je bilo, koje nisu bile izprekrižane pukotinami, a

dosta ih je bilo znatno i teško oštećenih. Dimnjaci su i krovovi bili većinom novo posagrađeni, a krovovi posve šareni od novoga criepa. Vatrobrani zidovi na mnogih su mjestih još ostali nepopravljeni i oko je na sve strane zapinjalo na poduprte zidove i na daskami zakovane šupljine. Kud kamo strašniji imao je biti utisak prvih dana iza potresa, čega, kako rekoh, sam izkusio nisam.

Naprotiv tomu svega onoga, što nadjoh u Zagrebu dva mjeseca poslje velikoga potresa, nenadjoh u Djakovu. Prolazeć mimo prve velike sgrade djakovačke, prijašnjega sjemeništa bosanskih franjevaca, niti neopazih vanjskih tankih pukotinjica. Da nisam znao, da je u Djakovu bio potres, provezao bih se celim mjestom, a da ni opazio nebih, da su ovdje dvie jake trešnje utjerale strah i trepet u razplahireno pučanstvo. Tek kad sam ušao u biskupski dvor, zatim u biskupsko sjemenište, opazih na stienah, u hodnicih, te u pojedinih sobah i dvorinah prvoga i drugoga kata zamjetnije tragove potresa. Dimnjaka je bilo porušenih oko 300, a vatrobranih zidova 3—4. Katedrala sama održala se je sjajno, te se šteta nanešena potresom od 24. i 27. ožujka može smatrati razmjerno malenom. U obće udara u oči, da mekanički učini potresa nestoje u nikakvom razmjeru s utiskom, što su ga proizveli na pučanstvo drugi pojavi, kako ćemo imati prilike u sljedećem vidjeti.

Geološki i fizikalni odnošaji djakovštine.

O geoloških i fizikalnih odnošajih pisao sam već god. 1876 u Radu (XXXIII. knjiga). Ovdje neka bude dozvoljeno samo najbitnije spomenuti.

Djakovo leži na južnom rubu diluvialnoga plateau-a, uzdižućega se jedno 30 metara nad aluvialnom ravnicom Save. Taj plateau proteže se u spodobi jezika prama iztoku i iztanjuje se blizu Vinkovaca. Na bočini južnoga ruba toga plateau-a steru se vinogradi i voćnjaci. Povrh tih vinograda i izpod njih prostrane su ravnice, koje su po naravi tla veoma nejednake. Šumoviti niži priedjel presječen je plitkimi potoci, koji kod svake obilnije kiše okolni terrain poplave. Mutne vode nose crna, biljevnimi ostanci omaštena mulja, koj staložen daje mastnu, veoma plastičnu glinu. Tlo samo je za agrikulturu veoma teško i nezahvalno.

Ravnica na samom plateau-u ima tlo praporasto (loessartig), prema tomu takodjer dovoljno rahlo i propustno. U bližoj okolici Djakova nalazi se dakle samo u savskom poplavnom terenu aluvium, a na visočini loess.

Tek zapadno od Djakova gdje je teren više brežuljkast, nadolazi više promjene. Vrhunci i bokovi brežuljaka jesu i ovdje doduše diluvialni, ali pod njimi, osobito u dubljih zarezih pojavljuje se šljunak i glina, potonja valjda odgovarajuća paludinskim i kongerijskim naslagam, zatim bijeli sarmatski lapori, a još dublje miocenski morski vapnenci, koji se na mnogih mjestih u spodobi klisura (Klippen) pokazuju, poput starijih vapnenaca u gornjoj krajini, te su takodjer popraćeni od crvene zemlje, poznate takodjer u geologiji pod nazivom *terra rossa*. Morski miocenski vapnenci počimlju se pojavljivati tek kojih 8—10 kilometara na zapadu od Djakova, a kristalno stienje oko 42 kilometra u istom smjeru.

Tragova eruptivnomu stienju u okolici djakovačkoj našao nisam i najbliže je ono, koje se nalazi u Dilj-gori. Zato je donjekar opravdano začudjenje mnogih, koji nemogahu pojmiti, kako da se u ravnici, daleko od gora, eruptivna i masivna kamenja u rahloj zemlji pojavljuju potresi.

Ciela stvar prima drugi vid, kad se promatra s višega tektoničkoga stanovišta. Ogranak Alpa, koji se medju Savu i Dravu utiskuje, teče smjerom od zapada prama iztoku, te se kod 16° dužine istočno od Pariza u ravnici gubi. Prije spomenuti plateau zadnji je reliefni nastavak toga gorskoga niza. Jedan stupanj dalje na iztok dižu se iz nizine ogranci Fruške gore i protežu se u dužini po prilici od jednoga grada onim istim smjerom, kojim i gorje zapadne Slavonije. U duhu novije orogeneze, imala bi Fruška gora biti nastavkom slavonskih gora, a svakako jim je zajednički sustav pukotina, koje njihovo podizanje omogućuju.

Da se uzprkos toj zajednici između Fruške gore i slavonskoga gorja proteže ravnica jest činjenica, koja ima svoj razlog valjda u većoj djelatnosti voda na toj tački sa svih stranah se slivajućih, a može imati, po mnenju nekotjih, svoj razlog takodjer u poniranju kore zemaljske na toj tački.

Sielo djakovačkoga potresa leži po mnenju g. dra. Franja Šafařika¹ u onoj prolomnoj crti (Rupturlinie), koja spaja zapadno slavonsko orljavsko-požeško gorje sa Fruškom gorom. Ovo mnenje odgovara posve mojemu osvjedočenju stvorenomu na samostalnom promatranju geoloških i geotektoničkih odnošaja, te tumači veoma dobro seljenje potresnih pojava na toj liniji, tako da je potresni centrum svakiput na drugoj tački iste linije.

¹ Földtani közlöny, 1885 XV. köt. p. 211.

Djakovština potresni kraj.

Premda, kako smo u predidućem vidjeli, djakovština neposjeduje običnih oznaka potresna kraja, naime, niti je na obali morskoj, niti među velikimi gorami, niti u blizini vulkana: to je ona ipak izvržena znatnijim potresom u kraćih rokovih, djakovština je u pravom smislu rieči potresni kraj.

Godine 1858. pod jesen, kad sam se kao gimnazijalac vozio iz Broda u Osiek, povukla je na sebe moju pozornost Dragotinska crkvice, na sve strane razpucana i razklimana. Na moj upit odgovoriše mi, da je stradala od trešnje zemlje, koja da se je prediđuće godine dogodila.

Potanje podatke o toj trešnji imam od gosp. župnika trnavačkoga Bože Lukića. Po njegovom navodu slučio se je taj potres godine 1857. i to ili 15. ili 16. listopada u pol pet sati u jutro. Župnika je zatekla silna ta trešnja kod otakanja vina. Kuća se iz temelja potrese, svi se zidani dimnjaci u Trnavi porušiše, u župnoj crkvi sruši se svod i smrska orgulje, a i inače je bilo znatna kvara. Na tornju biskupske crkve u vinogradu povrh Trnave slomio se je gvozdeni križ, a sama crkva i njoj prigradjen dvor stradali su jako, i stajali pusti, dok nije biskup Strossmayer dao crkvu i dvor znatnim troškom opet opraviti. Kako je crkva bila opravljena, imao sam prilike vidjeti u društvu O. Tondini-a 27 godina kašnje, iza najnovijega djakovačkoga potresa. Graditelj, kojemu je popravak trnavačke crkve povjeren bio, zaklinio je jednostavno hrastovimi klinovi potresom nastale pukotine, pa sve žbukom zamazati dao. Kod zadnjega potresa djakovačkoga poizpadali su ti klinovi, a da se svodovi i lukovi nad prozori nisu srušili; nego su se stare pukotine još više razjazile.

Nazif Gjahorić iz Dubočca u Bosni pripovijedaše mi takodjer o jakoj trešnji zemlje prije dvadeset i osam godina. Po njegovu navodu dogodi se trešnja u vrieme kukuruzne kopi. On je baš s kopači jeo u avliji, „kad dodje udarac, pa su im sve kašike iz rukuh popadale“.

I njeki Majarci, a na čelu im Marko Cvić, pripovjedoše mi, da je godine 1856 ili 1857 (pravo neznadoše reći) bio u Majaru veoma jak potres, puno jači nego ovaj zadnji od 24. ožujka, jer je znatno oštetio majarsku crkvu, dočim zadnji nije ju oštetio ništa.

I od drugih ljudi, seljaka i gradjana, dobih manje više obširnih viesti o potresu god. 1857 i, što je zanimivo, djakovčanom čini se

svim, da je bio slabiji nego onaj od god. 1884, a stanovnikom više na zapad ležećih mjesta opet puno jači nego zadnji. *Iz toga se može zaključiti, da se je mjesto najjače trešnje nalazilo god. 1857. više na zapad i dalje od Djakova nego god. 1884.* I ovdje bi dakle imali primjer seljenja potresa duž potresne linije, što se je već kod mnogih evropskih i američkih potresa opažalo. Dojdući potresi u djakovštini će nas o tom još bolje uputiti.

Po spominjanju nekijh sada medju 65 i 70 godina starih osoba bio je u njihovoj mladosti oko godine 1834 (točno neznade nijedno reći) jak potres u djakovštini i obližnjoj Posavini. Osjetila se je tutnjava kao da se tarna kola po kaldermi voze; nastu trešnja; prozori zazveketaše, a slike se zanihaše.

Ako bi i ovaj, inače od vjerodostojnih osoba učinjen navod, koji bi se lako dao po starih samostanskih kronikah kontrolirati, uvažio, tad bi sledilo, da se u djakovštini i obližnjoj Posavini po prilici svakih 25 godina pojavljuje trešnja srednje jakosti. Nu imade i drugih svjedočanstva za tvrdnju, da djakovština spada medju slabije počinu, nu frekventnije potresne krajeve. U područjih južnoga trakta biskupske rezidencije u Djakovu ima znatan broj starih zamazanih potresnih pukotina. Da te pukotine nepotiču od popuštanja tla sledi odatle, što su većinom horizontalne, posljedica su dakle susulturnih potresnih udaraca.

Medju sgrade već od prije postradale od potresa spada u prvom redu sjemeništna crkva i stari franjevački samostan. Već prije potresa od 24. ožujka 1884. bili su joj zidovi izbočeni i izprebijani, te samo za oko izmazani. Potres od god. 1884 samo je stare rane opet otvorio, pak amo tamo i razširio. U obće sve starije sgrade djakovačke pokazuju tragova opetovnoga krpanja iza potresa, uprav tako, kako je to graditelj g. H. Bollé našao na katedrali zagrebačkoj.

Iz rečenoga se vidi, da će se i u buduće morati u djakovštini računati s potresom kano periodično se vraćajućom nevoljom. Gradjevine će se prema tomu imati izvadjati u lagljem stilu i uz uporabu obilja željeza. Katedrala djakovačka, odoljela je bolje nego mnoge manje sgrade, jer se kod njezine gradnje nije štedilo željezom. Moderno graditeljstvo u ostalom već u mnogih kulturnih zemljah računa s potresom kao sa stalnim pojavom i nada se znatno umanjiti, ako ne odstraniti, svaku pogibelj¹.

¹ Relazione della commissione per le prescrizioni edilizie dell' Isola d' Ischia instituta dal ministro dei lavori pubblici (Genala) doppo il terremoto del luglio 1883. Roma 1883.

Potres od 24. ožujka 1884.

Prije svega prelazim na nabrojanje viestih o potresu, koji je Djakovo iz temelja uzdrmao i pučanstvo toli silno u strah utjerao. Spomenuti je njeke navode, koji pokazuju, da svaka trešnja može imati svoje zvučne predteče, manjem broju ljudi, u povoljnom položaju se nalazećih, osjetljive.

Predstojnica samostana milosrdnih sestara u Djakovu gospodja Nikomedija Erb vezana je, od dulje vremena teško bolestna, na postelju, te je kraj svoje velike živčane osjetljivosti čula svaki najmanji štropot u kući. Ona mi je pripoviedala bez moga uticaja, da je dne 24. ožujka oko pol pet i pet sati opetovno i jasno čula pojedine gromolike podzemne udarce, koji se nisu nikako dali svesti na štropot u kući.

Osim ove od vjerodostojne osobe učinjene izjave dobio sam sličnih, premda manje izviestnih, izjava i od Djakovčana i od seljana iz okolice¹. Napokon imao sam prilike i sám, za svoga boravka u Djakovu, čuti pred jačimi potresi posve jasne, prividno iz daljine dolazeće detonacije, tako, da ob objektivnosti takovih zvučnih pojava, kako ćemo to u ostalom kašnje na šire još razpraviti, neima nikakove dvojbe.

Vjerovatno je takodjer, da je pred glavnim udarcem bilo i pomanjih trešnja, ali te nitko kao takove opažao i bilježio nije. U Beču su dne 9. studenoga 1880 u jutro mnoge osobe osjetile ojak udarac; ali su to sve sveli na običnu gradsku buku i štropot, i da nisu pojedine ure stale, nikomu nebi ni na pamet palo pomisliti na potres. Kad su jednom živci već uzrujani jačim potresom, onda se dakako opaža i registrira svaki zvuk, svako i najmanje titranje tla, pače vožnja kočije na ulici u stanju je uzrujati osobe slabijih živaca.

U sljedećem dajemo viesti iz pera očevidaca, koje su putem štampe u javnost prodrle, a sadržavaju usuprot svoje subjektivnosti materijal za prosudjivanje vremena, jakosti, smjera, učina potresa i drugotnih pojava.

¹ Seljanin Jozo Ivković pripoviedao mi je, da su se na dan 24. ožujka pod večer čula u svemu tri potresa, od kojih je zadnji oko 9 sati bio najjači.

Djakovo 25. ožujka 1884 u 8 sati 35 min. jutrom.

Jučer na večer u 9 sati bio je u Djakovu žestok potres, koji je do 10 sekunda trajao. Opaženo je, da je došao od zapada, a išao prema istoku. Podzemna tutnjava trajala je do polak četiri sata u jutro. Neima kuće u Djakovu, koja nije oštećena. Ponajviše je nastradala župna crkva i zemaljske sgrade, stan podžupana. Mnogo dimnjaka porušenih i krovova otkritih. Stolna crkva nije ništa stradala.

(Pozor, 26. ožujka 1884 br. 71.)

Djakovo 25. ožujka 1884.

Potres od 25. ožujka pojavio se je točno u 8 sati 57 minuta, te je bio popraćen podzemnom gromolikom tutnjavom. Trešnja je išla smjerom od sjeverozapada prema jugoistoku, te je trajala 6 do 7 sek.

(Drau od 30. ožujka 1884 br. 26.)

U ponedjeljak 24. o. mj. pod večer snašla je Djakovo jaka 10 sekunda trajuća trešnja popraćena od gromolike podzemne tutnjave. Na sreću nije katedrala ništa trpila. Ipak je župna crkva znatno oštećena, te neima gotovo kuće u Djakovu, koja nebi manje ili više štete imala. Osobito su trpile zemaljske sgrade te stan podžupana. Mnogi su dimnjaci srušeni a krovovi razkriti. Mukla podzemna tutnjava te lako tigranje tla osjetilo se je sve do 4 sata u jutro, što je stravu pučanstva još povećavalo, jer su se obćenito bojali katastrofe slične zagrebačkoj.

(Agramer Zeitung 26. ožujka 1884 br. 71.)

Djakovo 26. ožujka 1884.

Što vi u Zagrebu oćutiste dne 9. stud. 1880 u jutro, to mi, ali u manjoj mjeri, oćutismo u 9 sati noći dne 24. t. mj. Čitajući Gosp. list najednoć začujem strašan šum i ropot, u isti tren uzljuljah se na stolici, žbuka padaše sa plafona, svjetiljka odskakivaše, kano da se hoće svoje sveze riešiti. Skočih pod vrata, jer sam odmah pogodio da je potres . . . . Kad prestade tresti, prodjoh sobu, te istom sad vidih, da su zidovi popucali i žbuka na više mjesti odlupljena. Pukotine nisu pogibeljne, ter je dovoljno da se žbukom pokriju i onda sobe obojadišu. Udarac je došao, kako mi se čini, od zapada; mora da je lokalne naravi, jer je u pomanjih stankah tutnjilo s neznatnom trešnjom. Jučer (25.) do podne čulo se je do dva puta; a danas u jutro, kad ovaj list pišem, takodjer se dobro razabire tutnjava. Ja sam ipak legao u 11 sati u postelju, dočim je drugi sviet po ulicah hodao. U jutro (25.) istom vidih, da je potres kod mene najmanje štete poćinio. U susjedstvu popadaše dimnjaci. Sve velike sgrade puno trpiše, tako samostan duvna, bosanskih fratara, sjemenište, biskupski dvor. U crkvi sjemeništnoj ni župnoj ne smije se služiti. Jedina stolna crkva čudom božjim neznatno je oštećena, samo se iz nutra vidi jedan maleni rez preko slike Eve; vanjšina je posve neozledjena, osim što su sa njekojih fiala (tornjića) oko kupule popadale kamene rosete. Inače nije nijedna kuća u Djakovu bez štete prošla. Strava je bila velika, jer je

potres bio spojen sa takovom tutnjavom, kao da je sila topova najednom zagrmila . . . Biskup sjedjaše upravo kod stola iza večere, kad se silan šum i tutnjava čuše a zidovi, zanihaše . . . Opazivši, da je potres reče mirno: „ne bojim se božje ruke, jer ako hoće Bog, umrijeti ću i na ravnom polju“. Poslje trešnje dao se voditi u stolnu crkvu riečmi: „Vodite me, djeco, samo u moju stolnu crkvu“. Došavši onamo pregledao je svjetiljkom svu stolnu crkvu i pomoli se Bogu Kad vidje, da je crkva neoštećena. skrušeno zahvali se Bogu i ode mirno spavati u jednu sobu razi zemlje. Glavni je udarac bio vertikalalan, nadamo se, da će bez posljedica biti.

(Pozor od 29. ožujka 1884.)

Djakovo 26. ožujka 1884.

U kratko vam na brzu ruku želim opisati strašni potres, kojega je središte Djakovo naše bilo u ponedjeljak 24. o. mj. na večer, misleć tim i čitateljem vašim udovoljiti. Istoga dana na večer bijah u dvorani pri večeri u društvu izabраниh osoba. Bijaše u dvorani a i vani potpun mir nastao; još 2 minute i ura je imala odbiti 9 ura. Možete si dakle pomisliti, kako bijasmo svi osupljeni, kad se poslje onog mira na jednom začu strašna detonacija, kao da bi množina dinamita eksplodirala; meni se pričinilo, kao da se pod diže, kao da ćemo u zrak. U taj par poskočimo sa stola i sad nekoliko sekunda poslje detonacije poče najednom padati sa plafona odlupljeni kreč i maz, kao da će se srušiti sav plafon. Sad istom uvidih, da je potres, pa bjež kud koji. Potres bijaše, kako se obće po samih palih stvarih zaključiti može, uzeo pravac od zapada prama istoku i trajao nekoliko sekunda; koliko — to nije moći matematičnom točnošću reći; nu svakako vele oni, koji bijahu očevidci zagrebačkoga potresa, da bijaše kraći od zagrebačkoga, nu mnogo jači. Sve obuzelo strah i trepet, jer se je poslje toga čula još u zemlji tutnjava; taj strah je rasao, kad je čovjek po zidovih i stubah posljedice potresa gledao.

Poslje potresa bijaše inače noćom tiho Djakovo posve oživilo. Po ulicah si mogao viditi šetajuće, pripoviedajuće i zaplašeno občinstvo. Pitalo se tu, kako će se noć sprovesti i gdje? Jer da će biti još i manjih potresa, o tom je bio svatko na čistu. I zaista je iste noći u razmaku od 20—25 minuta bilo čuti sad jaču sad manju tutnjavu nalik grmljavini, koja je u noći još strašnije na razdražene već živce djelovala.

Probdili smo napokon u strahu tu strašnu noć i mnogi s nami, pripoviedajuć si u jutro neizspavani strašljivo sve udarce, koje oćutismo noćas, te je sravnismo sa vremenom, u koje se dogodiše. Nu sad po danu istom mogao je čovjek vidjeti devastaciju, koju je načinio potres. Riedko bijaše gdje kuće, koju nije potres oštetio. Svuda si mogao vidjeti i izvana popucane zidove, nu malo ne na svakoj kući dimnjake bez kape ili popucale i srušene tako, da su nalik ruini. Najviše pako trpile su od ovećih sgrada biskupov dvor, sjemenište, samostan milosrdnih sestara i bivši samostan bosanskih franjevaca. Stolna nova crkva

— za čudo — obračunav njekoje malenkosti, skoro ništa. 25. i 26. o. m. bilo je također nekoliko putih čuti podzemnu tutnjavu, nu dakako sve slabiju. Nu pokraj svega toga su nam živci još napeti i osjetljivi, što opet samo oni podpuno shvatiti mogu, koji su već takov potres jednom doživili.

Gđjekoji, koji su za vrijeme potresa upravo se vani desili, pripovijedaju, da su prije detonacije opazili svjetlost poput bljeska, kao da Djakovo u vatri stoje, a neposredno iza toga slijedila je detonacija, dotično potres. Pokraj sve nesreće ima donjekar i sreće; pokraj mnogih cigala i ruševina, koje su za vrijeme potresa sa krovova i dimnjaka padale, nije nitko ni ranjen, što se ima pripisati kasnoj uri, oko koje sve kod nas već u svojih kućah boravi. Moramo zaista Bogu hvaliti, što pri tom potresu nije nitko glavom platio, te smo samo sa strahom prošli, nu ujedno ga moliti, da nas od ponovnoga potresa sačuva, koji bi nam mogao pri ovih popucalnih zidovih biti mnogo pogibeljniji.

Pozor 29. ožujka 1884 br. 74.

Djakovo 28. ožujka 1884.

U predvečerje naviešćenja gospina doživismo u 9 ura strašni potres, pak bi se potres još kako tako pretrpio, ali *strahovita grmljavina i užasna munjeva rasvjeta* učiniše, da nam se je doslovce pričnilo, kano da se nebo nad našima glavama ruši i kô da nam se zemlja pod nogama razdire. Pravi pravcati sudnji dan. Bili smo u biskupovu dvoru još kod večere. Biskup se je u prvi mah dašto snebilo, ali je ostao kod stola sjedeć. Drugi su mahom pomislili, da su pakleni ljudi dinamit pod nama izpalili. Jedni su popadali pod stol, drugi pobjegli pod vrata. Poslje nekoliko sekunda progovori biskup: „Šta se tako plašite“? Jedan od prisutnih odvede i biskupa pod vrata. U to doba povikaše ljudi ozdol: „potres, potres“! — Šteta u kući (biskupovu dvoru) imade; ali u crkvi hvala bogu malo. Od to doba skoro sve jednako traje podzemna tutnjava . . .

Jedan, koji je bio u Zagrebu prigodom velikoga potresa od 1880 godine, kaže, da se zagrebački, što se užasnosti i strahovitosti tiče, nemože s djakovačkim prispodobiti. Ove naše potrese čine strahovitimi te strašne grmljavine. Rekao bi, da je hiljada topova u jedan mah riknula.

(Pozor 31. ožujka 1884 br. 75.)

Djakovo 1. travnja 1884.

Koban 24. ožujka, a još kobniji časi o devetoj uri noći! Ti nam zadaše straha kakovog još nikada mi Djakovljani u dušah svojih neočutismo! Pa što to bijaše, što nas toliko uznemiri i strahom napuni? Nješto zatutnja, kano da u isti tren više gromova opali, zemlja se uztrese ogromnim udarcem, te poput uzburkanoga mora, tjerana bjesnim vjetrovi, talasaše se najmanje do deset hipova od *jugo-zapada prama sjevero-iztoku*. Prigodom te užasne i neopisive trešnje stade u svih kućah liep i vapno odpadati, u zidanicah stiene pucati. Sobe raz-

svietljene bijahu zapušene odpadcima sa stiena, a sve posoblje poigravaše, kao da je oživilo. *U tamnih sobah opazili su neki budni ljudi neku svjetlost, koja se momentano izgubila.* Jauk i lelek nastu u mnogoj obitelji, tuj se nije znalo, tko bi kom pomagao, dali roditelji svojoj dječici, drug drugu, prijau prijau, rodjak rodjaku itd. Sve se je nihalo i komešalo u najvećoj stisci, neznajuć si pomoći. Prva strahota presta i netom minula dva časka, eto ponovljena ljuljanja zemlje uz strahovit tutanj, nu srećom puno blaži i tiši! Deveta ura izbi, zemlja se umiri, a ljudstvo uzrujano, uplašeno, pohrli na ulice, da jedno drugoga upita za život i izpripovieda pretrpljenu neizkazanu strahotu.

Neima duše, koja najprije nepomislila na stolnu crkvu i našega velikoga biskupa. Pa tko nebi na nje pomislilo, kad su to dva sunca, koja nam veličaju i obsievaju ne samo naše skromno Djakovo, nego i cielu hrvatsku domovinu. Baš sam se šetao izpred kuće i promišljao sudbinu našu, al evo sa svjetiljkom u ruci stupa u noćnoj tmimi čovjek, čuvar stolne crkve, koj me obradova, da je na crkvi vrlo neznatne štete. Hvala bogu, rekoh, eto nam u nesreći sreće, eto u strahu i žalosti, veselja i radosti! Po cielom Djakovu, koje je inače u gluho noćno doba tiho i mirno, čuo si do ranka stražarsko hodanje i pripoviedanje. Užasna podzemna tutnjava izmjenjivaše noćnu tišinu skoro svake četvrt ure, a po koji put oćutila se je i slabija trešnja. Sve je željno i neustrpljivo izčekivalo, da grane zora, tako da ju jedva dočekasmo, jer nam se svaka tri časka činila pol ure. Napokon osvanu! Jedan drugog veselo pozdravljiasmo, da smo živi, pregledajuć štete poćinjene podzemnim bjesnilom i tješimo se, da smo tih strahota za dalje osloboćjeni, pa zato i nejadikovasmo nad mnogimi štetami, koje mislismo, da će naša sirotinja, radostno živom i zdravom glavom, svojimi čvrstim mišićami i vedrinom duha svoga popraviti moći. Svaka kuća bijaše više manje oštećena, dimnjaci ležahu po ulicah i dvorištih, a najviše podnese župska crkva, biskupski dvor, sjemenište duhovne mladeži, bivši samostan bosanskih franjevaca i samostan milosrdnica, a dosta kvara i po drugih javnih i privatnih sgradah . . .

(Pozor 7. travnja 1884. br. 81)

Potres od 27. ožujka 1884.

Djakovo 1. travnja 1884.

. . . Na blagoviest t. j. na 25., 26. i 27. čestomićnom tutnjavom i slabijom trešnjom ponavljaše se u meni strah i trepet, koji nas i bez toga još do sad ostavio nebijaše. Ljudstvo strahom i nespavanjem izprebijano i izmućeno jedva čekaše na 27. mirne večeri, da se upokoji i odpoćine. I zbilja dodje željena večer, mnogi pospaše, kad al tri četvrtina na jedanajstu eto na novo groznoga udarca i neopisive trešnje istom snagom, uz iste one pojave, kano i na 24. ožujka, jedino s tom razlikom, da je 3 hipa trajao, dakle po prilici tri četvrtine put kraći bio od prvoga udarca. (Pozor 7. travnja 1884. br. 81.)

Djakovo 2. travnja 1884. — Kako već rekoh, 27. ožujka u tri četvrti na jedanaest noći zatutnji, puče i strese se zemlja neizkazano jako, *podavši nam oku za trenutak i opet njeku svjetlost*. Sve poskaka iz svojih postelja, sakupljajuć oko sebe svojad. Prestrašeno slušaše podzemnu tutnjavu, koja se neprestano pojavljaše, i od neugodne detonacije zeblo svakoga oko srca. Uzburkana svjetina, nemirna duhom, komešala se i sve izčekivala zadnji časak . . . Iste te noći ponavljahu se česte neugodne tutnjave i manji potresi, pa to biva više manje i dan danas, kao što i sada upravo pišuć ove redke, oćutili tu strašnu i nemilu grozu. Smjelo mogu reći, da od naše prve katastrofe pa do danas oćutismo potresa najmanje 30 a i više, neraćunajuć ovamo tutnjavu, koja se pojavljuje i bez trešnje zemlje. (Pozor 8. travnja 1884 br. 82.)

Djakovo 3. travnja 1884. — Stolna crkva je prvim potresom (od 24. ožujka) posve neznatno oštećena. Prvim potresom spadose sa tri tornjića oko kupole tri kamenite rosette (Tulpen), nepoćiniv s vana ine štete, a iz nutra malo bi se jaće razširila stara pukotina nastala sjeđanjem zidina.

Drugim udarcem razpuca se iz nutra crkva po svih lucih viš prozora. U sredini središnje ladje sa dva polukružna veza (Gurt) odkidoše se komadi maljana liepa. Kameniti cvietei sred svodova se razklimaše i pomanje česti izpod njih padahu. S vana sruši se sa kupule i četvrti tornjić, koj spavši na prvi, zatim na drugi krov, odavle na zemlju, poćini na krovovih dosta štete . . . .

Na ostalih sgradah javnih i privatnih pomnoža se silnih šteta, tako, da bijaše obća rieć: „ovaj potres više zla poćini nego prvi“. Crkva župska i sjemeništna oštećene su posve i po kr. podžupaniji zatvorene, a isto tako bje i duhovna mladež 31. istoga razpušćena na neopredieľjeno vrieme. (Pozor 8. travnja 1884. br. 82.)

Djakovo 28. ožujka 1884.

Jučer (u četvrtak dne 27. ožujka) u noći, oko 10 satih 40 minuta, zatekla nas je opet trešnja s valovitim gibanjem i to smjerom od jugoiztoka prama sjeverozapadu. Sila trešnje, ako i nije bila tako velika kao u prošli ponedjeljak, ipak je bila tolika, da je nastalo novoga kvara Trešnja je ovaj put trajala 4 sekunde, te je bila, kao i prošloga ponedjeljka, popraćena podzemnom tutnjavom. Zemlja je ostala u titranju do jutra i u intervalih od 5—10 sekunda moglo se je u to vrieme osjetiti podzemno kotrljanje. (Drau 30. ožujka 1884. br. 26.)

Djakovo 28. ožujka 1884.

Prošle noći upravo u tri četvrti na jedanaest i opet strašna detonacija, strašna razsvjeta i strašan potres, koji je može bit samo nješto manji bio od prvoga. I opet kuće trpile, ali crkva malo.
(Pozor 31. ožujka 1884. br. 75.)

Potres od 28. ožujka 1884.

Treći znatniji potres doživih sâm, i to u sjemeništnoj sgradi, u koju sam dospio kušajući ohrabriti klerike. Da ih umirim i da jim dokažem, da u sjemeništnoj sgradi neima nikakove pogibelji, zahtievao sam, da mi u ma kojoj sobi drugoga, najviše stradalog kata prirede postelju. Jedva te iste večeri legoh i zasnuh, po mojoj uri oko 9 satih 45 minuta, osjeti se valovit potres, popraćen velikom tutnjavom. Smjer nije mi bio posve jasan, ali mi se ipak učinilo, da dolazi od glave, koja je na zapad nješto k jugu okrenuta bila.

Bit će da su i ovaj put udarci dolazili od jugozapada, nu podataka za tu tvrdnju neimam. Iza prestavše tutnjave, bilo je čuti silno i žalobno zavijanje pasa.

Ovaj potres bio je dosta jak, te se je duhovne mladeži toli silno dojmio, da među njom nije nadalje moguće bilo disciplinu uzdržati. U sjemeništnoj se sgradi mjestimice na novo odliepi žbuka i nove pukotine nastadoše po sobah i hodnicih.

O tom potresu piše „Drau“ :

Djakovo 29. ožujka 1884.

U petak na noć, oko 9 satih 50 minuta, imali smo ovdje ponovno dosta jak udarac, smjerom od iztoka prama zapadu, te je i tom prigodom potrajala do jutra njeka podzemna tutnjava. Novoga kvara hvala bogu kod toga neima, svakako je ova treća trešnja jur oštećene sgrade, akoprem nevidljivo za oko, još više razklimala. (Drau 30. ožujka 1884 br. 26.)

U sljedećem dajem popis svih potresa djakovačkih, u koliko su meni poznati, opažajuć, da sam potrese od 28. do uključivo 2. travnja sam motrio, osim triuh, koje sam po navodih dra. Hegeđuševića zabilježio.

Mjesec i dan	Sat i doba	Trajanje	O p i s
24. ožujka	oko 5 s. pm.		Pojedini gromoliki podzemni udarci (Nikodemija Erb.)
" "	8ti 59 pm.	8—10 s	Najjači potres. Po navodu mnogih išao je potresni val od zapada prama istoku.
25. ožujka			Mukla tutnjava i ponovne slabije trešnje trajale su cijelu noć od 24. na 25. ož. sve do 4 sata u jutro.
26. ožujka			Slabije trešnje i tutnjave ponavljaju se.
27. ožujka	10ti 40 m. pm	3—4 s.	Drugi jači potres od JZ—SI. Jaka podzemna tutnjava. Slabija podzemna tutnjava opetovala se je cijelu tu noć.
28. ožujka	5 h 15 pm.	15 s.	Laka trešnja.
" "	7 h 15 pm.	1—2 s.	Laka trešnja s tutnjavom. Opaža se nemir kod pasa.
" "	9 h 45 pm.	4—5 s.	Dosta jaka valovita trešnja s jakom tutnjavom. Zavijanje pasa obćenito.
29. ožujka	2 h 11 am.		Tutnjava i laka trešnja.
" "	2 h 45 am.	1—2 s.	Tutnjava i nješto jača trešnja nego prediduća.
" "	7 h 45 pm.		Samo tutnjava.
" "	9 h 9 pm.		Jasne detonacije popraćene lakim ttranjem tla.
30. ožujka	12 h 59 pm.	8 s.	Jače gibanje tla uz tutnjavu.
31. ožujka	11 h 23 am.		Laka trešnja (dr. Hegedušević).
	9 h 45 pm.		Pojedine mukle detonacije od jugozapada.
1. travnja	5 h 59 am.	3 s.	Slaba trešnja.
" "	7 h 35 am.	3 s.	Nješto jača trešnja nego prediduća.
" "	4 h 32 pm.	2—3 s.	Jača tutnjava popraćena lakom trešnjom.
" "	9 h 56 pm.	4 s.	Slabija trešnja.
2. travnja	0 h 2 m. am.	2 s.	Jači udarac sa sljedećom lakom trešnjom. Psi zalajale.
12. trav.	0 h 42 am.		Laka trešnja (dr. Hegedušević).
" "	0 h 58 am.		Mukla podzemna tutnjava (Hegedušević).
" "	9 h 25 am.		Kratkotrajna mukla grmljavina.

Doba i trajanje djakovačkih potresa.

Jedan od najvažnijih faktora u seismografiji jest, kako je poznato, točno opredjeljenje vremena, kad je trešnja nastupila i kako je dugo trajala. Bez toga faktora mnoga razmatranja odpadaju, imenito opredjeljenje brzine, kojom se je potresni val u zemlji razprostirao.

Već kad sam pošao iz Zagreba, imao sam to na oku, te sam naravno na kolodvoru svoju dobru uru po Budimpeštanskom vremenu, znajući, da se u srednjoj Slavoniji, osobito u krajevih kud željeznica prolazi, to vrijeme za ravnanje javnih, a i župnih ura rabi. Medjutim već na sisačkom kolodvoru našao sam razliku za

2 $\frac{1}{2}$ minuta, a tako i drugdje manje ili veće diferencije. Budimpeštanskom vremenu zagrebačkoga kolodvora najbolje odgovarajuće vrijeme našao sam na brzobjavnoj postaji u Djakovu. Diferencija bijaše $\frac{1}{4}$ minute. Uzamši za izhod vrijeme djakovačke brzobjavne postaje, našao sam, da se to vrijeme dosta dobro slaže sa vremenom na uri u zvoniku katedrale. Diferencija iznosila je 1 minutu, za koju je ura na tornju katedrale napredovala.

Navedši to, predjimo sada na po mogućnosti što točnije opredjeljenje vremena kada su pojedine trešnje nastupile. Za ono od 24. ožujka navadja se u dopisu „Pozora“ od 26. ožujka 1884 br. 71. 9 sati na večer. Isto tako u dopisu istoga lista od 31. ožujka i. g. br. 75. — Dopisnik „Drave“ od 30. ožujka i. g. br. 26. navadja kao vrijeme trešnje 8 sati 57 minuta. I sâm sam se propitkivao kod inteligentnih ljudi, te sam došao do uvjerenja, *da je potres svakako počeo, a i svršio prije devet sati na večer.* Njekoji stanovnici biskupskoga dvora rekoše mi, da je ura na zvoniku katedrale baš počela tući 9 sati, kad je trešnja prestala. Ako odbijemo 1 minutu, što je ta ura ranije išla nego ura brzobjavne postaje u Djakovu, koja svaki dan brzobjavno poldana naznačeno dobiva, to bi dakle za vrijeme potresa dne 24. ožujka imali uzeti 8 sati i 59 minuta. Ovo se vrijeme najbolje slaže sa svimi ustmenimi navodi, koje sam za svoga boravka u Djakovu pobrati mogao, 8 sati 57 minuta je očito prerano.

Za potres od četvrtka 27. ožujka na večer označuje se u „Pozoru“ od 31. ožujka br. 75 vrijeme udara sa tri četvrtina na jedanaest. Isto tako i u Pozorovu dopisu od 7. travnja br. 81. Osiečka „Drau“ naprotiv u broju 26. od 30. ožujka označuje vrijeme sa 10 sati i 40 minuta. Ovo potonje vrijeme je svakako vjerovatnije, već zato, što u nekih od Djakova dosta udaljenih mjestih, kao u Koški, Vuki i Pečuhu imamo isto vrijeme označeno kao i u Djakovu, a u Kopanici, Osieku pače još i manje nego 10 sati 45 min.

Za treći potres od 28. ožujka opažao sam vrijeme i zabilježio sa 9 sati 45 minuta. Dopisnik „Drave“ od 30. ožujka 1884. br. 26. označuje vrijeme sa 9 sati 50 minuta. Za opravdanje svoga navoda imam to još dodati, da sam doduše već zasnuo bio, kad je trešnja nastupila, nu da sam imao svieću i žigice i uru pripravljene ako bi se eventualno potres pojavio, te da sam u obće u hitrom užiganju svieće uvježban. K tomu brojim hipove od vremena kad je potres prestao do onoga momenta kad na uru pogle-

dam, što onda od odčitanaoga vremena odbijam. Moja ura je malo ne svaki dan u brzozajvnomu uredu kontrolirana bila.

Trešnja od 24. ožujka trajala je po dopisniku „Pozora“ (br. 71) 10 sekunda; po navodu dopisnika Drave 6 do 7 sekunda. Sa svoje strane upotrebio sam sljedeću metodu, da trajanje trešnje opredielim. Opazio sam naime, da ljudi redovito pretjeravaju trajanje trešnje kad rabe rieči. Nije riedko bilo, da su mi u Djakovu i inteligentni ljudi odgovarali, da je potres trajao pō minute ili minutu, kad sam ih za trajanje upitao. S toga dodjoh na pomisao, da broje onako dugo, kako im se čini da je trešnja trajala. Urom u ruci pratio sam to brojenje i našao čudnovato suglasje kod svih bez obzira na obrazovanost. Tim načinom dobiveno vrieme trajanja variiiralo je izmedju 6 i 8 sekunda. Najčešće sam dobio kao rezultat 7 sekunda, a zatim 8, tako da se može reći, da je trešnja kojih 7 do 8 sekunda trajala.

Trajanje trešnje od 27. ožujka označuje dopisnik „Drave“ sa 4 sekunde, a toliko po prilici dobio sam načinom prije opisanim.

Potres od 28. ožujka trajao je po mojem motrenju 4 do 5 sekunda.

Obzirom na položaj mjeseca imam dodati, da je trećak nastupio 20. ožujka u 9 satih 17 minuta u jutro, mladjak 27. ožujka u 6 satih 51 minut u jutro, a prvak 2. travnja u 10 satih 21 minutu pod večer. Prvi potres nastupio je 107 satih 42 minuta poslie trećaka, a 57 satih 52 minuta prije mladjaka, kut što su ga činile crte spajajuće sunce i mjesec sa zemljom iznosio je $31^{\circ} 30'$, dakle se može reći, da je taj potres već nastao pod uplivom kombinirane privlačive sile sunca i mjeseca:

Postoji mnogostrano od seismologa priznato pravilo, da *ako se jači potres dogodi u oči mladjaka, tad se može očekivati još ponovno jak potres, kad nastupi rečena konstelacija*. Toga sam se pravila držao god. 1872., kad se je o podne 31. listopada pojavila trešnja, a sutradan u jutro imao nastupiti mladjak. S toga sam se pripravio za opažanje očekivanoga noćnoga potresa, i prevario se nisam. To se je pravilo potvrdilo i kod djakovačkih potresa. Iza nastupa mladjaka 10 satih i 40 minuta, ili kada se je spojna crta zemlje i sunca odmakla za $5^{\circ} 56'$ od spojne crte zemlje i mjeseca, nasto drugi jači, nu puno kraći potres, koji je za svoje kratko trajanje razmjerno mnogo kvara počinio.

Treći potres od 28. ožujka došao je 38 satih 54 minuta poslie mladjaka, ili kad su se sunce i mjesec razmakli za 22° . Tim trećim

potresom završuje se serija alarmirajućih trešnjah; pučanstvo se je brzo umirilo, osobito, kad je čulo, da manje trešnje sliede iza svakoga ovećega potresa, i to obično za dobu od godinu, a kadkada i više dana.

Svjetleni pojavi.

Potresi od 24. i 27. ožujka desili su se za noćne tmine u vrijeme mladjaka, t. j. kad neima mjesečine, i u oba slučaja zabilježuju se svjetleni pojavi. Naznačen mi je bio velik broj osoba, koje da mogu zasnježiti, da su prije ili za potresa vidjele bliesku nalično svjetlo, nu ja sam samo sliedeće saslušati mogao:

Gospodja Dojković u Djakovu pripoviedaše mi, da se je kratko vrijeme prije potresa nalazila u tamnom hodniku, a imala je u ruci malu svieću. Najednom zapazi kroz prozor hodnika bliesak, zatim ču šum i prasak, a napokon osjeti jaku trešnju.

Na posve sličan način opisuje pojav gospodična Otilija Pollak u Djakovu.

Gospodična Dragica Ciolova, kći djakovačkoga trgovca, pripoviedaše mi, da je bila pri švelu. Sidjaše pri prozoru i pogleda u tamnu noć. Najednom puče kao grom i sinu crvenkasto svjetlo iz zemlje. To svjetlo bijaše očito trakasto¹. Taj pojav da je na gospojicu silno djelovao i uzrujao ju i mimo potresa.

Ivan Mackl obrtnik u Djakovu pripoviedaše mi pred svjedoci, da je prigodom glavnoga potresa od 24. ožujka opazio na ulici bliedo ružičasto svjetlo.

Supruga predidućega Josipa Mackl vraćaše se te iste večeri iz Vrpolja. Već blizu Djakova, opazi u tri hipa, bliedo ružičasti pram svjetla, koji se je na dugo, nu na uzko i ne na visoko u vijugastu obliku iz zemlje dizao.

I izvan Djakova opažan je sličan svjetlen pojav. Njeki Luka iz kuće Anićinih u Novih Perkovcih pripoviedaše mi, da se je u vrijeme potresa od 24. ožujka desio kod Andrina salaša na Polju Grahorišću. „Najednom zabliška, zahuka i zagrmi“, reče mi on.

Dragotinski knez Ilija Smolčić pripoviedaše, da je prije velikoga potresa (24. ožujka) čuo kako psi na dvorišću laju. U namjeri da

¹ Njeka prisutna gospodja opazi na to pripoviedanje gospodjice Ciolove, da je to valjda bio *zemaljski grom*. Pod tim nazivom razumieva naš narod munjevnu iskru, koja iz zemlje predje u atmosferu. Mnogi fiziçi dopuštaju mogućnost takova prielaza zemaljske munjine u zrak i opisuju pojedine slućajeve.

vidi što je, podje iz kuće van. Čim otvori vrata, bljesnu mu pred očima i malo zatim nastatutnjava i trešnja.

Najautentičnije i najvjerodostojnije svjedočanstvo, da je prigodom prvoga velikoga potresa u Djakovu bilo svjetlenih pojava neobične naravi, daje nam preuzvišeni gospodin biskup Strossmayer sâm. On bijaše kod stola sa dvorskim svećenstvom. Najednom, u najživljem razgovoru „*vox faucibus haesit*“. Biskup pogleda na lievo kroz prozor u dvorište i opazi čudno svjetlo. Tad zatutnja zemlja i nastat silna trešnja, koja je na sve prisutne užas natjerala. Prva misao biskupova bijaše, da je dušmanin u dvorištu podpalio dinamitnu minu. Do te pomisli dovela ga je u prvom redu prije spomenuta čudna svjetlost popraćena praskom i trešnjom. Preuzvišeni gospodin biskup napose me je ovlastio, da se na njega kao svjedoka pozvati mogu.

U mnogih dopisih spominje se takodjer ovo svjetlo i uvijek se naglasuje, da je nastupila prije tutnjave i trešnje.

Isto tako smo u predidućih izvješćih o potresu dne 27. ožujka čitali u više dopisa, da se je i tom prilikom pojavilo svjetlo. Na taj pojav prigodom drugoga jakoga potresa u Djakovu odnosi se svjedočanstvo Ilije Ivanovića iz Ivanovca u župi gorjanskoj, koji je kao podvornik u sjemeništu namješten bio. On mi pripoviedaše pred svjedoci, da je 27. ožujka oko $\frac{3}{4}$ na 11 sati noći sjedio u prizemlju kraj prozora i pušec gledao u vrt. Najednom puče grom i on vidi svjetlo bez vatre u celom sjemeništnom vrtu.

Kraj tolških, i dielomice toli odličnih svjedoka, neima nikakve sumnje, da se je ta svjetlost i zbilja prije trešnje opazila. Nu moglo bi se reći, da su dotični osjećaji bili subjektivni, uslied trešnje i nagla trzanja celoga tiela, dakle i optičkoga živca, nastali. Tomu se protivi navod gotovo svih svjedoka da su najprije opazili svjetlo, zatim tutnjavu i napokon je došla trešnja.

U ostalom nije treba toliko dokazivati objektivnost prije spomenutih svjetlenih pojava, primjera ima u seismografskoj literaturi dovoljno. Godine 1829 začestali su jači potresi u okolici Albana kod Rima. Za vrieme od više mjesecih opazali su se razni električni i svjetleni pojavi, koje je Bassanelli u svojoj monografiji tih potresa naveo. Najčešći je bio oganj sv. Ilije (S. Elmo). De Rossi, znameniti seismolog talijanski, opisuje u svom poznatom djelu znatan broj svjetlenih pojava, sjevernoj zori sličnih, koji su se u potresno doba pojavljivali. U mojem djelu o zagrebačkom potresu

upozorio sam, po primjeru drugih seismologa na mogućnost, da se svjetleni pojavi prigodom potresa dogode¹.

Namiče se sada pitanje, u kakovom savezu stoje ovi svjetleni pojavi napram potresom. Savez je očit. Poznato je iz kristalofizike, da mnoge rude jednostavnim tlakom i razvrućenjem medju prsti radjaju munjinu. Ako se kristali skrše i u prašinu satru, radja se još veći kvantum munjine. Kod potresa pako krše se ogromne mineralne sastavine kore zemaljske, te se duž nastavših pukotina tru medjusobno: to mora dakle imati za posljedicu razvitak znatnih količina munjine. Ta se munjina u podzemnih strujah gubi na sve strane; te upliva na magnetulje telegrafičkih i elektromagnetičkih postaja. Često zaprećuje mogućnost telegrafovanja, ako je te munjine veliko obilje, gubi se u atmosferu na razan način, i to ili kao pojav sjevernoj zori sličan, ili kao oganj sv. Ilije, ili pako, kao što je to kod Djakovačkoga potresa slučaj, u obliku trenutnoga iz zemlje se dižućega svjetlenoga prama.

Svjetleni pojav, koga smo po izvješću vjerodostojnih svjedoka u predidućem opisali i gledom na njegov uzrok protumačiti kušali, čini djakovački potres jednim od najzanimivijih većih potresa novijega vremena.

Relativna riedkost svjetlenih pojava potiče od razmjernje težkoće taj pojav noću opažati moći. Samo ako je noć tavana i oblačna, u doba mladoga mjeseca, i ako potres padne u vrijeme, kad se mnogo ljudi nalazi na otvorenom zraku, moguće je, da taj pojav bude zabilježen. Sve te okolnosti su se snašle prigodom prvih dvajuh djakovačkih potresa.

Zvučni pojavi.

Kod riedko kojega potresa čulo se je toliko pripoviedati ob užasnih tutnjavah i š ropotu, kao kod potresa djakovačkoga. Kod svakoga potresa to napokon nije ni jednako. Ima velikih potresa, kod kojih se puno negovori o tutnjavi, a ima slučajeva, da je bilo znatnih zvučnih pojava bez trešnje. Sjećam ovdje samo na naj-

¹ *Grundzüge der Abyssodynamik*, zugleich ein Beitrag zu der, durch das Agramer Erdbeben vom 9. November 1880 neu angeregten Erdbebenfrage, Agram 1881, p. 153. — 12. Wenn das Erdbeben Nachts stattgefunden hat, hat man Lichterscheinungen beobachtet und welcher Art? Hatten sie eine Aehnlichkeit mit Nordlichtern? Hat man das St. Elm's-Feuer beobachtet?

poznatiji slučaj na otoku Mljetu u Dalmaciji god. 1822 do 1825¹. Podzemna tutnjava tako je bila silna i uznemirujuća, da se je pučanstvo već razseliti htjelo. U Americi takovih pojava ima često, te i u najnovije vrieme. U južnoj Americi ga stanovnici nazivlju „rombo“.

U predidućem već spomenusmo izjavu predstojnice samostana milosrdnih sestara u Djakovu, gospodje Nikomedije Erb, da je oko pete ure po podne bilo čuti pojedinih detonacija. Za moga boravka u Djakovu imao sam prilike više puta, posve jasno čuti te detonacije; najjasnije dakako noću. Ovdje mi je spomenuti veoma važnu izjavu prisjednika stola sedmorice gosp. Napoleona Špuna-Stržića, odnoseću se na sličan pojav u vrieme potresne periode zagrebačke od god. 1880—81. U ono doba ležao je gosp. Špun-Stržić bolestan od očuih, te je mnogu noć bez sna probdio. Tom prigodom čuo je veoma često pojedine udaljene gromolike detonacije, kao da se u daljini topovi pale. Pojav taj često se je opetovao, a redovito pet ili šest satih kašnje došao je potres. Ta je okolnost dovela napokon gosp. Špuna na pomisao, da su detonacije predteče potresa, te se je isti kašnje osmjelio i predkazivao, kad će potresi sliediti.

Neima nikakove sumnje, da je izmedju tih detonacija i potresa najuži uzročni savez; nu na pitanje što prouzročuje te detonacije, neima do danas nauka posve udovoljavajućega odgovora. Uvažjenja vrijedno je na ovom mjestu tumačenje detonacija u smislu teorije prof. Janečka², da naime razni plinovi, kano kisik, klor, vodik visoke temperature, prodiru u pukotine potresom nastavše, te se tamo u razmjerju svoga ohladjenja, spajaju u vodu, klornu kiselinu itd., što biva momentano, dakle skopčano s jakimi detonacijami, koje se mogu na površini zemlje čuti.

Potresne detonacije dadu se jako dobro prisposdobiti sa detonacijami na morskih obalah, kako sam ih imao prilike višekrat slušati na obalah sjevernoga mora kod Ostendea. U tom je slučaju more umjereno valovito, zrak razmjerno tih, samo kadkada dolazi topal dah od zapada ili jugozapada, a nebo je naoblačeno. Iz daljine dolaze oreći se udarci, kano artiljerijske salve. Pojav se tumači time, da je njegdje u tiesnu Canala la Manche more uzburkano.

¹ P. Partsch. Bericht über das Detonations-Phänomen auf der Insel Meleda bei Ragusa. Wien 1826.

² Rad jugosl. akademije znanosti i umjetnosti, knj. XV. 1881. p. 202—207. — Pilar. Grundzüge der Abyssodynamik. Agram 1881. p. 126 nota.

Pljesak i rikanje pojedinih valova nebi se daleko čulo kano ni kreket pojedine žabe, ali tisuće takovih homochronih ili bar u isto vrieme do motritelja dopirućih rikanja izvadjaju spomenute detonacije na moru, koje su dugo zagonetne bile. Naoblačeno nebo podpomaže u tom slučaju, da se zvuk u većoj množini prama stanovištu motritelja odrazi.

U tom duhu dao bi se protumačiti na veoma liep način pojav tutnjave u potresno doba. Poznato je već odavna po opažanjih Bertelli-evih, da se prije svakoga potresa kora zemaljska znatno uzniše u vertikalnom i horizontalnom smjeru, te se to gibanje tromometri za svakoga vidljivim učiniti može. Buduć da je kora zemaljska sastavljena iz krhkoga materijala, to se naznačeno gibanje nemože pomisliti bez pucanja kore na sve strane. Stvaranje svake nove pukotine spojeno je s detonacijom. Jedna detonacija za se može biti slaba, te se nebi čula na površini, nu ako se zvuk od više njih čuje u isto vrieme na mjestu opažanja, tad se njihov intenzitet summira i čuje se ojaka tutnjava.

Što se pako jakoga štropota i tutnjave sa samim potresom skopčane tiče, to malo ne svi izvjestitelji svjedoče, da se je najprije strašna tutnjava čula, a onda tek da je nadošla sama trešnja. Von Lasaulx je našao, da štropot samo u blizini potresnoga ognjišta pretiče trešnju, a u većoj daljini da trešnju sledi. Zvuk, po iztraživanju spomenutoga seismologa, napreduje brzinom od 485.96 metara u sekundi, a potresni val brzinom od 374.83 metra. Nu brzina se zvuka daljnim napredovanjem umanjuje, tako, da je u njekoj udaljenosti jednaka brzini potresnoga vala, a još dalje manja nego potresni val. Coefficient umanjenja iznosi po Lasaulx-u 0.94 po Schumacheru 0.98. I kašnja opažanja potvrdila su u načelu taj navod. Odtale bi sledilo, *prvo*: da Djakovo samo nije neposredno nad središtem potresa stojalo, jer bi inače razlika vremena izmedju pojava tutnjave i pojava trešnje kod jedne milje dubljine potresnoga ognjišta pod površinom, iznosila samo $\frac{1}{4}$ sekunde, što bi jedva zamjetno bilo; *drugo*: da je Djakovo ležalo dosta blizu kod potresnoga ognjišta, jer bi inače zvuk i trešnja suvremeni bili ili bi pače zvuk poslie trešnje sledio, kao što se to faktično od mnogih motritelja udaljenih mjesta spominje

I tu okolnost valja iztaknuti, da suglasno svi izjavljuju, da su prigodom djakovačkoga potresa tutnjave izvanredno jake bile. To potvrđuju i oni, koji su i sam zagrebački potres proživili, medju ostalimi bivši sveučilištni profesor dr. Josip Rieger i jedan klerik,

s kojima sam o tom govorio. Koliko sam i sâm doživio potres od 28. ožujka i sljedećih dana, mogu takodjer potvrditi, da su zvučni pojavi u Djakovu razmjerno puno jači bili nego kod slično jakih potresa zagrebačkih, kojih sam veliku seriju opažao. Uzme li se sad u obzir, da potrešena površina djakovačkoga potresa iznosi tek desetinu potrešene površine zagrebačkoga potresa, to se od te okolnosti zaključiti može, *da je ognjište djakovačkoga potresa moralo razmjerno puno pliće pod površinom ležati, nego ognjište zagrebačkoga potresa.*

Djelovanje potresa na ljude i životinje.

Neima gotovo prirodnoga pojava, koji bi ljudstvo tako savršeno zastrašio i tjedne i mjesece u najvećoj uzrujanosti podržavao kao potres. Njekoliko jačih trešnja, trajućih malen broj sekunda, dovoljno je, da uzruja i najjači živčani sustav, da od prokušanih, pred rikom topova hladnokrvnih vojnika, učini plahe stvorove, drhéuće od najmanjega zatitravanja zemlje.

Što je to, što proizvadjta taj silni učin? Zadovoljavajućega odgovora neima. Humboldt misli, da osobito ta okolnost silno na čovjeka djeluje, što on u tren vidi, kako se temeljni predmet čvrstoće i nepomičnosti, samo tlo, počima gibati poput morskih talasa. Ima i drugih razloga naime tajinstvenost cieloga pojava, naglost, kojom se ničim nepredkazan pojavljuje, sila, kojom u nekoliko trenutaka iz cvatućih gradova postaju gole ruševine, užasno tutnjanje, zviždanje, te škripanje i pucanje gradje i pokućtvø, a napokon kratkoća trajanja, koja svako mišljenje, svako sabiranje duha izključuje. Poznato je iz potresnih vremena takovih nesmislenih i nerazložnih čina, da se mogu protumačiti samo time, da je za vrieme trajanja svaka normalna djelatnost mozga stala.

Nu osim svih tih razloga djelovanja na čovjeka iztiče se u najnovije vrieme još jedan važan razlog uzrujanosti i užasa, a to je munjina. De Rossi navadjta svjedočanstvo Franceza Duvala, koji se je god. 1847 nalazio u Valenciji (Valence) za vremena srednjega potresa. Tom prigodom osjetio je osobito njeko čuvstvo, koje on sam ovako opisuje: „Meni se je činilo, kano da njekakva struja proliće kroz moje ruke i kroz moje noge, uzrujavajuć moj živčani sustav . . . . Moje prvo mnenje o tom čuvstvu bijaše, da sam osjetio električki udarac, a to sam mnenje i kašnje poslie duljega razmišljana pridržao“¹.

¹ De Rossi, La met. endog. Milano 1879 vol. I. p. 90.

Sam de Rossi navadja, da je god. 1867 bio u Frascati u vrijeme osjetljiva, nu laka potresa. Sjedjaše sa svojom obitelji baš kod stola; kad nadodje udarac, osjetiše svi u isto vrijeme, kako im prodje nogama njeko osobito čuvstvo, kano da je električna struja došla iz tla. Munjini smo pripisali svjetlene pojave djakovačkoga potresa, moguće je pače vjerovatno, da je ona i svojim fiziološkim djelovanjem mnogo dopriniela, da je stanovništvo Djakova toli izvanredno uzrujano bilo.

Kad govorim o stanovništvu Djakova, ipak bih rado, da se to stanovništvo obzirom na osjetljivost napram potresu razdieli u dvie kategorije. Na jednoj strani je inteligencija, a na drugoj puk. Strah u puku bio je nerazmjerno manji nego strah kod inteligencije. Kušao sam si to protumačiti time, što su slamom pokrivena i od drva sagrađene kućarice manje trpile i manje se krhale nego masivne stare sgrade, u kojih obitava svećenstvo, činovništvo i ostala inteligencija. Ima još i drugi razlog toj razlici u osjetljivosti. Inteligencija čitajuća svaki dan novine, čitala je takodjer grozomorne i pretjerane opise raznih novina o zagrebačkom potresu, te joj je time već mašta razpaljena bila, dočim puk jedva da je amo tamo što o tom pripoviedati čuo.

Najveći strah, istinit ili fingiran, našao sam kod sjemenišne mladeži djakovačke. Padajuća žbuka sa starih, gnjilih stropova, nekoliko izpucalih i razklimanih svodova, mogli su doduše uznemirivati stanovnike sjemeništa, nu najviše su po mom sudu uzrujavala pripoviedanja jednoga klerika, koji je proživio užasne dane zagrebačkoga potresa. Nije izključeno, da je uzrujanosti sjemenišne mladeži, kako nekogi tvrdjahu, mnogo doprinielo uskršno doba i prilika, da idu na ferije, nu takova šta nebih mogao vjerovati. Svakako se nemogu složiti s izjavom strukovne komisije, koja je sjemenište proglasila ruševnim, dočim su, osim dva tri prostora, gdje je od davno s gnjile trske na stropu mort opao, svi ostali prostori mogli služiti za posve sigurno obitavanje.

Prigodom djakovačkih potresa opažali su mnogi i prije, a osobito i za vrijeme potresa, velik nemir kod domaćih životinja. Sve meni izpripoviedane slučajeve ni bilježiti neću. Puno su mi pripoviedali o držanju biskupova psića Nerona za predidućih potresa. Sve to ovdje nenavadjam, izim onoga, što sam svojim očima vidio. Na jedno pô sata pred potresom, koji se je slučio 29. ožujka u 9 satih 9 minutah na večer, u vrijeme kada je biskup i njegov dvor sjedio kod večere, pokazivao je Nero očite znakove nemira. Lajao

je žalobno, zavijavajuć od vremena do vremena, grebao na vratih, da ga van puste, lajao kratko vrieme na glavnom stubištu biskupskoga dvora, te opet grebao na vratih, da ga u blagovalište puste, a nikako se nije dao umiriti. Ponudiše mu najbolje i najmilije mu zalogaje; on ih tek prinjuši, pa opet poče lajati, kratko zavijavati i grebati na vratih, da ga van puste. Biskup naloži slugi, da izadje vidjeti, nije li tkogod na stubištu ili pod uvozom; nigdje nebijaše nikoga. Tako se je pas vladao sve dok nedodje udarac od 9 sati i 9 minuta. Iza toga udarca primiri se pas na očigled neočekivano brzo i poče gladno i bez velika izbora požirati pruženu mu hranu.

Petar Krznarić paradni kočijaš biskupski bio je za potresne večeri od 24. ožujka oko 9 sati baš kod konja i donio im pilo vode. Najednom osjeti nekakav vjetar, a zatim se osjeti potres. Konji se uzplahiriše, te naata užasno hrzanje i cika konja, koja se je u cijeloj kući čula. „Konji su se ljuljali, akakali, te im se je sva koža tresla kao usred ljeta kad obadi navale“. Prigodom noćnoga potresa od 27. ožujka bili su konji takodjer dosta nemirni i dva su se odtrgla.

Za potresa dogodivšega se 28. ožujka, a i kod drugih manjih potresa, čuo sam obćenito i posve neobično zavijavanje pasa. Životinje pokazuju u obće veću osjetljivost napram potresu nego ljudi. De Rossi uzimlje, da tako zvano predčuvstvovanje (presentimento; Vorahnung) životinja u oči potresa nije drugo van pojav munjine, koja u času potresa iz zemlje teče u atmosferu¹. De Rossi navadja primjere kako su životinje u oči oluje bile uzrujane i nemirne, na posve isti način kao i prije potresa. U jednom slučaju su volovi rikali na strahovit način te se trzali da se odkinu pō sata prije nego se je oluja s tučom spustila na okolicu².

Veću osjetljivost životinja pripisuje de Rossi toj okolnosti što su životinje glavom bliže zemlji nego čovjek, koji i inače nosi manje više izolirajuću obuću, stoji na dvie noge, i stanuje većinom u visokih stanovih.

¹ Met. endog. vpl. I. p 93. — „Ciò avvalora di molto l'idea del Serpieri e mia, che cioè il famoso presentimento del terremoto osservato negli animali sia un fenomeno puramente elettrico, procedente dall'efflusi di questo fluido nell'atto della scossa della terra verso l'atmosfera“.

² Op. cit. p. 93.

Narav i mekanički učini potresa.

Propitivajuć kod stanovnika djakovačkih, da mi opišu narav potresa, naime utisak, što je na nje proizvelo potresno gibanje, to mi većina nije znala ništa shvatljiva o načinu trešnje reći, a ostali su si u svojih izjavah protuslovili, tako da je gotovo nemoguće naknadno označiti narav djakovačkoga potresa. Spomenuto protuslovlje je u ostalom nuždna posljedica raznih stanovišta. Jedan je opažao na ulici, drugi u kući, ovaj u prizemnom prostoru, onaj u prvom katu, jedan je sjedio kod stola, a drugi stojao ili hodao, sve to uvjetuje razne osjećaje. K tomu je često pozornost odvrćena padanjem posoblja i predmeta, krikom i vikom sustanara, škripanjem i pucanjem pokućstva i zidova. Razmjerno najčešće čuo sam takovu oznaku potresa, koja bi odgovarala izjavi g. Theophila Skopčinskoga, šumarskoga činovnika u Djakovu. Taj gospodin sjedio je prigodom potresa od 24. ožujka kod pisaaćega stola, kad nadodje oštar susultoran udarac, zatim valovito nihanje i padanje žbuke. Više nego jedan udarac nije osjetio. U obće su mnogi pripoviedali o tom susultornom t. j. okomitom, ozdol gor idućem udarcu. Manjina je govorila o takova dva udarca. Da li je to bio zaista okomit udarac, teško je sada naknadno ustanoviti, po drugih seismologičkih okolnostih sudeć zaključio bi čovjek, da je to poznati nagli prelaz iz mira u gibanje prigodom potresa, koj je već i drugdje radi svoje oštine zamijenjen sa vertikalnim udarcem.

Kako je poznato, upliva konsistencija tla bitno na narav potresa. „Na čvrstom je tlu učin potresa manje jak i razoran, nego na rahlom, nevezanom tlu, a to s toga, što je amplituda titranja u potonjem slučaju veća. Opažanja kod potresa u raznih stranah svieta pobrana dokazuju nepobitno tu zasadu“.

„Naprotiv tomu je razprostranjenje potresnoga vala u rahlom, pješčanom tlu puno polaganije i učin omtvi tu puno prije nego u čvrstom tlu“¹. Primjer za zasadu, da je na tvrdom tlu amplituda oscilacije manja nego na rahlom, dao je Štur u svojoj radnji o potresu u Kloni godine 1870. 1. ožujka. U selu Studena stojala je osamljena kuća na skoro vodoravno vrstanom vapnencu. Ta je kuća iza potresa ostala posve neoštećena, te nije pokazivala Šturu niti najmanje pukotinjice. Jedino je pokućstvo znatno stradalo. U

¹ V. Lasaulx Handwörterbuch der Min. Geolog. und Palaeont. I. Bd. p. 315.

samom pako selu Studeni, stojećem na alluvialnom tlu, srušili su se neki zidovi, a svi su dobili znatne pukotine¹.

U Djakovu neima u području mjesta, pače ni u bližnjoj okolici, nikakove razlike u naravi tla; sve je sitnozrnat, žut loes, dakle rahlo i mekano tlo, prema tome su sve sgrade bile izvrnute istoj potresnoj sili. Ako se je ipak i u ovom slučaju pokazala razlika učina kod pojedinih sgrada; ako na primjer nova katedrala nije gotovo ništa ili posve neznatno stradala, dočim su sjemeništna i i župna crkva postale gotovo ruševnima: to se ima pripisati jedino okolnosti, da je katedrala nova gradjevina, po najnovijih gradjevnih propisih izvedena i obilno željezom vezana, dočim su župna i sjemeništna crkva stare gradjevine, masivnih, napram svojoj veličini, a slabo željezom vezanih zidina. K tomu su jur od prije od potresa stradale, te se je na mnogih mjestih vidilo, da su se samo stare tek nepodpuno zamazane pukotine opet otvorile. *Sjemeništna crkva* imala je već od prije s vrtne strane posve izbačene zidine i u tom se nedvojbeno očituje učin prijašnjih potresa. Samo sjemenište stradalo je najviše na onoj strani, gdje se je zidovi doticalo crkve. Vjerovatno je, da je sjemenište napram crkvi kašnija gradjevina. Dočim je sjemeništna crkva potresom postala ruševna, nije u samom sjemeništu nigdje bilo znatnijih ozleda, premda su njeke pukotine izgledale na oko veoma opasne.

Župna crkva djakovačka stradala je znatno. Osobito je to u oči palo, kad su žbuku sa svoda i zidova poskidali, da crkvu poprave. Dočim se je prije započeta popravljnja još mislilo, da će se moći crkva bez velika troška u red staviti: to se je kašnje zaključilo rušenje i iznovično zidanje svoda. U ostalom se je prigodom gradnje nedvojbeno pokazalo, da je crkva jur od prijašnjih potresa znatno nastradala.

Biskupski dvor pokazivao je dosta težkih ozleda. Na jednom svodnom luku razi zemlje, blizu dvorske kuhinje bio je u sredini luka cigleni ključ u širini od po stope i u dubljini od jedne stope izbijen. Na oko trebalo je taj svodni luk odmah poduprieti; nu do 2. travnja niko na to ni mislio nije, dočim su u sjemeništu lukovi uslied neznatnih pukotina poduprti bili.

Zidovi prvoga kata biskupskoga dvora znatno su bili izpucali, nu jedan dio tih pukotina datirao je od potresa od 9. stud. 1880.,

¹ *D. Stur*, Das Erdbeben von Klana im Jahre 1870. — Jahrb. d. k. k. geolog. Reichsanst. XXI. Bd. 1871. p. 235.

koji se je i u Djakovu jako osjetio. Mnoge pukotine su još i starijega datuma. Najviše je stradao jugoistočni ugao biskupske sgrade. Taj je bio izpresiecan silnom mrežom omašnih pukotina; s toga, obzirom na sveudilj se opetujuće potrese, nije bilo probitačno stanovati u susjednih prostorijah. Dimnjaci sgrade bili su koje 24. koje 27. ožujka potresi porušeni, Manjina ih je ostala netaknuta.

Prijašnje *sjemenište božanskih franjevaca* pokazivalo je iz vana i iz nutra dosta jakih pukotina. Nu ipak se je u toj sgradi bez svake pogibelji i nadalje stanovati moglo. Jedino je valjalo, obzirom na moguće još kašnje trešnje, poduprieti na jug okrenuti kraj sgrade, gdje se je postrani zid od glavnih zidova odlupio i odmaknuo bar za jedan centimetar.

U *samostanu milosrdnih sestara* nisam opazio niti jedne pogibeljne pukotine. Razizemne prostorije našao sam u najboljem redu, te se je i nadalje moglo bez svake pogibelji u sgradi stanovati.

Kvar počimjen potresom *na katedrali* opisan je u „Pozoru“ od 8. travnja 1884 br. 82 (dopis iz Djakova sa datumom od 3. travnja). Napram cijeloj sgradi zaisto neznatan kvar. I sâm sam pregledao svodove i kupolu. Gdjekoji su svodovi doduše imali pukotina, ali radialnih, križajućih se kod ključa, dakle posve neopasnih. Lukovi oko kupole pod krovom bili su takodjer pukli i to tako, da je pola do kupole za koji centimetar niže stajala nego druga pola. To bi mogla biti posljedica sjedanja kupole, koja je po svojoj visini, po svojoj masi i olovnom krovu puno teža nego susjedni zidovi, a počiva samo na četiri stupa, koji imaju razmjerno manje podnožište. Slično se je uslied sjedanja jednoga tornja, razpucao zid južne ladje.

Od postradalih sgrada spomenuti je još ovdje podžupanijsku sgradu i vojnaru, na kojoj se je srušio vatrobrani zid i inače je pokazivala znatnijih pukotina. I Šestakova kuća u gospodskoj ulici, preko puta župnom stanu, pokazivala je vršak vatrobranoga zida oštećen. Inače u ostalom Djakovu osim porušenih dimnjaka i popucalih stiena, nije bilo znatna kvara.

U njekojih podrumih su se svodovi znatno slegli. Prigodom talasanja tla odmicali su se postrani zidovi podruma, a svaki put se je svod za mali kvantum spustio, te zidove silom raztavljaao. Javljali su mi taj pojav s više strana. Osobito je bio izrazit u kući kanonika gosp. Streita i u sgradi, gdje je u ono vrijeme bio stješćen brzojavni ured:

Prema izkazu „Narodnih Novina“ iznosila je ukupna potresna šteta u Djakovu 40.000 forintih. Od te svote odpalo je sedam desetina ili 27.385 for. na javne sgrade, a samo tri desetine na sgrade privatne. Među javnim sgradama postradale su najviše: biskupski dvor (šteta procijenjena 10,000 for.), sjemenište sa sjemeništnom crkvom (5000 for.), župna crkva (2500 for.), stan podžupana (1500 for.), samostan opatica i stan kanonika St. Babića (1200 for.), samostan bosanskih franjevaca (1000 for.), podžupanijska sgrada i vojnara (900 for.). Štete na privatnih kuća, koje na pojedinih iznosile preko 100 for., daju svotu od 7366 for., a onih, koje su štetovala samo po 5 for. ukupno 5249 for.

Za moga pregledavanja potresom oštećenih sgrada u Djakovu dne 28. ožujka palo mi je u oči, da u većini slučajeva nisu odstranili materijal porušen, premda su od dana potresa već prošla puna tri dana. Ta se okolnost ima donjekar pripisati nastavšoj obćenitoj apatiji, koja je podržavana bila opetujućimi se potresi, nu u nekih slučajevih ostavljeno je sve netaknuto radi komisije, koja je imala naškoro doći i kvar procijeniti.

Smjer trešnje.

Za opredjeljenje položaja ognjišta veoma je važno saznati smjer, odakle je trešnja došla. To se može učiniti: 1) posebnimi seismografi, 2) opažanjem slobodno s neke visine padših predmeta, 3) opažanjem položaja stiena, u slučaju ako su na nje obješene ili naslonjene ure nihalice stale, i 4) bilježenjem smjera, odakle se je čulo ili osjetilo, da trešnja dolazi.

Buduć da u celom Djakovu, pače do najnovijega vremena u cijeloj Hrvatskoj neima dobro regulirana seismografa, to odpada prvo sredstvo opažanja.

Opazanje slobodno s neke visine padših predmeta reducira se kod djakovačkoga potresa na jedan jedini slučaj, ali taj je tako izrazit, pravilan i vjerodostojan, da mu se sva ostala sredstva opredjeljenja smjera nit iz daleka prisposoditi nemogu.

Spomenuti slučaj opažao sam na djakovačkoj katedrali, s toga dajem u sljedećem nešto o njenom položaju. Djakovačka crkva leži po duljini po prilici u magnetičnom meridianu, tako, da joj pročelje s tornjevi gleda na istok, a svetište na zapad, desna absida i desna ladja okrenute su prama sjeveru, a lieva absida i lieva ladja prama jugu. Crkva ima nad glavnim oltarom veliku kupolu,

olovom pokrivenu i okruženu sa četiri tanka, fialami okrunjena tornjića. Manjih al sličnih tornjića ima osim toga na crkvi tamo, gdje se glavni vanjski zidovi sastaju sa zidovi absida. Jedan od tih manjih tornjića, i to onaj koji leži nad križalištem vanjskoga zida desne ladje i desne abside, izgubio je prigodom potresa od 24. ožujka rozetu, koja je s visine po prilici od 20 metara slobodno pala na ledinu, te tamo udubila oduboke jame, koje sam ja došavši u Djakovo dne 28. ožujka još našao, dočim su padšu i razbijenu rozetu jur odstranili bili. Rozeta je odbačena od podnožja tornjića kojih 6 metara. Podnožje rozete bilo je pričvršćeno na fialu kamenim klinom, koji se je pod udarci potresa skršio; nije dakle taj klin mogao imati nikakova upliva na smjer pada, koji je sledio jedino pod impulzom oscilatornoga trzanja trešnje. Smjer projekcije, opredieljen smalkaldskom busolom, teče od hor. $15-7^{\circ}$ prama hor. $3-7^{\circ}$ dakle skoro tačno od jugozapada prama sjeveroistoku. Diferencija iznosi samo dva grada, koji leže unutar granica moguće pogreške.

Ima i drugi analogan slučaj na katedrali, nu manje jasan, jer roseta nije neposredno na zemlju pala. Sa jednoga od četiriuh tornjića okružujućih kupolu, i to sa onoga na jugoistočnoj strani kupole, pala je dne 27. ožujka rozeta na krov južne abside sv. Dimitrije, padši se je razbila i odbijena se srušila na limeni krov lieve ladje. Smjer pada na krov teče od sjevero-istoka prama jugozapadu, kako sam iz daljine sa prvoga kata biskupskoga dvora motreć mogao opredieliti. Ovaj smjer je diametralno protivan prvomu, što se i kod istoga potresa opažati može, da naime predmeti prema svojoj duljini i sazi oscilacija sad padnu prama tački, odakle trešnja dolazi, sada pako protivnim smjerom. I ovaj slučaj kod drugoga potresa potvrđuje, da je sjedište potresa bilo ono isto po prilici, koje i 24. ožujka.

Rezultat dobiven opažajuć položaj ura nihalica, nije tako odrješit, a i malo ima slučajeva, da su ure stale. Ipak se i ovdje razabire smjer od jugo-zapada prama sjevero-istoku.

U sobi rektora sjemeništa gosp. kanonika Babića u sjemeništnoj sgradi obješena je bila na stieni orientiranoj hor. $10-5^{\circ}$ nihalica, koja je prigodom potresa od 24. ožujka stala. Smjer potresa označen padom rozete sa tornjića upada na tu stieniu pod kutom od 77° , dakle približno okomito. Ova je dakle nihalica stala uslied toga, što je nihalo izmjenice lupalo na staklo i na otažnju stieniu ure.

Istočni smjer potresa označen od nekijh Djakovčana padao bi pod kutom od 65° , dakle za dvanaest gradi kosije.

U prvom katu istoga sjemeništa ima prof. Šime Čizmarević svoju sobu. Stiena, na kojoj visi nihalice, orientirana je u istom smjeru kao i stiena u sobi rektora Babića; razlika sastoji u tom, što je ura na protivnoj strani obješena nego u sobi rektorovoj. I ova bi ura iz istih razloga imala bila stati, a ipak nije stala kod nijednoga od obiju potresa. Stvar se je pokazala zagonetnom i izazivala posebne pokuse, pa što se je pokazalo? Da ura uslied potresa stane, to nevisi samo o njezinu položaju napram potresnom valu, već takodjer o obliku njezina nihala i o ustroju ormarića, u koji je ura postavljena. Dočim je ura rektora Babića stala kod slabijega pomaknuća u potresnom smjeru, išla je ura prof. Čizmarevića dalje i kod jačega gibanja u smjeru potresa. Liepa pouka, što mogu vriediti dedukcije iz ura nihalice.

Čini se, da je s posve drugih razloga stala nihalice nalazeća se u prvom katu sjemenišne sgrade u sobi gosp. Antuna Leskovca, vjeroučitelja na pučkoj školi. Soba gleda na glavnu cestu i na biskupski vrt, a glavni joj je zid orientiran hor. $10-2^\circ$. Nihalice je obješena na nutrnjem popriečnom zidu i teče hor. $4-5^\circ$, dakle umalo pa poredno sa smjerom udarca, razlika iznosi samo 13 gradi. Ta je nihalice po svjedočanstvu g. Leskovca stala i 24. i 27. ožujka. Ovdje imamo valjda onaj isti slučaj, što ga spominje g. dr. Herr ministerijalni savjetnik u Beču¹. Ura toga gospodina viseća na stieni orientiranoj od sjeverozapada prama jugoistoku, stala je, dočim je druga ne nihajuća isto tako orientirana počela ići. Udarac je za stalno imao isti smjer kao i stiena, na kojoj su obješene ure bile, inače stojeća nihalice nebi počela ići. Prva ura je po mnenju gosp. Herra samo zato stala, što faze njezinih nihaja nisu bile u suglasju s fazami potresnoga titranja.

Dalnja opažanja na nihalici učinio sam u bivšem sjemeništu bosanskih franjevacu i to u sobi gosp. prebendara Senza. Ura je bila obješena na glavnom uličnom zidu, orientiranom hor. $0-2^\circ$. Ura je stala samo prigodom potresa od 24. ožujka. Za protumačenje ovoga slučaja bolje bi odgovarao smjer potresnoga vala od zapada prama istoku, koji bi padao na zid pod kutom od 83° , dočim bi potresni smjer označen rozetom udarao pod kutom od 50 gradih. Nu sama

¹ *Dr. Franz Wöhner, Das Erdbeben von Agram am 9. Nov. 1880. Wien, pag. 184.*

sgráda nosi takovih tragova potresa, koji vjerovatnost jugo-zapadnoga smjera podupiru. Južni naime zid ove sgrade odlupio se je nekoliko centimetara od glavnih zidova tekućih hor. $0-2^{\circ}$, što se po pravilih seismičke mehanike nebi dogodilo, da je udarac došao u čisto zapadnom smjeru. U tom slučaju bi se prije zapadni zid morao odlupiti i prama ulici nagnuti.

Nadalje sam izpitao još dva sliedeća slučaja potresom zaustavljenih nihalice: U kući gosp. kanonika Streita stala je nihalice postavljena na ormaru za knjige. Taj je ormar naslonjen na stienu orientiranu hor. $11-5^{\circ}$. Upadajući kut jugozapadnoga potresnoga smjera iznosi 62° . Udarac dolazeći od zapada upada pod kutom od 71° .

U župnom stanu, i to u spavaćoj sobi gosp. župnika djakovačkoga Angjelka Voršaka, visi nihalice na stieni orientiranoj hor. $10-10^{\circ}$. Jugozapadni potresni smjer upada pod kutom od 72° , zapadni smjer pod kutom od 61° . I ovdje je jugozapadni smjer padom glinene majke božje (djela Doneganieva) zajamčen. Gosp. župnik i dekan A. Voršak pokazao mi je mjesto na ormaru, gdje je kip stajao, te mjesto, gdje je po prilici potresa ležala. Iz tih podataka mogao sam ustanoviti, da je kip pao od sjeveroistoka prama jugozapadu, nješto malo više na jug, po prilici hor. 3. I na ovom primjeru se jasno vidi, koliko više vrijedi svjedočanstvo ma i najmanjega slobodno padajućega predmeta za opredjeljenje potresnoga smjera, nego li kompliciran i nesiguran dokaz ura nihalice.

Dopisnik „Pozora“ i neki stanovnici Djakova označuju potresni smjer tako, da je došao od zapada, a prošao na istok. Ja bi se uslobodio reći, da je ovaj smjer više posljedica umovanja, nego opažanja. Svaki obrazovanik zna a priori, da su gore glavno sielo potresa, a da u ravnica potresa neima. Gore se pako nalaze Djakovu na zapadu, dakle je trešnja po njihovu mnenju imala od zapada doći. Nu da su gore sielo potresa, to je samo pravilo, a imade iznimaka u nemalom broju. I Hollandija, zemlja posve ravna i dobrim dielom pod površinom mora ležeća, ima svoju potresnu kroniku.

U onih slučajevih, kad je čovjek upućen na svjedočanstvo očevidaca, najbolje je, da zahtieva da mu se rukom označi smjer, odakle se je čula tutnjava i odakle je po osjećaju trešnja došla. U Djakovu je bila takav svjedok biskupova ključarica Jula udova Begović. Ona ima svoj stan razi zemlje u jugozapadnom uglu dvora. Ona mi je pripovjedila, kako je uvijek čula tutnjavu, stu-

jeću u savezu s potresom, pače kako je mogla jasno razabrati smjer, odakle dolazi. Zamolih ju da izadjemo izvan sgrade u bi-skupski vrt i pozvah ju, da mi rukom naznači smjer, odakle je čula tutnjav. Smjer, koji mi je ona označila, smalkaldskom busolom opredieljen, slagao se je za čudo dobro sa smjerom hor. 3—7^a.

Da se uklonim svakomu nesporazumljenju, nemislim nipošto tvrditi, da je smjer potresa bio samo jedan. Kod svakoga potresa ima više smjerova, koji se već po F. Hoffmann-ovu inenju izražavaju time, da proizvodjaju tako zvano rotatorno gibanje.

Ja sam takovo mienjanje potresnoga smjera direktno opažao kod zagrebačkoga potresa u noći od 31. listopada na prvi studeni god. 1872¹. Vjerovatno je, da je i prigodom djakovačkih potresa više smjerova bilo, nu njihova rezultanta teče po prilici oko crte iduće od jugozapada prama sjeveroistoku.

Dopisnik „Drave“ br. 26. bilježi smjer potresa, kao da je došao od sjeverozapada, a tekao prama jugoistoku. Ovo može biti lapsus calami, ako nije, onda je na dobru sreću opredieljen smjer.

Smjer potresa od 27. označuje dopisnik Drave dobro, naime da je išao od jugozapada prama sjevero-istoku. Isti smjer sam opazio, premda ne posve izrazito, prigodom potresa od 28. ožujka 1884.

Geografsko razprostranjenje potresa.

Za opredieljenje potresnoga žarišta, dubljine njegove, relativne jakosti, brzine potresnoga vala i drugih nekijh seismologičkih odnošaja potrebno je prije svega ustanoviti geografsko razprostranjenje pojedinih udaraca. Najveće razprostranjenje imao je potres od 24. ožujka, manje onaj od 27., a najmanje potres od 28. ožujka. Ostali nisu izvan Djakova nigdje spomenuti, premda je više nego vjerovatno, da su ih u bližjoj okolici osjetili. U sliedećem dajemo pojedina izvješća stigavša iz raznih mjesta.

Potres od 24. ožujka.

Apatin. — 24. ožujka večerom osjetila se je izmedju 8 s. 45 m. i 9 s., smjerom od jugozapada prama sjeveroistoku, valovita trešnja bez tutnjave. Njeki činovnik dunavskog parobrodarskog društva opažao je smjer JJZ—SSI. Na parobrodarskoj postaji udarahu zakotvene ladje jedna o drugu. (Anton Pukacs, kr. u. šumarski kontrolor. — Földt. Köz. XV. köt.)

¹ Pülar, Grundzüge der Abyssodynamik. 1881. p. 158.

Baja. — Na temelju preduzetoga izvida bio je potres 24. ožujka u 9 s. 15 m. večerom (po uri na tornju, dakle netačna oznaka vremena). Potres nisu osjetili u nisko sagradjenom gradu, već su ga opazila dva požarna stražara na tornju. (Karl Székely — Ibid.)

Bebrina gornja. — Tomo Gjurić seljanin iz Gornje Bebrine pripovijedaše, da se je najprije osjetio huk, a da se je zatim zemlja ljuljala. Udarac je došao ravno od polnoći. (Pilar.)

Opazka. Ovo označenje smjera dobro bi se slagalo s hipotezom, da je sielo potresa negdje u okolici Trnave ili Dragotina.

Bošnjaci. — U Bošnjacih, u brodskom okružju, zatutnjila je zemlja u 9 sati 15 časova, kao da u daljini grmi; a po tom osjetio se je udarac uz ljuljanje, što je sve trajalo 3—5 časaka. Kuće su se živo potresle; udarac je išao od iztoka k zapadu. (Narodne Novine od 27. ožujka 1882 br. 72.)

Sinoć (24. ožujka) medju 9 i 9¹/₄ bio je jak potres trajuci 4 do 6 sekunda. Podzemna tutnjava kao da teretna kola taracom naglo idu. Potres bijaše okomit (?) s pravcem od iztoka prama sjeverozapadu (?). Štete nikakove (Sriemski Hrvat 26. ožujka 1884. — Pozor 28. ož. br. 73.)

Brod na Savi. — Po privatnoj nezajamčenoj vijesti (piše Agramerica) bio je u Brodu dne 24. ožujka u 9 sati 20 minuta jak potres, uslied kojega su pukotine u zidovih nastale, inače nikakova kvara. (Agramer Zeitung 26. ožujka br. 71.)

— Jučer (u ponedjeljak) večerom u 9 sati osjetili smo ovdje tri jaka potresna udarca, trajuća po prilici 5 do 6 sekunda a popraćena podzemnom tutnjavom. (Drau 27. ožujka br. 25.)

— 24. ožujka tačuo u 9 sati 10 časova budimpeštanskoga vremena, opažen je u sgradi razizemnoj potres, koji je trajao 3—4 sekunde. Osjetilo se je 5 do 6 puta dižuće se jednoliko valovito gibanje. Pred izviestiteljem stajala je staklena posuda, do polovine vođom napunjena, a u njoj su se dizali valovi 2 do 3 centimetra visoko. Potresni smjer tekao je od zapada k iztoku. Štete nikakove. Na čas dva prije gibanja čula se je mukla tutnjava slična tutnjavi daleke grmljavine. *Ta tutnjava nije se čula poslje potresa.* Tlak zraka bio je 761. (Milan Dugački, kr. brzojavni činovnik)

Pukovinski liečnik dr. C. Haul nalazio se je u prizemnoj bolničkoj baraki te zabilježio potres od 24 ožujka u 9 s. 10 m. večerom. Potres je sastojao iz 2—3 vala, te je trajao oko 4 sekunde. Činilo mu se je, da trešnja dolazi od jugozapada. Iza potresa sledio je prasak. Kvara nikakova. (Földt. Közl.)

Opazka. Netreba zamieniti ovdje spomenuti prasak, nastavši jamačno uslied uzdrmanja barake, sa podzemnom tutnjavom (rombo), koju spominje gosp. Milan Dugački, i glede koje on dobro napominje, da je pred potresom samim išla.

Budrovci. Po izvješću nekijh Budrovčana osjetio se je prvi potres u samom selu veoma jako. Srušilo se je oko 30 dimnjaka, a u kućah su nastale pukotine. (Pilar.)

Bukovica Nova. — Dne 24. o. mj. u 9 sati 20 min. na večer osjetio se je ovdje potres uz podzemnu tutnjavu kroz jedan čas. Šum došao je od sjeveroistoka. (Pozor 28. ožujka 1884 br. 73.)

Cerna Velika. — Po pismenih viestih osjetio se je potres od 24. i u ovom mjesu, nu kvara nije počinio nikakova, osim što se je jedan jedini dimnjak porušio. Smjer od JZ—SI.

Csurgó. — Prof. Dragutin Vida opažao je s malim brojem drugih osoba potres, koji se je pojavio dne 24. ožujka po prilici oko 9¹/₂ sati pod večer, te je sastojao iz tri slaba udarca, od kojih su prozori slabo zazveketali. (Földt. Közl.)

Čepin. — Potres se je osjetio 24. ožujka u 9 sati 5 min. Nihaljka je stala, utezi su se nihali. Potres je zatekao izviestitelja u kući ležećega. Osjetio se je samo jedan udarac. Kolebanje bijaše valovito, lagano. Smjer potresa od zapada prama iztoku. Trajanje potresa 3 sekunde. Tutnjava bijaše slična udaljenoj grmljavini. (Josip Balagović kr. poštar i brzoglavni manipulant.)

Čerević. — I ovdje osjetismo 24. ožujka poslje 9 sati na večer jak potres u dva maha, koji je uz podzemnu tutnjavu trajao oko 10 sekunda. Slike i stakla u sobi znatno su se tresla. Pravac potresa išao je od zapada iz Fruške gore prama Dunavu. Sutradan 25. ožujka opazismo opet no slabiji potres. Ovi potresi opaženi su i u mjestih Bonoštoru, Grabovu i Svilošu.

Dalj. — 24. ožujka u 9 s. 3 min. večer (ura je išla za 2 minute ranije nego na osiečkoj brzoglavnoj postaji u Osieku) osjetio se je potres. Opažanja su učinjena u prizemnoj sobi u krevetu i sjedeć Tlo je ravnina. Očutila su se tri udarca od prilike u tri sekunde. Gibanje bijaše jednoliko u tri puta. Smjer potresa od zapada prama iztoku. Štete neima nikakove. Prije potresa čula se je jaka tutnjavina, neposredno za tutnjavom slijedio je potres. U to vrijeme padala je tiha kiša, inače nebijaše nikakova izvanredna pojava. Po pripoviedanju nekijh osjetio se je potres takodjer u 11 sati iste večeri. Izviestitelj sjedio je na stolcu pri stolu; supruga njegovja legla je onaj isti čas u postelju. Čuo se je najprije dosta jak tutanj, zatim poče staklo i drugo posuđe u ormaru zveketati i to u tri puta sa vrlo kratkim razstankom. U tom trenutku zastrašena supruga reče, da se u krevetu ljulja. Mati čuvši šum u sobi od zapada, otvori prozor, no ništa nezamietiti, a nije ni potresa osjetila. (Jovan Milanković, brzoglavni činovnik.)

Darda. — Trešnja je trajala nekoliko sekunda, te se je pred njom i za njom čuo šum nalik približavajućemu se treskanju kola. Valovita ta trešnja slučila se je u 9 s. 5 min. večerom. Smjer od juga k sjeveru. Ura nihalica je stala, kanarinci počеше lepršati, kvar nikakov. (Dr. Dragutin Jelačić — Földt. Közl.)

Dragotin. — Karl Kratel, gimnastički umjetnik, stanovao je njeko vrijeme u dragotinskoj jedinjoj gostioni. U noći potresa od 24. ožujka učinilo mu se je posve jasno, da se kuća trese najprije od zapada

k iztoku a zatim od juga k sjeveru. U Dragotinu su se dva zidana dimnjaka porušila.

Dubočac. — Nazif Gjehorić iz Dubočca u Bosni, osjetio je dva potresa, u ponedjeljak i u oči petka (24. i 27. ožujka). Prvi put se je, po njegovoj izjavi, „treslo plaho, te su se djeca razplakala“. — Prigodom moga boravka u Bos. Dubočcu označiše mi stanovnici smjer pokazujući na Motajicu ili po prilici na iztok.

Gjurgjanci. — U ovom mjestu srušilo se je nekoliko zidanih dimnjaka, među ostalimi i dimnjak Luke Carića, te mu se je i criep s krova lomio. Isti Carić izjavljuje, da je udarac došao od zapada. Isto izjaviše Ivan Bedonić i žena mu. — Josipa Stojković označi smjer rukom, a taj smjer smalkadskom busolom opredieljen bio je od jugozapada prama sjeveroiztoku. Bono Bošnjaković osjetio je, da je potres došao od juga. Isto izjavi stari vincilir u vinogradih povrh Jošave.

Opazka. Ovdje imamo primjer, kako je teško opredieliti smjer potresa oslanjajući se na subjektivno osjećanje ljudih neupućenih i na dolazak pojava nepripravnih.

Gradiška Nova. — Dne 24. ožujka 1884 u 9 sati 2 časa na večer po uredskoj uri (valjda budimpeštansko vrieme, što se medjutim nespominje, samo se veli, da je na mjestnoj uri bilo 9 sati 8 časova) opažen je potres u uredskoj sobi brzopjavne glavne postaje u Novoj Gradiški. Soba leži u prvom katu, a okrenuta je prama iztoku. Tlo je rahlo (nesuvislo). Osjetila su se dva udarca, izmedju njih minula je 1 sekunda. Oba udarca bijahu kratka, nalik na uzdrmaj kod grmljavine. Potresno gibanje išlo je smjerom od iztoka k zapadu. Svaki udarac trajao je 1 sekundu. U isto vrieme duvao je prilično jak vjetar. Štete nikakove. (F. Hoffmeister, kr. brzopjavni činovnik.)

Gradiška Stara. — Potres od 24 ožujka osjetio se je u 9 sati 6 min. večerom (budimpeštansko vrieme). Potres je prošao bez šuma. Smjer je bio prama sjeveroiztoku. Kvara nikakova. (M. Drakulić, učitelj. — Földt. Közl.)

Gradište. — Po viesti Srijemskoga Hrvata od 26. ožujka 1884 br. 25 osjetio se je potres od 24. ožujka i u ovom mjestu. Smjer od jugoiztoka k sjeverozapadu.

Herkanovci. — Po pripoviedanju seljana iz Herkanovaca osjetio se je tamo potres dovoljno jako. Njeki utvrdiše, da je potres došao od poldana.

Ilok. — Po listu, što ga je gosp. dekan i župnik djakovački iz Iloka dobio, osjetio se je potres u gornjem gradu tako, da ga je tek svaki deseti opazio. U donjnjem gradu oćutio se je već jače.

Ivankovo. — Potres se je oćutio jako i razmjerno je mnogo dimnjaka porušeno. Za myriameter dalje na iztok, u Vinkovcih, porušio se je samo jedan dimnjak.

Kaposvár. — 24. ožujka u sati večerom slaba bezzvučna trešnja, koja se je po navodu brzopjavnoga manipulantu Mihaila Dzside slućila

u 8 s. 58 m. večerom. Opažanja vremena učinjena su na vlastitoy telegrafičkoj uri. (Josip Cselko, gimn. ravnatelj. — Földt. Közl.)

Karloveci dolnji. — Trešnja od 24. ožujka pojavila se je između 9 i 10 sati veoma slabo i bez tutnjave, te ju je malo osoba u viših spratovih opazilo. (Lazics gimn. ravnatelj. — Földt. Közl.)

Komletinci. — Dne 24. ožujka u 9 sati na večer osjetio se je ovdje potres, koji je sastojao u podzemnoj tutnjavi, zatim od jednoga udarca od zapada k istoku i opet podzemnom tutnjavom završilo. Trajalo je sve jedan hip. Štete nikakove. (Pozor 28. ožujka 1884 br. 73.)

Kondrić. Potres osjetio se je veoma jako. Zidani dimnjaci većinom porušeni. U kući Franje Lukačevića kuće br. 2 srušila se je kapa dimnjaka u kuhinju. Isti pripovieda, da su tutnjava i udarac došli iz onoga kuta, gdje sunce za najduljega ljetnoga dana zalazi (zapad sjevero-zapad — hor. 20).

Kopanica Velika. — I mi ovdje u Velikoj Kopanici osjetismo prvi potres na 24. ožujka u 9 sati na večer. Bio je silan, valovit i trajao do 10 sekunda uz podzemnu tutnjavu, zveket prozora i lupu pokućta po sobah. Prošao je međjutim bez ikakove štete. (Pozor 3. travnja 1884 br. 78.)

Koška. — I u Koški, u osiečkoj županiji, osjetio se je potres u 9 sati 15 časova. Išao je od zapada k istoku i trajao 4 sekunde. Udarac bijaše žestok; jedna djevojka, sjedeća na divanu, pala je na zemlju, ure su stale, viseće se svjetiljke zanihale, a prozori i posudje zveketalo. Udarac je probudio spavajuće. Na svu sreću nije potres nigdje štete počinio. (Narodne Novine 27. ožujka 1884 br. 72.)

Kutjevo. — Dne 24. o. mj. u četvrt na deset sati na večer osjetio se je ovdje ojak potres sa podzemnom tutnjavom u pravcu sjevero-iztoka prama jugo-zapadu, a trajao je do 6 sekunda. U okolici govore, da je bilo još jačega potresa, jer su se predmeti u sobah rušili. (Pozor 29. ožujka 1884 br. 74.)

U 9 sati po priliki u noći od 24 na 25. bio je u Kutjevju žestok potres uz tutnjavu sa smjerom od zapada prama iztoku. Štete neima. (Pozor 1. travnja 1884 br. 76.)

Levanjska Varoš. — Potres se je dovoljno jako osjetio, te se je stanovništvo ponješto poplašilo bilo. O naravi potresa rekôše mi, da je bilo „mješovito nihanje“. Potres je prošao neostaviv nikakova kvara. Tek u župnom stanu pokazivahu se horizontalne pukotine izpod stropa. Ispitujúc seljane u Levanjskoj Varoši glede trajanja trešnje saznadoh jur opisanim indirektnim putem (na način jur opisan), da je trajala 4 do 5 sekunda. Po navodu župnika g. Svačka trajala je trešnja samo 3 sekunde. Većina stanovništva tvrdjaše, da je potres došao od zapada sunca, nekolicina tek izjavi, da je došao od sjevera a med timi i župnik varoški gosp. Svačko.

Majar. — Po učinjenu kvaru, te po utisku, što je potres u pučanstvu ostavio, sudeć, bio je potres u Majaru znatno slabiji nego u susjednom, Djakovu bližem Kondriću. Po navodu nekolicine žitelja

došao je udarac od iztoka. Joso Ivković naznačio mi je rukom smjer, odakle da je došla tutnjava i trešnja. Taj smjer busolom opredieljen bio je hor. 19—10° dakle iztok 16° jug.

Musić. — U Musiću osjetio se je potres dovoljno jako. Po pripoviedanju žitelja otvarala su se vrata sama od jakosti potresa. Štete nikakove.

Miholjac dolnji. — Dana 24. ožujka 1884 na večer u 9 ura i 10 minuta, što je ustanovljeno na brzojavnoj uri u Dolnjem Miholjcu (ostali stanovnici označili su vrijeme različito, ali svi se slažu u tom, da je potres bio između 9 i pol 10 ura na večer), osjetio sam potres u sobi razi zemlje prigodom čitanja. Tlo mjesta je pjeskuljasta ilovača. Osjetila su se dva udarca, između kojih su dvie sekunde protekle. Gibanje bijaše valovito. Nisam opazio, da su se udarci razlikovali. Činilo mi se je, da me tko ljulja, jer su se predmeti nihali, a postelje škripale. Nije se moglo razabrati, da bi dizanje bilo visoko. Potresno gibanje išlo je od jugoiztoka prama sjeverozapadu. Udarci su trajali 2 sekunde, a sljedeće titranje 3 sekunde. Štete nije nikakove. Bilo je mnogo osoba, koje potresa ni osjetile nisu. Prije potresa čuo se je mukli šum (Antun Marks, brzojavni manipulant. — Izviešće od 25. ožujka).

Nabrdje veliko i malo. — Potres od 24. ožujka osjetio se je dovoljno jako u jednom i u drugom mjestu.

Nagy Manyok. — Potres od 24. ožujka osjetio se je po vlastitom opažanju i po opažanju vjerodostojnih osoba večerom u 9 sati 10 m. Sastojao je iz pojedinoga, po navodu drugih iz dva kratka, 1—2 sek. trajuća udarca, koji su za većinu opažatelja prošli bez šuma. Gibanje je bilo tako lako, da je samo spirala ure na stieni zabrečala. Smjer od juga k sjeveru (Antun Riegel, rudarski ravnatelj. — Földt. Közl. l. c.).

Našice. — Od 24. na 25. ožujka noću u $\frac{1}{4}$ 10 sati osjetismo ovdje veoma jak potres, koji je međjutim veoma kratko trajao. Što je u stanovih bilo gibivo, potreslo se je i mnogi, koji bijahu još budni, ostaviše žurno stanove, od straha, da se nebi možda zidovi porušili. Trešnja je bila skopčana s podzemnom tutnjavom. (Drau 27. ožujka 1884 br. 25.)

Német-Boly. — Dva valovita udarca sa muklim šumom u 9 s. 4 m. večerom (brzojavno vrijeme). Pojav opažan u prizemnoj sobi, prozori i vrata zaštropotaše. Smjer po sjetilih JZ—SI. Drugi opažatelj imao je isti subjektivni osjećaj, nu viseća svjetiljka nihala se od SZ—JI (Karl Katzer, šumarski asistent. — Földt. Közl.).

Novi Sad. — Izviestitelj opazio je ovaj potres u drugom katu. Gibanje je bilo posvema slabo. Trešnja, koja je trajala nekoliko sekunda, nije bila popraćena od nikakove tutnjave. Doba udarca u 9 sati 7 min. večerom po budimpeštanskom vremenu (Josip Pap, gimnazijski profesor. — Földt. Közl. l. c.).

Ófalu. — Izviestitelj nije potresa sam osjetio. Potres pojavio se je 24. ožujka večerom smjerom od zapada k iztoku. Jedna nihalice je

stala u 9 satih. Jedna se je mišolovka sama zaklopila (Johann Vollstuben. Ibid.)

Osiek. — U 8 satih 30 min. osjetio se je potres u Osieku sa smjerom od iztoka prama zapadu. Veće štete neima nikakove. (Agr. Zeit. 23. ožujka br. 71.)

— Sinoć dne 24. t. mj. oko 9 satih 5 min. osjetili smo ovdje potres zemlje, koji je išao smjerom sjevero-zapadnim prama jugoiztoku, a trajao je do 4 sekunde. (Pozor 26. ožujka 1885 br. 71.)

— Sinoć točno u 9 satih bijaše ovdje jak valovit potres uz predhodnu dugotrajnu tutnjavu. Pravac sjever-jug. (Ibid.)

— Potres od preksinoć, o kojem sam jur u kratko javio, još je uvijek ovdje predmetom razgovora, te se tom prigodom, kao obično, neskladne tvrdnje križaju. Jedan nije osjetio ništa, drugi se je morao držati za stol, jer se je pobojavao, da će sa stolca pasti. Osobito dobro osjetili su potres oni, koji su jur bili u postelji. Navadno su neki poskakali iz postelje i pobjegli iz sobe, da uteku većoj pogibelji. Na sreću nije takove ni bilo, samo su amo tamo slike sa svoga položaja pomaknute bile, stakla su zvečala, a viseće su se svjetiljke zanihale. Trešnju, koja je trajala oko 3 časka, predhodila je tutnjava poput kotrljanja. Njekoji tvrde, da su već u $\frac{1}{2}$ sata po podne osjetili malu trešnju. (Agr. Zeit. 27. ožujka 1884 br. 72.)

— Dne 24. ožujka u 9 satih $2\frac{1}{2}$ minuta na večer po budimpeštanskom vremenu, osjetio se je potres. Izviestitelj stanuje u tvrdji u prizemnoj sobi, te je osjetio potres ležeć u postelji. Potres je trajao po prilici 8 sekunda. Tlo je naplavina. Izviestitelj osjetio je samo jedan udarac, nu neki gornjo-gradjani tvrde, da su u $9\frac{1}{2}$ satih iste večeri osjetili slabiji udarac, a jedan prijatelj opazio je u $11\frac{1}{2}$ satih opet slabiji udarac. Gibanje bijaše valovito kolebanje, zemlja se je dizala i opet spuštala (nizila). Jedan titraj mogao je po prilici $\frac{1}{5}$ ili $\frac{1}{6}$ sekunde trajati. Potresno je gibanje išlo smjerom od jugozapada. Izviestitelj je opazio, kako na njegovoj sgradi najprije počeo stropotati vrata na kuhinji, onda prozori na sobi, što je kraj kuhinje, a tek znatno kašnje prozori na spavaćoj sobi. Lampa na stolu se je malco ljuljala. Nu predmeti, kao uzke boce postavljene na ormaru i peći, nisu pale. Ura nihaljka nije se obustavila. Štete nikakove, osim što se je pripoviedalo, da se je preko Drave u Dörfu (Eugenfalu) srušila jedna stara štala. Prije potresa čuo se je jak šum, kao kad vihar puše. Šum se je čuo prije i poslje potresa, te je trajao prije potresa jednu minutu a poslje potresa pol minute. (Dr. I. Zoch, gimnazijski profesor.)

— Vrieme prvoga udarca označeno je sa 9 satih 4 minute. Tutanj se prisposadblja s udaljenim treskanjem kola. Smjer potresa JZ—SI. (Dr. A. Kirchner, pukovinski liečnik. — Földt. Közl.)

— Prvi potres osjetio se je 24. ožujka u 9 satih 3 min. (po brzojavnoj uri). Prije trešnje čulo se je zujanje, zatim je sledila trešnja od 3 sek. u pratnji sa podzemnom tutnjavom. Smjer neizviestan od iztoka prama zapadu ili obratno. Viseće svjetiljke zanihaše se u tom smjeru, laglji predmeti pomakoše se s mjesta, inače nikakova prava kvara. (T. Z. Müller, gimn. profesor. — Földt. Közl. l. c.)

Pakrac. — U 9 sati 17 min osjetila su se uzastopce dva udarca, prvi udarac u vertikalnom pravcu a drugi sa ljuljanjem; oba udarca trajala 4—5 sekunda. (Nar. Nov. 27. ožujka 1884 br. 72.)

— Dne 24. ožujka u 9 sati 15 časova na večer (sat izviestitelja ide točno po budimpeštanskom željezničkom satu) osjetio je izviestitelj potres u kući nahodećoj se pod briegom Kalvarijom u prvom spratu, sjedeć na divanu. Pakrac leži u dolini na naplavljenom zemljištu; pod kućom izviestiteljevom ima 6 do 8 metara dubljine do šljunka, koji je do 2 metra debeo, a pod njim se nahodi krečovita pećina, kao što se je to prigodom kopanja bunara izviditi moglo. Osjetila su se dva udarca, između kojih 3—4 sekunde vremena minuše. Prvi udarac bijaše odozdo (sussultoran), drugi je pako bio lagano kolebajući. Kod prvog se je izviestitelj digao i pod dovratak druge sobe stao, u koji je čas upravo drugi udarac sliedio. Kod drugog valovitog udarca primietiti je bilo 3 ugiba, razstavljena po jednu sekundu. Gibanje je bilo sjevero-zapadno i jugo-istočno¹. Prvi udarac trajao je 1 sekundu, drugi 4 sekunde. Do ovog časa nisu se nikakove štete na zdanjima opazile. Potres je bio nešto jači od potresa mjeseca veljače god. 1883, a mnogo manje osjetljiv, nego onaj od 9 studenoga 1880. Kod prvog udarca odozdo čula se je tutnjava, kod drugoga ništa. Vrieme je bilo tiho, drugoga nikakova pojava nije opažati bilo (Ljudevit Stein, ravnatelj dobara u Pakracu.)

Pećuh. — U 9 sati 4 min. osjetili su u Pećuhu potres uz jaku tutnjavu (Nar. Nov. 27. ožujka 1884 br. 72.)

— Potres osjetio je izviestitelj u 10 sati 10 min. (valjda 9 sati 10 min.). Trešnja je bila valovita te popraćena slabom tutnjavom. Smjer od juga (ili jugozapada) prama sjeveru. Prozori zazveketaše, kućna zvonca zazvonije i pero izpade iz ruke izviestitelja. (Petar Gerceze. — Földt. Közl.)

— *Potres je bio ovdje jači nego u mjestih bližih k centru.* Izviestitelj opazio je gibanje u drugom katu 24. ožujka u 9 s. 5 m. na večer i to veoma živo. Potres je trajao 5 sekunda. Smjer od sjevero-istoka prama jugo-zapadu, te je bio u savezu s podzemnom tutnjavom. Uslied potresa pukla je južna stiena sobe, te je odpalo žbuke. U obće je bio ovaj potres jači nego trešnja od 20. prosinca 1883. (Prof. Vidor Kery. — Földt. Közl. l. c.)

— (Kolonija) 24. ožujka u 9 sati 9 min. duga bezzvučna trešnja tla. U okolici isti pojav. (Andrija Vizer. — Ibid.)

Piškorevci. — Vozeć se 28. ožujka u jutro kroz selo, vidio sam prve tragove potresa u Djakovštini naime razvaljene dimnjake. Po navodu gosp. dekana i župnika Tombora osjetio se je potres jako, porušeno je oko 10 dimnjaka od 160 kuća. Isti gospodin drži na temelju

¹ Izviestitelj dodaje zaporku sliedećega sadržaja: (NO, W, SO) dakle smjer bio sjevero-istočan, zapadan i jugo-istočan, što je protuslovno sa navodom u tekstu i u obće nerazumljivo, van ako je time hteo reći, da se je potresni smjer mienjao.

raznih njegovih opažanja, imenito po nihanju viseće svjetiljke, da je udarac došao od zapada sjevero-zapada, točnije hor. 20—3°. Nihalica postavljena poredno sa stienom orientiranom hor. 24—14° stala je. Potresni smjer od zapada pogodio bi stienu skoro normalno (točnije pod kutom od 80°) na smjer naznačen po gosp. župniku pod kutom od 50 gradih. Po njegovoj procjeni trajala je trešnja 6 sekunda

Podcrkavlje. — Župnik u tom selu, gosp. Dragutin Hager, propitao se je poslje potresa od 24. ožujka kod svojih župljana glede smjera potresa i većina suglasno izjavi, da je udarac došao od sjevera.

Požega. — U Požegi su se osjetila dva udara, neučiniv nikakova kvara. Smjer od sjevero iztoka prama jugo-zapadu. Vrieme je u dva telegrama protuslovno označeno. Zadnji navod je 9 sati 10 minuta. (Agr. Zeit. 26. ožujka br. 71.)

— Sinoć poslje 9 sati opažena su ovdje dva ojaka zemljotresna udara: zemlja se je tresla od zapada k iztoku. Štete od potresa neima nikakove. (Nar. Nov. 26. ožujka br. 71.)

— Dne 24. ožujka 1884 točno u 9 sati 5 minuta večeri točno po brzopjavnoj uri (budimpeštansko vrieme) osjetio se je u Požegi potres. Izvjestitelj ležao je u prizemnoj sobi na postelji. Kuća je od priesne cigle te stoji na tvrdog pjeskovitoj zemlji (piesak i crnica), a soba je nad nekubitim podrumom. Prvi udarac je bio osovan, odmah zatim sledila su dva vala i za 2 sekunde opet dva vala. Valovito gibanje mora biti od zapada prama iztoku. „Pričinilo mi se je“ piše g. izvjestitelj, „kao da u ladjici ležim kad izpod nje valovi vode prolaze od noguh prama glavi. Ja ležim u postelji tako, da ležec na leđjima gledam na zapad. Valovi su započeli kod noguh i došli do glave. Dizanje je moglo biti od 4 do 5 centimetara. Jedno dizanje sledilo je odmah za drugim. Svaki val je trebao po jednu sekundu. Izvjestitelj se čini, da je ovaj potres deset put slabiji nego onaj od 9 studenoga 1880, koji je išao od sjevera prama jugu. Gimnazijski učitelj gosp. Josip Horvat rekao je izvjestitelju, da je sjedio na stolcu i da ga je nešto diglo osovno u vis, a zatim da ga je zanihalo. (Ivan Tkalčić¹.)

Rajevo Selo. — Dne 24. ožujka u 9 sati na večer čula se je tutnjava kao kakovog parobroda, koja je trajala jedno 3 sekunde,

¹ Gosp. Tkalčić daje njevoja meteorološka opažanja, koja ovdje za-
bilježujemo: Aneroid barometar, na kojem su opažanja svako jutro
u 7 sati učinjena, stajao je najviše dne 16. ožujka i to 762 mm.,
sliedeće dane pako ovako redom: 760, 758, 755, 755, 750, 744,
750, 748, a 25. ožujka 743 mm. — *Vjetar* dne 16. ožujka SZ; 17.
S; 18. SSZ; 19. SZ; 20. SZ; 21. ZJZ poslje JZ; 22. J zatim SI do
S; 23. SI; 24. S; 25. S. — *Kiša*: 21. ožujka u 6 sati na večer
sitna kiša, sliedeću noć isto, 22. celi dan sitna kiša, isto sliedeću
noć; 23. do podne tiha kiša, zatim samo oblačno. — *Temperatura*:
18. ožujka +1.25°R; 19. +5°; 20. +7°; 21. +4°; 22. +5°;
23. +4.5; 24. +5°; 25. +3.5°. Opažanja su učinjena od 7.5h
do 8h.

poslje koje je uzsledio udarac potresa dosta osjetljiv. Pravac mu je, po kazivanju ljudi, bio od sjevero-zapada prama jugo-iztoku. (Pozor 27. ožujka 1884 br. 72.)

Ratkov Dol. — Potres se je obćenito osjetio. Njeki stanovnici svjedoče, da je udarac došao od zapada.

Semeljci. — Po jednoj pismenoj viesti stigavšoj u Djakovo osjetio se je potres u Semeljcih „na strašan način“. Potankosti se nesaobćuju.

Siget (Szigetvár). — Dne 24. ožujka u 9 sati 10 min. osjetila se je slaba trešnja bez tutnjave. Smjer po gosp. Salamonu od jugo-iztoka prama sjevero-zapadu. (Julius Salamon i Rud. Weichhard. — Földt. Közl.)

Slatina. — Potres od 24. ožujka bio je popraćen od tutnjave, a nihanje zemlje opažalo se je od poldneva prama sjeveru. (Nar. Nov. 29. ožujka 1884 br. 74.)

Sombor. — Kod pljušteće kiše osjeti se 24. ožujka u 8 sati 55 min potres sastojeći od dva udara i popraćen tutnjavom. Trajao je 4 do 6 sekunda. Smjer izrazit od juga k sjeveru. Kod životinja se je opazio nemir. (G. Radić, gimnazijalni direktor. — Földt. Közl. I. c.)

Strizivojna. — Crkva nješto malo popucala. Na seoskoj kući nješto zida izpod krova izpalo. Šest dimnjaka zidanih porušeno. Mnogi su osjetili, da je udarac došao od sunca zapada.

Šamac. — Po viesti u osiečkoj Dravi trajao je potres u Šamcu cilu minutu. (Dran 27. ožujka 1884 br. 25.)

— 24. ožujka u 9 sati večerom valovito gibanje tla sa jakom podzemnom tutnjavom (Földt. Közl. I. c.)

Sikloš. — U 9 sati 4 min. (brzojavno vrijeme) bio je ovdje valovit potres popraćen slabom tutnjavom. Smjer zapad-istok. Po P. Pammeru vrijeme udara 9 s. 5 m, smjer JZ—SI. Svjetiljke se zanihaše, staklovlje zazveketa, inače nikakova kvara. (Župnik L. Zeke. — Földt. Közl. I. c.)

Topolje Staro. — Osjetila se je trešnja u 9 sati 2 časa, a bijaše toli jaka, da su se pokretni predmeti u sobah nihali, staklo zveketalo a i nihaljke na urah stale. (Nar. Nov. 27. ožujka br. 72.)

Tovarnik. — Po svjedočanstvu vjerodostojnih svjedoka došao je udarac od iztoka, dakle od Fruške gore.

Trinitas. — 24. ožujka oko 9 s. 5 m. kratak udarac i trešnja, uslied čega zaškripaše rogovi krova. (Miroslav Czeh. — Földt. Közl. I. c.)

Trnava. — Potres se je u ovom mjestu osjetio veoma jako, nu za stalno slabije nego god. 1857, jer su se ovaj put samo stare pukotine pootvarale, liep sa kućah padao i rogovi na krovu škripali. Stanovnici suglasno izjavljuju, da je udarac došao od istoka. Jedini Tomo Orešković tvrdi, da je udarac došao od Lapovca, dakle od jugo-zapada.

Tuzla. — Po pismenoj viesti stigavšoj u Djakovo osjetio se je potres od 24. ožujka i u ovom bosanskom mjestu.

Valpovo. — (Izvadak iz privatnoga pisma njemački pisana) . . . Najnoviji je jučerašnji potres (24. ožujka). Pod večer u 9 sati začu se ponajprije tutnjava i kotrljanje, zatim nihanje i zveka raznih predmeta . . .

— Dne 24. ožujka u 9 sati 10 minuta osjetio se je dovoljno jak, podzemnim štropotom popraćen potres, koji je 6 sekunda trajao, a bio je valovite naravi. Smjer mu je bio od JZ prama SI. Viseći predmeti zanihaše se. Osim obćenite strave nije bilo nikakvih drugih posljedica. (Agr. Zeit. 26. ožujka 1884 br. 71.)

— Dne 24. ožujka o g. u 9 ura 16 minuta osjetih potres u prizemnoj sobi, sjedeć na stolici, leđjima prama jugu okrenut. Tlo je pjeskovita zemlja. Osjetio se je samo jedan udarac, zatim nastalo valovito kolebanje od juga prama sjeveru, te je izviestitelja obuzela kao nesviest. Nihanje trajalo je 6 sekunda, a isto tako dugo i titranje. U stanu kr. kot. sudca Georgievića stale su dvie ure i to jedna na sjevernom a druga na južnom duvaru viseća. Stale su u isti čas, naime u 9 sati 16 minuta. U dvoru presv. gosp. baruna Prandana popucao je zid u sobah na više mjesta. Inače nebijaše potres tako znatan. Do 2 sekunde prije potresa čula se je podzemna tutnjava kao iz daleka dolazeća. Pas spomenutoga gosp. Georgievića je u vrijeme potresa i poslje njega ciele noć u sobi skakao i nemiran bio kao biesan, dočim je pas izviestitelja, nalazeć se u kuhinji, tečajem potresa lajao. Poslje 12 sati noći osjetio se je slabiji potres s manjom tutnjavom. (Ignjat Brenner, kr. brzojavni rukovoditelj. Izvišće od 25. ožujka.)

Vasas. — 24. ožujka u 9 s. 12 m. (pečuškoga vremena) dva slaba udarca, koja potrajaše jednu sekundu. Šuma nije bilo. Smjer od juga k sjeveru. Opažanja učinjena su u prizemnoj sgradi, koja stoji na izlaznih slojevih liasa. (Franjo Straka. — Földt. Közl. I. c.)

Villány. — 24. ožujka oko 9 s. 5 m. opaženo je u prizemnoj kući od svih stanara dvostruko kratko talasanje, sa šumom poput treskanje kola. Barometar 743, $t = + 3^{\circ}$ R. Potres se nije više opetovao. (Pavao Szokoly. — Földt. Közl. I. c.)

Vinkovci. — Sinoć u 9 sati 12 časova bio je ovdje jak potres, koji je trajao kojih 8 sekunda. Potres prošao bez posljedica. (Nar. Nov. 26. ožujka br. 71.)

— U 9 sati 8 minuta osjetio se je potres, veli se, da je bio dosta jak, popraćen podzemnom tutnjavom, te da je trajao 4 sekunde. (Agr. Zeit. 26. ožujka br. 71.)

— Po viesti u osiečkoj „Drau“ (od 27. ožujka br. 25) trajala je trešnja u Vinkovcih šest sekunda.

— Potres nastupio je u 9 sati i 10 časova, pravcem od jugoistoka k sjeverozapadu. Uz valovito gibanje sledio je jak podzemni tutnjaj. Predmeti na stienah se ljujljahu, a spavajući u krevetu osjetiše

potres, jer se probudiše. Na velikoj kavani srušio se dimnjak, inače neima štete. (Sriemski Hrvat 26. ožujka br. 25. — Pozor 28 ožujka br. 73.)

— Polagano titrajuće i napredujuće gibanje bez udaraca, popraćeno tutnjem nalik buri. Smjer JZ—SI. Prije trešnje kišilo je u dva dana neprestano. Usled trešnje zazveketaše prozori, zaškripaše vrata i počеше se gibati laglji predmeti i slike. Kruna se je nekog ruševnog dimnjaka srušila inače nikakova kvara. (Otto Kučera, gimn. profesor. Földt. Közl.)

Vrbica. — Učitelj Emanuel Schmidt u tom selu gledao je odmah iza potresa na uru, te zabilježio 9 sati 13 minuta. Trešnja je trajala po njegovoj procjeni 5 sekunda. Najprije se je pojavila tutnjava a onda valovito gibanje. Udarac je došao od zapada, kako je to gosp. Šmidt naknadno busolom opredielio. I otac Tondini Quarengi desio se je za vrijeme potresa od 24. ožujka u Vrbici. Sjedio je u župnom stanu kod stola, te je jasno osjetio, kako su mu se tutnjava i trešnja približavale s ledja, a to je po mom vlastitom naknadnom opredieljenju od zapada. Po procjeni O Tondinia trajao je potres 7 do 8 sekunda. U Vrbici su se u svemu srušila samo 3 zidana dimnjaka.

Vrpolje. — Vrpoljački župnik, veleč. gosp. Wallinger, pokazao mi je viseću svjetiljku, koja se je za potresa od 24. ožujka zanihala na toli zamjetan način, da si je on mogao zapamtiti smjer nihanja. Taj smjer po meni naknadno opredieljen ide hor. 5—7° prama hor. 17—7° ili Z 17° J—I 17° S. Od 150 zidanih dimnjaka, što ih ima u Vrpolju, samo se je jedan srušio. Iz ovoga se primjera vidi, kako se brzo slabi učin potresa prama jugu, a razmjerno tako i prama ostalim stranam svieta.

Vukovar. — U 9 sati na večer osjetio se je u mjestu jak potres, koji je trajao 2 sekunde. Potres polazio je pravcem od jugo-istoka k sjevero-zapadu. Na tako zvanom „Švabskom brdu“ bio je potres jak, da su slike sa stienah na tlo popadale. (Sriemski Hrvat 26. ožujka br. 25. — Pozor 28. ožujka br. 73.)

Vuka. — Dne 24. ožujka t. g. osjetismo u 9 s. 5 čas. na večer valovito gibanje potresa uz jaku tutnjavu i dva udarca, pravcem od jugo-zapada prama sjevero-iztoku. Potres trajao je 15 do 16 sekunda. Stari ljudi u selu pripoviedaju, da se nesjećaju, da bi tako žestoka potresa ikad na Vuki bilo. Štete nebijaše nikakove. (Pozor 27. ožujka br. 72.)

Županja. — Sriemski Hrvat od 26. ožujka br. 25. spominje, da se je potres i u Županji osjetio istim pravcem kao i u Vinkovcih, naime od jugo-iztoka k sjevero-zapadu.

Gosp. dr. Franjo Schafarzik spominje (Földt. Közl. XV. köt. p. 210) još ova negativna izvješća, stigavša iz sljedećih mjesta, *Tarnócz* grof Rudolf Széchényi; *Endrőcz* C. P. Sellye, ekonomički činovnik Josip Zöld; *Petrinja*, ravnatelj Josip Vodička; *Belovar*,

gimn. ravnatelj Ernst Kramberger; *Cakovac* (Csakatur), prof. Andrija Csepreghy; *Marczali*, kr. bilježnik Josip Névy; *Tapolcza*, ravnatelj Gustav Redl; *Balaton Fűred*, poštarski i brzajavni činovnik Ignac Fülöp; *Bonyhád*, predstojnik poštarskog i brzajavnog ureda Béla Frey; *Apáthi*, nadšumarnik Kapfinger; *Mohács*, dr. Alexander Serly; *Subotica*, gimn. ravnatelj Math. Haverda; *Uj-Verbasz*, gimn. ravnatelj Ludwig Kovalsky, *Mitrovica*, gimn. ravnatelj Franjo Surcha.

Negativnih podataka iz potresnoga kraja stiglo je iz nekoliko pograničnih mjesta i to iz *Novog Sada* od prof. Marka Krečarevića, iz *Kaposvára* od ljekarnika Kolomana Babochaya, i iz *Csurgó-a* od prof. Julija Baranya.

Mjesto opažanja	Vrieme	Trajanje	Smjer	Tutajava (rombo)	Izviestitelj.
Djakovo	9 h.	10"	Z—I	R	Pozor, br. 71.
"	8 h. 57	6—7"	SZ—JI	R	Drau, br. 26.
"	—	10"	—	R	Agr Zeit. br. 71.
"	9 h.	—	Z—I	R	Pozor, br. 74.
"	8 h 58 m.	—	Z—I	R—r	Ibid.
"	9 h	—	—	R—r	Ibid. br. 75.
"	9 h	—	JZ—SI	—R	Ibid. br. 81.
"	8 h 59	7—8	JZ—SI	—	Pilar.
Apatin	8 h 45 m—9h	—	JZ—SI	—	A. Pukacs.
Baja	9 h 15 m	—	—	—	K. Székely.
Bebrina Gornja	—	—	S—J	Rm	Tomo Gjurio.
Bošnjaci	9 h 15 m	3—5	I—Z	r—	Nar. Nov. 72.
"	9 h — 9 ¹ / ₂	4—6	I—SZ?	R	Pozor 73.
Brod na Savi	9 h 20 m	—	—	—	Agr. Zeit. 71.
"	9 h	5—6	—	—r	Drau 25
"	9 h 10 m Bp.	3—4	Z—I	R—	M. Dugački.
"	9 h 10 m	4	JZ—SI	—r	O. Haul.
Bukovica Nova	9 h 20 m	60"?	SI—JZ	r	Pozor 73
Cerna Velika	—	—	JZ—SI	—	—
Csurgó	9 h 30 m	—	—	—	K. Vida.
Čepin	9 h 5 m	3	Z—I	r	I. Balagović.
Čerević	9 h X m	10	Z—I	R	Sriem. Hrv.
Dalj	9 h 3 m	3	Z—I	R—	I. Milanković.
Darda	9 h 5 m	—	J—S	r—r	Dr. Jellachich.
Dragotin	8 h 58 m 35 s	—	Z—I; S—J	—	K. Kratel.
Dubočac	—	—	Z—I	—	Dubočani.
Gjurgjanci	—	—	Z—I	—	Čarić i Bedonić.
"	—	—	JZ—SI	—	I. Stojković.
"	—	—	J—S	—	B. Bošnjaković.
Gradiška Nova	9 h 2 m Bp.	3	I—Z	r	F. Hoffmeister.
Gradiška Stara	9 h 6 m Bp.	—	JZ—SI?	—	M. Drakulić.
Gradište	—	—	JI—SZ	—	Sriem. Hrv.
Herkanovci	—	—	J—S	—	Herkanovčani.
Kaposvár	8 h 58 m Bp.	—	—	—	I. Cselko.
Konietinci	9 h	1"	Z—I	r—r	Pozor br. 73.

Mjesto opažanja	Vrijeme	Trajanje	Smjer	Tutnjava (rombo)	Isvištitelj.
Kondrić	—	—	ZSZ—IJI	—	F. Lukačević.
Kopanica Velika	9 h	10"	—	R	Pozor 78.
Koška	9 h 15 m	4"	Z—I	—	Nar. Nov. 72
Kutjevo	9 h 15 m	6"	SI—JZ	R	Pozor 74.
"	9 h X m	—	Z—I	R	Pozor 76.
Levanjska Varoš	—	4—5"	Z—I	—	Varošani.
Majar	—	—	I 16°J	—	Joso Ivković.
"	—	—	I—Z	—	Majarci
Miholjac Dolnji	9 h 10 m Bp.	5"	Ji—SZ	R—	A. Markt.
Nagy Manyok	9 h 10 m	1—2"	J—S	—	A. Biegel.
Našice	9 h 30 m	—	—	R	Drau 25.
Német Boly	9 h 4 m Bp.	—	JZ—SI	R	K. Katzer.
"	9 h 4 m Bp.	—	Ji—SZ	—	Nišuća svjetiljka
Novi Sad	9 h 7 m Bp.	—	—	O	I. Pap.
Ófalu	9 h	—	Z—I	—	I. Vollstuben.
Osiek	8 h 30 m	—	I—Z	—	Agr. Zeit. 71.
"	9 h 5 m	4"	SZ—JI	—	Pozor 71.
"	9 h	—	S—J	R	Ibid.
"	—	3"	—	R—	Agr. Zeit. 72
"	9 h 2½ m Bp.	8"	JZ—SI	R—r	Dr. Zoch.
"	9 h 4 m	—	JZ—SI	R	Dr. Kirchner.
"	9 h 3 m Bp.	3	I—Z?	R—R	T. Z. Miller.
Pakrac	9 h 17 m	4—5	—	—	Nar. Nov. 72.
"	9 h 15 m Bp.	5—6	SZ—JI	r—	L. Stein
Pečuh	9 h 4 m	—	—	R	Nar. Nov. 72.
"	9 h 10 m	—	J (JZ)	—r	P. Gereczs.
"	9 h 5 m	5"	SI—JZ	R	Vidor Kery.
" (kolonija)	9 h 9 m	—	—	—	A. Vizer.
Piškorevci	—	6"	ZSZ—IJI	—	Tombor.
Poderkavlje	—	—	S—J	—	K. Hager.
Požega	9 h 10 m	—	SI—JZ	—	Agr. Zeit. 71.
"	9 h X m	—	Z—I	—	Nar. Nov. 71.
"	9 s 5 m Bp.	4—5	Z—I	—	I. Tkalčić.
Rajevo Selo	9 h	3"	SZ—JI	R—	Pozor 72.
Ratkov dol	—	—	Z—I	—	Ratkovčani.
Siget	9 h 10 m	—	Ji—SZ	O	I. Salamon.
Slatina	—	—	J—S	—	Nar. Nov. 74.
Sombor	8 h 55 m	4—6"	J—S	—R	G. Badić.
Šamac	9 h	60"?	—	R	Földt. Kösl.
Šikloš	9 h 4 m Bp.	—	Z—I	—r	L. Zeke.
"	9 h 5 m	—	JZ—SI	—	P. Pammer.
Topolje Staro	9 h 2 m	—	—	—	Nar. Nov. 72.
Tovarnik	—	—	I—Z	—	Tovarničani.
Trinitas	9 h 5 m	—	—	—	M. Cseh.
Trnava	—	—	I—Z	—	Trnavčani.
"	—	—	JZ—SI	—	T. Orešković.
Valpovo	9 h	—	—	R—	—
"	9 h 10 m	6"	JZ—SI	R	Agr. Zeit. 71.
"	9 h 16 m	6"	J—S	R—	I. Brenner.
Vasas	9 h 12 m	1"	J—S	O	T. Straka.
Villany	9 h 5 m	—	—	R	P. Szokoly.
Vinkovci	9 h 12 m	8"	—	—	Nar. Nov. 71
"	9 h 8 m	4"	—	—R	Agr. Zeit. 71.

Mjesto opažanja	Vrieme	Trajanje	Smjer	Tutnjava (rombo)	Izviestitelj
Vinkovci	—	6"	—	—	Drau br. 25.
"	9 h 10m	—	J1—SZ	R	Sriem. Hrv. 25.
"	—	—	JZ—SI	—	O. Kučera.
Vrbica	9 h 13	5"	Z—I	—	E. Schmidt.
"	—	7—8"	Z—I	—	O. Tondini.
Vrpolje	—	—	ZJZ—ISI	—	Wallinger.
Vukovar	9 h	2"	J1—SZ	—	Sriem. Hrv. 25
Vuka	9 h 5 m	15"	JZ—SI	—	Pozor 72.
Zupanja	—	—	J1—SZ	—	Sriem. Hrv. 25.

Potres od 27. ožujka.

Brod na Savi. — 27. ožujka 1884. uprav u 10 ura 50 časova noći (budimpeštansko vrieme) osjetio se je u Brodu u razizemnoj kući potres, koji je trajao jednu sekundu Gibanje je bilo valovito i išlo od zapada k istoku. Drugih zamjetljivih pojava nikakovih. (Milan Dugački kr. brzojavni činovnik.)

— Jučer u 10 sati 55 minuta noću, osjetio se je ovdje opet jak potresni udarac, koji je 3 do 4 sekunde trajao, te je bio popraćen podzemnom tutnjavom puno jačom nego što je bila ona prije nekoliko dana. Kvara u ostalom nema fala Bogu ni sada. (Drau 30. ožujka 1844 br. 26.)

— I kod ovoga drugoga potresa nalazio se je izviestitelj u prizemnoj bolničkoj baraki, te je zabilježio potres 10 sati 40 minuta (po željezničkoj uri) Dočim je prvi potres sastojao iz 2—3 vala, te je oko 4 sekunde trajao, to je ovaj potres bio kratak, 2 sekunde trajajući udarac. Smjer od jugozapada prema sjeveroiztoku. Iza potresa sledila je mukla tutnjava, kvara nikakova. (Dr. C. Haul, pukovinski liečnik. — Földt. Közl.)

— One iste večeri, kad se je dogodio potres od 27. ožujka, dovezao sam se parobrodom u Brod i odsjeo u očinskoj kući. Jedva da sam poslje pol jedanajste legao i počeo spavati trže me iz sna njeka tutnjava, koja mi se je činila da dolazi iza crkve u smjeru podvinskih vinograda, a skoro nast trešnja. Odmah počmem brojiti, zapalim svieću, i zabilježim vrieme odbiv dakako trajanje brojenja. Na taj način našao sam 10h 43m. Potres je trajao oko 3 sekunde.

Darda. — Izim prve trešnje osjetila se je u tom mjestu i druga trokratna trešnja u 11 sati noći u pratnji udaljene tutnjave, uslied koje se potresoše prozori i zaškripaše vrata. (Demeter Stanković od-vjetnik. — Földt. Közl.)

Gradiška Stara. — Ne samo, da se je kod nas osjetio potres od 24. ožujka, već takodjer i drugi potres od 27. ožujka u 11 s. 1 m. večerom. I ovaj je prošao bez šuma. Smjer JZ—SI. (M. Drakulić učitelj. — Földt Közl.)

Kopanica Velika. — Prvi potres prošao je bez kvara. Žalibože da toga nemogu reći o drugom potresu na dan 27. ožujka u $\frac{1}{2}$ 11 sati noći, koji je bio vertikalalan, te za polovicu kraći od prvashnjega. S ovoga drugoga potresa razpuknuo se na sve strane, ne samo mali kor nad sakristijom i sakristija sama, već je na više mjesta puknuo i glavni svod među ladjom i svetištem. Od ovoga svoda odlupio se je ujedno malen dio i pao na crkveni pod. Šteta biti će znatna, a ovdašnje pučanstvo osjeća ju tim bolnije, što je sa posljednje četiri godine mnogo izdalo što u crkvene, što u župske svrhe, a sad mu evo nova troška, gdje je mislilo, da će mu ovom godinom odlanuti.

Kopanička župna crkva, jedna od najstarijih u biskupiji, posvećena je god. 1777. samim biskupom Galjufom, dok je još ova župa podpadala pod zagrebačku biskupiju. (Pozor 3. travnja 1884 br. 78.)

Koška. — Dne 27. o. mj. u $\frac{3}{4}$ na 11 noći, osjetio se je opet pojak, nu mnogo slabiji potres nego što je bio onaj od 24. o. mj. Pravac mu je išao od jugozapada prama sjeveroiztoku. (Nar. Nov. 31. ožujka 1884. br. 75.)

Osiek. — Sinoć 27. o. mj. u 11 sati 5 min. osjetili smo po drugi put potres, koji je trajao do 5 sekunda, uz valovito gibanje zemlje, koje je svršilo vertikalnim udarcem. Tutnjave, kako ju čusmo u Zagrebu, nije bilo osjetiti. Bilo je prosto, lako valovito gibanje bez strave i štete. Smjer bijaše od jugozapada k sjeveroiztoku.

— Opazanje učinjeno je u prizemnom stanu; vrieme ovoga potresa 10 sati 35 min. (T. Z. Miller — Földt. Közl.)

Pećuh. — Druga trešnja od 27. ožujka u 10 s. 45 m. opažana od izviestitelja bila je slabija te bez šuma. Samo oni, koji su ležec mirovali, osjetili su ju, dočim n. pr. posjetitelji kazališta nisu ništa opazili. (Dr. Petar Gereceze — Földt. Közl.)

— Osim prvoga potresa opazio je izviestitelj i drugi dne 27. ožujka u 10 sati 48 min., koja je bila slabija, trajala 4—5 sekunda i išla od sjevera k jugu, a bila je popraćena jačom tutnjavom nego prva. (Prof. Vidor Kéry. — Földt. Közl.)

Požega. — Dne 27. ožujka u 10 sati 45 min. (po telegrafičkoj uri) osjetio se je u Požegi potres. (Prof. I. Tkalčić. — Földt. Közl.)

Valpovo. — Noćas u 11 sati osjetio se je 4 sekunde trajajući potres, popraćen podzemnim šuštanjem (Rauschen). Počeo je udarcem, kojega je naslledila osobita njeka vibracija. Smjer je tekao od zapada na iztok. Njekoje kuće pokazuju pukotine, premda je udarac bio slabiji od onoga dne 24. o. mj. (Agr. Zeit. 29. ožujka 1884 br. 74.)

Vinkovci. — Gosp. gimnazijalni profesor Otto Kučera navadja u svom izvješću na potresni odbor ug. geološkoga društva, da je 26. ožujka opazio u 10 s. 55 m. (po uri na tornju) 6 sekunda trajajući potres. Ovaj će navod glede datuma biti pogriješan, te neima dvojbe, da se odnosi na noćni potres 27. ožujka. Buduć da je 24. ožujka razlika ure na tornju i brzozjavne ure bilo 6 minuta, to je brzozjavna ura

27. pokazivala 10 sati 49 min. I ovaj put nije bilo udaraca, već polagano titranjuće i napredujuće gibanje. (Földt. Közl.)

Vrbica. — Otac Tondini boraveći i za ovoga potresa u Vrbici navadja, da je ovaj put udarac došao protivnim smjerom nego prvi put, dakle od iztoka (hor. 19) Trešnja je trajala 3—4 sekunde.

Vuka. — Dne 27 ožujka u 10 sati 45 min. na večer bio u Vuki potres uz jaku tutnjavu i jedan udarac pravcem od zapada prama iztoku. Potres je trajao 4—5 sekunda. Štete nikakove. I 26. ožujka u noći čula se višeput podzemna tutnjava (Pozor 31. ožujka 1884 br. 75.)

Vukovar. — Kako nam javljaju iz Vukovara, osjetio se je ondje u četvrtak 27. ožujka noću u 11 sati opet slabiji potres, koji je trajao dvie sekunde. (Nar. Nov. 29. ožujka 1884. br. 74)

Sliedi pregledna tablica opažanja učinjenih o potresu dne 27. ožujka.

Mjesto opažanja	Vrieme	Trajanje	Smjer	Tutnjava (rombo)	Izviestitelj.
Djakovo	10 h 45'	3"	—	R	Pozor 81.
"	10 h 40'	4"	JI—SZ	R	Drau br. 26.
Brod na Savi	10 h 50' Bp.	1"	Z—I	—	M. Dugački.
"	10 h 55'	3—4"	—	R	Drau br. 26.
"	10 h 40' Bp	2"	JZ—SI	—R	Dr. C. Haul.
"	10 h 43'	3"	SSI—JJZ	R—	Pilar.
Darda "	11 h + X"	1"	—	r	D. Stanković.
Gradiška Stara	11 h 1'	—	JZ—SI	O	M. Drakulić.
Kopanica Velika	10 h 30'	5"	—	—	Pozor 78.
Koška	10 h 45'	—	JZ—SI	—	Nar. Nov. 75.
Osiek	11 h 5'	5"	JZ—SI	O	Pozor 74.
"	10 h 35'	—	—	—	T. Z. Miller.
Pečuh	10 h 45'	—	—	O	Dr. P. Gerecze.
"	10 h 45'	4—5"	S—J	—R	Vidor Kery.
Požega	10 h 45' Bp.	—	—	—	I. Tkalčić.
Valpovo	11 h	4"	Z—I	r	Agr. Zeit. 74.
Vinkovci	10 h 49'	6"	—	—	O Kučera.
Vrbica	—	3—4"	I—Z	—	O. Tondini.
Vuka	10 h 45'	4—5"	Z—I	R	Pozor 75.
Vukovar	11 h	2"	—	—	Nar Nov. 74.

Potres od 28. ožujka.

Osiek. — Sinoć 28. ožujka, vele njekoji, da je bio opet malen potres oko 9 s. 30 min. Izviestitelj je ležao u postelji bolestan od tifusa, pa nije mogao sabrati više podataka.

— Vrieme udaraca označeno je 9h 50m, a smjer od juga prama sjeveru. (Dr. A. Kirchner. — Földt. Közl.)

— Gimnazijalni profesor T. Z. Miller zabilježio je vrieme ovoga potresa sa 9 s. 51 m. Trešnja je trajala 2 sek., a bila je popraćena tutnjavom. (Földt. Közl)

Vinkovci. — Glede ovoga navoda vriedi ono isto, što rekoh obzirom na opažanja učinjena u Vinkovcih kod potresa od 27 ožujka. Vrieme trećega potresa (rectif) 9h 55m. Trajanje 3 sekunde. (Prof. Otto Kučera. — Földt. Közl.)

Vuka. — Dne 28. ožujka u 10 satih (i 29. u 8 s. 25 m) na večer osjetismo potres uz tutnjavu pravcem od zapada prama iztoku. Prvi trajao 2—3 sek. (drugi 2 sek.). Narod uzrujan radi česte tutnjave. (Pozor 3. travnja 1884 br. 78.)

Potresno ognjište.

Opredieljujuć smjer potresnoga udarca u Djakovu našli smo, da je taj udarac došao od jugozapada. Za opredieljenje potresnoga ognjišta valja pretežno liniju iduću od Djakova jugozapadnim smjerom u očima imati i izpitivati, kako su potresni učini na njoj porazdieljeni bili. Naznačen smjer presieca Savu po prilici izmedju Gornje i Dolnje Bebrine kod Klakarja. Tamošnji stanovnici pripovedali su mi doduše o potresu, kao o izvanrednom pojavu, nu ni iz daleka onom živahnošću i stravom, kojom su pripovedali stanovnici Kondrića, Dragotina, Piškorevaca i Perkovaca. Iduć od Save bliže prama Djakovu imamo viestih o jakom potresu iz Staroga Topolja, nu nikakova spomena o kakovom znatnijem mekaničkom učinu. Vozeć se kroz selo Piškorevce opazio sam na nizkih selskih kućah i na dimnjacih tako jakih učina potresa, da sam slutio najgore za Djakovo; nu kako rekoh, nadjoh tamo obćenito stanje iza dva potresa puno povoljnije nego što sam mislio, akoprem Djakovo ima puno većih zidanih sgrada. Taj utisak podao mi je osvjeđenje, da je Djakovo odaljenije od potresnoga ognjišta nego Piškorevci. Učin potresa bio je jači i u Kondriću nego u Djakovu, sudeć po utisku, što ga je potres ostavio kod stanovništva; po okolnosti, da se je dimnjak srušio sam u sebe, te pao u kuhinju, što opet zasvjedočuje veliku blizinu ognjišta i sussultoran skoro udarac. I u Dragotinu osjetio se je potres veoma jako. Ovo u jugozapadnom smjeru od Djakova ležeće mjesto, čini se, da je bilo najbliže prolomnoj crti, od koje je potres potekao. Mučno je osloniti se na svjedočanstvo pojedinoga čovjeka, kad se radi ob opredieljenju potresnoga smjera, ali je ipak čudnovato, da baš tolikom pozitivnošću Karlo Kratel iztiče jasnu mienu potresnoga smjera u selu Dragotinu. „*Kuća se je najprije tresla od istoka prama zapadu, a napokon od juga prama sjeveru*“ veli on. Ovakova mienu

smjera u protivnost označuje baš mjesto potresnoga ognjišta¹. Ta miena govori takodjer za to, da potresno ognjište nije točka, nego prolomna erta, od koje u nejednakom razdoblju od pojedinih točaka zasebice udarci dolaze.

Iz navedenih razloga valja potresno ognjište tražiti negdje u blizini sela Dragotina kod $45^{\circ} 15' 9''$ sjeverne širine, a $15^{\circ} 59' 36''$ istočno od Pariza.

Medju glavnimi zadaćami, koje su si seismolozi postavljali, spada takodjer opredjeljenje *dubljine* u kojoj leži izvor potresa, ili, kako se takodjer veli, dubljina potresnoga ognjišta. Ta se je zadaća mogla smatrati riešivom samo dotle, dok su uzimali, da je potresno ognjište mjesto u kori zemaljskoj prostorno po prilici jednakih dimenzija. Nu od kako se zna, da su potresi prouzročeni postankom pukotina ili pomicanjem njihovih rubova (odbiv jedino urušne špiljske potrese, koji će biti jako riedki) od tada se takodjer uvidja, da je dubina toga žarišta *ipso facto* neopredjeljiva i da se u obće može govoriti jedino o relativnoj dubljini potresne linije. Ta potresna linija leži izpod sedimentarnoga a u samom kristalinom stienju, te presieca koru zemaljsku pod manje više kosim kutom i to ili cielu debljinu kore, ili samo dio dubljine njezine. Za relativno opredjeljenje položaja potresne linije rabe ova po Lasaulx-u postavljena pravila:

1. Potresi, koji su kratka trajanja, a pokazuju jak površni učin, uz malo horizontalno razprostranjenje, imaju za stalno potresnu liniju (bolje plohu ili tako zvano žarište) u maloj dubljini.

2. Potresi duga trajanja sa razmjerno slabijim učinom na površini, a sa velikom elongacijom (razprostranjenjem), imaju svoj izvor u velikoj dubljini².

Djakovački potres spada u kategoriju plitkih potresa, kako to jur prije iztakosmo, zato jaki zvučni pojavi, zato razmjerno kraće trajanje, dosta jak učin kraj male elongacije.

U sliedećem kušat ćemo opredieliti tako zvanu *pleistoseistu* t. j. crtu obuhvaćajuću zemljište najjače, obično s rušenjem dimnjaka i pucanjem zidova, spojene trešnje, te površinu potresenoga tla.

¹ Prigodom potresa u Klani mienjao se smjer potresa u Klani i u susjednoj Studni, dakle u neposrednoj blizini potresnoga središta veoma naglo, pače je u protivan smjer prelazio. (Das Erdbeben von Klana im Jahre 1870 p. 263.)

² Dr. A. v. Lasaulx, Die Erdbeben. Handwört. der Min. Geol. und Paläont. 1882 I Bd. p. 313, 314.

Pleistoseistu moguće je samo napram istoku točnije opredieliti. Ta crta je polovina veoma produljene elipse, koja ima malu os dugu $3\frac{1}{2}$ milje (26·5 kilometara), a veliku os dugu 8 milja (60·7 kilometara), dakle bi se mala os napram velikoj odnosila po prilici kao 1 napram $2\frac{1}{4}$. Rečena crta teče približno ovako: Na sjeveru Dragotina od sela Kučanaca teče prama Forkuševcem i Kešincem, a odovud se zakrivljuje prama Ivankovom u jugoistočnom smjeru. Od Ivankova teče prama jugu k Cerni, a odovud zakreće prama istoku, teče nješto južnije od Gundinaca, južno od Kopanice, kroz Kupinu i Strušane. Za konstrukciju zapadne pole ove pleistoseiste manjkaju mi u tu svrhu potrebiti podatci. Na jednu milju zapadno od Dragotina neima već viestih o porušenih dimnjacih, o popucanih zidovih i sličnih pojavih. U Levanjskoj Varoši, 2 milje zapadno od Dragotina, opazio sam u župnom stanu izpod stropa slabe pukotine, za koje se nije sigurno ni tvrditi moglo, da su od zadnjega potresa, dočim je u Ivankovu, 4 milje istočno od Dragotina, razmjerno puno dimnjaka porušeno. Čemu se ima ta anomalija pripisati? Da li se ima uzeti, da je potres napram zapadu slabiji bio nego napram istoku?

Riešenje te zagonetke, bar dielomice, imamo u dokazanoj i mnogobrojnim primjeri ilustriranoj činjenici, da su potresi najpogibelniji za krajeve, kojim je tlo aluvialno, a najbezazleniji u krajevih čvrsta, kamenita tla, ili gdje bar to tlo duboko pod površinom neleži. Amplituda je potresnoga titranja u potonjem slučaju malena, kuće ostaju većinom neoštećene, dočim mjesta ležeća na prudju ili na vodom promočenoj naplavini znatno stradaju, premda mogu i podalje ležati od potresnoga ognjišta. Evo za ilustraciju liep primjer. Iza potresa u Klani (istarsko primorje) god. 1870. opazio je Štur, da u mjestu Studni osamljena kuća, ležeća na čvrstih pločastih vapnencih, nije baš ni najmanje trpila, ni najmanje pukotine pokazivala, premda je oscilacija bila toli jaka, da je sve posudje i posoblje porazbacano bilo. Ostalo pako mjesto, ležeće na naplavnom zemljištu, znatno je stradalo, te su se na mnogih kućah srušile stiene i dimnjaci i sgrade bile izprekrižane pukotinami¹. Iz analognoga razloga dakle, radi pomanjkanja čvršćega klisurastog tla, stradala je zapadna pola u pleistoseisti manje nego iztočna, nu zato jakost trešnje nije bila ništa manja.

¹ D. Štur. Das Erdbeben von Klana im Jahre 1870. Jahrb. der k. k. geol. R. Bd. XXI. p. 235.

Nadalje valja da si stavimo pitanje, kako je daleko dosizao potresni val, a da su ga pojedini ljudi još osjetiti mogli. Za me su mjerodavne sljedeće činjenice:

Najveća udaljenost medju dvjema djakovačkim potresom uzdrmanima točkama (Karlovci—Csurgo) iznaša $33\frac{1}{4}$ geog. milje. Ako uzmemo, da površina potrešena tla ima kao obično oblik ellipse, tad velika os nemože biti kraća nego naznačena maksimalna udaljenost. Spustimo sada od grada Baje na Dunavu kao od najudaljenijega mjesta sj. sj. istočno od crte Csurgo-Karlovci okomicu na rečenu crtu, tad ćemo opaziti, da je ona okomicom gotovo prepolovljena. Mala os elipse leži dakle njegdje u smjeru Baja-Derventa. Na protivnoj strani te suponirane male osi i j. j. zapadno od duge osi imamo dvie točke zabilježene, gdje se je potres osjetio, a to je Tuzla i Stara Gradiška. Prvo je mjesto udaljeno od Baje 25 a drugo 24 geogr. milje. Buduć da su i te točke sadržane u potresnoj elipsi, to možemo sigurnošću uzeti, da mala os potresne elipse nije kraća od 24 g. milje. Ako konstruiramo elipsu, kojoj je velika os $33\frac{1}{4}$ milje, a mala 24 g. milje, dakle sa ekscentricitetom 0'693, tad se zaisto možemo osvjedočiti, da je jedan kraj male osi najudaljenija točka ciele elipse od drugoga kraja male osi. Iz toga dakle sledi, da mala os potresne elipse zaista nemože biti kraća od 24 g. m. Prema omjeram male i velike osi dobivamo računom, da se prigodom djakovačkoga potresa najmanje 600 četv. geogr. milja tla potreseno. Potresna površina djakovačkoga potresa bila je dakle bar deset puta veća od potresne površine zagrebačkoga od god. 1880¹.

Gosp. dr. Franjo Schafařík u Budimpešti opredielio je potresnu površinu sa jedva više nego 400 četv. g. milja². On opisuje potreseno tlo nepravilnom krivuljom, izlučujuć sva ona mjesta, odakle je dobio negativnih potresnih viestih. Ako uzmemo njegov razpravi dodan tlovid za izhodište, naći ćemo, da potresnom krivuljom opisano tlo, imajuć za južnu granicu Savu, pokriva površinu od

¹ Kušao sam po istih načelih proračunati površinu potresena tla prigodom zagrebačkoga potresa od 9. studenoga 1880. Veliku os opredielio sam sa 102 geogr. milje, a malu sa 75 g. m. Potresena površina iznosila bi dakle najmanje 6008 četv. g. m., što se posve dobro slaže s rezultatom dobivenim po gosp. prof. budimpeštanskoga sveučilišta M. Hantkenu (Das Erdbeben von Agram im J. 1880), koji također uzimlje, da potresena površina nemože biti manja od 6000 četv. g. m. Oba rezultata, posve samostalno dobivena, dokazom su, da istina nije daleko i da je potresena površina prije veća nego manja.

² Földt. Köz. XV. knj. 1885 p. 211.

6962 mm³. Da se proračuna prava površina potresena tla, valja uzeti kao osnovu udaljenost dvaju gradova na tlovidu. Uzeo sam udaljenost Pečuha i Broda, koja iznosi 14 $\frac{1}{8}$ g. milja, a mjeri na tlovidu 56·4 mm. Iz tih elemenata može se proračunati površina potresenoga tla sa 436 četv. geog. milja.

Ako sad idemo iztraživati, koliko toga potresenoga tla otpada na Slavoniju (s malim dielom Hrvatske) i na Ugarsku, vidimo, da na prvu otpada gotovo isto toliko kao i na drugu (219 četv. g. m. napram 217). Ako je tomu tako, je li moguće, da susjedna Bosna, koja je potresnoj točki (bolje liniji) puno bliža, nije bar isto toliko potresena, koliko i udaljenija Ugarska? Dodajmo k predidućim 436 četv. geogr. milja još 200 četv. g. m. otpadajućih najmanje uzeto na Bosnu, tad dobivamo broj, koji se znatno približaje broju dobivenu iz mjera u predidućem naznačenih velike i male osi (626 četv. g. m.).

Koliko pako vriede negativne potresne viesti, evo primjera. God. 1872. 31. listopada bijah sa gosp. M. Baraćem (sada na Rieci) u prvom katu prirodopisnoga muzeja u živahnim razgovoru. Oko podne uzdrma se kuća, kanó da se je kup drva u podrumu srušio. Neznadosmo, što je; gosp. Barać pomisli na potres, ja pako na kakovo rušenje u stanu pod nami. Napokon se ujedinišmo u tom, da to nije ni bio potres. Od podneva do tri sata po podne zaboravio sam već na dogodivše se u muzealnoj sgradi, te sam bio nemalo iznenadjen pripoviedanjem njekolicine, da su osjetili potres, dočim većina nije ništa osjetila. Da toga dana slučajno, kao što se je to češće događjalo, u dolnji grad pošao nisam, sutradan o potresu već nitko razgovarao nebi, te bi ja na brzojavni ili pismeni upit mirnom dušom odgovorio, da 31. listopada rečene godine potresa u Zagrebu nije bilo, premda sam ga dobrono osjetio. S toga nemogu negativnim viestim dati one važnosti, koju daje g. dr. F. Šafarić, i uvjeren sam, da se je potres n. pr. u Mohaču, koj je po g. Šafariću iz potresne površine izlučen, bar tako jako osjetio kao u Baji, koju uklopljuje.

Da iz Bosne neimamo gotovo nikakove viesti, nesmiije nas čuditi, uvažujuc tamošnje vjerske i socijalne odnošaje.

Preostaju nam još njeka razmatranja o potresnoj elipsi. Omjera velike osi napram maloj jest po prilici kano 11 i 8. Ekscentricitāt = 0·693. Orientiranje glavne osi može se uzeti, da teče približno poredno sa linijom Curgo-Karlovci ili od istoka jugoistoka prama zapadu sjevero-zapadu (125° J—Z 25° Sj.) Položaj njezin je

na sjevernom obronku zapadno-slavonskoga gorja s kojim je gotovo istosmjerna. Je li ovaj paralelizam velike osi potresne elipse i gorja slučajan? Vjerovatnije je, da nije slučajan. Dokazana je i mnogimi primjeri podkripljena činjenica, da se potresi dalje šire uzpored sa vladajućim gorjem nego okomito na isto. Samo nesmiemo pomišljati, da je nad površinom tla uzdižuća se gora uzrokom, da se potres okomito na smjer gorja teže razprostire. Poglavitom zaprekom su cielu debljinu kore presiecajuće diaklaze (pukotine), koje u velikom broju teku uzpored a gorjem, te su uzrokom postanka njegova.

Zanimivo je i to, da je velika os pleistoseiste orientirana dosta točno od iztoka prama zapadu, dočim bi se očekivati moglo, da će smjer obijuh biti poredan. Ova je anomalija donjekle protumačena, ako se uzme, da je prigodom djakovačkoga potresa više samostalnih potresnih linija stupilo u akciju, kako će to postati vjerovnim iz sljedećega razmatranja.

Mnogostručnost potresnih ognjišta.

R. Mallet opisujúc veliki neapolitanski potres od god. 1857. označuje za pojedina mjesta smjerove, odakle je udarac došao. Ti se smjerovi kadkada razilaze za 120° . Svojemu glasovitomu djelu: „*The first principles of observational seismology*“ dodaje na koncu tlovide, na kojih se jasno pokazuju dva nezavisna potresna područja. Velika os glavnoga područja teče od sjevero-zapada prama jugo-iztoku, a drugoga od iztoka sjeveroistoka prama zapadu sjevero-zapadu. Mallet tumači taj pojav odrazom i lamanjem potresnoga vala na gorju. Sorrentinskoga poluotoka, kojega najviša točka, Monte S. Angelo, dosiže visinu od 1520 metara, te se nalazi upravo na onom mjestu, gdje se dva gorska sustava križaju.

Čudnovato je svakako, da se takovo križanje, lamanje i odraz potresnoga vala, neopaža i kod drugih masom znamenitijih gorah potresena tla. Tu je n. pr. Monte Terminio, uzdižući se do visine od 1832 metra nad morem, pa njegova masa nemuti ni najmanje čistoću elipsoidne krivulje. To nije Mallet-a ni najmanje smetalo, da uporabom komplicirana matematičkoga aparata dokaže samo ono — što je već prije predmnievao. Do ideje, da bi ovdje mogle postojati bar dvie potresne linije, nije se uzpeo.

Nu već Štur iztaknuo je, opisujuć potres u Klani dogodivši se 1. ožujka 1870, da jedan te isti potres nema samo jedno potresno

žarište. Nakon savjestne i objektivne diskusije svih podataka učinilo mu se je, kano da su bila dva potresna žarišta, jedno u Hrvatskoj (on ga stavlja negdje kod Karlovca), a drugo kod Ljubljane¹.

Hans Höfer opisuje u spisih bečke akademije potres u Bellunu, dogodivši se 29. lipnja god. 1873, konstruirao je izoseistu takova oblika, kakov bi morao biti, da su dvie potresne linije, koje se kod jezera Santa Croce sieku. Jedna teče od izтока prama zapadu poredno sa glavnimi alpinskimi nizi. Tu liniju nazivlje on *ljubljskom pukotinom* (Laibachspalte). Druga linija teče od sjevero-zapada prama jugoistoku uzpored s Apenninom, s prolomom jadranskoga morja, s Dinarom itd. Tu liniju nazivlje on *jadranskom pukotinom* (Adriaspalte). Te dvie linije nesamo da dobro tumače nepravilan oblik izoseiste (crte suvremena potresa) nego takodjer smjerove potresnih udaraca, pače interferenciju potresnih vala na toliko, da na mjestih, gdje bi potres morao biti najjači, nije bilo nikakova kvara, posred kraja pokrivena ruševinami.

I prigodom djakovačkih potresa bilo je anomalija u potresnom smjeru, koje se nemogu tek subjektivnošću motritelja protumačiti, osobito ako se prosti narod o smjeru izjavi, jer u narodu je smisao za orijentaciju napram stranam svieta veoma živahan. Neka mi bude dozvoljeno iztaknuti sva ona mjesta, gdje se je anomalija u potresnom smjeru manje više jasno opažala:

Tomo Gjurić iz Gornje Bebrine, iztočno od Broda, a š njim i drugi njeki Bebrinčani pripoviediše, da je udarac došao od polnoči, dakle od Dilj Gore.

Gosp. M. Dugački u Brodu na Savi osjetio je, da je udarac došao od zapada, a gosp. C. Haul da je došao od jugozapada a tekao prama sjevero-istoku. U sredini izmedju ova dva smjera leži Motajica planina u Bosni.

Prigodom moga posjeta sela Dubočca u Bosni pripoviedali su mi Dubočki trgovci na čaršiji (trgu) suglasno, da je trešnja i tutnjava došla od zapada. U tom smjeru leži takodjer Motajica.

U Staroj Gradiški zabilježio je gosp. Hoffmeister, da je trešnja od jugo-zapada. U tom smjeru leži Kozara planina.

Više Herkanovčana posvjedočiše mi, da je trešnja došla od juga, dakle od istočnoga ogranka Dilj Gore.

¹ D. Štur, Das Erdbeben von Klana. Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanst. Bd. XXI. p. 263.

Gosp. Vidor Kery zabilježio je, da je trešnja u Pećuhu došla od sjevero-iztoka i tekla prama jugo-zapadu. Gosp. dr. Fr. Šafařík označuje ovaj smjer vjerovatnijim. Na sjeveru i sjevero-iztoku Pećuha leži pećuhska gora.

Župnik u Poderkavlju K. Hager i Poderkavljani označuju jedno-glasno smjer potresa od sjevera prama jugu. Dakle je opet trešnja mogla samo od Dilj gore doći.

Iz Slatine javljaju, da je udarac došao od juga, dakle od grebena, na kojem se nalaze najviši vrhunci zapadno slavonskoga gorja.

U Tovarniku označuju smjer potresa od iztoka prama zapadu, dakle od Fruške gore. Isto tako došao je udarac u Čereviću od Fruške gore, te tekao prama Dunavu.

U području zapadnoga slavonskoga gorja, malo ne na svih mjestih opažanja, zabilježeni su smjerovi posve anormalno, na pr. u Kondriću, Koški, Kutjevu, Levanjskoj Varoši, Pakracu i Požegi, označeni su smjerovi pretežno od zapada. Dopuštamo, da ima dosta subjektivnoga shvaćanja u označenju potresnoga smjera, nu za sve slučajeve bila bi to pogreška utvrditi. Bolje odgovara i teoretičnom shvaćanju i znanstvenom uvažanju svih činjenica, da se uzme više potresnih linija, koje, nalazeć se u stanju napetosti, kod svakoga jačega iz vana dolazećega povoda u akciju stupaju. O sudjelovanju drugotnih potresnih linija kod većih potresa svjedoči kao neoboriva činjenica opažanje suvremenoga potresa u Pećuhu. Osiek je od potresnoga centra odaljen kojih 45 kilometara, a Pećuh oko 91·5 kilometara, dakle bi trešnja u Pećuhu morala bar četiri puta biti slabija nego u Osieku, ako bi se u obće i osjetila. Pa ipak sliedi iz svega, da je trešnja bila jača u Pećuhu. U Osieku nije zabilježen ni najmanji kvar, premda grad leži na naplavnom tlu, dočim je istodobno u Pećuhu zid pukao i žbuke se odlupilo, (prof. Vidor Kéry) i kućna zvonca zazvonila (prof. dr. P. Gereceze)¹. K tomu udara u oči, da su sva mjesta između Pećuha i Drave slabije potres osjetila nego sam Pećuh. Pećuhska gora je poznato samostalno potresno zemljište, te ima svoje potrese nezavisno od drugih. Ovaj put je trešnja u tom kraju pratila trzanje djakovačke potresne linije.

¹ Földt. Közl. XV. knj. 1885 p. 210.

Brzina potresnoga vala.

Kod predidućih znamenitijih potresa kušali su opredieliti brzinu potresnoga vala i dobiveni su, kako se drugačije ni očekivati nemože razni rezultati. Ponajprije teško je kontrolirati vrijeme opažanja na raznih mjestih, a napokon, ni tlo nije na sve strane jednako, ovdje je klisurasto, tamo rahlo, a i same diaklaze (pukotine) u kori zemaljskoj zaprekom su propagaciji potresnoga vala.

Najmanja dosad proračunana brzina potresnoga vala jest kod potresa u Žilini (Sillein) 15. sieč. 1855. Schmidt našao je brzinu od 206 metara u secundi. Seebach sa svoje strane proračunao je za potres u srednjoj Njemačkoj, dogodivši se 6. ožujka 1872, brzinu potresnoga vala sa 742 metara u sekundi. Iz sedam raznih potresa, opisanih po Schmidtu, Malletu, v. Seebachu, Lasaulx-u i Schumacheru, dobivamo srednju brzinu potresnoga vala sa 416 metara u sekundi.

Mi za stalno nemožemo imati pretenzije iz naših manjkavih hrometričkih podataka proračunati brzinu potresnoga vala, to je zadaća, koja spada na eksperimentalnu geologiju, te se je već i kušalo proizvodjanjem umjetnih potresa u rudnicih, uz sva pomagala točna opažanja, opredieliti brzinu potresnoga vala. Nu i mi smo se bavili tim predmetom, samo što smo stvar okrenuli, te ju upotriebili za približnu ocjenu točnosti opažanja vremena.

Suvišno je ocjenjivati sve podatke vremena, kad je potres nastupio, jer će se kod mnogih već iz pregledne tablice moći razabrati, da je vrijeme netočno zabilježeno. Ovdje ćemo samo njeke podatke primjera radi navesti.

Vrieme nastupivšega potresa u *Bošnjacih* zabilježeno je prekasno, jer je diferencija izmedju Dragotinskoga (proračunanoga) vremena (8h 58m 25s) prevelika, naime 985 sekunda, što daje brzinu potresnoga vala od samo 42 metra u sekundi, a to je očito premalo.

Isto tako je prekasno naznačeno vrijeme za *Novu Bukovicu*, jer je brzina od dobivenih $48\frac{1}{4}$ metra u sekundi premalena.

Po dopisniku „Drave“ osjetio se je u *Brodu* na Savi potres dne 24. ožujka u 9 sati na večer, napram Dragotinskom vremenu je to diferencija od 85 sekunda te je za udaljenost Broda od Dragotina, iznoseću 26 kilometara, brzina potresnoga vala 306 metara, što je posve dopustljivo, te se može uzeti, da je vrijeme koju sekundu manje ili više približno točno. Naprotiv tomu nemože se primiti vrijeme naznačeno po gosp. Dugačkomu, brzjavnomu či-

novniku u Brodu, jer daje brzinu potresnoga vala od samo 38 metara u sekundi.

Vrieme zabilježeno u *Dalju* takodjer se neodaljuje puno od istine, daje naime brzinu potresnoga vala od 222 metra. Naprotiv već je prekasno naznačeno vrieme u Velikoj Kopanici, jer daje samo brzinu od 147 metara.

Zabilježujući vrieme potresa u *Novoj Gradiški* gosp. F. Hoffmeister najviše se je od svih motrioca približio istini. Vrieme, kad je potres nastao, označuje isti gospodin sa 9h 2m, dakle je diferencija napram Dragotinskom za 205 sekunda, a za udaljenost Nove Gradiške od Dragotina uzetoj sa 72 kilometra brzina potresnoga vala 351 metar u sekundi.

Po dopisniku „Pozora“ u broju 76. osjetio se je potres u *Kutjevu* u 9 satih. Napram Dragotinskom vremenu je to diferencija od 85 sekunda. Kako udaljenost iznaša 40 kilometara, to bi se dobila brzina potresnoga vala od 470 metara u sekundi, što približno odgovara srednjoj brzini potresnoga titranja u kori zemaljskoj, s toga je i vrieme dosta dobro označeno. Zato se druga oznaka vremena u „Pozoru“ br. 74. sa 9h 15m ima zabaciti, jer bi se u tom slučaju potresni val gibao brzinom od samo 40 metara u sekundi.

U *Osieku* najviše se je istini približio gosp. dr. Zoch, zabilježujući potresno vrieme sa 9 satih 2 $\frac{1}{2}$ minuta. Po njegovom navodu imao bi potresni val brzinu od 191m u sekundi, što je svakako nješto premalo, no nije puno odaljeno od dosad opažanoga minimuma drugih potresa. Ostale oznake vremena sve su puno netočnije.

Po „Narodnih Novinah“ osjetio se je potres u *Petuhu* u 9 satih 4 minuta. Ova oznaka vremena daje srednju brzinu potresnoga vala od 280 metara, što dosta dobro odgovara dosad opažanim brojevom.

Iz *Požege* predleže dvie oznake vremena. Gosp. I. Tkalčić bilježi 9 satih 5 min., a neimenovani dopisnik „Nar. Novina“ (br. 71.) nješto poslie 9 s. Ako bi uzeli prvu oznaku dobili bi napram Dragotinskom vremenu diferenciju od 375 sekunda, ili za udaljenost Požege od Dragotina brzinu potresnoga vala od 133 metara u sekundi, što je svakako nješto premalo. Potresni udarac osjetio se je u Požegi najkašnje 1 minutu poslie 9 satih.

U *Rajevu Selu*, *Valpovu* i *Vukovaru* zabilježuju vrieme potresnoga udarca sa 9 satih. Razumije se po sebi, da se tim namjerava

samo približno vrijeme označiti i da je valjda udarac nekoliko sekunda kasnije nastupio. Nu ako i ovo vrijeme uzmemo za izhodište računa, vidimo, da brzina potresnoga vala time dobivena ostaje u granicah dosada opažane brzine. Za prvo mjesto dobivamo brzinu od 588 met., za drugo 529 met., a za treće 640 met.

Ima i takovih navoda vremena, koji se na prvi pogled kao posve netočnimi očituju. Tako se na pr. u *Apatinu* zabilježuje vrijeme sa 8 s. 45 m. — 9., u *Kaposváru* sa 8 s. 58 m., u *Osieku* sa 8 s. 30 m. („Agr. Zeit.“ br. 71.) U ostalom urah idućih 5—10 minuta kasnije ili ranije od željezničkoga ili pravoga vremena ima većina, s toga nas takovi navodi nesmiju ni najmanje začuditi. Zato je i većina navoda potresnoga vremena prigodom djakovačkoga potresa također netočna.

O povratku studeni mjeseca svibnja.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 22. svibnja 1886.

PRAVI ČLAN JOSIP TORBAR.

Svetci Pancratius, Servatius i Bonifacius na zlu su glasu u ljetopisih meteorologije, kao što je i kod nas poznato; jer obično ovih dana spadne toplota tako nizko, da gospodarom na srcu odlahne, kad ove dane sretno prevale. I zbilja je to u meteorologiji čudnovat pojav, da toplota, koja je kadšto već drugom polovicom ožujka, ali obično mjeseca travnja, vegetaciju do očividnoga razvitka izazvala, mjeseca maja udari tako natrag, da je dosta često pozeba toliko napredovale vegetacije neukloniva. Ovaj pojav je tim čudnošiji, što se zbiva najčešće u trećoj pentadi mjeseca svibnja, u koju spomenuti svetci padaju. A taj pojav nije se opazio tek novije vrieme, odkad su se promjene toplote i drugih meteorologijskih elemenata počele na motrilištih bilježiti; ima tomu tragova u najstarijih ljetopisih. Franceska kronika spominje godine 892 i 1118 mjeseca svibnja žestoke mrazove. U ljetopisih Ivana Lindenblatta od g. 1419 u *Riesenburgu* veli se: „so war et also kalt nach Ostern ken Pfingsten, das die Blut vorfros off den Baomen, das wenig fruchte worden von Obs“¹. A Gronau veli u svojem pismu o vremenu u Marki Brandenburg: „am 10. mai 1439 fiel in Braunschweig ein so hoher Schnee, dass die Aeste der Bäume zerbrachen, und die Saat ganz niedergeschlagen wurde“. God. 1353 pao je polovicom svibnja u Sleškoj i Poljskoj debeo snieg, te je ostao šest dana ležati. Pak i ove godine je prve i druge petine svibnja na mnogih mjestih srednje Evrope tolik snieg zapao bio, da su željezničkim vlakovom morali ralicami put da otvaraju. Tako bi se tomu pojavu tragova našlo od najstarije dobe po cijeloj srednjoj Evropi. A kako je u naših priedjelih?

Imade ljudi, koji nepolažu mnogo važnosti na ovaj pojav, držeći da se po koj put slučajno dogodi da upravo u to vrieme zavlada studenija struja, kao što i drugih godišnjih doba, ali da se posebni abnormalni karakter vremena upravo u to vrieme nemože opaziti. Imajući mi preko 25 godina meteorologijsko motrilište, vriedno je svakako, da se u naših bilježkah potraži: je li u nas

¹ Gaea. XVIII. 7.

u to vrieme opaziti toliko sniženje temperature, da bi se tim takova anomalija dokazati dala. Ja ću uspjeh svoje potražbe ovdje u kratko razložiti.

Kad se veli, da prve i druge ili jedne od ove dvie pentade mjeseca svibnja temperatura tako osjetljivo natrag udari, onda mora da je barem druge polovice mjeseca travnja bila viša i poslije treće pentade svibnja da se opet do običnoga stupnja popela. Kad bismo ovu promjenu temperature izmedju zadnjih pentada mjeseca travnja i četvrte pentade svibnja krivuljom predstavili, imala bi nam ova izmedju povišene temperature s jedne i druge strane izkazati u sredini depresiju. Da dobijem traženu krivulju sastavio sam za mjesec travanj poprieknju temperature zadnjih trijuh, a za mjesec svibanj prvih četiri pentada, pak uzamši od njih odstupke od popriečne mjesečne temperature, sastavio sam krivulju za travanj i svibanj.

Krivulja sastavljena je iz podataka, kako su za pojedine pentade mjeseca travnja i svibnja za 21 godinu iz bilježnika našega meteorolog. observatorija složeni.

Mjesec travanj.

Popriečna toplota 12·01° C.

Godine	Za vrieme od	Poprieknja	Odstupci od srednje mjes. temper.
1865	16—20 dana	16·80	+ 4·79
	21—25 "	14·15	+ 2·04
	26—30 "	17·75	+ 5·74
1866	16—20 "	16·00	+ 3·99
	21—25 "	9·25	— 2·76
	26—30 "	15·90	+ 3·89
1867	16—20 "	13·30	+ 1·29
	21—25 "	13·90	+ 1·89
	26—30 "	17·45	+ 5·44
1868	16—20 "	9·95	— 2·06
	21—25 "	14·99	+ 2·98
	26—30 "	13·83	+ 1·82
1869	16—20 "	12·35	+ 0·34
	21—25 "	13·07	+ 1·06
	26—30 "	15·77	+ 3·76
1870	16—20 "	10·90	— 1·11
	21—25 "	16·65	+ 4·64
	26—30 "	9·89	— 2·12

Godine	Za vrijeme od	Poprieknja	Odstupci od srednje mjes. temper.
1871	16—20 dana	15·02	+ 3·01
	21—25 "	14·00	+ 1·99
	26—30 "	13·30	+ 1·29
1872	16—20 "	12·00	— 0·01
	21—25 "	14·90	+ 2·89
	26—30 "	16·12	+ 4·11
1873	16—20 "	13·34	+ 1·33
	21—25 "	9·76	— 2·25
	26—30 "	6·50	— 5·51
1874	16—20 "	13·00	+ 0·99
	21—25 "	18·94	+ 6·93
	26—30 "	9·92	— 2·09
1875	16—20 "	9·16	— 2·85
	21—25 "	11·06	— 0·95
	26—30 "	11·40	— 0·61
1876	16—20 "	12·00	— 0·01
	21—25 "	19·36	+ 7·35
	26—30 "	13·74	+ 1·73
1877	16—20 "	5·20	— 6·81
	21—25 "	7·56	— 4·45
	26—30 "	11·82	— 0·19
1878	16—20 "	14·00	+ 1·99
	21—25 "	13·59	+ 1·58
	26—30 "	13·68	+ 1·67
1879	16—20 "	11·04	— 0·97
	21—25 "	11·78	— 0·23
	26—30 "	10·14	— 1·87
1880	16—20 "	16·84	+ 4·83
	21—25 "	18·24	+ 6·23
	26—30 "	15·46	+ 3·45
1881	16—20 "	11·54	— 0·47
	21—25 "	7·54	— 4·47
	26—30 "	9·34	— 2·67
1882	16—20 "	13·00	+ 0·99
	21—25 "	13·96	+ 1·95
	26—30 "	13·52	+ 1·51
1883	16—20 "	12·80	+ 0·79
	21—25 "	9·50	— 2·51
	26—30 "	13·92	+ 1·91
1884	16—20 "	11·76	— 0·25
	21—25 "	10·18	— 1·83
	26—30 "	12·30	+ 0·29
1885	16—20 "	13·60	+ 1·59
	21—25 "	16·74	+ 4·93
	26—30 "	18·14	+ 6·13

Mjesec svibanj.

Poprična mjesečna temper. 16.39°C.

Godina	Za vrijeme od	Poprieknja	Odstupci od srednje mjes. temper.
1865	1—5 dana	14.4	— 1.99
	6—10 "	21.9	+ 5.51
	11—15 "	19.9	+ 3.51
	16—20 "	20.5	+ 4.11
1866	1—5 "	16.3	— 0.09
	6—10 "	16.9	+ 0.51
	11—15 "	13.3	— 3.09
	16—20 "	11.0	— 5.39
1867	1—5 "	11.3	— 5.09
	6—10 "	18.5	+ 2.11
	11—15 "	22.0	+ 1.31
	16—20 "	17.7	
1868	1—5 "	15.9	— 0.49
	6—10 "	16.5	+ 0.11
	11—15 "	14.0	— 2.39
	16—20 "	14.5	— 1.89
1869	1—5 "	13.47	— 2.92
	6—10 "	18.49	+ 2.10
	11—15 "	20.20	+ 3.81
	16—20 "	20.12	+ 3.73
1870	1—5 "	12.17	— 4.22
	6—10 "	14.45	— 1.94
	11—15 "	19.40	+ 3.01
	16—20 "	21.80	
1871	1—5 "	13.96	— 2.43
	6—10 "	11.82	— 4.57
	11—15 "	18.40	+ 2.01
	16—20 "	14.20	— 2.19
1872	1—5 "	16.30	— 0.09
	6—10 "	18.60	+ 2.21
	11—15 "	16.18	— 0.21
	16—20 "	21.70	+ 5.31
1873	1—5 "	12.20	— 4.19
	6—10 "	14.50	— 1.89
	11—15 "	13.20	— 3.19
	16—20 "	16.90	+ 0.51
1874	1—5 "	9.20	— 7.19
	6—10 "	10.90	— 5.49
	11—15 "	12.00	— 4.39
	16—20 "	10.20	— 6.19

Godina	Za vrijeme od	Poprieknja	Odstupci od srednje mjes. temper.
1875	1 - 5 dana	13·30	- 3·09
	6 - 10 "	17·60	+ 1·21
	11 - 15 "	16·70	+ 3·71
	16 - 20 "	20·10	
1876	1 - 5 "	14·70	- 1·69
	6 - 10 "	9·30	- 7·09
	11 - 15 "	9·40	- 6·99
	16 - 20 "	10·60	- 6·79
1877	1 - 5 "	10·50	- 5·89
	6 - 10 "	13·41	- 2·98
	11 - 15 "	17·10	+ 1·29
	16 - 20 "	15·40	- 0·99
1878	1 - 5 "	16·50	+ 0·11
	6 - 10 "	16·50	+ 0·11
	11 - 15 "	16·00	- 0·39
	16 - 20 "	21·00	+ 4·61
1879	1 - 5 "	9·40	- 6·99
	6 - 10 "	13·36	- 3·03
	11 - 15 "	9·70	- 6·69
	16 - 20 "	14·60	- 1·79
1880	1 - 5 "	11·30	- 5·09
	6 - 10 "	14·41	- 1·98
	11 - 15 "	16·10	- 0·29
	16 - 20 "	12·30	- 4·09
1881	1 - 5 "	14·20	- 2·19
	6 - 10 "	14·14	- 2·25
	11 - 15 "	10·10	- 6·29
	16 - 20 "	16·80	+ 0·41
1882	1 - 5 "	18·90	+ 2·51
	6 - 10 "	16·60	+ 0·21
	11 - 15 "	11·60	- 3·79
	16 - 20 "	10·12	- 6·27
1883	1 - 5 "	13·50	- 2·89
	6 - 10 "	15·66	- 0·73
	11 - 15 "	15·90	- 0·49
	16 - 20 "	17·20	+ 0·81
1884	1 - 5 "	16·04	- 0·35
	6 - 10 "	14·22	- 2·17
	11 - 15 "	20·10	+ 3·71
	16 - 20 "	19·40	+ 3·01
1885	1 - 5 "	15·02	- 1·37
	6 - 10 "	14·60	- 1·79
	11 - 15 "	11·56	- 4·83
	16 - 20 "	12·36	- 4·03

Iz ovoga priegleda, u kojem se popriečna toplota prvih četiri pentada mjeseca svibnja od 21 godine izkazuje, vidi se, da toplota u drugoj ili trećoj, ali najviše u potonjoj znatno natrag udari. To se još jasnije razabire, ako se toplota ovih petina svibnja sravni s popriečnom toplotom zadnjih trijuh petina mjes. travnja. Sravniti ju možemo na više načina. Ako uzmemo za ovo vrijeme od 21 godine odstupke od normalne mjesečne topline u postotkih, vidimo, da u travnju za tri posljednje pentade na 38 pozitivnih padaju samo 24 negativna odstupka, ili u postotkih stoje pozitivni odstupci prema negativnim kao $62\% : 38\%$, dočim odstupci svibanjski za četiri zadnje pentade stoje pozitivni prema negativnim kao $33\cdot75\% : 66\cdot22\%$. Ovdje su si odstupci uloge zamienili, jer dočim u travnju pozitivni gotovo dvakrat nadkriljuju negativne, biva to mjeseca svibnja gotovo obratno. Taj razmjer prikazuje nam se takodjer, ako razliku odstupaka izrazimo termičkom krivuljom, uzamši pentade za abscise, a razliku odstupaka za ordinate. Tuj nalazimo da se pozitivni i negativni odstupci gotovo u istom razmjeru iznad, dotično izpod normalne toplote dižu i spuštaju. Pošto se kod ovoga pojava gotovo najviše naglasuje treća pentada mjeseca, u koju padaju trojica ozloglašanih svetaca, ja sam potegnuo u krivulji spojnu crtu medju popriečnjom druge i treće pentade deblje, da se tim više razlikuje od drugih spojnica. Meteorologij-skimi dakle bilježkama 21-godišnjega opažanja izkazano je, da i kod nas u drugoj ili trećoj, a najčešće trećoj petini mjeseca svibnja temperatura, pošto se prije bila znatno digla, dosta nizko spadne, te su „svetci ledenjaci“ i kod nas gospodarom strahom postali. Iz-taknuvši sám pojav kao nedvojbena, nastaje dakako pitanje: gdje mu je uzrok? Ovo pitanje stavlja se već od stoljeća, ali do dan-danas nije našlo odgovora, dakako takova, koj bi se na sigurnih znanstvenih razlozih osnivao. Jedni pripisuju pojav kosmičkim uzrokom; medju njimi se je za riešenje pitanja ovim putem osobito iztaknuo A. *Ermann*, koj je ovaj pojav još prije 40 godina tumačio uplivom asteroida. Gusto kresanje zviezda svake godine oko 10. kolovoza i 11. studenoga dovelo je Ermanna na tu misao. On naime na široko razlaže¹, da se zemlja na svojem putu dne 7. veljače sastaje s uzlazećim čvorom putanje, kojom asteroidi mjeseca kolovoza tako zvani *perseidi*, a oko 12. svibnja s uzlazećim čvorom putanje, kojom asteroidi mjes. studenoga tako zvani

¹ „Poggendorf Annalen“ sv. 48 str. 582.

leonidi okolo sunca obilaze. U tom susretu zemlje s uzlazećima čvorima asteroidske putanje, sudarajući se radius vector zemlje s onim asteroidske krivulje, prelazi golema, više ili manje gusta hrpa asteroida izpred sunca, te mu oduzimalje toliko topline, da se ovaj manjak na zemlji živo osjeća. On doduše opaža, da se položaj naše zemlje s pozicijom uzlazećega čvora novemberskih asteroida slaže; nu buduć da se iz samih ovih pozicija nemože za sam ovaj pojav toliko dokaza doprinieti, koliko ga meteorologija zahtieva, pak nemogući niti neposrednjim opažanjem na nebu za svoju teoriju dovoljno snage naći, uze Ermann tomu tragove tražiti u historiji, te misli, da jih je i našao u ljetopisih, gdje su zabilježena pomrčanja sunca, kojim nebijaše uzrok konjunkcija mjeseca sa suncem. Schnurrer pripovieda u svojih ljetopisih, da je g. 1547. od 23—35 travnja sunce tako bilo pomrčalo, da je po danu bilo zviezde vidjeti. Ovaj pojav nemogoše astronomi drugačije protumačiti, nego da je nekakva kosmička masa izpred sunca prelazila. *Keppler* je držao, da je to bila nekakova repatična masa, dočim *Chladni* i *Schnurrer* drže, da je pojav dolazio od meteorita, koji su izmedju sunca i zemlje prolazili. Slično pomrčanje opazilo se 1090 i 1208, samo što je kraće vrieme trajalo. — *Messier* piše, da je 17. lipnja 1777 oko pódne preko sunca pet minuta prelazila množina crnih krugljica. Za Ermannovu teoriju znamenita su dva pomrčanja sunca, jedno početkom mjes. veljače 1106, a drugo 12. svibnja 1706, za kojega posljednjega je sunce oko 10 sati tako potamnilo, da su šišmiši počeli okolo letati, te su si ljudi morali u sobah svieće pozapaliti¹. I ove pojave tumači Ermann tim, što golemi rojevi asteroida prelaze izpred sunca, te mu ne samo svjetla nego i topline toliko oduzimlju, da se to na zemlji osjeća. On ova pomrčanja tim većma stavlja u savez sa padanjem toplote na zemlji, što su se zbila na suncu one dobe od prilike, kada se, kako već spomenuh, zemlja na ekliptici sastaje sa uzlazećima čvorovima kolovoskih i studenskih asteroida. Da podkriepi svoju hipotezu, tražio je za vrieme od 10. do 13. svibnja od više godina za njeka mjesta Njemačke, za Paris i London stanje topline, te je pronašao, da temperatura mjeseca veljače od 7. do 12., a svibnja od 8. do 13. znatno natrag udara. Ova hipoteza ima, što se neda tajiti, nješto za sebe, ali ima momenata proti sebi. Jer kad bi ovi Ermannovi asteroidi, kako Arago opaža, sastavljali tako

¹ Arago: *Astronomie populaire* IV. pg. 320.

guste kolobare, da bi prelazeći izpred sunca, ne samo više sati, nego po više dana sunčanu toplinu suzbijali, kako jih nebismo na nebu opazili barem reflexijom sunčanoga svjetla? Pak ako u spomenuto vrijeme mjeseca veljače i svibnja konjunkcija asteroida sa suncem ovomu toliko topline oduzme, onda se to neće osjećati samo u srednjoj i sjevernoj Evropi, već će temperatura iste dobe udariti natrag razmjerno na cijeloj zemlji, što dosad nije izkazano. — Uza sve ove i slične prigovore ostaje ipak Ermannova hipoteza otvoreno pitanje.

Većina meteorologa traži svibanjskoj studeni neposredni uzrok u zemaljskoj atmosferi.

Mnijenje, koje u cijeloj srednjoj Evropi o spomenutoj trojici svetaca (u sjevernoj Njemačkoj Mamertus, Servatius i Pancratius, u južnoj Njemačkoj i kod nas mjesto Mamerta Bonifacius) vlada, dalo je povoda i glasovitomu astronomu i meteorologu *Mädleru*, da ovaj pojav proučava. Od njega izišla je g. 1834 razprava¹, gdje je iz 86-godišnjih meteorologijskih bilježaka za Berlin pronašao, da od 10. pak do 13. svibnja temperatura sveudilj pada, mjesto da raste: „wenn in einem 86-jährigen Durchschnitte von Temperaturbeobachtungen noch ein Rückschritt von 1°.22 (R.) und gerade in derjenigen Zeit, die fast die schnellste Vermehrung der Wärme zeigte, bemerkt wird, so muss diess doch mehr als Zufälligkeit einzelner Jahrgänge sein“². Nu sad je valjalo dokazanomu pojavu uzrok potražiti. On ga je mislio naći u riekah sjeveroistočne Evrope, navlastito u riei *Dwini*, na kojoj da se led počimlje topiti i prema jugu gibati 11. svibnja. Nu kad bi se i ostale rieke sjeveroistočne Evrope, poimence Dina i Neva, u pomoć uzele, teško bi čovjek mogao pristati na mnijenje, da bi ovako malen uzrok tolikim učinkom mogao uroditi, da bi naime od pokrenuta leda nekoliko sjevernih rieka udarila temperatura natrag u prostoru od Pireneja pak blizu do Balkana i sinjega mora, jer ovim prostorom udari spomenute treće svibanjske pentade toplota natrag. Pak osim toga dokazuje Weselowsky³ 20-godišnjim opažanjem, da se led na *Dwini*, na koju *Mädler* najveću važnost polaže, tekar 14. svibnja, dakle kad već toplota opet raste, gibati počme. Nebismo se niti s mnijenjem onih sprijateljiti mogli, koji svi-

¹ Verhandlungen des Vereins zur Beförderung des Gartenbaues. Berlin Poggendorf's Annalen 48 Bd. 595.

² Poggendorf's An. l. c.

³ Schmid's Meteorologie str. 448.

banjskomu pojavu traže uzrok u proljetnomu gibanju leda sa sjevernih strana mora, jer se niti od onud nemiče led tako rano, da bi se posljedice već 10—13 svibnja, pak tolikim obsegom osjetiti mogle. Prošle godine javiše sa Islanda i zapadnih obala Norveške, da je ondje ljeti takova studen bila zavladała, da je snieg padao te su usjevi od mraza mnogo postradali. A putnici javiše iz nutarnje Norveške, da se ljudi nesjećaju ljeti takove studeni¹. Ovdje bi se, kako meteorolozi drže, već mogao uzrok tražiti u mnoštvu leda, koj se s pramaljeća počeo bio sa sjevernih mora kretati u morsku sjevero-atlantsku struju. U ostalom ovo tumačenje podudara se sa sljedećom hipotezom, kojom noviji meteorolozi misle svibanjsku studen protumačiti.

Novije na ime vrieme svedoš meteorolozi, medju njimi na prvom mjestu *Bezold*, tumačenje nagloga padanja temperature mjeseca svibnja na razdjelbu barometričkoga tlaka. S pramaljeća na ime počme se po ovom mnienju naša zemlja ugrievati s juga od sredozemnoga mora, te kod toga igra znamenitu ulogu kopno balkanskoga poluotoka sa svojim sjevernim zaledjem izmedju adrijatskoga i crnoga mora, dakle nizinami Ugarske. Položaj i sastojine ovoga tla su takove, da tuj s napredujućega proljetnoga ugrievanja, navlastito u ugarskih nizinah nastanu mjeseca svibnja znatne pozitivne termičke anomalije, s toga dakako i barometričke depresije. U isto pako vrieme da nastanu na sjevero-zapadu Evrope znatne barometričke anticiklone, koje se dalje prama sjevero-istoku pomiču. Imajući s jedne strane pred očima visoko barometričko stanje na sjevero-zapadu, a s druge nizko stanje u jugoistočnoj Evropi, mora da prema Buys-Ballotovu pravilu potegnu preko srednje Evrope prama jugu sjevero-istočni vjetrovi, koje prati uz vedro nebo suh studen zrak, a posljedica su jim svibanjski mrazovi. Tako bi po mnienju *Bezold*-ovu kobni svetcı ledenjaci bili rodjeni Magjari, budući da sjevero-istočnu struju izazivlju termičke anomalije ugarskih nizina. Ali poraz dolazi sa sjevernima i sjevero-istočnimi vjetrovi od Švedskih obala te bi prema tomu, opaža *van Bebbber*², toliko razvikani ledenjaci bili Švedjani.

Iz mnogogodišnjih meteoroloških opažanja pronašlo se u istinu, da je mjeseca svibnja tlak uzduha Evropom tako razdijeljen. Nu je li tim svibanjski pojav protumačen i sveden na pravi uzrok?

¹ Nature. Vol. 32 pg. 427.

² Zeitsch d. oest. Gesellschaft f. Meteorologie Bd. 18. S. 145 etc.

Znajući o kojih uvjetih visi poremetnja ravnoteže u zemaljskoj atmosferi i prema tomu razdjelba barometričkoga tlaka, to bi bio naš svibanjski pojav u toliko protumačen barometričkom presijom i depresijom, u koliko ove povlače za sobom opasne po napredovalu već vegetaciju vjetrove. Ali pitanje nastaje, odkud u to upravo vrijeme takova razporednja barometričkoga tlaka? Tuj i opet dolazimo na onaj obćeniti agens, s kojega gotovo sve promjene u zemaljskoj atmosferi nastaju — na toplinu. Da prihvatimo s juga dolazeće ugrievanje kontinenta između adrijatskoga i crnoga mora kao izvor svibanjskih depresija na jugo-istočnoj strani Evrope, mislimo, da se tom mjestnom depresijom nemože protumačiti visoko stanje barometra, kakovo se opaža u to vrijeme cijelom srednjom Evropom. Ako se s jedne strane tvrdi, da visoko stanje barometra na sjevero-zapadu i sjeveru Evrope stoji u savezu sa depresijom na jugu Evrope, opaža se s druge, da visoki tlak na sjevero-zapadnoj i sjevernoj strani Evrope u ovo vrijeme stoji u savezu sa pokrenutim sa sjevernih strana Evrope ledom. Kako naime *Dove* i *Berghaus* izvješćuju, kreću se sa karičkoga mora od Nove-zemlje čitave gore leda, te prelazeći izpod Spitzberga ljuljaju se između Grönlanda i Islanda prama jugo-zapadu, te dopiru do 40° prema jugu. Prije nego jih golf-struja raztapati počme, nagomilaju se ove putujuće ledene mase na plitčini kod Nove Foundlandije do ogromne veličine. Da si predstaviti uzmožemo, kolike su to mase, koje se spomenutim putem sjevernoga atl. oceana svakoga pramaljeća između Evrope i Amerike prama jugu valjaju, evo nekoliko rieči od izvješća, što ga napisao *Couthouy*: „Mjeseca augusta 1827, veli on, vozijah se kraj ledena brda, koje je u 80—90 niti dubokom moru bilo na-jelo. Ono se kolebalo ili okretalo oko sama sebe, a uz to čuo se šum od trvenja i praskanja na 10 do 12 engl. milja. Četvrt milje na daleko bijaše more zamučeno. Na jedanput stropošta se uz strakovito praskanje u pjenit vir“. Mjeseca rujna 1822 vidje isti očevidac takovo ledeno brdo, koje je nasjelo u moru 120—130 niti duboku. Koliki da su ti ledeni balvani, možemo suditi po trećem ledenom brdu, što ga je isti putnik na 28. svibnja 1822 sried Golfove struje ($42^{\circ} 10'$ sj. š i $44^{\circ} 50'$ z. d. (od Greenwicha) 18 engl. milja daleko sa broda srednje veličine vidio. Sa strana spuštahu mu se čitavi potoci vode, dočim se oko vertikalne osi kolebao. Ladjicami nije mu se moglo približiti, jer sa svim tim što je bilo jasno i tiho vrijeme, borili su se

oko sama brda žestoki vjetrovi¹. Ovakovi ledeni bregovi putuju od ožujka do lipnja sjevernim dielom atl. oceana. Gdje se toliko mnoštvo leda topi, tuj će se prema poznatomu zakonu i topline toliko vezati, da će se to padanjem temperature ne samo na moru nego i u atmosferi daleko osjećati. Kako nam *Francis di Macon* svjedoči, padne temperatura mora na 7 engl. milja naokolo takova ledena briega na 12—15° F. izpod srednje mjestne toplote. S toga će temperatura takova mora spasti do blizu smrzavanja tim većma, što se takova taljenica voda, budući neslana, širi i raztječe više površinom nego li dubljinom. S ovako razhladjene temperature sgustne se okolišni zrak, postane teži i tjera barometar u vis. Stegnuvši se sniženom temperaturom uzduh u nižih slojevih razriedi se u viših, pak da se tim poremećena ravnoteža uspostavi, pritječu sa polarnom strujom sve mrzliji slojevi zraka dotle, dok se ravnoteža neizravna. Ovakim pritjecanjem potiskava se barometar još većma u vis, te se tim načinom mogu protumačiti velikimi masami sa sjevernih priedjela, to s morâ to s riekâ priplivala leda uz visinu barometra i sjeverne te sjevero-istočne struje zraka mjeseca svibnja, koje prema spomenutoj depresiji u istočnoj i jugo-istočnoj Evropi u ove priedjele potegnu, te tako temperaturu do onoga stepena sniziti mogu, gdje dobrano već napredovalo vegetaciji opasnom postane. Ovakomisle meteorolozi da su protumačili spomenuti svibanjski pojav, koj se očituje naglim sniženjem temperature. Nu meni se čini, da bi ovim načinom ponješto bila protumačena samo studen proljetna *u obće*; ali nije riješeno osebno pitanje: za što se ovaki prieskok temperature opaža prema stoljetnu iskustvu upravo prve i druge, a gotovo najčešće treće svibanjske pentade. Pa kad bi ugrievanje južnoga diela Evrope bilo povodom barometričke depresije na jugu, koja bi izazvala sa sjevero-zapadnih i sjevernih priedjela Evrope uz visoko stanje studene sjevero-zapadne i sjeverne vjetrove, ne ima razloga, zašto se takova struja sa sjevera prama jugu nebi ciele godine redovito opažala, pošto je adrijatsko more sa svojim zaledjem ciele godine više ugrievano, nego sjeverni priedjeli Evrope. U ostalom ako i jeste toplina glavni agens atmosfernih promjena i razporednje barom. tlaka, nemože se ipak dokazati, da je ova jedini uzrok bar. depresiji. Proučavajući stanje atmosfere po meteorol. izvješćih opažamo, da se depresije pojavljuju sad ovdje sad ondje, gdje jih čovjek prema stanju tempera-

¹ Schmid's Meteorologie str. 251.

ture nebi bio očekivao. Proljetno dakle ugrjevanje južnih priedjela Evrope nemože protumačiti svibanjske studeni.

Proučavajuć povjest meteorologije nenalazimo opravdanom niti primjetbu, da je padanje svibanjske temperature s visine, do koje se prije mjeseca svibnja obično bila popela, lokalne naravi. Istina, po našem pučkom kalendaru nastaje za gospodare bojazan od Filipa do Sofije, t. j. od 1. do 15 svibnja, a tekar 15. prestaje pogibelj. Istina, da imade primjera, gdje je mraz i ovu medju prekoračio, kako se to dogodilo g. 1866, kadno smo 24. svibnja debelim mrazom osvanuli. Ali to se u stoljeću toli riedko događja, da se sa 15. svibnja ipak skrajnja medja mrazova pravilom uzeti može. Ali sa hrvatskim kalendarom slažu se njemački „Eismänneri“ i franceski „les trois saints de glace“, koji padaju u istu pentadu. Pojav dakle, koj je pučkimi tradicijami i meteorologijskimi ljetopisi po celoj srednjoj Evropi zabilježen, nemože se mjestnim pojavom prozvati. Bilo je takodjer i takovih ljudi, koji su postanak pučkih tradicija o pozebi tumačili pučkim praznovjerjem ili sklonošću k misticizmu, kan da bi se tuj radilo o njekih svecih, a ne o stanovitih danih, kada najčešće svibanjske pozebi dolaze. Pojav je dakle i meteorologijskimi podatci izvan dvojbe stavljen, ako mu pravoga uzroka i nemožemo jošte odkriti. Istina je samo to nedvojbeno, da ovaj pojav dolazi sa visokim stanjem barometra po srednjoj Evropi, kako se to i ove godine izkazuje. Uzmemo li naime meteorologijsku kartu od mjeseca travnja i svibnja ove godine u ruke, opazit ćemo, kako se lice atmosfere mienja, čim se mjesecu svibnju približavamo.

Zadnjih dana mjeseca travnja vladaše visok tlak sjevero-zapadnim dielom Evrope, a jugo-istočna strana stajale pod uplivom nizkoga barometra. Već prvoga svibnja zasegnuo je visok tlak srednjom Evropom, ostaviv i nadalje jugoistočni dio pod niskim tlakom, te ostade s malimi promjenami takovo stanje sve do 6., kadno se visok tlak steže više na sjeverni i zapadni dio, dočim se depresija drži istočne strane; ali se opaža tendencija, da se razlika medju visinom i nizinom barometra izjednači. Dne 7. kao da su se razlike zbilja izjednačile, te je celom srednjom Evropom vladao prilično visok tlak. Posljedica ovoga tlaka bijahu većim dielom srednje Evrope sjeverni i sjevero-istočni vjetrovi, uslied kojih je temperatura sveudilj tako padala, da su već 6. i 7. svibnja sa sjevero-zapadnih strana osjetljive mraze javili, koji su izmedju 7 i 8 i dalje prama jugoistoku potegnuli. Jutrom 8. svibnja kao da se katastrofa

završila. Uzporediv meteorol. kartu 7. i 8. svibnja jutrom pokazuje nam znakova silne atmosferske oluje, jer dočim je 7. nakon izjednačenih razlika srednjom Evropom vladala u atmosf. tlaku njeka jednolikost, idući neznatno diferencirane nizine uzpored sa visinama, nalazimo 8. jutrom onu jednolikost potrganu: Sjeverozapad Europe i alpinski priedjeli razdijeljeni su na dvie anticiklone i dvie ciklone. Ovo poremećenje potrajalo je i sljedećih dana, ali na korist srednje Evrope, jer su se maxima povukla visoko prama sjeverozapadu i jugu, u srednjoj Evropi nestalo je s visokim tlakom studenih vjetrova, te se temperatura počela dizati. Što je ovakovu razdjelbu atmosf. tlaka srednjom Evropom ove godine navuklo, i što ju drugih godina navlači, nemože nam dosadanje stanje meteorologije niti nijedna od prije napomenutih teorija protumačiti. Gori spomenuta hipoteza, da bi ove godine tomu povod dao ugrijani sunčanimi zrakami balkanski poluotok sa svojim zaledjem, nezadovoljava, jer meteorologička izvješća neizkazuju mjeseca ožujka niti travnja na jugu toliku toplotu, da bi se balkanski poluotok tako bio ugrijati mogao, kako spomenuta teorija predpostavlja. Jedan od najznamenitijih meteorologa naše dobe van Bebbler veli: „Prema tomu imademo povoda držati, da srednje isobare za III. pentade upravo onim smjerom udaraju, koj smo upoznali kao karakterističnim za povraćanje studeni“.

Iz meteorologije znademo dakle dosad samo toliko sigurno, da su barom. isobare u istinu tako udešene, da su neizbježiva predteča studeni; nu da je upravo ovakovoj razdjelbi atmosf. tlaka u Evropi terestrički povod, to nam dosad nije dokazano, s toga sam rekao, da pitanje o kosmičkom uzroku istoga pojava stoji još otvoreno, te će se na nj samo onda odgovoriti moći, kad bude stanje temperature iste dobe sa svih strana našega svijeta bolje poznato. Jer ako pojav polazi iz kosmičkoga izvora, mora da se to po cielom svijetu osjeća, s toga čuveni meteorolog Köppen dobro opaža: — durch die neuesten Untersuchungen scheinen auf eine wenn auch für Jahrzehnte verschwindende, so doch periodisch sehr ausgebildete Tendenz zu Kälterückschlägen an den speciellen Tagen vom 10. bis 13., oder vom 11. bis 15. Mai zu deuten, und diese zu erklären, werden wol noch manchmal äussere, strengere periodisch wirkende Ursachen, namentlich kosmischer Natur, ins Feld geführt werden¹.

¹ Zeitschr. f. meteor. XIX B. Str. 183.

Predhistorijsko kamenito orudje iz narodnoga muzeja u Zagrebu.

SASTAVIO DOP. ČLAN DR. MIŠO KIŠPATIĆ.

Čitano u sjednici matematičko - prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 5. lipnja 1886.

Neumornom brigom muzejalnoga ravnatelja, gosp. prof. S. Ljubića stekao je naš arheologijski muzej velik broj prijatelja u zemlji, pa je tako uz čedna svoja sredstva upravo u svojoj predhistorijskoj zbirci sakupio veliko obilje kamenita orudja, što ga po Hrvatskoj nadjoše. Kada se je prošle godine muzejalni ravnatelj dao na to, da priredi točan i znanstven katalog, obratio se je na mene, da mu opredielim materijal, od kojega je razno kamenito orudje, što ga muzej ima, napravljeno. Ja sam se tomu pozivu rado odazvao, tim više, što sam želio znati, da li su prastanovnici današnje Hrvatske sami svoje kamenito orudje od domaćega materijala izrađivali ili su već gotovo orudje iz drugih zemalja dobivali. Za iztraživanje uzeo sam dakako samo orudje od kristaliničnoga kamenja, pa kako sam od istoga morao praviti mikroskopske preparate, to mi je ravnateljstvo moglo dati samo onakvo orudje, koje je bilo slomljeno i oštećeno, gdje su se dakle smjeli tanki komadići bez ikakve štete odlupiti. I bilo je to posve dovoljno, jer mi je vanjsko lice najvećega diela orudja jamčilo, da sam u slomljenih i za iztraživanje opredieljenih komadih imao zastupane malo ne sve vrsti kamenja, od kojega je i ostalo orudje pravljeno.

Sve kamenito orudje, što sam ga na iztraživanje imao, pravljeno je od četiri razne vrsti kamenja i to od *antigoritna serpentina*, *amfibolita*, *diabaza* i *sijenita*, pa ću ga ovde po redu opisati i navesti — u koliko se to dade — odakle dotični materijal potiče.

A. Kamenito orudje od antigoritna serpentina.

1. Mlat izkopan na Hiulki kod Novogsela blizu Vinkovaca.

Muzejalni katalog, kojemu su tek prvi arci dotiskani spominje ovaj mlat na strani 42. pod slovom g), a naslikan se nalazi na tabli V. br. 1 i 1a. Dar je to protest. župnika gosp. Karla Stenzla. Mlat je prelomljen upravo na polovici rupe, pa mu manjka stražnji dio. Prednja polovica tako je zašiljena, da joj je brid na vršku veoma uzak, a uz to je nješto odbit. One dvie strane, na koje rupa izlazi, jesu ravne, dočim su druge dvie strane nješto malo zaobljene. Duljina ovako odtrgnuta komada iznosi 11 cm. Pravilna rupa mjeri u promjeru $2\frac{1}{4}$ cm. Širina pri rupi $5\frac{3}{4}$ cm.; visina pri rupi $3\frac{3}{4}$ cm., visina pri vršku $2\frac{1}{2}$ cm. Težina celoga komada 265 gr.

Mlat je liepo izlašten, a materijal vrlo svježa lica. Površje mu je krasno izšarano i to maslinasto zeleno sa velikimi tamo zelenimi, gotovo crnim ljagama. Na svježoj prelomini vide se sitne, maslinasto zelene ljustice. Kamen se daje liepo laštiti i brusiti. Čelikom se lako para. Ako strven prah u staklenoj cievi dovoljno ugrijemo, to se iz njega razvija obilje vodenih para.

Pod sitnozorum prikazuje nam se izbrusak posve biel i proziran i u tom bielom polju pri običnom svietlu nerazpoznajemo pojedine ledčane sastavne dielove. Jedino što se tu vidi, je crna željezna ruda, koja se je nanizala u duge povorke, tvoreć mjestimice mriežotine, koje samo iz daleka nalikuju na one, što ih poznamo iz olivinskih serpentina. Svako iole izvježbano oko upoznati će odmah razliku, koja tu postoji, pa već po samom tom viditi, da to nije običan, olivinski serpentin.

Uz bielu, prozirnuru, koja tvori glavnu sastavinu kamena, vide se tanke kožice po dužini izkalane, vlaknaste rude. Te kožice tvore obično samo tanku prevlaku, jer se pod njom medju unakrštenimi nikoli vidi druga ruda, koju prepoznajemo kao antigorit. Vidi se jasno, da je to samo ostatak prvotne rude, iz koje je antigorit postao. Prevlaka ta pokazuje nješto malo dihiroizma, a u polarizovanom svjetlu vrlo oštre boje, osim ako nije ona pretanka ili već u velike raztrošena. U koliko se daje razabrati, potamnjuje ona pod vrlo malenim kutom, pa neima dvojbe, da je ta ruda, iz koje je serpentin postao, *amfibol*.

Bieli i prozirni dielovi izbruska pokazuju nam medju unakrštenimi nikoli onu istu sliku, što ju je opisao *R. v. Drasche* u raz-

pravi „Ueber Serpentine und serpentinhnliche Gesteine“ (Tscher-
maks Mineral. und petr. Mitth. 1871. p. 1) pri kamenju, što ga je
nazvao „serpentinähnliche Gesteine“. Serpentinu tu rudu opre-
dijelio je kasnije E. Hussak kao *antigorit* (Ueber einige alpine Ser-
pentine, Tschermak, Min. petr. Mitth. 1882, p. 61.). Bielo, pro-
zirno polje razpada nam u polarizovanom svjetlu u pojedine listove,
koji su sad širi sad uži i često po duljini izkalani. Listovi se ti
vrlo često okomito jedan prema drugomu redaju, a gdješto leže i
nepravilno porazbacani. Dok je preparat bio debeo, dotle su listovi
pokazivali medju unakrštenimi nikoli oštre boje, dočim je u tankom
preparatu postala boja siva. Listovi potamnjuju paralelno sa nikoli.
Sva ta svojstva slažu se sa svojstvi *Hussakova* antigorita.

Serpentin ovaj postao je iz amfibolna kamena. Augitnoj rudi
neima tu ni traga

Nalazište ovoga mlata je u blizini Vinkovaca, a neće nam biti
teško naći i kraj, odakle potiče sam materijal. Najbliže nalazište
antigoritna serpentina susrićemo u samoj Hrvatskoj i to u Fruškoj
gori. Drugo najbliže nalazište poznato nam je do sada u centralnih
Alpah u okolici Windisch-Matreyra, Heiligenbluta, Sprechensteina
i Matreyra na Brenneru. Alpinski antigoritni serpentine postali su
poglavito od augitnoga kamenja, jer se u njih, kako je to Hussak
u spomenutoj razpravi dokazao, nalaze uz listnati antigorit sitna
zrnca salita, koji se je kemijskom metamorfozom pretvorio u ser-
pentin. Vidili smo, da u kamenu, od kojega je naš mlat napravljen,
neima salitu ni traga. Nu tim nebi još ništa dokazali, jer u istinu
ima kod Sprechensteina blizu Sterzinga antigoritnih serpentina, koji
su posve nalik na ovaj, od kojega je naš mlat napravljen. Ja sam
te serpentine sa amfibolom spomenuo u svojoj razpravi: „Serpenti-
ni i serpentinu nalično kamenje“, koja je tiskana u 65. knjizi
„Rada“. No da materijal našega mlata nepotiče odatle, nebi nam
toliko govorila silna udaljenost centralnih Alpah, koliko velika bli-
zina spomenutoga nalazišta u Fruškoj gori. U Fruškoj gori i to
gotovo na samom južnom podnožju gore u Kamenitom potoku šire
se ogromne mase antigoritna serpentina. Ja sam te serpentine u
prije spomenutoj razpravi obširno opisao. Tko prolista moju raz-
pravu, naći će medju antigoritni serpentine Kamenitoga potoka na
prvom mjestu opisan kamen, koji se u svih potankostih slaže sa
ovim, od kojega je opisani mlat napravljen. Tu nalazimo uz anti-
gorit jedino još vlaknasti amfibol, ali nevidimo nigdje salita. Pa i
vanjsko lice fruškogorskoga serpentina posve je nalik ovomu, tako

da neima dvojbe, da materijal našega mlata potiče iz Fruške gore. Predhistorijski čovjek u svom jednostavnom životu stajao je mnogo bliže prirodi, pa ju je i bolje poznao, nego ju pozna današnji čovjek. Njegovom bistrom oku nije moglo umaći ono prekrasno kamenje, koje su mu potoci u dolove snažali. U ono vrijeme nije bilo velika prometa, pa je zato čovjek morao gledati, da u vlastitoj zemlji potraži potrebna sredstva, kojimi će svoje potrebe podmiriti. I da je u istinu čovjek u najbližjoj svojoj okolini našao zgodno kamenje za pravljenje kamenita orudja, dokazuje nam ovaj mlat, a imati ćemo zgrade kasnije navesti još nekoliko sličnih primjera.

2. Mlat nadjen u Sisku kod kolodvora.

Muzejalni katalog spominje ovaj mlat na str. 41. slovo b, a poklonio ga je Nikola Sukalić. Mlat je prelomljen upravo preko rupe i u tom stanju mjeri on 12 cm., a teži 376 grama. Obkoljuju ga četiri ravne strane, koje se u postranih bridovih pravokutno sjeku, dočim se na vrhu sastaju u oštar brid kao u kakva dljeta. Rupa je dosta gladka i prikazuje se kao usječen čunj, te joj je promjer s jedne strane $2\frac{1}{3}$, a s druge 2 cm. Visina pri bridu mjeri 3, pri zadku $4\frac{1}{4}$ cm., a širina pri rupi 4 cm. Površje celoga mlata je vrlo liepo izgadjeno i ulašteno. Boje je tamno zelene sa jasnimi pjegami. Svježa prelomina se svietli maslinasto zelenom bojom, a iz nje proviruju sitne nakupine svietlucave željezne rude.

Ako promatramo izbrusak ovoga kamena pod sitnozorum, to ćemo viditi, da u velike nalikuje na onaj prijašnji. Prva glavna razlika, koja nam odmah za oči zapinje, je u strukturi. Antigoritni listovi su naime ovdje veoma sitni, te tvore vrlo gustu, izkrižanu mrežotinu. Željezna ruda je ovdje dosta riedka, te se ne povlači u dugih povorkah, nego joj se zrna drže uvijek na okupu. Amfibolnih listova ni vlakanaca ovdje ne ima, ali zato nalazimo ovdje drugu jednu rudu, iz koje se je antigorit razvio i to je najbitnija razlika. Uz veliko povećanje viditi ćemo naime na pojedinim mjestih sitna, prozirna i nepravilna zrna jedne rude, u kojoj ćemo lako upoznati *salit*. Zrna nam ta predočuju zadnji ostatak augitne rude, iz koje se je antigorit razvio.

Mikroskopska slika ovoga kamena jasno nam kaže, da i on potiče iz Fruške gore. U mojoj razpravi o fruškogorskih serpentinih (Rad, 65.) pokazao sam, da medj antigoritnimi serpentini Fruške gore ima upravo ovakovih odlika, u kojih je sav antigorit postao

jedino iz salita. Neimam dakle razloga podvojiti, da je i za ovaj mlat upotrebljen domaći materijal.

3. Mlat nadjen u Zagorju.

Mlat ovaj darovao je dr. Prelec iz Zlatara. On je prelomljen upravo preko rupe, a nadjen je samo malen zadak. Kamen je blijedo zelene boje sa tamnijimi prugami, koje se mrežasto kame-
nom povlače. Na svježoj prelomini je sivkasto zelene boje.

Pod sitnozorum pokazuje nam se izbrusak od ovoga mlata u običnom svjetlu kao bijelo polje, u kom plivaju cijeli nizovi crne željezne rude.

U samom bielom polju iztiču se mjestimice vrlo mnogobrojna bezbrojna i vrlo nepravilno izrezuckana zrnca jedne rude, koja tako oštro svjetlo lomi, da se tako rekuć dižu iz preparata i to tim više, što se bijelo polje, u kom ta zrna plivaju, u običnom svjetlu gotovo ni nevidi.

Medju unakrštenimi nikoli prikazuje nam se bijelo polje, dakle oni dielovi, koje dotle nismo ni vidili, kao agregat sitnih i dosta kratkih listova *antigorita*.

Bijela zrna, koja oštro svjetlo lome, pripadaju *salitu*, što se ovdje mnogo bolje vidi, nego u prijašnjem primjeru. Ima tu naime većih zrna sa prizmatičnom kalavošču, gdje se može mjeriti kut potam-
njena na 33° . U polarizovanom svjetlu pokazuju sva ta zrna da-
kako vrlo oštre boje. Nadalje vidi se ovdje vrlo jasno, kako se salit pretvara u antigorit. U njegova zrna ulaze naime na svijuh strana novo stvoreni listovi antigorita, pa ima tu svih prelaza, kako se salit tim sve više komada i raspada, da napokon posve izčezne.

I ovaj dakle kamen nerazlikuje u ničem od antigoritnoga serpentina, što sam ga iz Fruške gore opisao, pa neima dvojbe, da mu materijal odatle i potiče.

Medju kamenitim orudjem od antigoritna serpentina odabrao sam upravo hotomice ova tri komada, da ih ovdje opišem, jer sam htio da napose iztaknem ova tri razna nalazišta. Ostalo orudje od anti-
goritna serpentina, što sam ga iztraživao, nepokazuje ništa nova, što nebi u prva tri primjera već spomenuo, pa bi zato bilo su-
višno, da dotična zapažanja ovdje spominjem. Dovoljno je, da iz-
taknem, da sve to kamenje potiče iz Fruške gore. No u muze-
jalnoj sbirci ima još velik broj drugoga orudja od antigoritnoga serpentina, koje nisam mogao za iztraživanje upotrebiti, jer je ono

cielo i tako liepo, da bi ga šteta bilo lomiti. A bilo bi to i posve suvišno. Sve to orudje je po izvanjskom licu tako nalično onomu, što sam ga iztraživao, da posve mirno mogu utvrditi, da i ono potiče iz Fruške gore, a po gotovo, što se je ono našlo u istih onih krajevih, u kojih nadjoše opisane prijašnje vrsti.

Ja ću ovdje u kratko da navedem pojedine vrsti serpentinska orudja i njihova nalazišta.

U muzejalnom katalogu spominju se u I. odsjeku medju neizgladenim predmeti na petom mjestu *jedarke*, *udarači* i *oblutci* kao prvo orudje za rezanje i trvenje kamenja, pa tu nalazimo već četiri komada od antigoritna serpentina. Imamo tu jedan oblutak, koji je nadjen pri željezničkoj postaji u *Rumi*, dočim dva druga potiču sa *Hiulke* kod Novog sela blizu Vinkovaca, dakle sa istoga mjesta, gdje nadjoše i mlat, koji sam na prvom mjestu ove razprave opisao. Četvrti komad je udarač, nadjen u *Zagorju*.

Medju *sjekirami* od antigoritnoga serpentina nabraja muzejalni katalog 39 raznih komada. Jedna sjekira potiče od *Siska*, jedna od *sv. Šimuna*, jedna od *Kašine*, jednoj je ubilježeno nalazište samo „*Hrvatska*“, a svi ostali komadi nadjeni su na raznih mjestih u *Zagorju*,

Medju *mlatovi* ima muzej 13 komada od antigoritna serpentina. Jedan je sa *Hiulke* kod *Novog sela*, jedan je nadjen u *Lonji* kod Sv. Martina, jedan kod *Siska*, jedan kod *Kašine*, a svi ostali u *Zagorju*.

Kladivaca na kotač od antigoritna serpentina spominje katalog 5 komada, a svi su nadjeni u *Zagorju*.

Batova od antigoritna serpentina spominje katalog 4 komada. Jedan je nadjen u *Lonji* kod sv. Martina, a ostali u *Zagorju*.

Medju *raznim predmeti* od antigoritna serpentina spominje katalog 3 komada. Jedan je nadjen kod *Sota* u Sriemu, drugi kod *Račinovaca* uz Savu, a treći u *Zagorju*.

U svem posjeduje dakle naš muzej 68 komada kamenita orudja od antigoritna serpentina, što u Hrvatskoj do sada nadjoše. Najveći dio toga orudja potiče iz Zagorja. Uzrok je tomu nedvojbeno taj, što se u Zagorju pojedini ljudi velikom ljubavju bave sakupljanjem starina, pa što je muzej našao osobita prijatelja u dru Prelcu iz Zlatara, koji je najviše orudja muzeju namaknuo i poklonio. Neima dvojbe, da će se vremenom i u Posavini i u Sriemu naći još obilje sličnoga orudja.

Sama nalazišta serpentinskoga orudja u velike su zanimiva još i u tom, što nam ona pokazuju puteve najstarijega prometa u Hrvatskoj. Antigoritni serpentin, koji su prastari stanovnici današnje Hrvatske pobirali u Fruškoj gori, širio se je prometom po ravnom Srijemu, odatle je putovao uzduž Save, dospio do zagrebačke okolice, obišao i prešao Zagrebačku goru, te tako dospio u Zagorje. Sava je dakle bila onaj naravni put, kojim se promet širio, ona je spojila Zagorje sa iztočnom Slavonijom. Vidići ćemo malo kasnije, da je istim tim putem kamenje iz Zagrebačke gore sa zagorske strane putovalo na iztok. U primitivnom životu tadanjega vremena imalo je kamenito orudje najveću vrijednost, pa je ono u trgovini i prometu zauzimalo prvo mjesto. I predhistorijski čovjek poznavao u celom svom živovanju njekvu vrst luxusa, pa ga je on imao i u kamenitom orudju. Medju svim kamenitim orudjem najljepše je ono od antigoritna serpentina. Ono se najljepše izgledi i izlašti, pa je prekrasne boje. No u čvrstoći i jedrini stoji ono daleko za mnogim drugim kamenitim orudjem. Za obične i teške poslove pravili su ljudi orudje od prostijega i čvršćega kamenja. Mi ćemo takvo orudje od diabaza, sijenita a i amfibolita kasnije još opisati. Orudje od serpentina bilo je po svoj prilici imućnijim i uglednijim ljudem više za ures nego za teške poslove. Požuda za takvim orudjem bila je sigurno vrlo velika, pa se za to nećemo ni čuditi, da ga toliko u Zagorju nalazimo. Za teške poslove nalazio je čovjek vrlo lako u najbližoj okolici dovoljno čvrstoga kamenja, pa takvo orudje nije mnogo ni u promet dolazilo. U tih pojavih vidimo, da je glavno poticalo prometa već u predhistorijsko doba bilo ono isto, što je još i danas. Čovjek je bio uvijek iste naravi.

B. Kamenito orudje od amfibolita.

1. Komad ploče, nadjen na Bedekovštini kod Komora u Zagorju.

Kamenito ovo orudje vrlo je neobična oblika. Ploča je to s jedne strane zaobljena a s druge strane ravna. Na ravnoj strani teče po duljini i sredini plitak i zaobljen žlieb. Na svršetku ovoga žlieba na prelomljenom kraju nalazi se poprieko položena rupa. Muzejalni ravnatelj misli, da bi to mogao biti odlomak od nekoga kalupa. Komad teži 183 grama. Katalog ga spominje na str. 49. broj 17. a nalazi se naslikan na tabli V. broj 22. Dar je to župnika Donata Sokača.

Kamen ove ploče je tamno zelene boje i u tom u velike nalikuje na amfibolno škrljavu kamenje Zagrebačke gore.

Već makroskopski vidimo na kamenu njeku vrst vlaknate i škrljave strukture. U izbrusku pod mikroskopom vidimo, da je glavna sastavina kamenu *amfibol*. Amfibol je tu uvijek vlaknast i iglast i ne ima nikada čitavih okrajaka, nego je uvijek na vrhovih razkidan, Riedko da tu amfibol tvori deblje šibke. Boje je zelene. Pleohroizam mu je uvijek vrlo očit i to sa zelenom i žučkastom zelenom bojom. Gdjekoji komadi pokazuju uz zelenu boju još i ponješto modrušastu, te nas tako sjećaju na glaukofan. U gdjekojih šibkah amfibola, koje pokazuju modrušastu boju vidi se popriečna kalavost. Kut potamnjenja je kod svih ledaca uvijek vrlo malen.' Što se samoga amfibola tiče, to moram odmah ovdje spomenuti, da on posve nalikuje na one, koje nalazimo u amfibolnih škrljavcih Zagrebačke gore. I oni pokazuju vrlo često pri zakretanju doljnega nikola modrušastu boju, te se na njih vidja popriečna kalavost.

Amfibolne šibke leže u preparatu nepravilno porazbacane, pa gdje nisu na gusto, tu ostavljaju prosto nepravilna oka, koja su izpunjena bielom, prozirnou rudom. Sudeć po sivoj boji, što ju ta ruda medju unakrštenimi nikoli pokazuje, rekao bi, da je ta biela ruda *glinenac*, premda sraslaca kakvih nisam mogao nigdje naći. U zagrebačkih amfibolnih škrljavcih pojavljuje se *glinenac* dosta često.

Treća sastavina ovoga kamena je *epidot*. On se tu pojavljuje u neizmerno sitnih zrnica, te je razasut po svem izbrusku u velikoj množini. Boje je on bledo žute. U amfibolnih škrljavcih Zagrebačke gore je epidot bitna i glavna sastavina. No u svih izbruscih, što ih ja posjedujem od zagrebačkih amfibolnih škrljavaca uvijek je epidot krupnijega zrna, a nigdje ga neima ovako sitna kao u ovom kamenu. Naravno je, da to nebi moglo govoriti za to, da ovaj kamen nepotiče iz Zagrebačke gore.

Napokon moram napomenuti još jednu rudu u ovom kamenu, koja ga najviše u oprieku dovodi sa zagrebačkimi amfibolnimi škrljavci. Po izbrusku leže naime na sve strane porazbacana nepravilna zrna ili bolje rekuć guste gomilice crne i neprozirne rude, koju doslje nisam našao u amfibolnih škrljavcih Zagrebačke gore. Kristalično kamenje Zagrebačke gore nije doslje nigdje mikroskopski iztraženo, a opisano je u nekih starijih razpravah, kojimi su prema tadanjem stanju znanosti kušali makroskopski ustanoviti narav pojedinoga kamena. Te razprave ni nespominju amfibolnih

škriljavaca, a sve što ja ovdje spominjem o tom kamenju, to znam samo po mojih vlastitih preparatih, koje sam si zadnjih godina napravio. Moja iztraživanja nisu još dovršena, no to mogu reći, da dosada ove crne rude nisam našao. Tim dakako još nije izključena mogućnost, da se nebi i takav oblik amfibolna škriljavca mogao naći. Samu mineralogičnu narav ove crne rude nisam mogao sigurno ustanoviti. Željezna ruda to po svoj prilici neće biti. Solna i dušična kiselina nije ju ni najmanje promienila, a ne vidi se tu ni traga kakvoj raztrošini, da bi mogli na željeznu rudu zaključiti. Lice, u kom se ta ruda prikazuje, upravo je onakvo, kakvo ga vidjamo pri ugljevitoj materiji. Kada sam malene komade tankoga preparata u velikoj jari žario, nisu se te crne čestice u boji ni najmanje promienile, premda bi to ipak mogao biti grafit.

Po svem ovom, što sam do sada o kamenu tom naveo, nije sigurno, da on potiče iz Zagrebačke gore. Za sada se to bar dokazati neda.

2. Mlat iz Zagorja.

Od ovoga mlata nadjen je samo prednji odlomak do polovice rupe. Sprieda svršuje on ravnom, okruglom površinom, dočim su mu postrane strane zaobljene i liepo izgadjene. Rupa je nakoso izdjelana, te je na jednoj strani širja nego na drugoj. Od rupe pa do vrška dug je 4 cm. Visina u rupi mjeri $3\frac{1}{2}$ cm., promjer na vršku 2 cm., širina na rupi 4 cm. Teži ovako 155 gr. Mlat se taj spominje u muzejalnom katalogu na strani 43. slovo *a*, a naslikan je na tabli V. br. 2. Za muzej ga je nabavio Levin Horvat.

Kamen ovoga mlata je tamno zelene boje, a u njem se po duljini vuku biele pruge, koje su po prilici 1 mm. široke. Na okomitij prelomini prikazuju se te pruge kao malene biele pjege. Izbrusak prikazuje se u tom istom pjegavom licu.

Pod mikroskopom razabiremo jasno biele pjege i zelenu masu. *Biele pjege* sastoje od malo ne posve bezbojnoga ili samo slabo zelenoga listnatoga amfibola i od nepravilnoga zrnja *bieloga epidota*. *Zelena masa* sastoji od sitnijih i krupnijih listova *zelena amfibola*, a po tih listovih leže obilna, jajolika zrna *bieda epidota*. U tih zelenih ljagah proteže se izmedju zelenoga amfibola ona ista biela tvar (bezbojni amfibol i epidot), koja i zasebice tvori biele pjege samo u mnogo manjoj množini.

Zeleni amfibol pokazuje očit dikroizam u jasno žutoj i modrušasto zelenoj boji. Kut potamnjenja nepresize 22° . U polarizovom

svjetlu pokazuje vrlo oštre boje. Oblici su posve nepravilni bez ikakvih obrisa, no nikad nisu iglasti, nego uvijek listnati i krpasti. Prizmatička kalavost nije uvijek razvijena i ne ide uvijek cijelom duljinom leđa.

Cielokupno lice ovoga kamena je takvo, da ono u velike naličuje na ono, što ga pokazuju amfiboliti iz Fruške gore, koji se nalaze u neposrednoj blizini antigoritna serpentina. Točno u ovom obliku nisam doduše našao kamena u Fruškoj gori, no tu ima toliko raznovrstnih prelaza, da ni najmanje nedvojim, da materijal ovoga mlata iz Fruške gore potiče.

Medju kamenitim orudjem našega muzeja imade još dva komada, koja su napravljena od amfibolita, ali ih nisam mogao mikroskopski iztraživati, jer ih nisam smio lomiti. Jedno je neprobušena sjekira, koja je nadjena u *Zagorju*, te joj materijal po svojoj prilici potiče iz Zagrebačke gore. Drugi komad je mlat, koji je izkopan kod Babske u *Sriemu*, a materijal mu valjda potiče iz Fruške gore.

U muzealnoj sbirci nalaze se tri vrlo krasna komada, za koja se veli, da su napravljena od *nephrita*. Jedno je glodalo iz Samotovca, drugo je sjekira sa otoka Krka, a treće je dljeto iz Dalmacije. Meni je vrlo žao, da nisam smio od toga orudja napraviti mikroskopske preparate, da se opredieli točno mineralogijska narav toga kamena. Bilo bi to vrlo zanimivo poglavito radi toga, što novija iztraživanja sve više pokazuju, da se pod nephritom skriva ciela hrpa raznoga kamenja, koje moramo uvrstiti sad u augitno, sad u amfibolno kamenje, a vrlo često opet u antigoritne serpentine.

C. Kamenito orudje od diabaza.

1. *Sjekira iz Zagorja.*

Sjekira ova je na tupoj strani upravo preko rupe prelomljena, te joj manjka zadak. I brid je ponješto odbit. Rupa je čunjasta, te ima promjer na jednoj strani 2 cm. a na drugoj $1\frac{3}{4}$ cm. Preostali komad dug je $10\frac{3}{4}$ cm.; visina na bridu i zadku iznosi $3\frac{1}{2}$ a po sredi 4 cm., a širina na rupi 4 cm. Ovako teži 237 gr. U muzealnom katalogu nalazimo tu sjekiru spomenutu na str. 37 sl. k. Dar je to dra. I. Prelca.

Površje samoga kamena je sitno izšarano, a šaru tu tvore sitni ledci gliuena, iz medju kojih se protežu mutno zelene ljage. Da

je kamen već u velike raztrošen, svjedoči nam njegova sivkasta boja, koja prelazi u hrdjastu.

Pod mikroskopom vidimo na izbrusku, da je kamen čisto zrnate strukture. U izbrusku razpoznavamo kao sastavine: plagioklas, augit, amfibol i titanovo željezo, čemu se pridružuje u vrlo malenoj množini još i kremen, koji je tu kao što i amfibol sekundaran. Pojedini sastavni dielovi su osim titanova željeza vrlo raztrošeni. Neima dvojbe, da je kamen taj bio već onda raztrošen, kada su ga za orudje priredili, jer su ljudi onda većim dielom kupili materijal za orudje po potocih, dakle uzimali valutice, koje je voda sniela.

Augita nalazimo u preparatu vrlo malo, jer se je najveći dio već pretvorio u amfibol. Gdje su mu se ledci još sačuvali, tu su se uvijek razpali u pojedina razlučena zrna. Zrna su ta jasno svietle boje. U polarizovanom svjetlu pokazuju ona vrlo oštre boje, a gdje se na zrnih vidi izražena kalavost, tu se dade mjeriti velik kut potamnjenja, koji dosiže do 40°.

Sav *amfibol*, što se u preparatu vidi, stoji genetički u savezu sa augitom. Na razkidanih zrnih augita se često vidi, kako se svako za sebe na obodu pretvara u vlaknasti amfibol. U preparatu ima više amfibolnih nakupinah, u kojih nalazimo po koje zrnice augita. No gdje i toga neima, to se ipak svuda na amfibolu vidi njegova sekundarna narav. Sav taj amfibol je skroz vlaknast i razčihan, a pri tom nikada ne stvara cjelovite kristaloide, nego se svaka nakupina razpada u sitnije nakupine sa posebno položenimi vlakanci. Kako se cio ledac augita ne pretvara celokupno sa oboda u amfibol, nego se uvijek najprije razpadne u pojedina zrna, a onda se tek ta zrna pretvaraju u amfibol, to nam je struktura amfibola jasna.

Sve te vlaknaste nakupine odaju nam uvijek jasno mineralnu narav amfibola. Plehroizam im se pokazuje u zelenkasto žutoj i žuto smedjoj boji. Kut potamnjenja je uvijek malen.

Plagioklas je vrlo raztrošen, te pun zrnata, bieličasta muteža, no uza sav taj mutež ima u njem vrlo često svježih dielova, koji nam u polarizovanom svjetlu odaju njegovu polisintetičnu sraslačku narav. Sraslačke lamele potamnjuju uz malen kut. Da li tu ima uz plagioklas još i ortoklasa, to se neda reći.

Željezna ruda je vrlo obilna, što se već prostim okom na izbrusku vidi, koji je sitnimi točkami crno izpjegan. Oblici željezne rude su onakvi, kako ih obično pri titanovu željezu

vidimo. Oni su šibkasti, razrezuckani, te sa strane i po sredini izjedeni. Biele raztrošine oko ovih zrna neima. Diabazi Zagrebačke gore imadu, kako sam se iz mojih preparata osvjedočio, isto tako titanovo željezo, koje u mnogih slučajevih ostaje vrlo dugo svježe, pa se samo gdješto u leukoxen pretvara.

Kremen je u preparatu vrlo riedak. Oblik i položaj mu uvijek jasno posvjedočuje, da je on u kamenu sekundarne naravi.

Materijal ove sjekire *potiče nedvojbeno iz Zagrebačke gore*. Na sjevernom obronku Zagrebačke gore našao sam velikim prostorom silne pećine diabaza. I taj diabaz nalikuje po vanjskom licu i po svojih mikroskopskih sastavinah posvema na ovaj, od kojega je opisana sjekira napravljena. Neima tu razlike nikoje druge do te, što sam ja za svoje iztraživanje odlomio svježiji materijal, te mu tako nije pretvorba tako daleko napredovala.

2. Sjekira iz Bedekovčine u Zagorju.

Sjekira ova prelomljena je pri rupi, pa se je našao samo prednji komad, koji ima širok i oštar brid. Strane joj se sastaju u pravom kutu. Komad taj mjeri u duljini 8 cm.; visina na bridu iznosi $4\frac{1}{3}$ cm., a po sredi $5\frac{1}{3}$ cm.; širina pri rupi je $4\frac{1}{2}$ cm. Komad teži 433 gr. Nadjena je u Bedekovčini, u občini Mače, a muzeju darovao ju je dr. Prelec. Muzejalni katalog ju spominje na strani 40. sl. g.

Sjekira je slabo ugladjena, a površje je kao u prijašnje sitno izšarano. Šaru tvore i tu sitni ledci glinenca, izmedju kojih se protežu druge zelenkaste sastavine. Sivkasta boja ovoga kamena je čistija nego u prijašnjega. Na svježoj prelomini proviruju iz tamno sive površine sitni bieli, svietlucavi ledci glinenca.

Pod mikroskopom pokazuje nam ovaj kamen u preparatu iste one bitne sastavine, kao i prijašnji, samo vidimo, da je tok raztvorbe ovdje bio ponješto drugi.

Augiti su ovdje mnogo obilniji, premda su gotovo svi njegovi ledci u sitnija zrna razkidani. Kako je raztvorba augita zaostala, tako ima tu malo *amfibola*. Samo pretvaranje augita u amfibol moralo je tu ići vrlo polako, jer sekundarni amfiboli nisu tako vlaknasti, nego su više kompaktni i jedinstveni.

Glinenac je nasuprot u kamenu gotovo sasvim raztrošen, te su mu ledci tako izpunjeni bielom, kaolinu naličnom tvarju, tako da njih ima vrlo riedko svježih dielovah, na kojih bi se mogla razabrati polisintetična, sraslačka narav.

Titanovo željezo je vrlo obilno, te se pokazuje u istih oblicih kao i u prijašnjem.

Kremen je i ovdje sekundaran, no ima ga puno više nego u prijašnjem.

Materijal ove sjekire potiče takodjer *nedvojbeno iz Zagrebačke gore*. Ja posjedujem poveći broj preparata od zagrebačkoga diabaza, pa sam se osvjedočio, da je u raznih komadnih raztvorba dosta različita, pa da se u njih amfibol i kremen dosta često sekundarno pojavljuju.

U muzeju nalazi se od diabaza samo još jedno dljeto, koje je takodjer u *Zagorju* nadjeno. Liep je to, velik i čitav komad, koji doduše nisam iztraživao, no on je po vanjskom licu tako nalik na oba prijašnja komada da i tu neima dvojbe, da mu materijal potiče iz Zagrebačke gore.

D. Kamenito orudje od sijenita.

1. Mlat iz Sota u Srijemu.

Mlat ovaj prelomljen je na rupi, a nadjen je samo zadnji dio, koji svršuje ravno zatupljenim šiljem. Rupa mu je pravilna i mjeri u promjeru $2\frac{1}{2}$ $\%$ m. Dug je od rupe do zadka $4\frac{1}{2}$ $\%$ m; visok je u rupi $3\frac{1}{2}$ a na zadku $2\frac{1}{2}$ $\%$ m; širina na rupi mu je $5\frac{3}{4}$ $\%$ m. Težak je ovako 218 gr. Muzeju poklonio ga je Mato Marinković, župnik u Sotu. Muzejalni katalog spominje ga na str. 43. slovo d.

Kamen ovoga mlata je vrlo liep. Boje je tamno-maslinasto-zelene, a iz toga zelenila proviruju ponješto bieličaste ljage. Na prelomini je tamno-zelen sa svietlucavimi bielimi ledci.

Pod mikroskopom očituje nam kamen čistu jednoličnu zrnatu strukturu. Pojedina zrna su srednje veličine. Mikroskopske sastavine su mu glinenac, amfibol i titanovo željezo.

Glinenac je sav stubast. On je vrlo raztrošen i izpunjen bielim, sitnim mutežom, no koji nam ipak ne može da sakrije optička svojstva rude. Malo ne sav glinenac je *ortoklas*, jer nam se obično prikazuje kao jedinci ili dvojci. *Plagioklas* je tu dosta riedak, a to nam opredjeljuje kamen kao sijenit.

Amfibol se pri slabom povećanju prikazuje u dosta kompaktnih ledcih, koji dobivaju svoj oblik prema prostoru, što ga je ostavio glinenac. U te prividne ledce ulaze dosta često sa strane glinenci, te ih tako razrezuju. Boja amfibola nije smedja, nego je *zelena*.

Medju unakrštenimi nikoli vidimo i pri slabom povećanju, da leđci amfibola nisu jedinstveni, jer ne potamnjuju jednolično. Pri većem povećanju vidimo, da amfibolni kristaloidi sastoje od neizmjerano finih vlakana, koja obično ne leže paralelno. Sve nam to jasno govori, da su se u njem njeke promjene dogoditi morale. Pomislili bi odmah, da je taj amfibol postao metamorfozom iz augita, no u preparatu ne ima augitu nigdje ni traga. Kada bi ipak tako bilo, o čem sam podpuno uvjeren, onda bi to bio *augitni sijenit*.

Titanovo željezo je u kamenu obilno razvijeno, no vrlo se je slabo iztrošilo, jer oko njega vidimo dosta riedko poznate bijele raztrošine.

Materijal ovoga mlata, koji je u *Sriemu* nadjen, potiče nedvojbeno iz *Zagrebačke gore*. U Zagrebačkoj gori našao sam sijenitnoga kamena u znatnoj množini, i to kamenje se u ničem ne razlikuje od ovoga. Poglavito je tu narav amfibola istovjetna. Ja se nadam, da ću jednom dospiti do toga, da opišem eruptivno kamenje Zagrebačke gore, te ću onda genezom razjasniti narav samoga amfibola. Ja se ne mogu upuštati ovdje dublje u opisivanje zagrebačkoga sijenita, nego se moram ograničiti samo na to, da kažem, da neima dvojbe, da kamen ovoga mlata potiče iz Zagrebačke gore. Ovaj mlat služi nam ujedno za dokaz, da je prometom ne samo antigoritni serpentini dolazio iz Sriema pod Zagrebačku goru, nego da se je i odatle prometom nosilo kamenito orudje natrag u Sriem. To nam podpuno utvrđuje, da je u ono vrijeme u istini postojao savez između Sriema i Zagorja. Mi ćemo odmah viditi, da je u Zagorju i zagrebačkoj okolini bilo dosta kamenita orudja od sijenita.

2. Bat iz Zagorja.

Od ovoga širokoga i teškoga bata nadjen je samo doljni dio bez rupe. Kamen samoga bata je sivkaste boje, te se vide na njem dvie vrste pjega. Jedne pjege su sitnije i zelenkaste boje, dočim su druge puno veće i bijele boje. Cielo lice pokazuje, da je kamen u velike raztrošen. Muzejalni katalog ne navodi ovaj bat.

Pod mikroskopom vidimo u izbrusku, da je kamen tako raztrošen, da mu se sastavine jedva razpoznaju. No uza sve to vidi se ipak, da je kamen bio krupnozrn.

Sastavine kamena su glinenac, amfibol i kremen.

Leđci *glinenca* prikazuju nam se kao bijeli, mutni i raztrošeni stupovi. Samo na gdjekojih se još vidi, da su to bili ortoklasi. Uz

ortoklas nalazimo tu i nješto malo plagioklasa, kojemu su se ledci bolje sačuvali, kao što to i u drugom kamenju biva.

Amfibolni kristaloidi prikazuju nam se kao nakupine sitnih listova, na kojih se očito vide sva svojstva amfibola. U samih listovih nalazimo vrlo sitna zrna *epidota*. Sve to jasno govori, da su se u amfibolu znatne promjene dogodile.

Kremen je u kamenu sav sekundaran. On izpunjuje izjedene dielove kamena, te tvori tu malene nakupine sitnih zrna. U samom kremenju nalazimo sitne, igličaste ledce amfibola, koji se je pri raztvorbi kamena stvorio, te se zajedno sa kremenom složio.

Željezna ruda je do malenih ostataka sasvim izčežla.

Sijeniti Zagrebačke gore tako su nalik ovomu kamenu, da ne ima dvojbe, da i on *potiče iz Zagrebačke gore*.

3. *Sjekira iz Zagorja.*

Sjekira ova prelomljena je upravo pri rupi, a nadjen je samo stražnji komad, koji je na okolo zaokružen. Muzejalni katalog ga spominje na str. 41. slovo p. Muzeju darovao ga je dr. Prelc. Komad je težak 287 grama.

Površje kamena je hrdjasto-smedje boje. Svježja prelomina je mutno-zelena sa sitnimi bjeličastimi pjegami.

Pod mikroskopom prikazuje nam se kamen tako raztrošen, da se u izbrusku razpoznaju samo veliki ledci *glinenca*. Upravo je neobično, kada čovjek vidi, kako je raztvorba sve ostale sastavine sasvim uništila, pa da se je ipak glinenac i toliko sačuvaio. Glinenci su doduše puni muteža, no ipak se dadu gotovo uvijek po optičkih svojstvih opredieliti kao *ortoklasi*. Plagioklasi su tu vrlo riedki.

Feromagnezijski sastojak je posve raztrošen i kao takav izčežnuo. Njegovo mjesto zauzimalje nerazriešiva bieličasta i zelena raztrošina, u kojoj razabiremo jedino sitne listove viriditične rude.

U cielom preparatu našao sam jedan ledac *apatita*.

Napokon mora se ovdje još spomenuti: *vapnenac*, koji je dakako sekundaran, te se samo u riedkih i malenih zrnatih nakupinah pojavljuje.

Neima dvojbe, da materijal i ove sjekire potiče iz Zagrebačke gore.

U muzeju nalazimo još tri sjekire, koje su napravljene od sijenita, pa sve tri potiču iz okoline Zagrebačke gore. Već vanjsko lice ovih sjekira dokazuje jasno, da i njihov materijal potiče iz Zagrebačke gore.

Rezultati mojega iztraživanja bili bi sljedeći:

1. Svemu kamenitomu orudju, koje je pravljeno od serpentina, diabaza i sijenita, potiče materijal iz Hrvatske.
  2. Za serpentinsko orudje, koje nalazimo u Zagorju, Posavini i Sriemu, uzet je materijal iz Fruške gore.
  3. Za orudje od diabaza, koje nadjoše u Zagorju, uzet je materijal iz Zagrebačke gore.
  4. Orudje od sijenita nalazi se u Sriemu i Zagorju, a materijal mu potiče iz Zagrebačke gore.
  5. Orudje od amfibolita nadjeno je u Zagorju i Sriemu, a materijal bi mu mogao poticati stranom iz Zagrebačke stranom iz Fruške gore, premda se to neda sigurno tvrditi.
  6. Prometom prenašalo se je kamenito orudje iz Sriema preko Posavine u Zagorje i obratno iz Zagorja u Sriem.
-

II. Izvješće potresnoga odbora.

SASTAVIO DOP. ČLAN DR. MIŠO KIŠPATIĆ.

Čitano u sjednici matematičko - prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 5. lipnja 1886.

Godina 1884.

3. *siečnja* u 7. s. 5. m. po podne osjetio se u *Mostaru* jak potres, koji je trajao $2\frac{1}{2}$ sekunde. Pravac trešnji bio je od I—Z. (Hercegovачki bosiljak.)

17. *siečnja* u 11 s. 30 m. po podne u *Mostaru* opet dosta jaka trešnja, koja je trajala 3 sekunde, a išla *smjerom* od Z—I. (Herc. bosiljak.)

15. *ožujka* u 11 s. 6. m. prije podne u *Ozlju* ojači potres sa tri gotovo vertikalna udarca. Pravac trešnji bio je od JI—SZ. Od potresa prozori zazveketali. (J. Muha.)

24. *ožujka* oko 5. s. po podne u *Djakovu* čula se je gromolika podzemna tutnjava (Prof. dr. Pilar.). Ta tutnjava bila je predteča celoga niza potresa, koji su Djakovo i cielu Slavoniju silno uznemirili. Već nekoliko sati iza tutnjave navalio je najžešći udarac ciele potresne periode.

Isti dan u 8 s. 59 m. po podne u *Djakovu* silovit potres, kakva u Hrvatskoj poslije velikoga zagrebačkoga potresa (g. 1880.) ne osjetiše. *Vrieme* potresu označuju vrlo različito. Djakovački „Glasnik“ ubilježio je 8 s. 58 m., osječki časopis „Drau“ 8 s. 57 m., mnogi u Djakovu označuju 9 s., a dr. Hegedišević 8 s. 50. Prof. Pilar ubilježio je 8 s. 59. m. kao najvjerojatnije vrieme. Pred samom trešnjom čula se je jaka *detonacija*, a za njim navalio odmah potres. U trešnji osjetiše se (dr. Hegedušević, po izvješću magj. potresnoga odbora) *tri udarca*, koja su prešla u sve slabije i slabije valovito gibanje. Jedan udarac za drugim sledio je u razdobju od 1—2 sekunde. Za *trajanje* potresa označuju 6, 7, 7—8,

a i 10 sekunda. Svi izkazi o *pravcu* celoga gibanja približuju se smjeru od Z—I. Najveći dio opažatelja označuju upravo čist pravac od Z—I. Drugi opet navode smjer od SZ—JI, a neki opet od JZ—SI. Prof. Pilar opredielio je po kamenoj rozeti, koja je pala sa tornjića prvostolne crkve; pravac od JZ—SI. Mnogi vjerodostojni svjedoci tvrde prof. Pilaru, da su prije potresa zapazili neobično *svjetlucanje*, što i djakovački dopisnici u „Pozoru“ potvrđuju. Prof. Pilar dovodi to svjetlucanje u savez sa zemaljskom munjinom. Jakost potresa označuje prof. Pilar po decimalnoj potresnoj skali brojem 7.

Neobično svjetlucanje i užasna tutnjava prestrašila je stanovnike tako jako, da su mnogi, koji su živili za velikoga potresa u Zagrebu, mislili, da djakovački potres ni najmanje ne zaostaje u jakosti za zagrebačkim. U istinu ostaje djakovački potres najmanje za ciela dva stupnja u jakosti za zagrebačkim. Po kućah padao je maz sa zidova i stropova. Mnogi dimnjaci se srušile i oštetiše krovove, a po zidovih se pokazale pukotine. Najviše nastradaše veće javne zgrade, dočim po mnogih gradskih kućah bijaše šteta razmjerno mnogo manja. Najviše trpio je samostan milosrdnih sestara i fratara, za tim sjemenište i biskupski dvor. Veličanstvena nova crkva imala je samo neznatnih ozleđa. Po službenoj procjeni iznosila je ciela šteta od potresa 40.000 forinti, od toga otpada 27.385 for. na javne zgrade, a ostatak na privatne kuće.

Iz raznih mjestah, gdje se je isti potres osjetio, imamo sljedeće vesti:

Trnava, pravac potresu bio je od I—Z. (Dr. Gj. Pilar.)

Vrbica, u 9 s. 13 m. po podne 5 sekunda trajajući potres u pravcu od Z—I (Pilar).

Piskorevci, 6 sekunda trajajući potres u pravcu od ZSZ—IJI. (Pilar),

Kondrić potres u pravcu od ZSZ—IJI. (Pilar).

Gjurgjanci, pravac potresu označuju vrlo razno i to JI—SZ, J—S i Z—I. (Pilar.)

Dragotin, i ovdje je pravac potresu označen razno: Z—I i S—J (Pilar.)

Kutjevo, oko 9 $\frac{1}{2}$ po podne ojak potres uz podzemnu tutnjavu u pravcu od SI—JZ. Trajanje 6 sekunda. U okolici kažu, da je bio potres jači, jer su se predmeti po sobah rušili. (Pozor.) Druga viest u Pozoru označuje pravac istom potresu od Z—I.

Požega, 9 s 5. m. po p. po brznoj uri osjetio se je ponajprije okomit udarac, za njim ođmah dva vala, a jedno 2 sekunde poslje navališe još dva vala, tako da je cijelo gibanje trajalo oko 5 sekunda. Gibanje išlo je od Z—I. Valovito dizanje računa motrioc na 4 do 5 centimetara. Uz potres nije se čuo nikakav šum. (Prof. I. Tkalčić.) Pozor javlja, da su se pri potresu osjetila dva jaka udarca i da je gibanje išlo od Z—I. — Treća viest navodi 9 s. 10. po p. i pravac SI—JZ.

Pakrac, 9 s. 15 m. po p. (Bp. vrijeme) osjetio se je ponajprije odozdol dolazeći udarac, koji je trajao po prilici 1 sekundu; 3 do 4 sekunde iza prvoga udarca osjeti se u tri maha valovito gibanje, koje je trajalo oko 4 sekunde. Odmah uz prvi udarac začu se i podzemna tutnjava, no pri valovitom gibanju nebijaše je čuti. Pravac gibanju bio je od SZ—JI. (Ljudevit Stein.)

Hrkanovci, J—S. (Pilar.)

Nova Gradiška, 9 s. 2 m. po p. (brznoj ura) dva sa strane dolazeća udarca u razdoblju od 1 sekunde; svaki udarac trajao je 1 sekundu. Pravac potresu bio je od I—Z. (Brznoj postaja.)

Stara Gradiška, 9 s. 6 m. po p. (Bp. vrijeme) ponajprije odozdol dolazeći udarac a na to valovito gibanje, pred kojim se je čula podzemna tutnjava. Pravac bio je od Z—I (?) (M. Drakulić u izv. m. p odb.).

Vrpolje, ZJZ—ISI. (Pilar.)

Kopanica, oko 9 s. po p. silan valovit potres od 10 sekunda uz podzemnu tutnjavu. Prozori zazvečajaše i pokućstvo zaškripnu. (Pozor.)

Šamac, oko 9 sati po p. valovito gibanje uz jaku podzemnu tutnjavu (Izv. m. pot. odb.)

Staro Topolje, 9 s. 2 m. po p.; predmeti u sobah se zanihali, staklo zazveketalo, a nihalice na urah stale. (Narodne Novine.)

Bebrina Gornja, S—J. (Pilar.)

Podcrkavlje, S—J. (Pilar.)

Levanjska Varoš, potres od 4—5 sekunda u pravcu od Z—I. (Pilar.)

Brod, 9 s. 10 m. po p. (Bp. vrijeme) u vremenu od 3 do 4 sekunde jednoliko valovito gibanje u 5 do 6 mahova. Pravac gibanju bio je od Z—I. U čaši, koja je bila do polovice vodom napunjena, dizali su se valovi 2—3 centimetra visoki. Prije potresa čula se je tutnjava, koja je naličila na tutnjavu daleke grmljavine. (M. Dugački, brz. č.) — Dr. Haul javlja u izvješću magj. potr. odb.

da je potres bio u 9 s. 10 m. po p., da je sastojao od 2—3 vala i da je trajao jedno 4 sekunde. Pravac mu je bio od JZ—SI. Uz potres čula se je oštra tutnjava.

Dubočac, Z—I. (Pilar.)

Cerna, JI—SZ. (Pozor.)

Gradište, JI—SZ. (Pozor.)

Županja, JI—SZ. (Pozor.)

Bošnjaci, izmedju 9 i $\frac{1}{4}$ 10 s. po p. jak potres od 4—6 sekunda u pravcu od I—SZ (?). Uz potres čula se tutnjava, kao da teretna kola taracom naglo idu. (Pozor). — U 9 s. 15 m. po p. grmljavina a onda valovito gibanje; 3—5 sekunda. (Nar. Nov.)

Rajevo selo, 9 s. po p. čula se ponajprije tutnjava kao od kakovoga parobroda u vremenu od 3 sekunde, a poslje toga navalio dosta osjetljiv potres u pravcu od SZ—JI. (Pozor.)

Komletinci, 9 s. po p. podzemna tutnjava, a onda jedan udarac od Z—I, koji je opet svršio podzemnom tutnjavom. Cio pojav trajao je 1 sekundu. (Pozor.)

Tovarnik, I—Z. (Pilar.)

Čerević, 9 s. po p. jak potres u dva maha, koji je uz podzemnu tutnjavu trajao 10 sekunda. Slike i stakla po sobah se znatno potresoše. Pravac bio je od Z—I. (Nar. Nov.)

Banoštor, potres. (Nar. Nov.)

Grabovo, potres. (Nar. Nov.)

Sviloš, potres. (Nar. Nov.)

Vuka, 9 s. 5 m. po p. valovito gibanje uz jaku tutnjavu u pravcu od JZ—SI. trajanje 15—16 (?) sekunda. (Pozor.)

Našice, 9 s. 30 m. po p. (Pilar.)

Nova Bukovica, 9 s. 20 m. po p. potres i pred njim podzemna tutnjava. Pravac tutnjave od SI—JZ. (Pozor.)

Miholjac, 9 s. 10 m. po p. (po brzojavnoj uri) osjetiše se dva udarca u razdobju od 2 sekunde. Gibanje bilo je valovito, pri čem su se predmeti nihali a kreveti škripali. Samo titranje trajalo je 3 sekunde, a pravac mu je bio od JI—SZ. Prije trešnje čuo se je mukao šum. (A. Markt, brz. č.)

Slatina, tutnjava i onda nihanje od J—S. (Nar. Nov.)

Koška, 9 s. 15 m. po p. potres 4 sekunde trajući u smjeru od Z—I. Udarac je bio tako žestok, da je djevojka jedna sa naslonjača na zemlju pala; ure su stale, viseće svietiljke se zanihale, posudje i prozori zazveketali. (Nar. Nov.)

Valpovo, 9 s. 16 m. po p. jedan udarac i onda valovito gibanje

*

od 6 sekunda, koje je išlo od J—Z. Zidna ura se je kod izviestitelja zanihala, dočim su u stanu kotarskoga sudca dvie ure, jedna na sjevernom, a druga na južnom zidu, stale u isti čas, pri čem pokazivahu 9 s. 16 m. U vlastelinskom dvoru je zid po sobah na više mjestah popucao. Dvie sekunde prije potresa čula se je podzemna tutnjava. (Ig. Brenner, brz. č.) — Druga viest navodi vrieme 9 s. 10 m., pravac JZ—SI, a trajanje 6 sekunda. (Pilar).

Čepin, 9 s. 5 m. po p. valovito gibanje, koje je trajalo 3 sekunde, išlo je od Z—I. Tutnjava, što se je pri potresu čula, nalikila je na udaljenu grmljavinu. Na zidnoj uri stala je nihaljka, a utezi se nihali (Jos. Balagović, poštar.)

Osiek, 9 s. 2 m. 30 s. po p (Bp. vrieme) valovito kolebanje zemlje, koje je trajalo jedno 8 sekunda; pojedini valovi u razmacih od $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{6}$ sekunde trajali su po prilici takodjer $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{6}$ sekunde. Gibanje išlo je smjerom od JZ—SI, sudeć po pojedinih dielovih zgrade, kako su redom štopotali. Jak šum čuo se je prije potresa, a potrajao je još koji čas i poslje trešnje. Njeki tvrde, da su u 9 s. 30 m. po p. osjetili drugi slabiji udarac, a jedan znanac priobćio je izviestitelju, da je u 11 s. 15 m. po p. osjetio opet slabiji udarac. (Prof. dr. Iv. Zoch) — Dr. A. Kirchner javlja (Iz. m. potr. odb.), da je potres bio u 9 s. 4 m. po p. u pravcu od JZ—SI. — Prof. Miller javlja (Izv. m. p. odb.): 9 s. 3 m. po p. (po brzozjavnoj uri) začu se najprije zujanje, a onda nastu 3 sekunde trajuce titranje zemlje uz podzemnu tutnjavu. Pravac nije izviestan, od I—Z ili od Z—I, jer su se u tom smjeru viseće svietiljke nihale. Laglji predmeti se pomaknuše. — Pozor javlja: 9 s. 5 m. po p. osjetio se je potres u smjeru od SZ—JI, trajao je 4 sekunde, a sastojao od tri okomita udarca. — Druga viest u Pozoru navodi: u 9 s. po p. potres uz predhodnu tutnjavu u smjeru od S—J. — Zadnja viest spominje: 9 s. po p. potres u pravcu od I—Z. (Pilar).

Dalj, 9 s. 1 m. po p. zatitrala je zemlja u tri put jednoliko u pravcu od Z—I. Pred trešnjom, koja je trajala tri sekunde, čula se je jaka tutnjava. Predmeti se zanihaše, a posudje i staklo na ormaru zazveknulo je u tri puta. Oko 11 s. po p. opaziše njeki opet potres. (Jov. Milanković, brz. č.)

Vinkovci, 9 s. 4 m. po p. (po brzozjavnoj uri) zadrhtala zemlja u pravcu od JZ—SI, što je trajalo 3—4 sekunde. Za ciele trešnje čula se je mukla huka nalik na silovit vjetar, koji iz daljine sve bliže dolazi. Huka je počela sa trešnjom i s njom svršila. Pri drhtanju zemlje osjetio je izviestitelj tri maximuma. U sobi zadrhtaše

stakla na prozorih, zaškripaše vrat i zazveči posudje. Drugi ukućanin sjedeći ledji okrenut prema sjeveru, osjetio je potres, kao da će se prema iztoku srušiti. U obližnjoj pekarni spavala su dva dječica na klupi, pa su se od potresa oba srušila. (Prof. Oto Kučera.)

— Slično izvješće priposlao je predstojnik brzjava, Andrija Bogenrieder. — Pozor javlja: u 9 s. 10 m. po p. (po crkvenoj uri, koja je išla za 9 m. ranije od brzjavne) potres u pravcu od JI—SZ. Uz valovito gibanje čula se je jaka podzemna tutnjava. Predmeti na stienah se zanihaše, a spavajući se probudiše. Na velikoj kavanu srušio se je dimnjak, druge štete nebijaše.

Vukovar, 9 s. po p. jak potres od 2 sekunde u pravcu od JI—SZ. Na švabskom brdu bio je potres tako jak, da su slike sa stiena na tlo popadale. (Pozor.)

Novi Sad, 9 s. 7 m. po p. (Bp. vrijeme) vrlo slab potres bez tutnjave. (Izv. m. p. odb.)

Darda, 9 s. 5 m. po p. valovito gibanje u smjeru od J—S od nekoliko sekunda. Prije i uz potres čula se je tutnjava. (Izv. m. p. odb.)

Apatin, izmedju 8 s. 45 m. i 9 s. po p. valovito kolebanje u smjeru od JZ—SI, po drugom izviestitelju od JJZ—SSI. (Izv. m. p. odb.)

Sombor, 8 s. 55 m. po p. od dva udarca sastojeća i tutnjavom popraćena trešnja, koja je trajala 4—6 sekunda u smjeru od J—S. (Izv. m. p. odb.)

Vilanj, poslje 9 s. po p. kratka dva vala uz tutnjavu; trajanje 5 sekunda. (Izv. m. p. odb.)

Trinitas, 9 s. 5 m. po p. kratak udarac i titranje, da je tavan zaškripao. (Izv. m. p. odb.)

Šikloš, 9 s. 4 m. (Bp. vrijeme) kratka valovita trešnja uz slabu tutnjavu u pravcu od Z—I. Drugi izviestitelj spominje 9 s. 5 m. i pravac JZ—SI. Svjetiljke uztreptaše, stakla zazvečaše. (Izv. m. p. odb.)

Nemet-Bóly, 9 s. 4 m. (brzjavna ura) dva valovita udarca uz muklu tutnjavu. Prozori i vrata zaškripaše. Pravac JZ—SI. Drogomu se izviestitelju pričinio isti pravac, premda se je obješena svjetiljka nihala od SZ—JI. (Izv. m. p. odb.)

Baja, 9 s. 15 m. (po crkvenoj uri) vrlo slabo titranje bez tutnjave. (Izv. m. p. odb.)

Pečuh, 9 s. 5 m. dosta jak potres od 5 sekunda u pravcu od SI—JZ(?) uz podzemnu tutnjavu. Na južnoj stieni sobe izviestitelja

pokazala se pukotina. Drugi izviestitelj navodi vrijeme 9 s. 10 m. i pravac valovitom gibanju, uz koje se je podzemni šum čuo, od S ili SZ prama J. Prozori zazvečaše. U koloniji pećuhskoj ubilježen je isti potres u 9 s. 9 m. uz trajanje od 2 sekunde. (Izv. m. p. odb.)

Vasas, 9 s. 12 m. (pećuhsko vrijeme) dva laka udarca od jedne sekunde bez tutnjave. Pravac od J—S. (Izv. m. p. odb.)

Ófalu, 9 s. potres u smjeru od Z—I. (Izv. m. p. odb.)

Siget, 9 s. 10 m. slabo titranje bez tutnjave u pravcu od JI—SZ. (Izv. m. p. odb.)

Kaposvar, 8 s. 58 m. (brzojavna ura) slaba trešnja bez tutnjave. (Izv. m. p. odb.)

Nagy-Mányok, slaba trešnja bez tutnjave od 1—2 sekunde u smjeru od J—S (Izv. m. p. odb.)

Csurgó, oko $\frac{1}{2}$ 10 slaba trešnja sa tri udarca, od kojih prozori zazvečaše. (Izv. m. p. odb.)

U *Bosni* opažen je isti potres u *Tuzli*, *Brčkoj* i *Gračanici*. (Brz. ravnat.)

Negativne vesti dobio je magj. potresni odbor iz sljedećih mjesta: *Petrinja*, *Belovar*, *Mitrovica*, *Tarnócz*, *Čakovac*, *Marczali*, *Tapolca*, *Balaton-Füred*, *Bonyhád*, *Apáthi*, *Mohač*, *M. Theresiopel* i *Uj Verbász*.

25. ožujka u *Djakovu*. Poslje potresa u 8 s. 59 m. po podne čule su se ove noće mukle tutnjave i slabije trešnje, pa to je trajalo sve do 4 sata u jutro. (Pozor.)

Po danu prije podne *istoga dana* čuli su u *Djakovu* u dva puta tutnjavu. (Pozor.)

U *Valpovu* osjetio se poslje 12 sati u noći muklu tutnjavu i slab potres. (Ig. Brenner.)

26. ožujka u *Djakovu* više slabijih trešnja i tutnjava. (Pilar.)

Pozor javlja od *istoga dana* u *Djakovu* u jutro tutnjavu. U *Vuki* (po Pozoru) čula se po noći više puta podzemna tutnjava.

Vinkovci, *isti dan*, u 10 s. 55 m. po podne potres od 6 sekunda. (Izvišće magj. potresnoga odbora.)

27. ožujka u jutro osjetio se u *Djakovu* vrlo slab potres i uz potres čula se je posve slaba tutnjava. Ljudi pomisliše, da je potresna sila jenjala, pa se posve umiriše. No taj mir nepotraja dugo. (Izvišće mag. p. odb.)

Isti dan u 10 s. 40 m. (prof. Pilar), 10 s. 43 m. (Glasnik) po podne u *Djakovu* iznovice jak potres, no ipak slabiji od prvoga.

Najprije se začula jaka podzemna tutnjava, a onda se je stresla zemlja u pravcu od JZ—SI. Cio pojav trajao je 3—4 sekunde. Istu noć ponoviše se slabije tutnjave i manji potresi više puta. Potres taj, koji je po jakosti drugi iza onoga od 24. ožujka, osjetio se je još u sljedećih mjestih:

Vuka, u 10 s. 45 m. po podne potres sa jednim udarcem uz jaku podzemnu tutnjavu. Smjer potresa bio je od Z—I. (Pozor.)

Koška, oko $\frac{3}{4}$ 11 po podne jak potres u pravcu od JZ—SI. (Pozor.)

Valpovo, 11 s. po podne 4 sekunde trajajući potres uz podzemnu tutnjavu. Potres počeo je udarcem, a onda je prešao u titranje. Pravac potresu bio je od Z—I. Na nekijh kućah pokazahu se pukotine, premda je potres bio slabiji od onoga 24. ož. (Agr. Zeitung.)

Velika Kapanica, oko $\frac{1}{2}$ 11 po podne ojak vertikalni potres, koji je jedva polovicu tako dugo trajao kao onaj od 24. ožujka. (Pozor.)

Požega, u 10 s. 45 m. po podne (po brzojavnoj uri) slabiji potres od prvoga. (Izv. magj. p. odb.)

Stara Gradiška, u 11 s. 1 m. po podne potres bez tutnjave. Pravac bio je kao i onomu od 24. ožujka od JZ—SI. (Izv. magj. potr. odb.)

Brod, u 10 s. 50 m. (brzojavna ura po budimpeštanskom vremenu) po podne jedan valovit udarac od 1 sekunde u smjeru od Z—I bez tutnjave. (M. Dugački, brz. č.) — Izviešće magj. potr. odbora javlja, da je potres bio u 10 s. 40 m. po podne (po željezničkoj uri), te da je sastojao od kratkoga, 2 sekunde trajućega udara u pravcu od JZ—SI, a uz potres da se je čula mukla tutnjava.

Osiek, 10 s. 35 m. po podne drugi potres. (Prof. Miller u izv. m. p. odb.) Pozor piše: u 11 s. 5 m. po podne drugi potres, koji je trajao 5 sekunda uz valovito gibanje zemlje, koje je svršilo vertikalnim udarcem. Pravac JZ—SI.

Vinkovci, u 10 s. 1 m. (po crkvenoj uri) po podne potres od 3 sekunde uz podzemnu tutnjavu. Pravac JZ—SI. (Prof. Kučera u izv. m. p. odb.)

Darda, oko 11 s. po podne časovita trešnja uz slabu muklu tutnjavu. Prozori i vrata zaškripahu. (Izv. m. p. odb.)

Pečuh, u 10 s. 48 m. po podne slabiji potres od 4—5 sekunda u pravcu od S—J(?) uz dosta jaku tutnjavu. Drugi izviestitelj iz

Pečuha navodi vrijeme od 10 s. 45 m. i veli, da nije čuo tutnjave. (Izv. m. p. odb.)

28. ožujka oko 1 s. prije podne u *Osieku* slab potres. (Profesor Miller u izv. m. p. odb.) U *Djakovu* nisu do istoga dana po podne, dok nije prof. dr. Pilar u *Djakovo* prispio, slabiji potresi bilježeni.

Isti dan u 5 s. 15 m. po podne u *Djakovu* laka trešnja uz podzemnu tutnjavu; trajanje $1\frac{1}{2}$ sekunde. (Prof. dr. Pilar.)

Isti dan u 7 s. 15 m. po podne u *Djakovu* laka trešnja sa tutnjavom, trajanje 1—2 sekunde. Opaža se nemir kod pasa. (Prof. dr. Pilar.)

Isti dan u 9 s. 45 m. po podne u *Djakovu* dosta jaka valovita trešnja sa jakim tutnjavom. Trajanje 4—5 sekunda. Zavijanje pasa obćenito. (Dr. Pilar.)

Isti taj potres javljen je iz sljedećih mjesta.

Vuka, oko 10 s. po podne 2—3 sekunde trajuci potres uz podzemnu tutnjavu. Pravac trešnji bio je od Z—I. (Pozor.)

Osiak, 9 s. 51 m. po podne potres od 2 sekunde uz tutnjavu u pravcu od J—S. (Izv. m. p. odb.)

29. ožujka u 2 s. 11 m. prije podne u *Djakovu* tutnjava i laka trešnja. (Dr. Pilar.)

Isti dan u 2 s. 45 m. prije podne u *Djakovu* tutnjava i nešto jača trešnja od predjašnje. (Dr. Pilar.)

Isti dan u 7 s. 45 m. po podne u *Djakovu* samo tutnjava. (Dr. Pilar.)

Isti dan u 9 s. 9 m. po podne u *Djakovu* jasna detonacija popraćena lakim titranjem tla. (Dr. Pilar.) Iz *Vuke* javljaju Pozoru od istoga dana, da je oko $\frac{1}{2}$ 9 u veče bila trešnja uz tutnjavu u pravcu od Z—I u trajanju od 2 sekunde. Valjda je to ista trešnja, koja se je u *Djakovu* osjetila u 9 s. 9 m.

30. ožujka u 11 s. 23 m. prije podne u *Djakovu* laka trešnja. (Dr. Pilar.)

31. ožujka u 9 s. 45 m. po podne u *Djakovu* pojedine mukle detonacije od jugozapada. (Dr. Pilar.)

1. travnja u 5 s. 59 m. prije podne u *Djakovu* slaba trešnja od 3 sekunde. (Dr. Pilar.)

Isti dan u 7 s. 35 m. prije podne u *Djakovu* nešto jača trešnja od predjašnje. Trajanje 3 sekunde. (Dr. Pilar.)

Isti dan u 4 s. 32 m. po podne u *Djakovu* jača tutnjava popraćena lakom trešnjom. Trajanje 2—3 sekunde. (Dr. Pilar.)

Isti dan u 9 s. 56 m. po podne u *Djakovu* slabija trešnja od 4 sekunde. (Dr. Pilar.)

2. *travnja* u 0 s. 2 m. prije podne u *Djakovu* kratak nješto jači udarac i za njim laka trešnja; trajanje 2 sekunde. (Dr. Pilar.)

Isti dan u 9 s. 25 m. prije podne u *Djakovu* kratka podzemna tutnjava. (Dr. Pilar.)

12. *travnja* u 0 s. 42 m. prije podne u *Djakovu* laka trešnja. (Dr. Hegedušević.)

Isti dan u 0 s. 58 m. prije podne u *Djakovu* mukla podzemna tutnjava. (Dr. Hegedušević.)

Isti dan u 9 s. 25 m. prije podne u *Djakovu* kratkotrajna mukla mrmljavina. (Dr. Hegedušević.)

18. *svibnja* u 1 s. 15 m. (po budimpeštanskom vremenu) u *Pakracu* osjetio se je jedan udarac od 1 sekunde u pravcu od SZ—JI. (Lj. Stein.)

3. na 4. *lipnja* oko 12 s. u noći u *Mostaru* trešnja od 3 sekunde, za kojom su sledila dva omanja potresa od S—J. (Hercegovački bosiljak.)

23. *lipnja* u 10 s. prije podne u *Sv. Šimunu* (kod Zagreba) potres dolazeći od sjevera.

Isti dan u 0 s. 10 m. po podne u *Sv. Šimunu* mnogo jači potres praćen glasnom podzemnom tutnjavom, u istom pravcu kao i prijašnji.

11. *srpnja* u 5 s. 27 m. prije podne u *Zagrebu* slab potres od 1 sekunde. Pravac bio je od SII—JZZ.

12. *srpnja* u 5 s. 45 m. prije podne u *Petrinji* vrlo jak potres, koji je počeo valovitim gibanjem a svršio okomitim udarcem. Predmeti po sobah zatitraše. Smjer bio je po jednih od SI—JZ, po drugih J—S, a neki vele i od Z—I. (Novinarska viest.)

14. *srpnja* u 3 s. 35 m. prije podne u *Senju* slab potres. (Prof. Mihailović.)

Isti dan u 11 s. 10 m. po podne u *Senju* slab potres. (Prof. Mihailović.)

15. *srpnja* u 4 s. 45 m. prije podne u *Senju* puno jače kolebanje zemlje uz štropotanje, koje je nalikovalo na štropot vlaka, kada preko mosta prelazi. Potres trajao je 1½ sekunde, a pravac mu je bio od IIS—ZZJ. (Prof. Mihailović.)

20. *srpnja* u 1 s. 18 m. 30 s. prije podne u *Zagrebu* potres.

Potres taj osjetio sam na Sljemenu Zagrebačke gore. Bio je vrlo jak okomit udarac od 1 sekunde. Uz potres čula se jaka podzemna tutnjava.

U *Stenjevcu* osjetiše isti potres u smjeru od I—Z, te je trajao 4 sekunde.

U *Doljnoj Bistri* bio je isti potres tako jak, da su prozori zvečali, a pokućstvo se gibalalo.

U izvješću magjarskoga potresnoga odbora spominje se njekom pomutnjom, da je u Zagrebu bio potres 22. srpnja, pa se redom navode sva mjesta u Medjumurju, gdje se je taj potres osjetio. Neima dvojbe, da je medjumurski potres bio posve samostalan, dočim se je zagrebački dva dana prije osjetio, pa se nije daleko ni razširio.

---

4. *kolovoza* u 2 s. 2 m. po podne u *Gorazdi* kod Foče osjetiše dvie prilično jake trešnje od 3 sekunde u pravcu od JI—SZ. (Narodne Novine.)

---

3. *rujna* u 0 s. 40 m. po podne u *Mostaru* lagani trus od 3 sekunde u smjeru od S—J. (Hercegovački bosiljak.)

18. *rujna* u 7 s. prije podne u *Bistrici* kratak postran udarac, iza kojega je zemlja još jedno 2 sekunde titrala. Pred potresom čula se je kroz 4 sekunde podzemna tutnjava. Pravac trešnji bio je od JI—SZ. Ljudi izvan zgrada i radnici na polju nisu ga osjetili. (Jos. Kirin.)

28. *rujna* u 10 s. 35 m. prije podne u *Mostaru* potres od 3 sekunde u smjeru od S—J. (Herc. bosiljak.)

---

31. *listopada* oko 6 s. prije podne osjetiše u *Samoboru* i okolici potres uz podzemnu tutnjavu, koja je trajala nekoliko sekunda. Kažu, da je pravac potresu bio od Z—I. U *Sv. Nedelji* bio je potres dosta jak.

---

7. *studenoga* oko 11 s. po podne u *Zadru* lagan zemljotres. (Narodni list.)

---

13. *prosinca* oko 5 s. 32 m. po podne u *Senju* valovita trešnja bez tutnjave u pravcu od SI—JZ. Trajanje 1 sekundu. (Prof. Mihajlović u izv. m. p. odb.)

22. *prosinca* u 11 s. prije podne u *Novom* potres uz podzemnu tutnjavu. Pravac potresu, koji je trajao 3 sekunde, bio je od JZ—SI. (Narodne Novine.)

23. *prosinca* u 2 s. 15 m. prije podne u *Krapinskih Toplicah* potres od jedno 6 sekunda uz podzemnu tutnjavu. Ljudi su se od sna probudili. (Šandor Kollenz, brz. čin.)

Isti dan u 2 s. 57 m. 30 s. po podne u *Zagrebu* ojači potres od 2 sekunde.

Medju potresi, što su se osjetili godine 1884. u hrvatskih krajevih, bio je samo jedan od većega zamašaja i veće jakosti. Bio je to potres djakovački od 24. ožujka, koji je zahvatio malone celom Slavonijom, velikim dielom južne Ugarske i sjevernim dielom Bosne. Potres taj, koji je za sobom povukao cio niz slabijih trešnja, veoma je zanimiv, što nas upućuje na potresnu pukotinu, koja leži u rav-nini medju zapadnim i istočnim slavonskim gorjem. Profesor dr. Gj. Pilar, koji je na poziv zemaljske vlade pošao u Djakovštinu, proučio je svestrano sve pojave istoga potresa, te će o njem u spisih naše akademije objelodaniti obširno izvješće, pa me to riešava dužnosti, o njem ovdje razpravljati.

Svi ostali potresi od god. 1884. bili su vrlo slabi, te su ne samo malenim obsegom širili. U svem ubilježeno je u toj godini 47 potresa, a bilo ih je nedvojbeno više, jer prve dane u djakovačkoj potresnoj periodi nije nitko pojedine — a osobito slabije potrese ubilježio. Svi ubilježeni potresi razdieljuju se na 31 dan, tako da se je svaki dvanaesti dan zemlja u naših krajevih tresla. Godine 1883 bilo je kod nas u 37 dana 45 potresa. Potresi od godine 1884. razdielili su se na mjesece ovako:

U siečnju (3, 17)	2	potr. dana sa	1	potres.
U veljači	0	"	"	" 0 "
U ož. (15, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31)	9	"	"	" 16 "
U travnju (1, 2, 12)	3	"	"	" 9 "
U svibnju (18)	1	"	"	" 1 "
U lipnju (3, 23)	2	"	"	" 3 "
U srpnju (11, 12, 14, 15, 20)	5	"	"	" 6 "
U kolovozu (4)	1	"	"	" 1 "
U rujnu (3, 18, 28)	3	"	"	" 3 "
U listopadu (31)	1	"	"	" 1 "
U studenom (7)	1	"	"	" 1 "
U prosincu (13, 22, 23)	3	"	"	" 4 "
Ukupno	31	potr. dana sa	47	potresa

Od kojega je upliva bio položaj mjeseca na potrese, razabrati ćemo iz ovoga pregleda:

Za puna ili mlada mjeseca bilo je	2	potr. dana sa	4	potresa
Prvi dan prije ili poslje toga bilo je	3	" " "	6	"
Drugi dan " " " " " " "	5	" " "	10	"
Za jedne i druge četvrti " " "	3	" " "	4	"
Prvi dan prije ili poslje toga " " "	3	" " "	7	"
Drugi dan " " " " " " "	3	" " "	4	"
Sve ostale dane bilo je	12	" " "	12	"

Ako mimoidjemo Djakovo i sva ona mjesta, u kojih se je djakovački potres osjetio, to osjetiše iste godine potres još u slijedećih mjestih:

- Doljna Bistra (20. VII).
 Bistrica (18. IX) sa pravcem JI—SZ.
 Gorazda (4. VIII) od JI—SZ.
 Krapinske Toplice (23. XII)
 Mostar (3. I) od I—Z; (17. I) od Z—I; (3. VI) od S—J; (3. IX) od S—J i (28. IX) od S—J.
 Novi (22. XII) od JZ—SI.
 Ozalj (15. III) od JI—SZ.
 Pakrac (18. V) od SZ—JI.
 Petrinja (12. VII) od SI—JZ.
 Samobor (31. X) od Z—I.
 Senj (14. VII); (15. VIII) od IIS—ZZI; (13. XII) SI—JZ.
 Stenjevec (20. VII).
 Sv. Šimun (23. VI) od S—J.
 Zadar (7. XI).
 Zagreb (11. VII) SII—JZZ; (20. VII); (23. XII).

Kako pregled ovaj pokazuje, osjetilo se je u *Zagrebu* te godine samo tri slabija potresa. Medju njimi mogao se je samo jednomu tačniji pravac opredieliti i taj se posve slaže sa pravcem starijih zagrebačkih potresa, te nas upućuje na istu onu potresnu pukotinu, iz koje je potekao zlokobni potres od 9. studenoga 1880. Još godine 1883. osjetiše u Zagrebu 16 raznih potresa, a to je još znamenit broj prema ovomu od god. 1884. Dva zagrebačka potresa od g. 1884. bijahu tako slaba, da su se samo u Zagrebu osjetila, a samo jedan (20. VII.) osjetio se je još i u Stenjevcu i Doljnoj Bistri. Iz iste potresne pukotine potekla su dva potresa, što ih očutiše u Sv. Šimunu 23. lipnja, no ti potresi morali su biti vrlo

slabi, jer ih u Zagrebu neosjetiše. Od iste potresne pukotine potekao je po svoj prilici i potres od 18. rujna, koji se je u Bistrici osjetio u pravcu od JI—SZ.

Medju svimi mjesti ima god. 1884. najviše ubilježениh potresa *Mostar*, ako neuzmemo u obzir djakovački kraj. U Mostaru ubilježeno je u svem 5 potresa, od kojih imadu 3 isti pravac (S—J), a druga dva križaju ovaj sa dvie strane (od S i Z). Jedino još mjesto sa više potresa je *Senj*, gdje su tri ubilježena. Čuti ćemo u izvješću od god. 1885. da su se u Senju kroz dva mjeseca neprestano potresi vraćali, no pravac im je upravo protivno označen od onih od g. 1884. Dok se više gradiva nakupi, moći će se reći, nisu li opažanja od g. 1884. krivo pravac potresa uhvatila, jer u opažanja od g. 1885. nesmiem dvojiti, pošto su se potresi te godine vrlo često vraćali i uvijek gotovo istim smjerom pri čem se onda motritelj tako lako prevariti nemože.

Završujuć ovo izvješće, neka mi bude dozvoljeno, izreći u ime odbora najtopliju zahvalnost g. *Vukoviću*, predstojniku brzojavstva, koji nam je i ove godine pri sabiranju materijala najljubeznije na ruku išao. Istu hvalu dužni smo svoj gospodi brzojavnim činovnikom, koji su nam preko svoga ravnateljstva svaku potresnu viest bezodvlačno priposlali. Uz ovu gospodu poduprieše nas izdašno još i naši povjerenici, pa će nam i u buduće njihova izvješća uvijek dobro doći, ma iz istih mjesta dobivali i od brzojavnih ureda ubaviesti, jer će se tim viesti o pojedinih potresnih pojavih samo bolje utvrditi ili popuniti.

III. Izviešće potresnoga odbora.

SASTAVIO DOP. ČLAN DR. MIŠO KIŠPATIĆ.

Čitano u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 5. lipnja 1886.

Ovogodišnje izvješće potresnoga odbora postalo je opet donjekar podpunije i to tim, što nam staviše na raspolaganje sve potresne vijesti, koje su brzopjavni uredi u Bosni ubilježili. Predstojnik brzopjavstva u Hrvatskoj, gosp. Vuković, koji nam je od prva kraja najvećom pripravnošću uvijek na ruku išao, pobrinuo se je i zato, da nam preko bosanskoga ravnateljstva namakne sva potresna izvješća, koja ovdje najvećom zahvalnošću upotrebljujemo. Isto tako nam je i ove godine gosp. Vuković sakupljao sve potresne vijesti od brzopjavnih ureda u Hrvatskoj, a isto tako nezaboraviše na nas ni gospoda povjerenici, našto neka im bude svim ovdje izrečena najtoplija zahvalnost, čemu pridružujemo još i molbu, da nam u interesu znanosti i u buduće na ruku idu. Neka nam bude svim u pameti, da se tim diže u znanstvenom svijetu i čast hrvatskoga naroda, da ni on nezaostaje u pokretu, kojim prirodne nauke zaokupiše svijetom.

Godina 1885.

2. veljače u 9 s. po podne u *Sarajevu* vrlo žestok potres, koji je trajao 8 sekunda. Pravac mu je bio od Z—I. U isto vrijeme osjetio se je potres u *Banjaluci*, *Jajcu*, *Varcar-Vakufu* i *Travniku*. (Brzopjav Nar. Novina).

O tom potresu prispjele su nam sljedeće vijesti.

Liskovica (3 sata od Jajca), javlja fra Ant. Knežević Bošnjak: „U veče uz najveću tišinu oćutim silovitu podzemnu tutnjavu, koja je više od zapada nego od juga dolazila, i sve strahovitija bivala, što se je više k meni približavala. Kad je k meni stigla tutnjava,

udari silovit potres, a u isti čas poče moj sat izbijati 9 sati. Potres je trajao 8 sekunda, a tutnjava mnogo više. Tutnjava s potresom otišla je upravo prema iztoku. Potres je bio tako silovit, da su se kod moga susjeda slabo zatvorena vrata otvorila i njega kraj istih stojećega tako udarila, da su ga dva koračaja natrag bacila. Susjedi mi rekoše, da su poslje kratkoga vremena osjetili slabiji potres uz manju tutnjavu u istom pravcu“.

Brod, 9 s. 5 m. po podne vrlo slab valovit potres od J—S, trajanje vrlo kratko. (Brzojavni ured).

Stara Gradiška, 8 s. 55 m. po podne, slabo valovito gibanje, koje je išlo od I prama Z, a trajalo 6 sekunda. Podzemni šum čuo se je prije i poslje potresa. (Miloš Drakulić. učitelj.)

Požega 9 s. po podne tri udarca, koje su naglo jedan za drugim slijedila i išla od J—S. Potres je bio tako slab, da ga mnogi neosjeteše. U visokih kućah bolje se je čutio nego u niskih. (Prof. I. Tkalčić.)

Pakrac, 9 s. 4 m. po podne jedan udarac od 2 sekunde u pravcu od S—J. (Ljud. Stein.) Po brzojavnj viesti Narodnih novina bio je pravac potresu od J—S, što je i vjerojatno.

Iz *Fojnice* javiše nam na upit, da taj dan nisu potresa osjetili.

3. *veljače* zorom u *Liskovici* slabiji potres uz lahku tutnjavu istim pravcem kao i onaj od prijašnjega dana (Fra Knežević.)

Isti dan oko 9 s. po podne u *Liskovici* nov potres sa tutnjavom u istom pravcu kao i onaj od prijašnjega dana nu puno slabiji. Isti potres osjetio se je i u Jajcu i Varcaru. (Fra Knežević.)

Isti potres osjetio se je još u slijedećih mjestih :

Travnik, 8 s. 54 m. po podne (ura nije točna) valovit potres od J—S, koji je trajao 4 sekunde. (Gimn. ravnateljstvo.)

Brod, 9 s. 40 m. po podne sličan udarac kao i dan prije, nu puno slabiji. (M. Dugački.)

Stara Gradiška, 9 s. 30 m. po podne valovit potres uz podzemnu tutnjavu u pravcu od I—Z. Trajanje 5—6 sekunda.

Pakrac, 9 s. 40 m. po podne dva udarca u vremenu od 3 sekunde; prvi došao je ozdol, a drugi kraći sa strane. Pravac je bio od S—J. Potres je bio jači od onoga dan prije. Posudje na stolovih je zazveketalo. (Lj. Stein.)

24. *ožujka* u 2 s. 26 m. prije podne u *Spljetu* jako titrajuće drmanje kroz jedno 6 sekunda u pravcu od J—S. Podzemna tutnjava čula se je prije i poslje potresa. (Lovro Borčić.) Po novin-

skih viestih bio je taj potres u 2 s. 32 m., pri čem su se osjetila dva naglo jedan za drugim sljedeća udarca.

Isti dan oko $\frac{1}{2}$ 4 prije podne u *Spljetu* drugi mnogo slabiji potres uz podzemnu tutnjavu. Trajao je 1 sekundu. (L. Borčić.)

Isti dan potres u *Foči*, vrijeme nije označeno. (Brzoi. ravnat.)

25. *ožujka* potres u *Foči*, vrijeme nije označeno. (Brzoi. ravnat.)

5. *travnja* odmah poslje pol noći bio je u *Mostaru* u vremenu od jednoga sata pet puta potres. Pojedini potresi trajali su 4—5 sekunda, a išli su smjerom od J—S. Drugi udarac, koji se je osjetio u 0 s. 35 m. poslje ponoći, bio je vrlo jak. (Hercegovački bosiljak.)

17. *travnja* u 1 s. 55 m. po podne u *Zagrebu* tako slab potres, da ga je vrlo malo ljudi osjetilo.

26. *travnja* osjetije potres u *Prači*, *Gorazdi* i *Rogatici*, koji je trajao 3—7 sekunda. Vrijeme nije označeno. (Narodne Novine.)

3. *svibnja* u 4 s. 45 m. prije podne (po mjestnom vremenu, a 4 s. 58 m. po peštanskom vremenu) u *Senju* osjetilo se ponajprije slabo valovito gibanje, za kojim je onda sledio žestok udarac odozdol. Pravac potresu bio je od JZ—SI, a trajanje 3—4 sekunde. Trešnja započela je potpunim ropotanjem, koje je prešlo u jak prasak i pratilo cio pojav. Izvjestitelj, gosp. prof. Mihailović, piše medju ostalim o samom pojavu ovo: „Po suglasnih navodih započeo je potres slabom trešnjavom tla, te su na ormarih stojeći predmeti, kao čaše i ino posudje, jedni o druge udarali i zvečali. Njeki moji učenici priobčiše mi, da je nihalo na urah iz pravca izašlo. Prigodom za tim sljedećega succusornoga udarca, kojega prema skali (1—10) označujem brojem 4, činilo mi se je, kao da će se stiene razpasti. U mojem čvrstom sazidanom stanu praskahu rogovi i gredice jaka krova. U celom naličio je potres više prasku nego pravom potresu. Po mom mnienju bio bi to prolomni potres (Einsturzbeben.)“.

O istom potresu stigoše još sljedeće viesti:

Kraljevica, u 5 s. 2 m. (po brzoi. uru) potresna dva udarca. Prvi je bio slab, a drugi tri put jači. Pri drugom odozdol dolazećim udarcem uzdrmaše se sve kuće, a prozori i vrata zaškripaše. Ciela trešnja trajala je 3—4 sekunde, a pravac joj je bio od JZ—SI. Sa trešnjom čula se je ponajprije slaba iz daljine dolazeća podzemna grmljavina, koja je sa potresom u jakosti rasla. (Brzoi. postaja.)

Bakar, oko 5 s. u jutro slab valovit potres uz podzemnu tutnjavu (prof. I. Šah.)

Isti potres osjetio se je još u *Krasici* i *Višnjevici*.

14. *lipnja* u 7 s. 7 m. po podne u *Senju* slabo valovito gibanje u smjeru od JZ—SI. Trajanje 3 sekunde, jakost br. 3. Ovaj kao i sve sliedeće potrese u lipnju i srpnju javio je prof. Mihailović.

16. *lipnja*, 10 s. 10 m. prije podne u *Senju* valovito gibanje; pravac JZ—SI; trajanje 2 sek., jakost 2.

Isti dan u 1 s. 1 m. po podne u *Senju* valovit potres; pravac JZ—SI; trajanje 2 sek.; jakost 2.

Isti dan u 7 s. 3 m. po podne u *Senju* valovit potres; pravac JZ—SI; trajanje 1 sek., jakost 1.

17. *lipnja* u 0 s. 13 m. prije podne u *Senju* valovit potres; pravac JZ—SI; trajanje 2 sek.; jakost 2.

Isti dan u 1 s. 12 m. prije podne u *Senju* valovita trešnja; pravac JZ—SI; trajanje 3 sek.; jakost 3.

18. *lipnja* u 1 s. prije podne u *Senju* potres, za koji veli prof. Mihailović, da je, kao što su i svi sliedeći, ruševno upadni. Trajanje potresu 2 sek., jakost 2.

Isti dan u 3 s. 15 m. prije podne u *Kuprešu* (Bosna) osjetiti se tri dosta jaka udarca u pravcu od I—Z. Zadnji trajao je 4 sekunde. (Brzobjavno ravnateljstvo.)

22. *lipnja* u 6 s. 28 m. prije podne u *Senju* potres od 2 sekunde, jakost 2.

Isti dan u 8 s. 40 m. prije podne u *Senju* potres od 2 sek., jakost 2.

Isti dan u 9 s. prije podne u *Novom* potres, a prije njega mukla podzemna tutnjava, pravac potresu od J—S. (Narodne Novine). Vrlo je vjerojatno, da je to onaj isti potres, koji se je u *Senju* oćutio u 8 s. 40 m.

Isti dan u 1 s. 30 m. po podne u *Senju* potres od 1 sekunde, jakost 1.

Isti dan u 5 s. 30 m. po podne u *Novom* nješto slabiji potres od prijašnjega, koji se je osjetio u 9 s. u jutro. (Narodne Novine).

Isti dan u 9 s. 15 m. po podne u *Senju* potres od 1 sekunde, jakost 1.

Isti dan u 9 s. 22 m. po podne u *Senju* potres od 1 sekunde, jakost 1.

Isti dan u 11 s. 23 m. po podne u *Senju* potres od 1 sekunde, jakost 1.

23. *lipnja* 0 s. 50 m. prije podne u *Senju* potres od 1 sekunde, jakost 1.

Isti dan u 3 s. 28 m. prije podne u *Senju* potres od 2 sekunde, jakost 1.

Isti dan u 6 s. 20 m. prije podne u *Senju* potres od 2 sekunde, jakost 2.

24. *lipnja* 10 s. 55 m. prije podne u *Senju* potres od 3 sekunde, jakost 3.

Isti dan 11 s. 58 m. prije podne u *Senju* potres od 2 sekunde, jakost 2.

25. *lipnja* u 0 s. 18 m. prije podne u *Senju* potres od 1 sek., jakost 1.

Isti dan u 4 s. 36 m. prije podne u *Senju* potres od 2 sekunde, jakost 1.

29 *lipnja* u 0 s. 7 m. u jutro u *Ludbregu* osjetio se je dosta žestok potres uz podzemnu tutnjavu. Udarac, koji je išao pravcem od Z—J, bio je tako jak, da su se ljudi od sna probudili i na ulicu iztrčali. U vremenu od 5 minuta sliedila su iza prvoga još dva slabija udarca. Njekoliko sati iza toga osjetio se je još jedan posve neznatan udarac. (Narodne Novine.)

Isti dan u 4 s. 1 m. prije podne u *Senju* potres od 3 sekunde, jakost 3.

Isti dan u 8 s. 10 m. prije podne u *Ludbregu* iznovice jači potres uz podzemnu tutnjavu. (Narodne Novine.)

2. *srpnja* u 11 s. 25 m. prije podne u *Senju* potres od 1 sek., jakost 1.

7. *srpnja* u 3 s. prije podne u *Senju* potres od 1 sek., jakost 1.

Isti dan u 1 s. 45 m. po podne u *Senju* potres od 1 sek., jakost 2.

8. *srpnja* u 10 s. 45 m. po podne u *Senju* potres od 2 sek., jakost 2.

9. *srpnja* u 1 s. 42 m. po podne u *Senju* potres od 1 sek., jakost 1.

10. *srpnja* u 10 s. 35 m. po podne u *Senju* valovito kolebanje u pravcu od JZ—SI; trajanje 2 sek., jakost 2.

11. *srpnja* u 0 s. 3 m. prije podne u *Senju* valovito titranje u pravcu od JZ—SI. uz potres čuo se je jasan, oštar zvuk. Trešnja

trajala je 3 sekunde. Ovo je bio najjači potres u cijeloj potresnoj periodi.

Isti dan u 0 s. 8 m. prije podne u *Senju* vrlo slab udarac od 1 sekunde.

12. *srpnja* u 6 s. 20 m. prije podne u *Senju* jednostavan udarac od 1 sekunde, jakost 1.

Isti dan u 10 s. 21 m. po podne u *Senju* kolebanje od 2 sek., jakost 2.

13. *srpnja* u 1 s. 16 m. po podne u *Senju* kolebanje od 1 sek., jakost 2.

14. *srpnja* u 1 s. 40 m. prije podne u *Senju* potres od 1 sekunde uz dvie detonacije, jakost 2.

Isti dan u 6 s. 10 m. prije podne u *Senju* udarac od 1 sek., jakost 1.

Isti dan u 3 s. 40 m. po podne u *Senju* potres od 2 sek., jakost 2.

18. *srpnja* u 10 s. 46 m. po podne u *Sarajevu* osjetio se ojak potres, koji je trajao 4 sek., pri čem su žestoki udarci naglo jedan za drugim sledili. Uz potres čula se je podzemna tutnjava. Pravac bio je od *Jl—SZ*. Potres taj osjetio se je istim pravcem i istom silom u mjestih *Kiseljak*, *Busovača*, *Travnik*, *Visoko*, *Zenica*, *Maglaj*, *Tarčin*, *Konjica*, *Mokro*, *Modromanja* i *Prača*. Slabiji bijaše u mjestih *Trnovo*, *Kalnovik* i *Jajce*. (Brz. ravnateljstvo.)

23. *srpnja* u 11 s. 25 m. po podne u *Jajcu* i *Travniku* žestok potres, koji je trajao oko 4 sekunde. Trešnja počela je jakim udarcem, te je prešla u valovito gibanje u pravcu od *SI—JZ*. Uz potres čula se je mukla podzemna tutnjava. (Brz. ravnateljstvo.)

24. *srpnja* u 10 s. 28 m. po podne u *Senju* potres od 2 sek., jakost 2.

31. *srpnja* u 11 s. 10 m. po podne u *Stolcu* veoma jak potres u tri udarca uz podzemnu grmljavinu. Najjači udarac trajao je 3 sekunde. (Brz. ravnateljstvo.)

12. *rujna* oko 3 s. prije podne osjetila su se u *Ključu* tri udarca, medj kojima je zadnji najjači bio. Pravac potresa bijaše od *Jl—SZ*. (Brz. ravnateljstvo.)

17. *rujna* u 1 s. 27 m. prije podne u *Kiseljaku* valovit potres. (Brz. ravnateljstvo.)

18. *rujna* u 3 s. 4 m. prije podne u *Travniku* valovit potres sa 4 do 5 jakih udaraca u pravcu od JZ—SI. (Brz. ravnateljstvo.)

U *Zenici*, javlja brzojavni ured, osjetio se isti potres u 3 s. 20 m. prije podne. Potres je išao smjerom od Z—I, a trajao je oko 6 sekunda. Drmanje bilo je toli jako, da se je u brzojavnoj postaji srušilo 12 baterijskih elemenata.

Iz *Visokoga* javljaju isti potres u 3 s. 21 m. prije podne.

U *Žepču* oko 3 s. u jutro vrlo jak potres.

7. *listopada* u 7 s. 5 m. po podne u *Pakracu* oćutiše potres uz podzemnu tutnjavu. Potres išao je pravcem od JZ—SI, a trajao je 3 sekunde. Štete nebijaše nikakve. (Novinarske vesti.)

Krapje u 7 s. 7 m. po podne jak potres od J—S sa mukulom tutnjavom. Trajanje 3 sekunde. (Novinarske vesti.)

O istom potresu stigle su na potresni odbor sljedeće vesti:

Pakrac u 7 s. 5 m. po podne, valovito gibanje, pri kom su se osjetila dva udarca. Drugi udarac bio je jači, a između jednoga i drugoga prošla je 1 sekunda. Pravac JZ—SI. (Brz. postaja.) Izvišće g. Steina u svem se slaže sa ovim, samo navodi pravac od Z—I i spominje, da su od trešnje prozori zazveketal i tavnice praskale.

Lipik u 7 s. 20 m. po podne valovito gibanje sa 3 do 4 udarca uz slabu podzemnu grmljavinu. (Brz. postaja. S. Schröder.)

Nova Gradiška u 7 s. 11 m. po podne (peštansko vrieme) valovito gibanje kao kakvo titranje kroz 2 sekunde. Uz trešnju, koja je išla smjerom od JI—SZ, čuo se je šum i žamor, kao da kakvo bure valja. Stakla na vratih zazveketaše. (Brz. postaja.)

Okučani u 7 s. 4 m. po podne, dva udarca uz tutnjavu. Na crkvenom tornju zanihalo se zvono i dvaput udarilo. (Brzojavna postaja.)

Novska u 7 s. 4 m. po podne lagano valovito gibanje od SZ—JI uz muklu tutnjavu. U dućanu jednom zanihalo se maleno zvonce i malo zveknulo. Psi, koji su mirno spavali, probudila je tutnjava, pa su onda tek stali lajat. (Brz. postaja. A. Mingazi.)

Jasenovac u 7 s. 20 m. po podne, potres začeo je oštrim udarcem od jednoga časka a onda je prešao u titranje, od koga su prozori zazveketal. Ciela trešnja trajala je 3 sekunda, a išla je

pravcem od I—Z. Pred potresom čuo se je šum, a onda je zatunjalo. (Brz. postaja, F. Urban.)

Isti potres osjetio se je u *Daruvaru* i *Požegi* (Brz. ravnateljstvo.)

8. *listopada* u 7 s. prije podne u *Berbiru* i *Banjaluci* vrlo kratak valovit potres. (Brz. ravnateljstvo.) Da u izvješću ne stoji izrično „u 7 u jutro“ morali bi posumnjati, da li to nije bio isti onaj potres, što se je na drugoj strani Save osjetio 7. *listopada*.

14. *listopada* u 1 s. 45 m. prije podne osjetio se je u *Dubrovniku* jak valovit potres uz muklu podzemnu tutnjavu. Trešnja trajala je 2 sekunde, a osjetila se je još u *Metkoviću* i *Trebinju*. (Nov. viesti.)

18. *listopada* u 7 s. 46 m. po podne u *Zvorniku* slab potres od 3 sekunde.

Isti dan u 9 s. i 40 m po podne u *Zvorniku* vrlo jak potres od 6 sekunda, iza kojega je zemlja još jedno 4 sekunde titrala.

Isti dan u 10 s. 50 m. po podne u *Zvorniku* opet slab potres od 2 sekunde.

Isti dan u 11 s. 30 m. po podne u *Zvorniku* dosta jak valovit potres od 3 sekunde uz muklu podzemnu tutnjavu u smjeru od SZ—JI. (Nov. viesti.)

28. *listopadu* u 11 s. 40 m. po podne u *Doboju* osjetilo se je pet udaraca, koji su u kratkih intervalih jedan za drugim slijedili. (Brz. ravn.)

29. *listopada* u 0 s. 10 m. prije podne, dakle pol sata iza prijašnjega, osjetiše opet u *Doboju* dva jaka udarca uz podzemnu tutnjavu. (Brz. ravn.)

27. *studenoga* u 6 s. 16 m. prije podne u *Severinu* kratak potres u smjeru od JI—SZ. (E. Vranyczany.)

30. *studenoga* u 11 s. 44 m. po podne u *Travniku* i *Žepču* osjetiše nekoliko jakih udaraca u pravcu od Z—I. (Brz. ravnateljstvo.)

1. *prosinc*a u 7 s. 20 m. prije podne u *Travniku* čula se je podzemna grmljavina i uz nju slaba trešnja (Brz. ravn.)

4. *prosinc*a osjetio se je potres u *Osičku* u pravcu od S—J, a trajao je 2 sekunde. Vrieme nije označeno. (Nov. viesti.)

7. *prosinc*a u 8 s. 45 m. po podne u *Žepču*, *Zenici* i *Travniku* osjetio se je 3 sekunde trajajući potres. (Brz. ravn.)

28. *prosinca* u 8 s. 50 m. po podne u *Travniku* slab potres od 3 sekunde u pravcu od Z—I. (Nov. viesti.)

31. *prosinca* u 4 s. 5 m. prije podne u *Domanoviću* (Bosna) snažan potres od 20 (?) sekunda u pravcu od S—J. (Nov. viest.)

Broj potresa, što ga ove godine mogosmo zabilježiti, mnogo je veći od prijašnje dvie godine. God 1883. bilo je ubilježeno 45 potresa u 37 dana, godine 1884 bilo je 47 potresa u 31 dan, dočim za god. 1885 imamo zabilježenih 77 potresa u 46 dana, tako da se je te godine zemlja u naših krajevih svaki osmi dan jedan put a gdjekada i po više puta tresla. Potresi ti razdieljuju se na mjesece ovako:

U siečnju	0	potresni dan,	0	potres.
U veljači (2, 3)	2	"	"	3 "
U ožujku (24, 25)	2	"	"	4 "
U travnju (5, 17, 26)	3	"	"	7 "
U svibnju (3)	1	"	"	1 "
U lipnju (14, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 29)	9	"	"	25 "
U srpnju (2, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 23, 24, 31)	13	"	"	18 "
U kolovozu	0	"	"	0 "
U rujnu (12, 17, 18)	3	"	"	3 "
U listopadu (7, 8, 14, 18, 28, 29)	6	"	"	9 "
U studenom (27, 30)	2	"	"	2 "
U prosincu (1, 4, 7, 28, 31)	5	"	"	5 "
Ukupno	46	potresni dan,	77	potres.

Isti potresi razdieljuju se prema mienam mjeseca evo ovako:

Za puna ili mlada mjeseca bilo je	2	potr. dana sa	3	potresa.
Prvi dan prije ili poslie toga " "	4	"	"	5 "
Drugi dan " " " " " "	7	"	"	12 "
Za jedne i druge četvrti " "	1	"	"	1 "
Prvi dan prije ili poslie toga " "	6	"	"	9 "
Drugi dan " " " " " "	10	"	"	19 "
Sve ostale dane bilo je	16	"	"	28 "
	46	potr. dana sa	77	potresa.

Ako prisporodimo brojeve ove sa onimi, što smo ih naveli pri potresih od god. 1883. i 1884., doći ćemo sve više do osvjeđenja,

da razne faze mjeseca nisu u nikakovu snošaju sa množinom potresa.

Pojedina mjesta, u kojih su se ove godine potresi osjetili, bila bi ova:

Bakar (3. V).

Banjaluka (2. II); (8. X).

Berbir (8. X).

Brod (2. II) J—S; (3. II) J—S.

Busovača (18. VII).

Darugar (7. X).

Doboj (28. X); (29. X).

Domanović (31. XII) S—J.

Dubrovnik (14. X).

Foča (24. III); (25. III).

Gorazda (26. IV).

Gradiška Nova (7. X) JI—SZ.

Gradiška Stara (2. II) I—Z; (3. II) I—Z.

Jasenovac (7. X) I—Z.

Jajce (2. II); (18. VII); (23. VII) SI—JZ.

Kalnovik (18. VII).

Kiseljak (18. VII); (17. IX).

Ključ (12. IX) JI—SZ.

Konjica (18. VII).

Kraljevica (3. V) JZ—SI.

Krapje (7. X) J—S.

Krasica (3. V).

Kupreš (18. VI) I—Z.

Lipik (7. X).

Liskovica (2. II) Z—I; (3. II) Z—I.

Ludbreg (29. VI) Z—I.

Maglaj (18. VII).

Metković (14. X).

Modromanja (18. VII).

Mokro (18. VII).

Mostar (5. IV) J—S.

Novi (22. VI) I—Z.

Novska (7. X) SZ—JI.

Okučani (7. X).

Osiek (4. XII) S—J.

Pakrac (2. II) J—S; (3. II) S—J (?); (7. X) JZ—SI.

Požega (2. II) J—S; (7. X).

Prača (26. IV); (18. VII).

Rogatica (24. IV).

Sarajevo (2. II) Z—I; (18. VII) JI—SZ.

Senj (3. V); (14. VI); (16. VI); (17. VI); (18. VI); (22. VI); (23. VI); (24. VI); (25. VI); (29. VI); (2. VII); (7. VII); (8. VII); (9. VII); (10. VII); (11. VII); (12. VII); (13. VII); (14. VII); (24. VII) sa 38 potresa, a svi ubilježeni pravci idu od JZ—SI.

Spljet (24. III) J—S.

Stolac (31. VI).

Tarčin (18. VII).

Travnik (2. II); (3. II) J—S; (18. VII); (23. VII) SJ—JZ; (18. IX) JZ—SI; (30. XI) Z—I; (1. XII); (7. XII); (28. XII) Z—I.

Trebinje (14. X).

Trnovo (18. VII).

Varcar Vakuf (2. II).

Visoko (18. VII); (18. IX).

Višnjeвица (3. V).

Zagreb (17. IV).

Zenica (18. VII); (18. IX) Z—I; (7. XII).

Zvornik (18. X) SZ—JI, 4 potresa.

Žepče (18. IX); (30. XI) Z—I; (7. XII).

Godina 1885. nesamo da je obilovala mnogimi potresi, nego su još i mnogi ti potresi posegnuli i velikim prostorom, pa bili i dosta znamenite jakosti.

Već prvi potres iste godine naime 2. i 3. *veljače* zahvatio je vrlo širokim prostorom. Izhodište tomu potresu moralo je biti duboko u Bosni. Prema sjeveru doseguo je potresni val do Broda, Požege i Pakraca i u tih mjestih opažen mu je pravac od J prama S. Sjevernije od tih mjesta nije se potres osjetio, pa je nedvojbeno i pravac označen po jednom izvjestitelju u Pakracu od S—J bio obratan, kako to drugi izviestitelji navodi. S tim se dakako neslaže pravac od J—Z, što su ga u Gradiški primjetili. U Bosni ubilježeno je za Travnik pravac od J—S, a u Sarajevu od Z—J, pa kako mislim, da su ova opažanja dosta točna, to držim, da je izhodište potresa bilo zapadno od Sarajeva, a južno od Travnika, te bi prema tomu imali tražiti potresno ognjište u gorskom povoru Radovana, Vranice i Štita. Koliko se je potres odatle dalje prema jugu širio, nije nam poznato.

U istom ovom gorskom povoru moglo bi biti izhodište potresa od 18. *rujna*, koji se je osjetio u Travniku, Zenici, Visokom i Žepču, jer je za Travnik označen pravac od JZ—SJ, a za Zenicu od Z—I. 30. *studenoga* zapažen je potres opet u Travniku i Žepcu, pa ako se označeni pravac od Z—I i nemože protezati na oba mjesta, to nas on ipak i ovdje upućuje sjeverniji dio spomenute gorske povorka. U istom pravcu osjetio se je u Travniku potres i od 28. *prosınca*. Potres od 23. *srpnja* u Jajcu i Travniku (SI—JZ) morao je imati svoje izhodište u sjevernijem gorju.

U Bosni bio je obsežniji potres još 18. *srpnja*, ali za taj potres neimamo gotovo nikakvih viesti o pravcu. Svi ostali bosanski potresi bijahu slabiji i manjega obsega.

Izvan Bosne imamo spomenuti još dva važnija potresna ognjišta. Jedno je u Primorju, a drugo je u Slavoniji.

U *Senju* osjetiše već god 1883. tri potresa (14. VII; 15. VIII i 13. XII) Poslje stanke od pet mjeseci osjetio se je iznovice potres (3. V. 1885.), kojemu je bio pravac upravo protivan od prošlogodišnjih potresa, naime od JZ—SI. Poslje podrug mjeseca (14. VI) sude se zemlja iznovice tresti, a potresi vraćahu se od dana na dan sve do 24. srpnja. U vremenu od 14. lipnja do 24. srpnja ubilježeno je tu 37 potresa, pa su svi, kojim se je mogao pravac opredeliti, išli od JZ—SI. Neima dvojbe, da je mnogobrojnim opažanjem taj pravac točno opredieljen, pa je tako moguće, da su i prošlogodišnji potresi bili istoga pravca. Svi ti senjski potresi bijahu vrlo slabi, te se nisu daleko širili. Prvi potres, 3. svibnja bio je najjači, te se je osjetio u Kraljevici (JZ—SI), Bakru, Krasici i Višnjevici. 22. lipnja osjetio se je jedan senjski potres u Novom (J—S), a isti dan zapaziše u Novom još jedan potres, koga u Senju nisu osjetili. Svi ostali senjski potresi kao da nisu dalje od Senja u kopno zadrli. Izvjestitelj gosp. prof. Mihailović misli, da su svi ti potresi bili prolomni. Sudeć po označenom pravcu morali bi izhodište tih potresa tražiti u jadranskom moru.

U Slavoniji posegnuo je potres od 7. listopada svimi mjesti, koja leže oko Psunja. Najjače se je on osjetio u Okučanih i Novskoj, a slabije u Pakracu, Lipiku, Krapju, Gradiški, Jasenovcu, Daruvaru i Požegi. Za njeka ta mjesta označen je pravac gibanja, no kako se ti pravci znamenito razilaze, to nas nemogu uputiti na izhodište potresa. No ako uzmemo u obzir, da je potres bio najjači u Okučanih i Novskoj, to je najvjerojatnije, da je izho-

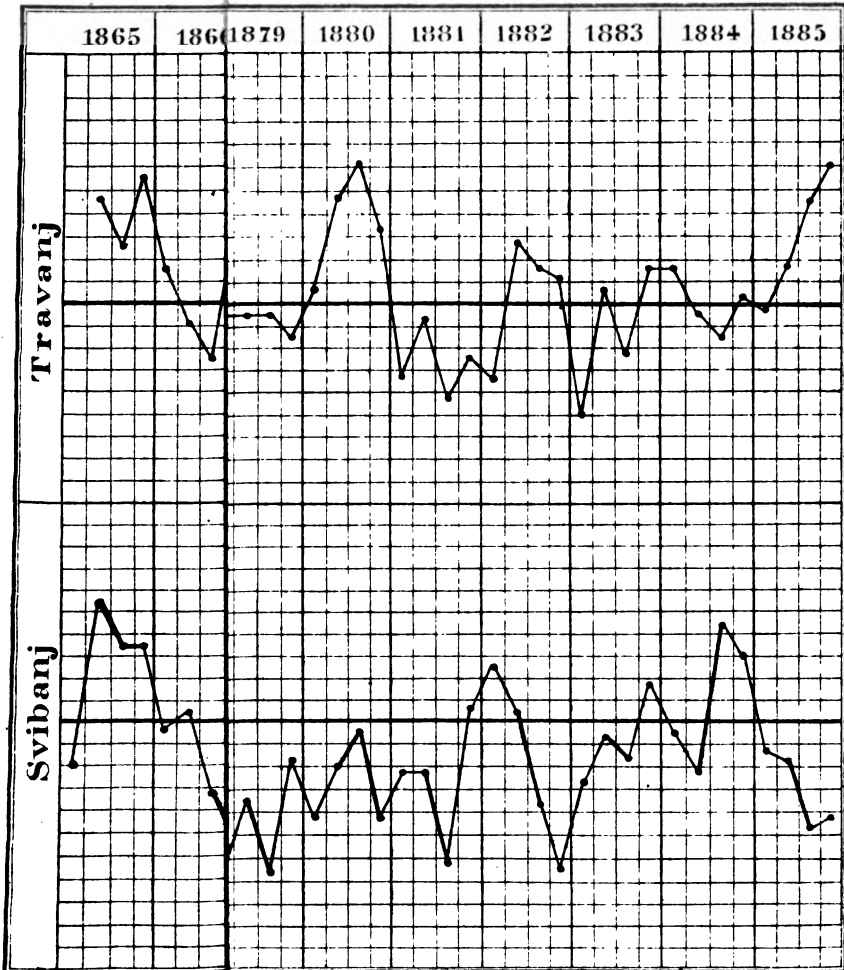
dište potresa bilo na zapadnoj strani Psunja. S tim izhodištem, slagao bi se označeni pravac u Jasenovcu (I—Z) i u Pakracu (JZ—SI).

U Zagrebu osjetio se je te godine samo jedan i to vrlo slab potres. (17. IV). U Džakovštini nije ciele godine ni jedan potres ubilježen. U Slavonskoj ravnici spomena je vriedan samo potres, koji se je osjetio u Osieku 7. listopada u pravcu od S—J, te mu je izhodište po svoj prilici u Ugarskoj.

---

odsranja i prvih trijuh pentada

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA LXXIX.

RAZREDI FILOLOGICKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI.

XIII.

U ZAGREBU 1886.

U KNJIŽARNICI JUG. AKADEMIJE L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH).

Dionička tiskara u Zagrebu.

Sadržaj.

	Strana
Imena Slovenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453 godine.	
Od dra. Ivana Črnčiča	1
Ivan, arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV. vieku. Od Ivana Tkalčiča	71
Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. II Crkva hrvatska. Od predsjednika dra. Fr. Račkoga	135
Religija Srbâ i Hrvatâ, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora na- rodnog. Dio II Pojezda, Prijezda i Zora. Od Nadka Nodila. (Ostatak.)	185
Darovane knjige	247

Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcju u Rimu poslije 1453 godine.

Priobćeno u sjednici filologiĉko-historiĉkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 29. studenoga 1884.

NAPISAO DOPISUJUĆI ČLAN DR. IVAN ČRNČIĆ.¹

I. Moje prigovaranje.

Ja ni mrve „Ilirac“ 1863 godine postah, i to više po tudjoj nego po svojoj volji, članom „Ilirskoga“ („deglj Ilirici“, „Illyricorum“) obojega zavoda, kapitula i nekakova sbora, ili pravo, bratovštine nad našim gostinjcjem, u viečnom gradu. No do mala, možda još istoga dana, u koji sam, a to na 11 junija, simo prišao, opazih, da se ulice okolo nas zovu po Slovjenuh, „Via Schiavonia“², „Vicolo degli Schiavoni“, a ne po Ilircih. A zatim, slušajuć i čitajuć doznah i spoznah, da se mi sami, ter svagdje i posvuda, zovemo i pišemo: Ilirci (a tako nas je i vele zaslužili g. Kukuljević u Arkivu za jugoslov. povjest u I. knjizi prozvaov), a Rimljani svikoliki da nas: Slovjeni („Schiavoni“). A kako bi mogli nas drugaĉije zvati nego naše ulice?

Pak ovako počeh prigovarati: mi smo ovdje svi Slovjeni, ili, ako nismo, bismo imali biti, a negdanji Grĉki i Rimski Ilirci nisu bili Slovjeni; a Napoleonovi, oni su dvie tri stotine godina kašnje stvoreni, nego ovi zavodi, i jur jih je nestalo; a Avstrijski, koji su još kašnje stvoreni, oni pak, izvan naših otoka, da neimaju ovdje prava; tako da neznaš, za koga je ovo zastavljeno. Pak

¹ Izprave, na koje se ova razprava poziva, objelodaniti će se u „Starinah“, knj. XVIII.

² 1872 godine mlada rimska občina izpravila: Via degli Schiavoni; a to izriću Talijani nekoji: Škiavoni, nekoji: Ščavoni, a nekoji: Ščavoni. „Schiavoni“, tako je po zakonu njihova jezika; no to ću drugdje dokazati.

dokončah, to svakako razvidjeti; a i ono: može li biti članom „ilirske“ bratovštine, tko neumie ni jedne po slovjensku? . . .

I tako, znajući po onom Kukuljevićom spisu, da je papa Mikula V. to i to darovao „ilirskomu“ narodu za gostinjac, poželih vidjeti najprije njegovu izpravu za to. Otvorih gdje su naša pisma (tada jur bijah nad njimi) i najдох tu izpravu, ter i pisanu na kvieru, i tiskanu, ter takove više iztisaka. No je skoro, a to je po tisku i po pravopisu poznati, tiskano, i to po pisanoj, samo nije posve vjerno. A pak pisanâ nije matica iliti istica, nego prepis; jer

1. na hrbtu joj je: *Copia della Bolla* . . ., a unutra na pričelu: *Exemplum*;

2. neima pečatnice, a bi imala imati, zašto je, po riečih: „*servus servorum Dei*“, „*anno Incarnationis Dominicae*“, onakova, kakovu zovu *bullom*¹, a ni mjesta nije za pečatnicu;

3. nitko nije na njoj podpisan;

4. ima nekoliko očitih ter smiešnih pogrješaka;

5. pismo joj skorije; a tako i pravopis, jer tote su dvoglasci *ae* i *oe* na svojem mjestu, a za to XV. vieka pisali su samo *e*;

6. na istom kvieru a poda tom izpravom, ter samo m. 0015 dalje, napisana je ina (*Breve*), kako je papa Inocencij VIII. 1486. godine ovomu gostinjcu to i to darovao², ter i to je, dašto, prepis, a ne istica, kako Theiner piše (Monum. Slavon. merid. I, 522 s.). A da sve ovo bude očito, prilažem *fac-simile* toga obojega pisma, i to smanjeno na $1\frac{1}{10}$ prema 2.

Ali tada nepoznah, da je taj prepis izopačen, jer teško bijaše, ne toliko opaziti to, koliko pomisliti, da je tkogod smio izopačiti papino pismo! . . . I tako za rieči „dalmatinski iliti ilirski narod“ u tom prepisu³ uzvjerovah, da jé je sâm papa rekao, pak da je on tomu „narodu“ za gostinjac darovao porušenu i odkrivenu crkvu sv. Marine na Martovu Polju, Tibru na lievoj strani⁴. I do duga

¹ Vidi prilog IV. b).

² V. pril. XXI.

³ „Exhibita siquidem Nobis nuper pro parte dilectorum filiorum Hieronymi de Potoma (*Pravo: Potomnia, ili: Potomia*) et aliorum pauperum heremitarum *Dalmatiae seu Illiricae nationis* in Alma Urbe degentium petitio continebat quod licet in dicta Urbe pro suscipiendis diuersarum nationum pauperibus et egenis ad illam pro tempore confluentium (*confluentibus*) multa hospitalia esse noscantur, *Dalmatica* tamen *seu Illirica* natio Hospitalia pro suscipiendis specialiter eiusdem nationis pauperibus carere noscitur“ . . . U IV. b).

⁴ Kašnje: Ripetta, ter jur 1522 god. po XLI.

sam ove rieči držao za prâve njegove. A kako nebih, videć, da su je i sami mudri sudci sv. Rote u Rimu, i to dvjesto godina prije, za takove držali. Jer ti sudci 1655 godine, sudeći, da za koga je ovaj kapitul i gostinjac zastavljen, rekoše za gostinjac, da ga je papa Mikula V. zastavio za „*Dalmatince iliti Ilirce*“¹, a to je meni kazalo ne samo, da su taj prepis, ili takov, imali pred očima, nego i da su mu uzvjerovali. No, ako sam uzvjerovao, da je sâm papa onako rekao, nisam, da je i pravo. Jer prvo: „*Dalmatiae* (samostavnik, na prvom mjestu) seu *Illirica* (pridavnik) natio“, to ne slaže; drugo: Dalmacija nije nigdar bila što i „*Ilirija*“, ni za rimskoga vladanja, ni za carigradskoga, ni za franačkoga, ni za hrvatskoga, ni za benetačkoga; nego vazda manja. A zar oni pustinjaci, Jerolim iz Potomnja i drugi neimenovani, hotijahu imati svoj gostinjac samo za ono nekoliko Dalmatina, a ne i za ostale Slovjene: za Hrvate, za Bošnjake, za Srbe, za Kranjce, za Istrane, za Štajerce, za Korušce, za te svoje susjede? A tko je tada znao za starinsku zaboravljenu „*Iliriju*“? Zar pape? Eno u Theinerovoj knjizi njihova 583 svakakova pisma o južnih Slovjenuh od 1181 do te 1453 godine, pak u nijednom spomena ni „*Iliriji*“ ni „*Ilircem*“; a ni u poznijih sve do one Inocencija VIII. izprave, koju sam tolić spomenuo.

Ili je ovaj prepis, prigovorih nekoliko zatim, izopačen, ili bijaše onaj, koji su Svetojerolimski kanonici, Petar Ricci² rabljanin, Ši-

¹ . . . . „*Hospitale erectum anno 1453 a s(anctae) m(emoriae) Nicolao quinto ex relicto b(onae) m Fantini de Valle Tragurini ex Dalmatia olim huius nostri Ordinis Auditoris (A taj je tek 1475 g. umro!) pro Dalmatis seu Illyricis, quae dictio (seu) stat expositiue pro (id est)*“ . . . Istromenti, I. 99 l., rukopis na kvieru u našem arhivu; i još: *Decisiones Sacrae Rotae Romanae — Coram bo me. R. P. D. Hieronymo Priolo — Romae, Typis Reuerendae Camerae Apostolicae, 1681.* — Da to nije istina, nije mi dala posumnjati ni ova: „*Hospitale S. Hieronimi de Urbe Nationis Dalmaticae, seu Illyricorum*“, koju je papa Paval III, 1539 ili 1540 godine, rekao, dajuć kardinalu Gašparu Kontarenu (benetčaninu), štitniku nada tim gostinjcem, oblast suditi i odsuditi tu i tu pravdu tote brašćini („*Confraternitas*“), i prenačiniti joj zakone. (U štatutu naše brašćine od 1541 a prepisanu 1601 god)

² Možda prevedeno: Ježić? U grbu su mu, a to u spomenutom štatutu, dva ježa.

mun Bradić zadrarin, i Juraj Blašković pridjevkom *Liberale*¹ jelšanin, i jošte splitski veli žakan Jerolim Allegretti, tako sve Dalmatinci, vidjeli, posvjedočivši pod prisegu², pred rimskim javnim bilježnikom Petrom Martinom Trukom³ 1609 godine a na 22. avgusta ovako :

prvi: „Ja svjedok znam, da je papa Mikula V. *slovjenski* gostinjac i stâru crkvu sv. Jerolima u Rimu darovao nekim hodočastnikom iz Potomnja⁴ za stan ubogim hodočastnikom *Ilircem*; a to znam, jer sam *vidio prepis* njegove povelje za to⁵. I taj gostinjac nije pod ničiju oblast⁶, nego je posve *Ilirski*, ter ga *Ilirci*, i popi i svjetovnjaci, nastoje. Ja to znam, jer i ja sam *Ilirac*, ter jur dvadeset godina imam posla u tom gostinjcju, pak sam vazda vidio, da ga *Ilirci* nastoje i zanj skrbe; a nikada nisam vidio ni čuo, da je on pod čiju god oblast. I jošte znam, da u taj gostinjac primaju na stan svakoga (?) hodočastnika *Ilirca*, i da tu svakoga nemoćnika *Ilirca* nastoje i lieče; a navlastito hodočastnike iz *Hrvatske*, n. pr. iz Zagreba, a i 'z drugih *Hrvatskih* krajeva prijmu tamo na stan, ter je lani u svetom ljetu bilo tu na stanu hodočastnika iz Hrvatske bez broja; a to ja znam, jer sam jih vidio i davao im jesti i drugu potrebu“;

drugi: „Ja znam, da je papa Mikula V. *slovjenski* gostinjac i stâru crkvu sv. Jerolima u Rimu darovao nekim pustinjacom za stan ubogim hodočastnikom *Ilircem* toga istoga (t. j. *slovjenskoga*)

¹ A ne „literati“, kako je Kukuljević pročitao, a to u spisu, za koji on ondje u Arkivu na 109 str. kaže, da ga je našao medju pismi zagrebačkoga kapitula. U spomenutom štatutu je i njegov grb: dvie šake, a to prama: liberalis = darežljiv.

² „Tacto pectore more sa(cerdotum)“, a ne „morem“, ni „mores“.

³ „Truca“, „Trucha“, ovako se je pisao taj bilježnik, a ne „Trucela“. Njegova su pisma sada u bilježnika Antona Binia, u ulici: Via Frattina; no mnogo je propalo, ter i matica o svjedočenju ovih kanonika; a to sam sâm vidio.

⁴ Jer „Posonia“ držim da je po krivu ili onaj bilježnik zapisao, ili Kukuljević prepisao, namjesto: Potonia, sudeć po IV. prilogu a i b. To valja razvidjeti!

⁵ „Perche ho visto la copia della bolla che fece d(ett)o Pontefice della d(ett)a Concessione“. Ostali svjedoci ne vele, istina, izriekom, da su prepis vidjeli, nego neki, da je „bullu“ ili „breve“, a neki, da je „breve“ ili „bullu“; pak i to, što su oni vidjeli, držim, da je bio prepis, a ne istica.

⁶ Ova nije posve = onoj „de Jure Patronato“; ali ni „zavjetništvo“ nije mi po volji.

naroda; a to znam, jer sam vidio njegovu povelju („breue!“) za to. I jošte znam, da taj gostinjac nije pod ničiju oblast, nego je posve *Ilirski*, ter ga *Ilirci*, i popi i svjetovnjaci, nastoje. Ja to znam, jer više dvadeset godina imam tote posla, i nigdar nisam vidio ni čuo, da je taj gostinjac pod čiju god oblast, nego, kako rekoh, vazda sam vidio, da *Ilirci* njim vladaju. I jošte sam vavjek do sada vidio, da nutar priijmlju na stan uboge hodočastnike i nemoćnike *Ilirce* iz *Hrvatske*, navlastito iz Zagreba, a i 'z drugih *slovjenskih* („della Schiavonia“) krajeva, i da takove nemoćnike nastoje i lieče“;

treći: „Ja svjedok znam, da je papa Mikula V. *Ilirski* (!) gostinjac i stâru crkvu sv. Jeronima u Rimu darovao nekim pustinjaikom *Ilircem* za stan ubogim hodočastnikom *Ilircem*; a to znam, jer sam vidio njegovu povelju („la bolla o breue!“) za to. I jošte znam, da taj gostinjac nije pod ničiju oblast, nego posve *Ilirski*, ter njim *Ilirci*, i popi i svjetovnjaci, skupa vladaju; a ja to znam, jer, i sâm *Ilirac*, jur dvadesetak godina imam u njem posla, i nikad nisam vidio ni čuo, da je on pod čiju god oblast, nego posve *Ilirski*; i do sada vavjek sam vidio, da nutar primaju na stan svakoga uboga hodočastnika i nemoćnika *Ilirca*, t. j. iz *Slovenije* („Schiavonia“), iz *Hrvatske*, iz *Zagreba*, iz *Ljubljane*, iz *Bosne*, iz *Srbije*, i još iz inih krajeva, gdje *ilirski* govore, i da svakoga takova nemoćnika tu nastoje i lieče. Ja sam to sto puti vidio“;

četvrti: „Ja znam, da je papa Mikula V. *slovjensku* stâru crkvu i gostinjac sv. Jerolima u Rimu sa kućišćem, gdje su kuće uzidane, darovao nekim pustinjaikom *Ilircem*, za stan ubogim hodočastnikom i nemoćnikom *Ilircem*; a ja to znam, jer sam *vidio* njegovu povelju („lo breue, overo bolla!“) za to. I jošte znam, da taj gostinjac nije pod ničiju oblast, nego je posve *Ilirski*, ter njim *Ilirci*, i popi i svjetovnjaci, vladaju, kada su u Rimu; a ja to znam, jer, ovako *Ilirac*, jur dvadeset i dvie godine imam u njem posla, i nikad nisam vidio ni čuo, da je on pod čijugod oblast, nego posve *Ilirski*. I do sada vazda sam vidio, da nutar primaju na stan svakoga uboga hodočastnika i nemoćnika *Ilirca*, t. j. iz *Slovenije* („Schiavonia“), iz *Hrvatske*, iz *Zagreba*, iz *Ljubljane*, iz *Bosne*, iz *Srbije*, i još iz inih krajeva, gdje *ilirski* govore, i da svakoga takova nemoćnika tu nastoje i lieče. A to znam, jer sam sto puti vidio takovih hodočastnika tu na stanu, i kako tu lieče takove nemoćnike“.

Evo, ovi *Dalmatini* svjedoče, da su vidjeli prepis papine povelje, i da po tom znaju, da je on ono darovao „Ilircem“; a „Dalmacije“ ne spominju ni tu, ni ondje, gdje nabrajaju „Ilirske“ iliti „Slovsjske“ kraje. A ni nadpop svetojerolimskog kapitula Šimun Gjeorgjević¹, isto Dalmatin, zadranin, javljajuć hrvatskim velikášem, da je ove svjedočbe poslao zagrebačkomu biskupu², ne veli, da je ono papa „Dalmatinom iliti Ilircem“ darovao, nego samo, da „Ilircem“³, premda on niže spominje *Dalmaciju*, kako i *Hrvatsku*, i *Bosnu*, i još *Istru*. Pak tko nebi pomislio, da koji su prepis ovi Dalmatini vidjeli, da u tom nije bilo „Dalmatiae seu Ilirica natio“, nego da nekako drugako?

A jošte žešće sam prigovarao onim riečim, pokle sam dvadesetak *vjerovanih* izprava za taj gostinjac i za mnogoga Slovsjenina u Rimu od 1454 do 1485 godine pisanih pročitao, a ne našao u nijednoj spomena „Ilircem“, a samo u jednoj „Dalmatinom“; nego samo Slovsjenom. (Zato ja sebe 1867 godine pred svim svetom prozvah *slovsjskim* kanonikom). No o tih izpravah hoću potla, a sada, kako sam spoznao⁴, da su one rieči izopačene.

Mi imamo ovdje knjigu vezanu u koži, ter prozvanu: „*Jura diversa romana Hospitalis, stantiarum, administrationis et redtionis rationis*“. U toj je knjizi 107 svakakovih izprava i razprava za gostinjac i za kapitul napisanih od 1613 do 1761 godine, ter najveć za žestoku, dugovječnu (od 1613 do 1630), pogubnu i sramotnu pravdu medju kapitulom i bratovštinom, a pred svakakovimi rimskimi sudci: da ima li kapitul gospodariti u gostinjcu, ili bratovština? i da tko od njih ima trošiti na crkvu? Pak tu je

¹ Istina, podpisan je, a to ondje u Arkivu „Georgius“, kako je i u Svetojerolimskih zapisnicih zapisan po latinsku, a po talijansku: Giorgi; ali tu na 2 julija 1589 g. zapisan je on: „Giorgeuichi“, a „Georgieuichi“ na 30 istoga mjeseca. Vidj 12 „primjetbu“ k LIX. pril.

² . . . „Praefato Illustrissimo Episcopo publicum Instrumentum transmissi“. A tako on je ovo pisao poslie 26 avgusta, u koji dan je rimska občina posvjedočila, da je Truka javnim bilježnikom, i da je vjerovati njegovim izpravam; a ne „VII Non. Augusti“, za koji dan i nezna rimski koledar! A jel' ondje „Possoniensis“, ili: Pottoniensis?

³ „Ad excipiendos pauperes peregrinos *Iliricos*“. Da je taj zadranin bio dobar Slovsjenin, to ne samo ovo pismo kaže, nego i LXIII. pril. Na 28 junija 1614 još bijaše nadpopom, a na 1. febr. 1615 ne više.

⁴ I to pokle sam 1868 godine dao na svjetlo svoje: „Dvie razprave: Slovsinski Sv. Jerolim u Rimu a Rieka, i: Drugo je Senj a drugo Segni“.

medju parbenimi svjedočbami Mikulina povelja četiri krat prepisana, i to dva puta sva¹, a dva donekle, t. j. do: „auctoritate propria libere apprehendere etc.“; a jednoč je pak skraćena. Sva je, i to na prvom mjestu, prepisana u dvojih ter istovjetnih priložih („Summaria“) u 8. i u 26. gibnu, spisanih 1613 godine, ter prozvanih (na zadnjoj strani): „Summarium Hospitalis Illiricorum (sic) Pro Ven(erabili) Hospitale et Societate Sancti Hier(ony)mi Illiricorum“; a donle u drugakovih dvojih istovjetnih priložih u 18. i u 20. gibnu, spisanih 1624—1625, ter prozvanih: „Sac(ra) Visita Pro Ven. Hospitale S. Hier(ony)mi Illiricorum Summarium“, i još u jednih takovih priložih, koje sam isto u našem arhivu našao, u nekakovu svezku prozvanu: „Scritture e Sommarî dal 1613 al 1627, e dal 1656 al 1762“, gdje je i drugih pisama i razprava za istu pravdu.

I u svih tih prepisih one rieči su, a to je po črnilu i po pismu i još po sliedu zatarenih rieči ili slôva poznati, promijenjene; evo ovako:

u prvom u 8. gibnu: „Dalmatie et (ovako) Illiricae (na: Sclauonie; od *s* načinjeno je *I*, od *c l* (prvo), od *a y*, a od *uonie ricae*) nationis (na: nationum) . . . . Dalmatica tamen et Illyrica (na: Sclauoniae) natio (na: nationes) Hospitale pro suscipiendis specialiter eiusdem (na: earumdem) nationis (na: nationum) pauperibus carere noscuntur“;

u drugom u 18. gibnu: . . . . „Dalmaticae (na: Dalmatiae, kojoj je samo *c* nad *ae* pridodano) et Illyricae (na: Sclauoniae) nationis (na: nationum) . . . . Dalmatica tamen et Illyrica na: Sclauoniae) natio (na: nationes) H. p. s. sp. eiusdem (na: earumdem) nationis (na: nationum) p. c. noscitur (na: noscuntur);

u trećem u 20. gibnu: „Dalmatiae et Illyricae (na: Sclauoniae) nationis (na: nationum) . . . . Dalmatia (ovako!) tamen et Illyrica (na: Sclauoniae) natio (na: nationes) h. p. s. sp. eiusdem (na: earumdem) nationis (na: nationum) p. c. noscitur“ (na: noscuntur);

u četvrtom u 26. gibnu; . . . . „Dalmatiae seu (na: et; *s* je pridano. a od *t* načinjeno *u*. A tako i drugoč) Illiricae (na: Sclauoniae) nationis (na: nationum) . . . . Dalmatica tamen seu (na: et) Illyrica (na: Sclauoniae) natio (na: nationes) H. p. s. sp. eiusdem (na: earumdem) nationis (na: nationum) p. c. noscuntur“;

¹ V. prilog IV. a:

u petom u onih trećih prilozih: . . . Dalmatiae seu (*na*: et; *onako kako u četvrtom*) Illiricae (*na*: Sclauoniae) nationis (*na*: nationum) . . . Dalmatia (*kako u trećem*) tamen seu (*na*: et) Illirica (*na*: Sclauoniae; *ovdje je s izbrisano, pak od c načinjeno*) natio (*na*: nationes) h. p. s. eiusdem (*na*: earundem) nationis (*na*: nationum) p. c. noscitur (*na*: noscuntur).

A skraćena je pak ta povelja u razpravi u 12. gibnu, prozvanjoj: „Romana (t. j. causa) Hospitalis sancti Hier(ony)mi Illiricor. Pro Ven. Hospitale et societate s Hier(ony)mi Contra RR. Archipresb(yte)rum¹ et Georgium Liberalem² Canonicum³, facti“⁴, i još u jednoj isto takovoj u onom svezku. Pak i ta skraćena povelja evo kako je, i to u obojoj razpravi, prenačinjena: . . . „Nicolaus piae mem(oriae) Papa V. Illiricae et Dalmaticae nationi (*na*: nationibus) ad preces Hier(ony)mi de Potonia et pauperum quorumdam ex dicta (*na*: dictis) natione (*na*: nationibus) Heremitarum tunc in Urbe degen(tium) concessit et donauit ex benignitate apostolica ecclesiam dirutam et discoopertam sanctae Marinae . . . pro fundando ex piorum elemosinis speciale Hospitale sub invocatione sancti Hier(ony)mi pro recipiendis pauperibus peregrinis *dictarum nationum*“⁵.

No još je poznati izbrisane rieči i slova. Pak je očito, da je prije u svih onih pet prepisa bilo: *Dalmatie et Slavonie nationum*

¹ To još bijaše Šimun Gjeorgjević.

² Blašković. V. sprieda.

³ Ne proti kapitulju, zašto: „Modo insurgit modernus Archipresb(yte)r sub *asserto* nomine Capituli, de cuius tamen Capituli ordine uel mandato sufficienti *nullibi apparet*“, u istoj razpravi. No u 15. razpravi jest: „contra RR. DD. Capitulum et Canonicos eiusdem Ecclesiae“.

⁴ Zašto ta razprava kaže, kako je se je *dogodila* pravda; a koja kaže, tko ima pravo, tu zovu: juris.

⁵ Ovako u prvoj razpravi, a u drugoj: dictae Nationis (*na*: dictarum Nationum). I još ovako u obojoj: „Quod eo magis dicendum est in p(raese)nti, quia ex concessione Nicolai principaliter venit ipsum Hospitale uti magis in Urbe necessarium pro *d(ict)is nationibus eorumque* (sic!) peregrinis ad limina Apostolorum confluentibus, patet tum in illis (u drugoj: „illius“, kako je i pravo) p(re)fat(ion)e, ex qua colligitur mens et r(ati)o concedentis, tum etiam in dispositiva, quia attentis praemissis, uidelicet quod *Nationes praefatae* nullum haberent in Urbe speciale Hospitale“. . . „Minus facit, quod Societas dicatur incapax administrationis bonorum Hospitalis, ex quo uidetur ecclesiasticum, uti impetratum ab Heremitis, quia patet ex dictis Hospitale fuisse concessum Illirice et Dalmaticae *nationibus*“.

. . . . Dalmatica tamen *et Sclauoniae nationes* Hospitale pro suscipiendis specialiter *earumdem nationum* pauperibus carere *noscuntur*“. Ako nebi bilo ovako, odvjetnik, koji je branio bratovštinu proti kapitolu, nebi bio, kako jest, rekao, a to tudij za prvim i za četvrtim prepisom: da što je Mikula Dalmatincem i *Slovjenom* dopustio i darovao, to da se je i sbilo.¹

A još i drugdje je „*et Sclauoniae*“ ili „*Sclauonicae*“ malo ne posve, jer je koža, ostrgano, pak tu „*seu Iliricae*“ napisano, a to u knjizi „*Istromenti*“, u I. (jer jih je više) a na 158. listu, gdje je pop Šimun Turina svetojerolimske bratovštine kapelan 1586. godine popisao pisma te bratovštine². Tu je, i to na prvom mjestu ovakov spomen Mikulinoj povelji: „*Exemplum³ Bullae Nicolai Papae 1453. XI. calen. Maij, per quam conceditur Hieronymo de Potonia et alijs heremitis, ut Capellam Sanctae Marinae in Campo Martio conuertant in Ecclesiam Sancti Hieronymi, et fiat Hospitale nationis Dalmaticae seu (na: et) Iliricae (na: Sclauoniae, ili: Sclauonicae; od ni do kraja tako je ostrgano, da nije moći razabrati, jeli ae bilo, ili cue).*

II. Od početka do 1485 godine samo *Strjenti*.

Pokle sam sve ovo promijenjeno vidio, uzeh opet u ruke prepis na kvieru, da vidim, ne, jesu li i u njem promijenjene one rieči (toga još nisam bio promislio), nego, je li u njem dorečeno, što u iztiscih mu nije, ono „*concedas et dones*“, pak obličih, da su tu rieči „*seu Iliricae nationis*“, „*seu Ilirica natio*“, „*ejusdem nationis*“ i „*noscitur*“ na *strganu* napisane!⁴ Dà, na *strganu* (a koža se da *strgati*) napisane su ove rieči. No prisegla je zemlja rajju da se sva otajna znaju. Još je poznati, da je „*seu*“ (na obojem mjestu) načinjeno od „*et*“, a „*Iliricae nationis*“ od „*Sclauonie na-*

¹ „*Quod supradicta concessio et donatio Nicolai ad fauorem dalmaticae et Sclauoniae nationum h(ab)uit effectum, accedente consensu titularis sancti Laurentij in Lucina, probatur ex solutione canonum usque in p(raese)ntem diem de proprijs pecunijs ipsius Hospitalis et Societatis per manus officialium*“.

² V. 1. primjetbu k I. prilogu.

³ Držim, da je Turina mislio onaj na kvieru prepis, jer zatim najprije spominje prepis (*exemplum*“) Inocencijeve povelje, a taj je, kako sam sprieda spomenuo, na istom kvieru.

⁴ V. fascimile.

tionum“, a „eiusdem nationis“ od „earumdem nationum“, a „noscitur“ od „noscuntur“; i to ovako:

„seu“ od „et“ (na obojem mjestu): s prieda je, kako u onih dvih zadnjih prepisih, pridano *s*, a *t* zgora ostrgano (ali ne posve), pak tako udjelana prva polovica slova *u*, a druga mu je pridana. I zato je premalo prostora između novê „seu“ i njezinih susjeda „Dalmatiae“ i „tamen“ s prieda, a „Illiricae“ i „Illirica“ zada, prama tomu, koliko ga je između ostalih rieči;

„Sclauonie“ je, i prvoč i drugoč, nekoliko ostrgana, pak na *S* napisano, i to lako, *I*, a *l* (prvo) na *e*, a *i* (namjesto *y*) na *a*, a *ri*, i to na široko, na *uon*, a *ce* (prvoč) i *ca* (drugoč) na *ie* tako, da prvanje *i*, komu je još poznati piknju, sada je *c*. Ovako je stvorena rieč „Illirice“ i „Illirica“;

„nationum“, ovoj su, i prvoč i drugoč, zadnja dva slova (*um*) ostrgana, pak tu, dašto, na široko, da ne ostane preveć prazna prostora, napisano *is*, da bude „nationis“;

„nationes“, ovoj su slova *nes* ostrgana, da bude „natio“; no zadnje *o* je razšireno, da neostane preveć prazna prostora do druge „ospitale“. Zato je i ovoj málo *h*, kojim je, a to je još poznati, počimala, pretvoreno u velo *H*;

„earumdem“, ovoj su prve dvie slovke, t. j. *earum*, ostrgane, pak tu napisano: *eius*, da bude „eiusdem“;

a „noscuntur“, ovoj je *noscun* ostrgano, pak totu napisano: *nosci*, da bude „noscitur“. A da neostane preveć prazna prostora između ove ovako skraćene i sprednje „carere“, i ovoj je *reve* ostrgano, pak na šire napisano.

I sve ove promjene drugakovim su crnilom, jačim i skorijim, napisane, a ostála slova: *e* (od „et“), *natio*, *nati*, *ospitale*, *dem*, *ca*, i *tur* ponovljena. I tim istim crnilom su sve ostále rieči ponovljene tako, da je pero prošlo im po svih slovih i po svih potezih i po svih crtah i po svih znacih, ter brže da je ono i dvoglasce *ę* (= *ae*) i *oe*, kojih u Inocencijevoj povelji nije, nekoliko putâ od *e* načinilo, a od „construendo“, „conseruando“. Pak je vidjeti, da je sada skorije pismo Mikuline, nego Inocencijeve povelje na istom kvieru, a u isto doba, ako ne poznije, prepisane. No to pero, akoprem vješto, nije svagdje prošlo ravno po istih crtah, a ni do vrha svakoj ni do dna ni do kraja¹, pak je još

¹ N. p. *a* od „eaque“ (t. j. *vota*) tako je ponovljeno, da je više *o* (kako je i čitao onaj koji je tu povelju dao na svjetlo: t. j.: *eoque* !), nego *a*.

totu poznati, i to puno puti, prvanje pismo: to je bljedje, kakovo je i druge povelje.

A tako je očito:

a) da je u ovom prepisu, po kojem su svi oni drugi potekli, prije bilo: . . . . *et Sclavonie nationum, et Sclavonie nationes, earundem nationum, noscuntur* ;

b) da tko je ove rieči ostrgao, pak napisao: . . . *seu Illiricae nationis . . . seu Illirica natio . . . eiusdem nationis . . . noscitur* , i razširio ona slova, da taj isti je i ponovio sve ostalo pismo, i to ne, da bude laglje čitati to pismo, jer to bi, sudeć po ostancih mu i po pismu druge povelje, još i sada lako bilo; nego da bolje skrije ove svoje promjene: zato je taj isti, a to po crnilu i po pismu sudim, i u onih drugih prepisih i spomenih iste rieči, negdje posve, negdje, a to po zaboravi ili po nemaru, napol promienio;

c) da je ovo promienjeno negdje od 1625 do 1655 godine, jer od 1625 su oni nekoji prepisi, a od 1655 onâ svete Rote besjeda: da je papa Mikula V. zastavio gostinjac za „Dalmatine *iliti Ilirce*“, „pro Dalmatis *seu Illyricis*“: da ova „*seu*“ je koliko i: to jest, „*quae dictio (seu) stat expositiue pro (id est)*“. Tako tada u prepisu već nebijaše: „Dalmatiae et Sclavoniae nationum“, „Dalmatica tamen et Sclavoniae nationes“, „D. t. *seu Illirica natio*“. Ako to nebi bilo tako, pop Jerko Pastrić, Splićanin a ovdje član svetojerolimske brašćine 1659 godine, izvješćujuć sv. papinu „vižitu“ o gostinjcu¹, nebi bio za papu Mikulu rekao, da je *svojom poveljom* dopustio graditi gostinjac, kamo prijimati na stan *Dalmatine iliti Ilirce*². No drugdje ću dokazati, da je ovo negdje od 1652 do 1655 godine izopačeno; a napokon

d) da tko je ovo izopačio, da je bio Dalmatin, pretvoriv ne samo „Sclavoniae“ u „Illirica“ i „nationes“ u „natio“, nego još i „et“ u „seu“, da *Slovenski* gostinjac i kapitul bude *samo* za Dal-

¹ „Sa(crae) Visit(ationi) apostol. Eminentissimo Dno. Cardinali Franciotti, pro Hospitali et Congregatione Sancti Hieronimi Illiricorum de Urbe. Informatio de statu et redditibus Hospitalis, anno 1659 facta a(sic!) Hieronimo Pastrizio Spalatensi“. Poznije prepisano na 7 listova.

² . . . . „concesse la facoltà di edificare un Ospedale . . . per ricevere in esso specialmente le persone povere e miserabili della Nazione Dalmata *si ve Illirica . . . come si legge nella bolla* di detta fundazione registrata nel libro d' Istrumenti nel medesimo Ospedale“. Da je zabilježena ta povelja u toj knjizi, i to u Turinovu popisu od 1586 g. a na 158 listu, to sam jur spomenno, kako sam i da je totu ostrgano „et sclavonica“ (natio), pak napisano „seu Illirica“.

matine¹. Toga nijedan drugi Slovjenin nebi udjelao! A da je to bio baš onaj pop Jerko Pastrić, i to ću drugdje dokazati, kako hoću i da su ovaj prepis 1609 godine vidjeli oni Dalmatini, Petar Ricci (Ježić), Simun Bradić, Juraj Blašković, Jerko Allegretti i Simun Gjeorgjević.

Rekao sam, da su svi oni drugi prepisi u pravdi od 1613 do 1625 godine po ovom potekli. Jer, po onih Pastrićevih riečih, ovo je onaj isti prepis (izuzam onô promienjenô i ponovljenô), koji Turina 1586 godine spominje; i držim, da je još od 15. vieka, sudeć mu po ostancih prvanjega pisma, i još po tom, što je na kvieru, i kakav je taj kvier, a i po pismu druge povelje; a iste su pogriješke i ovdje i ondje: onâ smiešnâ, „confluentium“ namjesto „confluentibus“, i onâ nedorečenâ (bez glagola „concedas et dones“. V. IV priloge *a* i *b*).

I kako je prije u ovom zdavnjem prepisu, tako držim, da je i u matici bilo: da rieći „Dalmatiae et Slavoniae nationum . . . . Dalmatica tamen et Slavoniae nationes . . . earumdem nationum . . . noscuntur“ nisu ni pogriješka ni shaba prepisačeva, nego da su prâve papine, ili, pravo, onoga Jeronima iz Potomnja i njegove družine, jer papa, po riečih „Exhibita siquidem nobis . . . petitio continebat quod“ . . . , a i po navadi, rekao je onako, kako su i oni. No te matice nije medju Svetojerolimskimi pismi, i držim, da je nije nikad bilo. Jer papa nije njim odgovorio, nego je Tivolskomu biskupu² naredio, da neka razvidi, da je li tomu tako, pak da ako obnajde, da jest, da neka im dopusti. Pak ta matica i osta po svoj prilici u toga biskupa. Ali neki Tivolski kanonik, pitan za nju, odgovori, da totu jê nije ni medju biskupskimi ni medju kapitulskimi pismi. A ne ima je ni medju Vatikanskimi, kada je Theiner tu povelju po ovom našem prepisu, i to ne posve tačno, dao na svjetlo (Monum. Slavon. Merid I 523).

No je medju našimi pismi do dvadeset inih izprava od 1449 do 1485 godine pisanih, i to su malo ne sve istice (matice) i na kvieru pisane, ter im je, mnogoj, pismo negdje pobljedilo, negdje opustilo, a negdje, il' ovako il' onako, baš izčezlo, tako da sam se ja, čitajuć je i prepisujuć, dosta namučio: pak u njih je, a to

¹ A je li papa Paval III sam, ono 1539 ili 1540 godine, rekao *seu* namjesto *et* („Hospitale S. Hieronimi de Urbe. Nationis Dalmaticae seu Illyricorum“), ili su mu izopačili, tomu ću drugdje suditi

² Lovrenac mu bijaše ime, ter je prije bio njegov izpovjednik. Ughelli: Italia Sacra, I. 1310. Venetiis, 1717.

sam jur nasiknuo, dobrih dokaza za one rieči, ter čudo više za „Sclavoniae“, nego za „Dalmatiae“, „Dalmatica“, a baš nijednoga za „Illiricae“, „Illirica“! Ja te izprave prilažem, redom po godinah, i brojim je, ter nekoju prilažem svu, a nekojê toliko, koliko držim da je potreba, ili koliko sam mogao pročitati, ter sam po nekoliko prazna prostora pustio svagdje, gdje sam, ili po volji ili po sili, preskoćio, a neočitim riečim pitalo (?) pridao. I za svaku tu izpravu sam ondje rekao, jel' istica, ili prepis, i na čem je pisana, i gdje je; i još u ovoj sam ovo protumaćio ili razjasnio, a u onoj ono. A što je u njih dobra za moju razpravu, to sam većimi ili drugakovimi slovi napisao, pak to ću ovdje redom pokazati, i tako osramotiti „Dalmatince iliti Ilirce“, i koji su to bili, i koji jesu, i koji budu, a najveć ove rimske sudce.

I. izprava kaže, kako se je Fran (brže da: Kolarić), rodom *Slovjenin* („de Sclauonia“) a stanujuć u Rimu, 1449 godine pravdao za nekakovu kuću u gradu Viterbu, i za nekakov svoj vingo-grad na Viterbskom, i kako je to izpravdao. A napisao je tu izpravu bilježnik Ivan Frauov u tom istom gradu.

II. je oporuka, i to vele znamenita, Kate Valice, ili, ako voliš Valičke, žene, brže nego hćere, Stjepana „de Frigoli“ (valja da je bio Talijanin), *Slovjenke*¹, pisana 1451 god. u Rimu u Svetopetarskom zagradju („in burgo s. Petri“), ter u njezinu stanu i pred njom, dašto, nemoćnom. Tu su baštinici: Murel (možda: Marul?) *slovjenin*, Petar Splječanin *slovjenin*, i Ivan Frlan *slovjenin*², a ti su i oporuku imali ovršiti; a svjedoci: Stjepan Ivanov iz Senja *slovjenin*, Anton bošnjak *slovjenin*, Stjepan Antunov *slovjenin*³; a puno zadušbina, ter i ova: I još je pustila deset dukata *poštovanomu slovjenjskomu društvu* (ili: bratovštini) *u istom svetopetarskom zagradju*⁴.

¹ „Catarina Stephani de frigoli districtus *Sclauonie*“ — „caterina valit de frigoli *sclaua*“. Može biti da je ovo ona iz Zagreba, u prvoj primjetbi k I. prilogu.

² . . . „Fecit . . . suos heredes universales: murellum *sclauum*, petrum spalastrum (*sclauum*, drugoć), et joannem frollanum *sclauum*“.

³ „Presentibus hijs testibus, videlicet: Stephano Jo(annis) de Sengnia (tako) *sclauo*, Antonio busingnaco *sclauo* . . . . stephano ant(oni) *sclauo* . . .

⁴ „Item reliquit dicta testatrix *venerabili societati confallonorum sclauorum dicti burgi sancti petri* . . . . c(ura?) dicatorum confallonorum“ (talijanski: gonfallone = zastava).

Po ovom je očito, ne samo da je bile *Slovienu* u Rimu prije nego im je papa Mikula ono za gostinjac darovao, i da su se ovako zvali, nego i da su se bili nekako sdružili ili pobratili, i to u gradu Lavovcu, kako to još i III. izprava kaže: ono malo rieči iz oporuke, pisane iste 1451 godine, Ivana *slovjenuina*: da je taj *slovjenskoj občini* u Zagradju¹ ostavio dva dukata². A tako taj papa, stanujuć u Vatikanu, onako blizu, morao je znati za te *Slovjene* i prije nego su oni njemu za ono pisali. On je znao i za nekoliko drugih *Slovienu*, jer 1447 godine Hrvatske bane, Fridriha i Ulriha, zove, i to više krat, *Slovjenskimi*³, a za „Ilirce“ nije mu se držim da ni sanjalo, a još manje pu-tinjaku Jeronimu i njegovoj družini, onim Slovjennom u Svetopetarskom zagradju. I to ću bolje dokazati izpravami, koje su potle pisane. — V., pisana 1454 još godine a na 20 marta; dakle samo jedanaest mjeseci pokle je papina povelja: Tu Martin Petrov, *Slovjenuin* iz Sv. Križa a od davna u Rimu, daruje nekakov svoj vinograd („extra portam Castelli“ blizu Lavovca; i brže da velik) *poštovanomu svetojerolimskomu gostinjcu na Martovu polju* i još Jurju Ivanovu *Slovjenuinu* i Petru splječaninu *slovjenuinu* (ovoga jur znamo, a možda i prvoga), nastojnikom *slovjenske* bratovštine nada tim gostinjem, i još Jurju Stjepanovu bošnjaku, Klementu Mihovilovu iz Koprivnice, Petru Gjurčiću (?) i Stjepanu Galiottiu *Slovjennom* ljudem te bratovštine i toga gostinjsca⁴.

¹ „Borgo“, ovako i sada reku, a druge nepridaju.

² „Testamentum Joannis *Slavi*, in quo reliquit Communitati *Slavorum* de burgo ducatos duos“ . . . . No u matici je imalo biti: „sclavus“ i „sclavorum“, t. j. sa *sc*, kako je isti bilježnik u III., u V., u VII. i u IX izpravi napisao.

³ . . . . „Regni *Sclavonie* Banus“. Theiner: Monument. *Slavorum* merid. I 400—1. No „Strigone“, kako je ne samo ovdje, nego, a to sam sâm vidio, i u matici, jest shabno, na mjesto: Strigovo = Strigov, kako je četiri krat u Kukuljevićevoj: Jura Regni Croatiae, itd. I. 106, i kako je 1650 godine na 18. oktobra župnik toga mjesta Toma Ljubetić zapisao: „Ego Thomas Liubetich Parochus S. Mariae Magdalenae fundatae in *Strigovo* testor me percepisse a parochianis R(aniensés) 2, ex meo adidi grosso(s) 18“. Tako je u popisu novaca darovanih u Hrvatskoj te godine popu Ivanu Grisogonu i popu Mikuli Kopčiću za naš gostinjac u Rimu. No u zagrebačkom šematizmu: *Strido*!

⁴ „Martinus petri de sancta cruce de *sclavonia* dudum et nunc habitator Urbis in Regione pontis . . . donavit . . . *venerabili hospitali sancti jeronimi existentí in Regione campi martis*, et viris discretis Georgio Johannis *sclavo*, et petro spalatino *sclavo*, officialibus societatis

VI., iste godine a na 6. oktobra pisana, kaže, kako je gospodja Kata žena pokojnoga Petra Pavla (ili: Pavlova = Pavlovića?) *slovjenina*, nekakov svoj vinograd u istom mjestu prodala Petru Jurjevu splječaninu *slovjeninu*¹.

VII., pisana 1457 na 23 januara, očituje, kako je Ivan Stjepanov *slovjenin*, možda sriemac, „de trimacia de *sclauonia*“, a od davna u Rimu, kupio nekakov sâd izvan istoga grada Lavovca. Od trih svjedoka jedan je, po imenu Grgur, *slovjenin*, „testibus . . . Gregorio *sclauo* Regionis pontis“ (to je svetoangjelski most).

VIII. je povelja, i to „*bullâ*“, pape Pija II., pisana 1461, na 28 aprila; tako samo osam godina za onom. Pak tu povelju držim da je vriedno poslojveniti svu od rieči do rieči.

„Pij biskup, sluga Božjih slûga, da tomu bude spomena. Papa ima za puno toga skrbiti, no najveć za to, što siromaha i nemoćnika pomaže u potrebi, i gdje je nade, da će biti sve to više milovanja. Pak dragi podžupi i nastojnici sv. Jeronima gostinjca *Slovjenskoga* u Rimu neki dan su nam razložili², da kako nekoji drugi, da tako i taj narod ima u ovom gradu taj gostinjac pod kardinala sv. Lovrenca na Lučininu („in *Lucina*“) a za svoje uboge i nebože čeljadi potrebovanje; ali da taj gostinjac ima više troška nego dohodka, zašto da je u Rimu ubogih više od toga naroda, nego od drugih; pak su pridali, da ako bi da i pol blaga svakoga *Slovjenina*³, koji samo u Rimu i na Rimskom bez oporuke umre, a neimajuć bližnjega roda, imalo spasti poda taj gostinjac, da bi mu blago dosta naraslo, a tako da bi on i dohodka imao dosta za taj svoj trošak. I da im je pokojni papa Kalisto III. malo ne takovu blagodat dopustio, ali o tom da nije pismo udjelano, zašt' on da je prije preminuo. Pak su nas ti podžupi i nastojnici prosili i molili, da privolimo o tom narediti što treba za dobro i korist tomu gostinjcu, ter ubogim i nemoćnim *Slovjenom*, koji u njem kad

et hominum *sclauorum* dicti hospitalis, et Georgio Stephani busagnaco et Clementi michaelis de capransa, petro giurcio(?) et stephano galiotti *sclauis* hominibus sotietatis prefate et dicti hospitalis, presentibus“ . . .

¹ „Domina Caterina uxor quondam petri pauli *sclau*i . . . vendidit . . . Petro Georgij de spalatro *sclauo* de Regione pontis presenti . . . quondam vineam“.

² . . . „Sane pro parte dilectorum filiorum castaldionum et administratorum hospitalis sancti Jeronimi nationis *Sclauonorum* de Urbe nobis nuper exhibita petitio continebat“.

³ . . . „De ipsa natione“ . . .

ter kad budu na stanu. I tako mi, radi djelu za korist siromahom i nemoćnikom, pak pristajući na to prošenje, kako papa ovim pismom odlučujemo i naredjujemo: koji god *Slovjenin*¹ od sada do vieka u Rimu i na Rimskom umre bez oporuke, a ne bude imao ni oca, ni matere, ni žene, ni djece, ni braće², ni unučadi („nepotes vel neptes“), ni bratića ni bratične, ni sestrića ni sestrične, tomu svakomu baš pol svakakova blaga, pokretna i nepokretna, i toga što mu tko bude dužan, ima spasti poda taj gostinjac, pak čim tko takov tako bez oporuke umre, taj gostinjac ima mu biti nasljednikom, tako da podžupi i nastojnici, koji kada budu nada tim gostinjcem, budu mogli sami ili po kom drugom svojom oblašču slobodno i prosto, nezapitavši baš u nikoga dozvole za to, poseći mu na polovicu toga blaga, pak viekom držati za taj gostinjac, a dohodak s tuda tratiti za siromahe i za nemoćnike. A druga polovica toga blaga hoćemo da pripade našoj državnoj blagajni, i da ona, čim tko takov tako umre, osvoji mu tu polovicu; i to preko papinskih odredaba i naredaba, i još preko povlasti, preko dopūsta i preko pisama, što su pape dali našim ljubeznim nadpopu i kapitulu svetoga Petra vele crkve u Rimu, i još opatu i samostanu sv. Pavla izvan Rima a reda sv. Benka, a nasvalito preko pisma, po kojem tomu nadpopu i kapitulu, i tomu opatu i samostanu da ima pripasti blago toga, tko bez oporuke umre, ter samo za *Slovjene*³, koji bi tako umrli, ne ima veće vriediti to pismo, a za sve drugo ima; i preko svega drugoga, što je tomu protivno. Pak, što mi ovdje odlučujemo, naredjujemo, hoćemo i razvrgamo, toga nikomu na svietu ne budi slobodno razbiti, ni drzo nepametno protiviti se tomu. A ako se tko to usudi, taj znaj, da će se zamjeriti svemogućemu Bogu i sv. Petru i Pavlu, njegovima apostoloma. Písano u Rimu polag sv. Petra, na 28 aprila 1461 godine odpokle se je Gospod uputio, a treće odpokle mi papujemo“.

IX., izprava, pisana iste 1461 godine a na 3 novembra, spominje Jakova Allegrettia *Slovjenina* („*schlauus*“): kako taj, stanujuć u Rimu ter u Svetopetarskom zagradju, zakupljuje viečnim zakonom nekakov vinograd izvan vrāta Svetoangjelskoga gradca a do Martina *Slovjenina* („*sclauus*“) medjaša.

¹ „De predicta natione *Sclauonorum*“.

² „Fratres“ i „sorores“, kako u nas.

³ „De eadem *Sclauonorum* natione“

X., je oporuka Jurja Ivanova *Slovenina* iz Senja („de singna de partibus Sclauonie“), udjelana u Rimu 1462 godine, na 14 marča. Tu taj Juraj polovicu nekakove svoje kuće negdje u Rimu tako i tako pušća svojoj ženi Stani, i njezinoj kćeri Jelici, i sv. Jeronimu gostinju i bratovštini *slovenskoj* u Rimu¹. A svjedoci tomu: Martin Matov iz Senja, Juraj Klemtov iz Kostanjice, Marian Matov iz Senja, Mate iz Šibenika, i Stjepan iz Zadra, *Sloveni* („de partibus sclauonie“), a stanujući, malo ne dojedan, u Rimu.

XI, 1463, 3 decembra: Paval (pridjevka mu nije moći pročitati), *Slovenin* („schauus“) a stanjuć u Rimu, kupuje za 79 zlatih nekakov vinograd izvan Rima („extra portam portuensem“); a tomu vinogradu je medjaš Marko *Slovenin* („schauus“).

XII. je oporuka Stjepana Galeottia *Slovenina* („de Sclauonia“) a postojbinom u Rimu u Svetopetarskom zagradju, napisana 1466, na 31 maja. Tu taj Slovenin naredjuje za nekakov svoj sād i uredjak blizu Vatikana, da to po njegove žene gospe Marije smrti ima pasti pod svetojerolimski gostinjac u Rimu (ne pridaje mu, čiji je, nego samo da je blizu sv. Marije „del Populo“). A pet mjesec i pol zatim, ter pravo na 16 novembra, ta gospa Marija jur udovica („uxor quondam Stephani galeocti sclau“), ter isto u Rimu i Svetopetarskom zagradju, a pred svjedoci: Tomanom *Sloveninom* („de sclauonia“), Tomom *Sloveninom* iz Senja („de signia de sclauonia“), i Klementom Mihovilovim *Sloveninom* iz Koprivnice (?), „de charpecote (prepis je to . . .) sclauone“, isto totu stavajućimi, zapisa pol svega i svačesa svoga Svetojeronimskomu gostinju u Rimu (ni ona, ili nje bilježnik, a to bijaše on' isti, ne pridaje za gostinjac, čiji je, nego opet malo ne onako), kako to njezina oporuka u

XIII. izpravi kaže.

XIV. je oporuka znanoga Jakova Allegrettia *Slovenina* (po IX.) iz *Dalmacije* („de Dalmatia“), pisana 1468 godine, na 26 oktobra, u Rimu ter u Svetoangjelskom zagradju a u Ivana *Dalmatina* („de Dalmatia“), iz zadarske biskupije, u koga on bijaše na stanu. Tu je njegov vinograd izvan svetoangjelskoga gradca zapisan svetomu Jeronimu, crkvi i bratovštini. A svjedoci tomu: Matija Baronellis opat sv. Jurja iz Koprive, samostana reda sv. Benka u

¹ . . . „Quod dicta medietas domus . . . esse debeat hospitalis (et?) societatis *Sclauonium* Urbis Sancti Jeronimi“ . . .

Ninskoj biskupiji, izpovjednik u sv. Petra i njegov, onaj isti Ivan Dalmatin, Ivan *Slovenin* („*slavo de slauonia*“), i Jakov zadrarin.

XV. je oporuka neke žene, po rieči „*testatrix*“, no, kako je pismo izlizano, nije joj moći pročitati ni imena ni pridjevka. A ni kada je pravo pisana ta oporuka, nije moći pročitati; ali je očito, da je nekoliko za 1470. godinom, i da je u Rimu u priedjelu „*Columnae*“, ter u običnom stanu te neke žene. Totu ta neka ovomu ovo ostavlja, onomu ono (a možda i *slovjenskomu* gostinju štogod, ali nije moći pročitati), pak i Kati *Slovenki* („*sclauone*“) tri škuđe, a sve ostalo svoje svojoj sestri i drugarici *Margariti Slovenki* („*sclauonam*“).

XVI. je 1475 godine pisana, ter to je oporuka Andrije Grassa (možda: Debelića?), stanujućeg u Rimu ter na Martovu. Tu taj Andrija, pred svjedoci: Antonom Blaževim *Sloveninom* („*sclauo*“), Markom Ivanovim *Sloveninom* („*sclauo*“) i Jurjem Benkovim *Sloveninom* („*sclauo*“), dvie svoje kuće tako i tako pušta ovomu gostinju sv. Jeronima (nije moći pročitati, zove li on ovaj gostinjac samo ovako, ili još, kako biš po svjedocih rekao, i *slovjenskim*).

XVII. je 1478. na 20 oktobra lje u Rimu pisana. I to je oporuka . . . (suze mi gredu na oči . . .) nesrećne a dobre kraljice bosanske Katarine. Tu ona komu ovo komu ono, a *slovjenskomu* gostinju zapisa svu svoju misnu sprav i odjeću¹. A tu oporuku

¹ „Item legavit et legat Hospitali sancti Hieronymi de Lausto (v. tumač) pro natione *Sclauonorum* capellam suam integram“. . . Pet dana zatim preminu, pak ju, kako bijaše naredila, sahraniše u crkvi sv. Marije na „*Aracoeli*“. Tu joj je spomenik na prvom desnom, od veloga oltara, stupu, t. j. kamen, u kom je ona izklesana, i dvoj grb pokraj glave joj, a pod njom ovako napisano:

D. O. M.

CATHARINÆ REGINÆ BOSNENSI
STEPHANI DVCIS SANTI (sic) SABBÆ SORORI.
ET (sic) G(E)NERE HELENE . ET DOMO PRINCIPIS
STEPHANI NATÆ THOMÆ REGIS BOSNÆ
VXORI. QANTVM VIXIT ANNORVM LIII.
ET OBDORMIVIT ROMÆ . ANNO DOMINI
M. CCCC . LXXVIII . DIE XXV . OTEOBRIS (sic)
MONVMENTVM IPSIVS SCRIPTIS POSITV.

A tako je i u knjizi: „*Vitae et res gestae Pontificum Romanorum etc. Alphonsi Ciaconii . . . ab Augustino Oldoino S. I. recognitae . . . Romae MDCLXXVII*“. Pak je očito, da je ono: „*Katarini kraljici bo-*

pisa pop Anton Jurjev *Slovenin* iz splitske biskupije („Antonius Georgii de *Scla(v)onia*, presbyter spalatensis diocesis“), a poslužnik u crkvi sv. Petra, i javan bilježnik.

XVIII., 1480 godine na 12 aprila pisana, kaže, kako se je bratovština („confraternitas“) nad gostinjcem sv. Jeronima u Rimu načinila s Lukom Jedrićem *Sloveninom* („*sclauonus*“ po XXVI) za nekakovih 14 dukata i za zidanje nekakove kuće isto u Rimu. Napokon

XIX. je oporuka, ili pravo, čest oporuke Dimitra Vrbanova iz Vrbovca, ili možda iz Vrhgorca (v. tumač), 1482 godine, ter isto u Rimu pisana. A napisao ju je onaj isti bilježnik, koji je i XVII.: pop Anton Jurjev, ili najbrže Jurjević, iz Splitske biskupije. Pak tu taj Dimitar naredjuje, da ga imaju sahraniti u sv. Jeronimu, crkvi *slovjenskoga* gostinjca u Rimu¹; i da nekakova njegova kuća tote na Marčevu polju po smrti nekoga Matije i neke Jelke ima pripasti tomu gostinjeu, koji on opet *slovjenskim* zove², ter mu i pet dukata papinaca pušća.

Ovoliko krat je u ovih istinitih izpravah spomena *Slovenom* i *slovjenskomu* gostinjeu, a „Dalmaciji“ samo trikrat (u XIV.), a nijednoč „Ilircem“, ni prije nego je pisana povelja pape Mikule, ni potla u celihi dvadeset i devet godina, za kojih je četrnaest zadnjih izprava (od V. do XIX.) pisano. Pak je očito, da kako je prije u prepisanoj toj povelji bilo, da tako je i u istici joj, t. j.: „*Dalmatie et Sclavonie nationum . . . Dalmatica . . . et Sclavonie nationes*“. Ako se čemu ovdje može prigovoriti, to, po ovih izpravah, nije ne „et Sclavoniae“, nego „Dalmatiae“, „Dalmatica“; no i ova držim da je papina, sudeć joj po tom, što je, i to nepromienjena, u svih onih prepisih, i što ova bratovština za svoj grb drži, i to od davna, dalmatinski. Ali za nju zamieram, i to više Jerolimu Potomnjaninu i njegovim drugarom, koji su ju prvi rekli, nego papi, koji ju je za njimi. Jer ove rieči, kako nisu prije, Tiberu na desnoj ter u svetopetarskom, potrebovali, zovući se samo:

sanskoj Stipana hercega od (sic!) svetoga Save, od poroda Jeline i kuće cara Stipana rojeni, Tomaša kralja bosanskoga ženi, koja živi godini 54, i priminu u Rimi na liti (sic) gospodnja 1478, na 25 oktobra, spominak nje pismom postavljen“, po tom prevedeno“.

¹ . . . „Corpori suo elegit sepulturam in ecclesia sancti Iheronimi (sic) de Lausto hospitalis nationis *Sclauonorum*“.

² „Item reliquit unam domum . . . succedat venerabile hospitale sancti Iheronimi de Lausto nationis *Sclauonorum*“.

Slovjeni („societas Sclavorum“), tako držim, da nisu ni tada za na lievoj ter na Martovu: Dalmatini, kako su sada, tako i tada bijahu Slovjeni. Ali to ne svi: nekoliko ih bijaše i Vlaha iliti Talijana, kako u Krku, u Zadru, u Splitu, u Hvaru, i još u kojem ter kojem primorskom gradu, ter i od onih proslaca možda tko-god bijaše takov Dalmatin. Pak, da i takovim Dalmatinom bude slobodno u taj gostinjac, pridaše ovu zlokobnu „Dalmatiae“, „Dalmatica“, ili zato, ili da se Benetačkoj gospodi, gospodarom donekle nad Dalmacijom, preporuča, da ih oni budu branili, kako, ne znam koliko, i jesu¹. Ali ni za ovaj ni za onaj ni za nijedan ini razlog nije trebalo jedan narod dvojačiti: „nationes“, narodi. Tà sami su Benetčani Dalmatince zvali: Slovjeni, prozvavši *Slovjenskom* („Riva degli Schiavoni“) u svojem gradu tu obalu, gdje su ti pristajali. No drugi Slovjeni u Rimu, bolji nego to bijahu oni prosoci, nisu hotjeli toga pogubnoga a i nenarodnoga dvojačenja, baš nijedan u onih dugih 29 godina (a, kako ćemo vidjeti, ni poznije), kako to kažu ove njihove izprave, osobito VIII. (a to je pape Pija II. povelja), gdje je, i to sedam puti: narod slovjenski, „natio Slavonorum“, pak XVII. i XIX. Dà, bolji i veći Slovjeni bijahu ovi, koji su jedan svoj narod jedinili, nego oni, koji su ga dvojačili: ovi su zaslužili, da ih liepo pohvališ i proslaviš, a oni, da im zamjeriš i još da ih osramotiš. A tako Dalmatini, koji su XVII. vieka iz ovoga gostinjca te i te pràve Slovjene kako nepošteno (a to ćemo poslie vidjeti) tako nepametno izpudili, po ovih izpravah oni sami nebi nutri imali baš nikakova prava, ako nebi bili ili ako nebi hotjeli biti Slovjeni. Ovo ovomu Dalmatinu, koji, pokle sam ga preko zakona, jer nebijaše ubog, ovamo na stan prijeo, imao je obraza pitati me, da po kom pravu sam ja ne Dalmatin ovdje; a ja sam ne samo Dalmatin, i to od vieka pak sve do 1821 godine, nego i ono, što je više, što je potreba: Slovjenin.

Po ovih izpravah i Rimljani imaju sto puti pravo, što, kako jur znamo, slovjenjskimi zovu, i to od početka im, ulice okolo ovoga

¹ Vidi LXIII. prilog od 1598. godine. Tu Svetojerolimci pišu, da su vavjek na Jerolimovu nad vrata ove crkve kladali benetački grb, „che l' arma della Serenissima Signoria e Republica Veneta fosse posta sopra la porta della nostra Chiesa secondo ch' è sempre stato consueto di farsi“. . . . „Fu medesimemente ordinato che per qualsivoglia rispetto non si resti mai più di metter l' arma della Serenissima Signoria Veneta, secondo che sempre è stato solito di farsi“.

gostinjska, a ne ni ilirskimi ni dalmatinskim¹. Tko je u ovoj brašćini ne Slovjenin, tomu i ove ulice spominju, da je totu po krivu. I još mi bude spominjati ove ulice.

Sada, kad sam dokazao, koja je prava povelja pape Mikule, držim, da je potreba tu pravu povelju svu reći po slovjensku.

„Nikola biskup, sluga Božjih sluga, poštovanomu bratu biskupu tivolskomu pozdrav i papin blagoslov. Što pravovjernici od mila žele, na to rado pristajemo, i prilično to podupiremo, osobito ako je to za stan i pripomoć ubogoj i nebogoj čeljadi. Neki dan bo naši ljubezni, Jeronim iz Potomja i drugi ubogi pustinjaci, rodom *Dalmatini i Slovjeni* a živući u Rimu, prikazaše nam prošnju a u njoj: da kako je znano, da u Rimu i ovaj i onaj narod ima svaki svoj gostinjac² za stan svojim ubogim i potrebnim ljudem, koji simo kada ter kada nalegu, a da *ni Dalmatinski ni Slovjenski narod* neima svojega gostinjska za stan svojim ubogim ljudem; pak njim da je milo tih ubogih ljudi, pak da bi radi u razrušenoj i odkrivenoj crkvi sv. Marine na Martovu Polju isto u Rimu, a pod kardinala sv. Lovrenca na Lučininu, sada dragoga Pilipa, pomaganjem dobrih ljudi sagraditi i sazidati, ako na to pristane taj kardinal, nekakov gostinjac njim za stan, i to prozvati svetim Jeronimom, i tū crkvu načiniti, i još tote razrediti i upriličiti drugo,

¹ Po Taliji, osim ovih ulica i one obale u Benetcih, još je toga, što „Slovjenskim“ zovu, i to: u gradu Brindizu: „Contrada di s. Pietro degli *Schiavoni*“; a nedaleko od toga grada: „San Vito degli *Schiavi*“ (Schiavoni? Kukuljević: Arkiv, IV, 347—8); a u gradu Forli: „*Slovjenska vrata*“, po riečih: „Verso le due pomeridiane una comitiva di buontemponi improvisarono una grossa bandiera rossa e nera, ed al grido di „viva la repubblica“ la piantarono sul cacumine della porta *Schiavonia*, porta *principale* della città“. . . „Una guardia in borghese con una scala saliva sopra l' alta tettoja dell' *antica* Porta *Schiavonia*, e andava per isvellere la issata bandiera“ (Dopis u novinah „L' Osservatore Romano“, 1883 god., br. 19. Ter tim vratom je spomena jur 1504 god., Theiner: Monum. Slavor. Merid. 548); a pak u Furlaniji: „Pasiano *Schiavonesco*“ (Iste novine iste god. br. 169), i „San Pietro dei *Schiavoni*“; a to sâm znam, kako i da se mnogi ter mnogi Talijanin piše: „*Schiavoni*“, ili „*Schiavo*“, ili „*Sclavo*“, t. j. Slovjenin; a „Dalmata“, ili „Illirico“, da se tako ili tko piše, ili što zove, toga još nisam ni čuo ni čitao. K tomu pridajem, da Talijani vunu iz naših krajeva zovu *slovjenskom* („lana *schiacona*“); a tako i konje („cavalli *schiaconi*“). I Bog zna, koliko toga oni jošte zovu slovjenskim, a ništa ter ništa dalmatinskim ni ilirskim.

² To bijahu Česi, Niemci, Španjolci, Inglezi, Portugalci, i još nekoji narodi.

što mora biti za gostinjac Pak nas prose i mole, taj Jeronim i ti drugi pustinjaci, da poradi, toga što su ovdje rekli, neka im dobre volje damo i darujemo tū crkvu i sve što ju pristoji i što je poda nju, da tu zastave taj gostinjac. I tako mi, neznajući, je li to istina, a pristajući na to prošenje, tebi, brate, ovim pismom kako papa evo poručujemo: razvidi našom oblašću potanko sve i svaku ovdje rečenu, i jošte sve kako je što, pak, ako tako, a to budi tebi na duši, obnadješ, da je to istina, i ako taj kardinal na to pristane, istom našom oblašću daj i daruj tim pustinjakom, da zasniju i sagrađe taj gostinjac, tū crkvu, za koju oni govore, da po svačijem cienjenju dohodka neima više dva zlatna forinta papinca na godinu, i sve što ju pristoji i što je poda nju, tako da taj Jeronim bude mogao sâm ili po kom drugom svojom oblašću slobodno, nezapitav baš u nikoga dozvole za to, i sposegati tu crkvu i to što ju pristoji i što je poda nju, a dohodak s tuda, neprevriedjujuć nikada tomu kardinalu sv. Lovrenca, trošiti na tu crkvu, na taj gostinjac i na te siromahe; i to preko papinskih naredaba i odredaba, i preko svega drugoga, što je tomu protivno. Pisano u Rimu kod sv. Petra, na 21 aprila godine 1453. odpokle se je Gospod uputio, a sedme odpokle mi papujemo“.

Kako sam ovomu zaslužnomu potomnjaninu i njegovoj družini prigovorio, ter po pravu, za pridavak: „Dalmatini“, tako hoću i za ono: „da ni Dalmatini ni *Slovjeni* neimaju u Rimu svojega gostinjca“. Jer Česi imadjahu od davna u Rimu svoj gostinjac, ter jim ga kralj Karlo IV. 1357 godine ponačini, a skoro ga oni izpravdaše Rimljanom, koji su im ga bili za trideset godina ratovanja, za njihova propadanja, sposegali, pak još je, kakov takov totu. A tako, ili Česi nisu sebe, ili ovi Slovjeni, koji su morali znati za taj njihov gostinjac, nisu njih držali za Slovjene. Bilo ovako ili onako, sramota je jednaka! Jesu li kada koga Jugoslovenina prijeli u taj česki gostinjac, toga ja neznam, ali znam, da u ovaj slovjenski nisu nigdar nijednoga Čeha sve do 1625, kada su, a to na 8 maja, ove hodočastnike: „Leonardo Ustid da *Tabor*, Matthia Chruch da *Tabor*, Steffano Vulch, Matthia Antlouiz, Steffano Antlouiz da *Tipari*“, i još nekoga Šimuna Križa na 9 januara 1626 i na 21 aprila 1628 godine, zapisavši ga: „Simone della Croce di *Praga*“, prvi put, a drugi: „Simon Chrix da *Boemia*“¹.

¹ Spese fatte per Infermi, Pelegrini ed altro.

A ni Poljakom, ni tim Slovjenom nije nijednomu u ovom slovjenском gostinjcju spomena sve do 1627, kada unutar na stan primiše Samuela Kotilovskoga („Cotilouschi“) Lavovljanina („Leopoliensis“), na 14 marča, a na 27 decembra Martina Strenskogoga („Strenschi“) i Jurja Polanskoga („Polanschi“) iz Trnave¹, a tada oni imadjahu u Rimu (od 1580. godine) svoj gostinjac.

A toga ne treba ni reći, da ovdje nije spomena nijednomu Rusu.

A kada je tomu tako, Jerolim Potomjanin i njegova družina, ti „Dalmatini i Slovjeni“, teško da su i za sjeverne Slovjene mislili zastaviti gostinjac. A jesu li barem za sve južne? Njihovu možemo donekle doznati po domovini onih prvih Slovienski. koji su, ili što god zapisali tomu gostinjcju, ili tu pobratimi bili. Rekoh donekle, zašto im nije svakomu zapisana domovina, ili jê već nije moći pročitati. Dobročinaca u onih 29 slovjenjskih godina bilo je devet: dva, i to prva, Martin Petrov (ili Petrović?), koji je vinograd, i Juraj Ivanović (ili Ivanović?), koji je pol kuće zapisao, bila su iz *Hrvatske*, prvi iz *Sv. Križa*, a drugi iz *Senja* (V, X); i još Dimitrij Vrbanov, koji je kuću zapisao; ako je bio iz Vrhovca, bio je iz *Hrvatske* (XIX); a dva iz *Dalmacije*: Jakov Allegretti, koji je vinograd, i Fantin Valle *Trogiranin*, koji je novaca ostavio (XIV, XVI); pak *bosanska* kraljica Katarina, koja je svu misnu sprav i odjeću ostavila (XVII); a ostála tri, Stjepan Galeotti, koji je vinograd, toga žena „gospa“ Marija, koja je pol svega svoga, i Andrija Grassi, koji je dvie kuće pustio, ti neznamo s kuda su bili (XII, XIII, XVI), pak može biti, da su iz kojegod ine jugoslovjenske pokrajine bili. Galeotti, taj je bio i pobratimom slovjenjskim, ter još 1454. godine, kako V. izprava kaže. A koji Slovjeni su tu onih godina bili pobratimi ili svjedoci na onih izpravah, tih je tridesetak; no samo trinaest njim znamo skuda su bili, i to: Petar *Splićanin*, Kliment Mihovilov iz *Koprivnice*, Juraj Stjepanov *Bošnjak* (1454, 1466, V, XIII); Martin Matov

¹ „Da Tarnauia“, ovo, sudeć po pridjevku ove dvojice, držim, da je grad Tarnov u Galiciji, a ne u Hrvatskoj grad ili selo, s kuda na prvi decembra 1610 god. bijahu ovdje hodočastnici:

Anna Crouata da Tarnauia,		
Cattarina Crouata da Tarnauia,		
Don Giorgio Burimacich da Tarnauia		
Paolo Ribouich Crouata	„	„
Urbano Crouatu	„	„
Ursulina Crouata	„	„

i Marian Matov iz *Senja*, Juraj Klimentov iz *Kostanjice*, Mate iz *Šibenika* (1462, X); Ivan iz *Zadra* (1468, XIV); Ivan iz *Trogira*, Marko Juraj iz *Bosne* (1480, XVIII); Ivan Petrov iz *Dubrovnika* Toma iz *Like* (1482, XIX).

Tako iz *Dalmacije*, iz *Hrvatske* i iz *Bosne*, kako i dobroćinci. No i to može biti, da je od ostalih pobratima tkogod bio iz kojegod ine jugoslovenske krajine.

Jeronimovu i njegove družine misao bismo najbolje mogli doznati po hodočastnicah, koji su onih godina bili na stanu u tom gostinju; ali tu im nije nijednomu spomena; a da ih je tu bilo na stanu, osobito svete 1475. godine, to će svatko povjerovati.

I tako ja držim, da kako su oni „Slovjeni“ Dalmatina, Hrvata i Bošnjaka držali za svoga, da tako su i Istranina, i Kranjca, i Štajerca, i Srbina, i Bugarina, pak da su i tih, (dašto samo pravovjernike), prijimali medju se, ili u svoj gostinjac na stan. Ja toga ne mogu ni pomisliti, da oni Dalmatini, Hrvati i Bosanci nisu i tih držali za „Slovene“ („*Sclavoniae, sclavonica natio*“)! Što je *samo* „Slovensko“, to je pravo onako n. pr. Srbsko, kako i Hrvatsko . . . . Ako za to nije dokaza u onih izpravah, jest u svačijem razumu . . . Ali u skorijih izpravah ima za to puno dokâza; no to ću drugdje pokazati.

III. Slovjani prozvali se *Ilirci*.

Vidjeli smo, da koji su ovaj gostinjac 1453 godine zastavili i koji su ga zatim do 1482 pomogli, da su to bili Dalmatini, Hrvati, Bosanci i drugi južni Slovjani, i da su se tih 29, a brže da i još nekoliko godina, *samo* Slovjani, što i bijahu, zvali. Pak i njihovi nasljednici imali su se samo tako zvati, imali su blaženu slogu držati. No ti negda od 1482 do 1491 godine, nemareći za to pravo svoje ime, a ni za onih onoliko i onakovih dobroćinaca velju, a ni za dugi zakon iliti običaj od 29 i više godina, tako se prozvaše, kako Slovjani nisu se nigdar prije zvali: *Ilirci!* ili, da pravq rečem, po latinsku: „*Illirici*“, „*Yllirici*“, namjesto: „*Illyrici*“: nisu umjeli ni zapisati toga *novoga* imena. Ta, kako smiešna tako pogubna, promjena imena bih rekao da se je dogodila negda od 1482 do 1485 godine, jer gdje prvi put ovaj gostinjac zovu *ilirskim*¹, to je oporuka, ter vele znamenita, gospe Marije Mišlje-

¹ „Item reliquit hospitali sancti jeronimi nationis *illirice* ducatos tres et duo linteamina, unum tapetum et duo pulmentaria“. XX. prilog.

novice bosanke, pisana, i to u Rimu, na 17. septembra 1485; ali ta izprava nije istica, koju je napisao bilježnik pop Anton Jurjev (ili: Jurjević?) Splitsanin, *Slovjenin* („de Sclavonia“), nego kako ju je žakan Marko „de Vitis“, Šibenčanin, ter isto bilježnik i u Rimu, po toj istici negdje 1496—1497¹ prepisao; prvo, a drugo: niže zovu taj isti narod *slovenskim*. Evo što ta plemenita Bosanka ter bosanske kraljice dvorkinja i baštinica naredjuje: „I još je svojemu sinu Petru pustila dvadeset dukata, dvie srebrne čaše, tri prstena, i . . . I još hoće i naredjuje, d' ako taj nje sin Petar umre prije nego prijme te novce i stvari, i jošte njezine svite, i drugo što je njezino, da s toga neka kupe mału kuću ubogim ženam *slovenkam*², za koje oni, koji imaju oporuku ovršiti, obnajdu, da su poštene, da zaslužuju stan. I da te žene, koje budu tu na stanu, imaju, koliko budu mogle, načinjati tu kuću, i davati svake godine libricu svieća vošćenica gostinjcju sv. Joronima na njegov blagdan, za znamenje, da je kuća poda tu crkvu i gostinjac po smrti niže zapisanih³. Koji budu nada tom crkvom iliti gostinjcem, imaju skrbiti za tu kuću, i za žene, koje totu budu stanovale“ . . . Pak se bojim reći, da je i u istici bilo onako: *illirice*. Jer to bi moglo biti, da je, onda jur u „Ilirskom“ kolu, promienio „sclavonice“ ondje, gdje je očito rieč o njihovu gostinjcju.

Drugoč ovaj gostinjac zove „ilirskim“ papa Inocencij VIII. na 10. oktobra 1486 godine, darujuć mu ili potvrđujuć nekakvu pećinu⁴. No i to je, kako znamo, prepisano, ter skorije, pak i tu je slobodno posumnjati, da je kojigod „Ilirac“ „sclavonice“ obrnuo po svoju. I toj sumnji nedodija XX. izprava, ter istica, a na 9. decembra 1490 u Rimu pisana. Jer tu neki *Slovjenin* („sclauonus“), po imenu Šimun, ostavljajuć pol svoga (a tako i tako, i sve svoje) „crkvi sv. Jeronima“, samo ovako zove tu crkvu, a ne ni slovjen-skom ni ilirskom.

I tako ono može biti istina, da su se ovdje prvi Slovjeni više 29 godina samo ovako po svoju zvali. No da su se prozvali „Ilirci“, po tudju, nekoliko prije 3. januara 1492, to je pak prâva istina. Jer ovamo XXIV izprava, tada, i to u Rimu pisana, jest

¹ XXVII. i XXIX.

² . . . „Ematur una domuncula pro pauperibus mulieribus *sclavonicæ* nationis“.

³ No tu je samo jedna baštinica?

⁴ „Expositum fuit nobis pro parte vestre Societatis hospitalis Sancti hieronimi *Illirice* nationis de Urbe“ . . . XXI.

istica; a u njoj modruški biskup Hrstofof, Dubrovčanin¹, i amerijski Cesar, vršeći što im je onaj isti papa Inocencij VIII na 12. decembra 1491 poručio pak tako i tako dopuštajući graditi kuće u nekakovu vinogradu pod ovaj gostinjac i blizu njega, pišu zanj, da je „Ilirski“²; a tako je i u toj papinoj poruci³; jer ja držim, da su ju ti biskupi i bilježnik pop Marin Kopčić, Bosanac, vjerno, kako i vele, prepisali u ovu izpravu; kako i to držim, da je sama bratšćina nad gostinjcem u svojoj prošnji na papu bila rekla, i to valja da nekoliko prije, onako, „Illirice“, sudeć po onoj njegovoj: „Exponi nobis fecerunt“ . . .

I tako je očito, da su se ovdje Slovjeni prozvali Ilirci negda od 12 maja ili junija 1482 do isto toliko decembra 1491 godine. Skratiti ovih dugih devet godina ja bih rad, ali nemogu. A tako Ilirci uskrsnuše u Rimu, ter 350 godina prije nego u Zagrebu. I ako se to nebi bilo dogodilo ovdje, brže da se ne bi bilo ni ondje. No tko je to bio prvi Gaj, to, ako bi i vriedno bilo, teško je doznati.

Rekao sam, da se Slovjenin nije nigdar prije zvao Ilircem. No tkogod bi mi mogao prigovoriti. Jer, što je trogirskoga biskupa namjestnik a samostana sv. Ivana opat, po imenu Mikula, i neki bilježnik u Trogiru na 20 novembra 1441 godine latinski napisao za pravo popa Jakova kapelana u „Berstranovu“ (ili: Berstranovom?) u toj biskupiji, a proti otimanju nekoga fratra (?) Tome tobože biskupa Srebrničkoga („de Sreberniza“) i visočkoga (ili: visočanskoga? „de Vissochi“), vladaoca („gubernator“) nada tim „Berstranovim“ i nad nekoliko splitske nadbiskupije, ondje je toga nekakova biskupa i vladaoca list priložen talijanski, a za taj list rečeno, da je bio pisan *ilirskim iliti slovjenskim* jezikom i azbukom, pak da su ga preveli na talijanski⁴. Ali ono nije po slovjensku

¹ Kukuljevićevi Povjestni Spom, 154 s. A u Sladovićevih Povjestih na 194 s.: „dobro učinjen“ namjesto: dubrovčanin! I on je to uzjevovao! A ni ono „1425.“ nije pravo, ni sto drugih.

² „Prioris, Guardianorum, Camerarii, et Uniuersitatis Confraternitatis Hospitalis sancti Jeronimi (sic) in Lausta alme Urbis Illirice nationis“.

³ „Exponi nobis fecerunt dilecti filii, Prior, Guardiani, Camerarius, et Uniuersitas Confraternitatis Hospitalis sancti Jeronimi in Lausta alme Urbis Illirice nationis“ XXIII.

⁴ Et postmodum dictus Episcopus misit eidem Presbytero Jacobo quandam litteram patentem ipsius Dom. Episcopi in *sermone et alphabeto Illiriacho (ovako) seu Sclavonico* scriptam, et sigilli ipsius Dom. Episcopi impressione munitam, cujus quidem littere tenor in vulgari

pisano, nego po latinsku, prvo; a drugo: oni pisci, trogirskoga biskupa namjestnik i bilježnik, držim, da nisu bili Slovjeni, kada talijanski zovu pučkim jezikom („in vulgari sermone translatus“). A ni Halkokondila, koji je oko 1470 godine bosanskoga (tako slovjenskoga) kralja zvao *ilirskim* („των Ἰλλυριῶν βασιλεύς“), nije bio Slovjenin, nego Grk, ter Atinjanin. A brže da nije bio Slovjenin ni tko je modruškomu biskupu Mikuli, koji je ili 1481 ili nekoliko prije u Rimu umro, na grobu dao zaklesati:

Deo Opt. Max.

Quem nullum latuit studium, vis nulla loquendi,
 Urna tegit celebrem quantula Nicoleum (*sic*)!
 Hic meruit post te certas, Hieronyme, laudes,
 Alter honos et spes, *Illyris*¹ ora, tibi.
 Occidit an vivit praesul, Parca improba? vivit.
 Non timet, ut rapiat parva Modrusa decus².

A zašto se i sami Slovjeni ovdje onda negda prozvaše: Ilirci? Da su po starih povjestih, kojih držim da je jur bilo *natiskano*, bili doznali, da su nekadanji Rimljani i Grci te i te njihove pokrajine zvali Ilirijom, to ja mogu uzvjerovati; ali nemogu, da su se oni zato svojega pravoga imena odrekli pak tudjim prozvali! Kako da bi se Ugriu prozvao hoćeš Panoncem hoćeš Moravljanim, ili Rumunjin Dakom, ili Rus Sarmatom, ili Talijanin hoćeš Avzoncem, hoćeš Grkom, hoćeš Etruskom . . . A ni toga nemogu povjerovati, da su se oni samo zato prozvali Ilirci, što su, po svoj prilici, a ludo, držali, da su Rimski i Grčki Ilirci bili Slovjeni³, nego jošte za kojigod od ovih četirih razloga:

1. koji god Dalmatin, više Vlah (kakovih je, na žalost, i sada onuda) nego Slovjenin, možda je prigovorio, da po Mikule V. po-

sermone translatus sequitur, et est talis, videlicet“ . . . u Farlatovoj IV na 408 s. I taj list držim da je bio pisan tako zvanom ćirilicom, sudeć po tom biskupu. A tako smo doznali, da su i onakovu ćirilicu zvali ilirskom, i to 122 godine prije nego pravu, t. j. glagolicu (1563). A za toga biskupa otimača ja bih rad jošte štoigod doznati!

¹ Valja da namjesto: *Illyridis*, po grčku; ili je shaba, namjesto: *Illyrica*.

² Za ovaj napis Farlati u IV na 109 s. kaže, da je u crkvi sv. Marije „del popolo“ u koru [„intra septum odaci“; ali ja ga nisam mogao naći.

³ Malo zatim. t. j. 1495 g., i to na počelu, fratar Bernardin Splićanin u Benetih dade na svjetlo evangjelja i drugo po *hrvatsku* a latinskimi slovi, ter za to reče, da je „in lingua *illyrica*“. Arkiv za „jugoslov. pov.“, I 127.

velji nije pravo zvati gostinjac slovjenskim, nego da bi ga valjalo zvati dalmatinskim i slovjenskim, pak da je nastalo pravdanje;

2. da preprieče u gostinjac sjevernim Slovjennom, za koje valja da su znali, da nestanuju u staroj „Iliriji“;

3. možda su bili doznali, da šegavomu Ugrinu „Slovjeni“ nisu nego među Dravom i Savom; a tako samo ti Slovjeni bi mogli svojatati gostinjac;

4. možda im je bilo mrzko čuti: *Slavoni, Sclavi, Sclavonia, Schiavoni, Schiavi, Schiavonia*, kako to bijaše 1860 godine biskupu Topiću i svetojerolimskim kanonikom Račkomu, Mlinariću i Benziji¹, i još Voršaku, koji 1864 na dan sv. Marka i u njegovoj crkvi, ter pred obhod, kada je čuo (to mu bijaše prvi put) imenovati naš kapitul: „San Girolamo degli *Schiavoni!*“ razljuti se, pak reče: da sam to znao, nebih bio došao! — Ili možda im nije bilo drago čuti, da je Talijaninu „Schiavo“ ne samo = Slovjenin, nego i = rob, sužanj.

No za nijedan taj razlog, držim, da se nisu ni imali ni morali svojega od vieka imena odreći a tuđim prozvati! Onomu Dalmatinu bješe im odgovoriti, da je to očito i preočito, da je gostinjac samo za Slovjene bio zastavljen, a da nije i za Talijane, bili oni s kuda mu drago; da oni ga nisu ni potrebovali, jer njihovi hodočastnici da su mogli razumjeti Rimljane, i u sto rimskih crkava izpovjediti se. Ako nisu hotjeli biti pametni kako Niemci, koji su svoj gostinjac u Rimu otvarali svakomu Niemcu; nego su svakako hotjeli prepriečiti u gostinjac sjevernim Slovjennom, bješe im se prozvati južnimi Slovjeni, a ne Ilirci, nevidjenimi i nečuvenimi, koji ne samo da nisu bili Slovjeni, nego ni domovina im nije bila viekom ista, nego negda manja, negda veća. Zato 170 godina zatim nasta, a to ćemo potla vidjeti, velika pravda, da čiji je to „Ilirski“ gostinjac (a i kapitul). A na treću zanoviet bješe odgovoriti, da ako su Ugrinu Slovjeni samo medju Dravom i Savom

¹ „7 Maggio 1860. — Art. V. I Rmno. Sig. Canonico Benzia, insieme ai Canonici Mlinarich e Rački, a nome dell' Immo Rmno. confrate Monsignor Topich pregare di fare istanza al decastero (sic!) competente, perche nelle iscrizioni nominali alle pubbliche vie venga cambiata la denominazione erronea di *Schiavonia*, e posta la vera *Slavonia*, essendo però troppo imminente la partenza dei suddetti due ultimi canonici, i quali si assentano da questa Dominante per alcuni mesi per condursi alla loro Patria, si sopraseda fino al loro ritorno“. (No Rački se više nepovrati, a Topić poludi.) Decreti.

(prvi susjedi mu), da to su Talijaninu, starijemu i pravičnijemu svjedoku, od Bojane rieke pak čak do koruških planina („Schiavonia“). A ni četvrti razlog nije nego zanoviet. Jer Latini nisu imali, kako nisu ni Grci, baš nijedne rieči sa slogom: *sl(a-e-i-o-u)* (pogledaj im, obojim, u riečnik), pak je očito, da nisu mogli; ni oni ni Grci, izreći: Slovjenin. A kada je tomu tako, tko će razuman zamjeriti Latinom za: *Sclavonus, sclavus, Scлавinus, Sclavonia, Scлавinia*, a Grkom za: *Σκλαβήνος, Σκλαβός, Σδλαβήνος, Σκλαβών*: izricali su i pisali kako su najbolje mogli i umjeli, imajući brže da na pameti, prvi: *exclamo, excludo*, a drugi: *σκλημα, σκληρός, i σκληγής*. No za ono *a* (*scla—*) namjesto *o* (*sclo—*), držim, da im možemo zamjeriti, znajući, da Slovjenin nije se sâm nikad zvao Slaveninom. A Niemac je još manje mogao naučiti Grka i Latinina izricati: *slo . . .*

Pak Talijani, kako su Latinsko: *clamo, clarus, clavis*, promienili: *chiamo, chiaro, chiave*, tako su i *Sclavonus, sclavus, scлавonia* — *Schiavone, Schiavo, Schiavonia*, na vlas po zakonu svojega jezika¹. Zato puno više razloga bi imali Talijani, zamjeriti nam, što ih ovako zovemo, namjesto: *Italiani*, kako se oni sami, a mi možemo izreći, nego ga imamo mi, zamierati njim (kako to koji ter koji Slovjenin u Istri), što oni nas: *Schiavoni*. Njim je za to sto puti manje zamierati, nego Vuku za ono, što je u srbskoj azbuci i za Turske glasove (Ш) skrbio! Oni imaju, istina, tridesetak rieči, koje počimlju slovima *sl*, n. pr.: *slabbrare, slacciare, slagare, slamare, slancio, slargare, slatinare, sleale, slegare, slogare, slungare*; ali toga *s* neizriču po našu, nego nekoji kako mi svoje *z*, a nekoji kako mi svoje *ž*. Pak *i*: Sloveni, Slavoni, Slavi, oni izriču = Zloveni, Zlavoni, Zlavi², ili = Žloveni, Žlavoni, Žlavi (a tako i svi ovdje naši svjetovni pobratimi!!! . . .). A kada je tomu tako, komu je to nam draže čuti: Žlavoni, nego: Schiavoni?

A što je Talijaninu „schiavo“ (s početka: *sclavus*, ter po toj je njemačka: Sklave) ne samo = Slovjenin, nego i = rob, sužanj³, za to je valjalo mariti toliko, koliko ponosni i slavni Francuz mari za ono, da mi njegovim imenom zovemo onu onako grdu

¹ No Furlanin još i sada: *Sclav*.

² Tako i njihov slog: *sv(a-e-i-o)* jest = našem: *zv(a-e-i-o)*, a ne: *sv(a-e-i-o)*, pak *i*: „Svinimirus“ = Zvinimir, a ne: Svinimir.

³ Neznam zašto nije Rački toga spomeuuo ondje, gdje po tanko razpravlja o svakakovih robih („Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća“. Rad, LXX).

bolest! Jer što su se Slovjeni negda, valja da kada su još bili sliepi pogani, prelako davali Rimljanom i drugim zapadnim narodom zaslužnjivati, tomu je njihova priproščina ili kukavščina bila kriva, a ne ime: ono, poticalo od „sluti“ (= biti na glasu), ili od „sloviti“ (= govoriti), svakako je liepo, kako je i rieč „slava“ liepa, a od istoga koriena potiče. Zar bi se Hrvati zato imali odreći svojega imena, što je ono Talijanom, a to od 1848 godine, mrzko?

A i zatim Slovjeni ovdje, kako to ovamo XXVI.—XXIX., XXXII.—XLI., i XLIX. izprava kaže, zvali su ovaj gostinjac Ilirskim. Pak za njimi i pape su ga tako po nesreći zvali: Pij IV. u svojoj povelji, gdje kardinalu, koji bude štitnikom gostinjecu (tada bijaše Rudolf Pij Carpo), daje, na 4 septembra 1563, oblast, suditi i odsudjivati svaku pravdu, koju gostinjac bude imao s kim mu drago¹; a Sisto V. na prvi avgusta 1589 godine u svojoj izpravi, gdje pripovieda, kako je on i zašto ovu crkvu razširio, i kako u njoj zastavlja kapitul². Hotjeli su, a to XXVII i XXXIX izprava kaže, i svoju ulicu prozvati Ilirskom; no Rimljani, totu veći gospodari nego oni, još i danas tu ulicu zovu Slovjenskom, kakono i nas: Slovjeni. A ni oni sami nisu svaki ni svagda hotjeli onoga tudjega imena. Eno na 20 januara 1494 godine spomena *Slovjeninu* („Sclavonus“) Mihovilu, kako je od toga i od toga zakupio na Martovu polju (tako blizu gostinjca) nekakov trstenik, gdje će zidati knće (XXV). U istoj izpravi je spomena Kardinalu (to je pridjevak) *Slovjeninu* („sclavonus“), čijega da je toliko i toliko toga trstenika. Iste godine a na 25 junija spominju Jelku ženu pokojnoga Luke Jadrića *Slovjenina*, kako zakupljuje toliko i toliko nekakova vinograda, koji da je pod Ilirski (*sic!*) gostinjac i blizu njega (XXVI). U XXVIII. izpravi od 1496 godine svjedokom je Mihovil *Slovjenin*, valja da onaj isti. A „gospa Jelka žena pokojnoga Ivana pridjevkom Kardinala“ (po svoj prilici onaj isti), na 28 aprila 1498, ostavljajuć u oporuci sve svoje pod „gostinjac sv. Jeronima na Avgustovu“, ne zove sebe Ilirkom, nego *Slojjenkom* („sclavona“, XXX), kako ona i nekoliko drugih, evo:

¹ „Cum, sicut accepimus, Hospitale *Illyricorum* S. Hieronymi prope Ripettam de Urbe, ob lites et quaestiones“ . . . (Iz tiskana). Da bi ta povelja i danas valjala!

² „Ecclesia, quae *Illyricorum* dicitur“ . . . „juxta quam (Ecclesiam) est Hospitale Nationis *Illyricae*“ . . . „ejusdem S. Hieronymi *Illyricorum*“ . . . LIX.

„Milica iz Šibenika, *Slovjenka*“ (dužna njoj 40 karlovaca), — „Augustin, *Slovjenin*“ (ostavlja mu nekakovu klupu), — „Marija žena Jurja Senjanina, *Slovjenka*“ (ostavlja joj blazinu, pokrivalo, uzglavlje, i još nešto), — „Marija Sofijina, *Slovjenka*“ (ostavlja joj škrinju, plachtu, blazinu, i još nešto), — „Marta Matova, *Slovjenka*“ (ostavlja joj libricu fine predje, i još nešto), — „Paval iz Bosne, i Ivan Mahanac (?), *Slovjenci*“ (imaju ovršiti oporuku), — „Paval Šimuna Petra sin, *Slovjenin*“, „poštovani otac g. Valentin Bonić Ivanov, *Slovjenin*, kapelan te crkve sv. Jeronima na Avgustovu“, i „Augustin Ivanov iz sv. Lovrenca (iz Istre?), *Slovjenin*, krčmar u Zagradju“ (svjedoci).

XXXI. izprava od 1514 godine uz „gostinjac sv. Jeronim na Avgustovu“ spominje „gospu Jelisavtu udovicu Mikule *Slovjenina*“, a XXXII. od 1515 uz „Ilirski gostinjac“ braću Ivana i Antona, *Slovjene*.

Slovjenskim („nationis *sclauonorum*“, „eiusdem societatis *sclauonorum*“) zovu sveti Jerolim, koji nad njim bijahu 1532 godine, a to (zaslužili su da ih spomenem): meštar Grgur Zagrebčanin, uzdar, meštar Ivan Babić, Trogirani, Gašpar Vodopijić, meštar Šimun Guadagnin¹, meštar Mate Babić, brijač, pop Alesandar Segotta, Rabljanin², meštar Ivan, postolar, Anton Pisan, Grgur Korneta(?), i Ivan, sabljar (XLIII). A koji su tu gospodarili od 1544 (tada još i uzdar Grgur i kožar Šimun Gvadanjin) do 1588 godine, ti, negda ovi negda oni, 31 put rekoše: *Slovjenski* gostinjac, kako to šestnaest drugih izprava (od XLIII do LVIII) kaže.

A ni pokle ih je papa Sisto V, ne znam komu za volju, a za našu veliku škodu, nazvao, kako znamo, Ilirci, nisu oni hotjeli posve zapustiti svojega imena, kako eno njihovi zapisnici kažu (LX, LXI, LXII). No najveće ona, držim, da vriedi, koju je 1601 godine njihov štitnik kardinal Julij Anton Santorio Santa Severina rekao: da je ovaj gostinjac *Slovjenski*³, pak da su oni po krivu baranina Marka Samuela Kotlirana (ili: Katlojana?) od sebe odbili, zašto to da je *Slovjenin*⁴, a morao je znati za Sistovo nazivanje. A da su 1609 godine svetojerolimski kanonici Petar Ricci

¹ Drugdje još: pellizzaro, a to je = kožar.

² Ovim drugim, ni sprednjim ni zadnjim, nisam mogao doznati za domovinu.

³ „Protettore del Hospitale et natione *Slauona*“ . . . . LXIV.

⁴ „Come persona benemerita et della istessa natione *Slauona et Illiricha* (sic), essendo Antiuarino“.

(Ježić) i Šimun Bradić, i jošte spljetski arhižakan Jerko Allegretti ovo nazivali *slovjenskim*, to sam jur u prvom dielu ove razprave pokazao¹. A ni četrdeset i dvie godine zatim, koji bijahu nad gostinjcem, ti još nisu se bili posve odrekli svojega pravoga imena. Jer na 30 decembra 1651 godine, pitajući i to po drugi put, Kranjske zastupnike („deputati“), da jesu li Kranjci Slovjeni, ili Niemci, ovako rekoše:

„Sbor (*po pravoj pravici: bratovščina*) nad Ilirskim² iliti *slovjenskim* gostinjcem sv. Jeronima³ pisao vam je pred nekoliko dana, da neka nam dobre volje rečete svoju o nastaloj razpri: da jesu li ti Kranjci Ilirci iliti *Slovjeni*, ili Niemci i Teutoni³; a to, zašto ako vi za njih rečete, da su, i pučani i vlastela, Ilirci i *Slovjeni*⁴; ovaj sbor ima još priijimati njihove hodočastnike, a oni po mogućnosti pomagati ovaj ubogi gostinjac“ . . .

Tako su se Slovjeni ovdje ovako pravo zvali cielih dvjesta godina, i to prvih trideset, a možda i više, samo ovako, a ostalih 160 ili 170 isto ovako, i još, a to po svojoj ludosti: Ilirci. No zatim posve se odrekoše svojega imena, nemareći ni za Mikule V povelju ni za Pija II.

IV. Izopačivanje, iliti Ilirci = Dalmatini.

Svete 1650 godine a mjeseca junija u bratovščini bijahu ovi: pop Fran Marchi, Splicićanin, predsjednik, Ivan Steir, Kranjac, čuvar, Ivan Fran „Varicassi“ (*Varikašić?*), rodod Rimljanin a po otcu Zadranić, isto čuvar, Ivan Kalabason, Gorićanin, Mihovil Bladić, Šibenćanin, Luka Jamšić, Ljubljanić, Alojsij Lupi, Hvaranin, Blaž Gribensi (*Gribenec?*), Hrvat („Croata“), Juraj iz Ljubljane, pop Mikula Kopčić, Dubrovćanin a kapelan Svetojerolimski, i pop Jerko Pastrić, Splicićanin; a štitnikom im bijaše kardinal Julij Sacchetti, a Ljudevit Antun Manfron njegovim zamjenikom („iudex deputatus“). Pak ova bratovščina prvih dana drugoga mjeseca,

¹ „L' hospitale et la chiesa vecchia di S. Gironimo de' Schiauoni“ — „l' hospitale e chiesa vecchia de S. Gironimo della natione de Schiauonia“ (*Schiauoni?*) — „la chiesa vecchia et hospitale di S. Gironimo de' Schiauoni“ . . .

² „Congregatio Hospitalis Sancti Hieronymi Illyricorum, seu *Slavonorum*“ . . . LXV.

³ „Utrum ista Provincia Carniolae sit Illyrica, seu *Slavonica*, an vero Germanica et Theutonica“ . . .

⁴ „Illyricos et *Slavos* esse“ . . .

julija, kako je to na 17 istoga mjeseca zapisano, ovoga Kopčića i još popa Ivana Grisogona Splječanina a isto svoga pobratima sa štitnikovim otvorenim i jošte s nekoliko preporučnih listova posla u slovjenske pokrajine prosit za gostinjac¹. Ovaj pop Jerko Pastrić, u onom, što je 1659 sv. papinoj „vižitaciji“ za gostinjac, kako sam to jur spomenuo, obznanio, hvali se, da je on napatio bratovštinu, da pošlje tamo prosit, nebi li se gostinjac kakogod oslobodio hodočastnika i nemoćnika iz Kranjske, iz Kоруške, iz Štajerske, iz Furlanije, i iz Istre, tê tudjine². Držim, da je potreba njega bolje poznati. Da je bio Splječanin, to je ovdje čudo puti zapisano; a i sâm je to rekao u svojem listu pisanu na 12 marta 1651 bratovštini³. Na prvi junija 1644 jur bijaše pop, kako je to spljetski nadbiskup Leonardo Bondumerij, tada u Benetcih, gdje i on bijaše, očitovao, posvjedočio za njega, da je po njegovoj volji a radi svojega posla u tom gradu, i da nije izobćen, ni prognan, ni nikakor kažnjen⁴. Na 17 januara 1649, a neznam od kada, bijaše nad mladovjerci („Priore de Catecumeni“) u Mletcih, pak tada bratovština ovdje sa jedanaest glasova proti četirim (možda Kranjskim) izabra ga za svoga *sakristana* i stežnika (*exactor*), ter na 22 istoga mjeseca javi mu taj izbor i pozva ga simo. I on na 27 marča jur bijaše prišao, pak tada ga pobratiše, ter mu izručise *sakristaniju* i stežničiju, pak je nekoliko godina baš kolovodjom bio u braščini, ter je gostinjecu puno u nečem prikoristio, u nečem naškodio. Puno mu je prikoristio, što je spomenutoga štitnika, a to sâm u onom izvješću odaje⁵, napatio, da braščini zabrani, kako on i jest na 11

¹ „Detti e mandati nelle Prouincie della Natione Illirica a cercar l' elemosine per il nostro Hospedale“. . . Decreti.

² „Considerando Girolamo Pastritio Esattore e Sacrestano di detto Ospedale fatto venir a posta da Venetia l' anno 1650, che la maggior spesa di pellegrini ed infermi in' detto Hospedale era (?) delli Carnioli, Carinthi, Stiriani, Furlani, ed Istriani, forestieri (?), propose che si procurasse liberarsene da questi in qualche modo. Onde l' anno 1651 (*ne, nego 1650*) la detta Congregatione spedi due fratelli sacerdoti“.

³ „La particolar stima, che fece questa pia et Ven loro Congregatione della debil seruitù di me Don Girolamo Pastritio de *Spalato*“. Decreti.

⁴ . . . „Attestamur, dilectum nobis in Christo Venerabilem Presbiterum Hyeronimum (sic) Pastrich de gremio nostrae Metropolitanæ Ecclesiae“. . . Prepis u knjizi: „Informationi, Decisione, et Sentenza sopra Ia dichiarazione della Prouinea Illyrica . . . 1655—1656, str. 63.

⁵ „Incolpato di avergli sugerito simili abusi“.

maja 1651, davati, što bijaše preko zakona, novaca djevojkam za udaju a ljekarija bolestnikom izvan gostinjca¹. A neznam, je li njemu i za to zahvaliti, što je taj štitnik lje tada, ter pametno i pravedno, zabranio primiti u brašćinu toga, komu u njoj bude otac ili brat, ili tko nedokaže, da se je rodio u *slovjenskoj* pokrajini, i da mu je otac, ili da je bio, *Slojjenin*, i da on umie po *slojvensku*². No on, držim, da bi bio sto puti više našem gostinjcu prikoristio, da je štitnika nagovorio, ove zabrane u mramornu ploču čisto i bistro zaklesati, pak tu ploču gostinjcu nad vrata tako zazidati, da joj napisano svatko bude mogao pročitati: možda nebih bio ja našao u bratovštini *petoricu* preko ovih zabrana!!! ni vidio, kako su toga i toga našinca, i to vele vriedna, od nje dotle odbijali, dokle se nije naučio govoriti *talijanski*!!!... a gostinjac pretvoren u bolnicu, ter u više podružnica!!!...

A naškodio je Pastrić i gostinjcu i kapitolu, ili da pravo rečem, svemu našem narodu tim, što je pomogao, ter i varajuć i lažuć, ovo Slovjensko pretvoriti u Ilirsko *posve i tako*, da se bude činilo da je ovo *samo* Dalmatinsko. I to ću ja sada redom pričati.

Prosci, Grisogon i Kopčić, povratiše se nakon godinu dana, pak na 6. avgusta ovako izviestiše ostale pobratime:

„Mjeseca julija 1650 (*Te nije trebalo reći.*) u Zagrebu, u glavnom gradu Hrvatske kraljevine, javismo se presv. biskupu, ter mu pokazasmo svjedočbu uzoritoga g. kardinala Sacchettia našega štitnika, i zamolismo ga, da nam dopusti i pripomože prositi za ovaj naš ubogi gostinjac; pak on nas udilj ter baš rado i po prijateljsku primi u svoju palaču i na hranu, i posve nama to dopusti, ter svim svojim župnikom zapovjedi, da neka preporučē svaki svojemu puku ovaj gostinjac. I ovršiše oni to navlas nama po volji, davši nama svaki vodju od župe do župe. Ter ne samo taj biskup³, nego i njegov poštovani kapitul, i plemići po kraljevini sa kmeti rado dadoše koliko je tko mogao, jer je bio neizrečen glad u toj kraljevini, a rieke oplinule, pak poplavile njive, ter celih kuća odnesle.

¹ Decreti.

² „Ha Sua Eminenza confermato il decreto di primo Aprile 1601, ordinando, che nell' auuenire non possi esser ammesso in detta Congregatione, chi ui habbia dentro Padre, o fratello, nè tampooco alcuna persona, la quale non habbi prima mostrato d' esser nata nella Provincia Illyrica, et che sappia la lingua et idioma Illyrico, et qualunque elettione et accettatione in contrario sia *nulla*“⁴. Isto tote.

³ To bijaše Petar Petretić, ter *slojvenski* književnik.

Pak lje svi obećaše, d' ako se k njim povratimo kada im bude bolje, da će više dati za ovaj gostinjac, a biskup je još nasiknuo, da će on zanj nametnuti nekoliko poreza na župne crkve; no radi javnih posala morao je otići iz biskupije, a nama nebijaše lazno čekati ga¹.

„A iz Hrvatske pojdosmo u Ljubljanu, u glavni grad Kranjske, s kuda znamo da je naš gostinjac primao hodočastnike. Biskup ljubljanski tada bijaše u Rimu, pak se javismo njegovu namjestniku presv. biskupu pičanskomu² i poštovanomu kapitolu, i još tote svietloj vladi, da nama dopuste prositi milostinju po Kranjskoj. Ali nedopustiše, rekši svi, da i onako ta pokrajina nije Ilirska, nego Njemačka³, i da oni su Niemci, a ne Ilirci, i kako Niemci da imaju povlasti“.

„Dva puta su viećali, da bi li to dopustili, pak, pokle smo se u gostioni petnaest dana načekali, ter onoliko potrošili, dopustiše nama, kako dobroćincem, prositi; ali nedadoše vodje ni pripomoći. A koji su tamo bili pros't za bolnice sv. Duha i sv. Angjela Strazanina, i za Španjski gostinjac na Monferratu (*Monserattu*) u Rimu, tim to brže bolje dopustiše, i puno milostinje dadoše. A na našu tužbu, da je tu malo zahvalnosti našem gostinjeu, od koga su njihovi hodočastnici imali dobra, odgovoriše: da oni jih nisu slali onamo, ni da će ih slati; da ta pokrajina neima ništa s ovim gostinjecem“.

„A još i drugako smo tu bili nesretni: ja pop Niko boleo sam tri mjesece, potrošiv 10 dukata; konj je nama crknuo, koji je 14 dukata vriedio; a 16 smo jih potrošili za svoje vodje po svoj toj pokrajini; tako da je tu 40 dukata troška“.

„U toj Kranjskoj pokrajini ima bogatih gradova i množina velikih sela; i po svih njihovih župah jedva smo sakupili do 130 rimskih dukata, — ni koliko smo za put potrošili. Više četrdeset najboljih i najbogatijih župa nije nama htjelo dati ni tuca“⁴.

„Ovo smo, i to pravo, povjedali ovomu poštovanomu sboru, kako smo putovali i što smo postigli, neka zna, kako je nama bilo“....

¹ U Hrvatskoj sakupiše 198 forinti, ter još je ovdje njihova knjižica, u koju je svaki župnik sâm zapisao, koliko je dao.

² To bijaše Fran Masimilian Vaccano.

³ „Della Germania“.

⁴ I što su Kranjci dali, 'i za to bijaše ovdje osebujna knjižica, po rieči: „in *doi* (= due) libretti presentati in questa congregatione“ (Decreti); ali tē nisam našao.

(Na kraju se tuŕe, da su puno pretrpjeli, hodeć po sniegu, po daŕdu i po riekah, da su izgubili 60 dukata bjeŕeć od razbojnika, i da su svaki dvoje oblaćilo razderali.)

A je li sve ovo istina, ŕto su za Kranjce rekli, toga mene nije volja izvidjati. No svakako je ovo pospješilo boj, za koji se bratovŕtina pripravljaŕe; a to Dalmatini, koji, da ih bude puno viŕe, pak da svagda i svagdje bolje premogu, na 16 julija, kada se Grisogon i Kopćić jur bijahu povratili, pobratiŕe joŕ devet Dalmatina, ter nedobnih i neslobodnih ŕakana¹ i to: Hektora Hektorovića, Hvaranina, Stjepana Koevića (ili: Hojevića²), Budvanina, Ivana Bolicu Kotoranina, Ivana iz Kotora, Andriju Zmajevića Peraŕtanina, Marka Dumanića Spljećanina, Mata Macarića ŕibenćanina, Jerka Bigunića Trogiranina, i Frana Skorovića Budvanina; a dobnih i pametnih kanonika svoje crkve, koji isto Dalmatini bijahu, nehtijahu nikakore pobratiti!! Pak ta takova bratovŕtina negda u novembru, kako to dotićni troŕak a i ŕâm Paŕtrić u onom izvjeŕeu kaŕe³, pisala je na ŕiroko Kranjskoj vladi ob ovom gostinjeu, kada je i za koga zastavljen, ter ju je pitala za Kranjce, da jesu li Ilirci, t. j. Slovjeni, ili Niemci. Da ju je tako pitala, to znamo po drugom njezinom pismu LXV.

I joŕ neŕto podbode tu Dalmatinsku braŕćinu. Negda u oktobru iste godine bio je preminuo jedan svetojeronimski kanonik, po imenu Vinko Mazzola, Dalmatin, pak za tu kanonićiju pokrovitelju (patrou) kardinalu Franu Perettiu Montaltu (= iz Montalta), Sista V. pranećaku, pomoli se Ivan Jamŕić⁴ rodom Rimljanin a po otcu Ljubljanac, komu bijaŕe sedamnaest godina⁵, i Ivan Paval Tnemsi, Leŕanim. Za to dozna bratovŕtina, pak, drŕeć da ti nisu Ilirci, opomenu pokrovitelja, da za tu kanonićiju neka imenuje prama povelji-zastavnici i prama onomu ŕto je sv. papina *viŕitacija* 1630 godine odlučila. I to je bilo nekoliko prije 10 decembra. Jer tada Paŕtrić u vieću, u kojem nebijaŕe Jamŕića, izviesti, da je on skoro

¹ „Alunni studenti del Collegio de propaganda fide e dei Neofiti“.

² Registro delle spese.

³ „La Congregatione per auer piú espressa dichiarazione dalli detti Deputati, scrisse alli medesimi del mese di *Novembre* 1651 lettere diffuse con l' informatione della fondazione del suddetto Ospedale e delle intrusioni delli detti forastieri“.

⁴ „De Jampsich“ u njegovom krstnom listu za oca mu Luku.

⁵ Rodio se je na 20 marta 1636, a krstiŕe ga ŕesti dan, i to u crkvi sv. Apolinara. Otac mu je bio postolar. Prepis krstnoga mu lista u spomenutom svezku: Informationi . . . 63 s.

tu opomenu poslao pokrovitelju¹. No valja da se je bratovština bojala, da ta opomena neće koristiti. Jer ona u tom istom vieću i to složno dokonča, da valja to dostignuti, da papa svojom poveljom potvrdi, što je sv. vižitacija 1630 godine odlučila za to, kakova osoba može i ima biti kanonikom ili beneficiatom u ovoj crkvi; pak za to odredi Pastrica i popa Vjekoslava Lupia, Hvaranina, ter jim dade svu oblast („con autorità amplissima“) trošiti koliko bude trebalo, i poći bilo skupa ili po sebi, pred kogagod bude potreba, da ta odluka i povelja Sista V. budu po tanku držane, i da se nebude moglo prevriediti Ilircem imenujuć za ovdje kanonikom ili beneficiatom nekoga, koji to nemože biti².

I nije koristila njihova opomena; pokrovitelj, još toga istoga mjeseca decembra, imenova kanonikom Jamšića, ter ga prikaza, po zastavnoj papinjoj povelji, ovdje kapitulskomu nadpopu Antonu Deodatu (valja da: Bogdanu?), da ga zakanoniči (*instituere*). Pak Pastric i Lupi vrti se. Na 30 istoga mjeseca napišu list, za koji jur znamo; ljubljanskoj vladi, da odgovori dobre volje njihovoj bratovštini na ono, za što joj je ona skoro (a to prvoga mjeseca) pisala: da jesu li Kranjci Ilirci to je Slovjeni, ili Niemci (LXV). Posavjetuju se sa svetojeronimskim odvjetnikom Franom Liberatom. On jim odgovori: da ni Ivan Jamšić ni Ivan Paval Tnemsi nemože biti ovdje kanonikom, zašto prvi da je po otcu Ljubljanac, a drugi da je Arbanas, a nijedan da neumie po „Ilirsku“ govoriti; pak da valja kapitulskoga nadpopa i njihju pozvati na sud pred papina namjestnika zamjenika („Vicesgerens“), po imenu Askanija Rivalda. I oni pozvaše tamo na sud tu trojicu, pak to na 7 januara 1652 godine u zboru drugim pobratimom obznaniše, i to pokle s tuda po zapoviedi bijahu izlizli Jamšići, jer i oni bijahu prišli u taj zbor, ter neznam po kom pravu sin. Pak brašćina (u kojoj bijaše 14 Dalmatina, a drugih, osim Jamšića, samo 5) dokonča, da tu pravdu valja goniti napried, odrediv za to opet Pastrica i Lupia, i još, bilo po pravu bilo po lukavosti, svojega drugoga čuvara Ivana Steira rodom *Kranjca*.

¹ „Il R. Don Girolamo Pastritio . . . diede conto d' haverli li giorni passati iniato le lettere della nostra Congregatione all' Emmo. Sig. Cardinale Mont'alto ad effetto che sua Emmza uogli nominare al Canonico al presente uacante in conformità della Bolla et decreti sopradetti“. Decreti.

² Isto totu.

Kranjska vlada, t. j. knez Volfang Engelbert Ausperg, Ivan opat zitiški, knez Girard Visin Plagi, Gottefrid Galler, i Fran Gašpar Pusner, ti Niemci ili poniemčeni Slovjeni odgovoriše na 18 januara: da Kranjska vojvodina je pod cesara, pod svojega vojvodu, i da Njemačkoj i Rimskom carstvu, kako još i Štajerska i Koruška, pripada, da ako i govori tu narod nekako po „Ilirsku“, pak njihovi hodočastnici da imaju hoditi ovdje u Njemački gostinjac, a ne u „Ilirski“ (LXVI). No taj odgovor, držim, da nije posve ugodio Dalmatinom, jer, da su te vojvodine pod cesara, i da Njemačkoj i Rimskom carstvu pripadaju, to držim da su znali! Kako i to, da nije nigdje na svijetu države „Ilirije“! pak da nisu onimi riečmi „Utrum ista Provincia Carniolae sit Illyrica seu Slavonica, an vero Germanica et Theutonica“, toga pitali (a i nebi bili onako), nego: da što su Kranjci? da jesu li Slovjeni, ili Niemci? Da su to pitali, kažu mi i one druge: „ako vi za njih rečete, da su, i pučani i vlastela, *Ilirci i Slovjeni*“ („utriusque Ordinis *Illyricos et Slavos esse*“); a na to odgovaraju: da narod („plebs“) govori nekako po *Ilirsku*. A što Kranjci bijahu pod cesara, za to Dalmatini imadjuhu toliko prava njim zamierati, koliko Kranjci njim za to, što bijahu pod dužda. Dapače! cesar, koji imadjaše pod sobom Čehe, Sležane, Moravljane, Hrvate, Štajerce, Korušce i Kranjce, i još Istrāna, taj va istinu bijaše veći Slovjenin, nego *benetački* dužd . . . Više u Ljubljani, držim, da je tada bilo slovjenškoga jezika, nego u Zadru. Pak lje Dalmatini taj takov Kranjske vlade odgovor na 17 februara pokazaše na sudu (LXVI).

No i Jamšići za se najdoše odvjjetnika: Atanasija Kyrchera, isusovca, ter pisca na glasu. On njima za volju napisa, i to nekoliko prije 18 februara 1652, razpravu, gdje po mnogom zemljopiscu dokazuje, da Kranjci su pravi Ilirci iliti Slovjeni, a Ljubljana da je njihov glavni grad, pak da i Ljubljanci su pravi Ilirci iliti Slovjeni, a tako i Jamšići rodom Ljubljanci; pak da kako ostali Kranjci, tako da i Jamšići mogu i imaju uživati što je ovdje Ilirskoga iliti Slovjenškoga. I jošte se naruga Dalmatinom: da po njihovoj pameti grad Milan zato, što je pod Španjolskoga kralja, bi morao biti Španjolski a ne Talijanski (a mogaše im još bolje zasviriti: da tako Bošnjaci i Srbi bi morali biti Turci zato, što su Turski, a oni sami Mletčani zato, što su Mletački). No za mladoga Jamšića trebalo je dokazati, ne samo da je slovjenškoga roda, nego da i umie po Slovjensku, a o tom on ni rieči. I na tu razpravu

podpisa se čuveni Luka Holstenij, potvrdiv svaku Kyrcherovu (LXVII).

Prepričiti mladomu Jamšiću, da nebude ovdje kanonikom, to bijaše lako. Jer on, ako i bijaše po ocu Kranjac (a za Kranjce još nije bilo ovdje odsudjeno da nisu onakovi Slovjeni [„Ilirci“], za kakove je papa Sisto V. zastavio ovaj kapitul), nije umio po „Ilirsku“, t. j. po slovjensku, a po povelji pape ovdje može biti kanonikom samo tko je rodom „Ilirac“, ili ako i potiče po „Ilircu“, ali mora umjeti po „Ilirsku“¹. A i od bratovštine njega mogahu po pravu odbiti, zašto u njoj bijaše mu, kako znamo, otac, a tu bijaše zakon dan, ter vele pametno i razborito, na prvi aprila 1601 godine: da za dobro ovomu zavodu (i to je lako razumjeti) neimaju pobratiti toga, komu jur otac bude tu bratom; ter taj zakon je štitnik kardinal Sacchetti bio potvrdio, kako znamo, na 11 maja 1651, i još pridao: da tko nije rodom i po ocu „Ilirac“, i neumie po Ilirsku, da ni toga neimaju pobratiti; a „Ilirac“, to valja da nije Talijanin, a ni „Ilirski“ Talijanski jezik. . . . No Pastrić hotijaše, da svim Kranjcem preprieče u slovjenski sv. Jeronim, i jošte Štajercem i Korušcem i Istranom i Srbom i Bugarom, svim tim Slovjennom, a da unutar budu mogli samo Dalmatini i možda još, po njihovoj milosti, Hrvati i Bošnjaci. A to dostignuti do istine nebijaše lako, bio i nepravedan tomu sudac, ili nerazuman! Jer za gostinjac rieči Mikule V bijahu očite: „Exhibita siquidem Nobis nuper pro parte dilectorum filiorum Hieronymi de Potonia et aliorum pauperum heremitarum Dalmatiae et Sclavoniae nationum . . . petitio continebat . . . Dalmatica tamen et Sclavoniae nationes hospitali pro suscipiendis specialiter earumdem nationum pauperibus carere noscuntur“²; a za kapitul nitko pametan nemogaše ni pomisliti, da ga Sisto nije zastavio za one iste Slovjene, za koje je bio Mikula gostinjac, zašto da ih nezove onako, nego Ilirci³. Pak i Pastrić spozna, da po Mikulinih riečih neće moći do-

¹ „Personas idoneas dictae Nationis Illyricae, seu alias etiam originas, eiusdem tamen Illyricae linguae et idiomatis“ (LIX). Ovaj zakon je papa Vrban VIII. 1630 god. potvrdio, pak to je zaklesano u kamen, a taj kamen zazidan ovdje u sakristiji: da nezaborave Svetogerolimci, navlastito nadpop, ovoga i još nekih zakona . . . Odpokle sam ja ovdje, mi smo trojicu ili četvoricu njih odbili od kapitula, zato što nisu umjeli naški.

² IV. a, a po našu u drugom dielu ove razprave.

³ „Ecclesia, quae Illyricorum dicitur . . . juxta quam (Ecclesiam) est Hospitale Nationis Illyricae“ . . . LIX.

biti pravde. Zato je on izopači onako, kako sam jur pokazao i dokazao: „*Dalmatiae seu Illyricae nationis . . . Dalmatica tamen seu Illyrica natio . . . eiusdem nationis . . . noscitur*“. „Dalmatini i *Slovjeni*“, i „Dalmatini *iliti Ilirci*“, to nije ne isto! Jer na prvi način ovaj zavod onako može biti Hrvatski, Bosanski, Srbski, Bugarski, Kranjski, Štajerski, Koruški, Istranski itd. kako i Dalmatinski, a na drugi ne može nego samo Dalmatinski. Koliko je Pastrić prevriedio onomu papi i Slovjennom! Jer po njegovu, kako ćemo potle vidjeti, odsudiše.

No imam dokazati, da je on izopačio one rieči u papinoj povelji. Da još 1625 godine nisu bile izopačene, to sam u prvom dielu ove razprave dokazao. No držim, da se da dokazati, da još ni na 30 novembra 1651 nisu bile izopačene. Jer tada on sam u svojem pismu na Kranjsku vladu zove gostinjac Ilirskim *iliti Slovjenskim*¹, a to je vele širi pojam, nego ono: „Dalmatinski iliti Ilirci“. Ter i za Kranjce tu pita, da jesu li Ilirci *iliti Slovjeni*, očitujúc za njih, da ako su Ilirci i *Slovjeni*², da njihove hodočastnike imaju primati u gostinjac. No na 18 februara 1652 jur su morale biti izopačene. Jer tada on onomu sudcu izruči svoj odgovor na onu Kirherovu i Holstenijevu obranu, a u tom odgovoru, ter na samom pričelu, veli za gostinjac, da je po povelji pape Mikule V. sagradjeu za stan ubogim hodočastnikom Dalmatinom *iliti Ilircem*³. Da su ovo pravo njegove rieči, sudim po tom, što nisu popravljene, a vas taj odgovor je on sâm svojom rukom napisao ili prepisao. Pak držim, da je tu dosta razloga odsuditi, da je on, i to negda od 30 novembra 1651 do 18 februara 1652 (najbrže pokle im je Kranjska vlada onako odgovorila), promienio u povelji one rieči, i to, bilo posve bilo napol, u svih joj prepisih, koje je ovdje našao, i još gdje joj rieči „*et Sclavonicae*“ bijahu samo spomenute, ponovio, kako znamo, sve ostalo pismo u prvom joj prepisu na kvieru. I to sve za to, da za tu nepoštenu njegovu shabu nedoznaju (kako, žalibože! i nisu) Dalmatinski suparnici, ni koji budu sudili njihovu parnicu; a ostáli Dalmatini, oni su znali za nju (a možda su mu i pomogli izopačiti), nasvalito pop Fran Marchi

¹ „*Congregatio Hospitalis S. Hieronymi Illiricorum seu Slavonorum*“ . . . LXV.

² „*Illyricos et Slavos esse*“.

³ „*Hospitale . . . aedificatum uigore Apostolicae concessionis s. m. Nicolai V. sub dat. Kal. Maij 1453 . . . pro suscipiendis in eo specialiter pauperrimis peregrinis Dalmatiae, seu Illyrice Nationis*“ LXVIII.

Splićanin, pop Marko Dumanić isto Splićanin, i pop Ivan Dragutin Herenda Trogiranin. Ti bo na 23 maja 1654, kada bijahu u brašćini prvi predsjednikom, drugi razvidnikom, a treći čuvarom, javljajući Kranjskoj vladi, da je sv. Rota na 15. istoga mjeseca odsudila (a nije još tada!), da Kranjci nisu Ilirci, tvrde za gostinjac i za kapitul, da su zastavljeni za Dalmatine *iliti Ilirce*¹.

No Pastrić brže da bi mi odvratio, da je jur papa Pavao III nekoliko prije 27 januara 1541 godine ovaj gostinjac prozvaao Dalmatinskim *iliti Ilirskim*², poručujući Svetojeronimskom štitniku kardinalu Gašparu Kontarenu³, da neka odsudi tu i tu pravdu medju svojimi Svetojeronimci, i da neka im zakone potvrdi, ili boljih skroji; d' ako toga nebude mogao sâm (kako i nije), da neka slobodno najde drugoga kardinala, koji će to ovršiti namjesto njega. A je li baš papa onako, „Dalmaticae seu Illyricorum“, rekao? pak, ako jest, može li ono opravdati Pastrićevo djelo? Ta papina poruka nije istica, nego je prepisana na svoje mjesto u izpravu, u kojoj je odsuda te Svetojeronimske pravde, kako ju je toga kardinala zamjenik kardinal Petar Bembo, isto Mletčanin ter na glasu, pa 22 maja iste godine odsudio, i zakoni, koje im je on isto tada dao⁴. Pak ni ta izprava, premda na kvieru ter dosta liepo i bez popravaka pisana, nije istica, nego prepisana, kako joj to mnoga praznina kaže, i što joj je na prvom listu ter na drugoj strani. Totu je sv. Jerko, i to na vrhu, naslikan, i još četiri grbi: a) kardinala Justiniana (sgrada s trimi turnji i sa orlom nad njimi), koji je bio Svetojeronimskim štitnikom od 9 junija 1602 do nekoliko augusta 1621 godine (Decreti); b) Svetojeronimski iliti bratski (tri lavske vjenčane glave: Dalmatinski), pod kojim je napisano: „SOCIETAS SANCTI HYERONIMI (sic) ILIRICORVM (sic) ROMAE AN. 1601“; c) bratskoga predsjednika Mikule Riccia

¹ „Hospitalitatis et Canonicatum in dicta Ecclesia pro natione Dalmatica seu *Illyrica* institutorum“, Kukuljević u Arkivu, I., 113—116, po Valvasoru; no na 115 s. pogrješno: „Numaneus“ nam.: Dumaneus, a po svoj prilici i: „Panoniae“ nam.: Slauoniae, kako je sprieda dva puta rečeno. On nije znao, da je povelja Nikole V izopačena, no itako je, a za to ga valja pohvaliti, spoznao, da ova: „pro natione Dalmatica seu *Illyrica*“, sasvim izopačuje smisao utemeljiteljah i podupirateljah istoga zavoda“.

² „Hospitale s. Hieronimi (sic) de Urbe Nationis *Dalmaticae seu Illyricorum*“.

³ Za nijednoga štitnika od prije ja ne znam; a to bijaše Mletčanin.

⁴ Nekoliko zatim i on posta štitnikom, ter 1543 godine jur bijaše.

(na modru tri zvijezde nad žutom pričnicom a pod njom dva ježa tako: Ježić), pod kojim je napisano: „NICCOLO RICCI PRESIDENTE“ (taj Rabljanin bio je predsjednikom od 12 aprila 1599 do 6 maja 1601, i opet od 4 maja 1608 do 26 aprila 1609); i d) njihova čuvara popa Jurka Blaškovića pridjevkom Liberala, po vlašku (na modru, dvie otvorene šake: tumač pridjevku mu), pod kojim je ovako: „GIORGIO LIBERALE GVARDIANO“ (taj Jelšanin bio je čuvarom od 12 aprila 1599 do 10 istoga mjeseca 1600, i opet od 1 maja 1605 do 22 aprila 1607). Pak je očito, da je ta vele znamenita izprava prepisana, i to 1601., ako li nije godinu dana prije ili poslie, sudeć po ovih neslažućih godinah¹. Pak to bi moglo biti, da papa nije onako rekao, nego da mu je kojigod prepisač promienio; ako pak jest, držim, da nije sâm po sebi, nego da mu je kojigod Svetojeronimac, i to ili bedak ili nepravednik, onako rekao, a on samo ponovio, sudeć mu po ovoj: „sicut nobis innotuit“ (= kako smo doznali). Bilo ovako ili onako, ono nemože opravdati Pastričeva djela, i to tim manje, što u istoj izpravi ni kardinal štitnik, odredjujuć na 27 januara 1541 godine kardinala Bemba sebi za zamjenika, nije onako rekao, ni Svetojeronimci moleći, nekoliko zatim, papu, da tu zamjenu potvrdi, ni taj zamjenik ono na 22 maja, nego svi samo: *Ilirski gostinjac*, „hospitale nationis *Illyricorum*, i to pet puti.

A još i tomu se Pastrić domisli, da bi kojigod Dalmatinski suparnik mogao pogledati u Svetojerolimске knjige, gdje su zapisani pobratimi i hodočastnici ili nemoćnici. Pak on i totu izopačuj. Evo njegove drzovitosti: „1563. 5 magio, io giorgi radasinich guardiano . . . mesi in hospital margarita *craglieuich*“ na: crangicia, ter još triput ovako, na 8, na 14, i na 15 istoga mjeseca, a to u knjizi: „Spese per l' Infermi et Pelegrini, 1653—1567. Da je „crangicia“ = Kranjica, to druga takova knjiga, koje on valja da

¹ A na prvoj strani ovako je skorije, a to je po pismu poznati, napisano: „1746

Statuta Confraternitatis Hospitalis Sancti Hieronymi Illyricorum anni 1541, reformata per Cardinalem Petrum Bembum sententiam ferentem ex delegatione sub Paulo III, in causa ad eandem Confraternitatem spectante. Tametsi exemplar sequens indicatae sententiae informe sit, forte quia vetus autographum an(no) 1601 detritum inventum fuerit“. I ta izprava nije u našem arhivu, gdje bi imala biti, nego u Kasanatovoj knjižnici, ter Svetojeronimci da nisu ni znali za nju sve do 1845! Tu je ona ovako znamenana: MS. A. IV. 9.

nije mogao prošiti, kaže ovako: „1553, 14 agosto, elemosina a *margarita cragniza* et suo fiolo“, — „1554, 1. gen., per elemosina a orsa (t. j. Ursa) de goritia in casa de *mar(ga)rita cragniza*“;

„1609, 5 mag. Vene nel hospital Mattio Garsic da pastrouich“
na: *postoina*;

„1610, 8 agosto, Vincenzo da *Trau*“, na: *Trieste*;

„1611, 19 apr., vene nell' hospital Matio Golich pelegrino di *Trau*“ na inoj izbrisanjoj, po prilici: *Goritia*;

„1612, 20 Maggio Venne Gregorio osegouich da *Pettouich*“ (!)
na: *Pettouia* (Optuj u Štajerskoj).

No itako je u tih knjigah ostalo čitovatih, ter vele više, dokaza za Kranjce, kako to moj izpis pod LXIX kaže. A samo izbrisan je tu, ali ne posve ni svagdje, zavičaj tim Slovjennom, koji su bili iz Talije (iz Napuljske), a u ovom gostinjecu na stanu prije 1625 godine, kako je vidjeti po mojem izpisu pod LXXIV. A da će ikoga biti volja mučiti se onimi starimi izpravami, koje su ono pisane prvih trideset godina za čim je zastavljen gostinjac, toga Pastroić valja da nije mogao uzvjerovati, ostaviv je čitovate a proti sebi.

A ako bi mi on odvratio, da Latinska „seu“ nejednači vazda toga što je pred njom i za njom, nego da to kada ter kada izpravlja: da rabi za: *vel potius = ili bolje, ili pravo*; da on nije mislio: Dalmatini, iliti (=) Ilirci, ni naopako: Ilirci, iliti (=) Dalmatini, nego: Dalmatini, ili bolje, ili pravo Ilirci, ja bih mu presjekao, da je prvu mislio. Jer on u onom svojem odgovoru proti Kranjcem tvrdi:

a) da gostinjac su sazidali tim, što mu je zapisao Fantin Valle, sudac kod sv. Rote, a to da je bio Dalmatin, Trogiranin;

b) da sv. Jerko je bio Dalmatin;

c) da papa Sisto V. je dao naslikati u ovoj crkvi u koru samo („tantum“) svoj grb i Dalmatinski;

d) da su vavjek samo („solummodo“) Dalmatinom, a to domo-rodcem sv. Jerka („connationalibus“), davali ovdje kanoničije. A u drugoj ter vele većoj svojoj obrani, koju je razgovorom („discursus“) prozvao, pak, nekoliko poslie 25 junija 1655 g., predao sudcem (sv. Roti) i priložio joj onu papinu, jur izopačenu, povelju, tu pak očito veli za gostinjac, da ga je papa dozvolio za hodo-

častnike Dalmatine, jer ona „seu“ da *tumači* i *bistri*¹. I još tu veli za gostinjac, da ga od starine zovu Dalmatinskim².

Kako nije istina, da je papa rekao: „Dalmatiae seu Illyrica natio“, tako nije ni ovo: da je gostinjac sazidan tim, što mu je pustio Dalmatin Fantin Valle. Jer taj je, kako znamo, umro 1475, a gostinjac 1454 godine jur bijaše totu, ter mu je te godine Martin „Slovjenin iz sv. Križa“ zapisao onaj svoj vinograd (V. izprava), a 1462 Juraj „Slovjenin iz Senja“ ono pol svoje kuće (X izpr.), a 1466 Stjepan Galeotti „Slovjenin“ onaj svoj vinograd (XII), a tako i Jakov Allegretti „Slovjenin iz Dalmacije“ 1468 (XIV). No i sâm Pastroić 1659 godine, pokle je onako prevario sudce, izpovjedi za toga Trogirana, da je 1475 nekoliko svoga zapisao gostinjeu, da ga tim *razšire*, jer da je bio pretiesan³. A sv. Jerko je li bio baš Dalmatin? *Sadanji* rimski breviar, istina, kaže za njega, da se je rodio u Stridonu u *Dalmaciji*; ali ondje nije svaka sveto pismo, prvo, a drugo: on sâm piše za se, da se je rodio u Stridonu, nekada gradu na Dalmatinskoj i Panonskoj medji⁴; a tako on može biti toliko Panonac koliko i Dalmatin. Pak nije ni zamjeriti papi našem Mikuli zato, što je 1447 g. celjskomu i zagorskomu knezu a hrvatskomu banu Miroslavu uzvjerovao za njega, da se je rodio u Strigovu u Medjumurju, t. j. medju riekama Dravom i Murom⁵, ako to i dodija presv. šibenskomu bi-

¹ „Cum idem Hospitale fuerit concessum anno 1453 a Nicolao V. pro peregrinis *Dalmatis*, eodem Summario Nr. 5°, ibi *Dalmatis* seu *Illyricis*, *quae dictio seu stat ibi expositiue et declaratiue*“ . . . u knjizi prozvanjoj: „1655, 1656. Informationi facti et juris, et altre scritte nella Signatura di Gratia, et nella S. Rota nella causa Romana Canon'catus“ itd, na 48 l., koju knjigu sam jur spomenuo.

² „Et etiam Hospitale, eius Congregatio ab antiquo uocatur Societas et Congregatio *Dalmatinorum*“ (??!!)

³ „Dell' anno 1475 Fantino di Valle Dalmatino da Traù. Auditore Palatino della Sacra Rota, lasciò un legato, acciocchè con quello fosse in *Ampla* forma fabricato l' Ospedale sopradetto, che allora *era angusto* in forma di casuccola“ . . . u znanom izvješću.

⁴ „Natus Stridone, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confini oppido“ (De viris illustribus, 135), a to je u Slovjenskom breviaru od 1387 g. ovako krivo: „Jeronim ot zemle Štridonie Dalmacii bliz Panonii Sija tri mēsta stoet v' edino“ (Ovo je tumač!) . . . „i prija red sve-tago benedikta (?), školi grčkoj i latinskoj i slověnskoj (?) moistar bē“. A taj breviar je u Propagandi.

⁵ „Ecclesiam sine cura sancti Hieronymi de Strigone (*n* nam. *u = v* : Strigove = Strigovo) Zagrabiensis diocesis, *que olim domus paterna*

skupu, koji u svojem časopisu, „Folium dioecesanum“, bi rad dokazati, da je *Strido* = *Sedramić*, selo u njegovoj biskupiji, pak da se je tote rodio taj veliki učitelj. No bilo da je bio Dalmatin ili da je Panonac, Slovjenin nije bio, a ovaj gostinjac i ovaj kapitul zastavljeni su za Slovjene.

A zašto je u koru osim papina samo Dalmatinski grb (tri lavske vjenčane glave, naslikan) to je lako uganati: kada je papa zidao ovu crkvu (od oktobra 1588 do avgusta 1589), ovdje u bratovštini bijahu, izvan jednoga ili dvojice, samo Dalmatini, i to tako malo rodoljubni i pravedni, da su i Hrvatu kratili u gostinjac, držeći ga za Panonca i za tudjinu¹, pak oni, držim, da su nagovorili papu, da tu dade naslikati uza svoj samo njihov grb. Nebi se to bilo dogodilo ne od 1454 do 1500, kada onoliko drugakovih Sloviena, Hrvata i Bosanaca, bijaše u toj bratovštini; a nebi se bilo ni od 1515 do 1517, kada u njoj bijahu, kako znamo, tri Zagrebčanina, a po jedan Pernjanin, Krupljanin, Sriemac i Istranin, a dva Bošnjaka, — čudo, više tih nego Dalmatinaca. I nije teško uzvjerovati, da je papa te takove Dalmatine za njihov grb poslušao, on njihov znanac, bivši prije ter onoliko godina kardinalom sv. Jerka crkve. No i to bi moglo biti, da taj grb nije po njegovoj, nego po njegova slikara volji naslikan: da su oni toga naputili. Bilo ovako il' onako, taj grb nije dokazom, da što je Slovjensko, da to je samo Dalmatinsko; kako nije ni ono za to dokazom, što su s početka u ovoj crkvi samo Dalmatini bivali kanonici i podkanonici: to su oni više po sreći nego po pravu, n. p. koji su to prvi bili: ti jur bijahu u Rimu ter u Svetojeronimskom pobratimstvu, pak brže bolje sami sebe, ono na 30 julijsa 1589, papi ponudiše, koliko ih god tu bijaše svećenika ili žakana, i jošte, za vas broj, svojih. No i onoj „samo“ mogu prigovoriti: 1621 godine

ipsius sancti, et in qua nutritus et educatus extitit, de bonis sibi desuper creditis notabiliter construi et edificari fecerit, ac solemniter dotauerit . . . Theiner: Mon. Slav. merid. I. 400.

¹ „1585, 7 maggio Venero nel hospitale doi peregrini da *Croatia*, uno nominato Mattheo, l' altro Emerico, alli quali fu dato un pasto solo per carità (!), et poi furono licenziati per esser delli confini della *Panonia*“ (!) — „1587, 12 marzo. Venero in hospitale 4 peregrini di *Croatia* con loro fede, alli quali per carità di ordine del Sig. Guardiano (*To bijaše ili Benko Gallo Zadravin, ili Fran Bonifacio Šibenčanin.*) fu dato la cena e dormire per una sera *tantum* per non esser loro compresi nella nostra natione“ (!). Pellegrini.

ovdje podkanonikom bijaše pop Juraj *Baranin*¹. A što tvrdi Pastrić za gostinjac, da ga od starine zovu Dalmatinskim, ono je pak nesramna laž; jer, kako sam sprieda dokazao, Rimljani su ga vavjek zvali Slovjenskim („Sclavonorum“, „degli Schiavoni“), a tako su ga i sâmi gospodari s početka tridesetak godina, a zatim još i Ilirskim.

No itako se smilova Hrvatom i Slovincem onim (medju Savom i Dravom), i još Bosancem; ali ne zato, što su to Slovjeni, nego zato, što je car Konstantin Porfirogenit, nekoliko prije ili poslie 950 godine, rekao za Dalmaciju, da je u staro doba bila duga od Dračke krajine ili od Bara do Istranskih gora, a široka sve do Dunava! Jer da ta tolika Dalmacija je što i Ilirija, i da su tu Dalmaciju iliti Iliriju imali na pameti pape Mikula V i Sisto isto V, zastavljajuć, prvi gostinjac, a drugi kapitul². Eto što je pomoglo Hrvatom, Slovincem i Bosancima, kako ćemo potla vidjeti, i Baranom! A tomu Mikuli, kako znamo, nije se ni snilo za kakovu Iliriju, a taj Sisto je za crkvu i za gostinjac samo zato rekao da je ovo Ilirsko, „Ecclesia, quae *Illyricorum dicitur*“, „Hospitale Nationis *Illyricae*“, zašto Slovjeni ovdje tada jur su se zvali, kako smo vidjeli, ne samo ovako, nego i onako; ali, kako nisu oni sâmi držali za Iliriju samo tadanju Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i Bosnu, tobože starinsku Dalmaciju, tako nije ni on, onako rekši za kapitul: da ga zastavlja za *isti* Ilirski narod, čiji je gostinjac, „personas idoneas *dictae* Nationis *Illyricae*“. No gostinjac je zastavljen, a to sam jur dokazao, za Slovjene: tako je i on kapitul zastavio za Slovjene. Tko pametan može i pomisliti, da je njemu bila na pameti pokrajina, koja je obstojala pred tisuću godina, a ne živ narod? Istina, za „gostinjac Slovjenskoga naroda“ rekao je, da je „za stan ubogim hodočastnikom i nemoćnikom, koji pridu iz te *pokrajine*“³, ali je mislio: koji od toga naroda pridu, ili: k. p. iz pokrajine (ili: iz pokrajina), gdje je taj narod. Da mu je bio

¹ „1621, 23 ottobre . . . ne hauendo meno due detto messa bassa alcun di loro (a to kanonici na dan sv. Jeronima iste godine, zašto se pravdahu s bratovštinom!) eccettuato . . . et Don Giorgio de *An-tuari Beneficiato*“. Decreti.

² LXVIII izprava.

³ „Juxta quam (Ecclesiam) est Hospitale Nationis *Illyricae* pro pauperibus peregrinis et infirmis ex *ea provincia* ad sedem Apostolicam et Sacra limina Apostolorum visitanda pro tempore confluentibus recipiendis“ . . . (LIX.)

na pameti živ narod, a to Slovjeni, vidjeti je po onoj: da u kapitul može još i tko je ilirskoga plemena, ali da ima biti *istoga ilirskoga jezika i narječja*, „ejusdem tamen Illyricae linguae et idiomatis“. Pak je to bila prâva danguba, pravdati se, i to pet godina: da što je i gdje i dokle Sistova Ilirija? A njemu Ilirija nebijaše ni na pameti! Njemu bijaše na pameti „isti Slovjenski jezik i narječje“, bio taj takov jezik u koliko ti drago pokrajinah. No o tom očitom dokazu Pastrić ni rieči! a ni suparnici mu, ni sudci! A da je ovdje „idioma“ = narječje, to je priličnije istini, nego da je isto što i „lingua“ (jezik).

Pastrić tvrdi, da su u gostinjac prvih 150 godina primali hođočasnikе iz Dalmacije, iz Hrvatske, iz Slovinije, i iz Bosne, tobože iz Ilirije, a iz Kranjske da ih nisu nijednoga primili, ni iz Koruške ni iz Štajerske: iz tih pokrajina da nisu ih nego 1625 (svete) godine počeli primati, i to da po bludnji nekoga gospodara nad gostinjcem. Ali za Kranjce ja njemu mogu prigovoriti, i to ne samo po onom što su dva duševnija dalmatina, pop Juraj Blašković, svetojeronimski kanonik i pobratim, i pop Jerko Allegreti, isto pobratim svetojeronimski a spljetski arhižakan, 1609 godine posvjedočila¹, nego i po zapisih u svetojeronimskih knjigah (vidi LXIX izpis): Bješe mu ih bolje izbrisati! A zato ih je tu premalo, zašto njih su u Njemački gostinjac, i to po zapovjedi Njemačkoga cara, njihova gospodara, primali, kako su i Štajerce i Korušce, a i Hrvate negda².

Porfirogenit je ono za Dalmaciju rekao, da je negda bila do Istarskih gora, a za Hrvate, da su do Istarske medje, iliti do Labinja grada, pak zato Pastrić za Istrane tvrdi, da koji su riei Raši na lievoj strani, ti da su Dalmatini iliti Ilirci, pak da mogu u sv. Jeronim, a da koji su preko te rieke, ti da su Talijani, pak

¹ „Et ho sempre uisto dal detto tempo in qua (od 20 godina) in detto hospitale alloggiare et receuere tutti poueri peregrini, et anco gouernare et curare tutti poueri infermi di detta natione Illyrica, cioè Schiauonia, Crouatia, Zagabria, et *Glubliana*, bosna, seruia“ . . . prvi, a drugi: „et ho sempre uisto dal detto tempo in qua (od 22 godine) che in detto hospitale si sono alloggiati et receuuti tutti poueri peregrini et ancogouernati et curati tatti poueri infermi di detta natione Illyrica, cioè Schiauonia, Crouatia, Zagabria, et *glubliana*, bosna, seruia“ . . . U prvom dielu ove razprave.

² Kerschbaumer: Geschichte des deutschen Nationalhospizes Anima in Rom, s. 40.

da nemogu unutar¹, a svi znamo, da i ti, izvan ono nekoliko Talijana, govore po slovjensku, ter su isto onako „ejusdem illyricae linguae et idiomatis“! No prije Svetojeronimci nisu ne tako sudili: oni su, i to od početka, primali u gostinjac Slovjene iz oboje Istre, kako to kažu njihovi zapisi (LXX). Tu, kako Labinj, Plominj, i Lovran, tako je i Pul, i Vodnjan, i Motovun, i Poreč, i Žminj, i Pazin, i Buzet, i Kopar, i još drugih gradova ili sela, koja su u zapadnoj Istri. I još po nečem je vidjeti, da su prvanji Svetojeronimci Istrane držali za Slovjene. Oni 1559 godine, i to nekoliko prije 14 maja, nagovoriše papu, da se zagrozi prokletstvom tomu, tko bi šta Svetojeronimskoga, bilo u Rimu ili u njihovih krajih, sposegao, pak narediše, da valja tu kazan razglasiti po Rimu, kako je navada, i u njihovih krajih, ter tu, kako spominju Rab, Zadar, i Šibenik, tako i Pul². A tako po pravu Šimun Gjeorgjević, svetojeronimski nadpop, opominje Istru, nabrajajuć ono 1609 godine a u pismu na Hrvatski sabor, slovjenske pokrajine, iz kojih da primlju hodočastnike u gostinjac na stan. A ni one neću zamućati: kralj Ferdinando I. 1549 godine, pišuć papi to i to za Pićansku biskupiju u svojoj Istri, veli za tu biskupiju, da je u *Iliriji*³, a Pićan je za „Istarskimi gorami“ a Rasi na desnoj strani.

A Srbalja Pastrić ni spomenuo! a svi znamo, da oni isto onako slovjenski govore, kako i Dalmatini, i Hrvati, i Bošnjaci, i tako zvani Slovjeni: da su „ejusdem illyricae linguae et idiomatis“. No

¹ „Et eo magis dicta exclusio evidentissime patet ex eo, quod Arsia flumen Histrie parte orientali est certissimus et indubitatus terminus Italiae, et disterninat Italiam a Dalmatia proprio Illyrico“ . . . . u drugoj obrani („Discursus“).

² „1559, 9 aprile. Fu decretato et commesso a m. Latino nostro procuratore ottenesse una scomunica papale contro quelli che suposseno (*usurpassero*?) beni stabili, mobili, b(reui), testamenti, instramenti, inventarij, pertinenti alla Chiesa di Santo Hieronimo et Compagnia dela Natione *ylirica* (*sic*), di S. Gironimo di Roma, tanto in Roma quanto di fora lasciti et notarij si fosseno sopra di cio rogati, et altre robbe pertinenti alla Compagnia“.

„1559, 14 maggio. Fu prodotta la scomunica, et fu ordinato si publicasse in li lochi soliti, et si fulminasse il processo sopra, e si mandasse a publicarla fuori *nel paese*, massime in Arbe, Zara, Sibenico, *Pola*, et in piu lochi si potra, et che si facci stampare quanto bisognara“. (Decreti.)

³ „Quam tenuis quamque exiguus sit Episcopatus Petinensis in *Illyrico* ditionis nostrae“ . . . Theiner: Mon. Slav. mer. 662.

pop Juraj Blašković i pop Jerko Allegreti, ti pravedniji i rodoljubniji Dalmatini njih spominju, ono 1609 godine, svjedočeći: „da u gostinjac na stan primaju hodočastnike iz Hrvatske, iz Ljubljane, iz Bosne, iz *Srbije*, i iz drugih krajeva, gdje isto po ilirsku govore“. A da je to istina, da su Srbe primali, eno dokâza (LXXII). Istina, malo je bilo Srba ovdje, ali po tom nevalja odsuditi, da su ih odbijali; nego da oni *onakovi* nisu marili, žalibože! za Rim, kako nisu, ter za isti razlog, ni Bugari, sudeć po tom, kako je njim malo spomena u Svetojeronimskih knjigah¹; no za njih bojim se reći, da su „istoga slovjenskoga jezika i *naričja*“, kojega su Hrvati i Srbi.

Da su u gostinjac primali po jeziku, to je vidjeti još i po onom, što su unutar primali Sloviane naseljene u Taliji, kako LXXIV prilog kaže. Jer poreklom ono bijahu nekoji Dalmatini, nekoji Srbi, a nekoji Bošnjaci: svakako Južni Slovjeni. A tako, što je Blašković i Allegreti rekao: da u gostinjac primaju iz Slovanije („*Schiavonia*“), iz Hrvatske, iz Ljubljane, iz Bosne, iz *Srbije* i *iz drugih krajeva, gdje po Ilirsku govore*“², ono je prava istina. No šegavi Pastrić, kako je zamučao da su Srbe primali, tako je i da su te naseljene Slovjene.

Sada: kako se je to nepošteno i smiešno i dangubno i pogubno i razsipno pravdanje svršilo? Onaj prvi sudac na 20 februara 1652 godine, vidiv Pastričevo prigovaranje i ono Kranjske vlade očitovanje, odsudi, da Ivan Jamšić nemože ovdje biti kauonikom, zašto da mu je otac Kranjac, i da on neumie slovjenski³. No drugi sudac, po imenu Azo Areosto, na 7. avgusta iste godine to razvrže, odsudiv, da taj Jamšić može biti ovdje kanonikom. Pak nadpop, onaj isti, zakanoniči ga. Ali bratovština na 26 septembra odluči, da valja poći pred trećega sudca, pred sv. Rotu, bivši trinaest Dalmatina za to a dva ili tri proti tomu, pokle stari Jamšić bijaše odstupio po njihovoj volji, a po svojoj Trščanin Pellegrini, i Kranjac Steir, i Goričanin Toma Smiric⁴, i Hrvat Blaž Bianchi Gribencić ili Gribenec⁵; ali predsjednika Jurja Juričića („*Georgiceo*“) odabrana biskupa ninskoga tu ne bijaše; a ni drugoga Ljubljanca

¹ LXXIII prilog.

² „Et altri lochi che abbraccia detta lingua Illirica“ — „et altri lochi che parlano detta lingua Illirica“.

³ Istromenti, I 94.

⁴ Ali ga i „*Srimsich*“ pišu.

⁵ V. LXXVII, LXXVIII i LXXXVII.

Jurja Kolenca ili Golenca, ni drugoga Goričanina Ivana Kalabasona. I ti Dalmatini, među kojima bijaše polovica golobradih žakana, za to pravdanje odrediše opet popa Pastrića i popa Lupa, i još popa Kopčića i popa Herendu, samo svojih. Pak ti popi su više, dašto, znali i umjeli, nego njihovi suparnici, stari Jamšek postolar, a mladi, ako i kanonik, djak¹, a Kolenec isto postolar, a Stajer urar, a Pellegrini mastilac, a Bianchi i Kalabašon sluga, kako to LXXVIII. izprava kaže. I još ti popi imadjahu u svojih rukuh sve svetojeronimske izprave, i mogahu za to pravdanje trošiti svetojeronimskih novaca koliko ih bijaše volja. Napokon jedan sudac u sv. Roti bijaše Mletčanin, pak brže da veći prijatelj Dalmatinom nego Kranjcem.

No je i tih bilo, koji su Kranjce, ter krepko i razborito, branili. Patron kardinal Fran Peretti, zvan, po svojem zavičaju, Montalto, Sistova pranećaka Mihovila sin, branio je svoga kanonika Jamšeka do smrti, tvrdeć, da Kranjci su Slovjeni, pak da je i on, kako je vidjeti po tom, što su mu za to napisali, ter po sebi, pravdaš Lesandar Saracinelli i odvjetnik Evseb Evsebi („Eusebius de Eusebijs“), pak sudcem na 7 avgusta i na 17 novembra 1653 godine prikazali². Da je on plaćao odvjetnike, koji su toga kanonika tako branili, to odvjetnik Dragutin Coppetti svjedoči u nekakovu spomenu za istoga kanonika, predana sudcem na 25 junija 1655³, kada je on jur bio umro; oli malo prije. A najbolje je Kranjce branio Hrvat pop Juraj Križanić iz zagrebačke biskupije, ter iz goričke arhižaknije a iz župe Svetoga Ilije: valja da iz Lipnika, jer tu je crkva Sv. Ilije. Da je bio iz zagrebačke biskupije, to je više puti i ovdje i ondje rečeno, a da je iz goričke arhižaknije ter iz svetoilijske župe, to je samo jednoč, i to gdje je zapisano, kako su ga na 10 novembra 1652 godine primili u

¹ I još dva svetojeronimska kanonika tada ne bijahu svećenika.

² U *prvoj* knjizi „Informationi juris et facti“ itd. (jer koju sam do sada spominjao, ono je *druga*) od 59 do 66, i od 79 do 80 l. Tu su četiri obrane, ter prve tri ovako prozване: „Signaturae Justitiae Rpd. Crescentio, Romana Canonicatus, pro Emmo D. Cardinali Montalto illiusque Praesentato (to je: Jamšek), contra nationem *Sclavonicam*“ (Svetojer. Dalmatini), a četvrta: „Rpd. Priolo, Romana Canonicatus, pro Emmo D. Cardinali Montalto et Joanne Baptista Jampri contra Congregationem Illyricorum“.

³ „Praeterea hanc litem hucusque *sustinuit* clar. me(moriae) Cardinalis Montaltus, patronus Canonicatum S. Hieronymi“. . . Isto tu od 307—308 l.

svetojeronimsku brašćinu¹. Kukuljević za njega zna, da je bio u Rimu od 1640 do mjeseca avgusta 1642, a nezna gdje je potle do 10 novembra 1652, pak drži (ondje na 221 s.), da je i tih deset godina bio u Rimu: da nikad nije se povratio doma. No sâm Križanić na 12 julija 1645 godine pisao je vele znamenit list iz Varaždina u Rim tajniku sv. sbora za širenje vjere, svomu znancu i pouzdaniku, ter u tom listu veli za se, da je zagrebačkim kanonikom a varaždinskim župnikom; ali da što je namislio, da toga za taj i taj razlog nemože ovršiti u svojoj domovini, pak prosi i moli, da ga taj sv. sbor što prije pozove u Rim, napativ šegavo toga tajnika, kako imaju pisati njegovu biskupu, da brže na to pristane; a da kako se je on vladao tri godine (tako od 1642 do 1645), da to će njegov biskup posvjedočiti. A tako je očito, da se je bio povratio iz Rima, i to nekada poslie 16 avgusta 1642. A taj list je našao vriedan franovac ter kujizevnik, o. Evsebij Fermendžin, u arhivu toga sbora, i prepisao, pak sam ja pročitao taj prepis, a tomu franovcu preporučio, da ga dade na vidjelo.

Na taj list odgovoriše, a to je na njem zapisano, drugoga mjeseca, i to, ako sam dobro zapamtio, na 25. A kada je to Križanić drugoć ostavio svoju tužnu domovinu, to držim da je laglje doznati u Varaždinu ili u Zagrebu, nego u Rimu. Ja samo to znam, da 1650 godine a na 16 avgusta nije već on bio varaždinskim župnikom, nego Petar Jambreković, ter je taj svetojeronimskima kùpiocima popu Kopčiću i popu Grisogonu tada posvjedočio, da su u toj župi sakupili sedamdeset forinti². A u Rim je prišao, a

¹ „Furono accettati per Fratelli di questa ven. Congregatione, cioè . . . R. S. D. Georgeo *Crisania* fu Canonico di Zagabria, nato nella Parochiale Dioce (?) di S. Elia, Giurisdictione dell' Archidiaconato di Goricenze (*sic*) nel Regno di Croatia“. . . (Decreti). Ovdje jedne rieči, kako nisam mogao pročitati 1868 godine (v. „Dvie razprave“ na 7 s.), tako nemogu ni sada Nije ona: „Liove“, kako je Voršak pročitao a Kukuljević mu uzvjerovao, pomisliv: Lipove = Lipnik (v. „Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. v, na 206 i na 221 s.). Jer. prvo slovo joj nije ne očito; no vele više je prilike, da je ono: *D*, nego da je: *L*; a za četvrto nije prilike da je *v*, nego da je *c* (usred rieči tada nisu ni pisali *v*, nego *u* i za ovo i za *v*); a peto, ono jest *e*, ali je nad redkom, te pod njim je piknja; a to kaže, da je ta rieč skraćena. Bi moglo biti: Diocese: da se je pisac zarekao, ili da nije dorekao.

² „Anno 1650, Augusti 16. In parochia Varasdiensi collectores Diui Hieronimi pro Hospitali nationis Illirice adepti sunt Ranienses septuaginta C. (?) 10, quos receperunt coram me Petro Jambrechouijch pa-

toga do sada nismo znali, nekoliko prije 15 februara 1652. Jer tada svetojeronimska brašćina, ili bolje Pastrić, odabra njega, da skupa sa njihovim pobratimom popom Franom Marchiem, koga sudac odabra, izkusi mladoga Jamšića, umie li slovjenski¹; a na 18 toga istoga mjeseca Pastrić prikaza sudcu svoju lažnu razpravu proti Kranjcem, a u toj razpravi upotrebi, što mu je Križanić, dašto nekoliko dana prije, bio posvjedočio, i to nepromišljeno, proti njim, pak se poslie pokajao za to². No skoro držim da je bio prišao. A to sudim po tom, što se je dao Pastriću onako zaplesti, i što je u onoj svjedočbi onoliko krivih rekao. Više mu nisam našao spomena do 20 oktobra, kada onò svetojeronimskomu nadpopu Antonu Diodatu Dubrovčaninu³ poruči nešto, što je teško razumjeti⁴. A na 3 i na 4 novembra misio je u našoj crkvi, pak su ga ovako zapisali: „Georgius Canonicus Zagabriensis pro deuotione“ prvi dan, a drugi: „Georgius Crisanius pro deuotione“; ter isto ovako bez „canonicus“ i na 23 decembra iste 1652 godine⁵. Neznam od kada, ali 1654 i druge godine pomagao je služiti i izpoviedati u drugoj crkvi našega svetca Jeronima, zvanog „della Carità“⁶, kako to za njega veli onaj Tršćanin Pellegrini⁷, i dalmatinski odvjetnik Mikula Severoli nekada od 30 septembra do 10 decembra 1655⁸, i on sam za se na 10-toga istoga decembra⁹. Bio sam, dašto, tamo pitat,

rocho et Vice Archidiacono Varasdiensi m. p.⁴, u znanog knjižici. — Kada sam ovo bio napisao, spomenuti franovac veselo mi obznani, da je još tri Križanićeva pisma našao, a u tih pismih da on veli za se, da se je odrekao Varaždinske župe 1646 godine, pak da je išao u Rusiju, pak 1650 da se je vratio u Beč. A i pjesama mi pokaza njegovih.

¹ V. 12 pripomenak k LXXV. izpravi.

² LXVIII, LXXV, i LXXXIV. 7. tačka.

³ Vacchetta delle Messe, na 1. januara 1652. Pop Petar „Bogdanovich“ (jednoč: „Bogdan“, a jednoč: „Bogdanich“), koji je u našoj crkvi od 24 decembra 1651 do 3 marta druge godine devet puti mašio, možda mu bijaše brat, ili bratučed, pak „Diodati“ prevedeno?

⁴ LXXVI.

⁵ „Vacchetta“, knjiga.

⁶ Zašto tu je bratovština, koja milostinju dieli

⁷ LXXVIII izpr., 4. svjedok.

⁸ . . . „Georgius enim Crisanius sacerdos, et hodie Confessarius in Ecclesia Sancti Hieronymi *Charitatis* in fide per ipsum iurata attestatur“ (misli onu njegovu nepromišljenu svjedočbu). . . Informationi. II. 75.

⁹ „Et ego, cum sim indignus sacerdos in S. Hieronymo de *Caritate*, debui tota die adesse officijs Ecclesiae“. LXXXV.

ne, da znaju li za njega: to bi bilo preveć; nego, da imaju li pisama od tada; ali mi odgovoriše, da ih ne imaju. A ja to vjerujem i nevjerujem.

Čemu se Križanić u slovjenškoj bratovštini brzo i najveć začudi, bijaše to, da je u njoj najveć Dalmatina, ter i golobradih, a da nijednoga, izvan mladoga Jamšeka, od kapitula, a da u njem su, izvan toga Jamšeka i Jurja Vuškovića Baranina, isto Dalmatini, ter, veći diel dobn i razumni¹. Jer, kako znamo, kapitul se je bio pravdao s bratovštinom, pak ona 1632 godine a na 8 februara, da mu se osveti, a više mareć za svoju nego za ovoga zavoda korist, odluči (a u tom zboru bijaše i Hrvat Blaž Bianchi Gribenec i Trščanin Pellegrini), da već nikad nevalja, a to po staroj slovjenškoj pameti i slozi, pobratiti nikoga od kapitula!² Pak najbrže po njegovu svjetu kapitul, t. j. nadpop Bogdanović, i kanonici: Vušković, Fran Banić Splicićanin, Ivan Lupi Dubrovčanin, i Simun Gaudencio (Radošić?) Splicićanin (a peti bijaše Jamšić, a šesti Vinko Bencilić Korčulanin, oba jur pobratima) nekoliko prije 8 maja 1653 pomoliše se kardinalu Sacchetti u štitniku, da ih prime u bratovštinu. I naredi štitnik tada bratovštini, da neka žrieba, hoće li njih ili ne. Pak tu naredbu kapitul po kanoniku Radošiću posla bratovštini na 11 istoga mjeseca, kada joj šestnaest pobratima bijaše u vieću, ter devet Dalmatina (dašto i Pastrić), a ostali: Križanić, dva Kranjca Stajer i Koleneć, dva Trščana Pellegrini i Juliani, i Riečanin pop Ljudevit Bocchi. I ti pobratimi, pokle Bocchi, ne znam za koji razlog, bijaše otišao, pod otaj dadoše svaki svoj ždrieb za sve te kanonike skupa, i to osam njih: da ih valja primiti; a sedam: da ne³. Da je medju tih sedam bio Pastrić, to vriedni Slovjenin Križanić svjedoči, gdje ono povieda za njega, da kada je vidio, što se je dogodilo, da je zavapio, da će proti tomu poći pred štitnika; da je to velika poguba primiti kanonike; da je opeta ždriebati za njih⁴.

I uništi štitnik to žriebanje, zašto da je ono bilo za sve kanonike skupa. Pak zapovjedi, da valja žriebrati za svakoga kanonika

¹ Isto tu.

² Decreti.

³ Isto tu.

⁴ „Facta uotatione, nostra uota superarunt, ut DD. Canonici admitterentur Hoc facto, aduersarius exclamauit, interposita appellatione ad D. Protectorem, asserens, rem esse praeiudiciosissimam admitti Canonicos, et debere fieri aliam uotationem in alia congregatione“. LXXXV.

po sebi. Pak na prvi junija pobratimi, njih četrnaest, ter osam Dalmatina, i Križanić, pokle Pastrić šegavac, napativ svoju čeljad, bijaše odstupio i tobože odrekao se stežničije, žriebaše pod otaj za svakoga kanonika po sebi, ter devet njih dade svoj glas proti nadpopu, proti Vuškoviću, i proti Baniću, a deset proti Lupu, a osam proti Radošiću. I tako premogoše Pastrićevci¹. A na taj zapisnik podpisao se je predsjednik Juraj Juričić Splićanin biskup ninski i oba čuvara, pop Mikula Kopčić Dubrovčanin, i pop Vjekoslav Lupi Hvaranin, ter sebi na veliku sramotu!

Zatim parci napisаше do 500 listova! i još Roberto Papafava Padovljanin natiska knjigu od 66 velikih strana! U svega svieta knjigah Ilirija nije toliko put spomenuta koliko u tih, a po krivu i bez pravoga razloga!

Sudci nisu naglili, pak nestrpljivi Dalmatini, i to samo Pastrić, Herenda i Dumanić skupa sa štitnikom zamjenikom Manfronom u zboru na 25 januara 1654 godine narediše, da ih valja podbosti². Jer sudci jur od nekoliko mjeseci imadjahu u rukuh i što su dalmatinski odvjetnici, Liberati i Salomoni, bili napisali, i što su kardinalovi, Saracinelli i Eusebi.

No i stari Jamšek počе se bolje vrtiti za sina, da ga ne izrenu iz kanoničije; a i za sebe, da ga ne izpude iz bratovštine. Što mu je Kirher i Holstenij bio posvjedočio (a možda jur onda i siponatski nadbiskup), da su Kranjci Slovjeni (a to i oni kardinalovi odvjetnici tvrde), za ono posumnja, da kako mu nije koristilo pred prvim sudcem, da neće ni pred trećim, pak još najde četiri Kranjca (medju timi tri Ljubljanca), tri Trščana, dva Oglejca, i jednoga Salcburžanina, pak tih deset (medju kojimi bijahu tri od svetojeronimske brašćine) posvjedočiše mu: da Kranjci su Slovjeni; da Ljubljaneci govore slovjenski; da je svetojeronimska brašćina vavjek Kranjce držala za Slovjene i da ih je medju se primala, kako da je i njega primila³. No onoj onakovoj svjedočbi Pastrić se naruga i njegov pravdaš Liberati, pak oni sami napisаше sedamnaestero pitanje, ter puno zanovietâ, pak to te iste godine a, po svoj prilici, i toga istoga mjeseca, dadoše sudcem, ter su ih molili, da neka po tom pitaju Jamšičeve svjedoke⁴. Pak sudci izabraše

¹ Decreti.

² Isto tu.

³ LXXVII.

⁴ Interrogatoria infrascripta dat, facit, exhibit, atque producit procurator, et eo nomine Venerabilis Congregationis S. Hieronymi Illyri-

trojicu od onih svjedoka : Kolenca Ljubljanca, Pellegrina Trščanina, i Matiju iz Kranja, papina vojnika, i još nekoga Celovčanina, bogoslova u Rimu, pak ti najprije prisegoše, da će istinu govoriti, pak pred sudnim bilježnikom Buscarolom odgovoriše svaki po sebi na to sedamnaestero pitanje i na sve Pastričeve zanovieti, i još na to, što ih je tumač po svojoj volji pitao¹; ter posvjedočiše, da Kranjci su Slovjeni; a to da su i Istrani, a donekle i Štajerci i Korušci; i još puno, a držim da i preveć toga, kako LXXVIII. izprava kaže. No da kanonik Jámšić umie po Slovjensku, toga nisu posvjedočili; a ni pitani nisu bili za to!

I jošte nepresta stari Jamšić vrtiti se. Dozna, da su u Rimu kranjska vlastela: Ivan Juraj Lamberg, Ivan Sigefrid Lamberg, Fran Albert Kaysell, Ivan Fran Kopriva, Jodok Jakov Gallemberg, Sigefrid Gallemberg, i Ivan Adam Engelshausen; i hrvatska: Mikula Drašković i Ivan Drašković, pak jim se milo pomoli, da neka mu posvjedoče, da su Kranjci Slovjeni i da po slovjensku govore. I oni mu to na zadnji marta posvjedočiše, rekši, da to vas sviet zna i spoznaje; a da što su kranjski zastupnici, ono na 18 januara 1652, očitovali za Kranjce, da su pod cesara, da oni po tom neprestaju biti Slovjeni; da ako toga nisu njihovi zastupnici razumjeli, da zato ne imaju biti škodni njihovi hodočastnici².

Dašto, Pastrić i njegovi odvjetnici, Liberati i Salomoni, i još (nebijahu mu dosta dva!) Eugeni i Severoli prigovoriše svim ovim svjedokom, nekomu za ovo, nekomu za ono. Što su ti odvjetnici, ter najveć po Pastričevu učenju i pućenju, napisali, toga je dosta i predosta. Koliko neistinitih i krivih i bedastih i smiešnih rekoše! A ni toga nije malo što su patronovi i njegova kanonika odvjetnici, Saracinelli, po drugoč, i Herkul Ronconi, napisali³. Mnogu

corum, super quibus petit, et instat testes inductos, et inducendos diligenter interrogari, antequam deueniatur ad examen super articulis, alias etc." Informationi . . . I. 150. Tu su tri lista puna toga pitanja i a na kraju još i ova: „In reliquis suppleat diligentia D. Interpretis, cui datur facultas addendi, et minuendi, et noua interrogatoria faciendi eius arbitrio“.

¹ Ne znam, je li to bio Baldasar Papeo, koga svetojeronimski pobratimi, Marchi, Herenda, Stajir, Dumanić i Pastrić u zboru na 11 marča iste godine zovu tumačem u parnici za slovjenske pokrajine: „Fu ordinato che al Sig. Baldassar Papeo, *interprete* nella causa in Rota per la cognitione delle prouincie se (g)li dia sodisfazione con l' assistenza del Procuratore, et un Guardiano“. Decreti.

² LXXIX.

³ LXXXII i LXXXIII.

pametnu su rekli. A da su znali, da rieči „Dalmatica seu Illyrica natio“ nisu papine, nego Pastričeve! Tako bi bili osramotili Pastriča, da bi mu sudci bili pokazali ne samo svoja nego i gradska vrata; ako ne još i gore što god.

Što je Križanić Pastriču nekoliko prije 18 februara 1852 godine naglo i nepromišljeno bio napisao proti Kranjcem, za ono ga taj šegavac na 5 februara 1654 pred javnim ter svetojeronimskim bilježnikom Bernardinom Santijem prisili izpovjediti, da je njegovo, kako to taj bilježnik kaže nakraj onoga njegova pisma¹, i on sâm: . . . „ille autem me postea citavit, et scripturam recognoscere coegit“². A po tom je očito, da se je on tada jur bio predomislio za Kranjce, i da ih je bio počeo braniti, pak zato da ga je Pastrić hotjeo osramotiti pred sudci. Da je jur bio počeo braniti Kranjce, sudim po tom, što su „Ilirski hodočasnici“ (a to bijahu svetojeronimski Kranjci) dva dni prije po svojem poruku Hipolitu Urselliu molili papu Inocenca X, da neka zapovjedi rednjemu sudcu popu Jeronimu Priolu (to bijaše Mletčanin), i njih pripustiti, za njihovu korist, u svetojeronimsku (Pastričevu!) i Jamšičevu parnicu³, koju je on još na 7 avgusta bio naprtio na toga sudca⁴; a papa ih, ter toga istoga dana, usliša, kako je na toj njihovoj prošnji zapisano: „1654. 3. februarij, Commissio obtenta nomine peregrinorum“; a zato Pastričev pravdaš Liberati krivio je Križanića, pak mjeseca aprila dva puta pisao tomu sudcu proti njemu⁵, i oboju

¹ LXXV.

² LXXXIV, 7.

³ „Urbis siue Illyricorum. Beat. Pater. Lite et causa pendente eorum Rpd. Priolo S. Rotae Auditore inter Congregationem S. Hieronymi Illyricorum et Jo. Baptistam Jampsi de et super interpretatione erectionis Hospitalis et Canonicatum siue beneficiorum dictae Ecclesiae S. Hieronymi, qui nempe sint Illyrici admittendi et habeant requisita praedictarum erectionum rebusque alijs, cum Peregrini eiusdem nationis Illyricorum devoti S. V. oratores ualde cupiant pro eorum interesse audiri supplicant humiliter S. V. quatenus dignetur committere et mandare eidem Rpd. Priolo, ut oratores . . . in causa et causis prefatis in statu et terminis, quibus reperiuntur, pro eorum interesse, prout de iure, admittat cum potestate, quo etc. quibus, et quoties, ubi et quando opus fuerit, citandi, inhibendi, aliaque faciendi, dicendi, exercendi, et exequendi in praemissis . . . Hippolitus Vrsellius; procurator. Die 3. feb. 1654“. Informationi, I. 87.

⁴ Isto tu, 67.

⁵ „R(euerende) P(ate)r. In hac causa, quae uersatur iam fere trifenio . . . emanauit dubium de ordine Sacrae Rotae subscriptum die

tu tužbu ovako prozvaao: „Rpd. Priulo, Romana Canonicatus, pro Venerabili Congregatione S. Hieronymi Illyricorum contra Reuerendum D. Georgium Crisanium Croatum, Memoriale“. Pak sudac, kako je na prvoj tužbi zapisano, na 13 aprila zapita Križanića, da po čijoj oblasti on odvjete za hodočastnike¹. Pak Kranjci a svetojeronimski pobratimi, Ivan Štajer, Ivan Kalabason, Ivan Anton Pellegrin, Juraj Kolenc, i toga sin Ljudevit, i još Hrvat Blaž Bianchi, na 17 aprila pred papinim bilježnikom Brunorom dade njemu i onomu Hipolitu Urselliu odvjjetniku oblast pravdati se za njih, kako to LXXX. izprava kaže; a taj odvjjetnik na 13. istoga mjeseca jur jih je nekoliko bio rekao sudcu za Križanića a proti Pastriću². Pak i Križanić istomu odvjjetniku na 22. aprila dade oblast pravdati se³. No tomu odvjjetniku ili poruku već nije sliedo do 10. decembra 1655, kada je Križanić rekao za njega (jer držim da je ono bio ov isti), da je nemoćan⁴.

A kako je Križanić skupa s onim i s patronovima odvjjetnicima Saracinellom i Ronconom na 15. maja 1654, na sudnji dan, branio Kranjce a, vjere mi, i Hrvate i Srbe, proti Pastriću lažici i proti silnim njegovim odvjjetnikom Liberatu, Eugeniju, Salamoniju, Severoliju i Lucatelliju, i još proti Antunu Santiniju učitelju na rimskom sveučilištu („mathematum lector“), to možesh vidjeti u njegovoj razpravi ovamo pod LXXXIII. Dobro je Kranjce branio, ali ne najbolje. A tomu je krivo, što ni on nije znao, da su rieči „Dalmatica seu Illyrica natio“ Pastrićeva promjena, prvo, a drugo: što je morao poricati onu svoju nepromišljenu. I ovako i onako dao se je Pastriću prevariti! Pak Priolo skupa s ostalimi rednjimi sudci tada odsudi: da kanonik Jamšić ne umie slovjenski⁵, i to da je

17 nouembris praeteriti, et dum erat facienda propositio, insurrexit D. Georgius Crisanus, oriundus, ut asserit, ex prouincia Croatiae, et nomine assertorum peregrinorum praesentauit commissionem directam Rmo. Domino meo Ponenti (t. j. sudac) super praetensa admissione ad causam“ 90—91.

¹ „13 Aprilis 1654. Doceat de mandato procurae, et si pars se opponat, disputetur Dubium: an sit admittendus ad causam“. A na drugoj tužbi: „Proponen. die 24 Aprilis 1654. Disputetur Dubium Principale“.

² „Pro R. D. Georgio Crisano contra R. D. Hieronymum Pastritium, 13 Aprilis 1654“. LXXXI. izpr.

³ Isto tu.

⁴ LXXXV.

⁵ „Nullam prorsus exhibuit iustificationem, quod calleat Illyricum idioma, quinimo pluries citatus tam coram Archiepiscopo, quam coram

dosta, da on ovdje ne može biti kanonikom, a da bili Kranjci ili ne bili Ilirci; toga oni da još nisu hotjeli odsuditi¹.

Tako slagaše pobratimi Dalmatini: Marchi predsjednik, Herenda čuvar, i Dumanić razvidnik, poručivši na 23 istoga mjeseca kranjskoj vladi (a to smo jur čuli), da je rota onda odsudila, da Kranjci nisu Slovjeni². No te lažne poruke nisu zapisali u knjigu naredbenicu; u njoj nije ničesar od 11. marta do 28. julija. Pak držim, da pobratimi Kranjci i Križanić, kako nisu doznali, da su Dalmatini izopačili papinu povelju za gostinjac, tako nisu, ni da su oni onako poručili u Ljubljanu. Dalmatini možda su bili doznali, bilo po Križaniću, bilo po svojih Kranjcih, da su se kranjski zastupnici promienili, ili da će se do mala promieniti, pak možda su se bojali, da će mladi zastupnici poreći ono što su stari posvjedočili za Kranjce³. Pak držim, da su oni zato onako slagali, da to prepriče. Zato držim, da nabrajaju i razloge, da zašto je rota tako odsudila. A to su oni Pastričevi kakovi takovi, ter i lažni i smiešni razlozi. Najsmješnija im je ona, d' ako bi htio u ovaj zavod tkogod govori po Ilirsku, da tako bi mogao unutar i Štajerac i Korušac i Kranjac i Čeh i Poljak i Litvanin i Lužičanin i Pomoranin i Rus i Moskov i Bugarin i Macedonac i Istranin i Furlanin (ni oni nespominju Srbina!), jer da i ti po Ilirsku govore (imali su reći: po slovjensku), kako da i još mnogi narod po Evropi i po Aziji; no sveti Jeronim da nije za Ilirce zastavljen, nego za Iliriju!!

A i postupati počеше Dalmatini s Kranjci kako da je rota onako odsudila. Jer iste godine na 28. julija, kada su ih tri sirote Tome

D. Vicesgerente ad docendum de peritia eiusdem idiomatis, ad uidentum deputari examinatores, ad effectum ipsum examinandi, nunquam comparuit“. Informationi, I. 261. Istromenti, I. 95.

¹ „Quidquid sit quoad primam (qualitatem): an ducatus Carniolae, a quo ipse originem duxit, comprehendatur in prouincia Illyrica, ut maxime contendebant informantes pro utraque parte, *super quo DD. nihil pro nunc firmare uoluerunt*“. Isto tu.

² Disputata fuit causa in sacra Romana Rota vertens inter nostram (!) Congregationem Hospitalis S. Hieronymi Illyricorum, et nonnullos istius Inclyti Ducatus Carnioliae, asserentes ipsum Ducatum esse comprehensum inter regiones Illyrici seu Sclauoniae (Čast jim do vieka!). . . . Nihilominus ab eadem Sacra Rota die veneris 15 maii eurentis fuit decisum *contra* eosdem ad fauorem praedictae Congregationis“. . . Po Valvasoru Kukuljević u Arkivu, I. 113.

³ „Insuper si opus fuerit, non diffidimus, quod ab ipsismet Illmis. DD. Deputatis Carnioliae, qui per certa tempora *mutantur*, habebimus attestationem iuri nostro consonam“. Križanić u LXXXV.

Srimšića Goričanina, koji je ono bio njihov pobratim, pak negda od 26 septembra 1652 do tada umro, prosile, da neka ih spoznaju za ilirske siromahe, pak da kako drugim takovim siromahom davaju na mjesec nekoliko milostinje, da neka i njim: oni jim odgovoriše (a to oni isti, i još Pastrić), da Gorica nije u Iliriji, pak ni Goričani da nisu Ilirci¹; a svakoga svoga Dalmatina, umio on ili ne umio po slovjensku, držali su za Ilirca . . .

Kanonik Jamšić, hotec prigovoriti odsudi, izprosi na 3. novembra iste godine u svetojeronimskoga nadpopa svjedočbu za se, da umie slovjenski², pak pokaza tu svjedočbu sudcem. A Dalmatini pak bi bili radi, da rota reče za Kranjce da nisu Ilirci: oni toga ne mogahu dočekati! Pak Marchi, Dumanić i Pastrić (tako oni isti, samo ne Herenda, zašto bijaše otišao u domovinu) na 5. decembra narediše svojemu pravdašu Liberatu, da neka izprosi u pape³ poruku za rotu, da odsudi, koju pokrajinu je Sisto V. mislio (kao da je mislio tu i tu pokrajinu, a ne taj i taj narod!); pak da neka goni napried pravdu proti Jamšiću i proti svakomu suparniku, „et contra quoscumque“, da svatko bude znao, iz kojih krajeva je primati čeljad u kapitul i u gostinjac⁴ (kao da je taj papa i gostinjac zastavio!). A ostali Kranjci, i još Hrvati Križanić i Bianchi, to bijahu njihovi suparnici, ter tim nije spomena u nijednom njihovom vieću od 7. decembra 1653 do 30. marta 1655 godine, samo Stajeru jest u vieću na 4. januara i na 11. marča 1654: ili nisu ih zvali, ili nisu hoćivali priti. No naši pobratimi, odpokle se bijahu svadili, rjedje su viećali nego prije, ter od 30. marta 1655 do 30. aprila 1656 samo jednoč, a to na 18. septembra, ter samo Marchi i Pastrić skupa sa štitnikovim zamjenikom.

Pak piši opet Pastrić i Liberati i Severoli i još Dinko de Dominicis, isto odvjjetnik (to bijaše šesti!!), proti Kranjcem, a za Kranjce

¹ „Furono licentati per esser di una città non compresa tra li limiti della Prouincia et Natione Illirica“. Decreti.

² „Et de peritia Illyricae linguae in interrogatorijs a nobis factis recte respondit“. Informationi, I. 267. No četiri dana prije svetojeronimski kanonici, Juraj Vušković, Fran Banić, Simun Gaudencio, i Ivan Lupi posvjedočiše za njega, da kada je postao kanonikom, da nije umio slovjenski: . . . „correndo voce che all' hora non era perito nel detto idioma“. Isto tako posvjedoči na 11. avgusta 1655 i pop Ivan Božanović Božanov („quondam Bokan“) iz Splitske biskupije. Isto tu na 319—321.

³ „Nella Segnatura di Giustitia o di Gratia“.

⁴ Decreti.

opet patronov odvjetnik Saracinelli i još Dragutin Coppetti, njihov drugi pravdaš (Urselli valja da je jur bio oboljeo), ter napisashe ti odvjetnici, neki dvie, neki tri, neki četiri obrane; a te su nekoje u prvoj a nekoje u drugoj knjizi „Informationi“. U drugoj toj knjizi je na 29. listu Dalmatinska, tobože bratska, prošnja na papu Lesandra VII., da naredi sudcu Priolu, da za dobra („*omni et quacunq̃ue appellatione remota*“) odsudi: da koju je to Ilirsku pokrajinu Sisto V. pravo i baš mislio. I naredi papa na 23. junija 1655 godine to njemu, napisav poda tu prošnju: „*Appellatione remota, placet*“; a njihovi suparnici bi bili radi, ter po pravu, razpravljati još i o tom: koji je to Ilirski narod¹.

Kanoniku Jamšiću prigovor nije koristio. Priolo skupa s ostalimi sudci na 25. junija i na 3. septembra² iste godine potvrdi onu svoju odsudu proti njemu, rekši, da ako on šta umie po slovjensku, da to je naučio pokle je kanonikom³. On opet prigovori. No ni taj prigovor nije mu pomogao. Jer rota druge godine na 5. aprila po svojem najstarijem sudcu Amatu Dubozettiu za posve potvrdi svoju prvu odsudu proti njemu, pokázavši za tu potvrdu, i to jur na 21 februara, mnogi razlog, ter i onaj isti: da on ne umie slovjsenski⁴, pak kapitulu i još ovomu i onomu pod globu 500 škudi zapovjedi izpuditi ga iz kanoničije, odsudivši ga, da vrati, koliko mu je ona vrgla. Pak tu kanoničiju patron opat Pavao Peretti Sabelli na 24. maja iste godine dade popu Franu Marchiu, znanomu Pastričevcu⁵. Pokojni patron kardinal Fran Peretti, držim, da jê nebi bio dao njemu!

¹ „Et ut mihi supponitur, aduersarij huiusmodi dubio (t. j.: „*Quae prouincia Nationis Illyricae intelligatur iuxta Bullam Sixti VI!*) non contradicunt, sed petunt *addi, quaenam sit Natio Illyrica*, quod tamen uidetur superfluum“ (?). . . Dalmatinski pravdaš Liberati na 31. maja 1655. Informationi, I. 287.

² Isto tu na 313 l. — Istromenti I. 96.

³ I u jeseni morali su sudci suditi! Jer i za to nestrpljivi Pastrič pomoli se papi: . . . „*superuenerunt feriae generales de mandato Sanctitatis Vestrae nuper indictae . . . . supplicat humiliter S. V. quatenus dignetur committere et mandare eidem Rpd. Priulo, ut in causa et causis huiusmodi procedat procedique mandet et faciat, ferijs predictis non obstantibus*“ . . . ; a papa ga na 4. avgusta usliša. Inform. 315—317.

⁴ „*Justitia denique redditur indubitata, dum Joannes Baptista caret lingua Illyrica omnino necessaria pro obtinenda ualide praesentatione ad Canonatum controuersum*“. Isto tote na 394 l.

⁵ Isto tu, 396.

I, ako je istina, da kanonik Jamšić nije umio slovjski, rota je pravo odsudila. Jer za kapitul Sisto je čisto i bistro zapovjedio: „personas . . . ejusdem Illyricae linguae et idiomatis“. No najveći krivac bijaše onaj Dubrovčanin, nadpop, koji ga je zakonitio. No još je bilo, na žalost! onakovih nadpopa.

A tako mi smo 1864 godine po pravu prepričili u kapitul onomu nekome, a 1869 onomu drugomu. I tu, ako sam ja pučo pomogao i Voršak, još više je biskup Strossmayer.

A je li ili nije Kranjska u Dalmatinskoj izmišljenoj Iliriji, toga rota, kako nije hotjela odsuditi ono na 15. maja 1654, tako nije ni na 25. junija ni na 3. septembra 1655 godine, kada je ono potvrdila svoju prvu odsudu proti kanoniku Jamšku; jer o tom je sudac Priolo tu rekao, prvoč isto onako: da bili Kranjci ili ne Ilirci, „quidquid sit quoad primum requisitum“; a drugoč: da što je to Ilirska pokrajina (kako da je jedna!), da i to ima on po papinoj poruci odsuditi, „reseruata pariter nobis facultate pronuncianti super Dubio: quae nam intelligatur esse Prouincia Nationis Illyricae, iuxta formam commissionis Sanctissimi Domini Nostri“. A po tom je vidjeti, da taj *Benetčanin* nije hotio pristati na onu Križanićevu ili Kranjsku: da valja razpravljati, koji je to Ilirski narod „quaenam sit Natio Illyrica“. No pape Mikula V. i Sisto isto V. nisu ovoga zastavili, ne za te i te kraje, za te i te planine, za te i te rieke, nego za taj i taj narod!

A možda ćemo uganati, zašto nije tada Priolo onoga odsudio. Roberto Papafava, Padovljanin a benetački vlastelin i negdje opat, ter Pastričev, a to sâm odaje, prijatelj¹, istoga mjeseca septembra napisa knjigu, koje je 66 velikih štampanih strana, o tom: gdje je Kranjska, Koruška, Štajerska i Arbanaska²; jer na 30 toga mjeseca, baš na Jerolimovu³, znani pop Fran Marchi posvetio je tu knjigu svetojerolimskomu štitniku kardinalu Juliju Sacchetti, i rekao, da ju je taj Papafava napisao u nedjelju dana⁴, a sâm

¹ „Hieronymus Pa(s)tricius sacerdos Spalatensis Dalmata, *amicus noster*“ na 63 str.

² „De situ Carniolae, Carinthiae, Stiriae, atque Epeiri, et regionum Illyrico finitimarum Disquisitio Roberti Papafavae Patauini Patritii Veneti, Abbatis commendatarii. Romae, apud haeredem Io. Petri Colinij. MDCLV“. Te knjige je jedan iztisak, i to vas, u onoj drugoj „Informationi“, a jedan po sebi, ter razriješ, i ne vas

³ „Romae e Collegio Illyrico die XXX. Septembris MDCLV“.

⁴ „Praesens opusculum *una hebdomade* tanta foecunditate ab eo (t. j. Roberto Papafava) effusum“.

Papafava veli za se, da ju je morao brže bolje pisati, i da ju je u malo dana napisao¹. A da nije napisao te knjige na sreću, nego da je navlaš za svetojeronimsku parnicu, to je vidjeti u njoj na sto mjesta, ter najočitiije po riečih: *adversa pars, contraria pars, adversarii* = suparnici: Križanić i Kranjci. Pastrić, držim, da se je još bojao (a kako se ne bi?), da će izgubiti parnicu, pak da je toga svojega prijatelja, za koga Marchi isto tote piše, da sve na svijetu zna i umie², nagovorio, da brže bolje obrani benetačke Dalmatine proti carevim Kranjcem, a sudac Benetčanin da je tomu privolio. Pak Papafavu za to djelo do neba pohvališe Dalmatini, ne samo Marki u svojoj posveti, nego i Janko Pastrić Splitsanin (otac popa Jerka, ili brat, ili bratučed?), i Dujam Gaudencio isto Splitsanin (otac, ili brat, ili bratučed onoga kanonika Šimuna?), i Fran Metaso („Metassus“) Mlječanin („Melitensis“), i još Fran „de Cosmis“, vlastelin iz Rovereda, i neki Josip Valentin, svaki svojom pjesmom po latinsku, ovaj ovakovom, onaj onakovom, što je isto tu na pričelu natiskano; a pop Jerko Pastrić i njegov odvjetnik Severoli, oni to njegovo djelo spominju i hvale, ter Pastrić više-krat, u svojih obranah, koje su malo zatim napisali. Hvale ga zato, zašto da je on najbolje i najbistrije i najočitiije pokazao gdje je i kuda práva Ilirija. A i njegova ujca Konstancija Pisaura tu hvale, zašto da je bio u Dalmaciji vojničkim zapovjednikom, pak da ju je junački branio, i da je njega svjetovao i prosio to napisati. No Marki (ili recimo pravo: Markić), on ovdje zove ovaj zavod Dalmatinskim i Ilirskim³, a ne Dalmatinskim ili Ilirskim, kako je ono rekao skupa sa Herendom i sa Dumanićem, prve go-

¹ „Haec sunt, quae ex ea scriptorum turba in tanta temporis brevitate aduersae parti suggerere nobis licuit“. . . 18. — „Rebus enim plus quam verbis adstricti, tempus, quo maxime egemus, noctesque contractiores, quois opusculum lucubramus“. . . 65.

² „Viri undique doctissimi lucubratio . . . Qui . . . Latini, Graeci, et Hebraici sermonis peritus, summus Philosophus ac Theologus, consultissimus legum, Matheseos, Geographices, historiarum, politices ad miraculum eruditus: qui cum omnibus Misis, seu mansuetiores, seu velimus seueriores, eam rationem instituit, ut apud illum omnes domicilium fixisse videantur“.

³ „Eminentissimo et Reverendissimo Principi Julio S. R. E. Sacchetto, Signaturae Iustitiae Praefecte, et nationis Dalmatiae ac Illyricae Protectori . . . Et causa haec, nostraeque rationes cum iustissimae (?) essent, penitioris doctrinae sacrario erutae, et quae totius Nationis Dalmatiae, Illyricaeque proprie dictae maxime interessent“.

dine na 23. maja u pismu na Kranjske zastupnike¹. Ako je smio lagati njim, nije onomu, koji bijaše ne samo nad svetojeronimskom, nego nad svega Rima, a možda i nad sve papine države pravicom. A možda se je bio i pokajao, bilo to ili ne drago Pastricu, koji je skupa sa svojimi odvjetnici viekom lagao, ter ni Papafavi nije pokazao prave povelje pape Mikule, nego krivu, svoju. A ni onoga mu nije taj šegavac odao, da su gostinjac celihi trideset prvih godina samo slovjenkim zvali, i držali, da je slovjenki. Papafava je morao onako pisati, kako je on hotjeo; ter ga je još i pohvalio: „Queis tot scriptorum testimonijs accessere, quae vir apprime probus, ac eruditus inque patriae, ac nationis suae rebus admodum versatus, atque optime de ea meritus *Hieronymus Pa(s)tricius sacerdos Spalatensis Dalmata, amicus noster*“. . . na 63 str. A na svetojeronimski, dašto, trošak dano je to njegovo djelo na vidjelo, kako je i što je Severoli, nekoliko zatim, napisao ili nalagao, i što je, tada negda, Liberati, oba znana Pastričeva plesaoca².

Kako će rota odsuditi, to su Dalmatini sedamdeset a možda i više dana prije znali! I to je očito. Jer u Papafavinoj knjizi na prvom listu a na četvrtoj (zadnjoj) strani, tu je, i to ne priliepljeno, nego otisnuto iz rezana na mjedi ovo: slika sv. Jeronima a okolo te slike ter u dugoljastu kolu: „† SOCIETAT. (sic) SANCTI. HIERONYMI. NATIONIS. ILLYRICORVM. ALMAE. VRBIS“, a izvan toga kola u četirih kutih grbi, u prvom *Dalmatinski* (tri lavske vjenčane glave), u drugom *Hrvatski* (nekoliko kocaka), u trećem *Slovinski* (= *Slavonski*, tri kune), a u četvrtom *Bosanski* (kruna pak štit, a na njem najprije zvijezda, pak polumjesec, pak ruka sa sabljom); i sve to na 12 centimetara i pol visine, a na 10 širine. I to je na obojem iztisku te knjige otisnuto, ter u razriešenom Pastric je svojom rukom, a to je poznati po pismu, napisao nada tim: „Regionum proprij (!) Illyrici Insignia, uidelicet“, a „Dalmatiae“ pokraj prvoga grba, a „Crouatiae“ po-

¹ „Hospitalitatis et Canonicatum in dicta Ecclesia pro natione Dalmatica seu Illyrica institutorum“.

² R. P. D. Priolo, Romana Canonicatus, pro vener. Congregatione Illyrica, contra R. D. Joannem Baptistam Jampsi, et DD. Joan. Steir, Joan. Calabassonum, Georgium de Lubiana, Blasium de Blanchis, et alios litis Consortes“ (t. j. Križanić), ovako je na obojem tom spisu, i još: „Romae, ex Typographia Reu. Com. Apost. 1655“, ter na Liberatovu je: „Facti D Francisci Liberati“ a na Severolovu: „Juris D. Seueroli“. Informationi, II. 59—62, 73—76. — Stajera nije u LXXXVII.

kraj drugoga, a „Slauoniae“ pokraj trećega, a „Bosnae“ pokraj četvrtoga¹. To je, kako rekoh, na četvrtoj strani prvoga lista, a na prvoj je ono nazivalo („De situ“ itd.), a na drugoj, da je slobodno dati na svjetlo („Imprimatur“), a ništa na trećoj². A tako je očito, da su ti grbi od kada je i ta knjiga, a to od mjeseca septembra 1655 godine; a od prije toga nisu, jer Pastrić jih nije nigdje spomenuo, a baš ugodili bi bili njemu, koji je viekom onu pilio, da Ilirci su Dalmatini, Hrvati, Slovinci i Bosanci, tobože stari Dalmatini.

Sudeci dokončāše, da će suditi na 10. decembra, pak Križanić zamoli jih, da to još za te i te razloge otegnu³. No oni nepristaše na njegovu, nego na Pastrićevu⁴, pak u taj dan odsudiše, ter tomu dašto po volji: da je prāvo i baš Ilirska pokrajina *Dalmacija*, kamo da još *Hrvatska spada i Bosna i Slovinija*, a da ne nikakor *Kranjska*, ni *Štajerska*, ni *Koruška*⁵. A Istre ni spomenuli, ni Srbije, ni Bugarske!

¹ No gdje su Svetojeronimski Dalmatini od 1659 do 1663 godine napisali, i to na koži, tobože ilirske pokrajine, tu je drugačiji grb za Bosnu: kruna. pak štit, a na njem, i to na križ, kanoti dvie gredice a njim na obojem kraju ter na istoj strani po dva kakonoti zuba, a na razkrižju im manji štit a na tom najprije zviezda, pak polumjesec. A ni ovaj ni onaj grb nije kakova su dva, koja su zaklesana, i to do 180 godina prije u istu ploču, u koju je ono i Bosanāka kraljica Katarina. Na desnu kraljičinu podobi ter pokraj glave i obraza ovakov je grb: kruna, pak štit, po dugu i po široku prepolovljen, ter mu je na sriedi, baš na razkrižju, manji štit, a na tom najprije križić (namjesto zviezde?), pak polumjesec, pak ruka sa sabljom; a u prvoj četvrti veloga štita manja kruna; a tako i u četvrtoj; a u drugoj i u trećoj čovjek mašuć mačem u ruci bježi na konju. A na lievu, ter isto pokraj glave i obraza, ovakov: štit, ter na njem četiri kose pak nejednake priečnice, a nasried njega manji štit, a na tom križ. Sada su ne malo izlizana ta dva grba, no ja sam je vidio i u Ciaconijevoj knjizi („Vitae et res gestae Pontificum Romanorum“. Tom. III. 41), koja je ono 1677 godine ter ovdje dana na svjetlo.

² I u Kasantovoj knjižnici je jedan iztiskak te knjige, pak i u tom je isto otisnuto.

³ LXXXV.

⁴ LXXXVI.

⁵ „DD. ponderatis diligenter (??) tam uerbi, quam mente (!) Summi Pontificis, censuerunt, Prouinciam Illyricam uere, et proprie intelligi *Dalmatiam, cuius partes sunt, Croatia, Bosna, et Slauonia, penitus exclusis Carinthia, Styria, et Carniolia*“ Informationi, II. 85.

Ovako su krivo ti sudci (dvanaest jih bijaše, ili malo manje) odsudili, zašto su krivo sudili, a to :

1. zašto Ilirija, d' ako je za rimskoga vladanja bila od Gallije i od Rena rieke do Crnoga mora i do Carigrada duga i široka, da nije tolika bila za dobe pape Sista V., nego da je samo to bila: Dalmacija, Hrvatska, Bosna i Sloviniya; pak da je i on mislio tu Iliriju¹; a Kranjci, Štajerci i Korušci da pripadaju Njemačkoj; zato njih da prijmiju u Njemački kolegij u Rimu, a u Ilirski u Loretu da ne;

2. zašto da je taj papa ovom svojom novom crkvom hoteo počastiti sv. Jeronima, a taj svetac da je bio rodom Dalmatin, jer rimski breviar da ovako kaže za njega: „Hieronymus Eusebij filius Stridone *in Dalmatia* . . . natus“ = Jeronim Evsebijevo rodio se u Stridonu u *Dalmaciji*;

3. zašto Fantin Valle, negda isto sudac na njihovu mjestu, da je bio Dalmatin iz Trogira, a da je on gostinjcju pustio svoga, pak da je tim papa Mikula V. 1453 godine zastavio gostinjac, i to da za Dalmatine, jer rieč „seu“ (Pastriceva!) da ne pridaje, nego da tumači². Pak da je i za crkvu prilika, da ju je Sisto za iste Dalmatine sagradio; jer da nije pomisliti, da je htio prevriediti njegovo naredbi;

4. zašto da su tri lavske vjenčane glave napisane u crkvi u kuru i na bratskoj škraatici za ždriebanje³, a na njihovu pečatu zarezane, a to da je Dalmatinski grb; pak po tom da je vidjeti, da je crkvu papa Sisto hoteo darovati samo Dalmatinom;

¹ „Illyricum . . . iuxta modernam et ultimam discussionem fuit restrictum ad illud terrae spacium, in quo continentur Dalmatia, Croatia, Bosna, et Slauonia, et has solas (!) prouincias communis (!) usus pro Illyrico intellexit“ . . . Ut propterea, dum Sixtus V. in eius (sic) literis noluit recipi solos origenas ex Illyrico, fateri oporteat, ipsum sensisse de Illyrico, eo tempore restricto (?) ad Dalmatiam, Croatiam, Bosnam, et Slauoniam“ . . . Isto tu.

² „Hospitale erectum anno 1453 a s. m. Nicolao V. ex relicto bon. mem. Fantini de Valle Tragurini ex Dalmatia olim huius nostri Ordinis Auditoris, pro Dalmatis, seu Illyricis, quae dictio (seu) stat expositiue pro(idest)“ . . . Isto tu na 86 s.

³ Ta škraatica još postoji; drvena je, ter su dva kusa. Gornji je kus koti lievak, a dolnji obao. Na gornjem ter izvana bijaše naslikan sv. Jerko i tri takove glave; i to oboje dva puta; ter još je to donekle poznati. A na dolnjem, ter isto izvana, bijaše nešto napisano, po prilici: SOCIETAS S. HIERONYMI ILLYRICORVM; no još je samo IERONYMI nekako poznati.

5. najzad, zašto da odpokle je tu kapitul, da u njem su vaviek bili samo Dalmatini, i samo njih da su primali u gostinjac na stan; i to da je dokazano; a da što je posvjedočeno za Ljubljanu, da je u Iliriji, to, da ako za nekadanju, da ne valja za onu Iliriju, jer Kranjska vlada i još ti i ti svjedoci da to poriču. A da što su negda u braščinu primali iz Kranjske i iz drugih Njemačkih (?) pokrajina, da ni to nedodija; jer to tada da nije bilo za-branjeno, pak da su u nju primali ne samo Niemce, nego i Talijane (?); i još to: da drugo je primati u kapitul, a drugo u gostinjac, kamo da samo Dalmatini mogu¹.

Ovo je sve ona Pastričeva sgrada, ter sam ju ja jur ondje raz-vrgao. Pak da su oni „po tanku promislili“ Sistovu? Ako bi to bili, nebi bili mogli ni privoljeti suditi: da što je to Ilirska pokrajina? Jer Sisto ne piše, da zastavlja kapitul za „Ilirsku pokrajinu“: nego ovako: da pokraj crkve je gostinjac *Ilirskoga naroda*,² pak da on zastavlja kapitul za toliko i toliko takove čeljadi *Istoga Ilirskoga naroda, ili još i toga porekla, ali istoga Ilirskoga jezika i narječja*³. A tako je zastavio kapitul za Dalmatinski i za slovjenski narod, jer, a to sam jur dokazao, tako je za gostinjac papa Mikula rekao u onoj svojoj povelji⁴, i tako u njoj bijaše sve, dokle nije drzoviti Pastrić onako promienio: „Dalmatiae seu *Illyricae nationis*, Dalmatica seu *Illyrica natio*“ = Dalmatinski *iliri (ili hoćeš) Ilirski narod*, pak sudce onako smutio: „da gostinjac je zastavljen samo za Dalmatine“, „da što mu je Fantin Valle Dalmatin ostavio (1475), da su ga tim (1453 godine) sagradili“, „da Hrvatska, Bosna i Slovinija pripadaju Dalmaciji“, „da je sviet („communis usus“) za pape Sista godina te pokrajine zvao Ilirijom“!!! Ni je ne to na čast sudcem, a držim, da još manje Križaniću i njegovoj družini, zašto nisu marili doznati za Pastričevu prevaru! Istina, papa Sisto k onoj: „*Hospitale Nationis Illyricae*“ pridodao je: „pro pauperibus peregrinis, et infirmis⁵ ex ea

¹ „Admissio in Congregatione nihil (!) commune habet cum admissione (ad) Canonicatus et beneficia, ac receptione in Hospitali solis (sic) Dalmatis debita“... Isto tu na 88.

² „Juxta quam (ecclesiam) est *Hospitale Nationis Illyricae*“.

³ „Personas idoneas *dictae Nationis Illyricae, seu alias etiam originas, ejusdem tamen Illyricae linguae et idiomatis*“.

⁴ „*Dalmatiae et Sclavoniae nationum. Dalmatica . . . et Sclavoniae nationes*“.

⁵ Zar će nemoćnik poći u Rim obhadjat?! Papa Mikula ne spominje nemoćnika.

provincia ad Sedem Apostolicam, et sacra limina Apostolorum visitanda pro tempore confluentibus recipiendis“; ali onom rieđju „ex ea provincia“ nije mislio, nije mogao misliti drugo, nego: iz onih krajeva, ovako: „tu je Ilirskoga naroda gostinjac za stan ubogim hodočastnikom i nemoćnikom, koji iz onih krajeva prihadjaju obiđ stolicu apostolsku i sveta apostolska tjelesa.“ Jer tada nitko na svijetu onih četirih pokrajina, koje bijahu pod pet gospodara oblast, nije zvao „Ilirskom pokrajinom.“ Dapače Jeronim Canal, mletački zapovjednik nad Dalmacijom, 1523 godine a na 18. oktobra „Ilirskom pokrajinom“ zove samo *Sriem*, a Sloviniju Ilirijom¹. No i za modrušku biskupiju papa Paval III. 1547 godine piše da je u Iliriji²; a isto tako i kralj Ferdinando, dvie godine zatim, za pićansku u Istri³.

A tako prvi i treći razlog, ono je prāva bedastoća. A drugi? Je li onaj dobar? Nije ter nije! Jer u rimskom breviaru, ako onda bijaše, kako je i sada: „Hieronymus . . . Stridone in *Dalmatia* . . . natus (= Jeronim rodio se u Stridonu u *Dalmaciji*), ne bijaše prije 1564 godine; nego ovako: „Apud bethleē iude depositio sancti hieronymi pbr. Hic natus est in oppido Stridonis, quod dalmatie quondam pannonieque confinium fuit, patre eusebio“ (= rodio se u Stridonu, negda gradu na *Dalmatinskoj i Panonskoj medji* . . .), kako je, a to sam sâm vidio, u tom breviaru tiskanu osam krat: 1478, i to dvakrat, 1514, 1552, 1555, 1557, 1563 i 1564 godine, i to sve u Benetcih, gdje je bivalo Dalmatinaca i njihovih prijatelja. A nije ni pomisliti da nije ovako bilo u njem i prije 1478 godine. Koji je 1387 g. slovjenški, a po rimskom u Tribihovićih, najbrže u senjskoj biskupiji, napisan, a sada je ovdje u vjeroplodnici⁴, u tom je ovako: „Prečstni oc (= otc) blaženi Jeronim ot zemle *Stridonie dalmacii bliz panonii* i.⁵ Sija tri mēsta

¹ „Questa Serimia è *proventia in Ylliria* (sic) overo Schiavonia, dalla parte di sopra verso il septentrione è il Danubio, dal occidente la Drava, e da Oriente la Sava. Inde (sic!) Slavones quasi Savones a Savo fluvio ozi è dicti“. . . Arkiv za jugoslov. pov. VIII. 167.

² „Ecclesie Modrusiensi, in partibus *Yllirii* (sic) constitute“ . . . Theiner: Mon. Slav. mer. 661.

³ „Quam tenuis quamque exiguus sit Episcopatus Petinensis in *Illirico* ditionis nostrae“. . . Isto tu na 662 s.

⁴ V. moje „Dvie razprave“ na 16.

⁵ Držim, da je smućeno, namjesto: ot z. š. bliz Dalmacii i Panonii.

stoet v' edino" . . .¹ Apak jur znamo, da je sâm sv. Jeronim za se ostavio pisano: „natus Stridone oppido, quod . . . *Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit.*“ No u rimskom breviaru, koji je 1574 godine u Parizu tiskan, tu je ovako: „Hieronymus Eusebij filius Stridone in *Dalmatia* . . . natus.“ A tako je očito, da su promienili i prenačinili one rieči nekada od 1564 do 1574 godine; a koje baš godine, tko bi hoteo, držim, da bi i to lako doznao, i još, je li Dalmatin bio, tko je onu *stâru* istinu izopačio, ili Dalmatinski prijatelj, ili pak neznalica². No koji Francuz je breviar dao na svjetlo u Rotomagu (S. Rouen) 1728 godine, taj nije mario ni za Panoniju ni za Dalmaciju, rekši: „Hieronymus . . . Stridone natus.“

Što sam sprieda rekao za Dalmatinski grb u crkvi, ono vrijedi i za grb na škrabici i na pečatu. A i peti razlog, držim, da sam jur ondje uništio.

Pak tu takovu odsudu Priola, po svjetu i po volji ostalih sudaca, proglasi na 24. aprila 1656, kako LXXXVII. izprava kaže. Pak Pastrić veseo ovomu ovoliko onomu onoliko, razda više dvie stotine škudî, dašto, svetojeronimskih³. A nebih rekao, da su sudci željeli, da suparnici prigovore, pak da su zato onoliko otegnuli. No suparnici, kako nisu na sudnji dan naputili suda⁴, tako nisu ni potle. Ne imadjahu čim se pravdati. A ni Križanić nije ih baš dobro branio. On je volio, ili morao spravljati svakakovo, ter i najbedastije razkolničko zanovietanje, pak to na latinski obraćati⁵.

¹ Ovo je pridao ili prevodilac ili prepisac, pak bih rekao, da je nešto znao za ta mjesta, sudeć po *sadanjem* času „stojet“. A dalje ovako: „beše dan v Rim učiti knjigam ot oca imenom Ejužupija, častna muža i bogata velmi. I vsad v Rim směreno držati se poče. I učim bē vsēh duhovnih, i prija red sgo. benedikta (ne!). Školi grěskoi i latinskoi i slověnskoi (ne!) moistar bē . . .“

² Ni Ivan Kapor Dalmatin a Svetojeronimski nadpop, prepiruć se 1831 g. s Istraninom Petrom Stankovićem barbarskim kanonikom za domovinu sv. Jeronima, nije znao, da je ono („in *Dalmatia*“) izopaćeno! „*Della patria di San Girolamo*“, na 104 s.

³ V. LXXXVIII izpr. Decreti, na 30 aprila.

⁴ „Et ita altera (t. j. parte, a to: Dalmatini) *tantum* etc.“ (= informant). Informationi itd. II. 88.

⁵ „*Bibliotheca Schismaticorum universa, omnes Schismaticorum libros, haecenus impressos, duobus tomis comprehendens, primum quidem a duodecim auctoribus, tribus linguis (graece antique, graece moderne, et moscovitice) composita, et in pluribus codicibus impressa, a Georgio Crisano confutata* (No tu nije njegova prigovaranja). Romae, 1656“.

No što vriedi odsuda naslonjena na izopačene izprave i na krive razloge? Držim, da će svaki pravnik odgovoriti: da ništa.

Dalmatinci, kako su po prvoj odsudi izagnali mladoga Jamšeka iz kanoničije, tako su po drugoj iz bratovštine njega, njegovoga oca, i drugoga Ljubljanca Kolenca, i Goričanina Kalabasona, i Tršćanina Pellegrina (a Štajer bijaše umro); a tako, podlažući stāra djela mladim zakonom, mogahu izagnati iz kanoničije i Vuškovića, Baranina, ako je on umio i slovjenski. Jer njegova domovina ne bijaše u Dalmaciji ni 1453, kada je kapitul zastavljen. No njemu se Pastrić smilova, pak, a to je vidjeti po LXXXIX. izpravi, na 10 julija 1657, ili nekoliko prije, pomoli se kardinalom nad vjero-plodnicom, da imenujuć nadbiskupa (jer ga ne bijaše) za Bar, neka ne reku za taj grad, da je u Arbaniji, nego, da je u Dalmaciji: kako da u Arbaniji ne može biti Sloviena onako, kako n. pr. u Dalmaciji Talijanâ! Ter jim za to pokaza i razlōga; no *najzad* to, što samo bi bilo dosta: da Barani govore po slovjensku. I oni tada Pastrića donekle uslišaše, odlučivši: da ne valja spomenuti ni ove ni one pokrajine¹. No itako Dalmatini protegnuše svoju pokrajinu do Bojane rieke, kako kaže njihova Ilirija, „*Confini delle prouincie Illyriche*“, na koji veliki m. 1'60×1'00, šta je po njihovoj naredbi slikar Petar Andrija Buffalini od 6 oktobra 1659 do 2 septembra 1663 godine za 36 škudî napisao, a putio ga je njihov predsjednik opat Stjepan Gradić, Dubrovčanin, ter prvi nad Vatikanskom knjižnicom, i akademik švedske kraljice Kristine². No na tom zemljokazu, kako je Dalmacija onako produljena, tako je Bosna sužena. Jest Crna Gora unutri, ter i grad Podgorica, i neka Morača, i još nekoliko toga, što je njoj na lievoj strani; ali Piva, Tara, i Lim, te rieke su izvana, ter daleko, kako je i Drina sve do Dolnje Soli („*Sale Inferiore*“)! A ni Hrvatom nisu tu ostavili njihova Medjumurja! Valja da su se bojali grada Strigova,

rukopis ovdje u Kasanatovoj knjižnici; ima 781 stranu, ter je tu na 318. ovako: „Anno 1656, aug. 15. Interprete *Georgio Crisanio*, Romae“, a na zadnjoj: „Julii 31, 1656, *Georgio Crisanio*, interprete“.

¹ „*Decretum: Non indigent declarare, tamen Secretarius absteineat exprimere Prouinciam*“, izvana na LXXXIX izpr., i „*Decreti*“, 18 jul.

² „*Die 6 mensis Octobris 1659. . . Fu ordinato (A to su jur na 15 marča bili dokončali.) si faccia il quadro delle prouincie . . . con inserire tutti quelli lochi delle medeme prouincie conforme al parere del Sig. Presidente*“. *Decreti*. 1656 g. na 20 avgusta mašio je u našoj crkvi. A bratskim predsjednikom bio je od 21 sept. 1659 do 4 julija 1663; a za njim Ivan Lučić.

gdje ono tvrde, da se je rodio sv. Jeronim¹. A Rieku, nju su im ostavili. A i Istra je tu nacrtana, ter mnogomu gradu joj i selu ime je napisano (a Kranjska nije tako nacrtana, ni Štajerska, ni Ugarska, ni Srbija, ni Arbanija), i još crljena crta, kojom je tu stvorena Ilirija, bi reć da je s početka u nju donekle zasizala, pak da su ju zamrljali, a tomu, ako ne prigovaraju onf sudci (oni nisu ništa rekli za Istru), prigovaraju eno silni svjedoci (LXX. iz-prava).

Pak Svetojeronimci, koji su ovaj zavod, a to smo vidjeli, od početka do 1485 zvali samo slovjskim, a od tada do 1655 isto tako, ili ilirskim, odpokle su oni sudci onako sudili i odsudili, zovu ga samo ilirskim. No tekar 1851 godine a na 9. marča petorica pobratimâ (i to tri kanonici a dva svjetovnjaka, od kojih četiri znam da nisu umjeli slovjski!!) dokončaše, da valja zatrti što je napisano gostinju nad vrati, zašto da to preveć kaže, pak da valja tu napisati latinjski: „Gostinjac sv. Jeronima za stan hodočastnikom Ilircem“, jer tako da su mislili (nisu!) pape Mikula V., Sisto isto V., i Pij VI.² I tako je tu sada napisano, ili bolje, zaklesano; a ne znam, što je prije bilo. Oda tih pobratima jošte su dva živa, pak sam obojicu za to pitao; ali da oni toga ne pamete!! A širili su se u ovom zavodu prije 1851 ovaj dvadesetak a onaj tridesetak godina!! No po onoj „troppo generica“= preveć kaže, ja bih rekao, da je bilo napisano: *Hospitale Slavonorum* = Slovjski gostinjac, prama poveljama Mikule V. i Pija II., i prama prvim svetojeronimskim izpravam, kojih je, kako smo vidjeli, dosta i predosta.

¹ No Stjepan Mlinarić, ovdje kanonik od 1859 do 1864 (ter nadpop godinu i pol), bijaše iz Medjumurja, iz Preloka.

² „L' iscrizione che esiste *troppo generica* sulla porta dell' Ospedale si dovrà scaseare, e invece far scrivere = *Hospitale S. Hieronymi peregrinis Illyr. excipiendis* = secondo la mente di Nicolo V., Sisto V., Pio VI., Sommi Pontefici“. Decreti, 1850—1857.

Ivan, arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV. vieku.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti
i umjetnosti dne 12. srpnja 1884.

PRAVI ČLAN IVAN TKALČIĆ.

Neima sumnje, da je bilo u biskupiji zagrebačkoj ili u tako zvanoj panonskoj Hrvatskoj, odkako je u njoj i za nju utemeljena bila ova biskupija (1093), i pojedinih ljudih i crkvenih sborovah, koji ne samo da su nastojali o prosvjeti, o knjizi, ob umjetnosti, već i bilježili suvremene sgode.

Ali ovaj duševni napor pojedinacah nije mogao uroditi željnim plodom, njega bo su mnogo priečili i zagušivali što neuredjeni odnošaji o nasljedstvu tada vladajućega kraljevskoga plemena, što opet domaće borbe, koje se tim izazvale. Tužno al istinito slika nam tadanje stanje biskup zagrebački Stjepan Baboneg, kada, utemeljujuć g. 1232. prosvjetni jedan zavod, kaptol naime Čazmanski, veli: „quod dum nos, divina favente gratia, regimen in ecclesia dei recipere meruerimus pastorale, licet inter silvestres et indomitas gentes positi, in primo in introitu nostro salubri meditatione quaedam bonae spei principia, deo dante, incepimus inchoare; nec tamen decrevimus terrori supradicti populi cedendum, quos licet per multos labores, Christi fides iam susceperit, diligendos“¹.

Ako li je za ovo Babonegovo prosvjetno revnovanje tatarska provala (1242.) i ubitačnom bila, ali je ipak u toj nesreći toliko sreće bilo, da niti je dugo trajala, niti se je po cijeloj biskupiji razlila, već kao brza bujica njom samo proletila, dapače ju i taj slavni biskup sretno preživio, te je mogao opet posakupiti oko sebe sve umnije sile, kojimi je iznova počeo pridizati ono, što je tatarska oluja povalila.

¹ Vidi moja: Monum. histor. episcop. Zagrab. vol. I p. 69.

Neposredni Babonegovi nasljednici, biskupi Filip, a naročito Timotej, nastavili su započeto prosvjetno djelo svoga umnoga predšastnika. Osnutak današnje katedrale i dogradnja njezina svetišta i pobočnih mu kapelah, djelo Timotejevo, o kojem veli suvremenik, sam kralj Stjepan V. (1272.), da je izvedeno „opere mirifico et plurimum sumptuoso“¹, svjedoči nam o kulturnom napredku. A i netom otkriveni fresci u sakristani naše prvostolne crkve, koji svakako padaju u dobu biskupovanja Timotejeva, liepo svjedoče, da je u isto vrijeme, kad je na obalah Arna prvi Cimabue ukočenu bizantinsku umjetnost nadahnuo novim životom, da se istodobno i na dalekoj obali Save ona isto tako njegovala i cienila; pak ako ju nisu baš izvodili domaći umjetnici, to su ih na svaki način pozvali ovamo domaći sinovi, koji su umjetnost cieniti umjeli.

Uz umjetnost koraca zajedno i znanost. Nije bilo doduše tada u Zagrebu tako zvanih viših školah, ali su ipak postojale katedralne škole, u kojih su domaći sinovi toliko naučili, da su više obrazovanje nastaviti mogli na postojećih tada universitetih u Italiji ili u Francezkoj; odakle vraćajuć se kući donášahu sobom umne plodove prosvjetnih narodah.

Ovakovi učenjaci zauzeli bi tada odlična mjesta u kaptolu zagrebačkom ili čazmanskome², a dužnost im bijaše kako s jedne strane bditi nad uzgojem domaće duhovne mladeži, i kao arcidjakonom, nad duhovnom pastvom u svojih arcidjakonatih; tako s druge, pošto su bili članovi onoga tiela, koje je kao veleposjednik, što obzirom na pravne odnošaje napram svojim kmetom i vazalom, što opet radi posjednih pravalh dolazio često u sukob sa domaćom vlasteli, to bijahu i ovi isti prinuždeni baviti se i pravnom znanosti i proučavanjem prošlih vremenah.

Bez dvojbe, da je prema tomu i u kaptolu zagrebačkom bilo pojedinacah, koji su se bavili il njegovom prošlošću, t. j. chroniste, il proučavali njegovo pravo i bilježili tadanje feudalne odnošaje, t. j. juriste; ali sve te njihove bilješke u toliko su za nas propale, u koliko ih nije u svoja djela uvrstio rečeni arcidjakon Ivan, čiji životopis evo priobćujem.

Da se opiše koj pisac, t. j. da mu se stvori kulturna slika, nije dovoljno, da mu se nacрта samó viekopis, već spomenuti treba i one

¹ Ibid. p. 163.

² O čazmanskome prepozitu Ugrinu veli Toma, arcidj. splitski: „Stu-
duerat enim apud Parisios annis fere duodecim in theologica facultate“.
Histor. Salon. c. XLVII.

okolnosti, u kojih je živio, kako su na njega utjecale i podticale ga na rad i kakovu je svrhu svojim radom želio postići; prema tomu indi i ja ću se u ovoj razpravi, ako i mimogred, ipak osvrnuti na sve to.

Svi naši stariji historici, u koliko se bave prošlošću ove biskupije, pohvalno spominju arcidjakona Ivana; ali mu ipak o životu nespominju ni riječi. U novije doba bio je prvi Ivan Kukuljević, koj spomenuv u kratko Ivanov rđd, veli, da se je rodio u Kosnici preko Save ili u Turovom polju. — Izza njega dr. Franjo Rački, ocjenjujuć njegov književni rad¹, scieni, da se je rodio u Kosni, u župi Gvozdzanskoj, u bivšoj drugoj banskoj pukovini. Napokon ja, kad sam g. 1874. u drugom svezku: „Monumenta historica episcopatus zagrabiensis“ prvi put objelodanio njegov književni rad i u predgovoru nacrtao mu viekopis, tvrdio sam, da se je rodio u Stubičkih toplicah.

Ova ako i razna mnienja o rodnom mjestu Ivanovom ipak posvjedočuju, da je u najnovije vrieme Ivan arcidjakon gorički, taj najstariji historičko-juridički pisac panonske Hrvatske, svojim književnim radom povukao na sebe veliku pažnju i zavriedio, da mu se viekopis što vjernije i tačnije napiše. Prema tomu indi uložih svoj trud u to, da pretražim sve naše arkive, da posaberem u njih što više podatakah o tom znamenitom mužu, a rezultat mojih iztraživanjah ova je razpravica.

Ako se iz listinah i nemože tačno upravo doznati mjesto, gdje se arcidjakon Ivan rodio, ali pošto sve suglasno pripoviedaju, da su mu baštinski, što oćinski što materinski, posjedi ležali oko potoka Toplice, koj protičuće mimo Daruvara izljeva se u Ilovu, to je nedvojbeno u tom okolišu ugledao svjetlo.

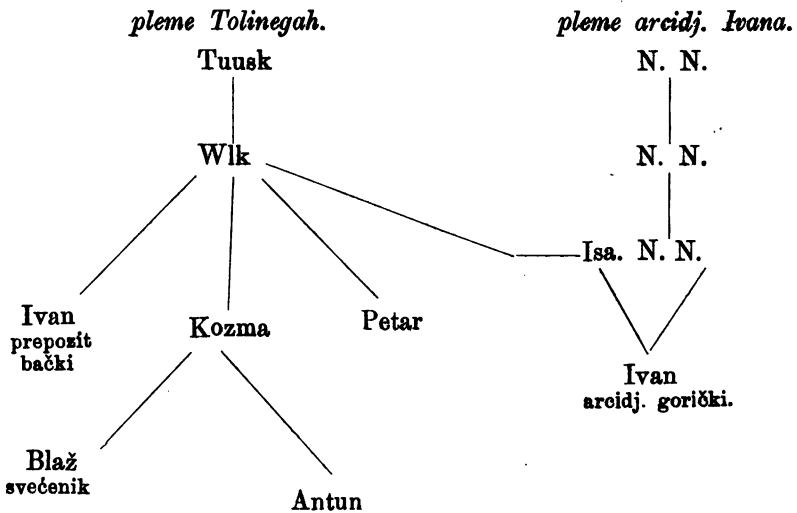
Oko potoka Toplice jedino pleme Tolinegah, kako se spominje u listinah XIV. vieka, uživalo je ne samo vrlo izdašne posjede, da ono si sagradilo i crkvu sv. Gjurjga i osnovalo posebnu župu, koja se prema tomu, i to u najstarijem popisu župah ove biskupije učinjenom polovinom XIV. vieka, spominje u arcidjakonatu sićkom (de Zinche) kao „ecclesia s. Georgii de generatione Tolinegh“. U drugom pako popisu od g. 1501. spominje se ista župa, ali ne već po plemenskom imenu Tolinegah, koje je, kako ćemo tečajem ove razprave doznati, tada izumrlo, već po mjestopisnom i to: „s. Georgii de Thopolcza“.

¹ Književnik, god. I. str. 548—557.

Kao medjašnici posjeda Tolinegah spominju se početkom XIV. vieka: Petar, prozvan Kastelan; Ladislav, sin Jakobov; pleme Gjuladovo; te posjednici: Abraham; Stjepko; i Andrija, a bez dvojbe i sam otac našega arcidjakona.

Sa plemenom Tolinegah došao je u rod arcidjakon Ivan po svojoj materi Isi. Ovo rodbinstvo crta nam listina od g. 1343., po kojoj doznajemo, da je Tusko Tolineg rodio Vuka, a Vuk troje mužke djece i to: Ivana, koj se posvetio svećeničkom staležu, i koj već g. 1333. bijaše prepozitom bačkim; Kozmu, koj je kao svjetovnjak ostao na djedovini, i Petra; te kćer Isu, koja se udala za otca našega arcidjakona. — Rečeni pako Kozma imao je dva sina: Blaža, koj se takodjer posvetio svećeničkomu staležu, i Antuna, koj je ostao svjetovnjakom.

Prema tomu rodbinski odnošaj Tolinegah napram arcidjakonu Ivanu ovakov je:¹

Uzmemo li na um, da se arcidjakon Ivan spominje u kaptolu zagrebačkom kao kanonik magister g. 1319., a za deset već

¹ Ovo rodoslovlje sastavismo iz dvih listinah, i to prvo iz one od g. 1343, koju ćemo na drugom mjestu navesti, kojom imenuju pred kaptolom čazmanskim arcidjakona Ivana svojim skrbnikom: „Blasius sacerdos et Anthonius“, filii Cosme. I iz druge takodjer listine, niže navedene, od g. 1333, kojom prepozit bački Ivan, po smrti svoga brata Petra, postavlja malodobnikom umrloga brata Kozme, za skrbnika arcidjakona Ivana.

godinah kašnje ili g. 1329. dolazi podpisan na izpravi biskupa zagrebačkoga, Ladislava de Kobol, kao biskupov kancelar i arcidjakon gorički, te pošto je arcidjakon gorički zauzimao četvrto mjesto medju arcidjakoni, a izza njega sjedilo jošte šest arcidjakaonah: to je on već g. 1319. morao biti najstarijim kanonikom magistrum. Reknelno li prema tomu, da je g. 1319. brojio naš Ivan četrdeset godinah, to se je prema tomu rodio nekako oko g. 1280.

Niti ob njegovom uzgoju nezna se ništa izviestna, no mislimo, da je prvo obrazovanje crpio u nedalekom benediktinskom samostanu u Bielejstieni, višju pako nastavu crpio je bez dvojbe u Italiji, ili bar pravne nauke, kojimi se za celoga života bavio, slušao je na Bolonjskoj universi¹.

Po svršenih naukih povrativ se u domovinu našao ju je poslie one žestoke priestolne borbe, koja je nastala smrću Ladislava III. († 1290) proti Andriji III. Mljetčaninu za anžovinsku kuću, ako i prilično umirenom, (jer je Karlo Roberto priznat bio zakonitim kraljem), ali ipak neuredjenom.

Kakovo je bilo nutrnje stanje Hrvatske, kada se Ivan vratio kući, crta nam papa Ivan XXII. u pismu pisanu u Avignonu na 1. listopada 1319., gdje veli, da mu se pritužio zagrebački biskup Augustin Kazoti i njegov kaptol: da su ne samo neki svećenici i redovnici, već i plemići, vlastela, gradjani i neki svjetovnjaci posvojili crkve, gradove, zemljišta, zaselke, mline, kmetove, desetinu i dohodke crkve zagrebačke, i da progone vazale i kmete, koji su na kaptolskih i biskupskih posjedih, da ih tamniče i ubijaju; da zaprečuju obradivati crkvena zemljišta, a kad pozove biskup takove otimače na odgovor, da niti nedolaze, već da mu prkose, gdje samo mogu².

I drugo takodjer pismo istoga pape od 6. studenoga g. 1321., pisano takodjer na podlozi Kazotijeve pritužbe, spominje, da se u zagrebačkoj biskupiji često oskvrnjuju crkve, samostani, grobja i ostala bogu posvećena mjesta bud prolicem krvi, bud bludom³.

Poremećeni politički i socijalni odnošaji stavljahu priepone i kulturnomu razvitku. Jedini za tada javni učevni domaći zavod,

¹ U Bologni postojala je već g. 1200 za pravoslovne nauke universitas doctorum et scholarium, a kaptolu bijaše ona dobro znana, te je u XVI vieku imao ondje i posebnu sgradu, u kojoj se odhranjivali klerici zagrebačke diocceze, koji su onamo polazili na više nauke.

² Izvor u kapt. zagreb. Act. Cap. ant. fasc. 1. nr. 42.

³ Theiner. Mon. Hungar. tom. I. pag. 473 doc. DCCXIX.

katedralne škole, slabo su se posjećivale, ali ne toliko s nemara za nauku, koliko što sami učitelji, koji bijahu inače dovoljno oskrbljeni, da badava poučavaju, tražijahu silomice od djakah prekomjernu školarinu, i tim ih odbijahu od polazka škole¹.

Tadanji učeni i revni zagrebački biskup Augustin Kazoti (1303 do 1322), kako je uredio katedralne škole i označio im pravac, po kojem da se postupno razvijaju, težio je isto tako, da se urede i zapleteni feudalni odnošaji toli vlastelinstva biskupskoga koli kaptolskoga. Za jedno i za drugo trebao on obrazovanih ljudi, a naročito za ovo potonje, izvrstnih pravnikah, pa toga radi imenova i našega Ivana, kao vješta juristu, kanonikom zagrebačkim.

Koje upravo godine postao je Ivan kanonikom, nije točno poznato; ali to stoji, da je već godine 1319. bio kao najstariji kanonik magister u ovom velečastnom saboru.

Ovim imenovanjem počima Ivanov javni i to pravoslovni rad. Prva poznata o tom viest potiče od 7. svibnja g. 1319., gdje on pred gradskim zagrebačkim magistratom zastupa ovaj kaptol u feudalnom poslu. Da nam bude cielei ovaj čin jasniji, primietiti valja ovo. Nekako pod svršetak predposljednjega desetka XIII. vieka podielili su sinovi Mladučevčevi, na ime Vuk i Stjepan, svoju baštinsku djedovinu, koju su imali u Kašini. Poslie te diobe umro je na brzo Vuk neoporučiv nikomu svoga diela; a pošto nije ostavio zakonitoga nasljednika, to je njegova baština pripala kruni. Tadanji kralj Andrija III., da u onoj borbi, koju je vodio za priestol proti pretendentu Karlu Robertu, privuče za sebe kaptol zagrebački, (koj je već u XII. vieku uživao darom nekoga Vute i njegove braće izdašne posjede u Kašini,) darovao mu je i taj Vukov baštinski diel.

Medjutim oboli g. 1294. i Vukov brat Stjepan, te liečenja radi ode u Zagreb i nastani se u gradskoj občini. Buduće da mu bolesti nije bilo lieka, to zaprosi gradsko poglavarstvo, da izašalje punomoćnike, pred kojimi oporuči ovako: da svoj baštinski diel, što ga ima u Kašini, i svoga malodobnoga sina izruča kaptolu pod uvjet, da on dohodkom toga posjeda uzgaja mu sina, dok nedoraste do muževne dobe, a tada neka mu ga uruči, i to samo kao

¹ Vidi: Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pag. 77 „Verum quoniam per tempora ipsi magistri interdum . . . in extorquendo, non petendo a suis scholaribus aliqua sunt inventi“.

vazalu ili predijalisti; umrie li mu pako diete prije, nego li bi moglo nastupiti upravu ove baštine, to da je kaptol jedini i zakoniti vlasnik svega kolikoga ovoga posjeda. Ovu oporuku, koju je i gradska občina u njezinoj pravoti i potvrdila, odobrio je i sam kralj Andrija III.¹

Kada smo spomenuli, da je Stjepan Mladučevac i svoj posjed i svoga sina namienio kaptolu u feud, to nemožemo da nespomenemo i kakove su tada dužnosti bile jednoga vazala ili feudaliste spram svojemu gospodaru.

Obveze, pod kojima je tada davao vlastel svoj predij u feud, bijahu ove: vazal morao je davati svake godine od svoga feuda podpunu žitnu i vinsku desetinu i plaćati obični činž; zatim od svakoga kmetškoga selišta, ako bi koje bilo na feudu, davati kunu ili mjesto nje osamnaest dinarah; ako mu na prediju bilo šest ili više kmetških selištah, to su tada dvie trećine kunovine bile kaptolake a treća njegova. Imao li više kmetških selištah, to bijaše vlastan postaviti im vesnika ili seoskoga sudca, koj bi u manjih stvarih sudio kmetovom; dočim veće razpravljao je sam, ali ne kod kuće već pred stolnom crkvom u Zagrebu; o zločinih pako, kao što je: umorstvo, kradja, razbojničtvo i palež sudio je sam kaptol. Od sudbenih globah, i to u onih osudah, koje je odsudio vesnik ili vazal, sav iznos pripao je vazalu. Vazalu bijahu dužni kmeti naseljeni na njegovom feudu obradljivati zemlje i traja i donašati ugovorene darove. Progonio li vazal kmete ili im nanosio štetu, sudio mu kaptol. Posjedi davali su se vazalu pod prisegom, da se neće iznevjeriti kaptolu, niti prianjati bilo riečju bilo činom uz one, koji bi progonili kaptol; zatim da neće zapustiti obradljivati zemlje i traja, da će podmirivati podpunu desetinu i ugovoreni census; toga radi i svaki vazal, koj bi počinio ili vjerolomstvo, ili tečajem dvih godinah neplatio censusa ni desetine ili pet godinah neobradljivao zemaljah i trsjah, izgubio bi feud, te je njim po volji opet razpolagati mogao kaptol².

Ali sin Stjepana Mladučevca umro je prije, nego li je mogao primiti od kaptola svoju baštinu u feud: toga radi kaptol, jedno da zadovolji oporuci Stjepanovoj, a drugo, jer je i onako obilovao posjedi, koje je što zajednički što obaške obradljivao i uživao, odlučio ovaj posjed dati u feud, i to Ivanu nećaku Gardunovom.

¹ Mon. histor. episc. Zagrab vol. I. pag. 236.

² Mon. episc. Zagrab. vol. II. pars I. cap. LXVI.

Doznasmo malo prije, i to iz pisma pape Ivana XXII., o poremećenih feudalnih odnošajih vlastelinstva toli biskupskoga koli kaptolskoga, kako su nastali početkom XIV. vieka, a naročito da se ugovori nesklapaju pred zakonitom vlasti, pa s toga ni dotičnici ne drže do njihove svetinje; toga radi i kaptol zagrebački, ako je bio i sam vjerodostojno mjesto, ipak je nastojao da sklopljene s njim bar feudalne ugovore, radi obvezne moći potvrdi i svjetovna vlast. Primjera radi spominjem ovdje, da je na staru g. 1315. potvrdio ban Stjepan onaj ugovor, kojim Petar, sin Nepretov, podanik županije zagrebačke, preuzeo u feud posjed Siget ili Kojenik, kod rieke Save, s obvezom, da će nositi sve terete, koji mu kao predijalisti pripadaju, ili ako bi počinio kakovu nevjeru spram vlastelu, da odmah gubi svoj feud¹.

Ivan Gardunović bio je gradjanin zagrebački, pa toga radi i ugovor utanačen medju njim i kaptolom, radi veće sigurnosti imao se sklopiti pred gradskim zastupstvom, a to tim većma, što je i u prisuću toga magistrata i Stjepan Mladučevac oporučio kaptolu taj posjed. Onodobni magistrat sastojao je iz sudca ili načelnika Kačerina i osmorice prisjednikah ili savjetnikah, i to: Pehmana, Marka, Lambstana, Pavlete, Martina, Hertviga i jošte dvojice, kojih je imena nestalo u izvornoj povelji. Pred ovo indi zastupstvo odasla kaptol dva svoja člana i to našega Ivana sa dekanom Stjepanom, u kojih prisuću i to u ponedjeljak poslie Križeva ili 7. svibnja 1319. izjavi Ivan Gardunović, da prima od kaptola u feud bivši Mladučevčev posjed u Kašini sa svimi užitelj i obvezami, kako ih naime spomenusmo².

Ovo, u koliko nam je poznato, bio je prvi rad Ivanov, al i tada već postojali su a i tečajem vremena nadošli novi priepori i pravde i drugi poslovi pravne naravi, u kojih je on što osobno što savjetom sudjelovao.

Ponajprije upleo se kaptol u to doba u veliku parnicu sa obćinom gradsko-zagrebačkom o pravu pobiranja mitnice i pijačevine. — Zagreb, koj je svršetkom XI. vieka na lievoj obali Medveščaka sastojao od kaptolske te gornje i dolnje vlaške ulice, počeo se početkom XIII. vieka širiti i na desnoj mu obali. Na jednoj i drugoj ovoj strani pobirao je kaptol zagrebački dva diela od uplaćene

¹ Act. Cap. ant. fasc. 23 nr. 46.

² Izvor dosta oštećen medju neregistriranimi spisi u arhivu kaptola zagrebačkoga.

pijačevine i mitnice, dočim treći pripadao je kruni. Ovo pravo, koje je dostao kaptol od kraljevah ugarskih u stara vremena, nije se ni najmanje okrnjilo tim, što je g. 1242. kralj Bela IV. proglasio naseljenu desnu obalu potoka Medveščaka slobodnim kraljevskim gradom, dapače ono se pojačalo, kad mu Andrija III. g. 1292. pokloni i krunsku trećinu, t. j. podpuni prihod svekolike zagrebačke pijačevine i mitnice, izuzam jedino tridesetnicu, koja se pobirala za kraljicu¹.

Slobodnu občinu zagrebačkoga Gradca ovaj kraljev dar je vrlo ozlovoljio, nepravedno bo činilo joj se, da na njezinom tlu, koje je obzidala ogromnim troškom i sama uzdržavala gradske zidine i podmirivala troškove uprave i sjegurnosti, da druga vlast pobira mitnicu i pijačevinu od svakdanjega trga, te od manjih sajmovah, koji su se držali svakoga ponedjeljka i četvrtka, i od velikih kao što bijahu markovski i margaretski, koji su trajali četrnaest danah; s toga da namakne gradskoj blagajni vrelo dohodakah, udari daću na uvozninu morske soli, koju prozva „solmierom“ ili „starom“², kao i daću na živež, kojoj nadjenu ime „filarščina“³, a ove daće moradijahu plaćati ne samo inostranci, već i žitelji kaptolske jurisdikcije, ako su dovezli svoju robu na gradski trg.

Protiva ovoj novotariji ustade kaptol zagrebački, te odašalje nekako mjeseca lipnja god. 1318. svoje izaslanike, da ulože protiva tomu pred kraljem Karlom Robertom svoj prosvjed. Pak je i uspjeo, jer na njihovu pritužbu izda kralj na 28. lipnja kaptolu novu povelju, kojom mu priznaje pravo pobiranja pijačevine i mitnice u gradskoj zagrebačkoj obćini, izuzam tridesetnicu, koja se plaćala kruni, prepovjeditiv ujedno, da se pod nikakovom izlikom nesmije uvoditi kakova nova pijačevina ili mitnica⁴.

Ali gradska zagrebačka obćina kraj svega toga nije odustati htjela od onoga, što je jur uvela bila, pa iz toga porodile se medju

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. I. p. 228.

² Старъ, sextarius, mjera za žito i sol.

³ Filarščina, prema filarka, dolazi bezdvojbeno od latinske rieči „filare“, presti. Da su sredovječne prodavalice živeža kod trgovine prele, posvjedočuje nam statut grada Zagreba od g. 1425, koj prepovieda, da nijedna hljebarica ili solarica, koja stojeć il sjedeć prodaje svoju robu, nesmije kraj nje ni presti ni tkati, jer pozderje laneno il konopljeno, može natruniti robu i učiniti ju škodljivom. Arkiv za pov. jugosl. knj. I. str. 200.

⁴ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. p. 134.

njom i kaptolom silne pritužbe i osvade, upravljene kralju, dok on napokon, da se cijelo to prieporno pitanje uredi, naloži, da se povede o tom iztraga; i toga radi uzpisà na 2. veljače godine 1321. iz Temešvara banu Ivanu Babonegu, te mu veli, da kako mu se gorko tuži kaptol zagrebački na obćinu gradsku, koja da ga na lukavi naćin iztisnu od pobiranja pijaćevine i mitnice, što je on od vajkada užívao, te da je uvela nove tržne daće, koje prozva filjaršćinom i drugim imeni. S toga neka iztraži što je u stvari, pa pronadje li, da je solmiera i filjaršćina potrebna i shodna, neka ju pridrži i pripoji kraljevskoj daći, i tim da ju dopita kaptolu; obrete li pako, da je taj novi namet štetan po stanovništvo ove kraljevine, koje u veliko rabi morsku sol, da ga jednostavno dokine, jer da nove daće, bilo na živež bilo na sol, nije osim krune nikomu drugomu stvarati dozvoljeno; pa ako i pojedine gradske obćine mogu medjusobno i za sebe uzakonjivati kazni i globe, to opet neimaju vlasti da ih nametnu i crkvenoj oblasti ili njezinim podanikom, kao takodjer niti onim ne, koji nepadaju u njihovo područje¹.

Prema tomu nalogu sazove ban oko polovine mjeseca kolovoza ili oko svetka Stjepana kralja, sabor u Zagreb, na kojem, da se medju ostalimi predmeti pretresa i ovo prieporno pitanje o solmieri i filjaršćini.

Na taj indi sabor poslale su obje pruće se stranke svoje punomoćnike, i to kaptol zagrebački svoja dva člana: Martina, arcidjaka vaškanskoga i kanonika Gjuru; doćim gradsku obćinu zastupao je njezin bilježnik Toma. — Prvi ustadoše kaptolski izaslanici te objediše gradsku obćinu, da je bezpravno nametnula novu daću na sol i na živež, i da ju protuzakonito i pobira, pošto na temelju raznih povlasticah, koje su udielili ugarski kraljevi ovomu kaptolu, on je jedini vlastan pobirati takove daće, a ne obćina, s toga mole sabor, da mu tu daću dopita.

Na ovu izjavu odvrati bilježnik Toma, da sabor nije vlastan o tom odlučivati, pošto na temelju kraljevske zlatne bulle nemora ova obćina za svoj postupak nikomu odgovarati, osim samomu kralju.

Nazore Tomine o neodvisnosti gradske obćine od zemaljskoga sabora pobio je sam ban, odgovoriv mu, da ako bi ova obćina i imala kakovo kraljevo pismo, koje bi govorilo njoj u prilog tim,

¹ Act. Cap. ant. fasc. 10. nr. 47.

što bi se u njem mimoišlo spomenuti bansku vlast, to da neodlučuje ništa, jer „da u zemljah ugarske krune najuzvišeneje je dostojanstvo bansko“; pa da i onako ban zastupa u saboru samoga kralja: s toga zahtjeva od bilježnika Toma, da navede drugi razlog, kojim bi taj postupak gradska občina opravdati mogla.

Na ovo odvratu banu bilježnik Toma, da ova gradska občina ima kraljev privilegij, uslied kojega vlastna da je uvoditi u svojem području nove daće i namete, i taj privilegij da može saboru podastrieti u svako doba; pa prema toj izjavi naznači sabor novi rok, kada se ima pokazati taj kraljev privilegij.

Ali kad je na urečeni dan gradski bilježnik Toma podastro saboru kraljevska privilegija, a to se u njih, ako i spominjale neke slobošćine podieljene gradjanom, ali se medju njimi nije nalazilo, da imaju pravo stvarati nove daće na sol i na živež, pa toga radi ban suglasno sa saborom odsudi obćinu na gubitak parnice i da svu do tada pobranu daću povrati kaptolu; a pronašav, da je solmiera i filjarščina doisto shodna, to ju pridrži i nadalje, uvrstiv ju u kraljevsku daću, koju, kao takovu, na temelju pomenutoga kraljevoga pisma, doznači kaptolu.

Da ova nova stečevina bude i zakonito provedena, to odmah isti dan uvedoše kaptol u njezino uživanje u ime kraljevo knez Nikola Stjepanov Čupor, plemić moslavinski, i Stjepan, knez viodolski¹.

Naš Ivan nespominje se doduše, da je sudjelovao u toj parnici na saboru kao kaptolski izaslanik, ali bez dvojbe je on kao pravnik izradio naputak za kaptolske zastupnike. A da se upravo on tom parnicom zanimao, može nam jamčiti to, što ga odmah poslie razpuštena sabora i to već na 1. rujna i. g. nalazimo sa Gjurom, kaptolskim dekanom, u Čazmi, gdje moli tamošnji kaptol, da mu učini vjerodostojni priepis pomenute saborske odluke i da ga svojom pečati ovjerovi².

Težak li udarac stignuo je gradsku obćinu ovom saborskom osudom, koj je postao i tim teži, što je morala ista povratiti kaptolu sav onaj novac, koj je ubrala do tada od solmiera i filjarščine. A je li ona ovoj dužnosti zadovoljila, na to mogli bismo reći, da nije. Ovako bar nagadjamo iz pisma pape Ivana XXII. od 28. svibnja g. 1322., kojim imenuje, i to, biskupa pećujskoga, te pre-

¹ Act. Cap. Ant. fasc. 10. nr. 47.

² Ibid.

pozita zagrebačkoga i Ivana de Reate, kanonika zagrebačkoga, skrbnici dohodakah zagrebačkoga biskupa Augustina Kazota, koj boraveć tada u Avignonu, pritužio mu se, da neki gradjani zagrebački i drugi biskupljani, dok on boravi izvan biskupije, neplaćaju mu što duguju, pa toga radi nalaže papa ovoj trojici, da izćeraju taj dug i da one, koji bi se izplatiti protivili, izobće iz crkve¹. — Prema tomu teško da je i kaptol zagrebački bolje prošao.

Iste ove se godine, ali drugom sgodom, spominje naš Ivan, gdje kao pravnik zastupa kaptol u parbi medju remetskimi Pavlini, te magistrum Renoldom kastelanom medvedgradskim i stanovnici Bliznanskimi, i to radi medjašah posjeda Blizne.

Kralj Bela IV. poklonio je samostanu zagrebačkih Dominikanah kao nagradu za zasluge, koje je stekao, propoviedajuć krstonosni rat na Tatare, posjed Bliznu ležeći do posjeda remetskih Pavlinah, te jedan dio zagrebačke gore i zemljišta prozvana: Kratki dol i Luka².

Posjed Bliznu i pomenuta zemljišta uživali su Dominikani sve do 21. svibnja g. 1315., ali tada, buduć da ih snašla velika nužda „pro quibusdam ipsorum necessitatibus ipsos permaxime ad presens urgentibus evitandis“, odlučise založiti ga. Prema tomu sklope pred kaptolom zagrebačkim, i to provincijal njihov Ivan i prior Benedikt, ugovor sa Renoldom Novogradskim (de Ujwar), za tada kastelanom medvedgradskim, uz taj uvjet, da mu za 276 zlatnih forintih zalažu i to samo na jednu godinu posjed Bliznu i pripadajuća joj zemljišta, a neizkupe li ju u tom roku, to da mu ista pripadnu kao zakonita svojina³.

Ali Dominikani tečajem jedne godine nisu mogli, kako se obvezali, izplatiti Renolda, te je s toga oko polovine g. 1316. prošla Blizna i pripadajuća joj zemljišta u njegovo vlasništvo. Pošto bijaše Blizna kraljevski dar, to ga novi dostatnik mogao zakonito posjedovati samo privoljom krune, i toga radi zamolio je Renoldo kraljevu privolju.

¹ Theiner. Mon. Hung. I p. 479.

² Act. mon. Remet. fasc. I. nr. 3. „Possessionem Blizna vocatam cum montibus Warheg vocatis in tenentis castri Medwe sitam et existentem, ac quibusdam prediis sive terris arabilibus, videlicet Crathki-dol et Lonca vocatis in territorio eiusdem possessionis Blizna habitis et existentibus“.

³ Ibid.

Na izmaku studena g. 1317. naloži Karlo Roberto zagrebačkomu kaptolu, da uvede Renolda u zakonito uživanje posjeda Blizne; ali u to zimsko doba ovaj se čin provesti nije mogao. U proljeće istom g. 1318., i to u prisuću kraljeva povjerenika Martina iz Rakovca (de Rakonok), uvedu izaslanici kaptolski Renolda u pravno uživanje¹.

Posjed indi Blizna promienio je svoga vlasnika, te je mjesto crkvenoga reda zagospodario njom svjetovnjak, kastelan medvedgradski Renoldo. — Kastelani medvedgradski bijahu od vajakada silnici, pa se u brzo posvadio i Renoldo sa svojimi medjašnici i to glede medjašah.

Ovaj priepor sveden bje na onaj sud, koj je u kraljevo ime uveo Renolda u uživanje Blizne i označio joj medjaše, a to je bio kaptol zagrebački. On indi početkom lipnja godine 1322. odašaljše onamo u to ime: lektora Jakova, custosa Dominika, arcidjakona kalničkoga Bonoru, arcidjakona vaškanskoga Martina i našega Ivana, koji su i pručće stranke pomirili i novi razvod učinili².

U drugoj polovini pomenute godine dvie se važnije sgođe bilježe za Zagreb. Prva ta, da se je stolica ove biskupije izpraznila. Tadanji biskup Augustin Kazoti, koga je ugarsko-hrvatski episkopat iz sastanka, držana u Kaloči g. 1317., kao umnoga i najodvažnijega pobornika za slobodu crkve, odaslao u Avignon do pape, da mu prituži razkalašan kraljev život i njegovo nehajstvo za obranu crkvene imovine, i da zatraži željeni liek; pošto je tim pao u nemilost kraljevu, te nije mogao onako, kako mu saviesat nalagala, upravljati ovom biskupijom, bijaše prisiljen zamoliti papu Ivana XXII. da ga rieši zakletve, kojom se vezao spram ove biskupije. Papa mu uslišao molbu, te ga mjeseca kolovoza imenovao biskupom Nucerijskim u Napuljskom, dočim na upražnjenu stolicu biskupije zagrebačke posadi Jakova de Corvo, fratra reda Dominikova, te njegovo imenovanje naviesti bullom od 21. kolovoza kaptolu, svećenstvu, građanstvu, vazalom i kmetom biskupije zagrebačke³.

Nije ovo bilo sa strane papine prvo naimenovanje biskupa zagrebačkoga. Rimska bo stolica postavila je ovdje biskupom i njegova predšastnika Augustina Kazotija, da i u XIII. vieku biskup

¹ Ibid.

² Act. mon. Remet. fasc. I. nr. 14.

³ Theiner. l. c. I. p. 478.

Timotej bijaše po njoj imenovan. Akoprem su prošlih viekovah postavljali biskupe zagrebačke što kraljevi ugarski, što ih birao kaptol zagrebački; to je sada papa hotio to pravo stegnuti samo na osobu najvećega pontifika, a uza to jošte protegnuti svoju vlast i na osoblje kaptolsko, te je prema tomu u brzo za tim (13. rujna) postavio i u ovom kaptolu nove kanonike, a neke opet povisio na viši stupanj; tako Nikolu Kemina imenova kanonikom magistrum, dočim ostrogonskomu kanoniku cantoru Jakovu podieli zagrebačku prepozituru, a za bačkoga lektora Tomu odredi, da mu se dade prvi upražnjeni arcidjkonat u ovoj biskupiji, te napokon Ivana Pavlova, bivšega arcidjakona varaždinskoga podignu na cautorat crkve zagrebačke¹.

Druga važnija sgoda po Zagreb bio je posjet kraljev. Sredinom mjeseca listopada (1322.) bavio se ovdje Karlo Roberto, vraćajući se sa vojne, koju je imao sa Mladenom, velikim banom bosanskim i hrvatskim, koj je kod Bliske izgubio bitku, i kralj ga zaslužnjena kod Klisa poveo preko Zagreba u Ugarsku².

O kraljevom boravku u Zagrebu dvie su nam poznate viesti, a obje potiču od 14. listopada r. g. Prva je, kojom je, na pritužbu zagrebačkih Cistercitah, da im se naime redovito neplaća godišnji najam od kraljevskoga grada Susjeda, koj je sagradjen kao tridesetnička postaja na njihovom zemljištu, naložio Susjednim kastelanom tadanjim i budućim, da uplaćuju redovito svake godine u osmini Miholja rečenomu samostanu u ime censusa pet marakah³. — Druga pako viest pripovieda, da je občini gradsko-zagrebačkoj potvrdio drugotnu bullu svoga predšastnika Bele IV. od g. 1266., kojom se ovoj občini podjeljuju razne slobostine⁴.

Niti kako je dugo kralj boravio u Zagrebu, niti što je drugoga, osim što napomenusmo, uradio, nije nam poznato. Ako bismo nagadjati smjeli, to bi morali reći, da je kraljev boravak bio u Zagrebu vrlo kratak, jer ga je i nastajuća zima silila, da se što prije povrati kući, a neprijazni odnošaji, koji su nastali medju kaptolskom i gradsko-zagrebačkom jurisdikcijom, pospješili su što skoriji odlazak. Neznamo ni toga, koliko je kralj uplivao u to, da se obje jurisdikcije izmire; ali po svoj prilici da je prigodom homagijalnih poklonah i jednoj i drugoj to na dušu stavljao.

¹ Theiner. l. c. p. 483.

² Mich. Madii, histor. c. XVIII, XIX.

³ Izvor u ark. kaptola zagreb. neregistr. spisi.

⁴ Izvor u arkivu grada Zagreba.

Prigodom boravka kraljeva u Zagrebu, ako je baš i imenovan bio novi bisku zagrebački Jakov de Corvo, njega ipak ovdje bilo nije, dà, čuvši on u kako neuredjenom stanju nalazi se ova biskupija, a navlaš biskupski dohodci, to kao tudjin nije imao ni volje da i zaajedne ovu stolicu i da uloži naporan trud, kojim bi se svemu tomu spasonosno doskočiti moglo, on bo, ma silio ga na to i sam papa¹, prepustio je, da u njegovo ime upravlja ovom biskupijom kao generalni vikar Petar de Intristellis².

Kraj svega toga, što novoimenovani biskup, kao tudjinac, nije voljan bio zasjesti ovu stolicu i što se kaptol zagrebački popunjavao članovi nehrvatskoga naroda, opaža se ipak, da je u ovom častnom saboru bilo ljudih, koji su ozbiljno težili za tim, da se neuredjeni odnošaji u zemlji svedu na pravu kolotečinu.

Kaptol zagrebački bio je već u prvom svojem osnutku vjerodostojno mjesto ili „locus credibilis“, ili da ga označimo po današnjici, on bijaše za posavaku Hrvatsku i grunтовница i javni bilježnik. Sve izprave, koje je kao takov izdavao javno, podkrepljivao je za veće vjerovanje i svojom pečati, pečat bo u ono doba vriedio je mjesto podpisa. Ali imamo dokazah, da se je našlo vrlo rano i to u XIII. već vieku pojedinih krivotvornikah pisamah kraljevskih³, da, bilo je i kapitulah, koji su probitka radi zlorabili tečajem vremena ovo svoje uzvišeno zvanje⁴; dapače za zagrebačkoga kanonika lektora Gogana tvrdi se, da je zlorabio kaptolsku pečat⁵; pa toga radi, da si u ovo nepouzđano doba sačuva ovaj kaptol ugled vjerodostojnosti, dao je urezati u to ime novu pečat, koju je kao jedinu vjerodostojnom proglasio na 7. srpnja g. 1323. i odredio, da se čuva u posebnoj škatulji pod pečati sedmorice starijih i razboritijih kanonikah, koji da budu vaviek kod pečatanja javnih izpravah prisutni, i da opet taj pečat poslije porabe sahrane u škatulju, koju će opet vlastitim svojim pečati zapečatiti⁶.

Osim toga nastojao je kaptol i o tom, da nekoja prieporna pitanja, koja su mu mnogo poteškoćah zadavala, ukloni, t. j. da se sa protivnici pomiri. Glavni priepor u to doba, kako čusmo, bio je sa obćinom gradsko-zagrebačkom o pravu pobiranja mitnice i

¹ Theiner. Mon. Hung. I. p. 494.

² Ibid.

³ Mon. epis. zagr. I. p. 122—123.

⁴ Fejer. Cod. dipl. IX. 3. p. 443.

⁵ Krčelić. Histor. eccl. zagrab. p. 96.

⁶ Mon. episc. zagr. vol. II. p. 14.

pijacovine; pak se i taj priepor revnim nastojanjem pojedinih članovah, a bez dvojbe i našega Ivana, u brzo i odklonio. Na 18. listopada g. 1324. sklopilo je gradsko-zagrebačko zastupstvo, i to sudac Pechman, te prisjednici Nikola, Franko, Peterlin, File, Gjurio i Nikola sa kaptolom sliedeću nagodu, u kojoj izpoviedaju: da promišljavajuć kako su nekoč njihovi predji, živući u slozi sa kaptolom, napredovali sa dobra na bolje, to da i oni, želeć ugledati se u njihov primjer, utanačuju sa kaptolom slogu i prijateljstvo pod ovimi uvjeti: Gradska občina obriče kaptolu, da neće nikada više stvarati ikakov novi namet, koj bi bio na uštrb kaptolskomu prihodu, a kaptol da dosadanji prihod gradskoga trga i nadalje bere, a občina neće ga priečiti niti ikoga, koj bi se ustručavao platiti ga, uzimati u zaštitu, već predati će ga kaptolskomu sudu, da mu on sudi. Jedino što si pridržaje ova gradska občina jest njom jurve ustanovljeni prihod od solmiere i filjarščine. Gradska občina dozvoljuje kaptolu i njegovim ljudem, da svoju zalihu, t. j. vino, žito i druge stvari, kojimi se trguje, mogu smjestiti i prodavati bilo u gradskoj občini, bilo u njezinom podgradju, a občina da od njihove zalihe neće tražiti nikakove pristojbe, razvje, što će plaćati u ime najma pojedinim posjednikom kućah, u kojih će ovu svoju zalihu smjestiti i prodavati. Občina pristaje i na to, da kaptol ili njegovi podanici mogu u njezinoj sredini otvoriti dućane i krême. Napokon zajamčuje občina, da neće kaptolske podanike na svom zemljištu, a niti tada ne, ako budu dugovali ili obćini ili kojemu obćinaru, niti svojevoljno hvatati niti na svoj sud goniti, niti bez privolje kaptolske zatvarati, već osudu prepustiti kaptolu; dà ona će kaptol u svemu podpomagati proti svakomu, koj bi drznuo vriedjati ga. Radi većega vjerovanja priseglo je gradsko poglavarstvo na tu nagodu u župnoj crkvi sv. Marka na oltaru sv. križa, na svetak sv. Luke evangjeliste¹.

Osim ovoga priepora postojao je jošte jedan, koj je takodjer zadavao kaptolu dosta jada, a to je bila parba o desetini sa redom Hospitalacah. Ukinućem templarskoga reda (1312) dostao se je ovaj red, koj je takodjer u ovoj biskupiji dosta razgranjen bio, njihovih posjedah, a naročito spominje se, da je posjedovao devet samostanah, od kojih je morao plaćati kaptolu vinsku desetinu. Buduć da po crkvenom pravu mogle su crkvene korporacije ono, što bi morale davati u naravi, odplatiti novcem, to se davno jur nagodio s njimi

¹ Mon episc. zagrab. vol. II. p. 135.

kaptol, da mu mjesto desetine plaćaju svake godine na 26. rujna devet fertonah, računajući fertu na šesdeset banskih dinarah, a taj da novac mora podmiriti njihov preceptor u samostanu sv. Martina na Božjakovini, pod taj uvjet, da ako li za vremena neplati u novcu, da je kaptol vlastan tražiti takovu neuplaćenu desetinu u naravi. Sve do g. 1318. plaćali su Hospitalci redovito desetinu; ali tada su ju i oni zaniijekali poput drugih otpornikah i neplatili je sve do g. 1324. Kaptol napokon na temelju sklopljenoga s njimi ugovora zahtievao je pomenutu desetinu u naravi, pa je toga radi nastao velik priepor medju njimi i kaptolom.

Da se ova razmirica izravna, zaputio se u Hrvatsku ugarski hospitalski prior Filip de Granana, kojemu je napokon pošlo za rukom, da je na 29. svibnja g. 1324. pristao kaptol na to, da mu se dužna šestgodišnja desetina izplati u novcu, a buduća desetina da mu se redovito plaća po prvanjem ugovoru; a propuste li plaćanje desetine opet, kaptol će biti vlastan zahtjevati ju u naravi¹.

Ove, ako su i dvie samo viesti, ipak dokazuju, da je u tadanjem kaptolu bilo ljudih, koji, uvidiv kako su ovakove razmirice štetne i po narodni i po njihov kulturni i materijalni razvitak, to su, ako i popustiv što od vlasti a prava, nastojali se izmiriti sa protivnikom.

¹ „Cum igitur a solutione huiusmodi census vel pensionis a dictis fratribus vel eorum nomine facienda, fere per sex annos preteritos cessatum omnino extitisset, novoque vigore pactorum initorum repetere ab eisdem fratribus omnes decimas illius temporis in specie et de cetero nos (i. e. capitulum) ad perceptionem decimarum omnium, de quibus predicatur, procurari cepissemus; tandem vir religiosus . . . frater Philippus de Granana, sancte domus Hospitalis s. Johannis Jerosolimitani prioratum alme urbis et Hungarie prior humilis, ad nostram accedens presentiam supplicavit: ut rigore huiusmodi temperato, habita solutione tocuis census pro preterito tempore per negligentiam suorum fratrum, omissis eisdem pactis olim factis . . . contenti esse dignaremur. Nos igitur . . . ob persone eiusdem reverenciam et sui ordinis, ad quem specialiter afficimur, recepto censu totali pro tempore in solutione omissa, pacta olim inita revocare volumus et valida reputari. Ad maiorem certitudinem ea iterum exprimentes, ut videlicet nobis annuatim sexto kal. octobris novem fertones per LX. denarios fertonem quodlibet computando in bonis denariis banalibus, pro duodecim parvulis banali denario computato, per preceptorem de s. Martino solvere teneantur fratres domorum superius expressarum. Quod si observando premissa in aliquo negligentibus extiterint, eo ipso rupta pacta intelligentur et nos ex tunc libere percipiendi decimas in specie antedictas habebimus facultatem“. — Lib. privil. episc. zagrab. fol. 22. U ark. nadbiskupskom.

Ovaj primjer djelovao bi bez dvojbe iz Zagreba po cijeloj domovini, da nije opet druga vlast podjarila novi odpor.

Augustinov nasljednik, biskup zagrebački Jakov de Corvo, ustručavao se na svaki način zasjesti stolac ove biskupije, te je papa Ivan XXII. napokon prisiljen bio riješiti ga ove obveze, imenovav na 13. ožujka 1326. biskupom zagrebačkim Ladislava de Kobal, bivšega za tada titeljskoga prepozita¹.

Novi ovaj biskup nije uživao u ovoj biskupiji nikakovih simpatijah², da, onim strogim nalogom, koj je u njegovo ime odaslao kralj u Hrvatsku, da se naime urede poremećeni teritorijalni odnošaji biskupskih posjedah, i učera, makar i vojnom silom zaostala desetina, probudio se je nov odpor, koj se, kad je i biskup udario odpornike crkvenim prokletstvom, izvrkao u očitu pobunu³.

Da indi uzmogne u ovo burno doba upravljati kormilom biskupije, to je trebao uza se ne samo mudra savjetnika, već i čovjeka podpuno vješta pravu. U kaptolu zagrebačkom bio je jedini naš Ivan, koj je toj zadaći dorasao, a i bez dvojbe mnogo doprinesao svojim savjetom, da se kaptol sa svojim protivnici izmirio; pa toga radi imenova ga Ladislav de Kobol arcidjonom goričkim i ujedno svojim kancelarom.

Kao takov dolazi u javnosti Ivan prvi put označen u izpravi pisanoj u Zagrebu na 11. srpnja g. 1329. Ovo pismo, akoprem se u XIV. vieku, pojedine zadruge jur dieliti počele, sjeća nas ipak da je u tom vieku živa jošte bila ona temeljna misao „o svojoj krvi“; pripovieda bo, da su podanici biskupski u Vugrovcu i to sinovi neke Jelene, udove Petra Niemca, bivšega nekoč predijaliste u Vugrovcu, i to: Pavao, koga je rodila sa rečenim Petrom, te Nikola, koga je imala sa prvim svojim mužem Morčem, sklopili g. 1327. pred kaptolom zagrebačkim jednu zadrugu, izjaviv, da pošto su njihovi baštinski posjedi tako porazdieljeni, da nemože jedan brat nasliediti posjed drugoga, a pošto ih veže i krv i bratska ljubav, to stupaju u jednu zadrugu tako, da svi njihovi toli nasljedni koli kupljeni posjedi od sada sačinjavaju jednu nerazrješivu zajednicu i da ju jednakim pravom uživaju djeca i unuci jednoga i drugoga brata⁴.

¹ Theiner l. c. p. 504.

² O tom biskupu pisah u Radu knj. XLIX.

³ Banu ovu opisah obširno u Radu knj. XLIX.

⁴ „Quod cum possessiones et bona paterna eorumdem, scilicet Petri, filii Petri (Theotonic) et Nicolai, filii Morch sint distincta ita, quod

Buduć da je Vugrovac spadao u biskupske posjede, to da ta zadruga postane pravovaljanom, potvrdio ju i biskup Ladislav de Kobol na 11. srpnja g. 1329., a tu izpravu pisao je, kao njegov kancelar, Ivan, arcidjakon gorički.

Arcidjkonat gorički ili pokvareno „de Gverche“ prozvan, bio je u biskupiji zagrebačkoj jedan od najstarijih i najrazgranjenijih; a ime mu poteklo od gorah, kojimi je posut, ili kako sam arcidjkon veli: „Goriche vocantur in wlgari sclavico, montes“; a navelaš spominje, da mu taj naziv pripada radi one velike gore, koja je preko Kupe, i na kojoj postoji župna crkva svetoga Martina¹.

U XII. i XIII. jošte vieku spominje se kotar gorički kao posebna županija, tako g. 1209. u listini, kojom kralj Andrija II., uzimajuć u svoju zaštitu hrvatske Templare i nabrajajuć im posjede, veli, da je „comes Burili de Gorice“, za kraljevanja Stjepana III. (1161.—1173.), kada je Vitimir, župan gorski, poklonio ovomu redu posjed Hako, prisustvovao razvodu kao kraljev pristav².

I u listini Bele IV. od 24. prosinca g. 1224., kojom podjeljuje Klokočanom nove slobode, spominje se medju svjedoci: „Boncelaus, comes goricensis“³.

I s crkvenoga gledišta bijaše u ovoj biskupiji arcidjkonat gorički vrlo poštivan, prestari bo crkveni obred, koj je postojao u njem, po svoj prilici jošte od propale sisačke biskupije, usvojila je stolna crkva zagrebačka, u kojoj potrajao je on malom promjenom sve do izmaka XVIII. vieka, a zvao se naročito „goričkim obredom“⁴, te je osim njega, strogo bilo zabranjeno rabiti rubrike i običaje drugih crkavah i biskupijah kao inostrane i neobične.

alter in alterius possessionibus vel bonis non posset succedere tamquam heres, fraterno tamen amore et affectu ducti voluerunt et pari consensu ordinarunt, quod possessiones eorum tam hereditarie, quam empticie aut quovis titulo acquisite eis ambobus et eorum heredibus ex nunc fuissent communes tamquam fratrum ex uno patre procreatorum“. Liber privil. episc. zagrab. fol. 60 u nadbtakup. arkivu.

¹ „Est autem mons quidam magnus in archidiaconatu goricensi, ultra fluvium Culpe, super quo est ecclesia beatissimi confessoris Martini, de quo monte et aliis ibidem vicinis denominatur decimacio de Guerche“. Mon. episc. zagrab. II. p. 48. — Ova crkva, koju spominje arcidjkon, jest danas sv. Martin, na brdu Martinščaku, blizu Velemerića.

² Mon. episc. zagrab. I. p. 21.

³ Krčelić. Histor. pisc. zagrab. p. 326.

⁴ Stari zagrebački misali i brevijari taj obred izrično spominju riečmi: „Liber iste Missalis secundum ritum et communem observantiam almae ecclesiae zagrabiensis *Goricensis vulgariter nuncupatus*“; — a u bre-

A on je takodjer radi svoje razgranjenosti zauzimao vrlo odlično mjesto, dielio se bo na tri kotara i to: u gorički, u kojem bijaše 31 župa; u podgorski ili medjuriečki sa 21 župom; napokon u metlički i žumberački sa 7 župah, protezao se pako od Jastrebarskoga na zapad preko Okića i Žumberka u Kranjsku, od koje mu je pripadala pokrajina metlička; sterao se za tim preko Kupe na Bosiljevo u bivšu slunjsku regimentu k Cetinu, gdje je graničio sa biskupijom krbavskom, napokon zategnuo u tako zvanu tursku Hrvatsku, te je zauzimao oveći diel današnje Bosne.

U kaptolskom senioratu zauzimao je arcidjakon gorički osmo mjesto, a medju arcidjakoni četvrto; u choru sjedio je na lievoj strani četvrti i to medju arcidjakonom dubičkim i vaškanskim, u sbornih sjednicah pako glasovao je za arcidjakonom komarničkim. Prema uredbi biskupa Kazotija glede razredbe bogoslužja u stolnoj crkvi, ubrajao se arcidjakon gorički medju tako zvane „archidiaconos minores“, te mu kao takovu bila dužnost, da bude djakonom, kada biskup misi¹.

Kako se od svakoga arcidjakona zahtievalo, da je savršen u svećeničkom činu, tako mu i dužnost bila da bdije, je li podčinjeno mu svećenstvo živi pristojno svomu zvanju i crkvenim propisom, da nebude možda kojoj opačini podvrženo; čita li mise? drži li bdenja mrtvačka? kakovo je u izpovjedaonici? jesu li mu poznati crkveni zakoni ženitbeni? je li pokorno svojim poglavarom? riečju, sve izpitati o podčinjenom si svećenstvu i doglasiti biskupu. — I parnice, ako su bile crkvene naravi, koje bi nastale u arcidjakonatu, razpravljao je sam arcidjakon, a od njegove osude jedino se moglo prizvati samo na biskupa.

Ali za ovu svoju službu pobirao je arcidjakon od župnikah svoga arcidjakonata i bir, prozvan cathedraicum, i to o Martinju

---

vijaru: „Finis rubricae generalis secundum observantiam Chori zagrabiensis, quae vocatur *Goricensis*; te pridodaje: „In hac tamen alma et celeberrima ecclesia zagrabiensi, quae rubricas regulatissimas, modumque singularem approbatissimum, *qui Goricensis nuncupatur*, et habet et secundum eundem gubernatur“. Dapače, kao norma agendorum izrikom spominje se i vrelo „liber Goricensis“, za crkvene obrede i to za brevijar, gdje se veli medju ostalimi: „Quia historia de viduis hic praetermissa est, tum quia in **originali libro Goricensi**, etiam praetermissa est“. . . U arcidjakonatu goričkom župna crkva „s. Kirini de Smerchkovich“, svakako sjeća nas na biskupiju sisacku, gdje je početkom IV. vieka biskupovao sv. Kvirin.

¹ Mon. histor. episcop. zgrab. vol. II. p. 65.

50 dinarah, a o uzkršu davao mu svaki župnik janje, koje je najmanje vrijedilo 12 dinarah; jedino siromašni župnici bijahu oprošteni od toga davanja. I četvrtina svkolike crkvene desetine, ako ju je u dotičnom arcidjakonatu pobirao kaptol, išla je nadljeznoga arcidjakona¹.

Povrh toga u goričkom arcidjakonatu bijaše od vajakada uvedeno, da se ni jedan pokojnik, koj se prije smrti nebi izpovjedio i pričestio, ili bi umro kao poznati tat, il razbojnik, il javni griješnik, da se nije smio, pokopati na groblju „sed in campo jaceat bestia cum bestiis“; ali ako bi takov zaželio na samrtnom času, da se izpovjedi i pričesti, a svećenik nije mogao stići do nj radi daljine mjesta, to je takovomu dozvoljen bio pokop na groblju, i za nj čitati se mogle i mise; a koj bi odgadjaio za vremena pozvati svećenika, pa u tom i umro, to se samo tada mogao sahraniti u groblju, ako bi se iz njegove ostavštine platilo arcidjakuonu 40 dobrih banskih dinarah. Ova se odredba nije dakako protezala na one kriepostne župljane, koji bi na naglom umrli. Izobćenici pako pod nikakov način nisu smjeli biti pokopani u groblju².

Kako se je arcidjakon gorički dielio u tri kotara, tako je imao i tri vikara, u svakom kotaru po jednoga, i vikaru su od svakoga župnika dotičnoga kotara pripadala dva dinara, koje je pobirao u isto vrijeme, kada i kathedratik za arcidjakona; jošte u ime uzkrsnoga janjca, koj se davao arcidjakuonu, dobivao je vikar od arcidjakona dva dinara³.

Da je doista arcidjakon gorički, što se dotiče arcidjakonskih dohodakah, bio jedan od najuharnijih, razabire se odatle, što se od njega najveća pristojba papinskoga poreza davati morala, i to, kako je ubilježeno za godinu 1332., platilo se 16 marakah manje tri dinara⁴.

Spomenusmo da naš Ivan, ako ne prije, a to svakako u polovini g. 1329., dolazi upisan ne samo kao arcidjakon gorički, već i kao kancelar biskupa Ladislava de Kobol, a po tom kao njegov prvi i umni savjetnik, pa je toga radi utjecao on i mnogo u odredbe, koje je proglašivao taj biskup.

Duh onoga vremena, kako je razvratno upliviao u socijalne odnošaje, isto tako je ubitačno djelovao i na vjersko čuvstvo, pa i u

¹ Ibid. p. 85—88.

² Ibid. p. 92.

³ Ibid. p. 92.

⁴ Theiner, l. c. p. 574.

samom kaptolu uhvatio je jaki korien, te se i ovdje više išlo za udobnim životom nego li za svećeničkom savršenosti. Ovu ranu otkrivaju nam dvie odredbe biskupa Ladislava, izdane početkom g. 1329., koje idu za tim, da se uzpostavi stega u ovom sboru i uskori što tačnije izvršivanje bogoslužnih činah.

Znati valja, da je već biskup Augustin Kazoti odredio, da od prirasta onih trsjah, koja kanonici zajednički obradjuju, imadu i zajednički podrum, t. j. da iz njega dobivaju potrebitu vinsku zalihu. Prema tomu morao je kaptol početkom svake godine odrediti za potrošak onoliko vina, koliko može dovoljno biti za cielu godinu, da svakomu njegovomu članu zapadne na dan jedna miera „una mensura“ ili prema današnjici 2—3 litra. Ovaj zajednički podrum ili zalihu vinsku nadgledavao je i dielio svaki dan kaptolski pivničar, koga je naročito za to birao sam kaptol i to svake godine, i kojemu pod prietnjom prokletstva bijaše zabranjeno podati pojedincu kanoniku više od propisane mjere; pa su ga zato i nadzirala tri kanonika, kojim bijaše dužnost svakoga mjeseca jedanput bar pregledati zajedničku pivnicu, pa pronadjoše li, da je pivničar izdao vina preko računa, to je takov manjak podmiriti morao iz svoga. Pravo na zajedničko vino imali su samo oni kanonici, koji su u veće svetkovine (festa duplicia) osobno prisustvovali jutarnjoj, misi i večernjoj, a u manje (festa semiduplicia, simplicia) poslali mjesto sebe u kor svećenika zamjenika; zatim svi oni, koji bolešću prepričeni nisu mogli dolaziti u kor; oni pako, koji su u crkvenom il kaptolskom poslu zakonito odsutni bili, mogahu naknadno zahtievati pripadajuće si mjerice vina za dane svoga odsuća; dočim oni, koji su radi nemara izostali iz crkve, nisu dobili nikakova diela za propuštene dane.

Ovu Kazotijevu odredbu pooštrio je biskup Ladislav de Kobol tim, što je na 1. siečnja g. 1329. izdao novi nalog, kojim se strogo naláže kanonikom, da tačno ovršuju službu božju u stolnoj crkvi, kako će im propisati kanonik cantor ili njegov succentor, t. j. onim redom, kako budu i za koj bogoslužni čin upisani na ploči izvješenoj u sakristiji; propusti li pako koj kapitulac svoju službu, to za svaki nemar platiti će ili kabal vina u naravi, ili toliko u novcu; bude li prkosio, to ga cantor mora dojaviti generalnomu vikaru, koj će ga na to jur prisiliti; a ove globe da se porazdiele medju one siromašne svećenike, koji u crkvi nadoknadjuju takov propust¹.

¹ Mon. histor. episcop. zagrab. vol. II. p. 68.

Drugom pako odredbom, izdanom na 16. siečnja g. 1329., ustanovljuje isti biskup, da kaptol zagrebački sastojati mora od trideset i dva člana, kako je to od starine i bilo, zatim, da samo lektor, osim njegova predija, u svih zajedničkih kanoničkih diobah ima jedini dvostruki diel; dočim cantoru, custosu i kaptolskomu dekanu pripada u zajedničkoj diobi jednostavan samo diel, kako i svakomu drugomu kanoniku¹.

Da je arcidjakon Ivan kao biskupov kancelar uplivao u ove dvie odredbe, koje su išle za tim, da se nehajstvo u službi božjoj odkloni i uvede stega u kaptolu, neima sumnje; jer kako ćemo tečajem ove razprave doznati, on je mnogo nastojao i to kao generalni biskupijski vikar o tom, da kaptol zagrebački uzornim životom prednjači cijeloj diecezi.

Ali u to doba bio je već arcidjakon Ivan i poznat i cienjen i od same rimske stolice. Kad je ono u sredini siečnja god. 1331. papa Ivan XXII. udjelio bivšemu prepozitu „s. Laurentii de Hay“ u koločkoj biskupiji Jakovu de Placentia novu prepozituru sv. Martina u Požunu, a tim upražnjenu Hajsku prepozituru namienio Hrvat u Grgi, sinu Gjure Koprivničanina, kanoniku zagrebačkomu a arcidjaku bekšinskomu, to kraj drugih ličnosti, koje imaju rečenoga Grgu uvesti u uživanje novo stečene prepoziture, spominje i našega arcidjakona Ivana², a to nam je opet dokazom, u koliko bijaše arcidjakon Ivan uvažen i u domovini svojoj i izvan nje.

Arcidjakon Ivan, kao vješt pravnik, slovio je doista u to doba u Hrvatskoj, i ne samo da je uživao povjerenje svoga biskupa i sora kanoničkoga, kojemu bijaše članom, već i svjetovnjaci tražili su u pravnih poslovih u njega i savjeta i pomoći.

Početkom nekako g. 1288. poklonio je ban Stjepan zapuštenu svoju palaču u občini gradsko-zagrebačkoj knezu i građaninu zagrebačkomu Gilionu, da nagradi vjerne njegove usluge, koje mu u razno doba učinio; te ga po nalogu kralja Ladislava Kumanca uvela ova občina u zakonito uživanje ove palače.

Isti Gilion, koj je kasnije bio i sudcem u pomenutoj občini, dobio je od Pavla, sina rečenoga bana Stjepana, i drugu palaču, i to opet za velike tjelesne i novčane žrtve, koje je doprinesao za rečenoga Pavla i brata mu, tada već bana Stjepana, ili kako se

¹ Ibid. pag. 79.

² Theiner, l. c. I. p. 533.

to u listini spominje „pro quadam captivitate pro eisdem perpressa et recompensatione rerum suarum sibi et Stephano bano, fratri suo, in necessitate eorum per ipsum Gilionem datarum et expositarum“. Ovu drugu palaču posjedovao je nekoč, i to opet darom Stjepana bana, oca pomenutoga Pavla, zagrebački župan Hoduš, od kojega su ju odkupili opet Pavao i Stjepan ban pomenuti, davši mu u zamjenu četiri posjeda; a obje ove palače stajahu u gradskoj zagrebačkoj občini i to među kućom Stjepana, sina Ivanova, uz gradski zid do sgrade fratarah Dominikanah.

Po Gilionovoj smrti prodala je njegova udova Neda suglasno sa svojim sinovi Nikolom i Franjom, obje ove palače za 60 marakah gradjanom zagrebačkim Endreolu i Nikoli sinovom sir-Gerina. Endreol živio je jošte g. 1328., jer se tada spominje, da je kao predijalista uživao, uz godišnji census sedam i pol dinarah, kaptolski posjed gornju i dolnju Luku kod Zagreba¹.

Endreol umro je nekako oko g. 1331., a iza smrti ostao mu punoljetan sin gradjanin zagrebački Mihaljo, sa malodobnom braćom. Za ove malodobnike ili je sam Endreol na samrtnom času postavio skrbnike, ili ih suglasno sa sinom mu Mihaljem imenovala gradska občina, i to: našega arcidjaka Ivana, te gradjanina i zlatara Konstantina.

Protiva Endreolovim nasljednikom ustao je tadanji ban Mikić Prodanić, zahtievajuć od njih onu palaču, koju je nekoč Stjepan stariji, ban, poklonio Gilionu; jer ta palača da nije bila banovo vlasništvo, nego bansko; a ovaj svoj zahtjev dojavio je i kruni, označiv ujedno i Endreolovom sinu Mihalju sudbeno ročište, t. j. osminu pepelnice ili 18. ožujak g. 1332., na kojem će se i to u Višegradu pred kraljevskim sudom razpravljati ovaj priepor.

Ivan arcidjakon gorički, kao savjestni skrbnik malodobnikah, uložio je sav trud, da im se baština spasi. Prema tomu bila mu najpreča zadaća, da posakupi u jedno sve i najstarije izprave, koje se odnose na tu palaču. A to mu pošlo i za rukom. Na 9. već ožujka (1332.) nalazimo ga sa suskrbnikom zlatarom Konstantinom pred kaptolom zagrebačkim, kojemu podastrievši sve izprave o priepornoj palači, zamolio ga kao „locus credibilis“, da ih u jednu izpravu prepíše i svojom pečati ovjerovi.

Ovaj ovjerovljen prepis ponesao je sobom Mihaljo, Endreolov sin, pred kralja u Višegrad, a uza to upućen jošte po samom ar-

¹ Mon. histor. episc. zagrab. vol. II. p. 119.

cidjaku, kako tu zakonitu djedovinu pred krunom braniti ima, uspio je, te na sudu, priznav kralj pravo vlasništva rečene palače sinovom i unukom Endreolovim, dopitao ju istim „ipsi bano et eius successoribus racione dicti palatii perpetue taciturnitatis silencium imponentes“¹.

U plemenu Tolinegah, s kojim je bio arcidjakon Ivan po svojoj materi u rodu, sbile se tečajem vremena velike promjene, i to smrću dvojice njegovih članah imenito najprije Kozme, koj je ostavio nakon sebe dva malodobna sina Blaža i Antuna; a zatim Petra, koj je umro neostaviv nasljednika, dočim je preostao jedini jošte i to prepozit bački Ivan, na koga je spalo skrbičtvo pomenutih malodobnikah. Al i taj prepozit, buduć da bijaše visoko već u godinah i izvan kraljevine, nije mogao preuzeti taj teret na sebe, pa ga povjerio svomu rodjaku arcidjaku Ivanu. Došav indi g. 1333. u Zagreb, izjavio se na 21. ožujka pred kaptolom zagrebačkim ovako, da pošto mu je umro i brat Petar, to da je od njegova plemena malo ih preostalo, koji bi mogli valjano upravljati baštinu i njegovu i njegovih sinovacah, a naročito posjed Toplicu kod sv. Gjurgja: toga radi, da se predusretne djedovinskomu razsulu, to on i svoj baštinski diel i baštinu svojih sinovacah proglašuje jednom zajednicom, a njezinu upravu izručuje arcidjaku Ivanu, koj je jedini sposoban i upravljati njom i braniti njezina prava².

¹ Izprave o Gilionovoj palači i o parbi Endreolovih nasljednikah čuvaju se u sbirci jugoslav. akademije.

² „Quod honorabilis vir, dominus Johannes bachiensis ecclesie prepositus pro se et pro suis ex fratre suo nepotibus procreatis et aliis coram nobis (i e. capitulo zagrabiensi) personaliter constitutus asseruit, quod, cum Petro, fratre suo, de hac luce subtracto, pauci iam remanissent de sua generatione, qui gubernare valerent sua et suorum nepotum predictorum iura, specialiter in possessione Thoplicza apud s. Georgium; idcirco volens sibi et eisdem suis nepotibus futuro tempore utiliter providere, omnes possessiones et iura quecumque alia ac bona tam in Thoplicza, quam alias, ipsum et prefatos suos nepotes contingentes, suo et eorumdem suorum nepotum nomine communicavit ad plenum et ex nunc communes esse voluit, prehabita deliberatione sufficienti cum honorabili viro domino Johanne, archidiacono de Guerche, suo consanguineo et proximo, per cuius industriam sperabat firmiter posse se et sepedictos nepotes suos proficere tam in conservandis illis possessionibus quam eciam aliis quibuscumque; salvis semper porcionibus et iuribus, quas ipse Johannes archidiaconus et sui nepotes

Polovinom mjeseca lipnja (1333.) putujući u Napulj, bavio se Karlo Roberto u Zagrebu, kakovih sedam ili više danah; listine bar ovdje izdane datiraju se od 11. do 17. lipnja. Kako se ovdje jedna i druga jurisdikcija uprla, da izkaže kralju što veću počast, tako se opet i on jednoj i drugoj blagodaran izkazao. Što se dotiče biskupa i kaptola zagrebačkoga, to im je na njihovu prošnju potvrdio onaj razvod svihkolikih njihovih posjedah, koj su mjececa svibnja i lipnja g. 1328. učinili i to podčubar stolnobiogradsčkoga kaptola Blaž i kraljev povjerenik Ivahen, sin Tomin, a unuk Berivojev; al i tu potvrdu izdao je istom tada, pošto bi ju ban Mikić prije doslovce razpitao i na nju pristao. Veli se bo naročito u njoj: „magnifico tamen viro Mykch bano tocius Sclauonie... premissa omnia articulatum diligenter examinante, annuente et ad ea consensum prebente et assensum“¹.

Druge dvie izprave, izdane takodjer u Zagrebu, tiču se občine gradske zagrebačke, kojoj se izkazao kralj blagonaklonijim, i to s razloga, što je ista občina prigodom prošlih kraljevih vojnicah, ukonačivanjem vojske mnogo stradala, „specialiter advertentes dampna“, veli on, „que ipsis per gentem nostram, scilicet per continuos exercitus super eosdem descendentes sunt illata“, pa joj toga radi, a i u ime utvrda gradskih, „ut predictam civitatem nostram firmare valeant et in bono statu conservare“, dozvolio, da od vina, žita i soli, koje će ne samo inostranci, već tko mu drago u ovoj občini prodavati, mogu i smiju zahtievati tržnu pristojbu, kako ju občina sa prodavaoci uglavi; da ovoj kraljevoj odredbi, nitko prkositi nesmije².

Drugom pako poveljom potvrdio im onu povlasticu, koju je ovoj občini podao njegov predšastnik Bela IV., a glasi, da su gradjani zagrebački oprošteni od plaćanja svih mitničkih pristojbah toli u Hrvatskoj koli u Ugarskoj³.

Jedva što je kralj ostavio Zagreb, već se gradsko-zagrebačka občina počela služiti njegovom odredbom, t. j. počela pobirati tržnu

---

iuxta assertionem eciam dicti prepositi in predicta possessione Thoplicza iure hereditario et alio quocumque noscuntur habere“. — Act. conv. Lepoglav. fasc. I. nr. 1. do nedavno u hrvatskom zemaljskom arkivu, a sada u Budim-peštanskom

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. cap. IV.

² Izvor u gradskom arkivu.

³ Izvor u gradskom arkivu.

pristojbu od vina, živeža i soli, koju je, jer ju postavio sam kralj, prozvala „postavom“.

Ali da se povratimo k arcidjaku Ivanu. Odkako je bio uvršten u ovo velečastno tielo, kaptol naime zagrebački, i od kako je postao biskupovim kancelarom, uložio je, kraj drugih posalah, svu svoju pravničku vještinu u to, da se uredi zemljištni odnošaji, da se prema tomu stvore i shodni zakoni o dužnosti vlastelja i kmeta, ob upravi posjedah, o stegi svećeničkoj itd. Već na 1. siečnja g. 1334. stvori kaptol, bez dvojbe ponukom Ivanovom, zakon ob uređivanju kaptolskih trsjah, koja su pojedinci držali u feud, odrediv, da tko tečajem pet godina neobradjuje vinograde, da ih odmah izgubi i da se dadu onomu, koj ih je voljan valjano obradživati¹.

Do god. 1334, nije kaptol zagrebački imao podpuno izradjena sbornika zakonah, po kojem bi se upravljao, do tada mu služio u svjetovnih stvarih „corpus iuris canonici“ i pojedine ustanove, koje je ili sam prema potrebi stvarao ili mu ih biskupi ili svjetovna vlast naložila; u službi pako crkvenoj zakonom mu bio tako zvani „capitularium ili collectuarium“. Svu ovu gradju, kojekuda raztrkanu, valjalo je sabrati i dovesti u red stvarni i urediti ju prema postojećemu od vjekovah usus: taj posao nije nitko drugi izvesti mogao nego čovjek, koj je i sam članom kaptola bio, a ujedno vješt crkvenomu i svjetovnomu pravu, a to bijaše doista arcidjakon Ivan, koj je, kako jur čusmo, u mnogih parnicah zastupao i kaptol i svjetovnjake. S ovim sbornikom bio je arcidjakon Ivan gotov jur g. 1334, te ga i kaptol prigodom obnove svoga činovništva t. j. „in vigilia beati Laurentii“, proglasio javno svojim zakonikom². Dakako da se u tom sborniku nespominje izrično, tko ga je uredio, a to za to ne, što taj zakonik proglašuje kaptolski sbor u svoje ime, a u takovom slučaju obično se zašuti ime sabiratelja i sastavitelja.

Ove se godine spominje jošte dva puta arcidjakonov rad u poslu što kaptolskom što biskupskom. Spomenusmo netom, da je gradsko zagrebačka občina dozvoljom kraljevom počela pobirati tržnu pristojbu pod imenom „postave“, da što više, ona se počela uvlačiti u kaptolski posjed, koj je ležao na sjevernoj strani iste občine, koj je nekoč darovao kaptolu Bela IV, i na kojem si sagradio čvrstu

¹ Mon. episc. zagrab. vol. II. pars. IV. cap. XIX

² Ibid. p. 1

kulu, prozvanu „Popov turen“. Uvedenjem postave našao se kaptol povriedjen u svojem pravu, te odluči podići parnicu protiv ovoj občini. Glavna poluga, na koju se oslanjao bila je spomenuta jur saborska odluka od g. 1321., kojom ban Ivan sa saborom u parbi glede pobiranja pijacovine i mitnice istu dopitao kaptolu. Ovu saborsku odluku posjedovao je kaptol u jednom samo izvorniku, kojeg „propter casus formidabiles“, t. j. da se ili nezametne ili neizgubi nije mogao iznositi pred razne sudove: toga radi trebalo ju imati u ovjerovljenom priepisu, zato je pomenute godine poslao našega Ivana pred ostrogonski kaptol, da ju prepíše i svojom pečati ovjerovi¹.

Osim ove parnice, koju je spremao uzkrisiti kaptol proti občini gradsko-zagrebačkoj, imao je velike priepore radi ućerivanja zaostale desetine, koj je odpor jaćao neumjestnom strogosti biskupovom. Toli sam biskup, koji i ovaj kaptol imao je odluku bana Mikca, kojom na 25. oktobra g. 1328 odredio, da i kako se desetina davati mora. I ovu odluku boćao se i kaptol i biskup uručivati svojim desetićarom, pa je i za nju potrebit bio ovjerovljen priepis. Za ovu odredbu, kada ju proglasila svjetovna vlast, hotio je i biskup i kaptol, da ju ista u ovjerovljenom prepisu po drugi put i proglasi, toga radi na 21. kolovoza (1334) izhodiše u bana Mikca izaslanici Ivan, arcidjakon gorićki, u biskupsko ime, a Grga, arcidjakon ćazmanski, u ime kaptola, da im je pomenutu odredbu iznovice i prepisati i svojom pečati podkriepiti dao².

Koliko se arcidjakon Ivan doista trudio o boljku ovoga kaptola, a osobito u to vrijeme, kada je u najvećem vrenju bio odpor proti desetini, koje ućerivanje postalo je svakim danom tegotnije, posvjedoćuje nam ona odredba, koju je sam izradio i kaptolu prigodom miene njegovih činovnikah ili „in vigilia festi beati Laurentii“ predložio, a kaptol ju je jednoglasno primio kao „formam constitutionum per venerabiles viros capitulum nostre ecclesie memorate editarum, manu, ut apparebat, discreti viri domini Johannis, archidiaconi de Guerche, conscriptam“, kojom se prihvatilo, da se vinska, žitna, mitnićka i brodarska desetina iznajmi najpovoljnijemu nudiocu.

Ovaj novi štatut (koj je potvrdio i biskup zagrebaćki Ladislav de Kobol g. 1337), odredjuje: da se u iznajmljenju kaptolskih de-

¹ Act. Cap. ant. fasc. 10. nr. 47.

² Liber privileg. episc. zagrab. fol. 16. 19. U nadbiskup. arhivu.

setinah dade prednost onomu od nudilacah, koj će u izdašnjoj svoti bar dvie marke više obećati nego ostali natjecatelji; za neznačajnije svote dosta je, ako i četvrt marke viška obreče. Zatim, da se nikomu neima iznajmiti desetinski prihod buduće godine, ako li nije podmirio zaostatak od prošle godine, a najmovina da se ovako plaća: prva četvrt o božiću, druga o vazmu, a ostalo, kad iztiče najamni rok. Ako li se najamniku u ono vrijeme, dok drži najam, nanese kakova šteta bilo to ljudskom silom bilo prirodnom, to nije dužan platiti podpun najam, već od onoga samo što je pobrao; nije li se obvezao, da će i u tih slučajevih izplatiti podpun najam. Buduć, da je u prvanja vremena bilo mnogo svadje i neugodnostih sa najamnicima, pošto najamna ročišta nebijahu tačno označena, to se ovim određuje: da se desetina vinska, i to kotara zagrebačkoga, goričkoga, bekušinskoga i zagorskoga, te prihod županije sisačke i topličke iznajmljuje od dana pred Jakobovom do Lovrinja ili od 24. srpnja do 10. kolovoza, i to samo u sakristiji stolne crkve ili pred crkvom do večernje i povećernje. Zatim da se pijacovina i mitnica zagrebačka i kašinska daje u najam samo od Lovrinja do Stjepanja ili od 10. do 19. kolovoza, napokon, da se vinska zagrebačka desetina može iznajmiti i do osmine Stjepanja ili do 27. kolovoza, bude li pako dozrelo groždje pred Stjepanjem, to će najamnini biti posljednji rok predvečerje ove svetkovine. Razumieva se pako, da je najamnik dužan najmovinu tačno plaćati, i da pojedine kotare može dobiti u najam samo jedan a najviše dvojica, a tim da se prepereči, da najamnici kaptolskoga prihoda nebi ustupili svoj najam podnajamnikom¹.

Ali je bilo i drugih jošte oekonomskih zapriekah, koje su mnogo priečile materijalni razvitak ovoga sbora, a to bijaše nemar pojedinaćah u obradljivanju svojih predijah i svojih trsjah. Doduše, da su kmetovi, koje je kanonik ili dobio sa svojim predijom ili ih ondje naselio, dužni bili svomu gospodinu obradljivati zemlje i traja i to u proljeće morao je svaki kmet orati dva dana, zasijati zob, oplieviti ju, dva dana žeti ju i spremiti u štagalj, a kada ju na trošak gospodarov izmlatio, morao ju na svoj trošak dopremiti u Zagreb ili onamo, kamo je gospodar zapovjedio; na jesen opet morao je dva dana orati za pšenicu i drugi usjev, a kada je dozrio, pokupiti ga i dopremiti svomu gospodaru. Istim načinom morao je kmet svomu gospodaru obraditi i vinograde t. j. dva

¹ Mon. episc. zagrab. vol. II. pag. 31.

dana rezati, dva dana okapati, dva dana koliti, dva dana prekapati, dva dana čistiti rozgve i privezavati ih, i dva dana kopati ga po treći put; povrh toga morao je jošte svaki kmet postaviti u trsje gospodarevo sto kolacah. Kmetovi bijahu dužni pobrati groždje, izprešati ga što bolje mogu i širu dopremiti u Zagreb ili kamo im je gospodar naložio. Kmetovi bijahu takodjer obvezani dva dana kositi travu, posušiti ju i sieno dovesti, kamo im je zapovjedio gospodar. S druge opet strane bijaše dužan gospodar hraniti kmeta u one dane, kada je zanj radio, a hranio li se sam, bijaše mu dužan platiti na dan pol dinara; za vrijeme berbe obično dobivali su kmetovi od svoga gospodara govedinu, a oni, koji su vozili širu, bijahu podvoreni kruhom i mesom, no za to morali su kmetovi prehraniti gospodareva špana, koj je nadzirao berbu. Od kmetškoga prirasta žitnoga ili vinskoga mogao je zahtievati gospodar ako mu bilo nužno, jedan dio, nu taj dio morao je biti manji od desetine¹.

Dakako da se mnogi kanonici strogo držali obvezah, koje su im kmeti bili dužni, ali zanemarivali su onih, koje su imali oni opet spram kmetovom, da što više obterećivahu ih prekorednimi radnjami i nameti, pa su tako prisiljeni bili kmetovi bježati od svoje zemaljske gospode, i tim su opuščavala predija; toga indi naloži mjeseca rujna g. 1336 biskup Ladislav de Kobol, da kanonici neka uznastoje, da im se predija pomnožaju kmetovi, da ih obradjuju i štede tako, da oni, koji ih iza njih nasliede, budu se veselili a ne tužili na svoje predšastnike; toga radi umrie li koj kanonik, koj je svoje predijalno trsje il zapustio il odtudjio: to da mu se iz ostavštine kupi za nasljednika novo valjano obradjeno trsje, ili ako bi pokojnik imao vlastito trsje, da se ovo preuzme za njegova nasljednika. Svakoga pako kanonika, koj bi na prediju tlačio il globio svoga kmeta, kada se to dozna, dužan je generalni vikar prisiliti, da povrati, što je kmetu nepravedno oteo².

Bez dvojbe, da je i u ovaj nalog uticao arcidjakon Ivan, pa po svoj prilici, kad nije sam osobno prodrieti mogao š njim u kaptolskom vieću, da se je utekao samomu glavaru, da ga on provede.

U koliko se arcidjakon Ivan trudio u novoj parnici, koja je nastala medju kaptolom i obćinom gradsko-zagrebačkom radi „postave“, u toliko je on kao pravnik na sudovih zastupao i stranke,

¹ Mon. episc. zagrab. vol. II. pag. 23.

² Ibid. p. 68.

kad su ga za to zamolile. God. 1336. koncem travnja nalazimo ga u Višegradu, gdje na sudu pred stolnobiogradskim prepozitom i delegiranim sudcem od apostolske stolice, Totimirom, zastupa pečujskoga biskupa Ladislava u parbi, koja se porodila medju njim i pavlinskim redom njegove dioceze poradi vinske i žitne desetine, koju je taj biskup zahtjevao „de eorum terris et vineis tam acquisitis quam quas propriis eorum laboribus et sumptibus excolunt“; dok se nije napokon ta parba odustajom biskupovom i smirila¹.

Sljedeće godine spominje se opet arcidjakon Ivan, gdje zastupa pred kaptolom zagrebačkim domaću plemenitu obitelj Bekinu. U XIV. vjeku obitelj Beke ili Benka, koja se pisala „de Gorbonok“ i koja je imala svoje posjede na Grabrovnici u županiji križevačkoj, bila je na glasu; dapače jedan njezin član bijaše u to doba kraljevim tovarnikom, kojemu je za vrijeme desetinske bune namienila kruna vrlo tešku zadaću uzpostaviti naime crkvu zagrebačku u njezino pravo. I drugi njezin član na ime Toma, sin Bekin, bijaše kastelanom u Stjeničnjaku, gradu tadanjega bana Mikca. Ovomu Tomi i njegovoj braći Andriji i Ivanu poklonio taj ban mjeseca ožujka g. 1337 za vjerne njihove službe posjed na potoku Radčici u županiji križevačkoj, zamoliv ujedno časmanski kaptol, da učini razvod medjah, pa kad nitko tomu daru protuslovio nije, to je na temelju banove darovnice uveo taj kaptol rečene dostaoce u zakoniti posjed.

Na istoj Radčici bili su posjednici druge polovine njezine i to: Ivan, Nikola i Drat sinovi Samsonovi, te Stjepan, Mihalj i Korardo sinovi nekoga Tome. Da Bekini sinovi svoj posjed zaokruže i predusretnu svakomu sukobu, koj bi u buduća vremena nastati mogao izmedju medjašnjikah, to su od rečenih sauživateljah odkupili ovu polovinu izplativ im za nju pred časmanskim kaptolom dvadeset i dvie marke. Cielj ovaj postupak i sve izprave, koje se na nj protezale, povjere obje stranke arcidjaku Ivanu, da im pred kaptolom zagrebačkim kao vjerodostojnim mjestom priskrbi i pravnu vrijednost².

Medjutim tekla je parnica medju kaptolom i občinom gradsko-zagrebačkom o pravu na „postavu“, skopčana s velikim troškom i

¹ Nagy Imre. Cod. dipl. Hung. Andegavens. v. III. p. 306.

² N. R. A. fasc. 1508, nr. 10 i 11 nedavno u našem zemalj suda u budimpeštanskom arkivu.

tegodami. U toj parbi oslanjao se kaptol na staro pravo podijeljeno mu od pokojnih ugarskih kraljevah i na odluku domaćega sabora, dočim se grad upirao na pravo, koje mu podao živući kralj, i to onaj kralj, koj mu zahvalno priznao velike žrtve, koje je podnio češćim ukonačivanjem njegove vojske; koj je ne samo odredio odlukom od mjeseca novembra g. 1335, da mu se gradi u njegovoj sredini kraljevski dvor, za onaj slučaj, kad će se baviti u ovih kraljevinah, dapače pristao i na njihovu želju, da se ulaz u gradsku utvrdu do te palače onako gradi, kako su sami građani protiva odredbi banovoj to zahtievali¹. Isti kralj ih je i drugom odredbom, izdanom istoga dana i godine, oslobodio od davanja vinskih čabarah od pojedinih gradskih trsjah, koju daću nametnuo im ban Mikić u ime uzdržavanja gradske posade². U odluci glede ove parnice bilo je vrhovno sudište u velikoj neprilici, pa je prućim strankam svjetovalo, da se nagode, a taj čin izvedoše na 28. travnja g. 1339., te se občina odrekla pobiranja „postave“, dočim kaptol prepustio joj pobirati „filjaršćinu“; občina prepušta ujedno da kaptol pobira i na dalje tribut u gradskih selih, izuzam od onih gradjanah, koji bi se ondje naselili. Isto tako srušiti će ova občina i onu sgradu, koju je stavila na kaptolskom dielu do „Popovoga turna“, dočim je opet obrekao kaptol, da građani mogu i na dalje uživati traja u

¹ Dotična listina veli ovako: Karolus . . . dilecto sibi . . . Mikch bano tocius Selaunoniae salutem . . . Noveritis, quod quamquam nos in civitate nostra castris montis Grecensis de Zagrabia iuxta murum domum regalem per vos fieri et preparari iussissemus, quam omnino fieri volumus in eadem, tamen magne porte preparationem, quam dicti cives nostri vos velle facere prope ipsam nostram domum, dicunt nobis per eorum nuncios humiliter nuntiantes: nollimus magnam portam sed portellam, per quam unus equus exire vel intrare valeat sine lesione, preparari. Quare precipimus vobis firmiter per presentes, quatenus magnam portam in ipso loco parare nullatenus faciatis, sed parvam portam, prout diximus, inibi fieri facientes; custodientes per omnia et caventes, quod nec per vos nec vestros officiales hospites nostros de eadem in ipsorum iuribus perturbetis eorum libertates infringendo. Arkiv za pov. jugosl. knj. I. str. 201.

² Karolus . . . Mykch bano . . . Noveritis, quod Franciscus iudex et Lambinus quondam iudex civitatis nostre castris montis Grecensis de Zagrabia . . . nobis proposuerunt conquerentes, quod vos super ipsos et de eorum vineis pro usu castris singulas mensuras vini, que cybrion vocantur, exigere voluissetis et adhuc peteretis: quare fidelitati vestre firmiter precipientes mandamus, quatenus ipsos cybriones vini super eos, si ipsi prius non solverunt nec dederunt, recipere seu exigere nullatenus presumpmatis“. . . Izvor u ark. sl. kr. grada Zagreba.

njihovom Bukovcu, ali da moraju od kaptola zamoliti nove izprave ili gorne liste; napokon, da neće niti jedni ni drugi uvadjeti u buduće nikakvih novotarijah, već se medjusobno ljubiti¹.

Medjutim arcidjakon Ivan podigao novu i dugotrajnu parnicu, koju je vodio u obrani kaptolskih i svojih pravah. U početku ove razprave spomenusmo, da je arcidjakonat gorički graničio s jedne strane sa krbavskom g. 1185 utemeljenom biskupijom, a s druge strane ili u kotaru metličko-žumberačkom sa pokrajinom Kranjskom. U jednom i drugom kotaru ovoga arcidjakonata, za ono doba, kada je Karlo Roberto vojevao da skrši moć hrvatskoga plemstva; ili kako se u spomenicima naprosto veli: „tempore manifestarum guerarum in regno Hungarie“, osvojio je i pobirao za sebe krbavski biskup Franjo podpunu desetinu pripadajuću kaptolu i arcidjaku goričkomu od župne crkve sv. Gjüre, te njezinih selah: Hebečke i Mostićah, koja su bila s onkraj Mriežnice; zatim u Cesti, Premišlju i Mostih s ovkraj Mriežnice, te od župljanah župne crkve sv. Marije u Gradcu preko potoka Dobre, i desetinu župnih crkva sv. Križa u Gaju i sv. Martina u Kladaši. Na drugoj opet strani ili u kotaru metličko-žumberačkom posvojiše takodjer desetinu Črnomaljski križari.

Protiva ovoj nepravdi, kojom se vriedjalo ne samo kaptolsko pradávnó právo, već i išlo za tim, da se ova potonja sa Kranjskom pogranična mjesta s vremenom otmu i izpod hrvatske krune, to je u ovom pitanju, koje u koliko je bilo političke naravi, nije se od nosioca državne vlasti za to mnogo hajalo, da se obrani: to u koliko je bilo ono crkvene naravi, kad nije kaptol mogao uspješno djelovati, obratio se na najviši crkveni sud, na samoga papu.

U drugoj nekako polovini g. 1338 odasla u to ime kaptol u Avignon svoja dva člana, i to biskupova glavnoga vikara Jakova i našega arcidjakona Ivana, da se tadanjemu papi Benediktu XII. prituže na ovih povredah i da mu se izruče u zaštitu.

Na pritužbu kaptolskih izaslanikah naloži papa pismom od 4. marta g. 1339, topuskomu opatu Ivanu, da povede iztragu u ime rimske stolice, a pronadje li, da je što odtudjeno od crkve zagrebačke, da istoj povrati; a svakoga, koj bi se protivio povratiti, što je oteo, da izobči².

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pag. 136. 137.

² „Quatenus ea, que de bonis ipsius ecclesie alienata inveneris illi-
cite vel distracta, ad ius et proprietatem eiusdem ecclesie legitime revo-
care procures. Contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione
postposita compescendo“. Act. Cap. Ant. fasc. 13. nr. 103.

Ovaj papin nalog na topuskoga opata Ivana stignuo je iz Rima u Zagreb, i bio uručen kaptolu, koj ga opet dostavio opatu u Topuskom po svojem članu, kanoniku lektoru i biskupovom generalnom vikaru Jakobu, koj je zamolio opata, da odmah povede iztragu.

Prema tomu indi pozove opat ručnim pismom i to posebice Krbavskoga biskupa Franju, a posebice praeceptora crnomaljskih Križarah, Hinka, te kaptol zagrebački preda se u topuski samostan označiv im ročište osminu svetka Male gospoje ili 15. septembar.

Kaptol zagrebački odazvao se ovomu pozivu, te poslao u Topusko dva svoja člana, i to: prepozita Jakova, da ga zastupa proti krbavskomu biskupu, i arcidjakona našega Ivana, da ga brani proti nasilju crnomaljskih križarah. Ali kad obtuženici niti osobno nisu došli na uručeno ročište, niti poslali svoje zamjenike: to jedan i drugi punomoćnik zahtievao je u opata Ivana, da odredi za jednoga i drugoga krivca posljednje ili odrješito ročište, i to osminu svih svetih ili 8. novembar, pak nedodju li ni na ovo, da postupa proti jednomu i drugomu „tanquam contumacem“.

Prema tomu zahtjevu ustanovi opat Ivan peremptorno ročište, koje se ima držati u Zagrebu u osmini svih svetih ili 8. novembra, i to, krbavskomu biskupu odredi da se ima ročiti u slobodnoj kr. občini gornjega grada „propter copiam peritorum“, a preceptoru crnomaljskih križarah samostan zagrebačkih Cistercitah.

Topuski opat je u obrečeni rok stignuo doista u Zagreb i odsio u klostru ovdješnjih Cistercitah; ali krbavski biskup, badava očekivan, ipak došao nije. Toga radi već prvi dan ročišta ili 8. novembra uloži pred topuskim opatom, koj bijaše u tom prieporu „iudex unicus a sede apostolica delegatus“, arcidjakon Ivan ovakov prosvjed: da pošto desetina goričkoga arcidjakonata ili desetinjski njegov prihod od prastarih vremenah i po arcidjakonskom pravu pripada meni u ime crkve zagrebačke, ali pošto krbavski biskup pobira sada taj desetinjski prihod i to od župljanah župne crkve sv. Gjurgja i od njezinih selah Hebečke i Mostićah, koja se nalaze s one strane Mriežnice, kao takodjer od selah: Ceste, Premisla i Mostah koja su s ove strane toga potoka, te u župljanah župne crkve bl. d. Marije u Gradcu, preko potoka Dobre, kao takodjer od župljanah bivše nekoč župne crkve sv. Križa u Gaju, a danas župe sv. Martina u Kladuši, koja sva mjesta u obsegu su biskupije zagrebačke i u goričkom arcidjakonatu, a krbavski si ju biskup svojata od najnovijega vremena i to od kako je ugarski kralj ugušio odpor u ovih krajevih; dapače proti bogu i svakom pravu i na

uštrb crkve i kaptola zagrebačkoga prisvaja si on u ovom arcidjakonatu i duhovnu vlast, premda su dotični župnici svećenici samo zagrebačke dioceze, te oni, i to samo kao takovi imaju ovdje duhovnu pastvu: s toga u ime crkve i kaptola zagrebačkoga i u svoje moli opata Ivana, da krbavskomu biskupu zabrani, ne samo izvršivanje svake duhovne vlasti u ovom kotaru, već i svako pobiranje crkvene desetine, te jedno i drugo da povrati crkvi, kaptolu i njemu¹.

Poslje ovoga prosvjeda, očekivao je papinski delegat opat Ivan, jošte tri dana krbavskoga biskupa, pa kada došao nije, to na 11. novembra „de peritorum et proborum consilio“, dosudio i duhovno pravo i desetinu u ovom priepornom dielu arcidjakonata goričkoga crkvi i kaptolu zagrebačkomu, a po tom arcidjakonu Ivanu.

Što se dotiče drugoga okrivljenika, praeceptora naime črnomaljskih križarah Hinka, on je doista došao osobno na 8. novembra na ročište u Zagreb, u samostan cistercitski. I proti ovomu podnesao zastupnik kaptolski naš arcidjakon Ivan pismenu pritužbu, u kojoj veli: da pošto desetina metlička poput ostale desetine arcidjakonata goričkoga pripada od prastarih vremenah „ex institutione et ordinatione antiqua“ kaptolu zagrebačkomu, s razloga, što biskup zagrebački bere ondje desetinjsku četvrtinu, jer tamošnje crkve

¹ „Quod cum decimacio dicta de Goricha seu redditus decimales de eadem ad ipsum capitulum et me ex ordinatione antiqua, cuius non exstat memoria, et iurisdictione archidiaconalis ad me pertineat, nomine ecclesiae zagrabiensis, dominus Franciscus episcopus Corbaviensis a parochianis ecclesie s Georgii de villis et earum pertinentiis, scilicet: Ebethca et Mostiche vocatis, ultra fluvium Mreznicha constitutis; item similiter de villis Chozcha, Premisel et Moodsth nuncupatis ex ista parte eiusdem fluvii existentibus. Item, a parochianis ecclesie b virginis de Gradech ultra fluvium Dobra constitutis; item a parochianis ecclesie s. Crucis de Gay olim, nunc autem ecclesie s. Martini in Cladussa existentibus pure infra terminos dyoecesis ecclesie zagrabiensis in archidiaconatu de Goricha constitutis percipit decimas ab aliquibus suis temporibus, tempore manifestarum guerarum, que novissimis temporibus quantum ad dominum regem Ungarie in illis partibus sopite sint, usurpatas et iurisdictione spirituali archidiaconali similiter usurpate utitur, contra deum et iusticiam et in grave preiudicium zagrabiensis ecclesie et capituli eiusdem ecclesie et meo, ratione premissorum, quamvis adhuc parochiani ecclesiarum earumdem supradicti sepeliantur in eorum cimiteriis sicut prius et a curatis dictarum ecclesiarum omnia percipiant ecclesiastica sacramenta, ratione quorum et decime persolvuntur et spiritualis iurisdictione retinetur“. Act. Cap. Ant. fasc. 13 nr. 103.

spadaju pod biskupiju zagrebačku, a to da praepceptor črnomaljskih križarah i njegova subrača „tempore manifestarum guerarum in regno Hungarie“ posvojiše, da ju beru proti bogu i svakomu pravu, a na veliku štetu crkve i kaptola zagrebačkoga. S toga on ulaže protiva tomu prosvjed, i moli opata, da zabrani križarom pobiranje desetine u onom kotaru sve do župne crkve sv. Stjepana kralja u Seniću (de Zemch), a odavde, kako ide ravno gorska granica prema sjeveru do župnih crkvah u Sihenštajnu; Zumberku i Gračanih¹, koje sve podpadaju pod biskupiju zagrebačku.

Protiva ovomu arcidjkonovu prosvjedu, kad črnomaljski preceptor prigovoriti nije mogao, niti ga pobiti, da ipak parbu otegne to zamoli papinskoga delegata opata Ivana, da neizreče osude, već da mu dozvoli, jošte jedno i to odrješito ročište, na kojem da će odgovoriti na pritužbu arcidjkonovu, pak mu i to privoljom samoga arcidjkona ustanovljeno bilo posljednje ročište, naime osmina sv. Ivana ili 1. srpanj g. 1340.

Ali preceptor Hinko niti je na novo ovo preromptno ročište osobno došao, niti je po punomoćniku poslao kakov protuodgovor, Toga radi topuski opat Ivan u samostanu zagrebačkih Cistercith „de consilio peritorum et proborum“, osudio je na 5. srpnja 1340 črnomaljske križare, dopitav pravo desetkovanja u kotaru metličkožumberačkom kaptolu zagrebačkomu².

Medjutim umro je krbavski biskup Franjo, a nasliedio ga Radoslav. Novomu ovomu biskupu bijaše bez dvojbe poznat cieli razvoj parnice o kladuškoj desetini, ali on učinio se prema tomu sasma neviešt, te ju pobirao, kao i njegov predšastnik.

Osudom papinoga delegata topuskoga opata Ivana, bilo je, kako čusmo, krbavskomu biskupu prepovjedjeno desetkovanje jednoga diela goričkoga arcidjkonata, pak sada, kad se biskup Radoslav na to ni najmanje osvrtao nije, bijaše prinužden arcidjkon Ivan, obratiti se opet molbom na opata Ivana, da njegovoj osudi bude i udovo-

¹ Kotar Gračani (po svoj prilici današnji sv. Križ kod Kostanjevice i priedjel oko Mokricah prema Čadežu sjeverno-istočno od Žumberka) nije tada faktično već podpadao pod biskupiju zagrebačku i arcidjkonat gorički, jer se odružio od nje za banovanja Stjepana Baboņega oko g. 1313, kako je to našem arcidjkonu Ivanu pripoviedao arcidjkon beksinski Dimitrija, bivši nekoč kao svjetovnjak kancelar banov. — Mon. hist. episc. zagrab. vol. II, p. 93.

² Mon. episc. zagrab. vol. II, p. 48—50.

ljeno. Prema tomu odpisa. opat na 6. listopada g. 1341 biskupu Radoslavu ovako: Poznato će biti vašemu otčinstvu, da smo od netom, naime za dobe velečastnoga oca gospodina Franje, vašega predšastnika, uveli mi ili bolje rekuć uvela je u našoj osobi rimska stolica kaptol zagrebački u uživanje desetinskoga prihoda od župljanah župne crkve sv. Martina u Kladuši, te od njezinih seljanah u selih: Hebetskoj, Mostićih, Cesti, Premislu i Mostecu, kao takodjer od župne crkve sv. Gjurgja u Hutini (de Chunanch) i da je častnomu gospodinu Ivanu arcidjaku goričkomu pravno dopitan bio taj posjed i duhovna arcidjaponska vlast u tih župah, kako se to obširno nalazi u naših sudbenih spisih. Sada pako otče! kako doznadosmo iz pritužbe rečene gospode kaptola i goričkoga arcidjaka, da vi, znajuć za sve to ipak ste ove godine ućerivali desetinu od župljanah bl. Marije i sv. Gjurgja, na veliku štetu i kaptola i dotičnoga arcidjaka, prezrievši u tom i vlast papinsku i sv. rimske crkve, u čem vas vrlo sažaljujemo. Toga radi nalažemo vam apostolskom vlasti, koja je nam povjerena, da u roku od trideset danah, kad primite ovo pismo i to računajuć 10 danah za prvo ročište, a 10 za drugo, a napokon 10 za treće ili za odrješito, opominjemo vas, da nepriečite ni župljane pomenute župe ni njezine seljane kod plaćanja dužnosti toli kaptolu koli dotičnomu arcidjaku, pa da se ni vi niti tko drugi u imenu vašem nepodstupi ondje pobirati ikakove desetine. A onu, koju ste jur uzeli, da kaptolu i goričkomu arcidjaku podpunce povratite u roku, kako vam ga označismo; učinite li protiv tomu, to znajte, da kako žudimo s vami blago postupati, to vas sada već bratski opominjemo, dà, uzprkosite li, ovim vam pismom uskraćujemo svako izvršivanje biskupske službe (usum pontificalis ministerii), pak ako li se i uslied toga nepokorite u roku od trideset danah, to vam u ime apostolske stolice prepoviedamo i ulaz u crkvu; a neodazovete se ni tada, to vas za trideset opet danah po podieljenoj nam vlasti i izobčiti ćemo¹.

Uz ovo pismo, koje je napisao topuski opat krbavskomu biskupu, kao opunovlašteni od rimske stolice sudac u ovom prieporu, priklopio je i drugi list doslovce jednakoga sadržaja, ali s tom samo razlikom, što se pod ovo drugo pismo potpisao Gjuro, kanonik vacki i podarcidjakon, sa primjetbom, da je i on bio prisutan, da se sve tako sbilo, kako pomenuti opat piše: „Ego Georgius cano-

¹ Act. Cap. Ant. fasc. 13. nr. 103.

nicus waciensis et vicearchidiaconus, . . . omnia premissa affirmo illo modo perfecisse¹.

Ovaj ultimatum nosio je biskupu Radoslavu Gjuro podarcidjakon podgorski i medjuriečki, i predao ga, kako sam svjedoči, u vlastite ruke na dan 8. novembra, ili u četvrtak pred Martinjem, boravećemu tada u Modrušah u gradu kneza Dujma Frankapana, u prisuću Tome, Vida i Ladislava, kapelana biskupovih. te kneza Dujma Frankapana i njegova sudca Nikole².

Ni ova, ako i stroga, opomena nije se ni malo kosnula krbavskoga biskupa, on bo ostao je kod svoga, pa toga radi morao se napokon poslužiti topuski opat danom si vlasti od apostolske stolice, te je izobćio biskupa Radoslava. Ovo izobćenje proglašio on na 1. ožujka god. 1342. sljedećim pismom: „Ivan, opat topuski i delegirani sudac apostolske stolice. Predragim u Hristu svim i pojedininim svećenikom i duhovnim pastikom biskupije zagrebačke i ostalim crkvenim osobam pozdrav, i da ovaj naš i bolje rekuć apostolski nalog posluhnu. Pošto gospodin Radoslav, biskup krbavski, ondješnju i okolišnu desetinu, kako se to nalazi u naših iztražnih spisih, koja pripada kaptolu zagrebačkomu, nepravedno pobira, te ga uslied toga i ne davno izobćismo; ali pošto on to naše izobćenje na prezir sv. matere crkve tvrdo vratu odbija, to Vam kriepošću sv. pokornosti i pod kaznu izobćenja apostolskom udieljenom nam vlasti strogo nalažemo, da rećenoga g. biskupa Radoslava u Vaših crkvah prigodom sv. mise pred sakupljenim narodom svake nedjelje i svetka javno proglašujete izobćenim, dotle, dok se istinito nepokaje i odredbi našoj nepokori te nezamoli u nas odriešenje. Većega pako jamstva radi prepis ove naše odredbe pribijte i na crkvena vaša vrata“.

Ako, kako ćemo doznati, biskupa Radoslava nije ni to pokorilo; to je arcidjakon Ivan prinužen bio nastaviti ovu parnicu.

U ime priznanja njegovih zaslukah u ovoj parnici, gdje je odlučno vojevao, da se crkvi zagrebačkoj oteto vrati, imenova ga biskup Ladislav de Kobol, po smrti Jakova, generalnoga mu nekoć vikara, na mjesto njegovo g. 1343. svojim generalnim vikarom „in spiritualibus et temporalibus“.

Osim parnice, koju je vodio arcidjakon Ivan za desetinu goričkoga kotara, utekoše se u njegovu obranu i zaštitu njegovi nećaci

¹ Ibid.

² Ibid.

t. j. svećenik Blaž i svjetovnjak Antun, sinovi Kozmini, bivšega ujaka samoga našega arcidjakona. Spomenusmo jurve, da je god. 1333. postavio prepozit bački Ivan našega arcidjakona skrbnikom malodobnih za tada rečenih nećakah, izručivši mu u upravu njihovu baštinu ili djedovinu plemena Tolinegah na potoku Toplici, kod crkve sv. Gjurgja. Od ove djedovine imala bi pripasti jedna četvrtina našem arcidjaku i to kao materinstvo, Isa bo, sestra Kozmina, bila je mati arcidjakonova; no on, da neošteti nećake, poklonio im taj njemu pripadajući diel. Spomenusmo takodjer, da je na potoku Toplici uz Tolinege bilo više suposjednikah, a ti se u ovo najnovije doba dieliti počeli. Jedna bar izprava i to od g. 1344. spominje takovu diobu te veli, da je čazmanski kaptol na poziv križevačkoga župana Pavla, „castellani de Meren“, odaslao sa županijskim povjerenikom Ivanom, sinom Fabijanovim, svoga sučlana kanonika Ivana, koji da su prisustvovali kod diobe posjeda na potoku Toplici, koj posjed dielili su Pavao i Gjuro, sinovi Abrahamovi, i Petar, sin Stjepkov, pa da je u toj diobi iztočna polovina toga posjeda sa polovinom crkve sv. Jurja dopala Pavlu i Gjuri; zapadnu pako takodjer sa polovinom crkve i cimitera da je dostao Petar, sin Stjepkov¹. U takovih diobah mogli su nastradati obično sumedjašnici, nije li bio prisutan čovjek i vješt pravu i poznavajući medjaše, pa upravo toga radi pomenuta dva nećaka arcidjakonova svećenik Blaž i Antun, da si za svaki slučaj obezbiede djedovinu, to na 23. julija g. 1343. pred čazmanskim kaptolom svoj cjelokupni posjed, sastojeći od trih četvrtinah otčinstva i poklonjene im po arcidjaku Ivanu pripadajuće mu u ime materinstva četvrte četvrtine, povjeriše i izručiše na ruke našega arcidjakona, da ga upravlja i brani pred svakim sudom, a naročito banskim, a oni da u napried pristaju na sve, što će učiniti il arcidjakon Ivan ili njegov zamjenik².

¹ Izvor u jugosl. akad. Spisi arkiva Keglevičkoga.

² „Quod Blasius sacerdos et Anthonius, filii Cosme, filii Wlk, filii Tuusk, de genere Tholineg, nepotes domini Johannis, archidiaconi de Guerche, venerabilis in Christo patris, domini Jacobi, dei et apostolice sedis gracia episcopi zagrabiensis in spiritualibus et temporalibus vicarii generalis, ad nostram (i. e. capituli chasmensis) personaliter accedentes presenciam, sunt confessi: quod dominus Johannes archidiaconus ratione quarte filialis domine Yse, filie predicti Wlk, matris sue, (quam) optinebat in possessione Toplicha ad s. Georgium, ipsum hereditarie contingentem, suam porcionem plenariam cum suis utilitatibus et pertinenciis universis (eisdem condonasset), et ideo iidem Blasius et Anthonius eciam

Ne dugo za tim nalazimo našega Ivana sa dekanom Dionizijem kao kaptolske zastupnike na saboru, koj je na 8. kolovoza (1343.) sazvao u Križevce ban Nikola. Već početkom ove godine t. j. na 13. siečnja stvorio je kaptol sa obćinom gradsko-zagrebačkom cjenik, po kojem se u Zagrebu pobirala pijacovina, mitnica i obrtna daća¹; ali je jošte preostalo urediti u kraljevini, kako i gdje se tridesetnica za kraljicu pobirati mora, pa se toga radi na tom saboru razpravljalo o tom. Od obćinarah naime zagrebačkih počela se u najnovije vrieme zahtievati tridesetnica i to od voska, kožah, svinjah, životinje i druge robe, koja se iz Zagreba ili iz kraljevine uvozila u Mljetačku, u Njemačku ili u druge pokrajine. Gradjani zagrebački, povriedjeni tim u svojem prastarom pravu, pritužili se kraljici po svojem sudcu Nikoletu. Da se ovo pitanje rieši, naložila je kraljica banu Nikoli, da on tu stvar sa saborom razpravi. Prema tomu uzpisa ban iz Modrušah na 2. srpnja modruškomu knezu Dujmu Frankapanu (jer se tridesetnica pobirala i u Modrušah) i kaptolu zagrebačkomu, da ga izvieste, kako se i od kojih stvari tridesetnica plaća. Iz izvještajah jednoga i drugoga doznao je ban, da se tridesetnica pobira od sukna, robe i životinjah, što dolazi iz Mljetakah, Njemačke i drugih pokrajinah u Zagreb ili u Hrvatsku, ne pako od onih, koja se iz Zagreba ili iz ove kraljevine izvoze. Zatim, da se tridesetnica plaća samo u zlatu i u srebru, i da je domaće svećenstvo oprošteno od tridesetnice, osim ako koj svećenik poteže robu izvan kraljevine, da ovdje njom trguje. Ova obadva suglasna izvješća odobrio je i pomenuti sabor².

Osim toga razpravljalo se u tom saboru i pitanje o posjedu Vorboni, u koju razpravu utjecao je i naš arcidjakon Ivan. Poročila se naime parnica medju Stjepanom, sinom Ivanovim i Ivanom sinom Markovim, a unukom Pužinim s jedne, a s druge strane

---

ipsum in eorum porcionibus possessionum recuperandis, manutenendis, gubernandis et conservandis constituerunt et fecerunt procuratorem eorum quovis indice et specialiter in presencia domini Nicolay bani tocius Sclauonie, dantes eciam et concedentes eidem domino Johanni archidiacono potestatem alium vel alios loco sui substituendi, revocandi quociescumque videbitur sibi expedire; volentes presens procuratorium durare, quamdiu placuerit domino archidiacono supradicto ratum et firmum habituri, quidquid idem archidiaconus vel suus substitutus vel substituti fecerint vel procuraverint in premissis". . . Izvor u jugosl. akad. Kegle-
vićeva sbirka.

¹ Mon. histor. episcop. zagrab. vol. II. pag. 20—21.

² Izvor u arhivu grada Zagreba.

Stjepanom i Akušem, sinovi bana Mikca, glede posjeda Vorbone, na kojem stajaše kapela sv. Tomè. Sakupljeno plemstvo na tom saboru izjavilo je, da su ban Mikić i njegovi sinovi silovito posvojili Vorbonu. Ovu izjavu plemstva potvrdio je i arcidjakon Ivan, veleć da je doista Vorbona silovito posvojena, i da ju osvajači ni na samu kraljevu zapovjed nehtjedoše povratiti, primietiv, da ipak nezna za stalno, imadu li Mikićevi sinovi glede Vorbane vjerodostojna pisma, pa s toga zahtieva od njih, imadu li izprave, da ih iznesu pred ovaj sabor. Na to ustade Stjepan, sin Mikčev, i odgovori, da je Vorbona doisto zakonito im poklonjen posjed, te predoči i razne izprave, a naročito pokaza darovnicu fratra Bernarda, prepozita bl. d. Marije u Glogovnici od g. 1343., kojom isti prepozit suglasno sa svojom braćom poklanja banu Mikcu i njegovim sinovom: Stjepanu, Akušu, Lorandu, Ladislavu i Nikoli za vjerne njihove službe posjed Vorbonu sa svimi pripadci onako, kako ju uživao glogovnički samostan; ali da će morati plaćati od nje obični census. Iz ove i drugih takodjer podastrtih izpravah uvjerio se napokon sabor, da su sinovi Mikčevi doisto zakoniti posjednici Vorbone, te im ju i dopitao¹.

Kada se u jednom i drugom kotaru arcidjakonata goričkoga uzvitlao velik odpor o davanju desetine kaptolu zagrebačkomu, a dotično arcidjakuu goričkomu, to se i u trećem mu, u Podgorju naime, počeo malo po malo pojavljati sličan odpor, a to s toga, jer se i ovdje desetina plaćala u naravi a ne u novcu. Za desetinu, koju je ovaj kotar morao dostavljati u prirodnih plodinah, mnogo su više dobivali Podgorčani, ako su ju prodali bilo u Kranjsku ili preko Kapele, pa toga radi zahtievahu, da ju odplaćuju novcem. U to doba, kad je u biskupiji zagrebačkoj odpor proti davanju desetine najvećma se razplamtio, nije drugo preostalo kaptolu, nego da od svoga prava popusti. Toga radi g. 1343, i to bezdvojbeno nagovorom samoga goričkoga arcidjakona Ivana, kaptol sa Podgorjani „verum quoniam vos ex huiusmodi decimarum solucione in specie reputatis agravari ex causis pluribus, ideo nos volentes vobis in hac parte in quantum possumus de allevatione aliqua et nobis de quietiori ipsarum decimarum perceptione providere“, ovako uglavi: da svaki plemić t. j. koj je odgovoran samo vojvodi ili banu i pred županom zagrebačkim slobodno razpravlja svoje parnice, da plaća desetinu onako, kao i drugi plemići zagrebačke žu-

¹ Vrlo loš priepis ove odluke nalazi se u g. Iv. Kukuljevića.

panije. Ostali pako svi gospodari zadrugah u arcidjakonatu goričkom s ove strane Kupe odplaćivati će desetinu novcem i to: svaki koj imade bar jednoga vola ili drugu težatnu životinju, kojom obradjuje svoja ili najamna zemljišta, to od ljetnoga i jesenskoga prirasta desetiti će se za kupić, koj će sa šest dinara banskih odplatiti. Dobi li više od deset kupićah¹, to za svakih pet viška da plati tri dinara, a za manje platiti će prema cieni. Tko se prehranjuje svojom umjećom ili zanatom, da se desetiči na pet kupićah ili na tri dinara i to od ljetnoga i jesenskoga priroda, a steće li više od pet, da plati po odmjerenoj cieni. Tko od žetve nedobije ništa, da plati tri dinara glavarine; ima li drugih stvari, koje se desetiče, da dade deseto. Svaki posjednik trsja davati će od njega kabal vina ili šest dinarah, ako mu treje i nenosi deset kabalah; a nosi li mu više, za svakih pet kabalah plaća tri dinara ili prema tomu. Sva desetina da se izplati do Martinja, a tko je nepodmiri, za svaki deseti kupić žita ili kabal vina nadodati će dva zatezna dinara. Vino, koje bi se prije Martinja izvezilo u Jastrebarsku ili drugamo kamo, desetiti će se u naravi. Svaka svinja odkupit će se do Martinja sa dva dinara, a poslie sa tri; od one pako svinje, koju siromak hrani za božične svetke, neplaća se ništa. Od odojčadi, koja sisa, istom buduće godine plaćati će se desetina. Od svake košnice pčelah i od svake ovce po dinar, a od jarca pol dinara, ili ako ima više od deset, to se deseto uzima u naravi. Zataji li tko desetinu, izgubi sav onogodišnji desetinski prirast, koj će se posvojiti za kaptol, te od njega da kaptolski desetičar dade krivcu deseti diel, a devet dielah da se podieli na 2 pole, i to jedna polovina da je desetičareva, a drugu da pokloni sudbenomu prisežniku ili onomu čovjeku, koga gospoštija, u čijoj se desetiči, odašalje sa kaptolskim desetičarom desetinjati. Napokon, nebudu li tim zadovoljni i budu li se toj odredbi opirali, davati će desetinu u naravi².

Odlikovan crkvenim odlikovanjem od svoga glavara za stečene zasluge, poštivan od sučlanovah, kojim je sastavio zakonik, i od suvremenikah visoko uvažavan, stavio si naš arcidjakon u samom Zagrebu liep spomenik, a to je zasnutak Nove vesi i njezine župe.

Zemljište današnje Nove vesi pripadalo je kaptolu od pamtivieka, ali ono bijaše za njega bezkorisno, te su ga i sami nazvali „terram nostram nunc pro nobis inutilem“; kroz ovo zemljište, većim

¹ Kupić (capecia) sadržavao je 60 snopa.

² Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. p. 147.

dielom zarašteno grmljem, vodio je samo glavni drum na Medvedgrad i u Remete, i postranični putevi, kojimi se vozilo žito u kaptolske mlinove, stojeće na tada jur izkopanom rukavu potoka Cirkvenice ili Medveščaka. Kaptolski mlinovi, koji su u to doba ovdje postojali, spominju se ovako: mlin pod Popovim turnom, mlin prozvan Mačka, mlin Izakov, mlin prozvan mali, mlin u vrbiku (de salicibus) i napokon mlin prozvan Črešnjevce. Ukupni dohodci ovih, t. j. ujam mlinski, bijahu podijeljeni na 27 dielovah ili porcijah, t. j. u svakom mlinu prema njegovoj kakvoći imali su po tri ili više kanonikah prihod mlinarskoga žitnoga ujma; a kad je vakantnom postala koja takova porcija smrću kojega kanonika ili nepodpunim brojem članovah toga sbora, to je onda te nepopunjene porcije izprva pobirao kaptolski dekan za skupnu diobu; dočim je kašnje za taj preostatak odredio kaptol, da si ga diele zvonari stolne crkve¹.

Kako je gradsko-zagrebačka občina nastojala, da u svojem području naseli što više ljudi i da se tim ojači, te da joj se pruži izdašnije vrelo dohodakah: to je kaptol na predlog našega arcidjaka odlučio naseliti i ovo zemljište, na kojem obrekao mu isti arcidjakon, da će na svoj trošak sagraditi za nove naseljenike i župnu crkvu i župnika posjedom obskrbiti. Prema tomu indi na 9. rujna g. 1344. odredio je kaptol, da u novoj občini, koja će se naseliti i „Liepom vesi“ prozvati, svi obćinari imaju jednaka kućna zemljišta s jedne i druge strane druma, i to u širini trideset i dva lakta šumske mjere, a u duljini, da im se gruntovi sa zapadne strane protegnu do naravnoga korita potoka Medveščaka, a s istočne do potočića, koj samo protječe onom dolinom u kišovito vrieme. Gledom na ogrjev i na što udobniji život, prepušta im jedan diel od svoga zajedničkoga Bukovačkoga posjeda², na kojem, ako ga izkrče, mogu nasaditi i trsja, za koja će im opet kaptol, kada nasadjena budu, izdati posebne gorne listove. Novi ovi obćinari pako imaju svake godine na 1. svibnja, i to u jutro na tašte, po četvorici svojih odabranih zastupnicih izabrati si sudca, koj će im suditi u manjih stvarih; dočim zločine, kao što su: ubojstvo, razbojstvo i palež razpravljati će njihov sudac sa sudcem kaptolskim. Tko od obćinarah ili od njihovih stanarah nebi zado-

¹ Mon. episc. zagrab. von II. pag. 71. cap. XII.

² Danas centralno groblje u Mirogoju, i njemu na iztoku ležeće šume do Bukovca.

voljan bio osudom svoga sudca, može prizvati kaptol, ali prije nego li prizove, da plati domaćemu sudcu dvanaest dinarah. Mimo idje li tko, i to iz prkosa, občinski sud, pak se ravno obrati na kaptolski, neka znade, da će mu kaptol odbiti priziv i odputiti ga na občinskoga sudca, ali ipak i za taj prkos morati će platiti dvanaest dinarah občinskomu sudcu. Od sudbenih globah pripadaju občinskomu sudcu dvie trećine, a prisežnikom treća; u kaznenih pako osudah pripada polovina globe kaptolskomu sudcu a polovina občinskomu sudcu i prisjednikom. Imovinom svojom mogu obćinari i stanari na samrtnom času oporučiti komu im volja. Umrie li koj, nenačiniv oporuke, da ga baštine rodjaci jednoga i drugoga spola do trećega koljena; nije li imao pokojnik nikakove rodbine, to mu se ostavština ima podieliti u troje, i to jedan diel da mu se za dušu namieni, drugim raspolagati će kaptol, a treći neka se dade onogodišnjemu občinskomu sudcu i prisjednikom. Poćini li tko zloćin, pa bude il smaknut ili uteće, to da mu imovinu za plieni kaptolski i občinski sudac, a kaptol će glede nje odrediti po savjesti. Rani li koj obćinar u prisuću sudćevom drugoga obćinara, ili mu odsjeće koje udo, da plati ranjeniku dvanaest marakah, a toliko i sudcu; neplati li globe odmah, to se dotle mora u zatvoru držati, dok je nepodmiri ili nedade jamstvo, da će ju za petnaest danah izplatiti. Slući li se to, kada nije sudac prisutan, a zloćin se dokaže svjedoci, da plati isto toliko. Čusne li tko na sudu svoga parca ili poćini sličan izgred, to, ako je čusnut poštena glasa, da mu plati pet marakah, a isto toliko i sudcu, u protivnom slućaju platiti će samo jednu marku uvriedjenomu i jednu sudcu; sbudne li se što takova izvan suda, da plati, prema spomenutom uvjetu, samo polovinu. Za psovke i pogrde sudac sa prisjednici, uzevši u obzir ćast uvriedjene osobe, suditi će prema tomu. Bude li tko pozvan na sud, a nedodje na prvi poziv, da plati osam dinarah globe; nedodje li na drugi, da plati dvanaest dinarah, a neodazove li se trećemu pozivu, da se globi sa dvadeset dinarah, osim ako svoje odsuće valjano opravdati uzmogne. Ove globe, koje se za osam danah, računajuć od dana poziva, uplatiti moraju, pripast će sudcu. Bude li tko zvan na sud jednim al odrješitim pozivom, a nedodje, kaznit će se, kao da je bio tri puta pozivan. U ime pako priznanja patronatskoga prava plaćati će pojedinci od svoga kućnoga posjeda, i to na Martinje, ćetrdeset dinarah, (pa su toga radi taj porez prozvali „Martinćinom“); a prvih toga davati će jošte tri puta na godinu i darove, i to o boćićiu

svaki kuće gospodar jednoga ugojenoga kopuna, četiri hljeba i deset jajah; o vazmu četiri hljeba, jedan sir i petnaest jajah; a na Stjepanje dvie kokoši ili dva veća pileta, četiri hljeba i deset jajah. Napokon morati će Novoveški obćinari sa svojimi ukućani, kada ih uztreba kaptol, svojom vjernosti priskočiti mu u pomoć¹.

Dok se tako malo po malo naseljivala nova ova obćina, da se podpuno naseljenoj providi i duševnom obskrbom, to je arcidjakon Ivan na 9. kolovoza god. 1347. zamolio kaptol, da mu odluči jedno zemljište na zgodnom mjestu u toj obćini, na kojem da svojim troškom podigne i crkvu na čast svomu imenjaku sv. Ivanu krstitelju. „Honorabilis vir“, veli glede ove prošnje kaptol, „dominus Johannes, archidiaconus de Guerche, noster concanonicus, ad ampliandam gloriam eiusdem Domini precursoris in terris et profectum salutis Christi fidelium, supra vicum nostrum versus montes, in territorio nove ville nostre ibidem decrevit et voluit in honore eiusdem beatissimi Johannis hedificare et consummare ecclesiam propriis sumptibus et expensis“; to se kaptol ovomu plemenitomu zahtjevu ne samo odazvao, već mu uz mjesto, na kojem se crkva graditi ima, odpustio jošte za župničku dotaciju ne samo podpunu žitnu desetinu nove ove vesi, već poklonio i zemljište, na kojem da se podigne župni stan, a preostatak da župnik obradjuje.

Ovo novoveškomu župnomu beneficiju poklonjeno zemljište, koje je u duljini imalo dvie sto lakatah ili refah „ducenta brachia ad mensuram pannorum“, protezalo se sa zapada od naravnoga korita potoka Medveščaka do glavnoga druma, a preko njega uzporedno na iztok, do biskupskih zemaljah vlaško-uličkih „usque ad terras domini nostri episcopi ad vicum Latinorum pertinentes“ ili do doline, kojom u kišovito samo vrijeme protječe potočić².

Prema ovoj odluci pobrinuo se arcidjakon Ivan za potrebitu gradjevinu, toli za samu crkvu, koli i za župni stan, pa naslućujemo, da se i tečajem ove godine već nješto gradilo, jer je na 6. prosinca r. g. već zaprosio arcidjakon Ivan svoga biskupa Jakova, da ovoj novoj crkvi, koju će sagraditi, dotičeno njezinu duhovniku udieli i naslov i prava župnička. Što je biskup i učinio³.

Sljedeće po svoj prilici godine bila je dogradjena troškom arcidjakovim nova ali drvena župna crkva, posvećena sv. Ivanu, a

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. cap. XXVII.

² Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. cap. XXIV.

³ Mon. hist. l. c. pars IV. cap. XXIII.

naprama njoj, takodjer troškom istoga arcidjakona, drvena kapelica sv. Zakarije; a za prvoga župnika imenovan bje nećak arcidjkonov, sin Kozmin, poznati nam Blaž.

Za bolju jošte dotaciju novoveške župe poklonio joj arcidjakon Ivan svoj vlastiti posjed kod Bukovca, prozvan dolnja Blizna, izposlovavši u kaptolu, da toli od toga posjeda, koli i od trsja, koje je sam arcidjakon s nova zasadio u Bukovcu „super montem magnum prope Heremitas“, a poklonio novoj župi, odrieši župnike od davanja svake desetine, bilo žitne bilo vinske¹.

U ime nagrade za ovo arcidjakonovo dielo odlikovao je na 17. svibnja g. 1351. biskup zagrebački Nikola prvoga novoveškoga župnika, nećaka arcidjakonova, i njegove nasljednike naslovom dvorskih biskupskih kapelanah, te im bila dužnost pjevati u stolnoj crkvi mise u manje svečane ili ferialne dane, u onih tjednih, u kojih je red došao na biskupa, kao na hebdomadara².

Kraj svega toga borio se jošte neumorno naš arcidjakon Ivan, da se uredi poremećeni posjedni kaptolski odnošaji. Početkom nekako XIII. vieka, poklonio je neki Egidij zagrebačkomu kaptolu svoj prekosavski posjed Prevlaku, ležeć kod savskoga prevoza prozvanoga „leprosorum transitus“ i prostirući se medju potoci Mrtvicom, Oboninom, Kostnicom, Mlakom i Strugom. U ovom posjedu bio je kaptol zagrebački vlasnik nekako sve do prvoga desetka XIV. vieka, a tada mu je otet bio, ali nemožemo doznati, tko ga je posvojio. Arcidjakon Ivan, kao vješt pravnik, stavio se i na to, da Prevlaku izvojšti opet za kaptol, pa mu napokon i to velikim trudom i troškom „suis laboribus et expensis“ pošlo za rukom, da se kaptol nekako oko g. 1344. dostao Prevlake. Da mu se ovo požrtvovanje iole bar nagradi, to mu ju ustupi kaptol u doživotno uživanje sa svimi užiteci i dohodci, pridržav si jedino, da u ime priznanja vlasništva daje svake godine u zajedničku kaptolsku zalihu deset kabalah pšenice i toliko kabalah prosa, a povrhu toga jošte jednu marku u novcu; po smrti pako njegovoj da Prevlaka spadne u kaptolsku vlast³.

Da se ovaj iznovice stećeni posjed obkotari, i da se preprieće za sva buduća vremena medjašne razmirice, zamoljen bude požežki kaptol, komu je takova služba spram kaptolu zagrebačkomu

¹ Ibid. pag. 142.

² Ibid. pag. 65 cap. II. pag. 143 c. XXV i c.

³ Mon. episc. zagrab. vol. II. p. 44.

po kruni povjerena bila, koj odaslavši ovamo svoga čovjeka succentora Ivana sa kraljevim povjerenikom Korardom, učiniše medjašni razvod Prevlake, koj, na prošnju samoga arcidjaka Ivana, potvrdio i kralj Ljudevit na 24. lipnja, boraveći tada u Zagrebu¹.

Kaptol se, kako spomenusmo, izmirio sa obćinom gradsko-zagrebačkom; ali to primirje nije dugo potrajalo. Već početkom godine 1343. nalazimo pred tovarnikom Lovrom kaptolske izaslanike, gdje tuže gradsko zastupstvo i cielu obćinu, da mu je otela neko zemljište u Kašini, zatim da si je posvojila posjed Kobiljak, prozvan i Kraljevec, pak i drugi prozvan Sviblje ili Nart; te da je prokopala novo korito potoku Medveščaku, koj sada odadire njihova zemljišta. Znameniti ovaj priepor, u koj je uticao svojim pravnim znanjem i naš arcidjakon Ivan, odgadjaio se od ročišta do ročišta sve do mjeseca travnja god. 1346., kada na posljednjem ročištu kraljevski tovarnik uz sabrane sudce, na temelju kraljevskih izprava, koje mu podastrieše gradski izaslanici: sudac Nikolet i zlatar Jakša, iz kojih se doznalo, da kaptol nije u svojem pravu povriedjen, dosudio pravo obćini, odsudiv kaptol radi zastarjelosti „velut rei consense et admisse et propter taciturnitatem et temporis diuturnitatem“ na gubitak parnice, da što više proglasio ga i klevetnikom „suscitatore in facto calumpnie“².

Kaptol bi ovu osudu mirnom sviesti pretrpio, samo da nije u nja stavljena bila kleveta, veoma ružan žig za toli uzvišenu korporaciju: toga radi odasla on iste godine početkom listopada i to Jakova, prepozita zagrebačkoga, Ladislava prepozita čazmanskoga i našega arcidjaka Ivana u Ugarsku, koji su na 11. i. m. pred vesprimskim biskupom Ivanom, za tada kraljičinim kancelarom, proti toj kleveti uložili svečani prosvjed, posvjedočiv, da su punomoćnici gradsko-zagrebačke obćine podkupili tovarnikova notara Petra, koj je toj osudi svojevóljno pripisao i „factum calumniae“³; pa je napokon i sam kralj, osvjedočiv se o tom, naložio posebnim pismom, da se ova kleveta, spomenuta u osudi, uništjuje.

Spomenusmo, da je kaptol zagrebački poklonio arcidjaku Ivanu, za vrle njegove zasluge o revindiciranju posjeda Prevlake, isti posjed doživotno, ali uz neke samo neznatne obveze. Sa Prevlakom medjašio je posjed Obrezina, „infra metas possessionis

¹ Ibid. pag. 128.

² Izvor u gradskom arhivu.

³ Marcellović regist. an. 1346.

Prevlaka“, koj je tada uživao kao kaptolski predijalista neki Ugrin Mihalj, sin Herbortov u zajednici sa Petrom, sinom Ivanovim iz Glavnice. Arcidjakon Ivan, kako znamo, imao je dva nećaka, i to : Blaža, koga je postavio prvim župnikom u Novoj vesi, i Antuna. — Mihalj Herbortov, kako bijaše i loš platac, tako i nemiran susjed, pa da ga se arcidjakon rieši, nagovorio ga, te je Obrezinu dragovoljno ustupio nećaku mu Antunu, koj ju primio od kaptola na 12. marta 1347. uz obveze, da će od nje o Martinju u ime censusa davati kaptolu šestdeset dinarah, tri kabla pšenice, tri zobi i dva diela kunovine te podpunu desetinu svega prirasta, a povrh toga polovinu ribolova u Mrtvici ili Savišću da daje župniku sv. Martina u Ščitarjevom. Pošto posjed Obrezina do tada nikada nije bio valjano obkotaren, to je ovom sgodom izručio kaptol našem arcidjaku, da mu on označi medjaše, kako znade da je pravo, a kaptol će na to pristati¹.

Ove se godine (1347.) spominje arcidjakon Ivan više putah, što u poslovih, koji zasiecahu u kaptol zagrebački, što u svojih privatnih. Tako je na 23. lipnja u društvu sa Nikolom, arcidjakonom komarničkim, te Antunom, arcidjakonom vrbovačkim, Ivanom custosom i kanonici Gjurom i Bartolom obkotario neka traja, gajeve i šume, što ih je poklonio kaptol Remetskim Pavlinom, pod taj uvjet, da mu od njih plaćaju desetinu, osim od onoga ne, što vlastitom snagom pridjelaju, i da ih počituju kao svoje zaštitnike i utemeljitelje².

Tečajem ove razprave dočusmo, da je rod našega arcidjakona postavio skrbnikom i upraviteljem svoje baštine na potoku Toplici. Djedovina nećakah arcidjakonovih povjerena glavnomu njegovomu nadzoru, pomnožala se i uredila. Neznatna jedna viest pripovieda nam, da je g. 1346. kupio arcidjakon od Stjepka, sina Petrova, a svoga susjeda, njegov posjed gornju Toplicu³; druga nam opet veli, da kada se porodila razpra medju arcidjakonom Ivanom i susjedom mu na Toplici Petrom prozvanim Kastelanom, koju je isti Petar vodio u ime svoga sina Ladislava, i to glede medjašah jednoga i drugoga posjeda, to se napokon pred kaptolom zagrebačkim u prisuću njegova prepozita Jakoba, svršetkom mjeseca

¹ Act. Cap. Ant. neregistrirani spisi.

² Mon. episc. zagrab. vol. II. pars. II. c. XXII.

³ „Stepk Petri de Toplika, fassio perennalis super possessione superiori Toplicha prope ecclesiam b. Georgii, archidiacono de Guerche celebrata“. Repertorium archivi Patačić fasc. 167 nr. 8.

rujna 1347. obje stranke tako sporazumjele, da im medjaši budu oni isti, kako ih je god. 1329. označio čazmanski kaptol¹.

Poradi uprave ovoga djedovinskoga posjeda tegotno bijaše po arcidjakona, koj je već dobrano i ovetšao, upravljati doživotno poklonjenom mu Prevlakom, koja, kad bi se povjerila drugim rukam, bila bi za kaptol uhamnija, pa toga radi privoljom ovoga sbora ustupio ju knezu Ivanu, sinu Ivanovu a unuku Jaroslavu (koja obojica stekoše velikih zaslukah obdariv u prošlom vieku raznimi posjedi samostan zagrebačkih Cistercitah), uz godišnji census od trideset marakah banskoga novca, „monete domini Nycholai boni nunc currentis“, a uz uvjet, da bude kaptolu vazda vjeran i da će svake godine plaćati Martinšćine dvie pense novih dinarah banskih, te četiri kabla dobre pšenice i toliko zobi, napokon i dvie trećine kunovine i običnu desetinu, dočim si kaptol pridržava sav prihod savskoga prevoza prozvanoga Jelenbrod².

Kako takodjer čusmo, bio je naš arcidjakon Ivan već g. 1343 imenovan po biskupu Jakobu († u Budimu 16. oktobra 1348) generalnim vikarom ove dieceze „in spiritualibus et temporalibus“, pa kao takov bio je on i za biskupa Dioniza, sina Lackova, koj je nakon dvomjesečnoga jedva biskupovanja postao nadbiskupom koločkim; a dok se opet nepopuni stolica ove biskupije, povjerio mu kaptol zagrebački podpunu upravu ciele ove dieceze „iuris beneficio per nos (i. e. capitulum) deputatus“. Kao generalnu vikaru (a bio je skoro podpunu godinu) prvi i jedini poznati nam čin bio je, da u svećenstvu, a naročito u kaptolu zagrebačkom i čazmanskom, zavlada medjusobna ljubav i štovanje, što je najjača podloga prave i trajne uljudbe. Prema tomu indi dao je na 9. srpnja 1349 iznovice glede toga proglasiti naredbu, da i odredio, da se izvjesi u sakristanah jednoga i drugoga kaptola ona odredba nedavno preminuloga biskupa Jakoba, izdana 13. ožujka g. 1348, u kojoj se veli: Pošto je na žalost opaženo, da se medju kanonici zagrebačkoga i čazmanskoga kaptola pojavljuju od dana do dana težke psovke i preziri, pa da se to preprieči, to se ovim odredjuje: uvriedi li koj kanonik svoga sudruga hotice izpsovav ga ružno, a uvriedjeni mirnom dušom podnese uvredu, to uvrieditelj da plati pet maraka globe u biskupsku blagajnu, a isto toliko onomu, koga je uvriedio; odvрати li pako uvriedjeni uvrieditelju rug za rug, uvrieditelj da

¹ Izvor u arhivu jugosl. akad. u sbirki Keglevičevoj.

² Act. Cap. ant. fasc. 23. nr. 8.

se globi za biskupsku blagajnu samo polovinom rečene svote. Uvriedi li svećenik kanonika, kaznit će se takodjer sa pet maraka; nebude li radi siromaštva mogao platiti, kaznit će se prema osobi i časti uvriedjenoga. Opsuje li svećenik svećenika, a uvriedjeni neodvratu mu psovkom, globit će se jednom markom za biskupska blagajnu, a drugom za opsovanoga; a uzvratu li uvredom, platit će samo pol marke blagajni, a protivniku ništa. Ovakove globe učerivati će kanonici kustosi jednoga i drugoga kaptola, a obratiti u biskupsko ime za vezanje crkvenih knjigah ili u drugu koju crkvenu potrebu; neuzmogne li za dvadeset danah učerati custos globe, neka takove odpornike prijavi generalnomu vikaru, koj će ih danom si vlasti prisiliti na to¹.

Tečajem ove razprave spomenusmo i one velike i težke parnice, koje je započeo arcidjakon Ivan proti krbavskim biskupom i črnomaljskim križarom glede desetine goričkoga arcidjakonata, koju su ovi pobirali za sěbe, i to prvanji u kotaru goričkom, a ovi u kotaru metličkom, pak da uz sav napor i najstrože mjere, ovo se priporno pitanje ipak nije poda sve riešilo, jer odpornici nehtjedoše nimalo popustiti.

I u trećem dielu ovoga arcidjakonata, u kotaru naime podgorskom, nastao je uslied rečene otimačine takodjer neki odpor o davanju desetine, no pošto je kaptol g. 1343 odredio blaži postupak u desetkovanju, to se je u ovo najnovije vrijeme napokon i slegnuo, jer kako se čini oko g. 1348 izjaviše pred banom Nikolom izaslanici stanovništva ovoga kotara, i to plemić Leukuš, kastelan banov u Lipovcu, te Dragan sin Gemzinov; Boško, sin Grdanov; Ivan, sin Stjepanov; Vitimir, sin Ivanov; Marko, sin Dobroslavov; Škvorc, sin Martinov i Videk, sin Markovičev, ovi svi izjaviše u ime cisloga podgorskoga kotara, da se sasvim pokoravaju glede davanja desetine, i da će ju onako namiriti, kako ju ustanovljuje ova nova kaptolska odredba².

Uz savkoliki odpor krbavskoga biskupa Radoslava pokušao je ipak arcidjakon Ivan na temelju osude papinskoga delegata topuskoga opata Ivana učerivati desetinu i u tom kotaru. Ali biskup se tomu, podupiran i modruškim knezom Bartolom Frankapanom, snažno opro, dà zatužio i našega arcidjakona tadanjemu banu Nikoli, obiediv ga, da proti svakomu zakonu i pravu svojata dese-

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. cap. XXVI.

² Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars. IV. c. XXVIII.

finu, koja ga neide, jer da je ona krbavskih biskupah, te moli ujedno bana, da im ju svojom vlasti i povrati.

Ban Nikola scienjaše, da, dok se neizvidi čije je pravo desetinjania, naloži, da jedna druga stranka obustavi u goričkom kotaru desetkovanje dotle, dok sud neodsudi; a taj ureče u osminu Stjepanja 1348 u Zagreb.

Na urečeni rok poslao je kaptol našega arcidjakona i s njim još kojega svoga člana, providjena izpravami tičućimi se goričke desetine, na banov sud, gdje je prisutan bio i delegat papin topuski opat Ivan; ali biskup Radoslav niti je došao osobno, niti poslao zamjenika niti kakova pisma, te pošto je sud šest danah zasebice badava ga očekivao, to ban na temelju prvanje presude delegata papina u ime krune, koju ovdje zastupa, dosudi desetinu u župah: Kladuši, sv. Martina na Goricah, crkve sv. Marije u Gradcu, te u selih: Cesti, Premisli, Mostih, Hebečkoj i Mostičih, kaptolu zagrebačkomu, odnosno arcidjakuonu goričkomu¹.

Ovoj banovoj odsudi udovoljilo se samo dielomice, t. j. u jedinjoj Kladuši pobirao je arcidjakon Ivan desetinu, dočim ostale župe i sela desetinjao i nadalje krbavski biskup, poduprt silnim modruškim knezom Bartolom Frankapanom „de quibus Johannes archidiaconus recuperavit tantum Cladusam cum effectu, alie ville adhuc detinentur per episcopum Corbaviensem cum potencia temporalis comitis Bartholomei de Modrusya²“.

Kada se ni svjetovnoj vlasti nije voljan bio pokoriti krbavski biskup, to ga papin delegat topuski opat i po drugi put izobčio naloživ svemu kolikomu svećenstvu i redovničtvu, da ga po nedjeljah i svetcih tako dugo izobćenim proglašuju, dok se nepokori.

Kad ni ovo izobćenje nije koristilo, to se kaptol zagrebački utekao Guidonu, kardinalu sv. Cecilije, a apostolskomu legatu za kraljevine ugarske kruně. Kardinal Guido, uvjeriv se o pravednom zahtjevu zagrebačkoga kaptola, odobri ne samo pomenuto Radoslavovo izobćenje, već i pismom, izdanim u gradu Tarvižu na 10. novembra g. 1349., naloži svim prepozitom, arhijerejem, dekanom, arcidjakuonom, župnikom, samostanskim opatom i priorom pod krunom ugarskom, da krbavskoga biskupa, koj prkosi i crkvenoj i svjetovnoj odredbi, te pričeći kaptolu desetinjati Cestu i ostala sela go-

¹ Mon. episc. zagrab. vol. II. p. 56.

² Ibid.

ričkoga kotara, u podređenih sebi crkvah, župah i samostanih tako dugo izobčuju, dok neodustane¹.

Biskup Radoslav nije se dao ni tim smesti, jer kako svjedoči poslanica svećenikah arciđakonata goričkoga, koju odaslao središnjem mjesecu svibnja g. 1350 rečenomu kardinalu, i to: cetinjski župnik svih svetih Gjuro, te Andrija, župnik bl. d. Marije na Dobri, podarcidjakoni gorički, medjuriečki ili podgorski, rieču svekoliko svećenstvo ovih dvajuh kotarah, u kojoj mu doglasuju, da prema njegovoj odredbi oni već počam od prvoga siečnja neprestano izobčuju u svojih župah po nedjeljah i svetkovinah biskupa Radoslava, ali da on za ovo izopćivanje ni malo nehaje, dapače, da je pritvorio (captivavit) i skradskoga župnika Marka, koj mu donesao i pismen kardinalov nalog i odluku topuskoga opata Ivana, te ga tako zatvorena i zlostavlja „afficiendo ipsum diversis injuriis“, te ga prepokorno mole, da se ovakov drzoviti prkos jednom dokraji².

Istodobno kada je arciđakon Ivan podrugao parnicu proti nasilju krbavskoga biskupa, uzkrisio je i drugu proti otmatačini černo-maljskih križara. Na posljednjem peremptornom ročištu držanom u Zagrebu 1. srpnja g. 1340 kako je pomenuto, bio se obvezao preceptor križarski Hinko, da će obraniti svoj postupak, pa kad niti je osobno došao, niti podastro ikakove izprave za svoju obranu, dosudjena bje metlička desetina kaptolu zagrebačkomu, a odnosno arciđakonu goričkomu. Ovoj se osudi nije nimalo pokorio preceptor Hinko, već je i na dalje desetinjao metlički kotar kao i prije: toga radi delegirani sudac od apostolske stolice i izobčio ga. Ali on je prezrio i to, usljed toga se je kaptol g. 1348 obratio na papu Clementa VI. moleći ga, da i on tu excommunicaciju prizna i potvrdi. I doisto na 1. prosinca g. 1348 naloži papa opatu zagrebačkih Cistercith, te prioru Dominikanah zagrebačkih i biskupijskomu odvjetniku „officiali zagrebiensi“, razloživ im potanko cieli postupak parnice, da u njegovo ime ovo izopćenje proglaše.

Da se ova naročita papina zapovied tačno izvrši, to su delegirani sudci, i to opat zagrebačkih Cistercith i prior Dominikanah zagrebačkih, dočim mjesto biskupijskoga odvjetnika nije popunjeno bilo, odaslali na 7. februara u sva tri kotara goričkoga arciđakonata t. j. u podgorski ili Medjuriečki, Ozaljski i Metlički, nekoga (valjda svećenika) Egidija, sina Andrijina „de genere Gerech“ uručiv mu

¹ Act. Cap. ant. fasc. 13. nr. 103.

² Ibid.

u izvoru rečeni papin nalog, neka ga priobći ondješnjim župnikom, da ga savjestno provedu.

Medju župnici, na koje odaslaze delegirani sudci ovaj nalog vrhovnoga pontifika spominje se osobito: Andrija, župnik sv. Nikole u Jastrebarskoj; Luka, sv. Petra u Volavju; Leonardo, svih svetih i Ivan, sv. Vida, župnici na Ozlju; Matija, sv. Ilije u Ribniku, i Jakov, sv. Martina u Podzemlju; naročito pako provedbu ovoga izobćenja staviše na dušu: Jakovu, župniku sv. Marije u Metlici; Stjepanu, župniku sv. Petra u Črnomlju; Radoslavu, župniku sv. Križa na Vinici; Marku, župniku sv. Nikole u Žumberku i Lipoldu, župniku sv. Gjurgja u Vivodini.

Na 16. već istoga mjeseca nalazimo u Zagrebu oba ozaljska župnika Leonarda i Ivana, gdje javljaju pred ovim sudištem, da su i oni i svikolici župnici arcidjkonata goričkoga doslovce izvršili prvanju zapovjed, te u svojih crkvah izobćili preceptora Hinka i Črnomaljske Križare, i da će to izobćenje proglašivati svake nedjelje i blagdana „*campanis pulsatis, candelis accensis et postea extinctis et in terram projectis et pedibus conculcatis*“ dotle, dok se otpornici nepokore. Rekoše jošte isti Leonardo i Ivan, da su pomenuti papin nalog u vjerodostojnom priepisu osobno ponesli u Metliku, i da ga u prisuću Marka župnika u Semiću i mnogobrojnoga naroda ondje i proglasili, te naložili tamošnjemu svećenstvu, da i ono ovo izobćenje nastavlja.

Ali svećenstvo kotara Metličkoga, Sihenštanjskoga i Žumberačkoga u svojoj opornosti prezrelo je ovaj nalog, te se žudjeni uspjeh postignut nije mogao, „*tanta fuit duricia (zabilježio o tom arcidjkon Ivan), cleri et populi in Methlica in contempnendo claves sancte matris ecclesie, quod processus . . nichil potuit operari*“. Kako su arcidjkonata Ivana izviestili ozaljski župnici Leonard i Ivan, to nehtjedoše proglasiti izobćenje preceptora Hinka i Črnomaljskih križarah ovi župnici: Lipold, vivodinski; Hinko, Ortolfo i Jakov metlički; Gonslav, tržki (de foro); Tomo, črnomaljski; Marko i Toma u Semiću; Detrik, sihenštanjski; Andrea i Korardo župnici sv. Martina i Radoslav vinički.

Proti takovu preziru crkvene vlasti uložio je arcidjkon Ivan pred delegiranimi sudci, t. j. pred opatom zagrebačkih Cistercitah i priorom Dominikanah zagrebačkih, prosvjed radi neposluhah rečenih župnikah, a ovi su ih, kad im jošte i svaku blagu opomenu tvrdokorno odbili, napokon i izobćili. Prema crkvenim propisom prestalo im je ovom excommunicacijom izvršivanje svake crkvene

službe, no oni nimalo hajed za to ipak službovahu na dalje. Ovakov prkos dakako da se nije smio propustiti, toga radi pomenuta dva sudca u tom prieporu utekoše se još jednom kardinalu Guidonu, apostolskomu legatu za kraljevine krune Ugarske, i obrazloživ mu potanku cielu stvar, uprosiše ga, da i on njihov postupak potvrdi, a tim pribavi ugled sudu delegiranomu od apostolske stolice.

Kardinal Guido prončiv pravedni ovaj zahtjev, naloži najprije svim onim opatom, priorom, prepozitom, arciđjonom, dekanom, protorejijom i župnikom pod ugarakom krunom, kojim će se ovo pismo priposlati, da pozovu odporne župnike, da osobno dodju ili pred njega ili pred Bartola de Bostario, prepozita Caslacenskoga „sacri palatii apostolici et nostro generali auditore“, i tu osobno obrazlože svoj jeretičan postupak i zamole odriešenje. No kada ni to pomoglo nije, te je arciđjakon Ivan opeta dojavio kardinalu Guidonu, da se pomenuti župnici niti ovoj njegovoj zapoviedi pokoriti neće: to ih kardinal drugim pismom, pisanim u Rimu na 25. ožujka 1350 proglasio iznovice izobčenimi i naložio svemu hrvatakomu svećenstvu, kojemu se njegov nalog odaslao bude, da ih izobčenimi proglasi.

Prvo ovakovo svečano izobčenje učinjeno na prošnju arciđjakona Ivana, kako o njem pismeno obaviestiše kardinala Guidona i to: Ivan, opat zagrebačkih Cistercitah, Blaž, novoveški župnik, te Radčec župnik sv. Marka u občini gradsko-zagrebačkoj i Jakov, podarciđjakon zagorski, bilo je u Zagrebu u župnoj crkvi sv. Marka u nedjelju pred svetkom sv. Mandaljene ili 22. srpnja god. 1350 „presente populo in magna copia parcium diversarum“¹.

Ali ni tim nije se postigla žudjena svrha!

Pokraj ove težke parnice skopčane s velikim troškom i naporom nije propustio arciđjakon Ivan obavljati i druge pravne poslove na korist kaptola. Do posjeda Prevlake, koj je nekoč u ime nagrade ustupio kaptol našemu arciđjaku Ivanu na doživotno uživanje, a on ga opet, da veću probit ima kaptol, ustupio u feud Ivanu Jaroslaviću, uživao je neki Mikić, sin Kelemešev zemlju prozvanu Hrićen, pa je obiedio kaptol, da je prigodom predaje posjeda Prevlake i njegova zemlja Hrićen, jer da je bio odsutan, predana bila arciđjaku Ivanu, kao sustavni diel Prevlakin. Za ovu zemlju tekla je duga parnica medju kaptolom i sinom Kelemeševim, i to pod bani: Nikolom, sinom Stjepanovim, i Nikolom de Zech, dok najposlje ban Pavao „de Wgal“ neodredi strankam odrješito ročište na dan 4.

¹ Mon. hist. epis. zagrab. vol. II. pag. 54—56.

travnja g. 1350. I na tom sudu zastupao je arcidjakon Ivan kaptol zagrebački, te je na podlozi razvodna pisma kralja Andrije II. dokazao, da se zemlja Hrićen od vajakada ubrajala u kaptolska zemljišta, pa ju i punim pravom posjeduje kaptol. Prema toj izjavi, koju protivnik pobit nije mogao, dosudi ban kaptolu parnicu¹.

U proljeću g. 1353 slavilo se u Hrvatskoj a osobito u Zagrebu veliko slavje, jer je nakon protekla poldrugoga vieka dolazio ovamo opet nov vojvoda Stjepan, koj se pisao „dux tocius Sclauonie, Croacie et Dalmacie“ a tim se iztakla opet jasno autonomija ovih kraljevinah, a Zagreb, u kojem se nastanio, i to u kraljevskoj palači kod Dveracah, stekao je tim prvenstvo nad domaćimi gradovi.

Sjajnoj povorci velikašah, plemićah i gradjanstva, koja je dočekala novoga vojvodu, pridružio se i kaptol u svečanom ruhu pod crkvenimi barjaci i pojuć mu bogoduhe pjesme i noseć moći svetacah „sacris expansis reliquiis . . in obviam occurrendo sollempniter consveverunt ymnizare“, da poklonio mu i razne darove i obskrbljivao ga hranom. U ime toga priznanja potvrdio mu svojom vojvodskom vlasti i sve povlastice udjeljene mu od ugarskih kraljeva, kad su ga za to na samo tielovo i to u stolnoj crkvi, kamo je sašao da prisustvuje svečanomu provodu, zamolili bili kanonici zagrebački „genuorum flexibus se in terram prostratis“². Po svoj prilici oslovio je tom sgodom vojvodu sam naš arcidjakon Ivan, jer je to i dolikovalo njemu, koj nebijaše samo generalni diecezanski vikar, već i najrevniji branič kaptolskih pravah.

Rečene godine (1353) nalazimo arcidjakona Ivana posljednji krat upisana na javnih izpravah bana Nikole i to na dvih, izdanih na 18. listopada. U jednoj spominje ban, kako ga je u ime kaptola zagrebačkoga zamolio arcidjakon Ivan, da mu pod svojom novom pečati poda ovjerovljen priepis privilegija kralja Andrije II. od g. 1217, kojim oslobodiv nekoga Egidija „a iobagionatu castri zagrabiensis“, dozvoljuje, da prekosavska zemljišta i to: Otok, Hrastenicu, Prevlaku, Želin, Crnilug, Ruču i Kojenik, koj je isti Egidij kašnje poklonio kaptolu, da ih i isti slobodno uživa³. Ovaj ovjerovljen priepis trebao je kaptol, jer je naslućivao, da će se poroditi opet nova parnica sa obćinom gradsko-zagrebačkom, koja je s ovimi posjedi na nekih mjestih graničila; a bojao se nositi na sudove iz-

¹ Act. Cap. ant. fasc. 23 nr. 7. Marcelović. Regesta ad ann. 1350.

² Act. Cap. ant. fasc. 13: nr. 96.

³ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. c. VII. VIII.

vornu povelju, jer mu nedavno u Višegradu u kući kraljevoga kancelara stolnobiogradskoga preposita Totimira izgorio izvornik zlatne bulle Andrije II., koj je onamo poslao, kada se prepirao sa gradsko-zagrebačkom obćinom o posjedih Kraljevcu i Sviblju¹.

U drugoj pako, kojom istomu arcidjaku Ivanu predaje ovjetrovljeni priepis medjašnoga razvoda posjeda Prevlake, kako ga učinio g. 1345 kaptol požeški².

O kašnjem djelovanju arcidjaka Ivana nenalazimo više traga u listinah. Po svoj prilici posljednje dane svoga zaslužnoga vieka posvetio je novoj redakciji kaptolskoga sbornika.

Mi smo jurve spomenuli, da je g. 1334 arcidjakon Ivan bio sastavio nov sbornik zakona i odredaba, po kojem da se u buduće upravlja ovaj častni sbor, i da je kaptol u sjednici držanoj na 9. kolovoza iste godine ovaj sbornik i proglasio svojim zakonikom; ali tečajem vremena, kako smo i iz ove razprave doznali, što biskupi zagrebački za ovu korporaciju, što opet kaptol prema tadanjim okolnostim ili je stvarao nove zaključke ili je postojeće prisiljen bio mienjati, ili kako se to na čelu sbornika spominje u kratko u ove rieči: „quamvis post hec t. j. poslje prve publikacije, sint quedam addita et de novo conscripta“, te je tako nastala nužda, da se sastavi nov sbornik.

A tko je i kada sastavio ovaj drugotni sbornik? U samom se sborniku nespominje ime njegova sastavljača, a to ga niti netreba, jer nije potekao od jedne osobe nego od cieloga ovoga sbora, a u takovih slučajevih obično se zašuti ili predje preko imena sastavljačeva ili sabiračeva. Ali uzmemo li na um to, što je arcidjakon Ivan bio jedan od najumnijih članovah tadanje dobe u kaptolu zagrebačkom; jer njemu su kao vještomu pravniku povjeravali obranu u juridičnih poslovih i biskup domaći i pećujski, te kaptol zagrebački, onodobni plemići i gradjani i njegov vlastiti rod; zatim i one dvie velike parnice, koje je vodio proti krbavskim biskupom i črnomaljskim križarom, za što sve morao je proučiti silesiju po-

¹ Ibid. pars IV. cap. IX.

² Ibid. pars IV. c. III. pag. 115. Sciendum autem est, quod magnum privilegium domini Andree regis . . . fuit portatum in Vyssegrad per dominum Demetrium, archidiaconum ecclesie nostre, ad exhibendum in lite, quam habebamus in curia domini nostri Lodovici regis Hungarie cum civibus Grechensibus super possessionibus Craleuch et Zuibla, fuit combustum in domo domini Thathamarii prepositi albensis (1343 do 1351) cum pluribus aliis privilegiis ecclesie nostre“.

veljah, koje su izdali i Arpadovci i Anžovinci, toli biskupom i kaptolu zagrebačkom koli pojedincem, te si tim pribavio i osobitu jurističnu vještinu: to je samo on a nitko drugi mogao se latiti takova posla i valjano ga i dovršiti.

I po samom ovom sborniku dade se riešiti ovo pitanje. Imenom Ivanovim prepleten je skroz ovaj sbornik, kako niti jednim drugim, ta tuj se osobito iztiče njegov rad, kako je „suis laboribus et expensis“ odbranio posjed Prevlaku za kaptol, tuj se na obširno opisuje njegova borba za desetinu tadanjega njegova t. j. goričkoga arcidjakonata, a napokon, tuj se spominje i više listinah o novo utemeljenoj i datiranoj župi novoveškoj i o sagrađenoj novoj župnoj crkvi, da kako trudom i troškom samoga arcidjakona Ivana; koje sve, ako strogo nebi baš spadalo u taj sbornik, ipak je naš arcidjakon Ivan uvrstio u nj, da si ovjekoveći svoj zaslužni rad.

A drugo, i tradicija u kaptolu zagrebačkom pripisuje mu ovo djelo, a to ustmeno predavanje spominje historik i kanonik Krčelić ovim riečmi: „(Ladislaus II. de Kobol) litterarum, litteratorumque fuit amantissimus. Joannes archidiaconus de Guercse consilio Ladislai scribere et notare annorum praecedentium facta incoepit; Capitula quoque statuta sua et privilegia authore Ladislao collegerunt et in libros redegerunt 1334“¹. Ovdje Krčelić doisto misli naš sbornik; dapače na drugom mjestu izrično pripisuje mu ga².

I prvobitni sbornik od g. 1334, kog danas neimamo, jer ga je zamienio izpravljeni i popunjeni ovaj drugotni, kao i ovaj potonji sastavljeni su u doba, kad je arcidjakon Ivan živio. U listinah, kako spomenusmo, spominje se posljednji krat Ivan arcidjakon 18. listopada g. 1353; ali odatle nesliedi, da je on ili tečajem ove ili sljedeće već godine umro. A da je redakcija samoga ovoga sbornika počela svakako g. 1352, svjedoči nam bulla o indulgencijah za svetkovine sv. Stjepana, Ladislava i Emerika³, koju izdao g. 1344 papa Klement VI., pa sastavljač toga sbornika navodeć tu bullu govori o papi Klementu VI. († 1. decembra 1352) kao živom „moderni domini pape“; dovršen je pako bio svakako prije kolovoza 1354, u njegovom bo uvodu spominje se slavonski vojvoda Stjepan († 9. kolovoza g. 1354) kao živ, „Stephano, Dalmacie, Sclauoniae et Croacie duce, qui *nunc* in ipso suo ducatu existit, scilicet anno

¹ Hist. eccl. zagráb. p. 124

² Engel Geschichte von Dalm Croat. und Slav. Halle 1798 p 146.

³ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pas. IV. cap. II.

domini MCCCCLII¹. Drugotni dakle ovaj kaptolski sbornik sastavljan bijaše medju g. 1352—1354.

Ovaj sbornik, čuva se i dan danas u izvoru prozvan „Album capitulare“ u kaptolskom arkivu², pisan je na kvieru te obaže 96 listovah u četvrtini; podpun je, samo mu manjka posljednji list, na kojem nije bilo ništa drugo zabilježeno, nego godina i dan, pod kojim je ban Nikola (1344—1348) izdao plemićem u Podgorju u ovjerovljenom priepisu odluku kaptola zagrebačkoga o pobiranju tamošnje desetine. Do druge polovine XVI. vieka bijaše uvezan u bijelu kožu, pa moguće, da i toga radi prozvan bje „album capitulare“ da tim se nazivom luči od drugoga kaptolskoga sbornika, pisana u XV. vieku i prozvana „rubrum capitulare“ ili „liber rubeus“. Ovaj „album capitulare“, pošto bijaše nekoč prikovan sa dva lanca u sakristiji prvostolne crkve „duabus catenis in interiori sacrario acclavatus“, prozvaše takodjer i „liber acclavatus“, te bijaše u tolikoj cieni u ovom kaptolu, da su se novo imenovani kanonici prigodom ustolivanja zaklinjali na nj, da će savjestno izvršit sve, kako on propisuje. „Super quo libro Statutorum omnes et singuli canonici tempore institutionis ipsorum in beneficiis canonicalibus tactis sacrosanctis evangeliis dei ad observandum et promovendum pro posse ea, que in ipso continentur, corporale iuramentum prestare consueverunt“.

Ovih željeznih sponah bijaše riešen god. 1663, kada ga na 4. veljače prevezao kanonik Ivan Mavorčić u crnu kožu, kako to pripovieda vlastoručna bilježka upisana na koricah mu unutra: „1663. 4. februarii. Statuta de novo ligata et compacta per Joannem Mauorchich C. et succentorem E. Z. etc., antea canonicum et cantorem Chasmensem“.

Ovaj „album capitulare“ bijaše u XIV. vieku došao na veliki glas i izvan Hrvatske, i to u Ugarskoj. Kad je ono g. 1374 povjerio kaptol Varadinski svojemu kanoniku lektoru Emeriku, da za nj sastavi sličan sbornik, to je on svoju radnju osnovao na podlozi ovoga zagrebačkoga sbornika, jer je iz njega doslovce iscrpio chronologični red ugarskih kraljevah i sav njegov uvod (dakako sa preinaci s pram varadinske biskupske stolice)³.

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. p. 4.

² Album, u prvobitnom smislu znači bijelu posadrenu dasku, na koju se je za rimsko doba pisalo, što se hotjelo, da se javnosti predade. Kasnije rabio je taj naziv i za sbirku odredabah. Ja ga objelodanih god. 1874 pod „Monumenta historica episcopatus zagradiensis — volumen secundum“.

³ M. Florianus. Hist. Hung. fontes domesticci vol. III.

Spomenuv tako „album capitulare“, to djelo našega arcidjakona Ivana, u kratko bar nacrtati mu treba i njegov sadržaj, da se uzmogne prosuditi, koliko li važan je i u privatno-pravnih odnošajih za našu domovinu za XIV. i za prijašnje viekove, i u koliko po njezinu topografiju.

Sazivom imena božjega počima ovaj sbornik, te odmah pripomenuje, i to u nekoliko riečih, da mu prva redakcija pada u god. 1334., a potonja u kasnije doba, kojoj ipak pisac izrično neoznačuje godine, već njezino iztraživanje prepušta čitatelja, „sicut plurimum ex datis singulorum plenius apparebit“; a ta doba, kako rekosmo, bila je medju g. 1352.—1354.

Poslie ovoga kratkoga uvoda priča najprije ob utemeljenju biskupije zagrebačke po kralju sv. Ladislavu, i da je za njegovo doba „notabilius in aliqua parte Sclauonie et in aliqua totaliter cepit vigere nomen Christi“, koju viest crpio je iz listine Felicijanove (1134.)¹, te spominje i one nezgode, koje su u vrijeme tatarske provale stigle pismohranu ove biskupije, jer da su njezina privilegija prenešena bila tada na otok Rab, odakle sva da nebijahu povraćena, a po tom „non in paucis suis iuribus dampnificata fuerit ecclesia supradicta (i e. zagradiensis)“.

Da nadoveže rodbinsku svezu utemeljitelja biskupije zagrebačke sa prvimi knezovi (duces) magjarskimi: Almom, Arpadom i Toxonom, to kronologičkim redom navodi najprije sve ote knezove; a za njimi počam od prvoga ugarskoga kralja sv. Stjepana nabraja u kratko, prema tadanjim chronistom, (izuzev nekoliko pogrešakah u godinah nastupa vlade i smrti), sve ugarske kraljeve Arpadova koljena do Ladislava Kumanca († 1290); a prešutivši Andriju III. (za koga je ipak morao doznati iz one bar povelje, kojom je dopitao kaptolu svukoliku zagrebačku pijačevinu i mitnicu), prelazi odmah na Anžovince, koji su po tankoj krvi došli u rodbinstvo s Arpadovci, te od ove druge kraljevske loze spominje Karla Roberta, koj „multas adversitates fuit perpessus a principio sui regiminis per annos quam plures a tirannis sui regni infidelibus“, a završuje ga sa sinom mu Ljudevitom I.

Za ovaj chronologijski kostur rabila su arcidjakuonu Ivanu samo nekritična tadanja ugarska vrela, kao Anonim notar Belin, čiji spis spominje pod imenom: „Relacio Hungarorum in scriptis ab olim redacta“, zatim magjister Simun de Keza, čije dielo navodi: „cronica

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. I. p. 1.

Hungarorum“, te legende sv. Stjepana i Ladislava, koje se i danas jošte čuvaju u nadbiskupskoj knjižnici u velikom legendaru, pisanom prvoga desetka XIII. vieka; s toga i kreće se samo u okviru ovih chronistah, te pripovieda samo o dolazku Magjarah i kako su osvojili „cielu Panoniju“, dočim o domaćoj hrvatskoj prošlosti nespominje ni rječce, za pozniju pako dobu rabi kratke bilježke domaćih chronistah.

Iza toga sliedi red biskupah zagrebačkih počam od Duba (1093) do Nikole, koj potonji zasjeo je ovu stolicu god. 1350. „feria quarta infra octavas epiphanie domini“. I za ovaj red upotrebio je arcidjakon što domaće bilježke XIII. vieka, što grobne spomenike, što opet stare povelje crkve zagrebačke¹.

To je historijski uvod, poslie koga počima odmah sam sbornik. Cielu sbornik podieljen je u četiri diela „partes“, a svaki diel opet u poglavja „capitula“. Za gradju ovoga sbornika upotrebio je arcidjakon Ivan, osim crkvenoga sbornika pravah „corpus iuris canonici“, te postojećih običajah u kaptolu, i tako zvana „capitularia ili collectuaria“, koja su se tada čuvala u stolnoj crkvi u tri exemplara, a danas su sva tri izginula, pa govorila su o crkvenoj službi u našoj katedrali; zatim djelo prozvano „arcidjakon“, koje se bavilo „de cura et officio archidiaconi“, te izprave biskupske pisare, kada naime pobraja župe pojedinih arcidjakonatah, a napokon razne ustanove i listine, i to od papah: Grgura IX., Innocenca IV., Aleksandra IV. i Klementa VI.; zatim od biskupah zagrebačkih i to: Stjepana II., Timoteja, Antuna, bl. Augustina Kazotija, Ladislava de Kobol, Jakoba de Placentia i Nikole; te odluke apostolskih legatah, kao: kardinala Gentila, kardinala Gvida, Ivana opata topuskoga i Ivana opata zagrebačkih Cistercintah; spominje takodjer i razne ustanove kaptola zagrebačkoga, kao i listine ugarsko-hrvatskih kraljevah: Emerika, Andrije II., Bele IV., Karla Ro-

¹ Da je za ovaj red, koj je malom iznimkom tačan i podpun, upotrebio arcidjakon starije bilježke, svjedoči sâm, gdje o Gothardu (1209—1214) veli: „sed adhuc non reperitur vivens, qui recordaretur de ipso“, a o Filipu (1251—1262) „de quo plures iam recordantur“; koje rieči mogao je napisati samo pisac iz XIII. ili početkom XIV. vieka, a ni pošto ne pisac, iz druge istom polovine XIV. vieka. Za tri biskupa zagrebačka: Dominika, Prodana i Gotharda, spominje naročito njihove grobne ploče; a da je i sam pisac upotrebio u to ime i izprave, svjedoči sam, kada o pojedincu veli „cuius nomen bene in privilegiis ecclesie reperitur“, ili „cuius iam littere apparent, ili „cuius nomen bene inventur in privilegiis ecclesie“.

berta i Ludovika I., a od banovah Mikića i Nikole; napokon odredbe občine gradsko-zagrebačke i jedno pismo remetskoga pavlinskoga priora Petra.

Po sadržini podieljen je sbornik ovako: Prvi dio sadržaje prava, dohodke i odredbe celoga kaptola kao tiela, te službe i dužnosti sudacah i podanikah kaptolskih, a broji 66 poglavjah, u kojih se govori: o kanoničkom sboru i kaptolskih dostojanstvenicah, o sjednicah, o čuvanju pečata i njegovoj porabi, o zakladah i privriedah kaptolskih, o kanoničkih kućah, o kaptolskih sudovih, vlasti i kaznah, o kaptolskih posjedih u občini gradsko-zagrebačkoj i drugdje, o kunovini, o obradjivanju trsjah i zemaljah, o daćah i darovih podaničkih, te o njihovih oporukah ili odseljenju, o kaptolskih nekadanjih robovih i njihovoj dužnosti, ob izboru, službi i plaći kaptolskoga dekana, desetćarah, računara, sudca i vesnika, o desetinjaju, o prebendarskom sboru i njegovom uredjenju, o predijalistih i njihovih pravih i dužnostih, o najmu predijah i trsjah, govori zatim o desetini i kako se podmiruje u obće, a napose pripovieda o desetini velikoga i maloga rovaša, o desetini goričkoj, bekšinskoj, zagorskoj i kalničkoj, te o dohodcih španijah: sisaečke i topličke; i tim se svršuje prvi diel.

U drugom dielu, koj broji 13 poglavjah, govori se o pravih i dohodcih, kako ih pojedinac kanonik uživa, i to najprije, kako je potrebno svakomu da pobožno živi, zatim, kojim redom mora svaki obavljati službu božju, onda o svakdanjih diobah, o dohodcih predijalnih, o zaštiti kmetah, te nabraja kanonička predija i određuje, kako se dostaju za užitak, o medjusobnoj slozi, o obradjivanju allodialnih trsjah, o razdieljenih novih predijih sv. šimunskih i o dužnostih ondješnjih podanikah, o zemljah tlačnih i kako se diele, o prihodu kaptolskih mlinah, a napokon o dužnostih kmetovah spram svomu gospodaru.

Treći diel navodi opet u 17 poglavjih osobna prava i dohodke kaptolskih dostojanstvenikah, kao: prepozita a ujedno i arcidjakona gorskoga i zagorskoga, lektora, a pošto je taj bio ravnateljem katedralne škole, govori i o nastavi; o kanoniku cantoru i njegovom succentoru; spominje zatim prava i dohodke prepozita čazmanskoga kao arcidjakona govešćega i šićkoga te pobraja ovim redom tadanje arcidjakonate biskupije zagrebačke, a ti bijahu, osim jur rečenih: zagrebački, dubički, komarnički, gorički, kalnički, vaškanski, čazmanski, bekšinski, varaždinski i vrbovački. Nabrajajuć arcidjakonate i prava pojedinih arcidjakonah glede desetine

i cathedralika ili novčanoga prinosa otiomjestnih župnikah za svoga arcidjaka, spominje poimence sve župne crkve i njihove kapele. Ovaj najstariji popis župah biskupije zagrebačke vrlo je važan za sredovječnu topografiju posavske Hrvatske, jer iz njega doznajemo, kako je sredinom XIV. vieka ova biskupija ne samo na daleko bila razgranjena, već upravo obilovala župami, u kojih je duhovništvo brinulo se i o kršćanskoj uljudbi. Ovaj bi popis bio jošte važniji za nas, da je kod pojedinih župah naveo kada su utemeljene i imena dotičnih župnikah i kojim jezikom liturgiju, latinskim ili slovjenskim; pa da je jošte spomenuo i postojeće ili postojavše samostane i kojemu redu pripadaju. — Poslie pobrojanih arcidjkonatih govori u tom odsjeku o kanoniku čuvaru i njegovoj službi, o kanoničih meštarih, a napokon i o zvonarih, kao službenicih crkvenih. Za ovo potonje rabila su mu tako zvana „capitularia et collectuaria“, te se i poziva na nje; ali žalimo, što nije i pojedine ulomke iz njih uvrstio u svoj sbornik, tim bo sačuvao bi nam ih bio od propasti.

Četvrti odsjek broji 28 poglavljah, a sadržaje privilegija o kaptolskih pravih i to: posjedne darovnice kraljevah, biskupah i banah, te izprave, tičuće se pobiranja desetine, mitnice i pijačevine.

Kratki ovaj sadržaj ipak nam dosta jasno razgaljuje, kako je taj sbornik od prevelike važnosti za historijsku, geografsku, kulturnu, a osobito jurističnu struku za proučavanje sredovječnoga stanja naše domovine, da on tumači i razbistruje i starije i suvremene listine.

Kako nas uvjerava domaći historik, kanonik Krčelić, napisao je arcidjakon Ivan jošte jedno povjestno djelo, koje on prozva „chronicon“, i koje mu je, kako se po njegovih citatih razabire, dielomice i rabilo¹, te je i jedan njegov odlomak doslovice tiskom priobćio. Ovoga djela dan danas neima, izgubilo se; ali po ulomcih, koje je priobćio Krčelić, koj ipak toliko zaslužuje, da mu se vjerovati mora, arcidjakon Ivan napisao je nekakovu kratku historiju svoje domovine ili obširniju kroniku, u kojoj u uvodu razpravlja o Slavoniji i njezinom historičnom razvoju, t. j. on je pokušao riešiti pitanje, kako je Slavonija došla pod Ugrina, te veli: „da ugarski kralj sv. Stjepan odstupio ju (god. 1031.) hrvatskomu kralju Krešimiru za uzdarje, jer ga pomagашe svojom vojskom proti caru Kon-

¹ Krčelić. Hist. episc. zagr. p. 3. 20. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 74. 75. 77. 79. 84. 87. 93. 96. 101. 105. 122. 125. 128. 132. 134. Od istoga „Not. Praelim“, p. 101. 413.

radu II., pa da tomu odstupu sa ugarske strane nebude prigovora i da se preprieče nemiri, bude kći Krešimirova zaručena za Emerika, sina sv. Stjepana, pa na taj način protegla se i vlast hrvatskoga kninskoga biskupa ča do Drave. Ali kad je godinu danah iza toga umro vojvoda Emerik, i tim se ženitba razvrgla, zahtijevao je Petar (sin sestre Stjepanove i Otona Urseola, dužda mletackoga), koj je mjesto Emerika zadobio naslov vojvode slavonskoga, taj zaručni miraz, t. j. Slavoniju, natrag; no „sv. kralj“, ljubeći pokoj i mir, smatraše, da bi nepravo bilo, da zaručnicu liši njenih prava, te je i Petar odustao od toga. Kad je ono godine 1035. hrvatski kralj Zean (t. j. Stjepan, otac Petra Krešimira) uznemirivao Ugarsku, zahtijevahu Ugri od svoga kralja sv. Stjepana, da Slavoniju natrag uzme; ali on im na to odvrati, da nedolikuje kralju uzimati, što je jednom poklonio, a i onako da Hrvati nisu ni pokrenuli javnoga rata. Pripovieda zatim, kako je po smrti sv. Stjepana nastala razmirica i to za pomenutoga Petra, koj je neko vrijeme uz kraljevu udovicu vladao, a kasnije, odstraniv ju, postojio si podpunu vlast. Proti ovoj prevladi da su uz plemstvo ustali i biskupi, te kraljem proglasili vojvodu Samuila ili Oba, pravu korjeniku Arpadovu, dočim je Petar utekao (1041.) k caru Hinku, i toga radi da je Samuil plienjao Kranjaku i Bavorsku; po dok je car Hinko ratovao s Ugri, da uzpostavi Petra, hrvatski kralj Stjepan ili Vojslav da se poslužio tom sgodom, te provalio u Srbiju do Drine i postavio ondje banom Prasku. Medjutim proglasiše Ugri Petru protukralja u osobi Andrije I., koj je svoga takmaca protjerao u Austriju (1046.), gdje je, osliepiv, za godinu danah i umro. Učvrstiv se tako kralj Andrija na prijestolju, pobrinuo se, da se i prava kraljevstva (gledom na Slavoniju) obnove, te je proglasio za to i brata si Adalberta ili Belu vojvodom Slavonije, a Rada palatinom ugarskim, pa ovi napokon svladaše hrvatskoga kralja, te svedoše Slavoniju na starodavne granice do rijeke Cetine.

Nastavlja zatim, kako se zavadio vojvoda Bela sa kraljem Andrijom I., u kojem je ratu umro Andrija, a na njegovo mjesto zakraljevao Bela. Uslijed toga nastala je opet nova borba medju Belom i Salomonom, kojemu, obsjednutu u Ostrogonu, pohrli u pomoć njegov tast Hinko, a pošto je medjutim umro i Bela, to da je Ugarskom zakraljevao Salamon, pa toga radi i Belini sinovi vojvode Gejza i Ladislav, moradijahu pobjeć u Poljsku; ali da se povrati mir u kraljevinu, izposlovahu biskupi i plemići u kralja,

da je pristao na nagodbu, kojom bi zapala kralju dva diela Ugarske, a vojvodam treći, te je i uslied toga god. 1064. Salamon okrunjen bio u Pečuhu. Tom sгодom odlučise, da se hrvatskomu banu Svinimiru dade za ženu sestru rečenih vojvodah, a s njom i onaj diel Slavonije, što ga je nekoč u ime miraza poklonio sv. Stjepan kćeri Krešimirovoj, a zaručnici Emerikovej; ostali pako diel sa nekom česti Ugarske do Tise i Rabe, dopao je Ladislava. Rodbinstvom ovim osiljen postà ban Svinimir kraljem hrvatskim⁴.

Ovako želi razbistriti arcidjakon Ivan odošaj Slavonije nakon provale Magjarah u Panoniju spram narodnoj hrvatskoj dinastiji; ali cielo ovo umovanje kaže, da akoprem se iz njega razabire, da je donekle poznavao i strane historijske pisce, to da ipak gledom na Slavoniju nije mogao crpiti izričnih vjerodostojnih viestih, pa tako osnovao sve na pukoj kombinaciji, s toga nam i nepruža nikakov baš historijski podatak za razjašnjenje odošajah medju Arpadovci i Držislavovići¹.

Ostali diel ove „kronike“ nije nam tačno poznat, no prema neznatnim Krčelićevim viestim doznajemo, da se u njem govorilo ob utemeljenju biskupije zagrebačke i njezinih biskupih, o kraljevih ugarskih i vojvodah slavonskih i o borbah medju njimi, o provali tatarskoj, a naročito opisana bila borba posljednjega Arpadovca Andrije III., kao i ona medju Vaclavom, Otonom i Karlom Robertom za ugarski i hrvatski priestol, koju borbu opisà arcidjakon što obširnije.

Vrlo žalimo, da upravo ove viesti o činjenicah, kojim je bio arcidjakon Ivan i suvremenik i očevidan svjedok, ili ih dočuo od starijih, kanonik Krčelić doslovce nije naveo, njimi bo razbistrilo bi se mnogo do danas neriešeno historijsko pitanje.

Nacrtav tako po izvornih vrelih (koliko su nam do danas poznata) viekopis goričkoga arcidjakona Ivana, i spomenuvši njegov rad, a osobito književni, koj nam se sačuvao u kaptolskom sborniku, ostaje on, kao najstariji (izuzam nekoliko govorah i jednu theologijsku razpravu biskupa Augustina Kazota) i svake hvale vriedni pisac posavske Hrvatske, te mu i punim pravom dolikuje, što je Krčelić o njem rekao: „vir perenni dignus memoria“.

¹ Ob ovom ulomku razpravljao je prof. V. Klaić u „izvjestju o kr. vel. gimnaziji u Zagrebu 1873/4 pod naslovom: Ocjena odlomka iz kronologije ili ljetopisa Ivana arcidjakona. — Dr. Rački Mon Slavor. meridional. vol. VII. pag. 471—484.

Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća.

*Čitao u sjednici filološko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti
i umjetnosti dne 12. veljače 1885.*

PRAVI ČLAN I PREDSJEDNIK DR. FR. RAČKI.

II.

Crkva hrvatska.

U predjašnjem članku (Rad LXX., 153.—190.) izpitah društvene odnošaje podpuno samostalne Hrvatske. Ovi se odnošaji opiru o narodu, o stanovništvu zemlje, stvoriv u njem stališe. Prelazim sada na izpitivanje odnošaja medju dva društva, koja su vladala narodom i na cijeli razvoj njegov odlučno utjecala. Ta dva društva jesu crkva i država. Ali prije nego li se može govoriti o uzajamnih odnošajih crkve i države u Hrvatskoj, valja ustanoviti: što se pod crkvom, što li pod državom u Hrvatskoj ima razumievati. Valja dakle najprije razbistriti pojam crkve i države hrvatske u ono doba.

Samo se kaže, da govoreći o crkvi imamo pred očima Hrvatsku kršćansku, za koju samu sačuvali su nam se spomenici, dočim se o Hrvatskoj poganskoj ništa izviestna ne zna. Na dalje se ovdje pod crkvom razumieva glavno onaj stališ, koji je u kršćanskoj crkvi vršio vlast, predanu mu po utemeljitelju njezinu, a koja se je sastojala u naučanju, u dieljenju sredstava za spasenje i u pravu zakonotvorne i izvršujuće moći. U kratko: ovdje se ima na umu crkvena vlast, hierarchia; te se uslied toga namiče pitanje: što se pod hrvatskom hierarhijom za ono doba imade razumievati?

U hierarhiji katoličke crkve imade, kano što je poznato, više stupnjeva: na čelu joj stoji papa, sliede patriarhe, exarhe i primati, onda arcibiskupi, napokon biskupi i podčinjeni njim svećenici. Nu pošto je papa glavom ciele a napose zapadne crkve, nas pako ovdje ponajprije zanima hrvatska crkvena oblast: progovorit ćemo kašnje o odnošaju hrvatske crkve i države u obće naprama papi.

Kano što su Hrvati zaposjedši Dalmaciju našli u preostalim rimskih gradovih mnoge stare rimske društvene i državne, tako su oni našli ondje i crkvene uredbe. Ne treba ovdje obširno razlagati, dosta je samo spomenuti, da početci kršćanstva u Dalmaciji dopiru čak do apostolskih vremena, da se je ono do skora po cijeloj zemlji razširilo i kano što u prekomorskoj Italiji stariju pogansku vjeru po svema iztislulo, pak i posebnu upravu crkvenu zadobilo. Sielo crkvene vlasti dalmatinske postade glavni grad Solin (Salona), položen, kako pjeva rimski pjesnik (Lucanus), „*qua maris Adriaci longas ferit undas Salonas et tepidum in molles zephyros excurrit Jader*“. U toj dakle rimskoj koloniji („*Martia Julia*“) udari svoje sielo prvi glavlar kršćanske občine, apostolskoga poglavice sv. Petra učenik, sv. Dujam. Odavle, kano iz središta, širila se je kršćanska nauka na sve strane rimske Dalmacije; te su za to sve nastale občine smatrale solinsku svojom maticom. Solinski biskup bijaše ujedno crkvenom glavom sve Dalmacije, te se je u VI. stoljeću pisao „*archiepiscopus sanctae ecclesiae salonitanae*“. Prema polovici toga vieka bijaše solinski arcibiskup crkvenom glavom biskupâ u Rabu, Zadru, Skradinu, Makarskoj (Muceurum), Naroni, Epidauru (stari Dubrovnik), za tim u Ludro, Sarsentero, Sarni, Bestue i Siscii. Siela ovih biskupija ležala su unutar granica rimake Dalmacije, izuzam Siscie, grada Panonije¹; a pošto je tada u susjednoj Panoniji sriemskoj bila biskupska stolica u Sirmiumu (Mitrovica)², imala je sisačka biskupija obuhvaćati posavsku Panoniju (Savia)³, te se je s toga ovamo protezala i vrhovna vlast solinskoga arcibiskupa.

Posljednji iz nesumnjivih spomenika poznati nam solinski biskup bijaše Maksim, na kojega je papa Grgur I. u studenom godine 602. upravio pismo⁴. Malo za tim bješe Solin do kraja razoren a Dalmacija trajno hrvatskim narodom zaposjednuta. Sa Solinom gradom propade i biskupska stolica. Ali kano što solinsko građanstvo nadje dielomice utočište u bližnjem Spljetu, tako je ovamo do skora prenesena i biskupska stolica; njezin uskrisitelj bijaše

¹ Ove se biskupije spominju u spisih solinskoga sabora god. 530, 532. O mjestih progovorih u Radu LVII, 119—120.

² Još 595 god. navodi se ondje biskup Documenta, p. 237, 246.

³ Medja izmedju savske i sriemske Panonije tekla je negdje crtom od Sava kod ušća Vrbasa k Dravi.

⁴ V. Documenta p. 262. Poslije Maxima navodi se u imenicih spljetske biskupije Teodor kano posljednji solinski biskup. Ibid. p. 287.

papin poslanik Ivan iz Ravene. Mauzolej ili hram veličanstvenoga Dioklecijanova dvora postade novom prvostolnom crkvom, u koju su iz solinske razorene bazilike prenesene moći sv. Dujma i Anastasia. Na biskupa u Spljetu prenesena su sva ona prava i sve one nadbiskupske povlasti, kojih bijaše solinski nadbiskup dionikom, te je dugo nosio takodjer stari naslov „*archiepiscopus s. salonitanae ecclesiae*“, kano što i nova prvostolna crkva naslov: „*ecclesia s. Domnii et Anastasii*“ ili „*ecclesia s. Domnii*“. Ivan i njegovi nasljednici smatrani su za prave nasljednike sv. Dujma, upravo kano Maksim i njegovi predšastnici. U obsegu njihove nadpastirske vlasti nije bilo nikakove promjene.

Ali ni glede zemljišnoga područja, na koje se je nadpastirska vlast spljetskoga nadbiskupa protezala, nije se skoro uz četiri stoljeća dogodila kakova promjena. U trećem desetku X. stoljeća spadale su pod „*primat crkve sv. Dujma*“ biskupije osorska, krčka, rabska, zadarska, skradinska, stonska, dubrovačka, kotorska, dlmnanska (Delminium) i sisačka, od kojih tri, na ime skradinska, dlmnanska i sisačka, bile su izpražnjene¹. I tada je indi crkvena pokrajina spljetska obuhvaćala rimsku Dalmaciju i bližnju posavsku Panoniju.

Hrvatska državna vlast priznala je za svoje područje ovu stariju od nje crkvenu uredbu solinske nadbiskupije. Knez Trpimir priznaje u najstarijoj sačuvanoj domaćoj listini² od godine 852., da je solinska crkva „*matica crkva, koja je metropolis do dunavske obale i skroz po cijeloj državi (regnum) hrvatskoj*“. Priznato je dakle, da je za sve podanike hrvatske zemlje nadpastirom solinski ili spljetski nadbiskup, da je *spljetski nadbiskup metropolitom hrvatskoj zemlji*, da je njegova stolna crkva, crkva sv. Dujma, „*maticom crkvom*“ svim hrvatskim crkvam.

Obzirom na tiesnu svezu izmedju crkve i države u srednjem vieku i obzirom na položaj Spljeta mogla je ova stara crkvena uredba biti neprilična hrvatskoj državnoj vlasti. Spljet je na ime ležao u obsegu rimsko-bizantinske Dalmacije, na koju su spadali od stare Liburnije otoci Cres, Krk i Rab i na kopnu Zadar, od stare Dalmacije, Trogir, Spljet, Dubrovnik, a koje je gradjansku i vojničku upravu vodio bizantinski carski namjestnik, strateg, sa sielom u Zadru, bez sumnje podvržen italskomu exarhi u Raveni,

¹ V. spise spljetskoga sabora od god. 926 (Documenta p. 195).

² Documenta p. 4.

dok nije ovaj diel Italije prešao u vlast Langobarda i Franaka. U toj Dalmaciji, kano što sam drugdje obširnije razpravio¹, sačuvalo se je romansko pučanstvo, jako ne toliko brojem koliko starodavnimi predajami, dobro uređenimi uredbami i naobrazbom, crpeće snagu odavle i od svojega odnošaja s Carigradom. Rimsko-bizantinskoj vlasti u tom ostanku stare Dalmacije zadali su najprije udarac Franki (805.—12.) pod Karlom velikim: od tada je nastojala Hrvatska protegnuti onamo svoju vlast, te u tom nastojanju naišla od druge polovine X. stoljeća na veći odpor u pridružujuć se mletačkoj obćini nego li u carigradskom dvoru, dok napokon ne zavlada Dalmacijom pod Petrom Kresimirom².

Na taj je način metropolita hrvatski, prije nego li Hrvatska zavlada Spljetom, imao svoju stolicu izvan zemljišnoga obsega Hrvatske, te je ovom upravljala crkvena vlast, koja je stajala izvan dosega hrvatske državne vlasti. Uza to sielo one vrhovne crkvene vlasti ne bijaše po narodnosti istovietno sa zemljom, koja bijaše joj podćinjena; a šta je ta razlikost znaćila, pokazalo se je osobito u borbi za slovjensko bogoslužje. Pak ne samo to, nego i siela biskupija, kano što osorske, krćke, rabske, zadarske, dubrovaćke, ležala su u području rimsko-bizantinske Dalmacije (θέμα Δελαματίας), doćim je njihova vlast odanle presizala na hrvatsko zemljište i na hrvatsko pućanstvo.

Odavle postaje nam jasno, za što je Hrvatska, dok si nije posvema utjelovila Dalmacije, priemoć spljetske metropolije, ne hoteći joj uzkratiti svojega priznanja, nastojala glede svojega zemljišta tim na pravu mjeru svesti, da si stvori biskupiju u dosegu svoje državne vlasti. Ovakovo nastojanje dobi jasno lice početkom druge polovine IX. stoljeća. Tada je na ime, kako se iz pisma pape Nikole I. (858.—67.) razabire³, u Ninu osnovana stolica biskupska i to bez dozvole svete stolice; za što se ova obišla, vidjeti ćemo niže. A da ta nova biskupska stolica nije podignuta s privoljom, kamo li sudjelovanjem spljetskoga nadbiskupa, sliedi odatle, što je novoimenovani ninski biskup, predjašnji djakon Teodozij, izhodio u Rimu, da bude za biskupa posvećen po papi⁴, doćim je posvećenje područnih biskupa bilo neposredno pravo njihovih metropolita. Ovako je s jedne strane postignuta dozvolja rimske stolice za novu

¹ Rad LVII, 106 slj.

² Obširnije u Radu LVI, 89 slied.

³ Documenta p. 185.

⁴ Ibid. p. 12.

biskupsku stolicu, s druge pako strane ova uzeta u zaštitu naprama metropolitскоj vlasti. Da je uslied toga nastala opreka izmedju ninskoga biskupa i spljetskoga nadbiskupa, o tom ne može se sumnjati a imade i dosta jasnih znakova. Ali oštrinu toj opreci oduzeo je uz ostalo ugled rimske stolice, pak i sretan slučaj, koji se do skora dogodi. Do skora na ime preminu (oko godine 886.) spljetski nadbiskup Marin. Znamenito je, da tada preuze upravu izpražnjene nadbiskupije ninski biskup Teodosij, tako da je ovaj upravljao i ninskom biskupijom i spljetskom nadbiskupijom¹. Nije li se to dogodilo poticajem hrvatske državne vlasti, koja je htjela doći tim putem do upliva u području nadbiskupije? Zamršaj, koji bi se odanle mogao bio poroditi, bude tim odklonjen, što je Teodosij iz biskupske na nadbiskupsku stolicu prešao. Tada se uzpostavi mir i red, nadbiskupska vlast osta netaknuta, al i biskupska stolica ninska, kano što nam potvrđuje listina kneza Mutimira od godine 892., poravnajuća posjedovnu razmiricu izmedju Petra, spljetskoga nadbiskupa i Aldefreda ninskoga biskupa².

Grad Nin ležao je na zemljištu čisto hrvatskom, te bijaše tada po svoj prilici priestolnicom Hrvatske, dočim je ondje još u XI. stoljeću bio kraljevski dvorac³. Ako je u IX. vieku crkvena glava hrvatskoga žiteljstva stanovala izvan neposrednoga zemljišta hrvatskoga: našla je hrvatska državna vlast u hrvatskom biskupu ninskom njeku protutežu naprama metropolitu. Ali u tom se je u službenih krugovih dalmatinskih nazrievala opasnost i razkliimanje davnih crkvenih odnošaja. S toga se nije oklievalo osujetiti za buduće svaki takav pokus. Pokrajinski crkveni sabor držan god. 924. u Spljetu u prisutnosti papinih poslanika jakinskoga biskupa Ivana i palestrinskoga Lava imao je glavno tu zadaću, da uzpostavi i učvrsti metropolitску vlast spljetskoga biskupa i da zaprieči presizanje biskupske vlasti preko njezina zakonom ograničenoga područja⁴. Ovamo smjeraju osobito 1., 2., 3., 8., 9. i 11. zaključak. Prvim se prvenstvo spljetske crkve postavlja izvan svake dvojbe, a glasi: „Pošto je u staro vrieme sv. Dujam poslan bio od apostola Petra u Solin propoviedati: ustanovljuje se, da ona crkva i grad, gdje svete moći njegove počivaju, imade prvenstvo

¹ Doznaje se iz novoodkritoga pisma pape Stjepana VI. Starine, XII, 219.

² Documenta p. 14—16.

³ Ibid. p. 72.

⁴ Spisi saborski ondje str. 187—192.

(primatum) medju svimi crkvami ove pokrajine i da joj zakonito pripada ime metropolitanske nad svimi biskupijama, tako da samo po njezinu nalogu mogu se biskupi posvetiti, koji božjom milošću stolicu zadobiju, i sabori držati i biskupi posvećivati⁴. U drugom se zaključku određuje, da biskupske stolice mogu biti samo u onih gradovih, u kojih su nekada bile, ako su oveći; a da se na izpražnjenu biskupsku stolicu može tko posaditi samo s privoljom nadbiskupa i biskupa pokrajine. U trećem se zaključku zabranjuje biskupu izvan granica biskupije vršiti biskupsku vlast. Znamenita je ustanova 11. članka, gdje se određuje ovo: „Neka znade biskup Hrvata, da je i on, kano što smo mi svikolici, podčinjen našoj metropolitskoj crkvi“. Ova je ustanova naperena proti onakovu pokusu, koji je s ninskim biskupom učinjen bio. A ta ustanova bijaše neposredno izazvana držanjem tadanjega ninskoga biskupa Grgura, koji „si je htjeo prisvojiti prvenstvo medju dalmatinskim biskupima“¹. Razpra, koja je odanle potekla, dala je povod, da je u slijedećem saboru spljetskom, držanom poslije dvie godine (926./7.), ustanova o primatu crkve sv. Dujma ponovljena i proti ninskomu biskupu strože postupano. Ondje je na ime opet ustanovljeno, da „crkvi sv. Dujma, kano što od početka, pripada prvenstvo“ (primatum). Priznane su na dalje one biskupije u Dalmaciji, koje su nekada postojale, medju koje su ubrojene zadarska, rabska, krčka i osorska u zapadnom, a stonska, dubrovačka i kotorska u istočnom dielu. O ninskoj se crkvi kaže: „dokazano je, da ninska crkva nekada nije imala biskupa nego arcipopa (archipresbyter) pod oblasti biskupa“. A pošto je tada imala biskupa, ovomu je dano na izbor, da predje na jednu od nekadanjih biskupija za onda izpražnjenih, na ime ili na skradinsku ili na sisačku ili na dalmnansku². Dočim se je dakle prije dvie godine priznavala biskupska stolica u Ninu, te se je samo zahtievalo, da ninski biskup bude podčinjen spljetskomu metropolitu i da svoju vlast ograniči na obseg biskupije, sada, pošto se razmirica nije mogla izravnati, zaniijekalo se pače pravo na obstanak biskupije u Ninu. Bitnost pako ove razmirice sastojala se je u tom, što si je ninski biskup, kano biskup Hrvata, usvajao vlast nad svimi podanici hrvatskim u Dalmaciji, t. j. nad celim obsegom hrvatske države; usljed česa bili bi biskupi bizantinsko-rimske Dalmacije, pak i sam spljetski,

¹ Ibid. p. 193.

² Ibid. p. 195.

ostali stegnuti na zemljište gradsko i na nj spadajuću okolinu¹. Odkle se vidi, da se je s Hrvatske strane htjelo, da se biskupije zemljišno omedjaše polag državne vlasti; pak da usljed toga hrvatski biskup postane pastikom svih Hrvata u granicah hrvatske države. Tim bi da kako poremećene bile granice nekadanjih biskupija. A ova razmirica izmedju ninskoga biskupa i spljetskoga nadbiskupa rodila je i tom posljedicom, da se je našlo drugih također biskupa, koji su rado oslabljivali vez s metropolitom², medju kojimi se navodi i zadarski biskup Formin.

I tako je davni ustroj dalmatinske crkve s nadbiskupom spljetskim na čelu nadvladao proti pokusu svake preinake. Vlast spljetske metropolije uzpostavljena je za savkoliki teritorij od kotorskoga zalieva, odnosno od Bojane, do Istre i Drave bez obzira na državno zemljište. Poslije godine 927. ne nalazimo skoro uz pol-drugo stoljeće traga ninskomu biskupu, kojemu bijaše namienjena zadaća, da zastupa Hrvatstvo u dalmatinskoj hierarhiji.

Početkom druge polovine XI. vieka nastale su u spljetskoj metropoliji dvie zamašne promjene. Prva je u tom sastojala, što je vlast metropolite ograničena na područje hrvatske države, a druga, što su na užem hrvatskom zemljištu podignute nove biskupije. Prvoj promjeni, odciepljenju na ime gornje Dalmacije³, bila bi dala povod nesreća, koja da je njezine biskupe, ploveće na crkveni sabor u Spljet, stigla na moru blizu otoka Hvara (la Punta dei vescovi); usljed česa da je njezino žiteljstvo zatražilo i zadobilo posebnu metropoliju sa sielom u Baru⁴. Nū dublji uzrok ovomu odciepljenju ležao je u državnih tvorbah, koje su upravo tada postajale u neposrednom susjedstvu Hrvatske i koje su za sobom povukle također promjene u crkvenom smjeru. Mudrom i odlučnom politikom dvaju knezova Stjepana Vojslava i sina mu Mihajla podiže se Zeta sa središtem na Morači i Bojani, sakupiv oko sebe davne županije Travuniju (Trebinje) i Zahumje (Hum) pak i Rašu.

¹ Razabire se iz rieči: „spalatensem etiam archiepiscopum in Chroatorum terra volumus ut propriam suam parochiam retineat, quemadmodum antiquitus salonitana ecclesia retinebat; quia non potest parochia intra muros ciuitatis terminari“. Ibid. p. 196.

² „Cur vos Dalmatiarum episcopi contemptores estis vestri metropolitani?“ Ibid.

³ Razumieva se zemlja izpod rieke Neretve.

⁴ Thoma archidiac. spatat. Historia salonit, c. XV, p. 321. Documenta p. 199, 200.

Tiem je ova država graničila s Hrvatskom na Neretvi¹. Državna samostalnost ovih zemalja nije mogla na dugo podnositi crkvene ovisnosti od vlasti izvan granica države. I tako bješe za ove zemlje osnovana metropolija dukljanska ili barska sa stolicom u Baru, potvrđjena svetom stolicom godine 1069.² Novoj metropoliji bješe podčinjene biskupije kotorska, palačka, svačka, drinatska, pulatska, srbska, bosanska i trebinjska. Od ovih biskupija ležale su barska, svačka, drinatska, palačka, pulatska i kotorska u Zeti, trebinjska u Travunji, bosanska u Bosni, a srbska u Raši. Još sto godina kasnije priznao je barski nadbiskup, da „je solinska crkva imala nekada vlast i prvenstvo nad celom Dalmacijom, i da je dukljanska crkva, koje je mjesto barska crkva na se prenesla ravnim načinom, privoljom solinske crkve podignuta uz priuzdržaj štovanja matici crkvi“³. Među biskupijama, koje su od spljetske metropolije odciepljene i barskoj pridieljene, spominje se kotorska, ali ne dubrovačka. Nego pošto su upravo tada slabile sveze između dubrovačke občine i Carigrada, pak se je i ondje javljala težnja za samostalnijim položajem, osjećala se takodjer potreba za samostalnjim položajem crkve dubrovačke. S toga je nastala razmirica između spljetskoga nadbiskupa, koji je branio svoje davno pravo, i između dubrovačkoga biskupa, kojega je težnje podupirao takodjer zetski knez Mihalja. Ovu razmiricu poravnati preuze (1078.) sama rimska stolica⁴, a završi napokon tim, da je dubrovački biskup postao nadbiskupom u području one občine.

Tim je načinom metropolija spljetska izgubila dio Dalmacije izpod Neretve i Bosnu u tadanjih granicah⁵, u kojih je bosanska biskupija obuhvaćala nekadašnju biskupiju u Bistue; a pridržala Dalmaciju i Hrvatsku od Neretve i jadranskoga mora do Istre i Drave.

¹ O tom sam obširno razpravio u Radu XXV, 233 slied. XXVII, 116 slied.

² Documenta p. 201.

³ Pismo barskoga nadbiskupa Grgura spljetskomu Raineru god. 1178 kod Farlatia: *Illyr. sacr.* II, 200. Ovu diobu odnosi pop dukljanski (*Hist. Slavor. c.* IX ed. Črnčić p. 17) na sabor pod Svetopilkom. Hrvatski ljetopis (*ibid.*) govori o toj diobi; ali ne navodi imena biskupija, kano što pop dukljanski.

⁴ Farlati: *Illyr. sacr.* VI, 57. Već god. 998 spominje se biskup dubrovački kano „*ragusienis archiepiscopus*“. Documenta p. 428.

⁵ V. Rad LVI, 94 sljed. gdje su granice Bosne za X—XI stoljeće opisane.

Tada je Dalmacija, t. j. bivša pokrajina toga imena, jur utje-
lovljena bila Hrvatskoj¹, pak je s toga i sielo metropolije ležalo u
području hrvatske države. Tiem je vrhovna crkvena vlast i nad
hrvatskom zemljom prestala biti politički odvisna od strane državne
vlasti; pak je tim i hrvatska državna vlast zadobila jamstvo za
suglasje između nje i crkvene vrhovne vlasti. Ovo jamstvo bi
utvrđeno osnutkom novih biskupija na čisto-hrvatskom zemljištu.
Biskupska na ime stolica bješe u Ninu prije 1060 uzpostavljena,
a nove podignute u Belgradu kod mora i u Kninu². Biskupiji
ninskoj bješe pridijeljeno nješto zemljišta od rabske i zadarske a
od ove i belgradskoj. Prava se svrha ovim biskupijam iztiče oso-
bito u kninskoj, jer ne samo što joj bi sva zemlja prama sjeveru
do Drave podčinjena, gdje je u Posavini zamienila nekadanju
sisacku biskupiju, nego bješe njezinu biskupu nadjenuto i ime
hrvatskoga biskupa (chroatisis, Chroacie episcopus), te povjerena
mu odlična služba dvorskoga kancelara. Taj kninski ili hrvatski
biskup bijaše dvorski ili kraljevski, pak je svuda sliedio vladaoca³.

Sada je dakle metropolija spljetska obuhvaćala od starih bisku-
pija: osorsku, krčku, rabsku, zadarsku, trogirsku i spljetsku, kojih
su siela bila u romanskoj Dalmaciji, zatim hrvatske biskupije:
kninsku, ninsku i belgradsku. Ovi su biskupi s nadbiskupom
spljetskim na čelu sastavljali dalmatinsko-hrvatsku hierarhiju. U
sklop ove hierarhije nije unišao biskup zagrebački, kada je kralj
Ladislav, upotrebivši nemire u Hrvatskoj za izpražnjenja poslije
smrti kralja Stjepana II prijestolja, zaposjeo bio posavski dio nje-
zin i ondje oko god. 1093 zasnovao novu biskupiju, odciepiivši tim
načinom onaj dio od kninske biskupije. Zagrebački biskup bijaše
uvršćen u hierarhiju ugarsku, imenito u kaločku metropoliju. A
kako je Ladislav naumio bio ovamo tjesnije privezati novu bisku-
piju, vidi se već odatle, što je za prvoga biskupa zagrebačkoga
postavio svoga pouzdanika („venerabilis vite vir idoneus“) rodom
Čeha (ili Slovaka) imenom Duha, što ga je dao na stolicu uvesti po
svojem dvorskom kapelanu Fanciki, a po drugom kapelanu imenom
Kupanu dao mu predati darovano imanje Dubravu, i što su prvi
častnici (oficinarii) crkvi određeni iz pripadnika šimežke i zaladske

¹ Ibid. p. 89 ss

² Biskup ninski Reinerius pominje se god. 1060 (Documenta p. 59),
belgradski Teodosij 1059 (ib. 51, 52, 54) a kninski Marko 1042 (47).

³ Documenta p. 200. V. moju razpravu: Hrvatska dvorska kance-
larija. Rad XXXV, 4—5.

županije itd.¹ Tako je na koncu podpune državne samostalnosti hrvatske njezino zemljište u crkvenom pogledu razdvojeno, te jedan dio odciepljen od stare hrvatske hierarhije. A i taj crkveni dualizam podupirao je onaj geografski i administrativni dualizam, koj je u sljedećih stoljećih za ime „Slavouije (Sclavonia)“ s jedne i za ime Hrvatske s druge strane prikopčan².

Pošto smo ovako označili *članove hrvatske hierarhije*, možemo priedi na pitanje: *tko je i kako je njetko mogao postati članom njezinim?* Obćeniti odgovor na ovo pitanje daju ustanove katoličke crkve, po kojih do učešća u crkvenoj vlasti vode „ordinatio“ i „legitima missio“ tako, da prva uvodi u hierarhiju „ordinis (et magisterii)“ a druga u hierarhiju „iurisdictionis“; prvom se osoba čini sposobnom za vlast u crkvi, drugom se ova vlast vanjskim načinom predaje i dobiva pravo na nju. Ali „ordinatio“ i „legitima missio“ predpostavljaju jedan čin, kojim se označuje osoba za „redjenje“ i za „odaslanstvo zakonito“. Taj je čin izbor ili imenovanje sposobne osobe; s toga nam je najprije progovoriti o tom činu glede osoba, koje su postajale članovi hrvatske hierarhije.

Po ustanovah katoličke crkve nije način izbora osobe za biskupa bitna stvar, jer tim ona izborom ne stupa u hierarhiju, nego bitna je „ordinatio“ i „legitima missio“, po kojih se ona osoba tek prima u hierarhiju. S toga i ne ima u crkvi obćenita načela o načinu primanja u episkopat. U prvo doba crkve birali su si nadpastira mjestno svećenstvo i občina uz učešće susjednih biskupa³. U III i IV stoljeću i u sljedeće doba zavlada običaj, da si samo svećenstvo izabra biskupa, a puk ili njegovi zastupnici samo su uz taj izbor pristajali. Izabranik bješe na to po metropolitu i pokrajinskih biskupih izpitan i potvrđen, i od svih pokrajinskih biskupa ili po metropolitu, sa najmanje dvojicom pokrajinskih biskupa u roku od tri mjeseca posvećen. Ovaj stari način izbora stade se mienjati najprije

¹ Vidi listinu ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana od god. 1134 kod Tkalcića: Monumenta histor. episcopatus Zagr. I, 1.

² Kada je u XII vieku uzkrisena biskupija senjska i nova krbavska utemeljena, obje su podčinjene bile spljetskoj metropoliji. Pod senjskoga je biskupa spadala senjska okolica (podgorje), župa vinodolska, gatska i bužska; pod krbavskoga: polovica ličke župe (druga je polovica spadala pod ninskoga), i župe krbavska, novigradska, drežnička, plaška i modruška. Do ovih župa dopirala je zagrebačka biskupija, osobito sa svojim goričkim kotarom. Ondje su se medjašile metropolija spljetska i kaločka.

³ Cyprianus: Epist. 67 (ed. Goldhoru) in c. 5. C. VII, g. 1. a. 252.

u germanskih državah. U Španjolskoj podijeljeno bi pravo imenovanja biskupa gotskim vladacem, pokle su se iz arijevstva u katoličku crkvu povratili, te samo pravo posvetbe pridržano toledskim nadbiskupom. U Francezkoj priznan bi u VI. vijeku stari običaj izbora; ali već merovinžki kraljevi usvajali su si upliv na popunjenje biskupskih stolica, budući da su biskupi učestvovali u državnih poslovih, imali velika državna dobra itd. Ovaj upliv predje i na Karolinge, od kojih je car Ljudevit pobožni badava kušao crkvi povratiti pravo slobodnoga izbora; dok si napokon njemački vladaoi ne prisvojiše pravo imenovanja biskupa. A pošto su s biskupijami u Njemačkoj bila spojena „beneficia“, kašnje „lena“, zavladao je srodan državnim odnošajem običaj, da je i biskupom, kada su svoju stolicu zauzimali, vladalac predavao beneficia simboličnim načinom, i to mjesto predajom mača i zastave investiturom s prstenom i štapom. Od sada su prvobitni slobodni izbori postajali riedki i to obično uslied izrične povlastice¹.

Prema ovim starim crkvenim ustanovam u Solinu je još pri koncu njegova obitanka *biran biskup* po gradskom svećenstvu i puku. Kada je negdje početkom god. 593 umro biskup Natalis, pozvan bi solinski „clerus et populus“, da bira novoga biskupa². Ali kašo da su za puk glasovali samo „nobiles“ i kano da se zahtievala ili bar željela jednoglasnost izbora³, kako bi se tim strančarstvu na put stalo. Bilo, da je kod izbora svećenstvo imalo prvu rieč⁴, ali ne ima sumnja, da je i gradjanstvo sudjelovalo, pa bud i tim, što je uz izbor svećenstva pristajalo svojim glasom. Ne ima dakle sumnje, da je u Solinu još koncem VI. stoljeća glede izbora biskupa ili nadbiskupa vladao stari crkveni običaj. Svećenstvo i puk bijaše kod izbora glede osobe vezan na obće crkvene propise,

¹ I. Schulte: System des allgem. kathol. Kirchenrechtes. Giessen 1856 S. 222—4.

² „Quodsi verum est (ako je na ime Natalis umro), experientia tua omni iustitia omnique sollicitudine clerum et populum eius civitatis admonere festinet, quatenus uno consensu ordinandum sibi debeant eligere sacerdotem“. Ovako papa Grgur I „Antonino subdiacono, rectori patrimonii in Dalmacia“. Mansi: Collectio concil. IX. 1125.

³ Drugo bar pismo pape Grgura I. o izboru upravljeno je „clero et nobilibus Salonae consistentibus“. Ibid. X, 18. Oni, „qui a lectionis unitate discordant“, nagovarani su, da se ostalim pridruže.

⁴ Sliedilo bi iz pisma (ibid. IX, 1139) „clero ecclesiae salonitanae“, o kojem veli: „quod olim expertum virum et gravem moribus ad episcopatus ordinem elegistis“.

a sam izbor imao biti izljev slobodne volje birača. S toga je izbor Maxima, premda ga je i državna vlast štitila, dokinut, jer se je dokazalo, da je njeke birače podmitio bio¹, čim je postao bio „irregularis ex delicto“.

Kakav je običaj kod popunjenja nadbiskupske i biskupske stolice u hrvatskoj državi vladao, imamo svjedočanstva za IX i XI viek. U pismu, koje je papa Ivan VIII dne 10. lipnja god. 879 iz Rima upravio „dalmatinskim biskupom i spljetskomu nadpopu Ivanu, svemu svećenstvu i starješinam puka, gradjanom spljetskim i ostalim dalmatinskim“, pošto je nadbiskupska stolica tada izpražnjena bila, određuje se uz ostalo: „ut electus a vobis canonice archiepiscopus una cum vestro omnium consensu et voluntate ad nos veniens . . .“² Odavle se vidi, da je spljetski nadbiskup bio u IX stoljeću biran. One rieči u pismu pape Ivana VIII. razjasnjuje i popunjuje nam sliedeći zaključak spljetskoga crkvenoga sabora od god. 1059, držanoga uz prisutnost papinskoga poslanika biskupa Mainarda: „Si quis in spalatina sede a modo nisi precedente omnium suffraganeorum suorum episcoporum cum ipsius urbis, cleri et populi concordie electione . . . fuerit ordinatus, ipse usurpator . . .“³ Ovo se potvrđuje podpisom na listini⁴ od god. 1060: „Hoc actum est in presentia Laurentii apsarensis episcopi, a spalatinis et a cuncto conc(s)ilio archiepiscopus electus“. Ako ova tri svjedočanstva saberemo u jedno, biva nam jasno, da je spljetski nadbiskup, taj nasljednik solinskih nadbiskupa, biran bivao a ne imenovan, i to biran u saboru, u kojem su učestvovali svećenstvo i gradjanstvo spljetsko te biskupi dalmatinsko-hrvatske crkvene pokrajine ili sufragani spljetskoga nadbiskupa, pak da je taj izbor imao biti jednoglasan t. j. da su se rečeni birači imali složiti u jednoj osobi⁵. Zaključak spljetskoga sabora kaže razgovjetnije ono isto, što i pismo Ivana VIII, te je onaj imao biti stvoren proti njejoj zlorabi; a odavle se razabire, da se je izbor spljetskoga nadbiskupa obavljao u XI vieku jednakim načinom kako i u IX vieku; pošto

¹ Ibid. X, 3. 22.

² Documenta p. 11.

³ Starine XII, 221.

⁴ Documenta p. 59.

⁵ S toga, kada se birači kod popunjenja nadbiskupske stolice poslije smrti Lovre ne mogahu složiti u osobi nasljednika mu, složise se u tom, da papa imenuje nadbiskupa, što i učini poslav jim Crescentia, rodom Rimljanina. Ibid. p. 448.

pako taj način odgovara crkvenim propisom, to je on imao i u prediduće doba vladati u Hrvatskoj i Dalmaciji. Razlika u izboru, kakav nalazimo u Spljetu i Solinu, sastoji se samo u tom, što su u Solinu birali si biskupa samo svećanstvo i puk, dočim su jim se u Spljetu pridružili još i područni biskupi, koji su glede osobe svojega starješine imali takodjer interes. Tim nam biva jasna izreka nadbiskupa Lovre, da je izabran „od Spliciāna“ t. j. od svećenstva i gradjanstva spljetskoga, i „od svega sabora“ t. j. od biskupa crkvene pokrajine dalmatinsko-hrvatske. Po istom načelu biran je u hrvatskoj državi takodjer biskup, za što imademo primjer iz XI stoljeća o izboru biskupa u Trogiru. Kada je na ime ovdje okô god. 1063 stolica biskupska izpražnjena bila, „sastade se svećenstvo i sav puk“ trogirski, te si jednoglasno izabra svećenika Ivana, bivšega u pratnji papinskoga poslanika stožernika Ivana¹, za trogirskoga biskupa. Kod izbora biskupa sudjelovaoše dakle mjestno svećenstvo i puk, dočim susjedni biskupi nisu sudjelovali. Izbor se dakle biskupa u XI stoljeću obavljao po starodavnom crkvenom običaju. Taj je običaj u Dalmaciji i Hrvatskoj tako ukorienjen bio, da su gradjani učešće kod izbora biskupa smatrali svojim pravom, do kojega su toliko koliko i do drugih prava držali, te su si ga dali od kraljeva arpadovaca napose priznati i potvrditi², budući da je u Ugarskoj zavladao bilo kod popunjenja biskupskih stolica pravo vladalačkoga imenovanja.

Prema tomu bješe u hrvatskoj državi slobodnim izborom naznačena osoba, koja je imala stupiti u hrvatsko-dalmatinsku hierarhiju. Poslije samog izbora biskup se je pisao „electus episcopus“, tako „Adam, Chroacie electus episcopus“³. Sada da vidimo, kako je toj osobi podijeljena „ordinatio“ i „legitima missio“. Ovdje valja nam, što u samoj stvari leži, razlikovati taj čin glede izabrana nadbiskupa i glede izabrana biskupa.

Već u Solinu bješe „ordinatio“ izabranoga svećenstvom i pukom biskupa pridržana samomu papi. O izboru imala se sastaviti izprava

¹ Ibid. p. 449.

² Tako se Koloman u povelji od 25. svibnja 1108 izdanoj Trogiranom obvezuje: „*Episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo*“ (Kukuljević: Codex diplom. II. 14), a šta znači posljednja rieč, vidi se iz jednake povelje kr. Gejze II. od god. 1151 (ibid. p. 44), gdje se rieč „ordinabo“ zamjenjuje riečju: „confirmabo“.

³ Documenta p. 63.

(decretum), takova poslata u Rim svetoj stolici, koja je onda odredila, da izabranik dodje glavom onamo na redjenje te ovo primi od samoga Petrova nasljednika, ili da ovaj odredi za taj čin drugu osobu¹. Ovoga se je sebi od davnine pripadajućega prava rimska stolica tako držala, da je, kada se je god. 593 poslije smrti Natala radilo o izboru novoga nadbiskupa, dalmatinskim biskupom izrično zabranila bez njezine dozvole izabranika rediti, dozvolivši jim ipak, izključiv Maxima, rediti u Solinu onoga za biskupa, koji bi takovim jednoglasno izabran bio. U protivnom slučaju takovo se „redjenje“ unapried proglašuje ništetnim². Odakle se podjedno vidi, da su u slučaju, ako nije sam papa redio izabranika, u njegovu ime redili ga sufragani dalmatinski, ali uz izričnu dozvolu njegovu. Takav slučaj, obzirom na okolnosti vremena i na dalek put, nije imao riedak biti.

Ovo je pravo ostalo rimskoj stolici netaknuto i naprama spljetskim nadbiskupom, kano zakonitim nasljednikom solinskih nadbiskupa. Osobe na ime, izabrane svećenstvom i gradjanstvom, ili svećenstvom i gradjanstvom spljetskim i crkvenim saborom dalmatinskim, za spljetskoga biskupa bile su redjene ili papom ili njegovom dozvolom od drugih, imenito od dalmatinsko-hrvatskih sufragana. Papa Ivan VIII u listu navedenom poziva biskupe, svećenstvo i puk, da izaberu nadbiskupa, pak neka ga onda u Rim šalju, „ut electus a vobis canonice archiepiscopus . . . ad nos veniens gratiam episcopalis consecrationis . . . a nobis more pristino incunctanter percipiat“; a malo niže: „et inde (sc. a sede apostolica romanae ecclesiae) secundum antiquam normam consecrationem episcopalem . . . recipere“³. Ovdje se dakle poziva papa na stari običaj i stari zakon, koji je još u Solinu glede redjenja nadbiskupa

¹ Papa Grgur I. piše o tom starom običaju ovako: „Factoque in personam, quae fuerit (per clerum et populum) electa, decreto ad nos transmittere studebis, ut cum nostro consensu, sicut priscis fuit temporibus, *ordinetur*“. Mansi op. cit. IX, 1125.

² Ibid. p. 1166. „Ut nulli penitus extra consensum permissionemque nostram, quantum ad episcopatus ordinationem pertinet. in salonitana civitate manus praesumatis imponere, nec quemquam in civitate ipsa aliter, quam dicimus, ordinare . . . Sin vero in qualibet persona ita voluntarius omnium consensus accesserit, ut auctore deo digna sit, et non sit, qui ab eius ordinatione dissentiat, hanc a vobis in eadem salonitana ecclesia ex praesentis epistolae nostrae concessa licentia volumus consecrari . . .“

³ Documenta p. 11.

vladao. A kako je rimska stolica ovo svoje pravo naprama solin-skomu tako ga je sada i naprama spljetskomu izabraniku branila. S toga, kada je papa Stjepan VI. dočuo bio, da se je izabrani poslije Marina spljetski nadbiskup Teodosij dao posvetiti po oglaj-skom patrijarhu Valbertu, pisao je Teodosiju uz ostalo: „Cum pie memorie decessor tuus hominem decessisse dicitur, ad aquilegenssem diceris convolasse ecclesiam, et exinde *consecrationem* suscepisse, quam in sede beati Petri ab apostolicis debueras manibus petere, in quo et te deviasse et eum excessisse, luce patet clarius¹⁴. Po-djedno je papa ukorio oglajškoga patrijarha: „qui transgressis terminis tibi commissis in ecclesia salonensi episcopum ordinare ad indecentiam sedis apostolicae praesumpisti, quod quantae praevaricationis sit, ipse perpende¹⁵. Ali pošto je običaj učestao, da imenovani za nadbiskupa bude uz dozvolu pape posvećen po sufraganih biskupih, bude taj običaj, zaključkom rečenoga spljet-skoga sabora podkriepljen, i rimskom stolicom potvrđen. Sada je u smislu toga zaključka izabranik odmah poslije izbora u prisut-nosti svih birača „canonico ritu celebri consecratione“ redjen bio³. Ovaj je zakon, budi uzgredice spomenuto, ostao u krieposti i za doba, kada su Arpadovci hrvatski prijestol zasjeli: s toga je papa Inocencio II. u listu od 24. svibnja 1138 god. ukorio novoizabra-noga spljetskoga nadbiskupa Gaudia, što se je „proti starom obi-čaju usudio posvećenje primiti od ostrogonskoga nadbiskupa“⁴; u čem imademo takodjer dokaz, kako se je nastojalo hrvatsku hierar-hiju ugarskoj podrediti.

Glede redjenja biskupa nalazimo u spomenicima dvie ustanove. Zaključkom spljetskoga sabora od god. 924 određuje se, da se samo uz zapoviest nadbiskupa i privolju sufragana smije biskup posvetiti⁵. Drugi zaključak spljetskoga sabora od god. 1059 usta-novljuje, da nitko ne smije biskupa rediti bez dozvolje ili naredbe nadbiskupa i bez privolje svih sufragana, koja se očituje ili pri-sutnosti kod redjenja ili pismeno⁶. Pravo indi rediti biskupa pri-pada nadbiskupu, koji ga ili osobno vrši ili ga prenosi na drugoga; a pošto su kašnje kod izbora sudjelovali i pokrajinski biskupi, pri-

¹ Starine XII, 219.

² Documenta p. 187.

³ Starine XII, 222.

⁴ Codex diplom. II, 32.

⁵ Documenta p. 191.

⁶ Starine XII, 222.

znano jim je sudjelovanje i kod redjenja. S toga su, kako se odavle vidi, obćeniti glede redjenja biskupa crkveni propisi bili i u Hrvatskoj i Dalmaciji u X. i XI. stoljeću, a jamačno i prije, u kriptosti. Ovoga pravila ne obara slučaj glede redjenja Teodozija, ninskoga djakona a izabranoga biskupa rimskoga. Ovaj je tražio da bude drugdje redjen, pošto je spljetska nadbiskupska stolica izpražnjena bila. Od toga odvraća ga papa Ivan VIII. nagovarajući ga ljubeznim pismom od 17. lipnja 879 godine: „*quatenus et ipse ab apostolica sede, quae caput et magistra est omnium ecclesiarum dei, episcopalem consecrationem per nostrae manus impositionem, Christo annuente, percipias*“¹. Ovdje si dakle papa usvaja pravo metropolite, kojega tada nije ni bilo, kano glavar crkve rimske, „koja je glava i učiteljica svih božjih crkava“, koji dakle kano takav smije prava metropolitska vršiti nad svimi biskupi.

Još je jedno, što nam valja ovdje glede nadbiskupa spljetskoga pripomenuti, a što je sa „zakonitim poslanstvom“ skopčano — to je „*plašt*“ *nadbiskupski*. Već solinskim nadbiskupom pošiljao je papa „*pallium*“, pošto je izbor njihov potvrđen i redjenje ili posvećenje obavljeno bilo². To je isto bivalo kod nasljednika njihovih u Spljetu. Kada je papa Ivan VIII. pozivao dalmatinske biskupe itd. da izaberu nadbiskupa, te jim naložio, da izabranika pošalju u Rim, navede svrhu: „*ut . . . ad nos veniens gratiam episcopalis consecrationis sanctumque pallium a nobis, more pristino, percipiat*“³. Kako se iz pisma pape Stjepana VI, koje je upravljeno godine 887/8 na novo izabranoga nadbiskupa spljetskoga često imenovana Teodozija, razabire, ovaj je molio papu, da mu pošalje plašt; a papa mu odgovori: „*Pallium et eius usum, quem rogitas, cum dei misericordia cooperante ipse ad apostolorum limina veneris, consultius dabitur, ut multiplici benedictione locupletatus letior ad propria redeas; quia ipsius usus non ad pompe fastus sed ad religionis attinet misterium*“⁴. Ovdje je dakle papa htjeo, da sam Teodozij dodje po plašt u Rim. Naprotiv papa Lav VI., kako piše u listu od god. 928, posla plašt novo izabranomu i posvećenomu spljetskomu nadbiskupu Ivanu: „*Pallium vero et usum pallii Johanni, sanctae spalatensis ecclesiae archiepiscopo, sicut antiqua consuetudo fuit, concessimus*“⁵. Ovdje se papa poziva na stari

¹ Documenta p. 12.

² P. Grgur I. pisma kod Mansia op. cit. IX, 1090, 1. X, 82.

³ Documenta p. 11. To isto niže.

⁴ Starine XII, 219.

⁵ Documenta p. 196.

običaj, koji dopire čak u starodavni Solin. Poznato je, što taj „plašt“ znači. Plašt, što ga je visoki, prvi svećenik staroga zavjeta na svojih plećih nosio, predje na rimskoga biskupa, kano na prvoga svećenika novoga zavjeta. Kada akle papa daje nadbiskupom i patrijarhom plašt, čini jih tim dionike svojih nadpastirskih prava u ravnanju crkve, te se ujedno u plaštu tom izrazuje zajedništvo njihovo. Nadbiskup biva tim u vršenju nekijh primatjalnih prava nad biskupi pokrajine zastupnikom i namjestnikom glave crkve. Koliko spomenici dopiru, pape su već početkom IV. stoljeća dielili plašt patrijarhom i nadbiskupom. Što je plašt značio za druge nadbiskupije, to je značio i za spljetskoga nadbiskupa, imenitō vlast nad biskupi Dalmacije i Hrvatske, što se u rečenoj poslanici pape Lava VI odmah dodaje riečmi upravljenimi na biskupe: „cui volumus ut tota mente obediat, eumque ut vestrum patrem ametis, quia tunc dei gratia subditis illucescit, cum suis praepositis curam obedientiae exhibere delectantur“¹.

Ovim smo načinom razjasnili u kratko pitanje: tko je i kako je mogao njetko postati članom hrvatsko-dalmatinske hierarhije. Put, koji je onamo vodio, na ime slobodan izbor, redjenje i poslanstvo, bijaše posvema suglasan s najstarijimi obćenitimi ustanovami katoličke crkve, a bješe već na kršćanskom zemljištu rimske Dalmacije utrt, te u hrvatsku državu samo prenesen.

Sada da vidimo, kakav je *položaj dalmatinsko-hrvatska hierarhija zauzimala* i kakav bijaše njezinih članova uzajamni odnošaj.

Jur je spomenuto, da je na čelu ove hierarhije stajao „solinski“ ili „spljetski“ *nadbiskup*, koji se jednom piše takodjer „totius Dalmatie et Croatiae archiepiscopus“², čim se označuje zemljišni obseg njegove crkvene vlasti. Ovaj položaj solinskoga ili spljetskoga biskupa imade svoj korien u apostolskom sljedstvu solinske crkve, kano što potvrđuju i ove rieči spljetskoga sabora od god. 924: „Quum antiquitus beatus Domnius ab apostolo Petro praedicare Salonam missus est, constituitur, ut ipsa ecclesia et civitas, ubi sancta eius membra requiescunt, inter omnes ecclesias provinciae huius *primatum* habeat et *metropolis* nomen super omnes episcopatus legitime sortiatur“³. Solin bijaše inače „metropolis Dalmatiae“;

¹ Sr. pismo pape Inocencija II. na spljetskoga nadbiskupa od 24. svibnja 1138. Cod. dipl. II, 32.

² Documenta p. 108. To priznaje i Trpimirova listina god. 852. Ibid. p. 2.

³ Ibid. p. 190—1, 195. „Ut ecclesia s. Domnii, sicut ab initio, *primatum* obtineat“.

u taj glavni grad ove rimske pokrajine bijaše najprije poslan po samom apostolskom poglavici učenik njegov, da ondje kršćanstvo uvede i utvrdi, ovdje bijaše prva biskupska stolica pokrajine, ovdje matica crkva, otkle se nova vjera razširi. A sve ove prijednosti prešle su s moći prvoga solinskoga biskupa u Spljet. Odavle spljetskoj crkvi pade u dio „prvenstvo“ i „matice“ ime. Odavle se ona u rečenih spisih zove „metropolitana ecclesia“ a biskup njezin „metropolita, metropolitanus“, biskupi pako pokrajine naprama njemu „suffraganei“¹.

Nadbiskup je među biskupi pokrajine „prvi“ (primas), te ga kano takova odlikuje „plašt“, kano znak neposrednoga obćenja sa sv. stolicom, i križ, koji se pred njim nosi. Ali osim ove počastne prednosti vršio je nadbiskup spljetski njeka prava u dalmatinsko-hrvatskoj crkvenoj pokrajini. On je na ime biskupe ove pokrajine, kano što je već spomenuto, ili sam redio ili samo njegovom dozvolom mogli su biti redjeni. U rečenom spljetskom saboru ustanovljuje se, da „ad eius iussionem episcoporum, qui per divinam gratiam cathedram ipsam obtinuerint, consecratio fiat“². To se opetuje i zaključkom spljetskoga sabora god. 1059 tako, da se inaka posveta ništetnom proglašuje³. Prigodom posvete primao je nadbiskup od biskupâ prisegu poslušnosti, koje nam se je formula za novo posvećene biskupe u Zadru, Krku i Rabu sačuvala, i glasi: „Ego . . . futurus episcopus (iadrensis, veclensis, arbensis) ecclesie promitto ecclesie spalatine et tibi domino Laurentio archiepiscopo et tuis successoribus canonice intransibus fidem et obedientiam secundum ordinem meum. Sic me deus adiuvet et hec sancta quatuor evangelia“⁴. Odavle su „suffraganei“ obvezani bili, da nadbiskupa, kano svojega starješinu, štuju i da mu prema crkvenim zakonom pokorni budu. „Ut vestro metropolitano — piše jim papa Lav VI — sanctae spalatensis ecclesiae archiepiscopo summam reverentiam exhibere delectemini . . . cui volumus ut tota mente obediat, eumque ut vestrum patrem ametis“. S toga biskup, gdje je po zakonu vezan na privolju ili dozvolju nadbiskupa, ne smije bez znanja njegova ništa činiti⁵. A ovu svoju prama nadbiskupu spljetskomu pokornost priznali su izriekom sami biskupi u onom prvom crkve-

¹ Ibid. 188, 189, 192.

² Ibid. p. 191.

³ Starine XII, 222.

⁴ Documenta p. 214.

⁵ Ibid. p. 196.

nom saboru¹. Drugo od glavnih prava nadbiskupa bijaše sazivati pokrajinske crkvene sabore, predsjedati jim, predlagati jim pitanja za viećanje i stvorene zaključke proglasiti. Ovo se pravo spljetskomu nadbiskupu izrično priznaje u prvoj glavi često spomenutoga spljetskoga sabora god. 924 riečmi: „dumtaxat ut ad eius inssionem . . . synodus celebretur“². A to je pravo on i vršio.

U *saborih crkvenih*, i to sveobćih, narodnih, pokrajinskih i biskupijskih, nalazio je u predjašnje doba život crkveni svoj osobiti izražaj. U tih se je skupštinah navlastito očitovao položaj hierarhije i članova njezinih medjusobni odnošaj. Pokrajinski su sabori bili znameniti i za to, što su se u njih obći zakoni udešavali prema posebnim potrebam zemlje, i što su njihove posebne odredbe često dale podlogu i vrelo obćemu pravu. Po zaključku I. nikejskoga sveobćega sabora (can. V) pokrajinski sabori imali bi se bili držati svake godine dva puta, što je ipak II. nikejski sabor (787) stegnuo bio na jednogodišnje zasjedanje.

Da su se i u Hrvatskoj sabori češće držali, sliedi odatle, što su jih poslovi, koji su se u njih obavljati imali, kano sudjelovanje kod izbora nadbiskupa, posvete biskupa itd. češće izazivali, premda su se samo o njekolicini njih spisi, podatci ili viesti sačuvale. Mjesto sabora bijaše redovito, kano i drugdje, sjedište nadbiskupijske stolice, grad Spljet; ali držan je po jedan takodjer u Zadru i, čini se, u Ninu. U Spljetu držani su sabori, kojih se je trag sačuvao, god. 924, 926/7, okó god. 1045, 1050, 1059—1060, 1063, god. 1075 i 1088/9, u Zadru god. 1095, u Ninu izmedju 1077—87. Prema obćim ustanovam crkvenim članovi su sabora osim biskupa pokrajine, koji su obvezani bili doći, bili takodjer opati njezinih samostana. Tako se u zadarskoj listini³ god. 1095 kano članovi sabora poslije biskupa imenice navode opati samostana sv. Krizogona u Zadru, sv. Stjepana u Spljetu, sv. Nikole u Solinu i sv. Petra u Rabu ili Selu. U istoj listini spominju se takodjer „clerici atque laici iadertine ecclesie“; ali šta se drugih tiče, nisu mogli po obćih ustanovah sudjelovati kod razprava kano članovi sabora, mogli su ipak pozvani biti za ubaviest u pitanju, o kojem se viećalo, ili kano svjedoci ili mogli su kano tužitelji pristupiti. U našem slučaju radilo se je o slobostini, koju je grad Zadar dao svomu samostanu sv. Marije; pak su za to i „laici“ saslušani.

¹ Ibid. p. 192, cap. XI.

² Ibid. p. 191.

³ Ibid. p. 159.

Sabor se je držao u crkvi, u Spljetu u prvostolnoj sv. Dujma. Predsjedao mu, kako spomenusmo, uvijek nadbiskup, i u onom zadarskom navodi se na prvom mjesu „Laurentius dei gratia spalatensis sedis archiepiscopus“. Spomenuti sabori držani su pod nadbiskupi: Ivanom, Dabralom, Ivanom drugim i Lovrom. Da su poslije nadbiskupa sledili biskupi po dobi reda i opati, samo se razumieva, a rečena izprava to potvrđuje. Predmetom viećanja bijahu pitanja, tičuća se nauke, ćudoredja i stega svećenstva i puka, te je valjalo ondje shodnimi zaključci, kako se kaže, „perpera extirpare et deo placita canonice sancire“¹. Ako su povriedjeni bili „stari obiçaji pokrajine, povlastice biskupa“ itd., valjalo je liek donesti i zakonito stanje „prema starim uredbam (secundum veterum statuta)“ uzpostaviti².

Pošto su za poznavanje javnoga stanja Hrvatske one dobe vele znameniti oni predmeti, koji su u crkvenih saborih razpravljani bili, jer jih je život uvijek na površinu potisnuo: to ću se ovdje na nje u kratko ali u sustavu posebice osvrnuti.

Predmeti, koji su po saćuvanih nam podatcih u dalmatinsko-hrvatskih saborih razpravljani bili, ticali su se toli javnoga koli privatnoga prava crkve. Predmeti *javnoga prava* jesu sledieći: a) Ustanova glede hierarhije, i to o ućešću u hierarhiji, imenito o redjenju ili ordinaciji. Ovamo spadaju jur navedene ustanove o redjenju biskupa. Osim toga imademo ustanovu sabora od god. 1059 glede nadležnosti za podielbu redova, doćim se ondje ustanovljuje, da biskup može samo u svojoj biskupiji rediti, pak se zabranjuje rediti svećenike druge biskupije bez dozvolje njegova ordinaria³. To se isto odredjuje u saboru god. 924 glede drugih takodjer biskupskih ćina, kano što su posveta crkve, krizmanje, koje, spadajuće na vlast „ordinis“, da smije biskup vršiti samo u svojoj biskupiji, a kada bi jih biskup u stranoj diecezi obavljao, da bi prekoraćio „granice starinom (a patribus) ustanovljene“⁴. Ovdje je dakle vršenju vlasti ustanovljena nalježnost i zemljištna i osobna. Glede redjenja imade još jedna ustanova rećenoga sabora godine 1059 odnoseća se na vrieme i mjesto kod podielbe sv. redova, gdje se na ime ponavlja davna odredba, da se rediti smije samo u crkvi za sv. mise i na četiri dobe godišta („in temporibus quatuor“).

¹ Ibid. p. 188.

² Ibid. p. 195.

³ Starine XII, 222.

⁴ Documenta p. 191.

Na dalje b) ustanove glede prava i dužnosti svećenstva. Zaključkom spomenutoga sabora zabranjeno je svjetskoj vlasti bez razlike biskupa, svećenika ili klerika slobode lišiti, udariti ili skinuti¹ t. j. povriediti privilegia canonis et fori, koja su u sredoviečnih državah svećenstvu obzirom na uzvišeno zvanje njegovo priznana. Samo se ondje dopušta ograničenje: „nisi forte iudicatum canonice“ t. j. ako bi bio po crkvenih zakonih i vlastih osudjen, pak valjda priesuda svjetovnoj vlasti na izvršenje povjerena. U tom saboru je takodjer zabranjeno „clericum, cuiuscunque gradus sit, laicali servituti vel mundiali fisco a modo subjugari“. Tim je u zaštitu uzet treći „privilegium immunitatis“, kojim se ne smiju nalagati crkvenim službenikom ni dužnosti, koje se s njihovim zvanjem ne slažu, ni tereti, koje ostali podanici nositi imadu. Glede dužnosti svećenstva u saborih god. 924 i 1059 nalaže se ona o bezženstvu. „Si quis a modo — ovdje se odredjuje — episcopus, presbyter aut diaconus feminam acceperit vel acceptam retinuerit, proprio gradu decidat usque dum ad satisfactionem veniat, nec in choro psallentium maneat, nec aliquam portionem de rebus ecclesiasticis habeat“². U onoj prvoj ustanovi odredjuje se, da se svećenik, koji bi se oženio bio, imade oddružiti od žene³. Povod toj ustanovi dao je sam predjašnji nadbiskup Dabral, koji je oženjen bio i imao djece, pak se na saboru stao izpričavati pozivajući se na običaj istočne crkve, u kojoj je svećenstvo oženjeno. Osim ove na duševno savršenstvo svećenstva odnoseće se ustanove imade druga, koja se tiče spoljašnosti svećenika, te se po nazoru dobe osvrće na vanjsko dostojanstvo njegovo. Zaključkom na ime sabora god. 1059 zabranjeno bi kleriku nositi bradu ili dugu kosu⁴. Za tim c) ustanove glede položaja nadbiskupa i biskupa, kano i glede popunjenja biskupskih stolica, o čem smo nješto više obširnije razpravljali, a što je saborskim zaključci uredjeno i utvrđeno. Na dalje d) ustanove glede beneficija crkvenih, bila ona t. zv. veća (maiora), u koje se biskupije broje, ili manja (minora); radilo se o podizanju novih, uzdržanju ili promjeni starih beneficija. Tako je u saboru godine 924 ustanovljeno načelo, da je biskupska stolica ondje opravdana, gdje je od vajkada bila i gdje imade dosta svećenstva i puka. Po ovom načelu sliedeći se je sabor od god. 926 opro podizanju bi-

¹ Starine XII, 222.

² Ibid. Vidi Documenta p. 205.

³ Documenta p. 192.

⁴ Starine loc. cit.

skupske stolice u Ninu, jer da ninska crkva nije u starini imala biskupa nego samo nadpopa, koji je biskupu podčinjen bio¹. Jednako su sabori pazili, da se biskupije samovoljno ne trgaju i ne mienjaju; te sebi usvajali pravo ustanoviti promjenu „per unionem“, kano što bi ona bila, da se biskupija skradinska, dumnanska i sisačka sdruže u jednu². Ovamo spadaju takodjer ustanove, kojima se odnošaj beneficiata naprama beneficiju uredjuje. Tako se u saboru god. 924 odredjuje, da biskup imade ostati kod biskupije, za koju je redjen; a da svećenik ne smije svoje crkve (nadarbine) bez razloga ostaviti³. Ovamo napokon spadaju i ustanove, kojima se uredjuje odnošaj članova hierarhije medju sobom, kano što su n. pr. one „de obedientia canonica“, o kojoj smo, koliko se tiče biskupa naprama metropoliti, gore razpravljali. Za tim e) ustanove o bogoštovju, kamo spadaju odredbe glede liturgičkoga jezika, za koji je zaključci sabora god. 924 i god 1059 latinski jezik ustanovljen a slovenski izključen⁴. Konačno f) ustanove o sredstvih okô uprave crkvene, kano što su sinode, nadzor oblasti i uzpostava povriedjenoga pravnoga poredka. Glede obdržavanja sinoda bile su u krieposti obće crkvene ustanove, koje su se vršile, kada god je to uztrebalo. A da se crkvena uprava kreće na temelju zakona, imali su nad tim bditi nadbiskup za cielu pokrajinu, svaki pako biskup za svoju biskupiju; a jedan od načina, da se o tom osvje-doče, bijaše t. zv. „visitatio“. Da je „visitatio“ tada i u Hrvatskoj bila u običaju, potvrđjuje nam ova viest iz života glasovitoga nadbiskupa Lovre: „Cepit ergo sua vigilantia industria ecclesiam in temporalibus et spiritualibus sublevare, et *per totam provinciam* praedicando discurrere; et sicut bonus pastor super gregis sui custodia tota solitudine insistere“⁵. Jamačno su glede „kanoničke visitacie“ za nadbiskupa vriedili obćeniti crkveni propisi, po kojih je smio drugu biskupiju pohoditi radi nadzora samo uz razlog i uz privolju sabora. — Za uzpostavu povriedjenoga pravnoga poredka i naši su se sabori poslužili crkvi priznanom kaznenom vlašću, te su za pojedine slučajeve i kažnjivi čin i kaznu označili. Kažnjivi čini, koji se u spisih naših sabora spominju, ili polaze od svećenika, kano što je držanje službe božje u neposvećenj crkvi

¹ Documenta p. 191, 195.

² Ibid. p. 195.

³ Ibid. p. 191—2.

⁴ Ibid. p. 192, 204, 206. Cf. Starine XII, 222.

⁵ Ibid. p. 446.

razsipanje crkvenoga dobra, povreda celibata, učešće u protuzakonitu izboru ili redjenju itd., ili od kojegod osobe bez razlike stališa, kano što ubojstvo, nasilje proti svećeniku itd. Kazni pako, koje se na ove kažnjive čine udaraju, jesu ili poenae communes, i zatvor (incarceratio), ili svećeničke, kano suspensio, depositio i degradatio, ili caensurae, kano excommunicatio i glede svećenika: poena interdicti ingressus ecclesiae¹. Predmeti *privatnoga prava* razpravljani u naših saborih jesu: α) pitanja o crkvenih dobrih. U saboru god. 924 imade ustanova, po kojih se crkvena dobra rješavaju državnih tereta; za tim ustanova, po kojoj se zadušbine, prikazane rimskoj stolici, ne smjedu ovoj uzkratiti; napokon ustanova, po kojoj je svećenik beneficiat dužan beneficalnu imovinu čuvati, te povratiti joj svaku štetu, koju bi počinio². Sabor god. 1095 potvrdio je samostanu sv. Marije u Zadru podieljen mu po občini gradskoj „privilegium immunitatis“ i stavio ga pod zaštitu crkvene vlasti³. Za tim β) pitanja tičuća se ženitbenoga prava. U saboru god. 1059 bila je zapreka srodstva (impedimentum consanguineitatis), četvrtim koljenom ustanovljena. U istom je saboru priznan takodjer „impedimentum ordinis“⁴. U saboru godine 924 dozvoljava se razstava samo radi preljuba; priznaje se ženitba, koju je svećenik prije redjenja sklopio bio, te se od njega samo razstava zahtieva⁵.

Evo to su navedeni u kratko predmeti, koji su u crkvenih pokrajinskih saborih Hrvatske i Dalmacije u X. i XI. vieku razpravljani bili. Premda su sačuvane bilješke o tih saborih dosta oskudne, to se ipak odanle vidi, da su najbitnija pitanja javnoga i privatnoga crkvenoga prava bila predmetom saborskih razprava i zaključaka.

Saborske zaključke imala je potvrditi sveta rimska stolica, u koju su svrhu saborski spisi pošiljani u Rim, kadšto po posebnom izaslaniku saborskom; tako je saborske spise godine 924. nosio spljetski nadpop Petar. U Rimu su saborski zaključci potanko izpitani; oni sabora 1059. godine bijahu u rimskoj sinodi redom čitani i izpitivani. Zaključci potvrđeni su ili bez ili s promjenom. Za ovo drugo imademo primjer u jednom slučaju kod zaključka

¹ Documenta p. 191, 192, 204, 211. Starine XII, 222.

² Documenta p. 191—2.

³ Ibid. p. 159.

⁴ Starine XII, 222.

⁵ Documenta p. 192.

sabora god. 1059., koji je, kako je malo više opaženo, ustanovio bio ženitbenu zabranu srodstva s četvrtim koljenom; a rimska je stolica, do ustiv blagodat oprosta za postojeće ženitbe, zapreku protegnula još na peto koljeno¹.

Pokle smo tim načinom označili hrvatsko-dalmatinsku hierarhiju i njezino područje u skupnih sastancih, dakle vlast njezinu oko uprave hrvatsko-dalmatinske crkve u zajednici, valja nam ovo pitanje popuniti iztraživanjem o *pomoćnicih ove hierarhije*, t. j. o podređenih joj organih.

U naših se izpravah spominju kod crkve spljetske, zadarske, rabske, trogirске i belgradske „*archipresbyteri*“ i „*archidiaconi*“, za tim kod crkve spljetske „*primicerius*“ i „*decanus*“, napokon „*cancellarius ecclesiae s. Domni*“ i „*capellanus archiepiscopi*“². Rieči „*archipresbyter*, „*archidiaconus*, „*primicerius*, „*decanus*“ sjećaju nas, da je tada i u Hrvatskoj uz stolne crkve postojala uredba, koja je u crkvi na zapadu od davnine u životu bila, a kojoj nalazi se na dalmatinskom zemljištu trag već u starom Solinu, kano što nam ime „*archidiacona*“ u osobi glasovitoga Honorata potvrđuje³.

Od davnine na ime sastavljali su presbiteri i diaconi grada s biskupskom stolicom „*presbyterium*“, vieće, senat biskupa, i nazvani su „*membra corporis episcopi*“. Sastavljajući jedno tielo bili su biskupu pomoćnici u upravi crkve, biskupije. Imena njihova bješe unešena u matrikulu, u „*canon*“, pravilo, stolne crkve, pak su odavle prozvani „*clerici canonici*“ ili kraće „*canonici*“. Prije su ovi klerici živili svaki za se; ali već u IV. i V. vieku nastojali su pojedini biskupi o tom, da živu u zadruzi, ili poput redovnika, kano što je Eusebij odredio bio, ili samo u zajedničkoj kući uz posebno pr. vilo (regula), kano što je sv. Augustin kod svoje stolne crkve uveo bio. U Francezkoj i u susjednoj Njemačkoj prevladala je „*regula canonica*“, koju je Chrodegang biskup u Metz (oko 700. god.) prema reguli benediktinskoga reda, i učenik njegov Amalarius, za svećenstvo stolne crkve sastavio bio, a koje je bitnost sastojala u zajedničkoj molitvi. Ali pokle je ovo svećenstvo pod uplivom germanskih feudalnih odnošaja steklo poseban imetak, te su ondje polovinom IX. stoljeća razlučena „*bona capituli*“

¹ Starine loc cit.

² Dokaze vidi u „*Documenta*“ pod dotičnimi riečmi.

³ Vidi pisma pape Grgura od god. 590—599. Mansi: Conc. coll. IX, 1039, 1090—2, 1106, 1131, 1166, X, 17, 118, 165, 205.

od „bona mensae episcopalis“, razklimao se je i zajednički život takodjer ondje, gdje je prije uveden bio. Samo su „canonici“ stanjujući svaki u posebnoj kući (curia) sastavljali posebnu pod nadzorom biskupa stojeću korporaciju; ali zajednički način življenja nije mogla više uzpostaviti ni rimska sinoda pod Aleksandrom II. od godine 1063., ni ugled pape Grgura VII. Kanonici stali su kano korporacija živiti prema posebnim statutom, upravljajući samostalno svojom imovinom i postavljajući si svoje starješine. Za starješine određeni su regulom Chrodeganga i Amalaria: „archidiaconus“ obično kano „praepositus“, „archipresbyter“ obično kano „decanus“, za tim „scholasticus“, „cantor“ ili „primicerius“, custos, thesaurarius ili sacrista, cellularius, portarius. Ali kod svakoga kapitula nisu bile sve ove službe, te je broj njihov i ime visio o ustanovi dotičnih statuta. Praepositura i dekanat obično su bile „dignitates“ u kapitolu.

Navedena dakle „officia“ kod stolnih crkava u Dalmaciji i Hrvatskoj pokazuju, da je i ondje takova uredba uvedena bila, t. j. da su i ondje presbiteri i diaconi u gradovih biskupskih uvršćeni bili u „canon“ stolne crkve, te sačinjavali jedno tielo, kolegij, kapitul, kano vieće biskupu. Imena „decanus“ i „primicerius“, koja su nosili Grubona i Petar, te drugi Petar, pokazuju, da su kod prvostolne crkve u Spljetu obstajale takove službe, koje se i drugdje, kako rekosmo, samo u kapitulih nalaze. Pošto je u isto vrieme arhipresbiterom bio neki Miha, a u jednoj se izpravi¹ razlikuju u dvie akoprem istoimene osobe službe archidiacona i primiceria: smiemo odavle zaključiti, da u Spljetu archipresbyter i archidiaconus nisu obično bili decanus ili primicerius, već da su ondje obnašali ove službe četiri različita člana kapitula, te da je i ondje služba primiceria značila što drugdje služba cantora. Izmedju ovih imao je archipresbyter zauzimati prvo mjesto. Kada je god. 879. stolica nadbiskupska u Spljetu izpražnjena bila, te je papa Ivan VIII. biskupe dalmatinske i svećenstvo i puk u Spljetu za izbor novoga nadpastira pozvao bio, navodi se poslije biskupa i „Johannes archipresbyter sanotae sedis salonitanae“², a to znači, da je i u Spljetu archipresbyter zastupao nadbiskupa, kad je stolica izpražnjena bila ili kad je nadbiskup odsutan bio. A tako je i na zapadu bivalo i kod drugih stolnih crkava; jedan od presbitera

¹ Ibid. p. 79.

² Ibid. p. 10.

bio je archipresbyter, koji je u odsutnosti biskupa upravljao biskupijom. S toga je archipresbyter imao velik ugled i upliv u cijeloj biskupiji. „Archidiaconus“ bio je iza IV. stoljeća toli u zapadnoj koli u istočnoj crkvi glava djakona namještenih kod stolne crkve. — Služba arhidiacona (ἀρχidiaκονος, τῶν διακονῶν ἡγούμενος) ticala se osobito vanjske uprave, rukovodstva gospodarstva, te bi arhidjaku povjereno i sudstvo, s toga je i prozvan „oculus episcopi“, jer je radi službe svoje uvijek uz biskupa bio. Za vrijeme izpražnjene biskupske stolice arhidjaku je upravljao imovinom njezinom i biskupije. Usled toga a i sudstvene mu vlasti arhidjaku je u XI. vieku zadobio prvenstvo pred arhipresbiterom. — Služba dekana prenesena je iz redovničke uredbe, kad je na svećenstvo stolne crkve prenesena „vita canonica“. Decanus bio je prvak u kapitolu, a odkada je zajednički život razriješen bio, podjedno upravljatelj zajedničkoga imutka. — Primicerius¹, po reguli Chrodeganga i Amalaria prvi poslije preposita (archidiacona) i dekana (archipresbytera), imao je dužnost učiti u pjevanju (odavle mu negdje ime cantor) i liturgijskih obredih djakone, poddjakone i klerike stolne crkve, te službu božju rukovoditi, pak je zato obično vršio i karnostnu vlast nad minoristami. Uz ove „officiales“ stolne crkve navode se još presbyteri, diaconi i subdiaconi, kojih diaconi nose na tri mjesta² u listinah takodjer staro ime „levita“. Služba njihova dovoljno je poznata iz historije crkvenoga prava.

Kao što su „clerici canonici“ pomagali biskupu kano vieće njegovo kod uprave biskupije, a od njih imenito archipresbyter i archidiaconus: tako su osobi biskupa stajali u pomoć „cancellarius“ i „capellanus“; prvi za cijelo kano rukovoditelj biskupijske pisare, drugi kano službenik dvorske crkve biskupove. Za ove dvie službe imademo u naših izpravah potvrdu samo glede nadbiskupa spljetskoga.

Izvan stolnih crkava i svećenstva, koje je kod njih bilo u službi i upisano u njihovu maticu, canon, spominju se u naših izpravah takodjer crkve *po selih* i mjestih, pak i svećenici ondje namješteni. Tako u Miranih crkve sv. Mihajla i sv. Jurja, u Naklu crkva sv. Marije, u Omišu crkva sv. Petra, u Pagnanu crkva sv. Aleksandra, u Paludu crkva sv. Marije, u Putalu crkva sv. Jurja, u

¹ Od „primus in cera“, cera tabula cereata, matricula. Odanle primicerius notariorum, primicerius diaconorum, fabricensium itd. Primicerius u hrv. glag. listinah obično „primancer“.

² Documenta p. 32, 48.

Sidrągi crkva sv. Ivana; svećenici nose ime mjesta: *presbyter de* (in) *Asca, Jagadeva, Naseri, Orehova, de vico Trzići*. Ovdje se dakle imadu razumievati sela i manji kotari izvan biskupskih gradova s crkvom i svećenikom, koji je onamo od biskupa poslan, da u ime njegovo i pod njegovim nadzorom obavlja crkvene poslove, t. j. imadu se razumievati župe i župnici. Rieč „*parochia*“ ne dolazi još u spomenicima naših u potonjem smislu ove rieči, već ili znači biskupiju¹ ili veća okružja s jednom ili s više političkih župa²; a rieč „*parochus*“ niti ne dolazi, već ili „*rector, rectores*“ dotične crkve, i to rjedje³, ili samo „*presbyter*“ uz ime crkve ili sela, i to češće. A tako je bivalo i drugdje. Ali u onoj oznaki naših izprava leže oba zahtjeva za pojam župe, na ime ograničene zemljište dotičnoga sela i „*plebs, populus parochiae assignatus*“, stanovništvo na ime onoga sela oko dotične crkve. Uz ove crkve bilo je i drugih područnih, u kojih se je samo služba božja obavljala, ali nije se smjelo krstiti, a zvale su se *capellae, oratoria*, pak su bile onim prvim podređjene, a svećenik, ako je ondje namješten bio, nosio je uz druga imena (*presbyteri titularum minorum*) i „*capellanus*“. U naših se izpravah pominju *Stephanus capellanus et presbyter s. Nicolai*, *capellanus ecclesiae ss. Cosmae et Damiani, Martinus, Michael capellanus etc.*⁴ Ovi primjeri svjedoče dovoljno, da su i hrvatske biskupije podieljene bile u župe sa župnom crkvom, župnikom i gdješto kapelanom. Odnosaj tih biskupovih pomoćnika naprama biskupu i njihovo pastirsko područje bijaše obćenitimi crkvenimi zakoni ustanovljeno.

Poznato je, da su u staro doba manje seoske crkve visile glede nekijh župnih prava i čina, a osobito glede krštenja, o većih, koje su bile u većih mjestih, te su se naprama onim manjim dotičnoga kotara obično toga radi zvale „*ecclesiae baptismales*“. Svećenik predstojnik takovoj crkvi zvao se „*archipresbyter*“ (naprama stolnomu „*ruralis*“); naprama ostalim, koji su se samo „*presbyteri*“ zvali, a kotar s manjimi crkvami bijaše podieljen u manje obćine zvane „*decaniae*“, odavle i archipresbyteru takodjer ime „*decanus (ruralis)*“. Za takovu diobu u Hrvatskoj nalazimo jedan primjer, na ime u spisu spljetskoga sabora god. 926/7., gdje se čita: „No-

¹ Ibid. p. 188, 196.

² Ibid. p. 88, 199. U spisu sabora god 1185 (Kukuljević: cod. dipl. II, 191) rieč „*parochia*“ znači župu t. j. županiju.

³ Ibid. p. 142, 148.

⁴ Ibid. ad v. *capellanus*.

nensis vero ecclesia non episcopum antiquitus sed archipresbyterum sub iurisdictione episcopi habuisse dignoscitur¹. Prema tomu „rektor“ crkve ninske bio je „archipresbyter“, decanus ruralis, koje rieči smisao može biti samo taj, da su svećenici ninskoga kotara stajali u nekom odnošaju naprama ninskomu dekanu.

Tako smo redom pronašli sve članove hrvatsko-dalmatinske hierarhije i pomoćnike njihove. Ali ta slika o svećenstvu bila bi nepodpuna, kad se nebismo osvrnuli na *redovničko svećenstvo u Dalmaciji i Hrvatskoj*. Redovi crkveni nisu članovi hierarhije, pravna sgrada crkve ne počiva na njih, pak i nijedan član reda ne ima kano takav pravo na ulaz u hierarhiju. Ali redovi su odlično za crkvu sredstvo u promicanju njezine zadaće: s toga postanak redova dopire čak u prvo doba crkve.

U doba, koje je predmetom našega iztraživanja, postojao je na zapadu samo jedan red, koji je sv. Benedikto od Nursie (480 † 543) na temelju po njem propisane regule osnovao, i komu je matica bila samostan na dražestnom Monte Cassino (529) u beneventanskoj vojvodovini. Taj se je red, kano što je poznato, skoro razširio po celom zapadu na temelju što nepromienjene što okolnostim zemlje prilagodjene regule utemeljitelja; pak su tim načinom nastale u različitim zemljah opatije i sborovi (congregationes) benediktinskoga reda, kano što u Francezkoj početkom X. vieka u Clugny, u Italiji na Apeninu u Camaldoli (1018), u Njemačkoj, poslije glasovite u Fuldi, znamenita u Hiršavi (1069) itd.

Imade traga veoma ranu redovničkomu životu u Dalmaciji. U pismu pape Zosima na solinskoga biskupa Hesychia od 418. god. spominju se „coetus monachorum, quorum solitudo frequentior est in Dalmatia“². Isto potvrđuje suvremenik sv. Jerolim govoreći o pustinjacih na dalmatinskih otocih. Kako se odavle vidi, ovi pobožnjaci bili su zbilja pravi „μόναχοι“, kakovi su davno prije u iztoku živili u posebnih stanicah, a koje su nastojali u zajednicu dovesti Pahomij (340), Amonij, Hilarion, Eustatij i Vasilij u iztoku; Ambrosij pako, Jerolim, Augustin, Martin i Kasian na zapadu. Ovi dakle „monasi“ nisu mogli živiti po „reguli“ sv. Benedikta.

Ovomu redu imao pripadati samostan, koji je u Zadru sagradjen bio uz crkvu sv. Krisogona, u koju je prekrštena bila starija sv.

¹ Ibid. p. 195.

² Pismo kod Mansia: Conc. coll. IV, 347.

Antuna, kad su moći onoga mučenika god. 649. iz otoka Grada kod Oglaja onamo prenesene bile Još god. 918. navodi se i crkva sv. Krizogona i „Odolbertus abbas“¹; nù kada je taj samostan sagrađen bio, nije nam zabilježeno; samo se iz druge izprave² doznaje, da je negdje početkom X. vieka stara crkva novom zamijenjena bila, koju su sagrađili Fusculo i prior Andrija, i da je ta crkva sa samostanom malo kašnje zapuštena bila, tako da je samostan izpražnjen ostao, dok nije gradjanstvo zadersko crkvu i samostan sv. Krizogona obnovilo, pak za prvoga opata pozvalo iz Monte Cassina redovnika Madia, predavši mu uz listinu od 19. prosinca 986. godine crkvu i samostan sa svimi na nju spadajućimi nekretninami, kano što kućami, vinogradu i zemljami³.

Uz onaj prvi zaderski samostan bio je u Hrvatskoj najstariji onaj, što ga je knez Trpimir prema polovici IX. vieka zasnovao, kano što veli u svojoj listini⁴ od 4. ožujka 852. godine: „construxi monasterium, ibique catervas fratrum adhibui, quorum sedulis votis et frequens oratio nos immunes redderet de peccatis“⁵. Nedvojeći, da je taj samostan pripadao jedinomu za onda na zapadu redu benediktinskomu, ne znamo jedne važne okolnosti, gdje je taj Trpimirov samostan sagrađen bio. U Mutimirovoj listini od 28. rujna god. 892. navodi se među svjedoci uz župane zemaljske i dvorske takodjer „Zitalius (Žitalj) superpositus monasteriis“⁶, odkle bi se dalo izvoditi, da je tada u obsegu hrvatske kneževine bilo više samostana, koji su možebit kakav sbor sastavljali. Prema tomu može se o mjestu Trpimirova samostana samo nagovieštati, pak ću i ja svoje nagovieštanje nadovezati.

Odmah ćemo vidjeti, da se iz sačuvanih izprava znade za postanak više hrvatsko-dalmatinskih samostana benediktinskih. Ali se ne znade za postanak samostana sv. Stjepana prvoga mučenika blizu Sapljeta. Prva izprava, u kojoj se taj samostan navodi, jest iz početka XI. stoljeća⁶, pak su mu iz toga vieka poznati opati:

¹ Documenta p. 18—19.

² Ibid. p. 21.

³ Spomenuti prior Andrija ostavio je bio oporukom od 918 god. crkvi sv. Krizogona vinograd i zemlje u Diklu, dva kmeta i 100 glava marve.

⁴ Documenta p. 1. „Deo peccatis“ bit će pogrješka prepisačeva mjesto „de peccatis“.

⁵ Ibid. p. 16.

⁶ Ibid. p. 36. Postavljam ju na god. 1020. Spominje se u njoj Martin biskup, koji se, ako je spljetski, navodi u listini god. 1000. Ibid. 28.

Ursus, Dabro, Izak, Gisilberto, Dominik i Teodor. U tom samostanu živio je jedno vrieme sinovac Petra Kresimira, hrvatski vojvoda Stjepan, gdje si bio odabrao i grob¹. Početkom sliedećega vieka nosi ovaj samostan i naziv „s. Stephani de pinis“², valjda od šume omorikove, koja je na onom morskom jezičcu na zapadnoj strani grada Spljeta rasla. Na listini vojvode Stjepana od 1078. god. navodi se medju svjedoci „Urso abbas s. Moysis“, koji je podpisan i na drugoj iste godine listini, koju izda Dabro opat sv. Stjepana³. Iz ovih izprava samih ne vidi se, gdje je bio taj samostan Mojsijev, kojega je opatom „Ursus“ bio. Ali iz nješto kasnijih spomenika XII. vieka razabiremo, da je crkva sv. Mojsije bila u Solinu, blizu potoka toga imena. S toga ne dvojimo, da je uz ovu crkvu god. 1078. bio samostan benediktinski, kojega je opatom rečeni „Ursus“ bio. Ali u rečenih listinah počam od god. 1103. spominje se samo „ecclesia“, pače u jednoj od god. 1199. samo „capella s. Moysis“; te se osim toga odanle vidi, da je ta crkva spadala na vlasništvo spljetskoga nadbiskupa; nigdje pako ne govori se više o samostanu⁴. Odkle se punim pravom zaključuje, da već početkom XII. vieka nije bilo u Solinu samostana sv. Mojsije⁵; a kada je sagrađen bio, o tom se ne zna. Kasniji pisac⁶ dodaje i crkvam sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu, koje da je kralj Svinimir na saboru u Ninu (1077—87) povratio nadbiskupskoj crkvi spljetskoj⁷, samostane uz tu viest, da je te crkve sagrađila bila kraljica Jelena pokloniv jih za uvijek rečenoj crkvi, pak da su u pridvorju (atrium) crkve sv. Stjepana zakopani kralj Kresimir i više kraljeva i kraljica. Iz sačuvanih izprava daje se samo to za izvjestno izvesti, da su obje one crkve bile kod Solina, ona sv. Marije uz potok, i to na otoku, koji ondje čini, s toga i dolazi kašnje pod imenom „s. Maria de Otoch“; da su spadale na vlasništvo spljetskih nadbiskupa uz pripadajuće jim zemlje; ali već od početka XII. vieka, dočim se u XI ni ne spominju, ne

¹ Ibid. p. 119.

² Cod. dipl. II, 16.

³ Documenta p 119, 121.

⁴ Cod. dipl. II, 8, 12, 13, 60, 131, 162, 199.

⁵ Na listinu Svinimirovu od god. 1078 (Doc. p. 114) ne možemo se osvrnuti, jer je podmetnuta.

⁶ Thomas archid. Histor. salon. c. XVI. Ibid. p. 486.

⁷ Ibid. p. 213.

ima nikakova traga samostanu¹. Ako je dakle i bio kada samostan uz crkve solinske sv. Stjepana i sv. Marije, moralo ga dosta rano, svakako prije XII. vieka nestati. Ove tri spomenute crkve sv. Mojsije, sv. Stjepana i sv. Marije bile su u solinskom okolišu, te su i zemlje njihove medjašile; ali samo za prvu je izviestno, da je uz nju u XI. vieku bio samostan. — Medju opati, koji su nazočni bili zadarskomu saboru god. 1095., navodi se takodjer „Petrus (abbas monasterii) s. Nicolai“². To je jedina viest o samostanu sv. Nikole, o kojega se postanku i mjestu inače ne zna ništa. Glede mjesta vraćam pažnju na izpravu³ o vlasničtvu spljetske „mensae archiepiscopalis“ od god. 1397., u kojoj se uz ostalo piše: item supra agros archiepiscopales est terra ecclesiae s. Theodori seu s. Nicolai de portu . . . ab aquilone similiter subiacet via publica, quae tendit de Spaletto versus Sa(lonam)⁴. Ovoj crkvi sv. Nikole, koja je takodjer u solinskoj okolini bila blizu mora, ja bi pripisao onoga opata Petra. Napokon još je jedan samostan u onom susjedstvu, kojemu se postanak takodjer nezna, a to je samostan sv. Petra „de Clobuco, Clobucez“. Ovomu se samostanu nije našao trag prije do pod kraj XII. stoljeća⁴. Crkva sv. Petra „de Clobuco“ dosudjena je⁵ saborom god. 1185. crkvi spljetskoj. Samostan „s. Petri de Clobucez“ po opisu⁶ posjeda god. 1189. ležao je izmedju Spljeta i Trogira, u Podmorju⁷. Ne smiemo ovdje mimoići još jedan samostan, kojega je mjesto poznato, ali je postanak neizviestan; taj je samostan sv. Grgura u Vrani, koji je kralj Svinimir god. 1076. prigodom krunitbe rimskoj stolici poklonio bio⁸, kojemu je u prvoj desetini sljedećega vieka opatom bio Desa⁹, i koji je u sedmoj desetini toga vieka bio prieporan izmedju skradinskoga biskupa i reda božjaka ili templara¹⁰.

¹ Cod. dipl. II, 8, 22, 31, 35, 131, 162, 188, 199. Farlati: Illyr. sac. III, 156, 340, 345. U listini od god. 1142 piše se o crkvi sv. Marije, „quae iuxta vicum salonitanae civitatis est sita“.

² Documenta p. 159.

³ Kod Farlata III, 345.

⁴ Listina god. 1078, u kojoj se navodi „ecclesia s. Petri de Clobuco“, jest podmetnuta.

⁵ Cod. dipl. II, 131.

⁶ Ib. p. 154.

⁷ Lucio: Mem. di Traù p. 496. Bijaše god. 1420 razoren.

⁸ Documenta p. 105.

⁹ Cod. dipl. II, 16

¹⁰ Ibid. p. 86.

Ali kada se pita, koji od ovih samostana nepoznata postanka mogao je biti djelo bogoljubnosti hrvatskoga kneza Trpimira, može se, uzev sve okolnosti u obzir, misliti samo na dva: sv. Stjepana kod Spljeta i sv. Petra u Klobuku. Što Trpimir traži od spljetskoga nadbiskupa zajam za obskrbu nove crkve, te mu u zamjenu priznaje i potvrđuje posjed u spljetskoj okolini i podjeljuje desetinu klišku, što izdaje u to ime listinu u Bijaču između Spljeta i Trogira, sve nas to upućuje, da je kneževa zadušbina ležala u području vlasti crkve spljetske. Solinski samostani sv. Mojsije i Nikole bijahu toli neznatni, tako su brzo iznikli sa pozorišta, da ne mogu po našem sudu doći u račun. Glede crkve pako sv. Stjepana u Solinu ne ima historijskoga dokaza, osim potonje predaje, da je uz nju ikada samostan bio. Za samostan sv. Stjepana kod Spljeta, osim navedene okolnosti, kano da bi govorilo i to, što si ga je član vladalačke obitelji odabrao bio za vremenito zaklonište i za vječiti počinak, pak ga i obilno obdario, kano da je u tom već imao primjer u svojih po vlasti i krvi predšastnika. A za samostan sv. Petra u Klobuku vojevala bi blizina Bijaču, gdje su izdane listine knezova Trpimira i Mutimira (892.), i otkle je ovaj drugi dan prešao u bliži Spljet u crkvu sv. Dujma, gdje su indi prvi hrvatski knezovi, kako se čini, rado boravili¹.

Ali okanimo se ovih nagadjanja o samostanu Trpimirovu; toliko je ipak izviestno, da je prema polovici IX. stoljeća u Hrvatskoj prvi izpravom utvrđeni samostan za sielo benediktinskoga reda zasnovan bio. Uza nj bijaše najstariji onaj sv. Krizogona u Zadru, koji bivši još početkom sliedećega vieka u životu malo kašnje izčeznu, da se godine 986., kako vidismo, opet povraći.

Poslije toga zadarskoga zasnovano je više samostana u Dalmaciji i Hrvatskoj. Viek XI. bijaše ondje osobito prijazan obitelji sv. Benedikta; oko umnožanja njezine občine natjecahu se vladaoći i imućnici. U Zadru sagradi polovinom toga stoljeća za žensku

¹ Farlati (Illyr. sacr. III, 50) misli, da je Trpimirov samostan bio uz crkvu sv. Petra kod Solina, te da je od njega „vetus aedificium . . . quamvis vetustate semirutum inter Clissam 'et Salonam“; ali nigdje ne ima traga, da bi uz onu crkvu sv. Petra (Docum. p. 79) ikada i samostan bio. Milinović (Viestnik hrv. arkeol. društva VI, 44) čini se „najprilicnije, da je Trpimirov hram i samostan sv. Petra od Klobučca pod Bjačem“. Po Eitelbergeru (Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien 1884. S. 206) imade predaja, da su dva stupića, koja su sada na portalu crkve stolne u Trogiru, nekada bila na kneževskom dvoru u Bijaču.

čeljad samostan bogoljubna Čika, udova Andrije Papina, kćer Dujma i Većenêge, unuka priora Madija, „sestra“ kralja Kresimira, kako ju ovaj u svojoj listini nazivlje; pak izpros'v za samostan od Petra opata sv. Krizogona crkvicu sv. Marije pred vratima „Bellata“ zvanima, sama unidje sa svojom starijom kćerju Domnanom (t. j. domna Ana) u tu redovničku obitelj, te joj bude prvom opaticom¹. Ovo bijaše drugi u Zadru samostan jednoga reda. U isto po prilici vrieme, a malo prije god. 1059., sagradjen je pod okriljem samoga hrvatskoga kralja P. Kresimira *samostan sv. Ivana tik Belgrada*, a prvi mu opat bješe Andrija, „duhovnik — kako kasnija bilježka veli — bogu i ljudem mio“. Ta se benediktinska opatija proslavi pod imenom rogovske od dvorca „Rogovo“, koji mu bijaše s cielim imanjem u osnutku darovan², a ležao je tik Belgrada iza humca na liepom polju prama vranskom jezeru, koje polje i danas imenom „opatija“ sjeća na ovu staru hrvatsku zadušbinu³. Osim ovoga rogovskoga samostana sv. Ivana spominju se već god. 1069. u Belgradu i okolini još druga dva samostana, jedan mužki sv. Bartola s opatom Adamom, drugi ženski sv. Tome apostola s opaticom Dabricom⁴. Ali postanak tima opatijama nije izviestan. U to su doba zasnovana dva ženska samostana: jedan u *Trogiru*, drugi u *Spljetu*. Jedan i drugi postao je uplivom dvaju velikih biskupa: Ivana trogirskoga i Lovre spljetskoga; za prvi, trogirski samostan sv. Dujma, izdana je zakladnica god. 1064., za drugi pako, spljetski sv. Benedikta, pet godina (1069.) kašnje⁴. Trogirskomu bijaše prva opatica Eufemija, spljetskomu Katena. U oba stupi odmah više sestara, u spljetski Katene sestra Stana, zatim Ana, Agapis, Vera,

¹ Izprava Čikina god. 1066. Documenta p. 65. Samostan bješe one godine već gotov, ali se ondje veli o njem, „quod noviter fabricatum est Jadere“. S. Ljubavac našao je bio u starom dielu samostana ploču s nadpisom, po kojem bi bio uz crkvu sv. Marije samostan jur god. 920 za priora Nikifora a opatica samostanu Lampredia. Ali nadpis i tumačenje jest sumnjivo, Čikina pako izprava o tom šuti. Bianchi op. cit. I, 321.

² Documenta p. 51.

³ Kad je bio god. 1126 Belgrad i rogovski samostan razoren, preseli se redovnička obitelj iz Rogova na suprotni otok Pasman, gdje je već od prošloga vieka (Doc. p. 86, 107) imala uz posjed crkvu sv. Kuzma i Damjana kod Tkona, te si sagradi samostan, na što se i opatija uz staro ime rogovske prozva imenom sv. Kuzme i Damjana (monasterium s. Cosmae et Damiani de monte). Cod. dipl. II, 102.

⁴ Documenta p. 63, 75.

sve plemenita roda, i to sudeć po imenih Stana i Vera većinom hrvatskoga. Pomenuti nadbiskup Lovro ne malo je sudjelovao kod osnutka okô god. 1065. *samostana sv. Petra apostola*, koji je kod solinske crkve sv. Stjepana u *mjestu Selu* podigao svojim troškom Petar Črne s prizivom Gumaj ujedno sa svojom suprugom Anom, kćerju Maja Fave, a rečeni metropolita uz saučešće spljetskoga gradjanstva i hrvatskoga plemstva posvetio. Opat tomu samostanu bijaše osnivateljev unuk (ili sinovac, nepos) imenom Grgur¹, a u izpravah sljedećega vieka dolazi pod imenom „monasterium s. Petri de Gumai, Gomai“². I na hrvatskih otocih kvarnerskih nalazimo četiri samostana: jedan imenom sv. Petra na *Rabu*, osnovan³ god. 1059., drugi sv. Mihovila na *Šušaku* (Sansicovo, Sansego) kod Osora (Lušinja), treći imenom sv. Petra na ostrovu *Nembu* (Neumi), koji je spadao na pažku občinu, a ova ga god. 1071. utjelovila sa samostanom šušackim⁴; napokon četvrti na *Krku* kod Baške (imenom sv. Lucije), kojoj je opat Dobrevit poznat iz glasovitoga glagolskoga nadpisa⁵.

Ovako nalazimo u to doba red sv. Benedikta na svih znatnijih tačkah Dalmacije i Hrvatske počam od Istre pak do Cetine. Nalazimo ga na kvarnerskih otocih, nalazimo ga u Zadru, u Belgradu i u župi sidražkoj, u Trogiru, u Spljetu i Solinu i u kotaru ovih gradova. Osim ovih samostana spominju se drugi već u izpravah iz početka XII. vieka, kano što u Trogiru samostan sv. Ivana⁶, te je vjerovatno, da jim postanak dopire do prošloga stoljeća.

Svi ovi samostani biše po „reguli“ sv. Benedikta ustrojeni, te su se i osnivači na nju savjestno obazirali. Kad su Zadrani predavali opatu Madiu samostan s crkvom sv. Krizogona, budući da je ova izvan samostanske ograde ležala, opazuju: „unum tamen nobis reprehensibile esse videtur, quod ecclesia extra antiquam claustram sit posita, quod precepta s. patris Benedicti prohibent fieri, eo quod omnia necessaria monachis intra monasterium debeant haberi, ut nulla necessitas sit eis vagandi“⁷, pak su toga

¹ Zakladnica Docum. p. 127 ss. Cf. p. 65.

² Cod. dipl. II, 16, 96.

³ V. zakladnicu. Docum. p. 56.

⁴ Docum. p. 89.

⁵ Ibid. p. 487—8.

⁶ Cod. dipl. II, 12, 16. U drugoj tek polovici dolaze u Zadru ženski samostani sv. Platona i sv. Dimitrija. Ibid. 74, 151.

⁷ Documenta p. 21.

radi, da bude reguli podpunoma zadovoljeno, dali zatvoriti javnu cestu između one ograde i crkve. Isti Zadrani određuju, da samostanu sv. Krizogona imade biti glavnim ravnalom „beati Benedicti regula“¹. Rabljani daju opatu Fulconu vlast dizati samostane „sicut sacra beatissimi Benedicti edocet regula“². Prema ovoj reguli bijaše svagdje ustrojen samostan i njegova redovnička obitelj uredjena. Svaki je samostan imao svoga opata kano predstojnika i starješinu ciele obitelji. Tu obitelj sastavljali su redovnici, od kojih neki bijahu svećenici, drugi svjetovnjaci; jedni i drugi pišu se „monachus“, ali prvi uz to još „presbyter“, dakle „monachus et presbyter“. Tako se za samostan sv. Krizogona u Zadru pišu kano „monachi et presbyteri“: Adam, Benedictus, Dominicus, Gaudius itd., za samostan sv. Ivana u Belgradu ili Rogovu: Ivan, Petar itd. I ženskim samostanom predstojala je „abatissa“, a ostale njoj podčinjene pišu se „monacha, domna“ (odavle „duvna“), „soror“, tako „domna Ana, domna Agapis, domna Vera“, sve pako skupa zovu se obično „moniales, monachae, ancillae dei“³. Ženski samostani imahu osim toga za obavljanje službe božje i rukovodjenje bogostovlja svoga svećenika, obično „capellanus monasterii“⁴, za gospodarske poslove svoje „provisores“⁵, za pravne odvjetnika, „advocatus“⁶ itd.

Starješina samostana dužan je prema svojemu imenu (lat. abbas od kald. abba, žid. ab⁷ = otac) biti za cijelu obitelj pravim „otcem“. Kano takav imao je skrbiti za samostan i upravljati obitelji tom duhu. S toga bijaše u svih važnijih poslovih upućen na savjet podređene si braće, koja su mu s druge strane, kano Hristovu namjestniku, na posluh i pokornost obvezana bila. Koji je želio primljen biti u obitelj, imao se podvrći jednogodišnjemu kušanju, onda je tek mogao stupiti u t. zv. noviciat, koji je na pet godina ustanovljen; a pošto je ovdje zasvjedočio pravo redovničko zvanje,

¹ Ibid. p. 50.

² Ibid. p. 57.

³ Ibid. p. 63, 77, 180.

⁴ Ibid. p. 180.

⁵ Ibid. p. 77.

⁶ Ibid. p. 64.

⁷ Ovo semitsko ime, koje je označivalo na iztoku starješinu redovničke ili pustinjačke obitelji, usvojeno je na zapadu u istom smislu, dočim je na iztoku zavlдало грѣ. ime „ἀρχιμανδριτης“ od μάνδρα = claustrum i ἡγοῦμενος, prema tomu i kod iztočnih Slavena архимандритъ и прогменъ. V. Miklošić: Lex. paleoslov. a. h. v.

položio je svečani trostruki zavjet, kojim se je obvezao na stalno prebivanje u samostanu (*stabilitas loci*), na siromaštvo, djevičansku čistoću i pokornost. Odielo redovnika moglo se ravnati prema podnebu i okolnostim zemlje, a potanja odredba bi opatu propuštena; ali obće bi određena duga haljina (*habit*) s kukuljicom (*cuculla*) i komad latka, koji je pleća pokrivao a kašnje u dvoje razdieljen visio sprieda i straga. Braća su živila u zajednici, jela u blagovaoni (*refectorium*), spavala u spavaonah. Zanimanje redovnika ustanovljeno je potanko i podieljeno izmedju molitve i radnje. Ova druga sastojala se je u ratarstvu, rukotvorstvu, učenju i obučavanju. U svakom samostanu ima se osnovati knjižnica, a rukopisi njezini dieljeni za posta redovnikom na čitanje i prepisivanje, pak su „*graphium*“, crtež, i „*tabula*“ spadali medju one sprave, koje je svaki član dobivao. Kano što su utemeljitelju reda davali u Subiaku djecu na odgoj, tako je on ustanovio, da samostan prima djecu na odhranjenje uz malenu nagradu, koja je zajednici pripadala.

Po ovoj dakle reguli, koja je umjela toli mudro u sklad dovesti strogost i blagost, radin i kontemplativan život, a koje su učinci daleko presegli ogradu samostansku, bijahu uredjene navedene opatije u Dalmaciji i Hrvatskoj: Kakav su položaj u toj zemlji zauzimali rečeni samostani, i što su za nju privriedili glede duševnoga i materijalnoga razvitka njezina, to ćemo kašnje razjasniti. Na ovom je mjestu dovoljno iztaknuti, da je i hrvatska crkva imala u promicanju svoje zadaće onu polugu, koju joj na zapadu priredi patrijarha zapadnoga redovništva

Još se ima jedno pitanje razpraviti, na ime *pitanje ob odnošaju hrvatske crkve naprama crkvi zapadnoj i istočnoj*.

Zemljište, na kojem je zasnovana hrvatska država, t. j. kako Dalmacija tako i Panonija savska i druga (*P. secunda*) ili sriemska, bijaše od viekova u tiesnoj svezi s Rimom. Ova sveza nije prekinuta ni diobom rimske carevine u zapadnu i istočnu sa dvie stolice u starom i novom Rimu, jer je Dalmacija i Panonija s Norikom, kano zapadni Ilirik, ostala uz zapadnu rimsku carevinu. I za vrieme cara Justiniana I. (527—65.), komu je pošlo bilo za rukom pribрати velikom česti rimske pokrajine, zapadu su pribrojene Dalmacija i oslobodjeni dio Panonije, posavska na ime i sriemska. A tako je bilo i u crkvenom pogledu. Kad je zaključkom carigradskoga sabora god. 381. biskupu novoga Rima podieljeno prvo mjesto poslije biskupa staroga Rima, pak mu tim podieljena

priednost pred patrijarhom aleksandrijskim i antiohejskim, položaj Dalmacije prama biskupu staroga Rima nije u ničem promijenjen. Ali upravo balkanski polnotok imao je postati onim priepornim zemljištem, koje si je carigradski patrijarha, podupiran ondješnjim dvorom, postupice svojatao; najprije bješe mu kalcedonskim saborom god. 451. uz malu Aziju i Pontus dodieljena Tracija; za tim vrebalo se na iztočni Ilirik. Spomenuti car Justinian priznade u novoj crkvenoj diobi carevine iztočni Ilirik t. j. Mesiu, Daciju, Dardaniju, Macedoniju, Thessaliu, Achaiu, Epir i Prevalis još zapadnomu patrijarhu. To bijaše u oči novih velikih promjena, koje su upravo u Iliriku zaposjednućem pokrajina njegovih po Slovjenu do skora nastale. U samom se Carigradu priznavalo i sada pravo na te pokrajine staromu Rimu. Car Heraklij propustio je zapadnomu patrijarhu brigu oko pokršćenja Hrvata¹. Papa Ivan IV. posla opata Martina u Dalmaciju². Ovamo bješe iz Rima poslan i Ivan Ravenjanin, prvi nadbiskup spljetski³. Tek sljedećega stoljeća postade Ilirik poprištem borbe izmedju staroga i novoga Rima. Povod su dale razmirice izmedju carigradskoga i rimskoga dvora, nastale prigodom kipoborstva. Tada je car Lav III. oko god. 732. pokrajine iztočnoga Ilirika odkinuo od staroga i pridružio jih novomu Rimu⁴. Tiem se je vlast carigradskoga patrijarha na balkanskom poluotoku proširila sve do Dalmacije, onda već hrvatske. Ali ovamo nije ona ni sada dosegla. Prvi je pokus učinjen tek sljedećega IX. vieka.

Taj su pokus podupirali veliki dogodjaji onoga vremena. Uzpostava zapadnoga rimskoga carstva papom Lavom III. u osobi franakoga kralja Karla velikoga (800), njegova osvajanja u Italiji i prodiranje vlasti njegove u zapadni dio balkanskoga poluotoka, sve je to ohladilo i onako napete odnošaje izmedju novoga i staroga Rima. Još nadodje k tomu priepor radi Bugarske. Knez Boris pokrstivši se na ime god. 864/5., najprije pristade uz carigradsku crkvu⁵; ali do skora nadoveza odnošaje s rimskom stolicom poslav u Rim ljeti god. 866. poslanike, kroz koje dobi od pape Nikole I.

¹ Constant. porphy. Documenta p. 291.

² Ibid. p. 277.

³ Ibid. p. 286.

⁴ Svjedoče listovi Hadriana I. i Nikole I. Pagi ad a. 736, nr. 11—12. Critica histor. chronol. in annal. eccl. Baronii.

⁵ Dade si od patrijarha Fotija protumačiti njeke nauke vjere. Photii epistolae ed. Montacutinus p. 47.

poznata glasovita „*Responsa ad consulta Bulgarorum*“¹. I carigradski patrijarha Fotij upravi u to doba slično pismo na Borisa. Odmah bijaše iz Rima poslano u Bugarsku izaslanstvo u osobah biskupa Pavla i Formosa, koje Boris tako usrdno primi, da je grčke svećenike dao iz zemlje odpraviti. Sljedeće godine 867. upravi knez u Rim drugo poslanstvo, koje je imalo uz ostalo izhoditi Formosa za bugarskoga nadbiskupa. Pošto je papa Nikola I. medju tim umro (13 stud. 867), dodje god. 869. u Rim pod vodstvom boljara Petra treće poslanstvo k papi Hadrianu II. moleći za bugarskoga nadbiskupa kardinala djakona Marina, kojega je Boris prolazećega kroz Bugarsku u Carigrad poznavati naučio. Ali dok su se ovakova izaslanstva izmedju bugarskoga i rimskoga dvora izmjenjivala i dok se riešenje pitanja o nadbiskupu bugarskom otezalo, carigradska je sinoda početkom god. 870. u prisutnosti bugarskih i papinih poslanika i uz privolju prvih zaključila, da Bugarska pravom spada ne pod rimskoga nego pod carigradskoga patrijarha. A toga je osvjedočenja bio ne samo žestoki neprijatelj Rima patrijarha Fotij, koji je medju tim novim carem Vasilijem I. dne 25. rujna 867. god. svrgnut bio, nego i nasljednik njegov a prijatelj crkvenoga jedinstva patrijarha Ignatij, koji je, da onaj saborski zaključak provede, posvetio za Bugarsku nadbiskupa, a ovaj namjestio ondje više biskupa i poveo sa sobom množinu grčkih svećenika. Rimskomu svećenstvu sada ne bi više obstanka u Bugarskoj. Ovoga prekreta nije mogao više izpraviti ni nasljednik Hadrianov Ivan VIII. niti svojimi opomenami na patrijarha Ignatija niti svojimi listovi na kneza Boris-Mihajla. Bugarska je za zapadnu crkvu izgubljena bila.

Ovo nam je bilo u krajnih crtah navesti², da se naše pitanje uzmogne laglje razumjeti. Lako se je dovit, da se u Carigradu mrzkim okom gledao upliv, koji je zapad u zapadnoj polovici balkanskoga poluotoka izvojtio. U temi Dalmaciji bijaše do duše mirom uglavljenim izmedju oba carska dvora (812.) uzpostavljena vlast istočno-rimskoga cara, kojega je strateg u Zadru zastupao; ali hrvatski je knez priznavao i na dalje vrhovnu vlast zapadnoga mjesto predjašnje istočnoga cara. Tomu je htjeo na kraj doći spomenuti odlučan i uman car Vasilij I. Čim je na prijestolu zamienio

¹ Kod Mansia: *Conc. coll.* XV, 401.

² Obširnije razpravljah o tom pitanju na svojem mjestu u djelu: *Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda*. Zagreb 1859.

slabe predšastnike Teofila i Mihajla III. (829—67.), bijaše mu jedna od prvih briga, da ugled potamnjele carske vlasti uzpostavi osobito u južnoj Italiji i među južnimi Slovjeni. U Hrvatskoj, kako se iz preostalih nam oskudnih spomenika razabrati dade, borile su se dvie stranke za priemoć: jedna, kako ju prozvati možemo, zapadna, druga istočna. Kad se je prvih godina carevanja Vasilijeva onaj prekrat u Bugarskoj dogodio, tad je u Hrvatskoj vladao knez Domogoj. Ovaj je pako, kako se iz netom odkritoga pisma Ivana VIII. razabire¹, pristajao uz zapad; jer inače ne bi mu papa bio očito u pismu govorio, tužeći se radi Bugarske, o grčkoj lukavštini („*graeca falsitas*“). Ali protivna stranka kovala je proti knezu urotu, te se je prinukanim našao ubiti jednoga od urotnika, premda mu bješe prije život obećao². Urota imala biti dosta opasna, kad je knez prisiljen bio upotriebiti, da ju uguši, obsežna najskrajnja sredstva, od kojih ga papa odvrćaše preporučujući mu³ blažju kaznu izгона iz zemlje (*temporalis exilii religacio*). A taj razdor u zemlji dovede do katastrofe, kad poslije naravne ili silovite, to se ne zna, smrti Domagojeve (876.) zasjedoše mu sinovi prijestol hrvatski, jer Sedeslav, potomak Trpimirov, silom iztisnu jih odanle, izagna iz zemlje i sam osvoji kneževski prijestol. A da se na njem učvrsti, odluči prisloniti se na iztok, pak carskom četom praćen uputi se u Carigrad k Vasiliju⁴.

Ovo je onaj čas, kad se po mojem mienju Hrvatska prisloni istočnoj crkvi. Sedeslav dodje sam glavom pred cara u novi Rim; ovdje je on za cijelo priznao njegovu vrhovnu vlast, koju su mu i predšastnici do Borne priznavali, te se stavio pod okrilje njegovo. Reć bi, da je Sedeslav uvidio, kako se samo uz zaštitu istočnoga cara može uzdržati na hrvatskom kneževskom prijestolu. U Carigradu pako smatralo se tada, uz one ako i na vrieme poravnane ali još uvijek napete odnošaje s rimskom stolicom, da je za učvršćenje sveze među carstvom i zemljama balkanskoga poluotoka osim državne još i crkvena zajednica potrebita. Ako se ovakova zajednica s podpuno samostalnom i donjekle neprijateljskom Bugarskom ondje visoko cienila: koliko se nije ona želila s Hrvatskom, koje je knez došao onamo glavom, da se naprama caru povrati u nekadašnji odnošaj? S romanskom Dalmacijom, kano pokrajinom

¹ Starine XII, 212.

² Ibid. p. 217.

³ Ibid. p. 218.

⁴ Documenta p. 373.

carevine, splesti takovu zajednicu nije bilo valjda teško, premda su njezino svećenstvo i gradjanstvo na zapad upućivale stoljetne sveze. I zbilja Dalmaciju, t. j. romanske gradove i otoke, nalazimo na jednom u taboru istočne crkve. A Hrvatsku imao je onamo privedi Sedeslav, štićenik Vasilijev. Pismo pape Ivana VIII. od 2. svibnja 879. god. upravljeno na Sedeslava¹ ne sadržaje doduše ništa takova, odkle bi se dalo izvesti, da su se dobri odnošaji među njim i rimskom stolicom pomutili. Ali druga pisma protivno svjedoče; pak smo uslied toga prisiljeni misliti, da se papa, pred očima imajući glavnu svrhu pisma, preporuku na ime poslanika za Bugarsku, nije htjeo ondje one nepovoljne okolnosti dodirnuti.

Nū kano što je kratka bila vladavina Sedeslava, tako je kratka bila i zajednica Hrvatske s Carigradom. Proti Sedeslavu na ime dignu se buna s Branimirom na čelu, koji ga smakne i sebe popne na mjesto njegovo na kneževski priestol.² Sada bijaše jedna od prvih briga novoga kneza, da Hrvatsku opet privede u zajednicu s Rimom. Posla dakle k papi popa Ivana s pismom svojim i djakona Teodozija, izabranoga biskupa ninskoga. Odavle se razabire, da je ninski biskup bio zastupnik crkveni Hrvatske i da je i ovdje nastala promjena u glavi uslied ovoga prekreta. Branimir je papi poručio, da želi biti vjeran „sv. Petru i nasljedniku njegovu“, te ga zamoli za blagoslov. Teodozij očitova pismom svoju „odanost i vjernost prama crkvi sv. Petra i papinstvu“. Koliku je radost Ivan VIII. osjetio s povratka Hrvatske, vidi se iz listova njegovih od 7. lipnja 879. na Branimira, Teodozija i svećenstvo i narod hrvatski³. U Rimu, gdje se gubitak Bugarske živo osjećao i o njezinu povratku još uvijek radilo, povratak Hrvatske bi uzhitom pozdravljen. „Pošto ti pomoćju božjom — ovako odgovara papa knezu Branimiru — kano ljubljeni sin želiš biti vjeran svetomu Petru i nam, koji smo mu božjom milošću namjestnik, i izpoviedaš mu ponizno pokornost: veoma se tvojoj plemenštini ovim apostolskim pismom zahvaljujemo, te očinskom ljubavi kano predragoga sina, povraćajućega se u krilo svete apostolske stolice, majke tvoje, iz čijega na ime bistroga vrela pili su otcevi tvoji medenu tekućicu svete propoviedi, primamo i duhovnim naručajem grlimo pak apostolskom dobrostivosti hoćemo te gojiti, da se milost i bla-

¹ Ibid. p. 7.

² Ibid. p. 374.

³ Ibid. p. 8—10, 12.

goslov svetih apostola poglavica Petra i Pavla i naša nad tobom izlije, da od tvojih vidljivih i nevidljivih neprijatelja, koji neprestaju zasiedati i pričiti ljudskom spasu, uvijek budeš slobodan i siguran, kako bi željenu nad neprijatelji pobjedu laglje stekao... Tvojoi prošnji, da te svojima apostolskima ustnama blagoslovimo za umnožanje tvojega spasenja, rado zadovoljismo; jer na dan uzašašća gospodnja, kada smo na oltaru sv. Petra apostola služili, za svečanosti mise dignuvši gore ruke blagoslovismo tebe i sav puk tvoj i cielu zemlju tvoju, da ovdje i u vječnosti tielom zajedno i dušom spasen, uzmožneš takodjer zemaljskom kneževinom, koju držiš, vladati sretno i sigurno, te da poslije smrti u nebeskom priedjelu s bogom sretno uživaš i za uvijek vladaš¹. U tom smislu pisao je papa takodjer svećenstvu i narodu hrvatskomu², veseleći se, što žele se „povratiti u svetu rimsku crkvu“. U pismu na Teodozija³ opominje ga, da ne traži drugdje posvete, već da će ga sam papa rediti. Ova pisma poslao je papa po rečenom popu Ivanu, kojemu je povjerio takodjer pismo na bugarskoga kneza Borisa-Mihajla, te umolio Branimira, da ga pusti obaviti ovo poslanstvo. Odakle se vidi, da papa nije izgubio nade pridobiti i Bugare kano što je sada pridobio Hrvate, čim bi dva tada najjača balkanska plemena postala rimskoj stolici krepkim oslonom proti napadaju Grka.

Ali s Hrvatskom nije se još povratila bizantinska Dalmacija. Ovdje je upliv istočne carevine odlučan bio. Nego papa Ivan VIII. nije propustio prilike, kad se je pop Ivan vraćao u Hrvatsku, da upravi pismo takodjer na biskupe, svećenstvo i žitelje dalmatinske. U onom pismu⁴ od 10. lipnja 879. god. upravljenom poimence na biskupe Vitala zadarskoga, Dominika osorskoga i, pošto je nadbiskupska stolica spljetska izpražnjena bila, na arcipresbitera Ivana, nagovara jih papa, da se vrate „k stolici sv. Petra, koja je glava i učiteljica svih crkava božjih“; sjeća jih, kolika su dobra uživali predšastnici njihovi, koji su se uticali u Rim, a kolika zla oni trpe, kako su se od njega odmetnuli; poziva jih, da si izaberu nadbiskupa, kojega će po davnom običaju rediti i podieliti mu plašt. Što za tim nadovezuje, veoma je značajno: „Ako li — ovako primjećuje — što glede Grka i Sloviena sumnjate radi toga, što

¹ Ibid. p. 8.

² Ibid. p. 11.

³ Ibid. p. 12.

⁴ Ibid. p. 10.

biste se k nam povratili ili što biste od nas primili posvetu i plašt, znajte za izviestno, da ćemo prema odredbam sv. otaca i predšastnika naših papa vlašću pomagati Vam uznastojati“. Odakle se vidi, da se je u Rimu znalo, da bi povratak bizantinske Dalmacije mogao naći odpora u Carigradu i u onoj stranci hrvatskoj, koja je uz iztok pristajala, jer se rieči „de parte . . . Sclavorum“ samo tako tumačiti mogu. Napokon poslije dojakošnjih milostivih rieči dodaje papa grožnju za slučaj, ako se biskupi, svećenstvo i žiteljstvo Dalmacije ne bi povratilo, te bi drugdje zaiskalo redjenje svoga nadbiskupa i plašt nadbiskupski. U takovom slučaju bili bi izobčeni iz crkve i proglašeni za „prekršitelje“ zakona i za „nepokorne“. Uz ovo pismo dobio je pop Ivan još ustmen naputak.

Odaslanstvo popa Ivana i papina pisma na kneza i hrvatski narod našla su odziva u Hrvatskoj. Ovdje je odlučeno, započeto djelo pomirbe s rimskom stolicom nastaviti i dovršiti. U ovu svrhu poslan je u Rim sam Teodozij, sada već biskup, i za cijelo glava hrvatske crkve, da u ime ciele zemlje očituje „vjernost i odanost prama stolici sv. Petra i papi“. Ivan VIII. primi ovo očitovanje radostno. Sada je samo preostalo, da se toj izmirbi dade spoljašnji svečani izraz. S toga je papa pismom¹ god. 880 pozvao Branimira, svećenstvo, župane (iudices) i puk hrvatski, da pošalju u Rim svoje zastupnike, koji će za cijelu zemlju povratak k sv. stolici očitovati; a da će onda i ova izaslati u Hrvatsku svojega poslanika, kojemu će „prema običaju i navadi rimske crkve sav narod vjernost obećati“. U Rimu se želilo, kako se i u pismu izjavlja, da se izmirba s Hrvatskom javno i što svečanije obavi, imajući za cijelo pred očima utisak, koji će taj događaj učiniti na Carigrad, Dalmaciju i Bugarsku. Jer je Ivan VIII. punim pravom crkvena pitanja u Hrvatskoj, Bugarskoj i Moravskoj u svezi držao, te jih nije razstavljao. A i u Hrvatskoj znalo se je, kako se misli u Bugarskoj, kano što se vidi i odatle, što je rečeni biskup Teodozij obavijestio papu o nakani Boris-Mihajla upraviti iznova poslanika u Rim².

Kako je djelo pomirbe dalje teklo, ne zna se, jer nas ovdje spomenici u tmuni ostavljaju. Ali je ono ipak kraju privedeno, i to u Hrvatskoj s manje zaprieka nego li u Dalmaciji, premda se je sbog crkvenih sveza na obih stranah imao gdje koji greben obaći. Spomenici na ime ne kažu, kakav je odziv našao u bizantinskoj

¹ Ibid. p. 13.

² Ibid. p. 14.

Dalmaciji u prvi čas onaj poziv pape Ivana VIII. Samo to je izvjestno, da je glava dalmatinske crkve izabrana bila u osobi nadbiskupa Marina: ne zna se pako, jeda li je on posvetu i plašt primio od Rima ili od druguda. Izvjestnije je za nasljednika njegova, za kojega izabran bi upravo onaj Teodozij, ninski i ujedno hrvatski biskup. Teodozij pako nije tražio u Rimu, da bude posadjen u Spljetu na nadbiskupsku stolicu nego u Oglaju (Aquileia). Na stolici patrijarha oglajskih sjedio je tada Walberto, u razmirici izmedju novoga i staroga Rima pristaša prvoga. On je umio osigurati si Istru naprama drugu svomu u Gradu¹, a valjda je računao i na crkvu dalmatinsku za svoju privrženost k Carigradu. Još god. 877. Ivan VIII. očekivaše Walberta u Rimu, da se pred crkvenim saborom opravda², a Fotij, stupivši poslije Ignacija na patrijaršku stolicu u listopadu one godine, zametne dopisivanje s oglajskim patrijarhom pozivajući ga, da u vjerovanju zabaci rieč „filioque“. Taj dakle Walberto usudi se usvojiti si u spljetskoj crkvi poslije smrti Marina ono pravo, koje je od davna rimski patrijarha vršio. Toga radi bješe papom Stjepanom VI., koji je u rujnu 885. godine zasio stolicu sv. Petra, ukoren i Walberto, što se usudio „na sramotu apostolske stolice“ prekoračivši „granice“ svoje vlasti posaditi biskupa u „solinskoj crkvi“, i Teodozij, što se je u tu svrhu obratio bio u Oglaj³.

Iz ovih se podataka zaključuje, da papi Ivanu VIII. nije pošlo za rukom bizantinsku Dalmaciju s rimskom stolicom posvema izmiriti. To djelo dovrši tek spomenuti treći nasljednik njegov, jer kako se iz pisma Stjepana VI. od god. 887/8. razabire, one su opomene kod Teodozija imale taj uspjeh, da je napokon od apostolske stolice zamolio nadbiskupski plašt, koji mu je obećan, kada u Rim glavom dodje. Tim je papa želio Teodozija od Oglaja i Carigrada posvema odvratiti, spomenuv mu: „kako bi mogao primiti blagoslov od onoga, koji sam ne ima blagoslova; kako može njetko podieliti drugomu ono, česa sam po priznanju ne imade?“⁴

Poslije toga vremena ne nalazimo traga razmirici medju Hrvatskom i Dalmacijom s jedne i rimskom stolicom s druge strane. Po-

¹ Gfrörer: Byzantinische Geschichten. I, 196.

² Mansi op. cit. XVII, 50.

³ Pisma papina u Documenta p. 187 i „Starinah“ XII, 219.

⁴ Pismo u Starinah XII, 219.

ravnanje te crkvene razmirice svakako je doživio knez Branimir, koji se živ još god. 888. napominje¹. Tomu je ne malo pripomoći imalo, što je uzvišenjem Lava VI. (886.) na carski prijestol i izgonom patrijarha Focija utrt put sporazumku između staroga i novoga Rima, prem je klica razdora ostala, koja je, kano što je poznato, u XI. vijeku za carigradskoga patrijarha Mihajla Cerularija (1043.) opet probujala (1054.). Ali sada već nisu svi ovi događaji, kojim je pozorište bio Carigrad, djelovali na sveudilj tiesnije odnošaje između Hrvatske i rimske stolice: a to tim manje što su odnošaji, koji je car Vasilij između carigradskoga i hrvatskoga dvora nadovezao bio, postajali sve slabiji, dok nije Hrvatska naprama iztočnoj carevini podpuno samostalna postala i prislonila se sve to više na zapad. A spojibom Dalmacije s Hrvatskom, koja je pod kraljem Petrom Kresimirom postala podpunom, nestalo je Carigradu na iztočnoj obali jadranskoga mora posljednjega zemljišta, s kojega je dotle na Hrvatsku uplivaao.

Ako dakle izuzmemo ono kratko vrijeme od kakovih 15 godina, za kojih je u trećoj i četvrtoj desetini druge polovice IX. vijeka poremećena bila sveza među Hrvatskom-Dalmacijom i Rimom, priznavala je naša domovina za vladavine narodne dinastije neprekidno vlast rimskoga biskupa kano glave ne samo cjelokupne kršćanske nego i zapadne crkve; hrvatsko-dalmatinska crkva bijaše čest zapadnoga rimskoga patrijarhata. Korjen pako ovoj svezi bijaše, kako rekosmo, već u crkvenih odnošajih predhrvatske Dalmacije.

Za cijelo doba, koje je predmetom ovomu iztraživanju, ne nalazi se na dalmatinsko-hrvatskom zemljištu trag vjerskim obćinam grčko-iztočnoga obreda. Inače imade se stvar glede zemljišta gornje ili crvene Dalmacije ili Hrvatske, koje je polovinom XI. vijeka od solinsko-spljetske metropolije odkinuto i podvrgnuto dukljanskoj u Baru uskrsnujoj metropoliji. Ova je metropolija obuhvaćala Bosnu, Srbiju, Hum, Trebinje i Zetu, te je u obsegu njezinu, kako se iz jasnih rieči bule pape Aleksandra II. od 18. ožujka 1067. god. vidi, bilo samostana latinskih i grčko-slovenskih t. j. pošto su svi podpadali pod barskoga metropolitu, obreda zapadnoga i iztočnoga².

¹ U nadpisu mućkom. Documenta p. 375.

² Documenta p. 201: „Monasteria quoque — nalaze papa nadbiskupu — tam *Latinorum* quam *Graecorum* sive *Sclavorum* cures, u *scias et haec omnia unam ecclesiam esse* . . .

Ovo pako pretpostavlja, da je u obsegu barske biskupije bilo i vjernika jednoga i drugoga obreda, koji su ipak svi stajali u svezi s rimskom stolicom. Nije u ostalom nevjerovatno, da je u predjelih metropolije, bližih bizatinskoj temi dračkoj, bio i gdjekoji samostan iztočnoga obreda s grčkim jezikom tako, da je bilo samostana iztočnoga obreda sa slovjenskim i grčkim jezikom.

Sada možemo preći na pitanje: *koja je prava rimski papa, kano patrijarha zapadne crkve, vršio u Hrvatskoj i Dalmaciji?*

Na pitanje Bugara: koliko imade pravih patrijarha? odgovori papa Nikola I.: „pravi su patrijarhe oni, koji dobivaju apostolske stolice nasljedstvom biskupa (pontificum), na ime rimsku, aleksandrijsku i antiohejsku“¹. Ovakovim se nasljedstvom nije mogla carigradska biskupska stolica ponositi, kojoj je patrijarški sjaj, kako vidismo, sa carske samo stolice u dio pao. Ali iz onih se papinih rieči vidi, da si je rimska stolica prisvajala dvostruko prvenstvo: nad celom crkvom i nad celim zapadom. Prava pako patrijarhe sastojala su glavno u ordinaciji metropolita patrijarškoga obsega, u presudjivanju nastalih ondje razmirica, u sazivanju sabora ciele patrijaršije ili većih skupina njezinih, i u određivanju svega, što jim se za crkveno jedinstvo i utvrđenje sveze s pojedinimi djelovi činilo potrebno i uspješno. Ali ova patrijarška prava srasla su na zapadu u mnogom pogledu s pravi, koja rimski biskup, bivši ujedno exarhom Italije, kano glava, „primas“, ciele crkve vrši. Ta se pako prava po nauci najučeniijih kanonista svadjaju u kratko na pravo vrhovnoga zakonarstva, na pravo vrhovnoga nadzora i na pravo vrhovne sudbenosti. Stoga obzirom na to, da je hrvatska crkva stajala naprama jednoj te istoj osobi, ili bolje uredbi, u dvojakom odnošaju, te je u rimskom biskupu štovala glavu svekolike crkve i glavu zapadne crkve, papu dakle i patrijarhu, i obzirom na to, da je uslied toga teško razlikovati ovdje prava papinstva od prava patrijarštva: ne dieleći tih prava ovdje ćemo samo vršitbu tih prava razjasniti.

Naprama ukupnoj hrvatskoj crkvi papa se je brinuo, da ova ostane u jedinstvu sa stolicom sv. Petra, a napose s Rimom. Kada se je pitanje o povratku Hrvatske i Dalmacije k svetoj stolici razpravljalo za papa Ivana VIII. i Stjepana VI., ne bijaše razkol medju zapadnom i iztočnom crkvom još gotov i podpun: A ipak je rimska

¹ Responsa ad Bulgarorum consulta c. 92. Op. cit.

stolica branila svoje pravo na Hrvatsku i Dalmaciju, jer je ovo pravo u davnih crkvenih uredbah, kako smo natuknuli, svoj osnov imalo. S toga gledišta nije se Rim odreći htjeo svoga prava niti na bugarske zemlje, koje su nekada dio istočnoga Ilirika bile. „Vaša zemlja — pisao je Ivan VIII. kralju Boris Mihajlu — leži u našoj diocezi, kano što stara pisma dokazuju“¹. Taj je papa pravo rimske stolice na Hrvatsku i Dalmaciju osnivaio i na onoj okolnosti, što su Hrvati od Rima vjeru kršćansku primili²; s toga apostolska stolica i rimska crkva bijaše jim „majka, iz koje su najbistrije izvora pili medenu vodu svetoga propovjedanja“.

Kriepošću ove vrhovne vlasti pridržano bi rimskoj stolici pravo ordinacije glave hierarhije hrvatske crkve i podielbe joj zakonite misije, kano što smo već razložili obširnije. Bez ove ordinacije i misije nije mogao hrvatski metropolita vršiti u Hrvatskoj svoje crkvene vlasti. A kako je rimska stolica svoje pravo živo branila, pokazao nam primjer na Teodoziju. A pošto je „ordinatio“ naprama biskupom pokrajinskim spadala u prava metropolite, ovaj pako primao takovu od pape: to je ovaj i na prvu posredno utjecao. Kada se radilo, da se metropolitska stolica popuni biskupom pokrajinskim, onda nisu se ovi mogli poslužiti pravom izbora u strogom smislu, jer nitko od njih nije vlastan razriešiti postojalu svezu medju biskupom i njegovom diecezom, dočim ta vlast pripada samo glavi crkve: tada su se pokrajinski biskupi imali obratiti na rimsku stolicu moleći („postulatio“), da dopusti prielaz iz jedne u drugu biskupiju, ovdje iz biskupske na nadbiskupsku stolicu. Za takovu „postulatiu“ imademo primjer, kada su hrvatski biskupi g 1059/60. na izpražnjenu nadbiskupsku stolicu htjeli uzvisiti osorskoga biskupa Lovru; tada „missa relatione ad romanam curiam *postulationem* de ipso factam domino papae praesentaverunt“. Ovdje dakle nije bila „electio“ nego „postulatio“. Papa je predlog potvrdio, prielaz Lovri dozvolio i poslao mu nadbiskupski plašt³.

Rimska je stolica na dalje vršila upliv kod stvaranja i kod mienjanja biskupija u hrvatskoj državi. U iztoku su biskupi metropola, a osobito patrijarhe postavljali u prvih vjekovih kršćanstva biskupe u području svoje pokrajine ili u odaljenih zemljah. Ka-

¹ Starine XII, 211.

² Documenta p. 8—9.

³ Thomae archid. spat. Historia salon, c. XVI. Docum. 205—6.

kövu uplivu rimske stolice u tom pogledu za šest prvih stoljeća ne ima traga¹. Ali na zapadu vršio je to pravo rimski biskup kano zapadni patrijarha, koji je rukovodio u obće širenje, razvijanje i učvršćenje kršćanstva na zapadu². Ako su ovdje gdješto i vladaoi dizali u svojih zemljah nove biskupije, činili su to obično uz sporazumak i privolju rimske stolice, koja jih je smatrala svojim pomoćnici u tom bogoljubnom djelu. To isto vriedi i glede stvaranja novih biskupija deobom postojećih u zemljah s uredjenom hierarhijom. I kada je takova deoba u pokrajinskih crkvenih saborih provedena, pridržano je rimskoj stolici pravo potvrde. Ako li bi spor nastao, riešenje upućeno je na rimsku stolicu. Ova načela nalazimo uporabljena i u Hrvatskoj. Papa Nikola I. (850—67.) odlučno je naprama izabranomu biskupu i svećenstvu ninskomu branio, da se nova biskupska stolica bez privolje rimske stolice podići ne smije³. Spor radi te nove biskupije u Ninu i radi odnošaja ninskoga biskupa naprama metropoliti, razpravljan u pokrajinskom saboru hrvatskom god. 924—6. bijaše na priesudu odpravljen u Rim, te je napokon priesudom sv. stolice odredjeno, da u Ninu ne može biti biskupska stolica, pošto je ondje u staro doba nije bilo, već je samo arcipop sjedio; s toga da ostaje biskupu u Ninu postavljenomu slobodno preći u jednu od izpražnjenih a po pravu postojalih biskupija, ili skradinsku ili sisačku ili duvnansku⁴. A ninska biskupija bijaše postala deobom bližih biskupija t. j. starijim je zemljište za nju izsječeno, čemu su se one protivile. Odlukom rimske stolice bijaše takodjer spljetska metropolija razdvojena, te nova metropolija za bivši dio njezin izpod Dubrovnika podignuta u Baru⁵. Kada je tim primjerom potaknut i Dubrovnik tražio posebnoga nadbiskupa, a spljetski se tomu opirao, riešenje spora uze opet rimska stolica u svoje ruke⁶.

Kano vrhovni zakonodavac za cielu, osobito zapadnu crkvu, papa je i u pokrajinah ovo pravo tim takodjer vršio, što si je pridržao pravo izpitati i potvrditi zakone učinjene u pokrajinskih saborih. Ovo je pravo vršio i u Hrvatskoj. Zaključci jur spomenutih sa-

¹ Obširnije kod Phillipsa: Kirchenrecht V, 1. S. 313 ff.

² Ondje str. 318 sl.

³ Documenta p. 185.

⁴ Ibid. p. 190—7.

⁵ Ibid. p. 199—202.

⁶ Ibid. p. 211.

bora hrvatskih bijahu poslani u Rim za potvrdu. Za one važne god. 924., kaže se izriekom: „cuncta per ordinem sancta synodus romano pontifici confirmanda . nunciare decrevit, quatenus diuinitus antiquae religionis dogma in ecclesiis Dalmatinorum arbitrio summi pontificis universa praelibata sortirentur“¹. Da su oni zaključci u Rimu strogo izpitivani, samo se kaže; ali imamo za to i jasnu potvrdu. Kako je papa Aleksandro II. god. 1061/2 kralju P. Kresimiru i hrvatsko-dalmatinskim biskupom javio, zaključci spljetskoga crkvenoga sabora bijahu pod predšastnikom mu Nikolom II. u rimskom sboru najprije pojedince izpitani, pak onda potvrđeni². Dogodilo se je, da je rimska stolica zatražila, da se o predloženom si predmetu još razpravlja, da se dvojbe razjasne, poteškoće uklone itd.³ Potvrda je uzsljedila posebnim odpisom, u koji su kadšto i važniji članci uvršćeni, kano što n. p. u onaj spomenuti Aleksandra II. na vladara i svećenstvo Hrvatske. Bilo je takodjer slučajeva, da je rimska stolica odobravajući ostale članke jednoga ili drugoga neodobrila ili prema obćenitim zakonom promienila. Tako bi u spljetskom saboru glede ženitbene zabrane rodstva zaključeno, da rodstvo u četvrtom koljenu ne razriešuje ženitbe, a papa je zaključak taj dokinuo⁴.

Kriepošću prava vrhovnoga nadzora rimska je stolica i u Hrvatskoj riešavala važnija i obćenitoga zamašaja pitanja odnoseća se na vjeru, bogoštovje i crkveni red. Ovamo uz ostala spada pitanje o crkvenom jeziku, koje je u Hrvatskoj, koliko nam sačuvani spomenici svjedoče, potaknuto dva puta i svaki put duhove uzburkalo; prvi put za Tomislava, drugi put za Petra Kresimira. Svaki put je priepor, kojega obje u Hrvatskoj protivne stranke nisu mogle poravnati, donesen pred sud rimske stolice i svaki put ovdje na korist obćega crkvenoga jezika latinskoga riešen⁵. Ovamo spadaju na dalje pitanja tiućea se discipline, osobito biskupa i svećenstva, u kojih je papa stupio kano vrhovni sudija. Tako je (Lav IX.) poveo oko god. 1050. proti nadbiskupu Dabralu okrivljenju radi prekršaja zakona o bezženstvu iztragu, i pošto mu je taj prekršaj dokazan, skinu ga s nadbiskupske stolice⁶.

¹ Ibid. p. 193.

² Ibid. p. 205. Starine XII, 221.

³ Documenta p. 193.

⁴ Starine XII, 222.

⁵ Documenta p. 190, 192, 195, 204, 206—9. Starine XII, 222.

⁶ Documenta p. 203—4.

Ova je prava, ovu vlast, vršio rimski papa ili neposredno ili posredno t. j. ili su hrvatska crkvena pitanja rješavana u Rimu, kako nam pojedini navedeni slučajevi svjedoče, ili je radi njih papa izasiljao u Hrvatsku svoje pouzdanike, širom ili užjom punomoći providjene. Ovo pravo papa sledi iz njihove vrhovne vlasti nad crkvom, pak su s toga oni od davnih vremena izasiljali svoje punomoćnike i zastupnike u različite zemlje kršćanskoga svijeta. Imali su pače na važnih tačkah i stalnih zastupnika, koji se obično „apocisarii, responsales“ zovu, kano što kod carskoga dvora u Carigradu. Prema položaju u hierarhiji i crkvi ovi su zastupnici ili „legati a latere“, ako su kolegiju kardinala pripadali, ili „legati missi, nuncii apostolici“, ako su uzeti iz više hierarhije, iz episkopata, „internuncii“ nižega razreda, prem se ovi nazivi ne upotrebljulu uvijek tačno. O hierarhijskom položaju tih poslanika odlučivala je važnost misije, koju su imali obaviti a i uzvišenost vladaoca, zemlje, kojim bijahu izasalani. Za sve to imademo primjera u hrvatskoj poviesti one dobe, u kojoj se spominju papinski poslanici ponajviše onda, kada ili su se imala važna pitanja riješiti ili je ugled zemlji poskočio. Putem legata obćio je Rim s Hrvatskom u IX. stoljeću za prvoga kralja Tomislava, i u XI. stoljeću za Petra Kresimira i Dimitra Svinimira. Šta se položaja ovih legata tiče, nalazimo medju njimi stožernike Ivana (okô 1050., 1063., 1077.) i Petra (1078.), nadbiskupa Gerarda (1075.), biskupe Ivana, Lava i Madalberta (924—926.) i Fulcoina (1076.) opate Mainarda (1059.), Teuzona (1060.) i Gebizona (1076.); bijahu dakle medju njimi s čašću legati a latere, nuncii apostolici i internuncii¹. Pišu se pako: apostolice (romane) sedis apocisarius, missus, legatus domini . . . pape. Njekim od ovih poslanika bijaše povjeren zadatak za stanovito pitanje, drugim bijaše dana neograničena vlast za sve poslove crkvene pridržane rimskoj stolici. Tako je poslanik nadbiskup u Sipontu Gerardo sazvao u Spljet pokrajinski sabor, u kojem su se razpravljala sva pitanja crkvena, te je ondje „potvrdio istinita, odsudio nedozvoljena a kriva odbio“. Taj način, t. j. da vrše svoj zadatak putem sabora pokrajinskih, bijaše običan za rimske poslanike. Razumieva se, da je poslanik dužan bio o svem izvješćivati rimsku stolicu; te od nje, gdje je nužno bilo, poblize napatke i naloge izčekivati. Poslanik je u papinu pismu, koje je upravljeno

¹ Ibid. p. 52, 59, 99, 103, 108, 119, 188, 194, 203, 204, 208, 210.

bilo ili na episkopat hrvatski ili na vladaoca i episkopat i narod, imao ujedno vjerodajnicu za svoje poslanstvo. Takovo je pismo¹ izdao n. p. Ivan X. za rečene poslanike svoje biskupe Ivana i Lava. U pismu su preporučeni, i hrvatski episkopat sa svećenstvom i narodom na nje upućen.

Ovakav ustroj, ovakova uredba, ovakav položaj bijaše crkve hrvatske prije XII. stoljeća.

---

¹ Ibid. p. 188—9.

Religija Srbâ i Hrvatâ

na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.

Čitao u sjednici filološko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti
i umjetnosti 19. srpnja 1884.

PRAVI ČLAN NADKO NODILO.

(Ostatak iz LXXVII. knjige Rada.)

Dio II.

Pojezda, Prijezda i Zora.

Sve nebo Vidovo, svu Rajevinu, ne obigrasmo s Gospodom i Gospom. Do Vida, uzorna lovca i jahača, stoje još dva silna jezdioca.

Čitav krug pjesama¹, već od starine, pronosi se po narodu o dva hrla i neutrudna konjika, dva borca i lovca, sa vrsnim hrtima i zagarima. Ono su dva brata, koja rado ne razdružuje pučko pričanje. Koliko se oni miluju, toliko se i konji pod njima ljube, jedan bijelac, ili dorat, a drugi vranac, ili oba dorata; no se, kašto, dva brata razbliznačila i onebratila. O podne skoro nigdje se ne javljaju, već jutrom na uranku, i pred večer, gdje ih tišti ljuta muka, pa je njima reda tumarati ili vojevati, kakokad. Brat jedan svagda, ponajviše od same bratove ruke, jal umire, jal nepravdu trpi, jal noću daleko od njega luta; pa drugome bratu, koji malo,

¹ Vuk. pjes., knj. II, 10, 11, 94—100 — Petranovića pjes., knj. II, 53—6. Tri pjesme 54—6, u zbirci Petranovićevoj, dosta su razvrgnute od prvobitne osnove; a, uticajem muslomanskim, nagrdi ih tvrdoća srca i raspuštenost. U njima je malo šta izvorno. Ali pjesma 6, knj. II, iste zbirke kroja je posve starinskog. Pjesma 7, knj. II, puka je varijacija od Vukove, knj. II, 5; te može ostati pod sumnjom, da je istom docnije ušla u krug pjesama o Jakšićima. Vidi još narodne pjesme u B. M. 52—3, u Davidovića 11, u *Vili Beogr.* (god. 1867, br. 29), u Čojkovića 7 i 95. Za starije vrijeme, sravni bugarštice 41—5 Bogišićeve zbirke.

ili nimalo ne strada, žao je brata svoga. Za njim steže ga sve to veća ljubav, za njim čezne. Umrla je brat kršniji, mlagji, pa i ljupkiji od starijega poluneumrlog; svakako, o smrtniku više se priča.

Za dva brata, ovo je u opće kazivano. A hoćemo li ih gledati iz bližega, te im sliku provesti u tvrgjem orisu, evo što još o njima pričaju epske crte najstarije. Dva brata, „na boju junaci“¹, nastavaju u „bijelom gradu Biogradu“², gdje je do grada kula Nebojša³. Kolika im je ljubav prevelika, tolika i sličnost. Kano da su jedno, ta sličnost ide do jednoličnosti: „Od milosti jednu sablju pašu, — od milosti jednog konja jašu, — na njima je ruho jednoliko, — za kalpaci jednoliko perje“⁴ — „Kad su gori putem putovali, — od milosti ruho mijenjali“⁵ — „Oba su mi brata jednolika, — a na njima jedno odijelo, — a oba im konja doratasta, — grive su im uvijate zlatom, — sedamdeset i tri pletenice, — što je njima sestra uvijala, — kad je njima konje podizala; — kudgodj idu, nigje s' ne rastaju, — konje jašu dobre uporedno, — konjima im se grive mijesaju“⁶. Ali je sugjeno, da se oni ipak jednom rastanu. Rastavi povod dvojako se pripovijeda: ili je svagja o imovini, ili bezobzirno dalje putovanje mlagjeg brata, u viteškoj nevolji. Hoće oni da dijele svoju očevinu, te od ovaca, novaca i oružja jedan uze sve što valja, a bratu dade što ne valja⁷: „od svašta mu daje dijo krivi“, veli pjesma. Po drugoj verziji, jednome dopade u dio Srijem, a drugome Karavlaška⁸; pa „o malo se braća zavadiše, — da oko šta, veće ni oko šta, — oko vrana konja i sokola“⁹: svak ište „starješinstvo vrana konja i siva sokola“¹⁰. S te zadjevice, od brata propade brat, da ne bi Angjelije, ljube starijega brata: od mladog djevera ona izmoli konja i sokola, i braću smiri. Prije noćnog pomirenja, pred veće, brać stariji mrćeći na mlagjega, išao loviti, na jezeru, „utvu zlatokrilu“, i pustio na nju sokola. Slomi utva sokolu desno krilo; pa na povratku, Bio-

¹ Vuk. *pjes.*, knj. II, 92, v. 95.

² Id. ib. 98, v. 7.

³ V. 20.

⁴ B. M. *pes.*, 52, v. 4—7.

⁵ *Vila Beog.* g. 1867, br. 29, „Jakšići“, v. 4—5.

⁶ Čojkovića *pjevan.*, 7, v. 81—90.

⁷ Vuk. *pjes.*, knj. II, 99, v. 31—49.

⁸ Id. ib., 98.

⁹ V. 23—5.

¹⁰ V. 26—7.

gradu napomól, tu na mostu, i konjikov „vranac slomi obje noge prve“. Gospodar pita sokola: „Kako ti je bez krila tvojega? — Meni jeste bez krila mojega, — kao bratu jednom bez drugoga“, odgovara ranjeni soko¹. Uzrok rastanku braće rekosmo, da je i nevolja. Zateče ih, jednom, zajednička nesreća. Bila njima uz majku sestrice Jelica“, kad eto „vrani konji, a crni junaci“², zaskočili im dvore, poharali, i odveli im sestru. Braća se namah dosjetiše, da su dušmani iz zemlje arapske. Svoju sestru tražiše oni uzalud tri godine dana, te se rastali u četvrtoj; vrnuo se jedan Biogradu, a drugi sam nastavio potragu. On došao na vodu Stupnicu, koja „nije zdrava po junake“³, i na njoj našao četiri robinje, te ga prepustile. Prešavši rijeku, ugleda na lijevo velike dvore age Arapage, „pokrivene limom i gjumišem“, a oko njih „bakrenu avliju“⁴. Zapjeva junak tanko glasovito, i sestra ga već po glasu upozna, žalosna sestra, koja se uželila roda, ali joj rod daleko „koliko je nebo od zemlje“⁵. Brat došao glave Arapu, i još dvojici mladih Arapa; pa onda sa sestrom bjež' natrag na vodu Stupnicu. Sestra imala od Arapa, te i vodila sa sobom dijete jedno svoje; no, na zavičajnoj Stupnici, „procvili Arapinče crno“⁶. Tad i njega posječe ujak, uzviknuvši: „Od zla roda nek nema poroda!“⁷

Ponešto različita verzija, u drugoj pjesmi⁸, ne izvodi Arape, već Turke, koji napadaju na „Stojni Biograd“; a ne čami u dušmanskoj vlasti sestra, već jedan od dvaju braće, dok brat drugi izmače napasti, i „ogrija mu sunce na studenoj vodi Jahoriki“⁹. Junaka osuđenog baciše u „donje saraje“, provedavši ga preko „dvanaest odaja“¹⁰; baciše ga tamo dolje, „da ne gleda sunca ni mjeseca, ni bijela danka ni junakâ“¹¹. On tamnova „po godine dana“¹²; nego, najposlije, spasio se i odveo djevojku odatle. Bila ona kći tamnič-kome gazdi. Djevojka iz prva pokušala, da prevjeri junaka Tru-

¹ V. 66—83.

² Id. ib, 97, v. 29.

³ V. 58.

⁴ V. 63—4.

⁵ V. 129.

⁶ V. 151.

⁷ V. 168.

⁸ Id. ib. 95.

⁹ V. 49—50.

¹⁰ V. 204—5.

¹¹ V. 208—9.

¹² V. 219.

sovinom, „vodom zaboravnom“: tom vodom „ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu“¹. Ali od mrazovite vode on ne pi; naprotiv, mladenačka ljepota njegova primami mu djevu. Iz donjih odaja zajedno pobjegoše onda, kad „na nebu mjesec bješe već odskočio“, pa „svanulo im više Biograda“².

Nije nipošto mučno, već prvim pogledom, nazrijeti, da o historijkome kakvu dogadjaju, što bi pjesma bila prihvatila i po narodu raznijela, ovdje ne može da bude govora. Nezdrava voda Stupnica, a zaboravna voda Trusovina, onda lov na utvu zlatokrilu, pa mitični poznati nam Stojni Biograd i kula Nebojša, nisu, u tome povijedanju, lakomišljena igrarija, uzgredni i odloživi nakit, nego je to tvrdi sastavni dio samih pjesama. I svojim uvodom pjesma jedna iz ovoga kruga hoće da nas uputi na legendu božanstvenu, više nego na ljudsku priču: „Mjesec kara zvijezdu Danicu: — Gdje si bila, zvijezdo Danice? — Gdje si bila, gdje si dangubila? — dangubila tri bijela dana?“³

Poregijajem vedičnog, pa i amo odnosnog mita u drugih indo-europskih naroda, ja ću pokušati, da, konac po konac, ovu našu legendu raspredem. Megju to, budi odmah kazano o čem se radi. Dva brata u Nebojši do Stojnoga Biograda imaju na čelu obilježje onih dvaju božjih bića, koja Arijećima predstavljahu prvi i drugi trak zore koja se bijeli, ili, takogje, prvi trak sunca koje izhodi i zadnji trak sunca koje zalazi, drugom riječju, praskozorje i suton. Kad dva traka zajedno zarude, onda su dva brata jednolika, te je jedan drugome mio; kad se sumrak i noć hvata, pa zadnji drugi trak iščezava, onda su braća obličjem nejednaka, pa i različita udesa. Oni se svagjaju. Mlagji tone u noć, i gine na očigled starijega, koji je smatran neumrlim. Pošto je sreća povoljna jednome, a drugome uda, pjesma njih iznosi, gdje dijele očevinu. Pri toj diobi, mlagjemu na dielu doći će Karavlaška, crna država narodnih, te i božjih dušmana, dok brat stariji drži Srijem, što je kod pučkih pjevača svegjer uzor-zemlja. Zemlje ove, dašto, dolaze u sadašnjoj prečinjenoj verziji legende. Negda, jamačno, bilo tu drugih imena, koja jasnije pokazivahu na dan i noć; bilo to onda, kad naši oci, ne samo pričahu o dvojici braće, već se njima

¹ V. 234—7.

² V. 329 i 368.

³ Id. ib. 98, v. 1—4.

i moljahu. Jekavska još živa kletva: „Tako mi one žrake nebeske!“¹ i sada pripominje to davno vjerovanje Srbâ i Hrvatâ u božanstvo pojedinih zraka sunačnih.

U braće konja, i sokola, i utvu, i sestru, i djevojku, nama objašnjuje Rig-Veda, sa svojim himnama, ili molitvama, koje sastaviše stari pjevači u Indiji, prizivljući dva božja konjika, dva *açvina*. Indijski je mit najdavniya religiozna tvorevina arijska o dvojici braće; daj, dakle, da ga pomnjivo proučimo².

Ljepšega zgloba od dvaju *Açvina* nema u svoj punoj katani bogova Indije. Dva boga vječite mladosti, dva zadružna jezdioca i neporediva vozača, dva lovca i strjeljača, kako su jednog porijekla, tako su i jednog postanja. Hrleći, dolaze svakog jutra „sa zrakom Sunca“, dok „za njihovom ljepotom Zora ide nazorice“³. Bahnuće oni na nebo naglošću vjetra, brzinom misli, pa, kao svagda mladi, tako i blagi, dace ljudima zdravlje i žiće, zor mladenački i porod, svake ruke bogatstvo. Kao što nebo obasjavaju, onako, nesustali dobrotvori, pohagjaju domove svojih vjernika, tjeraju iz njih noćne aveti, i ljude oda zla brane. Očinjivid, „nove oči“⁴, daju oni pobožnicima, pa njima još primeću i čudotvornu „konjsku glavuču“⁵. Za to, hvale se kano osobiti vidioci i čistoci. „O vi, vidioci duboka duha!“ vapije im jedna himna⁶. U ovome svojstvu vidilaca i vidara, nisu sami; no je do njih i neki „putnik na nebu, s moću vidioca, a dvaput rogjen“⁷. Od dvaju vidnih bogova, od dvaju viteza jutrenjeg sjaja, očekuju, ne će li ugledati bistri dan slobode, i sužnji nevoljni. *Açvini* obilaze svijet, te oblijeću za jedan dan zemlju i nebo; a proviru iz duboke dubine neba i vode strujeće⁸. Noć pritvarala se Arijem kano unaokolo

¹ Vuk. *postl.*

² Ja rabim Rig-Vedu po njemačkom prevodu Grassmannovu: *Rig-Veda, übersetzt und mit kritischen und erläuternden Anmerkungen versehen von Hermann Grassmann*, Leipzig 1876—7.

³ Rig-Veda, I, 47, v. 7 — I, 46, v. 14.

⁴ Ovo na više mjesta.

⁵ Takogje, više nego na jednom mjestu: Rigv. I, 117, v. 23 — I, 119, v. 9.

⁶ Rigv., VIII, 8, v. 2.

⁷ Id I, 112, v. 4.

⁸ O noćnom boravku, i izlasku *Açvina*, Rig-Veda govori ovako: „Val vode ide vama moćnima uporedo“ (I, 180, v. 5) — „Šta to vi, o preljubljeni, i pila i bogastva revno iz voda donosite?“ (I, 181, v. 1) — „Vi se preko morske struje prevozite“ (V, 73, v. 8) —

oblivena tama, kano beskrajna površina vodena, ili morska, koja se struji poput rieke. Jezdioci su jednog nagona, jedne ćudi, pa, putujući, jašu na kolima, te im bogata kola tjera bik i neki „morski vepar“¹. Ali š njihovim kolima ponajviše jure konji, ili samo konj jedan, jak na udima, visok, krilat, pa bijel, ili zlatan, ili rigj. S tima konjima prelijeću jezdioci „tri daljine, i sve što se na nebu svijetli“; prelijeću i „tri tamne prostorije“². Onda, ispod konjskih kopita izbijaju mlazovi tekućine, „sto bačava slatkog pića“, veli jedna himna³. Od silnog poleta, prsnuće i kamen⁴, za koji mi već znamo, da simbolizira nebo⁵, a naosob plavetno, i više izrazito, noćno nebo. Prolama se nebo; po zraku stoji praska i uka, kad rupe konji dvaju vozača⁶. U tome, lijeću do *Açvina* i tice, neke tice rude, kojima se oličuju rudi brzi zrakovi u dva boga. O ničemu himne ne govore toliko, koliko o njihovim ticama. Ponajviše su pomišljene kao guske, zar s toga, što svijetli *Açvini* izlaze iz vodenih struja noćnih; pa ih pjevač jedan živo opisuje: „Blage su ti guske, što ih vi (Jezdioci) imate! One su medom bogate, sa zlatnim perjem, kriče jasno i rano se bude, pljuskaju vodom, vesele i veseleće“⁷. U himnama, tica *Açvina*, češće puta, obrazuje se i prepelicom, to onda, kad dva boga borave u noći: prepelica rado se pritaji, te je zgodno obilježje omrknutih bogova. Himne dovode tada *Açvine* kao spasitelje te pitome tice od noćnog Vuka: „Prepeliica vas pozva, o Jezdioci, kadno je vi izbaviste iz čeljusti Vuka!“⁸ Ali su oni štitnici i nečega više, nego li je tica. Mladina i divna ljepota dvaju Jezdilaca primami im djevu uzornu, Ušu (Zoru), ili Surju, ćer Sunca, koja se

„Kola . . . vas voze preko mora i rijeka“ (VII, 70, 2) — „Ma gdje vi bili, o Jezdioci, u valovima neba, u šumi, u kućama!“ (VII, 70, v. 3) — „Bili vi u valu neba, ili u kući pila vi se čistili, uslišajte mene, o besmrtnici!“ (VIII, 26, v. 17).

¹ Rigv. I, 116, v. 18.

² Id. VIII, 5, v. 8.

³ Id. I, 117, v. 6.

⁴ Id. VI, 62, v. 7: „Pobjedonosno vi probijate kamen, vi vozači!“ — X, 39, v. 13: „Sa stope, pobjedonosno vi probiste stijenje“.

⁵ Vidi *Dio I*, na str. 48.

⁶ Rigv. I, 181, v. 5 — V, 73, v. 7.

⁷ Id. IV, 45, v. 4. Što su bogate medom, to će reći, da su napojene ambrozijom, nebeskim svijetlom. Ovaj simbolizam arijski, po kome med znači svjetlost, što se njom hrane bogovi, sačuva se u našim božićnim običajima i na mnogom mjestu naših priča.

⁸ Rigv. I, 117, v. 16 — Pa još: I, 118, v. 8 i X, 39, v. 13.

š njima druži, a teško je reći, po Rig-Vedi, da li im je sestra, ili žena, ili obadvoje. Po tu djevojku *Açvini* idu i u prosidbu. Usjela ona na kola njihova, koja kano da taman nju čekaju: u tih kola tri su dijela, tri sjedala i tri krasna hrla kotača. I ovoj djevi, pa i *Açvinima*, prijeti onaj isti noćni Vuk, koji i prepelici¹; prijeti im, dašto, u mraku, što no se hvata iza svakog dana, kad Jezdioci više ne „prebivaju u svjetlosti neba“, niti su „na istoku“, već su „u moru“, negdje „na zapadu“², u „tri tamne prostorije“³. Mjesto Vuka, jedan ulomak himne izvodi nam demona, koji, gdje prasne Zora, „gleda na Jezdioce, kao i čovjek sa bradvom na drvo“⁴. Razbiće demona jedan od *Açvina*, „smioni“ *Açvin*, ma i „saletila ga crna četa“⁵. Ovako, u zglobu jednolikih i jednočudnih blizana, koje svegjer zajedno prizivlju molitve u Rig-Vedi, nešto ipak luči jednog od drugoga. „Jedan je knez, pobjednik junakâ, dok je drugi blaženi sin neba“, veli još jedna himna⁶. No, pored svega, oba su ratnika, oba „najbolja pomoćnika u nevolji“⁷; pa će pjesma njima kliknuti: „Bojnim rogom odpuhajući varvare, vi Arijcima posvuda sjaj pribaviste!“⁸ Dva spasa javljaju se triput na dan, ranim jutrom, o podne i na večer; ali je njihova najjasnija epifanija ona u jutru. I večernja je znamenitija, nego li podnevna, ako i nije čestita⁹.

Po ovome kazivanju Rig-Vede očito je, da su dva brata naših pjesama, prvim postanjem svojim, dva *Açvina*. Ne samo da je tu mnogo tačaka dodirnih, već je i život dvaju viteza, amo i tamo, u cjelosti jednak. Između indijskoga i našega mita razlika nije u crtežu; ona je skoro sva u spoljašnjoj oblaci. Nebesna dva brata naša

¹ Id. I, 183, v. 2 i 4: „Vi se družite sa Ušas, ćerju neba... tako vas ne ozledili Vuk i Vučica!“

² Id. VIII, 10, v. 1 i v. 5.

³ Id. VIII, 5, v. 8.

⁴ Id. VIII, 62, v. 17.

⁵ Id. ib., v. 18.

⁶ Id. I, 181, v. 4.

⁷ Id. I, 118, v. 3.

⁸ Id. I, 117 v. 21.

⁹ Id. VIII, 22, v. 13 i 14: „Ponizno se molimo vama jutrom, vama večerom, o gospodari sjaja, što se vozite svijetlom stazom“ — X, 40, v. 4: „I jutrom i večerom, mi vas primamljujemo žrtvovnim pilom“ — Ib., v. 1.: „Kud brzaju kola vaša?... jaka kola, koja jutrom hite od kuće do kuće?“ — V, 77, v. 5: „Rano častite, rano veličajte Jezdioce; s večera ne žrtvuje, to nije prijazno“.

pretrpiše proces malne potpunog počovječenja, dok dva brata vedična stoje blizu do samog izvora arijskog mita, pa trepte živim sjajem božanstva. S toga, gore izloženim pjevanjem indijskim objašnjava se naše; položena u kristalu Rig-Vede, naša priča biva upravo providna. Do očiglednosti čisto je sada, što je to kula Ne bojša i Stojni Biograd, taj stan Vidov i dvaju braće: ono je „prebivalište u svjetlosti neba“. I Vidova konjska glavuča susreta nam ovdje; znamo, ovako, da je to mitična crta, koja, prelazeći davno doba germansko, slavensko i eransko¹, gubi se u arijskom postanju. Bila već riječ o vidovnoj moći Vida, a biti će opet, u trećem dijelu radnje, o novim očima njegovim; „nove oči“ *Açvina*, pa i „putnik na nebu s moću vidioca, a dvaput rogjen“, ponavljaju i riječi i nazore iste². Kako su pak *Açvini* uznošeni kao osobiti vidari, moguće je još, da naša riječ *vidati*, liječiti, uze se, negda, taman od vidnih liječećih bogova. A još prije će biti, da ih pominje izraz: „prasnu, prašte zora“. Kola *Açvina*, koja voze Zoru, praskaju, jureći nebom: a, pošto u misli narodnoj ovome činu božjemu nestade traga, „praskozorje“ bude, evo, smiona gola metafora u pučkom govoru³.

Svrh svega je pak znamenito, da, pomoću Vede, mi čisto uviđamo, što je u ostavštini, očevidno mitičnoj, naših utava zlatokrilih. Tice *Açvina*, zlatoperne guske, što se plaću u vodi, čite su naše zlatokrile utve, koje, po pričanju pjesama narodnih, plivaju, pred jednim bratom, u čarnim jezerima. Utva, starosl. *qtzva* (patka neka), jeste, i po vrsti životinjskoj, vedična guska. Ova guska, perzonifikacija ranih *Açvina*, „rano se budi“, po riječi himne; a od ljupke zoreće utve biti će, u našem puku, postalo žensko ime Utvija⁴. Od nekadašnje božje veličine ostade i jedno čudo na utvi: može ona biti šestokrila⁵, taman kano i sveti aranjeo u misli narodnoj. Ali je sada, u pjesmama našim, utva više večernja, nego jutrenja

¹ Vidi *Dio I*, na str. 51.

² Grassmann (II Th., s. 112) opaža, da je to Sunce; ali ovo ne proizlazi iz same himne. Rekao bih, da misao, koja će se ustaliti u slavenskom Svantevidu, već se vlači po Rig-Vedi.

³ „Puca“ zora i dan, i u germanskim jezicima. U talijanskom, takogje, čuti je u rijetko: „rompe l'alba“, premda je to španjolizam (A. A. Meschia, *Spagnolismi e Francesismi*, Bologna 1884, p. 60), koga Latini u Španij zar primiše od Germana. Ali nigdje, mislim, nije naći riječi toliko krjepkih, kao što naše „praskati“ i „praskozorje“.

⁴ Vuk. *rječ.*

⁵ Vuk. *prip.*, dodat. 1.

tica, te predskazuje polom junaka i konja mu, t. j. mitični zalazak dana u noćnu pučinu. Pjesme, u opće, rado iznose utvu, gdje ona tone u sinje more¹.

Rig-Veda, kao što vidismo, pridaje *Açvinima*, i zlatne guske, i rude tice u opće. Ovako, vedična alegorija svijetlom bojom sva-koje tice izrazuje sjaj hrlećih trakova dnevnih. Za čudo je, da ni ova općenita misao o ticama divnim, o ticama, što nisu prave tice, nije još, u narodu našem, sasvim izumrla. U dvije pjesme Petranovićeve zbirke², ženi se neki zlatni soko, a svatovi su, takogje, drugi pristali sokolovi i golubovi. Vjerenica, vila jedna, nastava „na Zvijezdi, visokoj planini“³, gdje nju „goji u oblaku majka“⁴. Čudni svadbari putuju obnoć, a sve na njima se blista od sama sjaja zlatnog: krstaši im barjaci „sve“ su „od suha ispleteni zlata“. Svatovska kita prolazi, pa „kad bijahu kroz višu planinu, — razasja se gora i planina . . . bi ti rek'o i bi se zakleo, — usred noći da ogrija sunce“⁵. Nego, krasnim ticama i mladoj vili eto opasnosti sa strane otrovnog jezera, od aždaje u prvoj pjesmi, od mrkih junaka, Ibra i Porče, u drugoj. Svadbena jato tica kud kamo razletilo se, pa jadnu vilu zarobi neman, kadno iznenada bahnu zmaj ognjeni-junak, ili sa Zmijanja Rajko, koji pogubi silne otmičare. Soko tica, uz pribrane drugove, što su se bili rasplašili a sad opet posabrali, mogao napokon izvršiti vjenčanje s vilom. Iz arijskog mitičnog govora prevedeno u obični govor, ovo će reći: zlatni trak dana, soko, pomoću ognjevitte sile, isplivao iz noćnog jezera, i milovao te pozlatio jutrenji oblak, vilu. Simbolizam ticâ, u staroj vjeri naših otaca, razmotavao se, mislim, na široko, koliko i u vedičnoj Indiji, ili u davnom Rimu, na glasu sa njegovih *auguria*. Osim Petranovićeve ovih pjesama, utvrđjuje se to i utvom, i alemperkom, i „njemuštim jezikom“ pučkih priča, koji pristaje ticama naosob. Ove razbacane uspomene jesu kano iverje,

¹ Petranovića *pjes.*, knj. II, 31, v 34—5: „Da pobjegneš u morske dubine, — imam ronca utvu zlatnokrilu“ — U *Slovincu* g. 1881, br. 24 (ženska pjesma): „Pale su utve u sinje more“.

² Knj. III, 2 i 3.

³ 2, v. 2.

⁴ 3, v. 9.

⁵ 2, v. 102—10.

otpadnuto od isječene klade srpakog i hrvatskog u davnini obilnoga mita o božjim ticama¹.

Kako je bilo već i doвле viditi, kazivanje o dvojici naše braće slikovito je; a to je i naravno. O uskrsnuću veseloga dana, nakon noćne sumornosti; o veličanstvu praskozorja, o zori koja se bijeli, pa rudi, pa zlatni se; za tim, o tužnome, no jednako veličajnome sutonu, gdje sunce i dan umiru kao zapaljeni u večernjem požaru, bijaše u naših otaca najživlji govor, jer o svima tima prizorima najživlje im srce osjećalo. I danas, civilizacijom zaglagljeni, izjednačeni, pa u prirodnim osjećajima dosta strošeni i utuljeni, od ciknuća zore i od sutona mi čutimo i slast i sjetu; tim više ih upijaše blagodušni naši djedovi. U cik od zore, pri razljevu svijetlih pramova, u čistom mlijeku i među neba, treperilo im nešto božje. Vid pustio dva traka, jal odapeo dvije strijele, jal izbacio „dvije puške male“, po potonjoj besjedi naših guslaca². Ta dva hrla traka dva su hrla jezdioca, dva živa boga. Konjik jedan poletio, na divnom bijelcu, ili na doratu, kako je god uočena bijela, ili rigja, boja neba; a do onog pojezde mahnuo se i prijezda, u svem jednolik njemu. To su dva blizanca, dva čila i mlada viteza; koji „jednog konja jašu“ i „jednu sablju pašu“, kako nam kaza pučka pjesma³, načinom vrlo čudnim za ljude, no vrlo razumljivim za take bogove. Od zlata jutrenjeg sija se sav konj. Grivu mu „uvija zlatom“⁴ sama sestra jezdilaca, od njih nerazdružna Zora. Nego će minuti i veliko slavje dana; te drugog konjika, prijezdu, čeka polom. Plam sutona rigj je, a biva sve to

¹ U narodu našem davnom, koji se za prirodu svima sponama života zakvači, životinjska simbolika bijaše prebujna. Dosad evo opazismo, gdje se slutilo konjem boga Vida, prasicom Vidove žene, i ticama Vidovih dvaju mladenaca. Bez sumnje, slutilo se i veprom ovih istih mladenaca. Rig-Veda nam iznese „morskoga vepra“ dvaju *Acvina* (str. 90); a vepra, ako i rijetko kad, spominju čudesne naše priče. Nego, taman „morski vepar“ vedični ističe se u religiji baltičkih Slavena. Evo što o njemu piše Thietmar biskup, saski hroničar, koji umrije g. 1019: „Testatur idem antiquitas errore delusa vario, si quando his (Sclavis) seva longae rebellionis asperitas immineat, ut e mari predicto aper magnus et candido dente e spumis luoescente exeat, seque in volutabro delectatum terribili quassatione multis ostendat“ (Thietmari *Chronicon*, l. VI, c. 17, Pertz, *Mon. Germ. Hist. Script. T. III*). I još drugih životinja od zlamenja upoznaćemo, tekom radnje.

² Vidi *Dio I*, na str. 56—7.

³ B. M. *pes.*, 52, v. 4—5.

⁴ Čojkovića *pjevan.*, 7, v. 84—6.

mrklji. Zli su biljezi. Napuštenome sokolu utva polomi krilo; konj slomi obje noge; Vidovo bogatstvo, očevinu, braća dijele, pa se rastaju. Na doratu, ili na vrancu, prema boji večernjeg neba, jaše konjik drugi, i po tom, na očigled svijeta, uvaljuje se u puklu noć. Suzne oči ljudske pratiše ovoga drugoga junaka, koga noć osvaja. Prenevoljan i mukotrpan, on ljudima više nalikovaše, nego li prvi bez poraza i bez bijede. Patnik taj bijaše i velikodušan. Kad se noć naklopi, lutaće preko mrke prostrane carevine, da potraži od crnih stvorova ugrabljenu sestru Zoru, sestru „svoje slike i prilike“¹, koja će svijetu, svojim osmjehom, opet iznijeti blagi dan.

Hajde da časom provirimo u to carstvo noći Srbâ i Hrvatâ nezna-božaca. Pojam toga carstva, mrkle nekakove pučine, jamačno je starodrevan, koliko i arijski rod. Rig-Veda već nam napomenu „tri tamne prostorije“, negdje „na zapadu“, uz „struje“ velikih voda, gdje *Açvini* svake večeri zalaze, pa jednome od njih, i njegovoj „prepelici“, prijeti „Vuk“ i „crna četa“². I bez Rig-Vede, mogli bi mi s prve stope, kano *a priori*, predmijevati u Arijaca, te u sviju od njih potekavših Indo-Europljana, pučkom maštom razvedenu neku prostoriju nevolje, mjesto nevidno i zebno. Tama i studen hijahu, uvijek, dva velika strašila svakog živoga. Od njih zazire i čovjek današnji, pored sve obrane, što ju nalazi pod tvrdim oklopom tvarne civilizacije; zazire tim većma, što mu je čud više meka i pjesnička. Od njih pak upravo zeblihu prvi ljudi, malo čime obranjivani protiv nepovoljnih mijena u prirodi. Ljudska himna klikovaše danu i ljetu, a ljudska kletva huljaše noć i zimu, od kojih sav oštrac osjećao se u natmurenoj duši. Iz ove sumornosti, usred zamašnih ozleda noćne i zimske tame, iskoči nevidna carevina naših otaca arijskih.

Açvin zapao u „crnu četu“, a brat naš sišao megju „crne junake“ uz „vrane konje“³. Vitez zagje u mrklicu, u godini četvrtoj⁴, veli jedna pjesma, dok druga kaže, da je proveden kroz dvanaest odaja, pa da u dvanaestoj, u „sarajima donjim“, tavnova po godine dana; dvanaestora vrata pozatvoraše se za njim⁵. Ove napomene o vremenu, i o odajama, izlaze, valjda, na jedno te isto računanje.

¹ Bogišića *pjes.*, 45, v. 13.

² Vidi gornje navode, na str. 191.

³ Vuk. *pjes.*, knj. II, 97, v. 29.

⁴ V. 35.

⁵ Id. ib 95, v. 214—9.

Sudeći po nekim crtama naših pjesama i priča, ni vrijeme mitično ili božje, ni vrijeme gragjansko, ne bijaše u nas, prije hristijanstva, na tanko utvrgjeno. Ali su, opet, oci naši vrlo rado smatrali mjesec u tri maha, a godinu, dan i noć, kad u tri, kad u četiri; pa njih, po tome i razvrgli, kako kad, u tri, ili u četiri glavna dijela. Četiri dijela za dan i noć čine se nešto novija, no su najobičnija. Ovako, dan i noć, uz svojih dvanaest sati, imaju svoja četiri doba, poput latinskih četirijuh noćnih *vigiliae*¹. Ako je viteški brat zamrknuo u „četvrtoj godini“, time je, valjda, rečeno, da zamrče u četvrtoj česti dana; pa, ako je vogjen preko „dvanaest odaja“, to će biti dvanaest noćnih sati. Nije jednaka, ali je slična vedična misao toga noćnog prelaska. *Açvin*, koga saleti crna četa, prelazi „tri tamne prostorije“, dok se vozi preko zapadnog mora.

Ovaj prvašnji nazor arijski o „tri“ prostorije, i o voženju preko mora, rekao bih, da još ne iščeznu sasvim iz pameti naroda našeg. Rijetka priča jedna iz Bosne² zna pripovijedati evo ovo. Priča je ta o „Mijini ženidbi“. Miji zaručniku red je hodati po donjem kraju, što, za cijelo, nije nipošto hristijanski pakao. Uzevši sala, ode Mijo, te tumarao za nekoliko vremena, dok „spane na nekakav novi svijet, koga nikada vidio nije“. To bijaše „crni svijet“; pa bijahu i tamošnji ljudi svi crni. Od neobičnoga gosta, od čudotvorne bijele prikaze, crni doljani nagoše bježati. „Zašto si tako bijel?“ svi ga žurno zapitkuju, kad im prva strava popusti, i njemu se prikučiše. Zalutalome vjereniku carske čeri najpreče je to, da iz onog svijeta ponese veliko blago, pa, da do blaga dogje, stao objeljavati donje ljude, mažući ih svojim salom. Gdje svi pobijeliše, reče mu jedan od njih: „Ti, čudotvorni čovječe! mi imamo cara našega, koji je

¹ Najnoviji su, dakako, sati ili ure, kojima nestaje i naše riječi domaće. Sat, kao dvanaesti tačni dio dana i noći, ili dvaestičetvrti dio dana skupa sa noću, bude prilično kasno u porabi i kod samih Grka i Rimljana. Ipak, u sadanjim pričama indo-europskih naroda, noćno vrijeme mitično broji se i po satima, kao što po tri ili četiri noćna razmaka, *vigiliae*. Što se tiče godišnje diobe na mjesece, kako već i sami Arijei shvaćahu razliku među godinom sunčanom i mjesečnom, posve je naravno, da indo-europske priče iznose nam mjesec, gdjekad od trideset, a gdjekad opet od dvaestisedam dana, pa i godinu, sad od dvanaest, a sad od trinaest mjeseci. Sedmica u mjesecu nije niti arijska, niti naša, već je postanka semitičnog, a uvuče se u grčko-rimski svijet, te docnije i u svijet okolnih varvara, stopro malo prije Hristova rođenja.

² *Bos. nar. pripov.*, 25.

još žalosniji, crniji od nas, i ako ga objijeliš, kao što nas, znaj, dobićeš koliko se i nadaš⁴. A zbilja, istim salom oprostio crnoće i cara onamošnjeg, koji netom je pomazan, „u taj čas pobijeli kao snijeg“. Tri lagje, pune blaga, za to djelo nagradiše čudotvorca bijelitelja. Sjedne on na one lagje, i zaveze se uz more, da opet gore dogje do carske vjerenice, koju će sada i vjenčati. — Za svinjsko salo već vidismo, da ono bijaše sakralno u bogoštovju Srbâ i Hrvatâ¹. Tri lagje u priči, na kojima bijelitelj vozi se morem iz crnoga u bijeli svijet, možda pokazuju na tri tamne prostorije, kroz koje Rig-Veda vodi dva *Açvina*, ili, bolje da rečem, jednoga od njih, *Açvina* pobjednika nad demonom².

Baš s nekim troglavim demonom naših pjesama hraste prilika ove trojnosti crnog svijeta, u prvašnjem vjerovanju Hrvatâ i Srbâ. Već spomenusmo, na drugom mjestu³, troglavu grdosiju, Balačka vojvodu, koji čuva Legjan grad. Ime *Bal-ač-ko* spada na nekakav koren *bal*⁴. Je li to leto-slav. *bal*, zvečati, s kojim bi išla uporedo anglosaska riječ *bellan*, lajati, rikati⁵, ja nisam kadar kazati. Da bi ova etimologija nekako stajala, utvrdila bi se i sa slikom Balačka, u narodnoj misli. Tri njegove glave stravične su: „iz jedne modar plamen bije, — iz druge ladan vjetar duva“⁶, a trećom nakaza „progovara“⁷. Tome demonu govor je gromotan; gdje navali, on se razriče: „kako riknu, kô da megjed viknu“, kaže o Troglavu jedna pjesma⁸. Dakle, u pomisli mitičnoj naroda našeg, Troglav smatran

¹ *Dio I*, na str. 78—9.

² Ne smije se premućati, da je ova bosanska priča o donjem carstvu prilijepljena drugoj, koja, u istoj osobi Mije zaručnika, ponavlja priču iz Vojvodine o Veljku i Darinci (v. *Dio I*, na str. 78). Iz početka, prije silaska u donji svijet, Mijo tjera janjad na pašu, pa mu se careva kći u četiri maha zagrne, kako bi od njega dobila četiri janjca. Pri svakom zagrtanju, on joj ugleda na tijelu po jedno znamenje. Ovo sve spazivši, privjenča je sebi, u prkos smradnome ciganinu. Kad dan osvannu, carevna leži Miji na ruci. Glede hoda u donji svijet, znadu za to i druge pučke naše priče, ali kazivanje prepleću s novijim nazorima. Voženje pak na čudnovatim lagjama, to je jedan od najobičnijih prizora, kako u pričama, tako i u pjesmama gatanja bogovskog.

³ Vidi *Dio I*, na str. 69.

⁴ Miklošić, *Bild. der slav. Personenn.*, s. 15.

⁵ Fick, *Vergl. Wört.*, II B., s. 617.

⁶ Vuk. *pjes.*, knj. II, 29, v. 609—10.

⁷ Petranovića *pjes.*, knj. III, 16, v. 286 — Čojkovića *pjevan.*, 72, v. 262—5.

⁸ Petranovića *pjes.*, knj. III, 30, v. 174.

je kao rikač. Ali, troglava neman, više nego pod imenom Balačka, vrza se, u narodnim pjesmama, pod nadimkom, dašto novijim, „troglava Arapa“, za koga jednom je rečeno, da je iz „Mrakoča, grada arapskoga“¹. Riječ *Mrakoč* vrijedna je, da se zapazi. I po njoj, i po jednakosti svega crtanja, očevidno je, da „troglavi Balačko“ i „troglavi Arap“ drugo nisu, do jedno ciglo tamno biće, koje je iz pustog mraka, iz nevidnih prostorija, izlazilo, da plaši oceve naše². Samo je to različno, što Troglav iz Arabije prikazuje, prema Troglavu iz Legjana, sliku strošeniju. Crni naš Troglav jeste onaj vedični Vuk, koji, u noći, proždire pitomu prepelicu, Zoru, a grozi se *Aqvinima*. Toga nesretnog Vuka, ili Vukca, poznaje, eto po istome imenu, naša poslovice: „Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća“³. A poznaje ga, još i bolje, pučko uvijek živo praznovjerje, koje drobnu, te nagloj smrti izloženu djecu, branjaše i brani, dok srdita Vuka blaži i primiruje, djeci nadijevajući taman vučje ime. Taka se obrana dandanas svečano obavlja u području najstarijih naših običaja, i najživlje misli i riječi narodne, u krajevima Crne Gore, Boke Kotorske i Hercegovine. Na oborni zid oko kuće uspinje se čeljade jedno, i više: „Čuj, puče i narode! Rodi vučica vuka, svemu svijetu na znanje, a vučiću na zdravlje!“⁴ Toga radi, i u Bosni, pri samom uspavlivanju djece, padaju još, sa nježnih majčinih usana, ove ljute riječi: „Nini, sine, vuče i bauče! — Vučica te u gori rodila, — s vučadima, sine, odhranila!“⁵ Odatle, u narodu, i mnoštvo ličnih imena, uz osnovu *vuk* ili s *vukom* složenih. Sad se, u opće, misli, da ovako imenovanje štiti djecu od vještica, koje hoće da ih jedu, pa ne smiju od vuka⁶. Nego, u davnije doba, jamačno, mnogo više od vještica, strašio oce i majke proždrljivi Vuk, troglava neman, koja u noći boravi, pa i gđipa na plijen iz noći. Uprav za to, malo koji jezik izražava, krepče i plastičnije od našega, izješnost i strahotu tmine: „izio ga mrak“ — „omrkao, a ne osvanuo“ — „zamrkao, a ne osvanuo“.

¹ Id. ib. 41, v. 173.

² Troglavi Arap izbija u Vukovoj zbirci, a još više u Petranovićevoj. Neke od pjesama iz ove druge zbirke, amo odnosnih, potkatio guslač i kazivač, I. Divjanović; no, spomen o troglavu Arapu svakako je općenito narodan. Vidi Stojanovića *pjes.*, knj. I, 5, pa Čojkovića *pjevan.*, 72.

³ Vuk. *posl.*

⁴ Vrčevića *Niš prip.*, str. 73.

⁵ Petranovića *pjes.*, knj. I, 46, v. 1—3.

⁶ Baš za to i Karadžić dobi ime *Vuk*. Vuk. *riječ.*, pod *Vuk*.

Pjesme, a još više priče, svjedoče nam crni svijet, u religiji naših djedova. Pita se: Osim ove općenite oznake po crnoći, nije li ono mrklo carstvo imalo i posebnih drugih imena? Mislim, da ih je imalo. Moguće, da takovo jedno ime bijaše riječ *pakao*. Riječ je starija od hristijanstva, a slavenaka izvorna, i, po svoj prilici, značaje, iz prva, požar, zapožarena prostorija neba¹. Ta prostorija bijaše nebo večernje, gdje, sunce, koje zalazi, kosim sjajem pali oblake, pa, u velikom plamenu, dan gine, i dva zraka, dva božja konjika, poimence drugi, sumorno zapadaju. O požarnome nebu, na razmaku dana i noći, zna pričati mit skoro sviju Indo-Europljana. Znamenito je pak, da se u Rig-Vedi svi prizori izlaska i zalaska *Açvina* prikazuju u visinama i u dubinama neba, a da se zemlja tu pomije kanó uzgredno². Taki pakao tužnog sumračja i sutona zar došao hristjanskim blagovijesnicima u živu zgodu, da od njega naprave plameno mučilište nove vjere³.

Nego je prilika misliti, da nebesni pakao večernji bijahu, već u davna doba, Srbi i Hrvati ponešto pomjerili s onoga mjesta visokog, i dolje na zemlju k sebi privukli. Ili nam je reći, valjda, ovo: Slika pakla nebesnog titrala se, svejednako, u misli njihovoj po-božnoj; ali ta se slika sve to većma udvajala, te im se pakao širio po nizi i po zapadu zemnom, ljudima više na dohvat. To stoji, da se već na drugome stupnju razvitka, glede Ada ili Tartara, nalaze ostali narodi od roda arijskog, osobito Heleni i Latini. Ako se ne varam, taj zemaljski pakao Srbâ i Hrvatâ zvao se Legjan. U skroz legendarnoj pjesmi Vukovoj o ženidbi Dušanovoj⁴, gdje buči, u noćnom boju, sva adska sila, gdje se razmeće Balačko, a onemogla su dva Voinovića, vojna je svijetlih pregalaca na opaki Legjan, iz koga će oni izvesti djevojku. Šta je ta djevojka, a šta je i Legjan, znamo vrlo čisto po jednoj priči⁵. Oturana i omrknuta

¹ Krek, *Einl. tn die slav. Literaturg.*, s. 121. Tu se veli, da u Rumunjá riječ pakao, koju njima Slaveni dadoše, još znači magla. U nas, po zapadnim te staro-hrvatskim krajevima naroda, sinonim je za smolu.

² Rigv., *passim*.

³ Budi opaženo, da Miklošić u riječi *пакль* (*Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*, Wien 1886) ne vidi, nego dva značenja, prvašnje *smola*, a onda *pakao*. I ovako, nazor o paklu smolavom Slaveni mogoše imati prije hristijanstva, primivši ga od susjeda Eranaca. Kod ovih, opake duše plivaju, eda bi se od grijeha čistile, po rijeci ognjenoj. Je li talog eranski ono „ognjeno jezero“, gdje takogje, po nekim našim pjesmama, plivaju duše, mučno je kazati.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 29.

⁵ Vuk. *prip.*, dodat. 8.

djevojka, djevojka pepeljuga, boravi, najprije u Cizmi gradu, onda u Legen-gradu, a potom u Sablji gradu. Pepeljuga, to je opća arijska svojina; pa su mitolozi već složni u mnjenju, da ta obljubljena, i svagdje znana priča, skriva noćnu Zoru, i noćne joj mijene. Sa Čizmom gradom Zora pepeljuga nagovješćuje svoj večernji pad i zaturenje u noć, sa Legen-gradom ponoćno svoje doba, a sa Sabljom gradom pobjedonosni osvit u jutru¹. Legen vodi nas, dakle, u najtamniju noć, u ponoća; te će Legen-grad, ili Legjan-grad, biti ono carstvo noći i zime, koje ustravljivaše sve Arijece, pa i naše oce. Ovo tumačenje biva vjerojatnije time, što i Bugari, u pjesmama kreta mitičnog, poznaju isti Legen, Lean. Pače, u bugarskoj pučkoj pjesmi, koja odgovara Vukovoj čisto mitičnoj: „Sveci blago dijele“, Legen zaprema mjesto naše „Ingije proklete“. Sve ovo kao da utvrđuje i najpriličniji etim Legjanu. Nije baš nesklapno reći, da je *Legjan* u jezičnoj svezi sa *ledinom*, što je zemlja skoro ne orana, zemlja pusta². U Arijaca, sinja, nemila, bezrodna pustoš najbolje upriličivaše mrsku, tamaneću silu ada. Neugodnim glasom već nam zvučila Suhara-Goleč³. Najskoli na Eranu, otkle na obližje Slavene nagagjasma neki djelomični vjerski uticaj, pusto-poljina i ledina bijahu trkalištem Ahuramazdinu suprotniku, Angromainju, i svima njegovim Daevama. Sve pusto godi zlovarnim duhovima iz eranskog Legjana, pak i sve gojno njih mrzi⁴. Skoro

¹ Može biti vrijedno pažnje, da i u gore navedenoj pjesmi nigdje se ne kaže, da bi zaprošena djevojka iz Legjana bila kći kralja legjanskoga. Djevojka, pravo rekavši, sužnuje u Legjanu. Pa i legjanski kralj, po riječi drugih pjesama, jest „gjidija“. Petranovića *pjes.*, knj. II, 4, v. 80—3: „Hoće tvoja da se ženi guja, — da joj prosiš lijepu gjevojku, — u Legjanu gradu bijelome, — u gjidije legjanskoga kralja“, i v. 108: „A gjidijo, od Legjana kralje!“ 8 druge strane, gjidijom nazivlje se Troglav, kao što, n. p., u Jukića *pjes.*, knj. I, 10, v. 301: „I gjidija troglav Arapine“.

² U staro-polj. *léd*, terra inculta, u staro-slov. *oleđěti*, desertum feri. Vidi u W. Nehring-a *Ueber die Namen für Polen und Lechen*, s. 467 (*Archiv*, III).

³ Vidi *Dio I*, na str. 60.

⁴ Vendidad, III, 99—109: „Ko gaji poljske plodove, gaji čistoću, on unapregjuje mazdejski zakon... Kad ima poljskog ploda, onda pište Daeve; kad ima mladica, onda kašlju Daeve; kad ima strukova, onda plaću Daeve; kad ima jedrog klasja, onda bježe Daeve. Tu su najviše potučene Daeve, u kojoj su kući klasovi“. Na neko svoje čudo evo čitam (*N. List Zad.* g. 1866, br. 20), da u Dalmaciji, u kotaru imotskom, ova mazdejska misao još postoji u svoj čistini.

bih mislio, da našim riječima „pusnik“ za prokletnika, i „pusnica“ za prokletnicu, drukčije ne rastumačismo živu energiju, već ako uzmemo, da im najdublja žila leži u vjerskom nazoru, sličnu mazdejskome¹.

Blizu je noć, a gos. F. I. T. ne zna puta, te upita čobanicu, koja će njemu: „Tvojom srićom sve su ti usput oranice: ako zagledaš kakvu hudobu, utvoru ili vadinu, bržebolje prigij na oranicu, da te mine svaka nauda“. Dakle je hudoba na neoranom mjestu, na ledini, a nju otklanja mjesto uzorano. Uz to, čobanica putniku iskaza od noćnog naleta i molitvu, koja vrijedi da se zabilježi: „Oslobodi me, Bože, od zmijskog uđenja i vražjega napastovanja! Bog i sveti križ bio sa mnom! Amen“. Imaćemo prigode kazati, što je to „zmijsko uđenje“.

¹ Dosad tražio se Legjan, kojekuda, na ljudskoj zemlji; no, rek' bih, uzalud. Megju ostalim, pokušalo se odnositi, i Legjan, i kralja od Legjana, na poljske Lehe. Ovo mnenje prihvati, a i vrlo vješto obrazloži St. Novaković, u raspravi: *Ueber Legjan-grad der serbischen Volkspoesie* (Archiv, III). Evo glavno u razlaganju Novakovićevu. Brankovića hroničar poznaje Legjane, koji su Poljaci, jer kaže: „anno 1440 constitutus est in Hungaria rex Vladislav Ledianin“. Riječ *Legjanin* nam dogje od magjarske *Lengyel*, Poljak, a ova od slavenske *Lehs*, takogje Poljak. Preko Magjarâ Srbi, u burnoj prvoj polovini vijeka XV, upoznaše se s Poljacima, te od istih Magjara primiše i ime za ove, pa od tih Legjanâ mašta pučka sazda neki „grad Legjan“. Novakovićevoj etimologiji nije, dakako, ništa zabaviti; ali stvar, mislim, ne može da razdriješi poglavito etimologija. Apstrahiranje pučko o „Legjan-gradu“ nešto je mučno shvatiti; mučno i radi toga, što ga jednaka imadu i bugarske pjesme epske. Reći, da Bugari u Makedoniji to začuše i prisvojiše od Srbâ ne odmiče nepriliku srpskog nešto bezpovodnog zamišljenja onoga „Legjan-grada“. Nego je poglavita teškoća u tome, da Srbima, eda bi Poljake naznačili, ni zašto ne trebaše zajma riječi magjarske. Od pamtivijeka, koliko možemo suditi, oni imahu, za to, narodne svoje riječi *Leh* i *Poljak*, pa je prilika, da već od davnijih doba znadijahu za znamenite slavenske Lehe ili Poljake. Po teku historije ne bih cijenio, da srpskom narodu glas o Poljacima donese istom vladavina Vladislavljeva i magjarsko poljski polom kod Varne. Gdje je država Nemanića i silni Dušan, uz njegova suvremenika, razglašenog Kazimira Velikoga, u Poljskoj? U ostalom, i naš ep kano da luči Legjan od Leške i Poljske: „Podiže se od Legjana kralje — preko Lječke i preko Poljačke, — preko Turske i preko Kaurške“ (Čojkovića *pjevan.*, 72, v. 8—10). Drugdje, ep prikućuje Legjan do arapske, adske zemlje (Petranovića *pjes.*, knj. III, 34). Ono *Legjanin* Brankovićevo hroničara čini mi se, da je u tek prividnom savezu s Legjanom naših pjesama. U XV vijeku, Poljaci i Ugri stajahu na braniku hristjanskog istoka, pa, pišući u ono doba pod ugarskim dojmom, naši ljudi rabiše *Legjanin* i *Lengja* za Leha i Lešku.

Kao što pusto, tako i nevidno bijaše carstvo noći. Danu predsjeda vidovni bog; dan začinju njegova dva traka, dva Vidova mlada viteza. Prema tome, noć jeste nevigjelica, a carstvo noći nevid. „Otišao *nevidom*“, golemom riječju kaže narod za čovjeka koji propade; a ta je ponoća uzeta iz hazne negdašnjega vjervanja. Tako, i izvorna naša izreka: „Bog te ne vidio!“ odnosi se, u isto doba, na Vida i na ovaj nevid. Nego meni se čini, da riječ još postoji i u strogom mjesnom značenju, samo što ona ima drugu negativnu česticu. Udbina, ili, po starijoj formi, Udina¹, bilo bi to mjesto. Udina kano da je skrojena istom mišlju, kojom i Nevid. Kao što od nestatka Boga, stari naši rekoše *ne-bog*, *u-bog*, tako, valjda, od nestatka Vida kazaše *ne-vid*, *u-vid*, što se saže, ili izopači, u *ud*². Ovako bi Udina značila mjesto bez vida, nevidno, uprav kao što Helenima bijaše njihov Ἄδης, Ἄ-ιδης, Ἄ-ριδης. Ako ovo stoji, sazdana je Udbina još prije, nego se Slaveni od Italo-Helenâ razigjoše, jer jedni i drugi istim postupkom stvoriše svoj ad. Uz Helene, na nešto slično mislili i Itali. Mrtačkome bogu Orcus, koji imaše hram izvan pomerija Rima grada, nadjenuto je čudnovato, obsoletno, ime Viduus, kome nije lako naći jasna etima. Ne bi li ovo *Vi-duus* bilo, što i *Ve-dius*? Svakako, *Ve-dius*, ili *Ve-jovis*, hoće reći *ne-dan*, *ne-vigjelica*, a znače potamnjeloga boga i pakao njegov.

Nije moje riješiti stvar o jezičnom postanku Udbine. Pače, niti ovo ovdje rečeno zahtjeva osobite pažnje. Nego će biti nekoga pripaza vrijedno to, da pjesme naše narodne svegjer Udbinu iznose kao mjesto kobno. U pjesmama hajdučkim zlotvori, malne svi, dolaze od Udbine³, ma i bile pjesme iz najrazličitijih krajeva naroda. Dok je onoliko glasita i raznošena u pjevanju, Udbini u pravoj historiji nema hvale, niti skoro mjesta. Koje bi to bilo lice

¹ U Hektorovićevoj jednoj bugaršticu spominje se „Vlatko, Udinski vojevoda“ (Bogišića pjes., 49). Ako je Udinski od Udine, iz prva kazivalo se: Udina.

² Poznato je, da ovo *ud* nije *hud*. Dubrovčani, ti najdosljedniji hakavci, dok haću *hudoba*, izgovaraju *uditi* i *nauditi*. Udina je, postojano, bez *h*. Za slavensku riječ *uditi*, od vajakada, prijanja značenje teške dosade i štete, dok *chudx*, iz početka, označivaše, ponajviše, fizični nestadak, i hoćaše reći: mali, mršav, siromašan. Niti je ovo značenje sasvim izčezlo u pučkom govoru, kao, n. p., kad žena kaže: „huda ti sam!“

³ Vuk. pjes., knj. III.

povjesno „Vlatko, Udinski vojevoda“, u bugarštici već pomenutoj¹, doista niko ne može da reče. Svak, naprotiv, odmah uvigja, da je lice čisto mitično Troglav Arapin, koga jedna sadanja pjesma kaže gospodarom Udbine: „Pa zavika troglav Arapine . . . : Njega hvali sva srpska rodbina, — a ni mene ne kudi Udbina“². Valjda i onaj „Vlatko, Udinski vojevoda“, u bugarštici, nije drugo, do isti ovaj vladar, vojvoda Udbinski, u novijoj pjesmi. Udbinu, u još jednoj pjesmi našeg doba, obavija gusti mit. Mrači se ona u zapadu, te će od nje sunce, po arijskom pravcu, započeti noćni svoj hod: „Hod'te, braćo, da se poslušamo, — da po jednu pjesmu ispjevamo, — od Udbine, što je za družbine, — da vidite čudo neviđeno, — čudno čudo što kazuju ljudi, — da 'no nigje prije nije bilo. — Jedno jutro u svetu negjelju, — prije zore i bijela dana, — ogrijalo od zapada sunce“³. Velika je prilika dakle, da Udbinu nam izručiše oci naši neznabošci, pa da je potonji naraštaji hrišćanski upletoše, kojekako iskrivljenu, u pjesme junačke i hajdučke. Udbina tada postade grad, ili grad ona bijaše već od iskona, po primjeru Stojnog Biograda i Legjan-града. Bijelom prostorijom, zaklonitim gradom svojim, gospoduju bogovi, kao i duhovi što su utvrgjeni u pustome, a nevidnome, gradu donje tmuše.

Od naselja ljudskog do Legjana, jal Udine, predugi su putevi, a težak prelaz. „Koliko je nebo od zemljice, — toliko je i moj rod od mene!“⁴ cvili jednome od dvaju braće sestra, ugrabljena od age Arap-age. Što je u nekim pjesmama troglav Arapin, to je u drugima aga Arap-aga. Nama on će biti, naprosto, Troglav. Poarapi ga, a gdjekad i poturči, pjevanje, jer je Arabija postojbina sušnih crnih ljudi, a Turska uzrok kleti narodnome i domaćemu zlu, tamni izvor svakoj bijedi. Na sumegji obaju svijeta, bijelog i crnog arapskog, teče, po riječi epa, voda Stupnica. Ova Stupnica, očito, stoji izvan domašaja tvarnosti, te će joj ime biti otuda, što je preko nje postup iz bijele u crnu carevinu. Stupnica „nije zdrava po junake“⁵, veli pjesma. Druga pjesma⁶, iz istog kruga o dva brata, kao megjašnu rijeku naznačuje „studenu

¹ Vidi na str. 202.

² Petranovića *pjes.*, knj. III, 16, v. 198—203.

³ Ovako je u početku legendarne pjesme o „Smrti kralja Simeuna“ (*Vila Beogr.*, g. 1867, br. 18).

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 97, v. 129.

⁵ V. 58.

⁶ Id. ib. 95.

vodu Jahoriku¹. Može biti, da u prvoj epskoj zamisli ova je voda bila oblivena okolo sve zemlje, na lik tekućega okeana helenskog. U pjesmi „Ženidba Sunca“ Petranoviće zbirke, kad sveta Duhijana, t. j. svetoduha Jana², svrne svoje oči na pakao, ona „pogleduje sa visine moru u otoku“³; more, dakle, tuda tecijaše unakolo. Nego, u mitičnih voda, naših i helenskih, ima još nešto poredivo. Svegjer u istim pjesmama o dva brata, čudotvorna ona voda, trećim stajacim imenom, zove se Trusovina. Ime je mutna postanja, kao i Jahorika. Niti je, na prvi mah, jasna izreka, s onim imenom skopčana: „sutrusan“ čovjek, za čovjeka kao opijena. Odkle, po svoj prilici, riječ, to ćemo naskoro viditi; no, opažamo odmah ovdje, da je Trusovina voda „zaboravna“, taman kao adski izvor Ἀθήνη u Helenâ. Junaci živi, pripovijeda naša pjesma⁴, žacaju se od Trusovine, jer, ako ih se ona dotakne, eto im zaborava. Uz to je studena⁵, kako Jahorika, te mrazi. Poimence bratu, koji se osužnjo, a čami dolje u dvanaestoj odaji, ta je voda mogla biti preopasna. Gospodar od dvanaest odaja saletio donju djevojku, da Trusovinom, „u kojoj su bilja od planine“, prevjeri junaka, „e sam čuo“, veli, „kazivali su mi, — da to jeste voda zaboravna; — ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu“⁶. Pridavnik „zaboravna“, eto, kao ugo-gjeno, prevagja grčku riječ Ἀθήνη. A što su legendarne naše vode mrzle i nezdrave, to je, jednako, mrzla homerska Σρόζ i jadovit' Ἀχέρον. Opaziti je i to, da sve adske rijeke, u Helenâ, svode se, pravo uzevši, na ciglu jednu, na Letu, jer ova drugdje nije, no u adu, dok i na ljudskoj zemlji teku Stiga i Aheron. Po isti način, i čudesne naše vode jesu jedna jedita voda. Stupnica i Jahorika u nekoliko se pričinjaju kano zemaljske; ali Trusovina, po svima joj biljegama, odmiče daleko sa vidika gornjeg svijeta. Ovako, preostaje nam samo ovaj mitični uporegaj: Trusovina — Leta. Ta jedna voda čisto je arijska; to je struja, iz koje vidismo, da isplivaju, sa drugaricom Zorom, noćni *Açvini*. Čudo tačnog podudaranja u našem i helenskom mitu o vodama rasvjetljuje se najživlje, baš pri luči Rig-Vede.

¹ V. 50.

² O njoj povešće se riječ drugdje.

³ Knj. I, 2, v. 18—9.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 95.

⁵ V. 277.

⁶ V. 232—7.

Tamno carstvo srpskih i hrvatskih pjesama ima čuvara svojih, tu odmah do rastupne rijeke. Na našoj Stupnici straže četiri robinje¹. Ovakova se straža čuva i u adu Indo-europljana. Na pragu helenskoga Tartara troglavi je pas Kerber, ili dvoglavi pas Ortro²; a na pragu vedičnog doma Yame, kralja mrtvih, bdiju dva psa četverooka. Kako je i ovdje opet viditi, začetna misao Tartara predlazi diobu Arijaca. Od četiri oka, u svakoga psa vedičnog, valjda ponikoše naše četiri djevojke stražarice³, koje su srca milostiva prema dobrim junacima⁴, kao što nisu baš zloćudni, poput Kerbera, niti indijski pasji čuvari. I Heleni (to već čusmo) jednoga od dvaju arijskih pasa, *Sárameya*, pretvoriše u svoga laganog i ljupkog pratioca duša, u *Ἐρμείας*. Kad se četvorici naših djevojaka „vikne pomoć“⁵, pa one pripuste prelazak preko Stupnice, eno ti odmah adskih dvora u veličanstvenoj sumornosti. Vodi k njima sreberni most⁶. Na zlosretnoj „lijevoj“ strani⁷, stoji veliki stan crnoga gospodara. Ne sjaji se tu žeženo zlato, već blijedo srebro, i još blegji lim; a dvorište oko jadnog doma potamnilo u crvenkastu smegju bakru⁸. Carstvo bijeloga dana ima dva junaka, dva zatočnika pod rukom višnjega Vida; pa i dolje, uz koljeno vladara, sjede do dva pomoćnika: „sjedi aga Arap-aga“, i „vina pije s dvoma Arapčadi“⁹, veli preobražena riječ narodne pjesme. Ova dva Arapa, „oba brata od jedne matere“¹⁰, pomaljaju se i drugdje u pjesmama našim. I po helenskoj misli, uz vrhovnoga Plutona sjede, i sude u adu, još dva glavara. A sve ove tri adske glave, možda, nisu drugo, već sušti Troglav, potonjom tvorbom rastrojen u tri lica, jer za Troglava znadijahu i Heleni. To im je Gerion, koji je troglav, *τρικέφαλος*, ili je uz tri čitava sraš-

¹ Id. ib. 97, v. 46—7.

² Ovoga *Ὄρτρος* M. Müller, i po samom glasu, istovječuje s vedičnim *Vritra*.

³ Dvije su stražeće robinje u pjesmi 55 (knj. II) Petranovićeve zbirke, a u 53 tri.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 97, v. 46—73.

⁵ V. 48.

⁶ V. 65.

⁷ V. 61.

⁸ V. 63—4. Ljutoga gazdu označuje i ljuto gvožgje, ako takogje amo pripada, kao što mislim, *Demir*-paša narodnih priča, a i *Demir*-aga jedne epske pjesme (Stojadinovića *pjes.*, knj. II, 10).

⁹ V. 118—9.

¹⁰ Petranovića *pjes.*, knj. III, 53, v. 390.

ćena tijela, *πρωματος*. Boravi u zapadu, tik do ada, na zemlji, što ju plaće odasvuđ more; i drži u zaptu sjajno stado Sunčevo. Toj grdosiji noći i zime stado će istrgnuti dvanaestotrudni Herakle, oličenje godišnjeg sunca, u teku njegovu kroz dvanaest mjeseci. Helenskome Troglavu ime *Γηρυών*, prije nego išta drugo, znači rikač¹. Upravo je rikač i naš Troglav Balačko, ako mu etimologiju pogodismo².

Ne treba nikakve nátege, niti mučne kombinacije, da, već po dovre izloženom, nagjemo, ili bar nazremo, u Troglavu velikoga dušmanina iz drugog carstva, koji, prebivajući u tami, njom i kroza nju Hrvate i Srbe napastovaše, kako sada, sa četom svojih „crnih ljudi“ i „vranih konja“, napastuje epske junake. Biti će ovaj isti i „bog, stari krvnik“, srpskog epa. Da je zao bog, suprotnik dobrog boga, postojao u vjeri predaka naših, dovoljno bi bilo i samo svjedočanstvo našeg jezika: „Teško do zla boga?“ — „Skupo do zla boga!“ koje mi već navedosmo³. Da se pak njihovoj ustravljenosti mašti taj bog prikazivao kao neki noćni Vuk, i to nam reče crnogorska poslovice: „Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća!“ ispreobjena sa sličnim izrazom Rig-vede⁴. A baš kano zla boga (*malum deum*), i premca Vidu, čiju sreću on suzbija nesrećom (*omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo*), predoči nam ga kod baltičkih Slavena, pod imenom Crneboga, hroničar Helmold⁵. Spade iz pamćenja narodnog ta riječ „Crnebog“; ali zao bog bijaše, doista, crn, kad je crn Troglav, a crna rulja njegovih ljudi. No, ako nam propade Helmoldovo ime, opet održasmo precrnih izraza: „Uvalio mu crn komad u torbu!“ — „Doći će i njemu crn petak!“ — „Šta učini, crniče jedan!“⁶ Pa današnja igrarija riječi: „Božo i Crnjo“⁷, za dobra i zla čovjeka, može biti da nam i ona pominje dva davna suprotna boga.

¹ Uporedi *γῆρυς, γηρύω*. Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 202—5.

² Vidi na str. 197—8.

³ Vidi *Dio I*, na str. 41.

⁴ Vidi na str. 198. Od toga Vuka biće i „vućao“, gangraena, kao sto su i „boginje“ od nekog zla boga. Paziti je, pri ovome, takogje na izraz „božje vrijeme“, za vrijeme vrlo rgjavo i olujno.

⁵ Vidi *Dio I*, na str. 32.

⁶ Mrzost crnoće osjećaju, dakako, skoro svi ljudi. Što od prvašnje vjere, a što od hristijanstva sredoviječnog, narodima arijskim u Europi koješta se crni u misli, te i u govoru. Ali rekao bih, da nije nigdje toliko duboko, kao u nas, prodro oni osjećaj.

⁷ Vuk. *rječ.*, pod *Crnjo*.

Zao bog djedova naših, a crn bog baltičkih Slavena, moguće, da se prozivao i Vrag. Crni bog, po riječima Helmoldovim, bijaše dobromu bogu kao ravan u vlasti¹, te, naravno, bješe veliki dušmanin njemu i bijelomu svijetu. *Vrag*, dušmanin, riječ je praslavenska; pače, uzlazi i do dalje davnine, jer već Leto-Slaveni kazivahu *varga*². Izravna dokaza, ili dokaza neizravna, a jasna, da Slaveni, kao što docnije hristjansku sotonu, tako svoga crnog boga, još prije, rekoše vragom, mi, doduše, nemamo. Istina, pjesma jedna veli, da je crnome Arapu, otmičaru djevojke, „glava vražija“³; no, ta bježna i malo značajna napomena, sama po sebi, mnogo ne hasni. Nešto veće pomoći zar nam pruža, u ovome, mit latinski. Rimljani, kako to vidismo, primijenije dostojanstvo velikoga podzemnog boga mrtačkome svome Orcus Viduus. Toga Orca davni Itali izgovarahu *Horcus*, *Urgus*, *Uragus*(?)⁴; paklenu neman Napuljei, još danas, nazivlju *Huorco*⁵. Ne bi li to bio davnajši Vrag Slavena? Boga Urga Latini izvoghjahu od *urg-eo*, goniti, kinjiti⁶; a od *varg*, što jednako znači kinjiti, dolazi Vrag⁷. O Urgu imahu pak Latini i poslovicu, koja je, po smislu, jednaka s našom o Vragu. Gdje mi kažemo: „Ko s Vragom tikve sije, sve mu se o glavu lupaju“⁸, veljahu oni: „Ubi ratio cum Orco habetur, fructus est incertus“⁹. Pa i još jedna okolnost kano da nas upućuje na Vraga predhri-

¹ Helm. *Chron.*, I, I, c. 52.

² Fick, *Vergl. Wört.*, II B., s. 662.

³ Petranovića *pjes.*, knj. II, 53, v. 481.

⁴ Vidi navode u Prellera *Röm. Myth.*, II B., s. 62—3.

⁵ Isti je i grčki Ὀρχος; al mu se prvobitno značenje razvrže u oznaku adske jedne rijeke, pa i zakletve tom rijekom.

⁶ Preller, *Röm. Myth.*, II B., s. 62.

⁷ Fick, *Vergl. Wört.*, II B., s. 662. Valjda ne će ovom uporegjaju među *urg* i *varg* smetati glasovna pravila. *Urgus* — Ὀρχος je Vragъ, kako je ὄλκός vlakъ.

⁸ Vuk. *posl.*

⁹ Ovaj dušmanin, koji kinji i muči, donekud nas sjeća na Vritru, jednoga od najglavnijih demona u Vedama. Vritra, dašto, nije ista riječ, koja *Urgus*, ili Vrag; ali čini se, da polazi od istoga korena. Koren *varg*, kinjiti, napravi se od drugoga *var*, goniti (Fick, *Vergl. Wört.*, ib.); a s druge strane, sanskr. koren *var*, zastirati, sazda Vritru, zastiratelja, obavijača. Vritra, od koga se mračni nebo, jest lačni lupež nebesnih krava, oblaka kišnih. Sijeće ga vrhovni Indra, nazvan s toga, slavnim pridjevom, *Vritrahan*, ubilac Vritre. Od ovoga mita rek' bilh, da nešto pregje i drugim narodima arijskim. Svakako, sačuvaše ga čitava Eranci, koji, takogje, slave *Veretraghnu*, nebesnoga junaka, ubilca nemani.

tjanskog. U Slavenâ postoji, već od davnih doba, riječ *vražiiti* za bajati, vraćati; odkle i naše *vražbina*, što će reći vračarija. Ono *vražiiti* može biti u odnošaju s Vragom. Znamo po Helmoldu, da baltički Slaveni zaklinjahu, dok se pri svojim gozbinama obregjivali čašom, kako dobra, tako i zla, ili crna boga¹. Zaklinjući Crneboga, svoga velikoga Vraga, oni taman *vražahu*.

Bilo što mu drago s ovim imenom *Vrag*, zao bog ničim drugim ne priječa se toliko na dnevno vidilo, i na dva prva mu traka, koliko otmicom bijele Zore. Slavenima Zora, kako joj riječ kaže, bijaše „svijetla“ i „vidna“ djevojka². O djevi, „luči bogova“, koja k nebu pristupa sa „istočnoga zraka mirisavog“; o „rosnoj“ i „zlatnoj“ djevi, za kojom idu slijedom vedri dani, dok od nje bježe noćne aveti, himne davnih Inda zvuče najtanjom strunom vedičnoga pjesništva³. Božanstvo Zore, i dvaju joj sjajnih drugara, nikad od nikoga nije se življe osjećalo, što od naših pradjedova arijskih, stenjućih pod tlakom tmine. Prekrasnu nebesnu djevojku stari ljudi nigdje ne puštahu s vida, ili očinjeg, ili duševnog. Rudila im Zora na jutrenjem i na večernjem nebu; a rudila im, jednako, kad bi sinuo te i minuo veliki dan godišnji, što im bijaše ljeto. Pa, pri koncu dana ili lieta, prikazivao im se ljuti otmičar, gdje grabi gidzu, i odvodi je u donje sumorne prostorije.

Gore rekosmo, da taj grabilac, u maštanju prvotnih Inda, bijaše Vuk, oličenje noći; te opazismo, da isti Vuk vere se po starodrevnim, a čudnim, nekim obredima našeg naroda. Opazismo i to, da se strava od onog Vuka duboko ubrazdi i u samim pučkim imenima. Pjesme iz kruga dvaju braće pričaju istu noćnu povijest, koju da i bolje objasnimo, eto nam italo-helenskog mita. Od dušmanina ugrabljena nevina djevojka prebiva za po godine u zemlji vranih konja a crnih junaka, po već navedenim riječima Vukovih pjesama⁴. Istovjetnom mišlju, no čistijim izražajem, u jednoj pjesmi

¹ Helm. *Chron.*, l. I, c. 52: „... in conviviis et comotationibus suis pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam consecrationis sed execrationis verba, sub nomine deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo dirigi profidentes. Unde etiam malum deum sua lingua Diabol sive Zerneboch, id est nigrum deum, appellant“.

² Od korena *zer*, svijetliti, viditi (Miklošić, *Etym. Wört. der Slav. Sprachen*). Ruske zagonetke smatraju Zoru nebesnom djevojkom.

³ Rigg. *passim*, u molitvama Zori.

⁴ Vidi na str. 187.

Petranovićeve zbirke¹, čeri „bana od Božuna“ prijeti opasnost, da je na silu ugrabi troglav Arapin, koji hoće da nju „ljubi po godine dana“, pa onda ocu da je vrati. Kao, što ovdje Troglav ne izlazi, baš po samom slučaju, na vidjelo, tako mislim, da nije slučajno niti ime „ban od Božuna“: zgurio se u tom prozivu, po svoj prilici, starinski bog. Nego, taman za po godine², latinska Prozerpina, helenska Perzefona, dvori namrštenog gospodara Dita, ili Plutona, koji je silom odveze vranim konjima i kolima³. Mrkome bogu Latini nadjedoše ime *Dis*, a Heleni Πλούτων, jer drži do sebe, preko noći i preko zime, besejeno blago, Zoru, kćer vidnoga neba. Ovo isto bogastvo, uz istog čemernog boga, sijalo se i u prvome vjerovanju Srba i Hrvata. Jedna ženska naša pjesma, sa prijevom iz sinje davnine, začinja: „Da li mi je, — Jado! — jedna litra zlata, — da pozlatim, — Jado! — Bogdanova vrata“⁴. Gnjevnih, nesitih, čemernih jada našim ljudima usta su još prepuna⁵; a da bi jaše i glavni jedan Jado, ili Jad, od koga bi ocevi naši odmolili blago, to nam kaže ona pjesma⁷. Jedan Jad, na lik Vraga, izilazi takogje iz izreke: „Neka se od Jada prekrstim!“⁸. A na lik mrtačkoga Dita, ili Plutona, zasnjeđuju ga opet pučke jekavske riječi: „Milutin je pokojni umro, evo mu na jade deseti mjesec“⁹. Jadu, pojedniku zlatu, kao što i bogatome Ditu, mili se tmina i bezdan: „Tavna noći, puna ti si mraka! — Srce moje još punije jada!“¹⁰ — Da ne puhne dušam' jad nesiti, — gjeno j' tama u sred b'jela dana“¹¹ — „Izbavi ga od jada bezdanog“¹². Rekao bih, da se i dalje

¹ Knj. II, 33.

² V. 39.

³ Ovidii *Metam.*, I. V, v. 566 - 7.

⁴ *Id. ib.* v. 402—4: „Raptor agit currus et nomine quemque vocatos — exhortatur equos, quorum per colla jubasque — excutit obscura tinctas ferrugine habenas“ — v. 350: „curruque atrorum vectus equorum“.

⁵ Vuk. *pjes.*, knj. I, 348, v. 1—2.

⁶ Vidi *Dio I*, na str. 58.

⁷ Što prosti puk, gdje i gdje, još misli, da se blago može ispod zemlje iskopati, al da ga valja nekim činima izmaći od vraga, ono cijeni, da je više, no što drugo, zadnji talog starinskog vjerovanja u podzemnog boga.

⁸ Vrčevića *Niz prip.*, str. 12.

⁹ *Id. ib.* str. 57.

¹⁰ Vuk. *pjes.*, knj. I, 318, v. 1—2.

¹¹ Petranovića *pjes.*, knj. I, 29, v. 45—6.

¹² V. 40.

prípomažu naš i italo-helenski mit. Perzefona je kći Zeusova, a, pučkim i starinskim načinom, zove se *φερσέφρασσα*, svjetlonoša, i prizivlje se kano *μελῖβοις*, medohrana¹: med je arijska, i naša metafora, za svijetlo. Naše kazivanje, izjašnjeno vedičnim, tjera nas, da omrknutu djevojku shvaćamo kao noćnu Zoru; pa eto samo time razmršuje se zapletaj protuslovnog bića Prozerpine, ili Perzefone, u klasičnoj mitologiji. Dvije posve protivne strane, lice svijetlo a naličje tamno ove boginje, među, donekad, u čudo današnje mitologe. Ali Prozerpina, smatrana kao dnevna i noćna Zora, odgoneće se odmah. Što je poklopi zemlja i noć, stroga je i neumilna; a što opet na svijet iz zemlje i iz noći izlazi, blaga je i ljubavna. Od mrtačke i srdite Proserpine² imademo, onda, prenježno djevojče: po ubavome proljetnom polju trga ljubice i bijele ljiljane, te cvijećem sebi napunja nevine grudi³. Nesretni rok boravka boginjina u blijedome carstvu najkruće izrazuje naš ep. Djevojka na svojem noćištu, od ljutog vladara, od age Arap-age, dobila sina, crno Arapinče: „Seja Jela noćila sa Turkom, — pa se Jela prevolela Turkom“⁴. Kad izbavitelj brat razruši i zapali dušmanske dvore, mati sebi priuzela sina, pa svi jednako bježe k drugoj strani svijeta. Nego, na Stupnici pograničnoj, od jada pociknulo crno dijete, a ujak rasječe ga, i baci u vodu, uz poklik: Od zla rođa nek nema poroda!⁵ Ujak počinio mrsko bezakonje, u ljudskom pogledu; ali nebesni omrknuti pregalac izveo djelo vječitoga reda. Neutoljiva je omraza arijska megju vidilom i tamom, danom i noću, ljetom i zimom.

Okolo djevojke, bijele Zore dnevne i godišnje, trzmaju se svi sjajni i tamni duhovi. Zorino je biće razdvojeno, prepolovljeno; caruje ona pola ukupnog dana i pola godine, ili svijetla na nebu, ili

¹ Preller, *Griech. Myth.*, I B, s. 658 i 662.

² Ne samo da je jadna, već je i zlobna „sestrica Jelica“, u gdje-kojoj pjesmi kazivanja slična onome iz našega kruga. Na primjer, u pjesmi jednoj Jukićeve zbirke (knj. I. 2), „Jelica sekuna“ sama izdala brata banu od Vipera (Vepar? simbol sumračja u Arijaca). Junak, razdriješivši sveze, usmrtio i opakoga bana zeta, i sestru, i nećaka Cvijana (procvililo crno Arapinče?). Priča, u toj pjesmi, priplela se Kraljeviću Marku: on je Jeličin brat.

³ Ovid. *Metam.* I, V, v. 391—4. Otmica Prozerpine izmami iz laka Ovidijeva pera uprav divnih stihova, te je vrijedna da se po celo čita (v. 341—571). Gotovo bih rekao, da opis otmice Ovidij uze iz latinske seljačke priče, nalične našim pučkim.

⁴ B. M. *pes.* 53, v. 27—8.

⁵ Vidi gornji navod, na str. 187.

potmušena ispod zemlje. Donje prostorije razvedene su poput gornjih, adaska ono prilika božje slike. Dok se amo bijeli, uz bijelu Zoru, adzvisiti Vid, crni se tamu, uz noćnu Zoru, grdosija Troglav. Vidu dva su glavna pobornika, a dva pomagagača stoje i Troglavu naporuč. Gdje je, u narodnom epu, riječ o grdnome Arapu i o dva mu Arapa, „oba brata od jedne matere“, tu se veli, da je „za njima“ i „dvanaest bratučeda“¹, ili da „Arapu sjedi uz koljeno — sve njegovo dvanest bratučeda“². U ovome, takodje, jedno i drugo carstvo imade istovjetni rasporegaj. U četvrtom dijelu radnje prikazaće se nama Vid, gdje vodi, preko godine, divno kolo svojih dvanaest sinova, mjesečnih mladih Sunaca. Između dva, i uredbom i moći, skoro jednaka carstva, biva takma vječita, a silna, osobito radi Zore. Red je, da vidovni bogovi, neprestance, tjeraju trag velikome dušmaninu, velikome vragu. I baš od ove trajne i opasne potrage za drevnim vragom pregja naših može biti, da se sadanjemu govoru pricijepi izreka poslovična, koju je nalaziti često u pjesmama narodnim: „Prog’ se vruga, ne tjeraj mu traga!“ Nego, pored sve muke i nevolje svijetlih bića, tmorni i smradni dusi, na posljatku, uvijek ustupaju. O pusto blago, o Zoru, grabe se ovi u nevrjeme, pri koncu noći. Gdje zasijeva Biograd, i zaprijeti tvrda Nebojša, pada Udina; razmeće se, iz temelja, Udina svake godine i svakog božjeg dana. U pjesmi jednoj o raspu toga grada, baš eto „dokle samnu i sunce ogranu, — Udbinjska se otvoriše vrata“³. Zadio se boj „na vodi Danici“⁴, kada, naime, ova jutrenja zvijezda, tekom svojim po krajnoj noćnoj prostoriji, naviješta slavu dana koji nastaje. Ali, uz paralelizam dviju carevina, slavi i donja svoje, dašto prelazno, slavje. U doba ponoćna i pozimna, neuklonivim okretom prirode, onemogao Vid. Zore nije; ulijenila se radilica, te ne iznosi, na nebu, ni srebra, ni zlata svoga izvezenog. Dva prva traka jutrenja, dva duha bijelog dana, zamrla i ona u kuli Nebojši. Veliku ovu nemoć neba, te gornjeg carstva, vanrednom jasnoćom izražava jedna priča iz Vojvodine⁵. Bijahu

¹ Petranovića *pjes.*, knj. III, 53, v. 390—1.

² Id. ib 54, v. 30—1. Obje pjesme, navlastito ova druga o „Ženidbi sa Zmijanja Rajka“, čudna su sadržaja i gragje očevidno mitične.

³ Čojkovića *pjevan.*, 82, v. 138—9.

⁴ V. 104.

⁵ Kojanova *prip.*, 13. Kojanova Stefanovića priče iz Vojvodine valjda su naše najznamenitije, s vida mitičnog. Ovo će biti s toga, što su, prvim postankom svojim, iz zaturenih krajeva Stare Srbije.

dvije velike carevine; u jednoj je carovao car Petar, u drugoj car Tatarin. Dobrome caru Petru bila kći, krasna na izgled, a velika radilica. Hoće nju car Tatarin; pa od nevolje car Petar zigje, „kod svog grada, jednu vrlo jaku kulu, u kojoj se mogu dve duše zatvoriti“. Dobiše ljudi zapovijed da kažu, kako je careva kći umrla, te da je car Petar pošao k caru Suncu na razgovor. Car Petar tužio se Suncu: „Zašto nisu zimi dani tako dugi kano leti, i zašto su ladni, te mi ljudi ne mogu jednako da rade, nego dangube?“¹ Iza ovoga žalosnog upita k Suncu, a i po onome što već znamo, samo se po sebi kaže, što je dobri car Petar i njegova preuzorita kći, što li zli car Tatarin, što dvije velike carevine, a što i „dve duše, zatvorene u jednoj vrlo jakoj kuli“².

Pri tome paralelizmu dviju carevina, može biti da nam se javlja i adski jedan konj, prema poznatome konju Svantevidova bogoštovja. Kako se god gatale u ime Vidovo, osobito konjem njegovim, tako se vražilo u ime Crnoga boga³, rek' bih navlastito njegovom

¹ Dalje u priči pripovijeda se, kako carsku prelijepu djevojku ugrabⁱ sedmoglavi zmaj, pa je izbavlja, prošavši devet svjetova, rob jedan cara Petra.

² Ove dvije carevine nisu iste one, koje u religiji Aveste Nisu iste, jer u dvije carevine eranske vladaju skoro netvarni duhovi, dok se kod nas komešaju kruti bogovi iz prirode. U vjeri Slavenâ nema etične uzvisitosti mazdejske, pa niti mazdejskog prepredenog formalizma. Vjera slavenâka ne će da osijeće nikakvih vjersko-filozofičnih načela. Ali je, ipak, dualizam Slavenâ najbliži dualizmu Eranaca. Dva suprotna lica u prirodi, te i dva načela u religiji, to je, dašto, shvaćanje arijsko, te mu prvi zametak opazismo u samoj Rig-Vedi. No, dva carstva su dva vladara, nigdje, osim na Eranu, ne pominju se izrazitije, koliko u Slavenâ, a osobito u pričama srpskim i hrvatskim. Ovo će biti otuđa, otkle i slavensko-eranska riječ bogъ-bagha; naime, od eranskog dojma na Slavene. Dapače, i isti Vid vodi nas blizu do Ahuramazde, ako je Vid od vidila, a ne Vit od njemačkoga svetoga Vita, što je zagonetka nerazdrješiva s pogleda vjerskog i historičnog: duhatome Ahuramazdi, po mazdejskome nazoru, taman je vidilo tvarna i spoljašnja prilika, jer sija se on u jedinom vidilu. Nekima čudnovat se čini vjerski uticaj eranski na Slavene. Meni, naprotiv, činilo bi se, s vida historičnog, najčudnovatije, da ne bi toga uticaja bilo. Kako to, da Zoroastrova religija, njegovana kroz vjekove uprav fanatičnom i netrpljivom odananošću od velikoga roda eranskog, nizašto ne dotaknu se geografično obližnjih Slavena? Dodir taj ne rastoči naše prijesno vjerovanje u prirodne bogove, kao što niti u eranskih plemena, naosob u najprostijem puku, posve ne uništi sva božja bića arijska. Perzijanci, veli Herodot (I, 131), „žrtvuju suncu, mjesecu, zemlji, ognju, vodi, vjetrovima“.

³ Helm. *Chron.*, I, I, c. 52.

kobilom. Crnome siledžiji Arapu naše pjesme pridaju uvijek „vrana konja“, a još ragje „sivu kobilu“. Brza pusta mu je ta bedevija, brza kao gorska vila¹. Pa je i pusta nesretna siva ta kobila! Ako nije pod sumnjom, da konj Vidov, jutrenji mladi mu konj, jutrenje ždrijebe, dađe nam riječ „ždrebat, žrebat“, *sortiri*, onda je vrlo prilično, da ljuta riječ „kobiti“, za slućenje nesretno, ostade, u našem jeziku, od kobile Crnoga boga². Ostalo zar i štošta drugo zlokobno. „Kobilica“, kokošja kost koja se lomi za opkladu³, pa, u još jednom značenju riječi, zatorni, pustošeci skakavac; onda „kobac“, apelativ za svakojaku grabljivu ticu⁴: možda spominju isto kobljenje Vidova dušmanina. A i sama riječ „kob“, u davno doba slavensko, značase, kako *augurium*, tako i opako djelo, zlo⁵.

Već je vrijeme, da dvjema pregaocima, dvojici jednolike braće, ime ispitamo. Mi ih spazismo u kuli Nebojši do Biograda, te očekujemo, da su svojite Vidu. I zbilja, u glavnom krugu pjesama, koje se na njih odnose, prezimenom najobičnije zovu se Jakšići, a od kad do kad i Voinovići. Oni su, dakle, djeca Vidova, kome, po jačini, pridjeda se naziv Jakša, a, po ratobornosti, drugi naziv Voin. Jakšićima, kao svojima, daje stari Jakša, ili Voin, zeleni mač grebeštak; daje im konja viteza. Što Jakša do sebe drži dvije puške zlatne, dašto od prije dvije strijele, i time pjevanje naše epsko upriličilo dva sa zračnim ocem spojena zračna sina. Nego baš izrjekom crnogorska pjesma o Jakši, što ju drugdje navedosmo⁶, kaže, da su dva Jakšića dva sina Jakše. Izim ovoga prezimena Jakšići ili Voinovići, drugoga kojega za dvojicu braće u pjesmama nema. Ali ima njima imenâ, veoma različitih. Najnavadnije, zovu se Dmtar⁷ i Stjepan, pa Bogdani jal Todori, osobito ovako brat jedan,

¹ Passim.

² „Kobiti“ ovako označuje Vuk (*rječ.*, pod *Kobiti*): „slutiti kome da ga nestane, n. p. kad bi čovjek imao troje djece, pa dvome da kupi kapu, a trećemu ništa, onda bi se reklo: *Kobi* dijete“. Nego, upravo konj kobil, te Vuk navodi ove stihove: „Svi su konji zopcu pozobali, — a moj doru ni taknue nije; — nogam' bije, a ušima striže, — često gleda na Koštac planinu, — ili kobil mene ili sebe“.

³ Vuk. *rječ.*, pod *Kobilica* i *Lomilica*.

⁴ „Svaka tica ima kopca“ — „Ne budi svakoj tici kobac“ (Vuk. *rječ.*, pod *Kobac*).

⁵ Miklošić, *Etym. Wört.*, pod *Kobî*.

⁶ *Prvi dio*, na str. 46

⁷ Dmtiru je kašto, potpunije ime: „Dmtar od Udbara“, „Mitar od Udvarja“, to na spomen njegova boravka u Udbini. Uporedi grčku formaciju Ἄιδωνεύς, od Ἄιδης. Ἄιδωνεύς starinski je pridjev Plutonu.

onda Vukašin i Petrašin, Milan-beg i Dragutin-beg, Mujo i Alija, a prigodno, po očevdnoj miloj volji pjevača, još drukčije. Dmitar, Stjepan, Petrašin, hristjanska je navlaka, kao turska što je Muje i Alija. Todor je, dašto, vizantijski prevod imena Bogdan. Preostala bi, dakle, ova imena narodna: Vukašin, Bogdan, Milan i Dragutin. Po svojoj prilici, od noćnoga Vuka nazva se Vukašin brat omrknuti¹, kako od svijetloga dana dobi svoje ime drugi brat Bogdan². A kako dva božja viteza, Bogdan i Vukašin, bijahu premila bica, od milja rekoše ih Milutin (Milan) i Dragutin. Milo, a istoznačno, glšaenje obaju ovih imena najbolje pristaje prijaznoj i malne jednakoj braći. Ja držim, da su dva vidna boga naši stari najradije zvali po taj način, i prečesto da ta imena oni nadijevahu djeci svojoj. Kad se god želilo, da dvojica rogjane braće rastu u milosti, pa da i pored nesklada časovita, smutnije prelazne, budu za vijeka svog sućutni, eno im uzdane pomoći u braće nebesne, pod zakriljem primirnih naziva njihovih. Može biti, da na ovakovo, i pokraj hristjanske vjere, još nekud udržano mišljenje, privezuju svoja imena dva srpska kralja, dva brata Milutin i Dragutin. Od nebesnih konjika, poimence od Dragutina, i u pučkim našim kućama razgrano je obilje takih imena³. Dva se brata priviše srcu narodnom.

Ako od miline, i od milosti njihove prema ljudima, prozivlju se Milutin i Dragutin, u borbi s Vukom, sa crnim Troglavom, braća nose lična viteška imena: jedan je *Pojezda*, jezdilac, brat stariji i dnevni, a drugi, što do njega jezdi, *Prijezda*, brat mlagji i noćni. *Açvinō*, dva konjika, taman jednako, zovu se i u Indiji. Pod imenom Pojezde i Prijezde, iznose ih tri epske pjesme⁴, koje od nebesnih junaka napraviše dvije vojvode Gjorgja Smederevca, to Pojezdu od Golupeca grada i Todora Prijezdu od Stalaća, dok u isto doba namjestiše despota Gjorgja na presto Vida boga. Pjesme, pored sve potonje pretvorbe, davne su veoma glavnom svojom sadržinom. Ako se u njima Pojezda tek spominje, a slavi se Prijezda, ovo se podudara potpuno sa cijelim bićem dvaju Jakšića, od kojih je jedan daleko znatniji i junačniji od drugoga. Zgode Prijezdine, u suštini, jednake su sa onima Jakšića zlopatnika; a, gotovo sve,

¹ Vukašin bilo bi, ovako, ono isto, što i Udbar, u nazivu: „Dmitar od Udbara“.

² Da utvrdimo ovo, donekle čudno, značenje imenu, pomoći će nam, naskoro, mit skandinavski.

³ Vuk. *rječ.*

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 82—4.

pristaju u biće nebesnoga jašioca. Prijezda ugrabio ženu svoju pod silje, kao što drugi Jakšić silom iznuodio povratak sestri, ili otmicom iz donjih odaja izveo ćer age Arap-age. Radi žene kad ode na boj, Prijezda „pripasa sablju babajinu, — a usede konja babajina“¹; koje je, po svoj prilici, vitez konj i zeleni mač staroga Voina ili Jakše. S ugrabljenom ljubom, junak „manu se preko vedra neba, — kako zvezda preko polja ravna“, a stiže dvoru svome, kad „sunce sede“, pa „u ponoći venča se sa devojkom“². Ova čudna ljudska svadba u doba ponoćno shvaća se čisto, kad se uzme, da je ono božje vjenčanje sa ponornom Zorom. Jutrenja Zora vjenčava se sa Suncem, po našoj i arijskoj mitologiji, a ova večernja sa Prijezdom. Prijezda i Zora jedne su sreće, jer zajedno u noć upadaju; zamrknuti božji mladenci postaju sugjenik i sugjenica. Mužu, grabiocu svome, odana je do smrti, po kazivanju pjesme, nevjesta, viteška a presajna. Nju resi sav biser noćni i sve zlato večernje i jutrenje, kojima Arijci obasiplju svoju trojaku Zoru: odijelo joj od zlata, a na glavi „tri venca biserna, četvrti od zlata, oko grla tri gjerdana, dva od zlata, treći od bisera“³. Prijezda je našao, gdje „zlatom veže, sve po čistoj svili“⁴; a našao š njom i triest djevojaka, gdje „belo platno bele“⁵. Ovo je bijeljenje i vezenje, kako je to dovoljne poznato, svadbena sprema za Zoru jutrenju, po već davnome nazoru Arijaca. U našoj je pjesmi triest djevojaka, jer naša Zora, osim što je dnevna i godišnja, odnosi se i na mjesec, koji uzlazi i zalazi, kao i dan i godina⁶; u nas, i dan, i mjesec, i godina, zore zorom, sjaju u jeku, pa onda blijede sutonom. No, ako se zlatna djevojka, po pjesmi, udala za Prijezdu, a gdje je onda noćni brak, ili pribivanje iste djevojke sa crnim Arapinom, koje se tako kruto ističe u krugu pjesama o Jakšićima? Protuslovje ovo izglagjuje sama pjesma o ženidbi Prijezde. Djevojka je već bila, veli se, „isprošena i prstenovana“⁷ za Tomaša, „braca rognenoga“⁸ mrkle gospogje Jerine, žene despota Gjorgja. Kako Gjorgje zastupio vrhovnoga boga,

¹ 82, v. 38—9.

² V. 88—94.

³ V. 55—9.

⁴ V. 61.

⁵ V. 46—7.

⁶ Ovo će se viditi na drugom mjestu.

⁷ Vuk. *pjes.*, knj. II, 82, v. 113.

⁸ V. 51.

tako njegova opaka Jerina prikriva, mislim, crnu Zemlju, koja je u svojdbi sa podzemnim vladarom, ovdje bratom Jerine. Ljuba Prijezdina mora k ovome, mora k njemu u ložnicu¹; ali, gdje ga san prevari, posjeće ga, te iz nemilih dvora umaće k Prijezdi. Ovo neznatno razlikovanje, u noćnoj drami djevojke i Prijezde, ne smije nas dakle pomutiti. Pjevanje o prizorima dnevnog zahoda, i dvaju premilih sugjenika, teklo, iz punanih usta otaca naših, preobilno; pa je ona razlika, ako se ne varam, tek varijacija iste muzikalne kajde.

Iz živoga vrutka ovakog pjevanja isteče i pjesma o smrti vojvode Prijezde², hrlećom besjedom i dramatičnim utiskom jedna od narodnih najljepših. Uznositi, velikodušni mladenci našli se u ljatoj nevolji; ali grad ne će da predadu Turčinu. Prijezda ždralu konju odsjekao glavu: „Jao ždrale, moje dobro dragó! — Ta neka te turski car ne jaše“³! Prebio i britku sablju navaliju: „Navalijo, moja desna ruko! — Ta neka te turski car ne pašé“⁴! Ondá uzeše se oboje za ruke, Jelica uzviknula: „Morava nas voda od-ranila, — nek Morava voda i sarani“⁵! i strmoglavili se u vodu. Mitičnim vremenom, ova pjesma predlazi pjesmi prijašnjoj. Voda, u koju ulaze Prijezda i djevojka, po riječi Rig-Vede i govoru arijskom, jest strujeći okean, neizmjerena noćna pučina. Svake večeri mladenci, dok se sa svijetóm rastaju, obaraju se u dubine požarnoga i smrtnoga zapada.

Od noćnoga boravišta, iz vode, iskaću opet svakim jutrom sa Zorom oba dva prva traka dnevna; a te pripovijeda, na osobiti način, jedna pjesma crnogorska, nastrana i inokošna⁶. Stariji brat, Jakšić Stjepan, dvori Janka u Sibirju, ne bi li izdvorio Angju, Jankovu sestru; ali stoje zaprta za „zlatom“ ovim do „devetera vrata“, a, „na deseta, brava je dubovračka“⁷. Mi ćemo viditi, da je Sibirjanin Janko stao u stope bogu Janju, noćnome ognju, na kome se zapaljuje Zora, svetoduha Janja⁸. Angja već davno čekala na Jakšića Stjepana; sad opojili čuvaré i izmakli. „Lijepa je, kó

¹ V. 233—8.

² 84.

³ V. 85—6.

⁴ V. 88—9.

⁵ V. 104—5.

⁶ Čojkovića *pjevan.*, 95.

⁷ V. 21—5.

⁸ To stoprvo u predzadnjem dijelu radnje. Radi još nedostatne spoznaje Janka, ova pjesma ovdje ne može da bude posve prozirna.

nebesna zvijezda¹, ova ljuba Jakšićeva. Porodi mužu jedno te i drugo muško čedo; pozvaše ujca, no ovaj „knjigu na oganj turio“². Tek onda došao, gdje čuo, da preminu Jakšić Stjepan, a „mahom poharao Jakšiće ravne, — sažegao ognjem svekoliko“³. Oganj je u nekoj mitičnoj oprjeci s danom: kad plama noćni oganj, onda već izčeznuo dan, a kad je dan, sjaj ognja slabi Nego, mladi Jakšići, Stjepanova djeca, „uskočiše u vodu Dunavo“⁴, te se spasiše od Janka; kome, na potonjem svojem povratku, „zapeše visoka vješala, i hoćahu „objesiti mišoga ujaka“⁵, da ne bi majke njihove, Jankove sestre.

Iz odnosa Zore prema zadružnim Jakšićima, kad je ona smatraña više kao noćna ljuba, nego jutrenja sestra njihova, mogla se još jedna kajda izvesti; a ta je ova: Zora postaje dvostrukom ženom u dvaju Jakšića. Nego, kako je u suštini, biće jedino ova udvojena Zora, Jakšić Stjepan sumnja na brata, da mu o preljubi radi⁶, a opet Jakšić Mitar o istoj nevjeri sumnjiči brata⁷. Zaista, u velikoj davnihi mitičnoj porodi se ovaka misao neznabožacka, koju do nas sačuvaše dvije bugarstiče. No, i danas još ima, u narodu, odjeka toj božjoj tragediji: „Jakšići kušaju ljube“ u pjesmi jednoj Vukove zbirke⁸. Braća su se već rastala; a žali se Mitru Jakšić Bogdan: „Dok mi, brate, skupa prebivamo, — i majka nam dvori upravljaše, — tad' se naši dvori bijelješe... A kako se, brate, rastadosmo, — i ljube nam dvori upravljaju, — tako naši dvori potavnješe, — i gosti nas, brate, ostaviše, — ne pohode srijemski knezovi, — niti sam glavom srpski tar Stjepanie. — Ta, s koga je? Da od Boga pagje“⁹! Braću, naime, ostavio dan, a

¹ Čojkovića *pjevan.*, 95, v. 73.

² V. 114.

³ V. 134—8.

⁴ V. 176—7.

⁵ V. 176—7.

⁶ Bogišića *pjes.*, 41, v. 4—9: „Ode Stjepo Jakšić bratu Mitru govoriti: — Jezdi bolje prida mnom tvojega konja dobra, — koliko bih ja tebe dohvatio sabljom mojom, — ja bih tebi osjek'o pri ramenom rusu glavu! — Ere mi se tažila vjenčana ljubovca, — da si meni pod silu ljubio ljubi moju“.

⁷ Id., 42, v. 2—10: „Pogje Mitar Jakšiću Stjepanu besjediti: — Nemoj, brate, jezđiti dobra konja pored za mnom, — nego, brate, odjezdi ponajpr'jeda konja dobra, — kako tebe ne mogu oči moje ni vijetiti... Kad mi ljubiš ljubovcu u bijelu dvoru momu“.

⁸ Knj. II, 100.

⁹ V. 6—18.

prihvatila noć, pa nema Vida, gosta u Biogradu. Jakšići, da saznadu s koga je nevolja, idu k ljubama. Jakšić Bogdan ljubi svojoj, Vukosavi, kazuje: „Kralj budimski svoga ženi sina, — brata Mitra zove u svatove. — Mitar iste konja i oružje, — a i naše tursko odijelo, — i on iste sedlo okovano. — Hoću l' dati, moja dušo draga“¹? Vukosava to sve prepušta, i još pridaje „abajliju vezenu“ i „ispunjenu zlatom“, te i „gjerdan od žutih dukata“, uz drugi još od „bijelog bisera“, onaj djeveru „ispod vrata“, a ovaj „konju mu usred grive“². Drugom prilikom, upoznaćemo boga Janja i u neimenovanom kralju budimskom naših pjesama, pa će nam ovo biti čistije. Mlagji Jakšić polazi, ovdje, k noćnome ognju; za to, uzima iz bratske zaklade tursko, t. j. neprijateljsko i tamno odijelo; no bogu, koji hoće opet da zabijeli i zasvijetli, Zora podaje obilje svoga bisera i zlata. Može biti, da je i samo ime Vukosava starinsko, te da označuje Zoru, koja s jutra izlazi iz vučje noći. Kušaju dva brata i ženu Mitrovu, Milicu; ali Milica ne daje, već proklinje: „Kam mu konji, poklali ih vuci! — Kam oružje, odnijeli ga Turci! — Kam od'jelo, ostalo mu pusto“³! Za ovo urečeno okamenjenje razabraćemo skoro, što je to. Proklinjuću ženu Mitar stisnuo tako za grlo, da joj „obje oči na dvor iskočiše“⁴. Večernja Zora gubi svoj očinji vid, vid dnevni, te zaglavljivuje⁵.

I radi jedne jedincate žene, koju svak hoće da sebi prigrabi, nastaje smutnja u Jakšićâ. U jednoj bugarštici⁶, ta je žena vila planinkinja, koja „ljepotom ods'jevaše žarkom suncu i mjesecu“⁷. Vila, dašto, ovdje jeste Zora, za koju rekosmo, da je u biću svome jedna i onda, kad je u dvije žene dvaju Jakšićâ odvojena. Zamamne vile „odsijevajuje prema suncu i mjesecu“ taman kao

¹ V. 45—50.

² V. 56—64.

³ V. 88—90. Ja čitam drukčije od Vuka, koji piše ovako: „Kam' mu konji? poklali ih vuci! — Kam' oružje?“ itd.

⁴ V. 94.

⁵ Može biti, da je odjek istoga mita arijskog i glasovita priča o Rimkinji Lukreciji, koju do uzornosti uzvisi i obesmrta klasično pero Livijevo (l. I, c. 57—8). Dva kraljevska mlada i jogunasta Tarquinijevca, Seksto i Kolatin, uzjašu konje i kušaju ljube u kasnoj noći. Radilica *Lucretia* (zar i ime znači joj radljivost) propada u glubo doba noći, djelom jednoga od dvaju mladića.

⁶ Bogišića *pjes.*, 43.

⁷ V. 33.

da pokazuje na dva lica boginje, na lice jutrenje i večernje. U bugarštici, š nje propadaju oba Jakšića¹.

Dok se pjesme naše, nove i starije, čas posve providno i čisto a čas nešto negledno i mutno, toliko bave o dva čudna jezdioca, slavenska mitologija za njih kano da i ne zna. Na svaki način, kod drugih Slavena tamna i nedovoljna su svjedočanstva o njihovu postojanju. U uspomenama davnim Poljakâ nešto se natuca o Kastoru i Poluksu; ali je to, kao što zamršeno, tako i nekritično², pa otuda nije se nadati kakvoj potvrdi našega mita. Niti ono, što Tacit pripovijeda u svojoj Germaniji³, može biti nama u znatni prilog. Poznato je, a više puta i navogjeno Tacitovo mjesto, gdje se, iza Markomanâ i Kvadâ, onamo od Suebije, spominju ligijska ratoborna plemena, te se kaže: „Kod Naharvalâ vidi se lug starinske religije, a nastojnik mu je sveštenik u ženskoj opravi; no, štuju bogove, Kastora i Poluksa, po rimskoj riječi. Božanstvu takovo je svojstvo, a ime Alcis. Tu nije kipova, niti je kakva traga bogoštovju sa strane, već se obožavaju kao braća, kao mladici“. *Elks* sad je u Lotiâ kumir⁴; pa ono *Alcis* moglo bi zasvjedočiti obožavanje dvaju braće kod davnih Leto-Slavena. Nego, nejasno svjedočanstvo, a sumnjiv uporegjjaj etimologični⁵, malo nam hasne.

Spoljašnja svjedočanstva, što ih ovdje uzalud tražimo, biti će nam tvrda i brojna na ruku, ako pričanje naše narodno o dva brata budemo redom sravnjivali, osim što sa izvornim vedičnim, jošte sa dotičnim mitom ostalih Indo-Europljana. Kod ovih svijuju, prvašnji mit arijski već je narastao, te pustio grana mnogih iz svog debla. Ali, upravo time, čudnije će biti zamjenito podudaranje u božjoj historiji zgloba našeg i inostranskog dvaju jezdilaca.

¹ Svako namah uvigja, da bugarštice o Jakšićima, prema sadanjim pjesmama istoga reda, odlikuju se obilnijom gragjom mitičnom. A to je i naravno; jer, ako je u bugaršticama jezik od narodne čistine odvrnut, opet im je sadržina, gdje je umjetni verzifikatori ne izopaciše, vremenom davnija, te manje strošena. U bugaršticama, dva Jakšića rastu skoro do božje visine.

² Orbini, *Regno degli Slavi*, p. 53.

³ C. 43.

⁴ Miklošić, *Chris. Term.*, s. 36.

⁵ Grimm (*Deutsche Myth.*, s 53) stavlja pod sumnju, da li su Slaveni Naharvali i plemena ligijska, a naginje k mnenju, da je *Alcis* gotaska riječ *alhs*, koja znači hram.

U prvom dijelu ove radnje sve nas prinudilo, da Vida isporodimo sa skandinavskim Odinom, saskim Vodanom¹. Kako evo iznagjosmo dva Vidova sina, sad očekujemo, i u priči sjevernih Germana, dva sina Odinova, pa ih zbilja susretamo. Zovu se Baldr i Hermódr, a, u koječemu, čudno nalikuju našim Jakšićima. Kao što se od Jakšića jedan najčešće srpskom pjesmom uznosi, tako i prekrasnoga, pristaloga Baldra ovjenča slava uzorita, dok Hermodra germansko pričanje spominje u drugom redu. Baldr prikazuje, ponajviše, našega brata mukotrpnog i viteškog. Odinovu sinu, polubogu i polučovjeku Baldru², pravi je stan na nebu, a kaže se „Bleidablik“, široki sjaj³, kako je i našoj braći prebivalište u Stojnom Biogradu, u Jakšini Nebojši. Isto, u zlatnoj i srebrnoj dvorani „Glitnir“, sjaj⁴, nastava i jedan Baldrov sin, kao što je sva zlačana i naša Nebojša⁵. Srpska pjesma pomjeri s neba na zemlju Biograd i Nebojšu, a i nebesni Bleidablik pridjeda svoje ime jednome mjestu na danskome Seelandu⁶. Pa što je i samom imenu *Baldr* pravo znamenovanje? Možda nebojša, smioni⁷. Ovoga Vodanova sina anglosaska rodoslovja drukčije imeujuju *Baldäg*, *Beldeg*, (kod ostalih Sasa i *Baldag*), koje znači bijeli dan⁸: za jednoga od Jakšića mi čusmo ime *Bogdan*, što je jednako po misli mitičnoj. Bogdan, kako i Baldr, oličuje bijeli dan, dan koji bijaše bog Slavenima i sjevernim Germanima⁹. S padom dana pada i bog. Po njemačkom pričanju, jezde Baldr i Vodan jednom u šumi, pa se Baldrovu ždrjebet u iščaši noga, koju niko od nebesnikâ ne može da ispravi, već je napokon izlijeći sam Vodan¹⁰. Kazala nam ovo i naša pjesma: kad se s večera titra na vodi bajna slika utava zlatokrilih, a sokolu polomi se krilo, tad polomljena je i noga konju pod jednim od dvaju braće. Ovaki ulom, ili uganuće, kano

¹ Str. 79 – 86.

² Zgodno je primjetiti, da u germanskoj tradiciji, što je ova novija, sve to veće Baldr biva čovjekom. Ovako, bolje razumijevamo po čovječenje Jakšića u našim pjesmama malne skroz prevedeno.

³ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 184.

⁴ Id., s. 190.

⁵ Vidi *Dio I*, na str. 46.

⁶ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 184.

⁷ Id., s. 183.

⁸ Id. ib.

⁹ Baldru, kakogod i Odinu i našem Vidu, sveto je doba usred ljeta, kad su dani najduži (Grimm *Deutsche Myth.*, nacht. zur s. 184)

¹⁰ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 185.

da se vlačilo i po pameti Latina. Starinski Katon zna, kako to treba obajati svako uguanuće, pa u bajačkim riječima, što ih navodi, po-minje nekog tamnog *Dissunapiter*, to možda ovoga istoga boga, gospodara dana¹. Drugi sin Odinov, brat Baldrov, nazvan je i *Savnôt*, mačonoša; zelenim mačem staroga Voina diče se naša braća. Eddični Baldr propada strijelom i udarcem bilja imele, a od nezlobne ruke drugog boga Hödr, kome prispelo je vrijeme, da slijepi i stari²; niti stariji naš Jakšić iz prave pizme ne ustrijeli mla-gjega. Glede imele, ona je i u nas bilje čudotvorno. O njoj priča se u narodu, da kad je na ljesci, onda do ove leži guja s dragim kamenom na glavi, ili koješta drugo dragocjeno³. U imele lijepak pokazuje na boga, uhvaćena u noći. U tu noć, u donje carstvo, Baldru je red sići sa vjernom ljubom *Nanna*, smiona i ona, kao i muž, po značenju riječi⁴; kad im je grad obijen, Prijezda i smiona mu žena skočili u bezdan rijeke. Ono donje carstvo Germani zamislili kano Niffheim, prostoriju sinju i maglovitu, dolje u sredini zemlje, a u Niffheimu postavili dvore i dvorište Niffhel, gdje im prebiva polubijela i polucrna boginja Hel, sestra vuka Fenrir; do Niffhela, i do strašnog vuka Fenrira, daleki su puti; ranjenog Baldra, da ga se naužije, u tima dvorima, iza navršenog trećeg dana, t. j. u četvrtom, čeka Hel, koju Sakso Gramatik, tumačeći joj biće, zove Prozerpinom⁵. U četvrtoj godini, od naše braće ide jedan, da potraži putem, dalekim koliko je od neba do zemlje, sestru zaturenu u drugo carstvo arapsko, a u dvore limene uz avliju bakrenu; zastaše se i zagrlīše; al je sestra polucrna time, što od zla roda nagje joj se crn porod. Baldru boginja Hel ne

¹ Vidi navod u Grimma, *Deutsche Myth.*, s. 186. Trava od uloma Rimljanina bijaše zelena tratika. I naš puk poznaje travu od uloma, kao što i od uroka.

² Da je ovaj Hödr brat Baldru nije nigdje kazano; ali mit skandinavski leži pred nama u obliku fragmentarnom. Hödr može biti drugo ime Hermodru.

³ Vuk. *rječ.*, pod *Mela*. U tradiciji arijskoj, čudovita je takogje ljeska. Na orahu, jal na lješniku, nehom voze se bogovi svijetla: na lješniku se Herakle, n. p., vraća sa zapada k istoku. Lješnik daje i blago i besmrtnost. Ruskome seljaku, koji drži u džepu dva srasla lješnika, sugjeno je bogastvo. U Njemačkoj, polagali su negda u grob lješnike, a time slutilo se na neumrlost (Gubernatis, *Myth. des Plantes*, pod *Noisetier*).

⁴ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 183.

⁵ *Hist. Dan.*, p. 39.

nudi našu zaboravnu trusovinu; nego eto, po moći Baldrovoj, žednim vojskam izbijaju svježi ključevi vode trajne, kako ono vidismo, da *Açvinima*, ispod konjskih kopita, suklja „sto bačava slatkog pića“: Stanujući u noći, kako germanska boginja, tako i naša djevojka vučje je naravi: ako ona i nema vuka za brata, ima Vukašina. Jedina glavna crta, što ju nije naći u današnjim našim pjesmatna o dva brata, dok je nalazimo u eddičnome pričanju o dva Odinova sina, jest ova: Hermodr ide k boginji Hel, da iz german-skoga ada spasi brata Baldra. Nego do skora, u pričama narodnim, spazićemo oba brata naša skamenjena, u drugom carstvu. Braća, kako kad, smatrana su, ili kao oba u noći omrknuta, ili kao smrtnik jedan, a drugi besmrtnik. Gdje Edda kaže, da ratnika Odina prate dva vuka i dva gavrana, ono su braća noćna¹. Da su „dva vrana gavrana“ našeg epa, koji prečesto dolaze i često govore, mukli odjek iz vremena, gdje se naša Vidova religija stjecala sa Odinovom, ne bih smio tvrditi.

Mrtvi Baldr spaljuje se svečano na lomači. Nanna je s njim, a do njega konj vitez. Natrpana je lomača na lagji; pa, kad sve bukti u plamenu, ide lagja niz rijeku, na očigled bogova i ljudi. Ovaj uzvisiti prizor iz skandinavske mitologije ponavlja poznatu nam božju nevolju, koja se sbivala na nebu Arijaca. S večera, na umoru dana, u rudome zapadu, na gomili zapaljenih oblaka, gorio jedan od dvaju božjih konjika s vjernom drugom Zorom, te oboje krasnih mladenaca strovalilo se s lomače nebesne u puklu struju noćnu. Primjer taj pokopa božjeg nasljedovaše ljudi arijskog rođa, osobito čeljad najvigjenija i najpobožnija². Lomača bijaše kano jamstvo uskrnuća. Koji se konjik božji spaljuje na nebu večernjem, onaj gjipa iz noći na nebu jutrenjem: iz smrtne noći na život rajski ustaće i ljudi. Mi Slaveni nemamo priče o Baldrovu požaru; ali imadosmo od skandinavskoga još tvrgji običaj sažizanja lješina. U svečanosti kremacije, bijahu nam ravni sami Indi. U tome običaju neki obredi pak glasno govorahu o božjem konjiku, o njegovoj djevojci i o nadi čovječje neumrlosti. Još vijeka X,

¹ Ako su vjerodostojne neke iskopine, davni Skandinavci slikahu Odina sa ova dva gavrana na ramenima, a dva vuka do nogu. (Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 123).

² Osim mazdejskih Eranaca, zar svi arijski narodi imadoše dvostruki običaj, ili da mrce ukopaju u zemlju, ili da ih spale. Spaljivanje, u opće, bijaše skuplje, pa za to najpriličnije glavarima i poimućnijemu svijetu.

megju Rusima, po kazivanju arapskih putnika i Bizantinaca¹, spaljivalo se tijelo mrtva čovjeka, uz primamljenu i obengjenu djevojku iz njegova doma. Ženska ova žrtva bila uobičajena kod svih neznabožnih Slavena; a, u istom vijeku, mogla se, gdje i gdje, svedjednako opazati kod Srbâ i poslavenjenih Bugara. Kako nam se izriječkom kaže, da se lomača palila pri nagnuću dana, jal po noćnoj mjesecini, prilika je, da žrtvovna djevojka nasljedovaše upravo božji izgled večernje Zore, polomljene s konjikom. Prilika je veća time, što ljudsko sažganje u Rusiji bješe u svemu istovjetno s Baldrovim paležem: ruska lomača slagala se na lagji, a lagja plovila na rijeci. Pas, i dva uzmučena te oznojena konja, što bi se, kod Rusâ, mačem rasjekli i bacili na lagju, mislim, da nas ajecaju na dva nebesna konjika i njihove ogare. Baca se do lješine i pijevac s pjevčićem, pa i struk bosioaka. Odnos bosioaka k Vidovoj religiji, k autonu i k uranku boga, već je razložen². Isti simbolizam razabire se i u pijevca. Prvi i drugi pijevci oglašuju noć, ali treći bude Zoru³. Onda se bude, pa ustaju i ljudi, dok sve aveti noćne, na pijevčevo klikovanje, izčezavaju, kao što još prosti puk pretvrdo vjeruje. Vijesnik dana, pijevac navješćuje i neumrlost. Iza cigle jedne noći, spaljeni mrtvac i djevojka njegova oživiće na ubavim zelenim livadama Rajevine, prispjevši u družinu upokojenih rajnika djedova i cijele već blažene svojati.

Do obilnije gragje, i do boljeg ispitivanja, ne smijem tvrditi, nego mi sad zuji površna misao, da urezane starinske slike naših stećaka, možda, prikazuju neki dio od ovoga vjerovanja pogrebnog. Narod zar pogagja držeći, da stećak stoji na grobu „starovirskom“⁴, t. j. na grobu Hrvata ili Srbina, koji ne bijaše hristijanin, ili to bijaše tek na besjedi. Ima stećaka u Srbiji, ali su, doslije, najglasitiji oni, koje je viditi na zemljištu imotske staro-hrvatske županije. Srezan poput kućice, stećak jest oveći kamen na ploči grobnoj, i ponajviše ima lice i naličje izrezano znakovima i likovima nezgrapnim. Skoro na svakome drugom stećku opaža se zvijezda i mjesec, pa niže njih konjici, gdje s mačem i kopljem tjeraju i love jelena. Ovo je s lica, dok na drugoj strani, s naličja, dva čovjeka drže megju sobom krst, veli Vuk⁵. U imotskoj krajini,

¹ Vidi odnosne navode u Kreka *Slav. Liter.*, s. 123—30.

² *Dio I*, na str. 52.

³ Gubernatis. *Myth. zool.*: „Le coq et la poule“, v. II, p. 294—308.

⁴ Vuk *rječ.*, pod *Stećak*.

⁵ Može biti da je i zvijezda, koja se pričinja, da je krst.

zaista, slaba bijaše zgoda loviti jelena; pa, po tome i po ostalome, mislim, da u onoj klesariji predleži nam likova iz vjerske simbo- like. Figurativna umjetnost grčko-rimska prestavljaše Dioskure, božje konjike, gdje oni jure s kopljem, te sa zvijezdom više glave. Stavila bi se zvijezda i više same kape njihove; pače, dvije zvi- jezde od zlata spominjahu, u hramu delfijskom, božju pomoć, što ju dva konjika pružiše Spartancu Lizandru, u osudnom boju kod Egopotamâ. I mjesec do zvijezde, na stećku, ne bi preteško bilo razumjeti. Hrvatima i Srbima mjesec bio glavni noćni bog, te i bog pogrebni; samtreći jezdio u noći do dvaju konjika, i on sin Voinov, pa njihov brat¹. Vizantinac Leon Gjakon zna kazati, da jednom Slaveni Rusi, punom mjesecinom, zapališe lomače svo- jima mrcima². A o uštapu iza ljetnog suncokreta, dakle uz božjeg Mjeseca, biva najveća epifanija grčko-rimskih Dioskura. Tri čovjeka na stećcima, dvojica što drže krst, ili zvijezdu, megju sobom, pa treći koji se njih dohvaća, ne bi li po čem bila ova tri božanstvena- lica³? Skut jedan od Vidove, tami i smrti suprotne religije, eto kano da se još leperša nad grobljima, gdje su stećci. Po pučkom kazi- vanju, snesla stećke, pa najposlije i sama dospjela tu, da se za- kopa, vjekovima drevna a orijaška žena, „Vida Vidoševića“⁴.

Sad spomenusmo grčke Dioskure. Pripazimo li na ovo ime Διός- κουροι, ili Διόσδοτοι, to su oni ravno, po našu, djeca, ili pomladak Vidov. Na božje vidilo odnose im se, filologično, i posebna imena: Κάστωρ i Πολυδεύκης, latinski *Polluces*. Nego, važnija od kojekakvih

¹ Ovo u V dijelu radnje.

² . . . τῆς μῆνης πλησιφαοῦς οὐσης . . . (o navodu vidi gore na str. 223) U ostalome, ovo je moglo biti i puki slučaj.

³ Na klasičnim spomenicima, kako se dva Dioskura slikaju do ve- černje i jutrenje zvijezde, tako do mjeseca i do sunca. Vidi u Preller- ovoj *Griech. Myth.*, II B., s. 96—7.

⁴ Vrijedno je, da se priopći po cijelo priča, što ju jedan ostar seljak, iz Budimirâ megju Sinjem i Imotskom, upitan za stećke, tu skoro pri- povjedi putniku F. I. T. (*N. L. Zad.*, g. 1886, br. 19): „Kazivaše moj pokojni did, a čuo sam i od drugih: Bila nika Vida Vidoševića, živila 900 godina, i to 300 eurom, 300 ženom, a 300 udovicom, i ona da ih je sve (kamene) jednoga po jednoga, predue kudilju u raci, na glavi snila, eno gori s onoga brda. Nu, kad je htila i najposlid- njega da snese u srid strane, sustala. Tu od umora pod stećkom do- spila. Na tom istom mistu ukopalo je, a onaj posljednji stećak nad grobnicu joj navalilo. Eno ga u srid strane, lipši je nego ovde ijedan“. Pričica je važna i s toga, što nam pritvrguje, u vjerovanju Hrvatâ i Srbâ, opstanak Vida i Vide.

riječi jeste im legenda, skoro do dlake jednaka s našom. Dva bližanca imaju sestru. Sestra im je Helena, ozloglašena žena u pjesmama jonskih rapsoda, ali u dorskoj Sparti, na starinskoj zemlji Ahejaca, ugledna boginja s hramom i bogoštovjem. Tu, po dvostrukoj svojoj naravi, ona ljudma otimlje očinski vid, ili, naprotiv, vidom ih liječi i ukrašuje, osobito djecu grda lica¹. 'Ελένη, jal 'Ελένη, *sjajna*², po svemu joj djelovanju mitičnom, dvoguba je Zora, večernja i jutrenja. Moglo bi se, pače, i dalje reći, da u helenskome mitu udrža se pomučena uspomena i trogube Helene, u odnosu sa večerom, ponoći i jutrom. Herodot, crpajući iz logografâ, baca nam uzgredno riječ o više otmica njezinih³; a grčki svijet baš pričaše o tri otmice. Pa su, eto, i tri žene do Dioskurâ: Helena im sestra i dvije im supruge, 'Ιλάειρά i Φοίβη, po značenju imenâ *sjajne* i one, a opet sestre Heleni⁴. Kako su otmice glavna stvar u božjem žiću Heleninu, tako je glavni posao viteškoj njezinoj braći vojevanje na tamna bića, na Afaride. 'Αφαρεύς, *nevidni*, ima dva sina, prvog, divljaka proždrljiva, drugog, vrebača preoštra: na ova dva poroda mrkog glavara boj biju dva nebesna brata, e da bi se dokopali do otetih žena svojih. Viteški su jezdioci ta dva brata od zakletve, dva Dioskura; oni su εἰπκοι, λευκόπωλοι; njima se imenuju i na glasu konji: Ἐάντος i Κύλλαρως. Pa su, takogje, vrsni i neumorni lovci; od Kastora neki hrti prozvani su Kastorovi. Kad su na božjemu miru, braća borave u visokom Biogradu, „stanuju u blistavom zraku megju zvjezdama“, kako glasi grčka izreka⁵. Nego im je red odvajati se. Smrtnik je Kastor, te pada u boju, dok je nezlediv, pa beamrtnik, Polideuke. Ali, bio Kastor u zlatnim odajama neba, jal bio dolje u tmuši ada, ljubavlju ne rastavlja se od milosnog Polideuka, koji, neutješiv za bratom, izmoli mu od oca polovičnu neumrlost. Ovako, u Dioskurâ nasto ova dioba prostorije: boravak im je na izmjenju, gdje jednome na bijelom Olimpu, onda drugome u sumornome adu.

Pričanje o junačnim pregaocima i brzim pomagačima, te ranim, svijetlim i veselim polaznicima svakog doma, otkle noćnu apu i

¹ Da ne oduljim, ne ću ovdje provesti izriječni uporegaj, od tačke do tačke. Po onome što je rečeno o Jakšićima, sam će čitalac uporegivati dvije legende.

² Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 109.

³ V, 94.

⁴ Ovo nam objašnjuje bolje narav sestre i dviju suprugâ u Jakšića.

⁵ Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 106.

tminu rasturaju; o braći čistoj, kao zraka nebesna, a prokušanoj tugom i viteškom nevoljom; o braći, i pored trenutnog rastanka, osjećajem i dušom nerazdružnoj: to pobožno pričanje bijaše, valjda, najuzvisitiji dio prirodne religije arijske. Svakog dana, u svakoj kući, kazivalo se o daći i nedaći dvaju braće i sestre im Zore. Krasnu ovu arijsku legendu jednako njegovaše svi narodi od arijskog roda, pa je s toga i čudo slična kod sviju njih. Prozvao se božji zglob *Açvini*, ili Pojezda i Prijezda, ili Baldr i Hermodr, ili Kastor i Polideuke, braću odlikuju isti biljezi, nju dići isto viteško mladovanje. Nijednog drugog mita potomci ne udržaše u cjelosti kao ovaj što dočuvaše, primivši ga od pradjedova Arijsaca. Što je različno u sitnini, u crtama uzgrednim, ono se lasno odbija na različitost narodâ i vremenâ Tako, n. p., dva se konjika u Indiji voze, dok drugdje jašu konje¹. U drevnoj Indiji zgotjni su bogovi, kod mlagjih Helena polubogovi, kod Germanâ polubogovi na nižem stepenu, a kod nas oni su još više počovječeni. Djelomično počovječenje izvede se, bez sumnje, još prije hristijanstva. U homer-skome pjevanju, Helena je u pravu pravcatu ženu premetnuta, te jediti izraz *ἑὴ γυναικῶν* daje, u nekoliko, slutiti na prvašnje božanstvo njezino.

Junaćku nebesnu braću, skoro mimo ostale bogove, voliše ljudski junaci. Nigdje kao u ljutoj Sparti, i u svjetskom Rimu, ne pronosi se glas dvjema viteškim blizancima. Starinsko drveno njihovo sukupje praćaše Spartance u boj; a bojna himna nedostižnih vojnika ovih bijaše *κατόρπειον*. Dašto, pod duševnim utiskom Helade, većim dijelom propade rimsko pričanje o Kastoru i Poluksu; no ipak eno ih, u prvi rasvit republike, gdje se biju za slobodu do regilskog jezera, i odmaraju se, sa vilovnim konjima, na vodi Juturni, kao što se oko vodâ oni vrzaju i u Rig-Vedi i u našim pjesmama; eno ih prečesto i na rimskim novcima, sa zvijezdom poviše glave, a u liku jezdilaca s kopljima hrlećih. U Rimu slavljaaše ih, svake godine, svečana *transvectio equitum* birane rimske omladine. Slaveni neznabožni, ne izišavši iz prvobitnoga stanja arijske razvrženosti i pocjepanosti, ne stvoriše historijskih državâ, te o štovanju uzorite braće ne ostaviše drugih očitih tragova, osim što ih još pjevaju, pod različnim imenima, al poglavito kao Jakšiče, u srpskom i hrvatskom epu.

¹ Nego, opet, i kod Helenâ oni su, kadikad, *χρυσάματα*.

Sva je prilika, da braća bijahu mnogoimena i u Heladi. Da su se bogovi mnogim imenima, osobito od njih najvigniji i najmilosniji, nazivali i prizivali, to je već znano u mitologiji. Čuvstvo koje kipljaše, pa raseljena i raznovrsna plemena istoga naroda, i jedno i drugo uticalo na ovaj pojav mitični. Naši Bogdani imenuju se, kakokad i kakogdje, no svagda junačkim glasom, Pojezda i Prijezda, Jakšići, Voinovi. Koliko se meni čini, i Dioskuri, Kastor i Polideuke, oglašuju se, takogje, drugim viteškim imenima. Biti će, da se oko njih okreće legendarni rat sedmorice na Tebu; pa se tu zovu Πολυεύκτης, *prokušani borac*, i Ἐτεοκλής, *istiniti, čiti*¹. U priči o ratu protiv Tebe, evo jezgre. Kao god što naši Jakšići, tako Polinike i Eteokle odredili, da će podijeliti očevu baštinu. Po utanačenoj diobi, imao svak vladati, izmjenice, za godinu dana; ali Eteokle izlukavio brata, i pridržao sve što valja, naime presto u Tebi. Nad braćom lebdi neotklonivi udes, da padnu od bratove ruke; utaman bratoumorstvu uklanjao se, iz prva, pitomiji Polinike. Kad se rat raspali, dva brata, ispred bedema tvrde Tebe, ubiju jedan drugoga, na očigled zgroženoga ljudstva, uz poklik sviju noćnih adskih Erinija. Zajedno s braćom, pogiboše i dvije im sestre. Dva brata, nerastavna bar u smrti, goriše na jednoj lomači, poput Baldrove. Po svemu ovom, ne čini mi se nipošto smiono nagagjanje, da taj rat protiv Tebe nije drugo, u osnovi prvobitnoj, do priča o večernjoj propasti Dioskurâ, naime, list istrgnut iz božje historije. Ovo biva tim vjerojatnije, što je starodrevna mitična Teba obita-lište zmaja². Bogovi, svakojakim predskazivanjem, bijahu nagovijestili polom slavnih junaka, koji u nevrjeme napadoše na zmajevnu Tebu; ali je sugjeno, da će se jednom i Teba soriti, kao i naša Udina. U brzo naslijedi osvetnički rat Epigonâ, u kome je Teba oteta. Megju ovima istaknu se Polinikov sin, Terzandro, i sin Eteoklov, Laodamas, kome je, po cijelome mitičnom preokretu stvari; ustupiti svome prvobratučedu, te i ustupa. Θέρσανδρος, naški, kano da bi glasio Toplica, a Λαόδαμος, Kamenjak; pa su lica, koja ponavljaju dva brata, dva im oca. Terzandra, dnevnoga boga koji rasvjetljuje i topli ljude, lasno je razumjeti; a nije teško, po arijskoj poznatoj alegoriji, dokučiti i Laodamasa. Već rekosmo, da očima naivnih Arijsaca kuba nebesna privigjala se kao da je sači-

¹ Najčešće su, manje ili više, preporni etimi grčkih imena iz da-vnine. Ovdje se izražava tek prilično znamenovanje njihovo.

² Vidićemo, da zmaj, u baš na široko razvedenom pričanju našega naroda, simbolizira noćni oganj i moć toga ognja.

njena od kamena¹. Najskoli nebo noćno, čisto a plavetno, utvaralo im se takovo. Pak eto, svake noći, dva brata, poimence mlagjega, snašlo bi čudo: izgubivši zračnost svoju, oni bi se skamenili. Od ovoga prometnuća, valjda, dogje ime Λαο-δαμας-u. No, bilo kako mu drago, pa i ne bilo ovo, svakako sa riječi λᾶ, λᾶς, stijena, u svezi je, po tumačenju grčkih pisaca, spartanski obični naziv za Dioskure: Λαπέρσαι, razoritelji stijene²; naime, noću skamenjeni Dioskuri jutrom raskamenili se. Starinsko značenje stijene, i okamenjenikâ, svrgošê Heleni s uma, kao što ga i mi zaboravimo; no, bez truda razabira se iz helenskog pričanja, kako čisto ono izbija i iz naših priča narodnih, koje hoćemo domalo da ispitamo. Na kamenjake, na Λαπίται, smione i neobzirne junačine, a osobito na družbu od dvojice njih, često nailazimo u helenskim legendama. Od Lapitâ, najviše se oglasio Piritoo uz druga Tezeja. Dva vratoloma mladića jednoć otela Helenu, a drugom sišla čak u ad, da mrkome Plutonu ugrabe Perzefonu; ali, kraj adskih vrata, gle čuda! oba se srastoše u kamen. Od kamena ljuca Herakle, bog sunčani, otrže Tezeja, dok Piritoo u adu omrknu. Uzoritog Tezeja obavi pregusta priča, i grčka i atična. Osim kazanog, u njegovu žiću biti će starodavno i izvorno jošte ovo. Sin je Ἄργείος-a, koje može da znači *svijetleći*, zar višnji Zeus. Kad stao na snagu, ispod kamena ima izvući Egejev mač i opanke, kakogod i naši Voinovi pašu mač Voinov, ili Vidov. Ali je Tezej, takodje, porod morskoga Pozidona, koje će reći, da on ispliva iz noćnih struja. Mlad kao kaplja, u šest maha Tezej trijebi od svakojakih nemani jonsku krajinu, t. j. jutrenji Dioskur, u jeku dana, štono hraste za prvih šest sati, čisti zemlju i ljude iz noći izbavlja. Junak onda kraljuje; no, kad se postarao po tom, izgubi kraljevinu, a bačen je sunovrat s kamena u more, kao što u vodu strmoglavi se naš Prijezda. Ime Θησεύς, i ime mu pobratima Περίθοος, etimologično, mučno se razvezuju; ipak, nije izvan svake prilike misliti, da ono može biti *trkač*, a ovo *priteča*³, a to bi bilo Pojezda i Prijezda.

Baveći se, eda bih našu razjasnio, o grčkoj mnogoimenosti dvaju nebesnih jezdilaca, i o njihovu sve to većemu čovječenju, ne da mi se propustiti, a da se časom ne dotaknem i najglasovitije priče helenske. Dva, potarom vremena i dugog predanja vrlo strošena

¹ Dio I, na str. 48—9.

² Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 100—1.

³ Oba od θῆώ, trčati.

Dioskura, možda još nalazimo u epskoj braći, Agamemnonu i Menelau. Kako je boginja snaha mu Helena, tako je u Sparti i Agamemnon bog: on je Ζεύς Ἀγαμέμνων, po čudnoj starinskoj izreci, te, po istoj, u tijesnome odnosu sa višnjim bogom vidila. Ime Ἀγαμέμνων u kano da je od viteškoga pregnuća; pa i tragični mu konac kao da nam privodi brata mukotrpnog. I manje glasitome bratu, tihome Menelau, komu ime moglo bi biti otuda, što je u svijetu zaostao, proviruje božanstvo. Njega svej označuje epitet „plavokos“; a u Heladi, više od ljudi, plavi su bogovi: plav je Apolon, pa Palada i Afrodita¹. To božanstvo Menelaovo pridijeva se za ono Dioskura: kod njega nalaze se lovca Kastora psi², a, što je najglavnije, žena je Menelau ona ista Helena, divna Zora, koja je sestra Dioskurima. Preljubnicu Helenu, grdilo svoje i povod tolikome krvoproliću, on živom željom poželio, istrgao napokon iz dušmanskog Ilija, i ništa joj na žao ne učinio. Dioskur ne će da ozledi sestru, ili ženu svoju. Još se jamačno, i u ovoj posljednjoj skroz antropomorfičnoj slici priče, tvrdo držale neke niti prvašnjega mita, ako ni sama smionost poznijeg jonskog pjevanja ne nagrđi Helenu, te ona, vječito mlada i ljupka, bez svake svoje štete na novo privjenča se mužu. U Lakoniji, gdje je svagda, čak od predorske, ahejske davnine, bilo najživlje grčko bogoštovje prema dvojici braće i sestri, kako se zametnu tako se i stiša trojanska razmirica. Helena u Lakoniji bude povod ratu, pa u istoj Lakoniji, iza rata, poživi i kraljeva sretno, dok navrši vijek, te se uznese sa mužem, boginja s bogom, na ubavi Eliz. O Dioskurima priča na zemlji lakonskoj tako se čvrsto bila primila, da je, po svoj prilici, postaviše i na čelo spartanske historije. U Sparti dvije kraljevske porodice poreklo svoje izvogjahu od dvaju blizanaca, Euristena i Prokla. Blizanci bijahu jednoliki tako, da ih niko, osim majke, nikako ne mogaše razlikovati; a opet ih odvajala velika oprjeka čudi³. Da su blizanci u rodoslovje spartanskih kraljeva legendom upleteni, jasno nam biva po tome, što Agide i Euripontide, dakle po drugim praocima, Spartanci prozvaše kraljevske svoje dvije loze.

Agamemnon i Menelao jesu Pelopidi, od praoca Pelopa; a priča o Pelopu vrijedi više, nego ona o Troji, da se sravni s kazivanjem

¹ Nije plavokos, ali je plavook Polinike, u zglobu tebanske braće.

² Neki soj hrtá Grci nazvaše Μενελαίδες κύνας. V. Pape, *Handwörterbuch der griech. Sprache*, pod Μενέλαος.

³ Herod. VI, 52.

Srbâ i Hrvatâ. Πέλ-οψ znači dalekovid, koje je, sublizu, ono, što i Sut-Vid, jaki Vid. Već pripazismo Strahila, gdje „sve gleda i tamo i amo“¹, i na pojedine čestice razglobismo Svantevidovu historiju, svu isprepletenu sa znamenitim pojavom bôgova vigjenja. U Peloponez bahnû Pelop iz Frigije, naime iz zemlje, gdje se štovao Ζεός Βαγῆϊος, ili, kako bi mi rekli, Vid Bog. Helenima Pelop bijaše „najkraljevskiji gospodar“ (βασιλεύτωρ), i „silan jezdilac“ (πλήξιππος), a to je i Sutvid. Raznosio se glas i o pustom Pelopovu blagu, kao i od Sutvida što dolazi obilje svakojako. Najčudnije je pak ovo, da cigli pothvat Pelopov, za koji Grci znadu kazati, pjeva se i u našoj jednoj pjesmi o Vidu. Enoman, kralj u Pizi, ima čer na udaju, a i nedostižne vilovne konje. On otvori konjičku trku: koji njega natrči, onaj nek vodi plemenitu Hipodamiju. Projurio Enoman mimo mnoge prosee, i usmratio ih, kad ga eto Pelop nadmudri, preleti, te dodje do djevojke i do bogatoga kraljestva. Kod nas², od Udžbara ban, u Udžbaru gradu, ima prekrasnu čer Tijanu, pa „pušta bane konjičku košiju: — koji prije do gjevojke dodje, — nek dobije tri tovara blaga, — neka nosi tri tovara blaga, — neka vodi banovu gjevojku“³. Junak Alija Boičić, pod imenom Vida barjaktara, doskoči svima mudrolijama silnog nekog sutrkača, prestiže na trku konje i najbrže s vilovnim svojim bijelcem, pa odnese mejdan. Nego je Alija laža, a pravi je pobjednik Vid, kome se i dosudi djevojka Tijana, dok je Alija bačen u tamnicu. Turčin ovaj, bez sumnje, uvuče se tek docnije u pjesmu, gdje, iz prva, cijelo junačtvo bijase Vida Boičića, t. j. Vida ubojnika. Ovako, i veoma značajna riječ „Udbar“ iskrivi se u „Udžbar“. Mitičnu jednu trku iznosi i lijepa naša priča: „Djevojka brža od konja“⁴. Trka je djevojčina. Trči djeva na svojim nogama, a biće onoga, koji je preteče na konju; ali je ona brža od svakoga konja, ona je ἑπιπόδαμος, po grčkoj riječi⁵. A da je to Zora, proizlazi iz samog opisa priče: „načinile je vile od snijega, vjetar je oživio, rosa je podojila; ona je bjelja od snijega, rumenija od ružice, sjajnija od sunca“. K istoj misli mitičnoj primiču se i narodne priče, gdje siromah čovjek, jašući na mladome sinu, u konja stvorenu, trči i

¹ Dio I, na str. 55.

² Stojadinovića pes., knj. I, 4.

³ v. 57—61.

⁴ Vuk. prip., 24.

⁵ Pričalo se u Olimpiji, da Pelopova Hipodamija osnova trku djevojaka, Heri na čast.

grabi košiju¹. Siromašni čovjek na sinu konju možda, alegorično, prikazuje ostaralog jezdioca Vida, gdje se u mladome Vidu ponavlja².

Bio nam na više govor o kamenjenju grčkih junaka. Iz nekih imena, a svakako iz nekih legenda o dva druga, o dva brata, iskočiše nam Lapiti, ili Kamenjaci. Ove Kamenjake, u još većoj mjeri, nego li grčka, spominje naša tradicija; njih izvodi, poglavito, pučka pripovijetka. Čudnovato noćno kamenjenje i okamenjenici, to je stanovita tema u pričanju našega naroda.

A što je to? Već u dva navrata pripomenusmo, da je kamen arijska metafora za nebo, to najskoli za nebo noćno. I stakleno brdo pogdjekojih naših priča³ ima isto značenje, samo da je ono postanja novijeg. Kad Slaveni staklo upoznaše, kako sa glatkim mramorom, tako i sa glatkim a prozirnim staklom stadoše porediti nebo u noći. Otuda nam stakleno brdo, ili stakleni brijeg. Oda stakla, no još češće od kamena, dolazi nedaća, što će braću postignuti. A kakva je to nedaća, opet jasno kaže Rig-Veda. Kamen noćnog neba zaklopio *Açvine*; da se odklope, taj kamen oni moraju rasjeci, a sijeku ga svako jutro⁴. Po isti način, rastvara kamen i Zora⁵, kadno, veli jedna himna k njoj, „ona razmotava oba obližnja svijeta“⁶, t. j. svijet dnevni i noćni.

Sad hoće da nam ispadne čistija slika okamenjenika helenskih i naših. Evo idemo da nazive i zgone naših naizred ispitamo, u epu i u pričama. Ako ep nije posve jasan, jasne će biti priče.

U pjesmama, obisnuše o nekoj dvojici glavnih prijatelja, a rek' bih i braće, dva imena: Toplica i Kosančić, ili drukčije Kosajčić, po pjesmi jednoj⁷. Ovaj potonji kao da je taman turobni kameni junak. Kosajčić stanuje na Kosajnici, koja teško da je ovdje historična⁸, kao, po svoj prilici, što nije ni gospodar joj Kosajčić.

¹ VI u *Vili Beogr.*, g. 1867, br. 20.

² Uporedi priču o Velimiru i Veljku, na str. 46—8 *Dijela I.*

³ N. p. u priči 16 zbirke Kojanova: „Sin carev i tri labuda.“

⁴ Rigv., VI, 62, v. 7: „Vi, vozioci, pobjedonosno proturate se kroz kamen.“ — X, 39, v. 13: „Vi se k mjestu pobjedonosno proturiste kroz kamenjak.“

⁵ Id. VII, 79, v. 4: „Tvrđog kamena vrata ti rastvori.“

⁶ Id. VII, 80, v. 1.

⁷ Vuk *pjes.*, knj. III, 10, v. 64.

⁸ U pjesmama misli se, da je ona kao nekakva ravan. U starim spomenicima dolazi voda Kosanica, ili Kosbьlnica, u zemlji Toplici Na ušću one vode, Stefan Nemanja dao sazidati crkvu Bogorodici (Dančić, *rječ., knjiž. star.*).

Obe riječi polaze od korena, od koga i *kosa*¹, neka vrsta planine; pa čini se, da su pradavne, i u istočnom i u zapadnom dijelu naroda. Porfirogenitov Κοσέντρος, jedan od petero legendarne braće, što predvodiše Hrvate², biti će isto ime, koje i Kosajčić, jal Kosančić³. Po kazanome, ime ovo značilo bi: onaj koji⁴ se okamenio. Tako, i za noćnog mitičnog Vuka narod mišljaše, te u Boci još kaže, da je *kāmenjak*⁴, a i tamna vještica *kāmenica* je⁵. Kao što kamen, tako zar i riječ *kosa* sluti na zlo, ako puk, u Dubrovniku, za natmureno vrijeme veli, da je „košljivo“⁶. U istome Dubrovniku, u tome skladištu mnogih drevnih riječi, čovjek rgjave volje „uskošen“ je⁷. Može biti, da ide amo i jaka negacija „kašiti“⁸, u starome jeziku; pa i teška dosada, što ju Jekavci iz Primorja izražavaju s izrekom: „ukahlo mi se“⁹.

Dva viteška brata ili pobratima, Toplicu i Kosajčića, gone, u narodnim pjesmama, poimence zadnjega, jadi postojani. Sjetni Miloš prati njih gotovo uvijek; pa Miloš Topličina oca, „staroga“ Toplicu, nazivlje „svojim Toplicom“¹⁰. S druge strane, u skroz mitičnoj pjesmi o ženidbi Dušanovoj s djevojkom iz grada Legjana¹¹, Miloš i dva nama već poznata nebesna junaka jesu, njih sva trojica, sinovi „staroga Voina“. Ne bi li „stari Toplica“ bio ono, što i „stari Voin“? Nadimak Toplica može pristati višnjemu bogu toplog vidila, kao što i prvome od dvaju braće nebesne, vitezu dnevnom. Sličnoga Toplicu poznaje i mitologija sjevernih Germana, barem ona Anglosasâ: *Beldeg* (bijeli dan, što je ili Baldr, ili Odin) ima

¹ Daničić, *Korijeni*, str. 37.

² De admin. imp., c. 30.

³ Kosača se zove i glasovita porodica hercega Stjepana.

⁴ Vuk. *rječ.*, pod *Kamenjak*.

⁵ Id., pod *Kamenica*. Po preživoj svojoj ćuti jezika, Vuk St. skoro razabira mitičnu istinu, gdje za vuka primjećuje: „kao da bi mu se usta *okamenila*, da ne zakolje što“, a za vješticu: „kamenica reče se i za vješticu, kad joj se pravo ime ne će da spomene, i valja da se misli kao da bi se *okamenila*.“

⁶ Vuk *rječ.*, pod *Košljivo*.

⁷ Id., pod *Uskošen*. U ostalome, i ovo i „košljivo“ moglo se poroditi iz proste misli: *kosa*-srp, *kositi*-sjeći, premda bi u obiju riječi, u ovome slučaju, nestalo turobne nuanse.

⁸ Daničić, *rječ. knjiž. star.*

⁹ Vuk. *rječ.*, pod *Ukahnuti se*.

¹⁰ Vuk. *pjes.*, knj. II, 42, v. 288.

¹¹ Id. ib. 29.

sina *Bronđ*, žarku luč, Toplicu¹; a baš u tople, u najvruće dane u godini, pada god skandinavskome Balдру. Svijetlom Balдру ljepota bijaše vanredna, poslovična²; dva naša pobratima, nad svima licima srpskog epa, odlikuje viteška visina i ljepota: „Car uzima zlatan pehar vina, — pa govori svoj srpskoj gospodi: — Kome će ovu čašu nazdraviti? . . . Ako ću je napit' po ljepoti, — napiću je Kosančić-Ivanu; — ako ću je napit' po visini, — napiću je Toplici Milanu; — ako ću je napit' po junaštvu, — napiću je vojvodi Milošu“³. Jednoga Toplica nagagjasmo i u helenskome Terzandru⁴. Takome Toplici prilikuje i „Toplik grad“, što mu je postojbina u nekim pjesmama, kako je Biograd Jakšićima. Toplica u Topliku, a Kosajčić u Kosajnici, i taj je paralelizam riječi veoma sumnjiv u pogledu povjesnom, dok je prikladan u mitičnom. Toplica jezdi na „na široku doratu, vas u suhu zlatu“, a Kosajčić okročio „purlata zekana“⁵. Zec, kod Arijaca, odnosi se na doba noćno⁶. Od dva druga, zlatni Toplica kao da je bog dnevni, a suri Kosajčić oni božij brat, koji će se jadom ojaditi. Dva pobratima, i po nečem drugom, možemo donekad prikućiti Vidovoj religiji. Oni su dalekovidi. Njihov je zadatak, u pjesmama, da, brzi na brzim konjima, dušmane uhode i vojsku im razgledaju; al su glasnici nesretni. Kosajčić i Toplica kao da su dva božja brata, smatrana u noćnom polomu.

Još nešto, no uz jednaki oprez te i neki priuzdržaj. U narodnim pjesmama učestala riječ: „tri srpske vojvode“, ili još tačnije: „tri bojne vojvode“, s poglavitim odnosom na ona dva druga i na Miloša. Ja bih za tu riječ skoro mislio, da k nama prigje iz velike davnine. Mi znamo, da i u Heladi, barem Argivci, Kastora, ogreznuta u noći te ukopana, veličahu kao Μίχαρχαγέτας⁷. Naše oce bolilo na srcu i na duši jadovanje triju uzornih viteza⁸, pa viteze često obasuli čarom svoje pjesme. Kad je noć, a nije mjesčina, onda jednaka tamnička nezgoda zateče sva tri nebesna

¹ Grimm, *Deutsche Myth.*, s 183—4.

² Id. s. 184. — *Nacht.* zur s. 184.

³ Vuk. *pjes.*, knj II. 50, III, v. 13—28.

⁴ Gore na str. 227.

⁵ Petranovića *pjes.*, knj. III, 34, v. 521—5, gdje je Kosajčić nazvan Kosovac.

⁶ Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p 80—1.

⁷ Preller, *Griech. Myth.*, II B., s 99—100.

⁸ Noćnoga Miloša razlagaće *V Dio* radnje.

jezdio. Utamniči ih poznati nam noćni Vuk: „Šenluk čini Vuča dženerale, — jer je Vuča kičar zadobio, — tri vojvode srpske uhvatio: — Jedno jeste Miloš od Pocerja, — drugo jeste Toplica Milane, — a treće je Kosančić Ivane“¹. Junake Vuča „bacio na dno u tamnicu, — gjeno leži voda do koljena, — a junačke kosti do ramena“². Kostu u noći i u zimi pomrloga svijeta iznijeće nam, na brzo, pučke priče o okamenjenicima. Dnevnog vida nestalo, pa se, uz tri bojne vojvode, u Vuče osuđio i „stari Toplica“³. Naprotiv, kad su pravi dani Vidovi, dugi dani junijski, sijaju tri krasna pobratima, Topličin porod, i junaštvom i slavom neumrlom. Kad se god pregaoci Kastor i Poluks objave u rimskim bitkama, i ono biva svegjer o uštupu, a u tople dane godišnje⁴, te i rimski svetae njihov pada u ovakovo vrijeme, na 15 julija. Spartanci, ti brižni obožavatelji dvaju braće i noćne im sestre, čekajući mjesečnu užbu za dobre hode, odočniše na polje maratonsko, uprkos očitof pogibelji Helade. Ove bogove⁵ Heleni, o ljetnom suncokretu, primahu u gostove; to im bijaše željno očekivana *θεοζώνια*. Glasovitu jednu teokseniju, možda, imamo i mi. Na sudbonosni Vidov dan 1389 g., na 15 junija, gdje se boj bije o sreću našu, tri pregaoca božja ne će da napuste ljudske ubojnike. Vidoviti Kosančić, na Kosovu, uhodi dušmansku vojsku⁶. Al je potonje vrijeme, te loša sreća na tom kobnom Kosovu. U besmrtnoj pjesmi o Kosovci djevojci, tri bojne vojvode polegoše na ono mjesto junačkog razboja, gdje su „koplja bojna ponajviša a i ponajgušća“⁷. Toplica Kosovci djevojci, svojoj vjerenici, bijaše darovao vlastito obilježje, „koprenu od zlata“, i rekao njoj: „Po tome ćeš mene spomenuti, — po kopreni po imenu mome“⁸. Ovdje pjesma hoće da nam tumači mitični značaj imena Topličina: ono je zlatna koprena, zlatni topli trakovi. Već čusmo, da Toplica jezdi „vas u suhu zlatu“⁹; pa još drugdje, uvijek po misli jednakoj, veli se, da mu je „barjak

¹ Vuk. *pjes.*, knj. II, 42, v. 5—10.

² v. 11—3.

³ v. 247. O ovome sužanjstvu pjevala se i pjesma, koju Vuk ne primi u drugu svesku svoje zbirke. Vidi mu opasku, na str. 253.

⁴ Preller, *Röm. Myth.*, II B., s. 302.

⁵ Kastora, Polideuka, Apolona i Hermu.

⁶ Vuk. *pjes.*, knj. II, 50, IV.

⁷ Id. ib. 51, v. 121—2.

⁸ v. 108—10.

⁹ Na prednjoj str.

od suhoga zlata¹. Razasuto zlato označuje, ovako, božjeg junaka, u svemu pjevanju narodnom. Istoj djevojci bio uručio biljegu svoju i Kosajčić, to „na ruci burmu pozlaćenu“². Zlatni prsten, što se na burmu zavrće i odvrcé, tačni je simbol u noć zaprtoga, pa otprtoga Kosajčića. Uz to, Toplica i Kosajčić imaju na sebi „kolaste azdije“³, navadno odličje svijetlih božjih bića u srpskom i hrvat-skom epu⁴. Sa srećom svoga naroda, u polju Kosovu poklekoše i srpski bogovi. Nad povaljenom lazinom kosovskih bogova i junaka prosinuo tužni, no tješéći osmjech Kosovke djevojke, noćne Zore, koja ée ih novim danom, kad Bog da, uskrisiti.

U Milanu Toplici iz Toplika i Ivanu Kosajčiću iz Kosajnice, ako i dovre ne utvrdismo, a eto barem nazresmo dva Jakšića. U malo ne do očite spoznaje, da su čita dva Jakšića ona dva pobra-tima, dolazimo pomoću Vukove pjesme o ženidbi Todora Jakšića⁵. Todor Jakšić od Biograda isprosió u kraljice i kralja budimskoga éer, no za dugo odgodio svadbu; odgodio za tri godine, dok „nasta i godina četvrta“⁶. Prikladan je Todor: „na Todoru čudno odijelo, — vas u srmi i u čistom zlatu“⁷. U to, bahnú konjik od njega još pristaliji i gizdaviji, Ivan od Zvijezde grada, Ivan Zvijezdić; pa istu djevojku preprosi u kraljice. Divna li mladića! Što je lijep, to je i odjeven: na njemu „kolasta azdija, — po azdiji su izpletene guje, — povisoko izvedene glave, — u ustima sve drago kamenje, — vidi mu se u noći putovati, — u po noći, kako u po dana“⁸. Jeste „ljepši Ivan od svake gjevojke!“^{8a} Zvijezdićeva krasota, ako začara kraljicu, opet ne prevjeri kralja budimskog, koji preprosidbu u kraljice mahom dojaví prvome vitezu. Sad o zaručnicu jagme se dva prosioća, jedan od Biograda, a drugi od Zvijezde grada. Biogradski junak ima, u ovoj pjesmi, do devet braće, no kao da ih nema; svi su na vojsci. Do njega ostao bratac samdrugi, mlad i nejak od dvanaest ljeta. Ipak, pomaže bratu

¹ Petranovića *pjes.*, knj. III, 54, v. 90.

² Vuk. *pjes.*, knj. II, 50, v. 81.

³ v. 79 i 102.

⁴ Ništa običnijega, u mitologiji arijskih naroda, od kola i od zlatne jabuke, koje obe embleme izražavaju sjaj božji, poglavito sunčani. Za kolastu hazdiju, ili ruho, već i sam Vuk opaža, da je ono stajaće (*rječ.*, pod *Azdija*).

⁵ Knj. II, 94.

⁶ v. 48.

⁷ v. 5—6.

⁸ v. 57—63.

svome: „ode pred kulu Nebojšu, — te izbaci dvije puške male“¹, i okupio momke. Nego, od Zvijezde izveo Zvijezdić još jaču silu, i posio „Mezevo ravno“ i „Trutinu vodu studenu“². Na mostu te vode razapeo šator, čekajući ljude iz Biograda. Kadno do okršaja dogje, Todorov vranac prenese na drugu stranu vode zaručnicu, leteći „kako zvijezda preko vedra neba“³; pa Todor glavom, posjedavši drugog konja, dorata, naklopi se na Zvijezdića, posječe ga, te, uz braca nejaka, rastjera i Zvijezdićevu četvu. Kroz ravno Mezevo, i preko Goleša planine⁴, pobjednici vratili se Biogradu svome.

I predmetom i govorom pjesma sama od sebe kaže, da joj priča izavre iz preduboka tla mitičnog. Pjesma je skroz i skroz gatnja božja, te pripovijeda poznati nam dogagjaj u životu Jakšića, da brat dnevni, Bogdan ili Todor, siječe drugoga brata. Siječe ga ovdje radi Zore, o koju se oba otimlju; jer dnevna boginja prianja uz dnevnoga, a noćna uz noćnoga boga. Drugome konjiku, u ovoj pjesmi, noćno biće odaje se time, što je iz Zvijezde grada, dok je prvi iz Biograda. Noćna je i njegova guja s dragim kamenjem, od čijega sjaja „vidi se u po noći putovati, kako u po dana“; noćni i Budim⁵. A u mitičnoj noći razvija se cijeli prizor pjesme. Okrš je do tamnog Goleša, do planine adskoga značenja⁶. Što je Zvijezdić, s početka, silom vojske jači, to je od dana jača noć; ali čim više sviće, linja ona jačina. S istoga razloga, Zvijezdićevu suprosiocu, Bogdanu Jakšiću, slabo, iznajprije, pomaže „bratac od dvanaest ljeta“⁷; no dijete, uz nazadak noći, sve to većma sili, dok on i navijestio dan, izbacivši, iz Nebojše do Biograda, one „dvije puške male“, koje mi, u Vidovoj religiji, toliko često sretamo. Nastrano je u ovoj pjesmi Vukovoj, pa nas donekle i buni, što dnevni Bogdan Jakšić, dok se kosi s noćnim Ivanom iz Zvijezde, udvaja se u mnoštvo dnevne braće: on ima do sebe braca nejakog, pa još do devet druge braće na vojsci⁸. Nego, taman isto

¹ v. 129—30.

² v. 158—9.

³ v. 316.

⁴ v. 292—3 i 376.

⁵ O guji, i o Budimu mitičnom, povešće se rasprava kod Ognja.

⁶ Vidi *Dio I*, na str. 54 i 60—1.

⁷ Zar to broj dnevnih sati.

⁸ U pjesmama Petranovićeve sbirke naći je do petero Jakšića, ili Voinovića. Dva su od njih jaka, a dva nejaka; dakle su dva Jakšića i tu udvojena. Treći, ili dotično peti do njih, Miloš je. Kod Čojkovića,

mitično postupanje opaziti je kod Latina: njihov dnevni *Pollux* i on se kašto razilazi, te postaje, u množini, *Polluces*. U mitologiji ovo znači, da se od jedine dnevne zrake razmnožila, u već jakom danu, čitava rukovet zraka. Noćnome osugjeniku, Ivanu iz Zvijezde, utaman i viteštvo i ljepota, kojom je „ljepši od svake gjevojke“, kako su god božji nesretnici vitez Baldr, čija ljepota bijaše poslovična kod Germana, i vitez Ivan Kosajčić, kome po ljepoti napija se u srpskom epu. Ivan iz Zvijezde, jal iz Kosajnice da rećemo, pogibiji nemože da uteće. „Nasta godina četvrta“, t. j. četvrto doba noćno; pa na razdvoju dana i noći, umakla mu Zora, a i sam zaglavio na vodi Trutini, do mosta. Ova je Trutina, očevidno, adaska voda Trusovina¹, što ju, pri tamnim zgodama Jakšića, epske pjesme svegjer pominju². Adski jest i most. Po slavenskoj mitologiji, duše umrlih srebrnim mostom prelaze na drugi

Jakšić Stjepan veli Zmaj-Ognjanomu Vuku; „Bjesmo jednom trideset Jakšića“. (104, v. 37). Ovo će biti s odnosom na mjesečni slijed trijest dnevnih prvih zraka.

¹ Vidi na str. 204—5.

² Otkle riječ? Bez sumnje, riječ je starodrevna, ali je postanja dvojbena. Je li ona od korena *trū*, *absumere*, otkuda i otrov? Ako je to, značila bi: otrovna, jadovna (gledaj Miklošičev *Etym. Wört.*, pod *trū*). Nego joj je, možda, drugdje tražiti izvora. Ne bi li *Trutina* bila ona ista riječ, koja izbija u grčkim božjim imenima *Τρίτων*, *Αμφιτρίτων*, *Τριτογένεια*? Kod riječi ove pradavne, pa glede smisla donekud i zatomiene, Grci uvijek imaše na umu neku tamnu vodu. U prvnoj, u začetnoj mitologiji Helenā, Triton je zastaralo Sunce, koje leži u noćnoj pućini; Amfitrite je noćna Zora do njega; a Tritogenija Zora jutrenja, koja izlijeće iz pućine bistra, čista i moćna Palada Za čudo baš i Dioskuri, u gradu Ateni, nazvani su *Τριτοπάτρους*; privezuju se, dakle, za onu vodu *tritonsku*. A sta je, taćno, taj grćki *Τρίτων*, kaće nam vedićna mitologija i poredeća filologija. U Vedama dolazi ono ime pod oblikom *Trita* i *Traitana*, koje će reći *treći* (Fick, *Vergl. Wört.*, I B, s 605—6); pa je to treća hipostaza noćnoga Sunca. Svake večeri, i svake jeseni, Zora ide nevidom, zamire; no, kroz tamno doba, nju oživljuju tri junaćka brata, tri lica sunćanoga boga Indre, a krijepe je, da na novo zabijeli, dva *Acvina*. Od troje braće Trita, najmlagji, jest i najvaljaniji; bori se protiv mrke moći, sijeće je i izbavlja Zoru, ali, preko te borbe, umalo da se ne utopi u neizmjerne vodi pukle noći. Ime svoje, i junaštvo, prenio ovaj bog i megju Erance: u Avesti on je božji vitez *Thraētaona*, a u Schaname-u vitez narodni Feridun. Megju Helenima pometnuo junaštvo, a prenio samo ime *Τρίτων*. Kod nas bila bi ostala gola naga riječ *Trutina*, koja eto pluta na površini uaiših pjesama, da nas zar opominje na cjeloviti ovi arijski mit.

svijet. Po našem epu, srebrni most vodi k dvorima šage Arap-age.

O tmornoj naravi Toplice i Kosajčića mnogo šta kaza nam ep, ali ne dokaza sve do čistine. Jesu li, zbilja, Toplica i Kosajčić dva viteza u noćnom jadu, a potonji, poimence, noćni okamenjenik? Na ovo pitanje daju jasna odgovora pučke priče, koje o kame-njenju dvoje čudne braće, i o ljubavnoj sestri njihovoj, znadu raz-govijetno pripovijedati. Careviću rodila mlada žena, kazuje je-kavska priča¹, „dva sina zlatnijeh ruka i ščer, sa zlatnom zvijezdom na čelu, od prve ujedno“². U večer, kad se vratio s lova, javiše ocu rognjenje djece; no, mjesto njih, zla baba, očina mati i carica, podmetnula troje mačadi, a djecu zatvorila u sanduk i dala baciti u rijeku. Sanduk, što je plovio, dohvatiše sluge nekoga prebo-gata čovjeka, koji dječicu pothrani. U toga bogataša dogje jednom car, zadivi se i djeci i sjaju doma, te zavapi: „Ništa ne manka ogje do samo tri stvari: tica što zbori, drvo što pjeva i voda ze-lena“. Tri zaželjene stvari namah išao tražiti brat jedan pod oružjem, i došao do nekakva jezera usred planine. Sjegjaše tu starčina neki. Uputi ga ovaj k traženome mjestu, bacivši tamo gvozdenu kruglu; no, od silne uke i graje, mladić, preko zapo-vijedi, obrne se i mahom skameni. Za tim, desi se isto i drugome bratu. Ali brižljiva im sestra sutradan ustane u samu zoru, ohrabri se, i dobavi tri stvari, naime: tica što zbori doleti joj iz pećine velike na desno rame; po uputi tice, djevojka otkinu grančicu od drveta što pjeva; najposlije, iz jezera zahvati vode zelene. Tom vodom pokvašena, braća oživiše. Kad otac upoznao izmučenu svoju djecu, smače mater, kao što otprije bijaše, zadanim joj ljutim bolom, umorio i nevinu ženu svoju.

Malne sav govor ove priče proziran je. Dva sina i kći, od prve ujedno rognjeni carskome lovcu, to su dva božja brata i sestra im Zora, prva djeca Vidova. Što je djeci na čelo udaren znamen ne-besni, zlatna zvijezda, ono mi smotrismo u Kastora i Poluksa, koji su, na rimskim novcima, taman braća zlatne zvijezde. A taka biljega ne pominje se u cigloj ovoj priči; ista zvijezda, i u drugim pričama, krasi braću³. Ako su dva brata takogje zlatnih

¹ Vuk. *prip.*, dodat. 10.

² Dvoje zlatne djece spominje se i drugdje po narodu. Vidi sličnu priču bosansku, gdje su djeca zlatnih kosa, mjesto zlatnih ruku. (*Bos. prip.*, 2).

³ N. p. u 11 dodat. Vukove zbirke.

ruku, eno i Kosajčić, u epu, ima na ruci, kao lično obilježje, „burmu pozlaćenu“. Što će se dva brata okameniti, a sestra u noć zaturiti, za to ragja se, po priči, sve troje njih u večer; a što zlatna božja braća oživljuju zorom, s toga sestra, gdje pregnu da ih potraži, ustaje u zoru. I sanduk, i rijeka, i mačad podmetnuta, obični su simboli, kod Arijaca, za nadvladalu noć: sve živo zaklapa noć, te se ova struji, oko vasionu, u neizmjernu pučinu; mačka, uz zlokobno oštrice svojih noćno raširenih zenica, jeste kao neka zoomorfoza noći¹. U našoj priči, pred kamenjenje biva graja i uka strašna; u Rig-Vedi², gdje se god javljaju *Açvini*, svagda ih prati urnebesni topot. Šta znače one tri stvari, kojih nije u domu, i koje valja nabaviti, ja se tome čisto ne dosjećam. Ipak, tri stvari, ili tri želje, to je pomisao mitična, koja spada u općenito blago Arijaca, te se ona ponavlja u pričama skoro sviju naroda indo-europskih. Iznosi je i samo klasično pričanje: Tezej od oca dobiva na dar moć triju želja³. Treća stvar: voda zelena iz jezera, kojom orošena dva brata mahom oživljuju, biti će zelena, neizrazita svjetlost dana u prvi cik od zore. Istom svjetlošću sazda se, kako to već čusmo, i zeleni mač staroga Voina, ili Vida. Ali, što je tica koja zbori, i drvo koje pjeva⁴? U starčini do jezera, koji k otkriću triju stvari pripomože, možda imademo Vida ostarjelog, Velimira drugih naših priča⁵.

Kako navlastito jednog od dvoje krasno braće zateče okamenjenje, tako je naravno, da se pučko pričanje ponajviše bavi sa ciglim okamenjenikom. Bile tri sestre, kazuje opet druga jekavska priča⁶, pa najmlagju vjenča sebi kralj, a ona mu rodi dvoje djece „sa dvije krune“, muško i žensko. Ali mati kraljeva i druga jedna baba vračarica porodilji podvrgoše dvoje štenadi, a djecu zaključaše u kovčežić i baciše u more. Ženu, bruku svoju, kralj dao

¹ Za mačku, gledaj u Gubernatis-ovoj *Myth.-Zool.*, v. II, p. 43, i dalje.

² Passim.

³ Preller, *Griech. Myth.* II B., s. 287—8.

⁴ U bosanskoj priči: „Tri djevojke“, koja je varijacija od ove, braća oživiše uprav u onom trenutku, gdje „tica frkne pa djevojci stane na rame“ (*Vila Beogr.*, g. 1868, br. 36) Tica zar izražava, isto kao i voda zelena, svjetlost ranog jutra, svjetlost zrake koja juri. Što se tiče drveta koje pjeva, moglo bi to biti himna prirode, pri Zorinu rojaju. Za tri stvari, uporedi i pjesmu Davidovićeve zbirke, 11.

⁵ Vidi *Dio I*, na str. 46—8.

⁶ *Vila Beogr.*, g. 1868, br. 28: „Dvoje kraljeve djece“.

prikovati na gradska vrata. Dva čeda s krunama nagjoše, spasiše i odgojiše kalugjeri, u manastiru pokraj mora. Gdje oni odrastoše, odbjegli odovle u planinsku pećinu, pa živili od lova i branio ih jedan stari kalugjer. Po slučaju, vidio njih i zadivio im se kratosi otac kralj, ne znajući ih; a kraljeva majka, i vračarica, gonile djecu svejednako. Po njihovu nagovoru, momče krene, preko tri planine, na neko jezero, gdje iz čeljusti aždaje istrgne sahan od zlata čudotvorni. Drugom, ode, preko pet planina, potražiti mjedenog guvno, gdje je krilat konj u zlatu, koga uhvati i pojaha. Preko devet planina, trećom, zaputi se, sa jabukom od zlata, k opčinjenoj preopasnoj kuli, gdje sjedi djevojka glasita, lijepa kao sunce, kod divne vode, a u krasnoj sobi, trećoj redom. Momak i ovu, i pregjašnje muke, bio preturio uz svjetovanje starca kalugjera; kad eto, pri kraju ove zadnje kušnje, zasjeni ga djevojičina divota, te s uma smetnu, da ne smije progovoriti s jednom starom ženom do nje, pa, gdje izusti riječ, u onaj mah okameni se on i njegov konj! Sestra, prežalosna, išla onda po tragu brata, noseći takogje zlatnu jabuku, izručenu joj od kalugjera. Kad brata nagje, preli čudnom vodom, i njega, i krilaša mu okamenjenog, te odmah oživiše. Odoše tada kraljevu dvoru, gdje sestra pokropi vodom i izmučenu kraljicu, majku svoju, pa i ova oživi. Na poslijetku, kralj saznao sve. Prigrlio djecu i mater im nedužnu; a mater svoju, i njenu drugaricu zlu babu, pribio na vrata gradska.

Ova je priča, po osnovi, jednaka sa pregjašnjom, uz jedinu znatnu razliku, da su ovdje dvije djevojke, a jedan junak. Sestra je Zora noćna, a Zora jutrenja druga djevojka, koju traži te iz kule izvodi vitez na konju. Ona je „kao sunce lijepa“; „nema je ljepše na ovome svijetu“, veli priča.

Istu Zoru i istoga junaka nalazimo, pod drugom oblakom, opet u priči jekavskoj¹, gdje je o kamenu govor najobilniji. U nekakva kralja bio jedinak sin, a prispio za ženidbu. Sin valja da traži po svijetu za sebe djevojku, pa, kad je tražio i ne našao, „izišao na brdo“ i „popeo se na jedan veliki stanac kamen“, da se odatle strmoglavi. „Ne, čovječe! za trista šesdeset i pet koji su u godini!“ zavapio iz potaje nekakav čovjek, vas sijed, i zaustavio samoubilca. Starac mu se onda ukaza, i reče: „Vidiš li ono onamo veliko brdo? — Vidim — A vidiš li ono silno mramorje povrh njega? — Vidim — Navrh onoga brda ima jedna baba zlatnijeh

¹ Vuk. *prip.* dodat. 7.

kosa, i u skutu drži jednu ticu; ti treba ovu baba, prvo nego te vidi, za kose da uhvatiš, a ako ona tebe prvo vidi, okamenit će se". Množina mladića već se bila okamenila, pa stajahu svi onamo dupke. Kraljev sin pogibiju uvidio; ali njemu se hoće ona žudna tica, s kojom se zlatokosa baba „igraše i prema suncu biskaše". Ode k brdu, pristupi kamenjaku, došuma se do babe i za kose je uhvati. „Šta ćeš od mene"? ciknula baba, te kao od potresa zatreslo se brdo. „Da mi daš tu ticu sa skuta i da povrneš sve ove hrišćanske duše!" odgovori joj mladi junak. Iz usta babinih zaduhnu vjetar plavetan, koji oživi sve okamenjenike. Svoju ticu ljubi kraljev sin, a dok je ljubi, od tice biva najljepša djevojka. Tad mu ona dala čarni štap. Tim štapom kućnu vjerenicu u kamen, a iz kamena suklja rpa zlatnih novaca. Štapom još razdvoji veliku rijeku, i gomilu za njima naklopljenih vukova prometnu u mravinjak¹. Preturivši svaku napast, mladenci sretno stigoše doma i vjenčaše se.

Nego, skoro svi biljezi i sve zgode u još jednoj jekavskoj priči² one su iste, koje u životu dvaju Jakšića, dvaju eddičnih viteza, dvaju Dioskura i dvaju *Açvina*. Priča progovara skoro čistim glasom prvašnje neznabožačke legende. Nekakav ribar ulovio u mrežu dan za dan tri jegulje, te, po nagovoru same treće jegulje, rasjekao ovu na četvoro, i dao po komad ženi svojoj te jednoj kućki i jednoj kobili, a četvrti komad usadio više kuće. Žena potom rodila dva blizanca, kućka okotila dva hrta, a kobila oždrijebila dva ata; poviše kuće iznikle dvije sablje. Gdje blizanci odrastoh, jedan, da zaradi, odlutao u svijet, davši bratu posudu vode i reč kavši: Ako se ova voda zamuti, to je znak, da sam ti poginuo. Vrljajući, dogje u veliki grad, gdje ga careva kći okom odmah zapazila; kadno pak iz bliza vidi pristala junaka i sablju mu, i hrta, i konja viteza, uljubi se unj do zanosa. Izmolila ga u oca, i vjenčali se. Jedno veće mladoženja ugleda sa prozora veliku goru, gdje svā u velikom plamenu plamtī, pa za to upita ženu: do

¹ Ovo je prvi put što sretamo mrava, u našim kazivanjima naravi mitične. Radljiv, štedljiv, pa bogat i onda, gdje se preko zime skriva, mrav je u teomoričnom odnosu s blagima, a vremenito šapetim bogovima. Ovaki simbolizam mrava stvorio se već u davnini arijskoj. (Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p. 44—9). „Baba zlatnijeh kosa", u priči biti će „baba od zlata", „baba zlata", nekih naših pisaca (*Akad. riječ.*, pod *Baba*), t. j. proljetna zemlja u slavenskome mitu.

² Vuk *prip.* 29.

sebe. „Ono je gora čudovita“; reći će mu žena; „preko dan sijeva, a po noći gori; i kogogj k njoj pogje, ostane mutav i na ono mjesto udurečen“. Ništa za to: junak okroči konja i povede onamo psa. Na kamenu stancu nagje babu, koja ga uvede u avliju jednu, ogragjenu kostima od junaka, pa je u avliji nebroj drugih junaka mutavih i ukočenih. Tu se okameni i srčeni mladić, i konj mu, i pas. U onaj tren zamuti se voda u sudu bratovu. Zaturio se onda i ovaj u svijet, dok nabasao na one iste carske dvore. „Evo ti muža!“ uzviknuo car čeri. Drugi brat, sablja njegov, konj, pas, sve bješe na lik brata izgubljenog: dva brata blizanca kao dvije pole jedne jabuke. Nego, u noći postavi on sablju izmegju sebe i snahe. Po kazivanju mlade žene, u to doznao što je bilo i svemu jadu se dojetio. Danu na osvitak, eto njega na konju, pa vrcem u kletu goru. Nasrnu na babu, na nju nadrška psa i previknu: „Brata mi na dvor!“ Živa njega izvela baba, povrativši mu govor i dušu. Vješticietini dva brata sad istrgoše travu iz ruke, a pošto njom otriješe sve zatravljene ljude te progovorili, ubiše babu i vratitše se k nevjesti u carske domove.

Nakon već izloženog mita dvaju nebesne braće, priča ova gotovo i ne treba tumača. Dva prekrasna blizanca jednolika, pak i sve jednoliko: dva konja, dva mača, dva hrta, to se po sebi kaže. Na jednakoj je čistini i brat patnik, i djevojka uzvisita, i požarni prizor, i nedaća večernjeg okamenjenja, i uskrснуće u rano jutro. A nije bez neke, u važnoj ovoj priči, ni samo ono što uzgred dolazi. Ribar pokazuje na pučinu noćnu, iz koje izviru oba božja jezdioca. Riba u opće, a jegulja napose, kod Arijaca znamenju su rogljaja¹; iz noćne materice istječu svijetli konjici, konji, psi, maći. Voda, što se zamućuje, takogje je noć, tmasta i opasna, u kojoj će jedno od braće da gine. Što gora po danu sijeva i grmi, to znači nebo dnevno uz gromornu silu svjetlosti. Zid od ljudskih kostiju, i dvorište dupkom puno kamenih ljudi, prikaz je Udine, kojoj sliku tamničku već prihvatismo u epskoj pjesmi². Mjesto noćnog Vuka, ili Troglava, ili Zla boga, u ovoj, i u još drugim pričama, vrši udu moć stara ženetina. Ovo je otuda, što naši oci od dva velika a dodirna ljudska strašila, noći i zime, kad ih rastavljahu, prvo najvolije uobrazivati muškim, a drugo ženskim oblikom. Najčešće utvarala im se zima kao neka ženturina pre-

¹ Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p. 360—1.

² Na str 234.

ópaka i satiruća¹. Ljudske kosti na rpe, to je obilježje zimnog poloma i zimne ukočenosti u prirodi zamrloj. U noćno i u zimno doba, sve je povaljeno i skamenjeno. Nebo i zemlja unakrat, vasiona širom, ukazuje se onda kao velika „skamenjena kraljevina“, o kojoj govore priče kajkavske; skamenjena je tu čak i djevojka na udaju spremna, t. j. Zora. Ali sve hoće opet da oživi. „Danu na osvitak“, kaže priča, brat bûdi brata, pa, š njim ujedno, od mrazovite tmûše izbavlja i cio pokunjeni, skamenjeni ljudski rod².

A da bude iznad svake sumnje i sam imeniti odnošaj ovih priča k dvojici Jakšića, pjesme Petranovićeve zbirke hoće da o tome iznesu izravnog dokaza. U pjesmi jednoj³ natuknuto je o porodu i o zlamenju dvaju braće ono, što i u pričama; a izrijekom navode se Jakšići: „Dva putnika putem putovala, — dva Jakšića od zemlje Srbije, — megju sobom oni govorili: — Da je mudra mlada sultanija, ... da oplete mrežu plemenitu, — da uhvati ribu šestokrilu, — da odreže ribi desno krilo, — rodila bi sina zlatnoruka ... Opletoše mrežu plemenitu, — baciše je u to sinje more, — ufatiše ribu šestokrilu, — odrezaše njojzi oba krila. — Rob odnese desno svojoj ljubi, — da mu rodi zlatnoruka sina, — a lijevo krilo sultaniji. — Ragja čedo sultanija mlada, — ona rodi guju šarovitu, — dok je rodi, odmah joj uteče, — na pendžere u zeleno polje. — Kad robinja pogje čedo ragjat', — ona rodi sina zlatnoruka“⁴. I kamen, toliko znamenit u životu braće, u drugoj pjesmi iste zbirke⁵ nalazimo kod Jakšića. Da razvrže dva Jakšića, da braću od zakletve mamom pomami i zavadi, vila načinila se krasnom čobanicom, pa svoje „ovce od kamena satvorila“, a njima

¹ Vidi *Dio I*, na str. 61—3.

² S ovom gotovo jednaka priča raznosi se i po Italiji (vidi joj izvadak u Gubernatis-a *Myth. zool.*, v. II, p. 361) O zajmu teško je misliti, pa će to reći, da pričanje arijsko o dvojici nebesne braće baš iz punog srca tecijaše, ako ga u Italiji ne stroši cvatnja trostruke prosvjete.

³ Knj. I, 21.

⁴ Ovih stihova smisao nije mi posve čist. Nagagjajući rekao bih, da se tu govori o pomladku dvaju Jakšića Arijski, te i naši bogovi, obično „dvaput su rognjeni“, kako to kaže Rig-Veda, t. j. oni s prirodom zamiru, pa oživljuju nanovo. Čedo robinje, zlatoruki sin, biti će brat dnevni, što se ragja iz ropske noći, a čedo sultanije, guja šarovita, zar je noćni brat, što se odvija iz gospodskog krila dana, a ide u noć, oličenu gujom, našim simbolom noćnog ognja.

⁵ Knj. II, 6.

i „od kamena zvono udarila“¹. U trećoj pjesmi, kamene se i konji Jakšićovi².

Kamen je Jakšićima upravo svečan. Oni se njim čak i kunu, osobito u starijim pjesmama narodnim. „Nagjoše“, pjeva o Jakšićima jedna bugarštica, „jedan mramor studen kami, — i uz kamen suho drvo javorovo; — srdašce je prinio (Jakšić Mitar) ka mramoru studenom, — rukami ophiti suho drvo javorovo, — paká mi je otiš'o svomu bratu govoriti: — Poslušaj me, moj brate, k'o ti ću se oklinjati: — Ako ti sam, moj brate, ljubovnicu vjenčanu ljubio, — srdašce mi ustunulo k'o no mramor studeni, — a ruke mi usahle k' ono javor suho drvo!“³ A jednako, u još jednoj bugarštici, kune se i drugi brat, Jakšić Stjepan: „I skoči se Stjepane s svoga konja velikoga, — ter mi nogam' stanuo na mramor studen kami, — a rukami bijaše suho drvo zagrlio; — tu se poče zaklinjat' Mitru bracu rogzjenomu: — Ako je, brate, omraza megju nama postavjena, — iz mramora studena živa voda udarila, — a i javor suho drvo l'jepo ozelenilo! — Ako li je istina, što si meni govorio, — da bi noge ostale pri mramoru studenom, — a i ruke junačke pri javoru suhu drvu!“⁴ Urekóše kamen, kako mi se čini, ako ne glavom Jakšići, a to žene njihove, i u novijim našim pjesmama. Žena prvoga Jakšića, odvratajući muža da ne dá odijelo i oružje drugome bratu, kaže: „Ne daj . . . kako ćeš mu dati? Kam njegovo, pusto mu ostalo!“⁵ Kletvu pak žene mlagjeg brata već čušmo gore: „Kam mu konji, poklali ih vuci! — Kam oružje, odnijeli ga Turci! — Kam od'jelo, ostalo mu pusto!“⁶

Nužda mi dosad, više puta, iz pera iznudila riječ o kamenu. Već rečenome imam dodati još ovo. Kamen je najobičnije obilježje za noćnu napast božjih jezdilaca. U pričama, mjesto kamenog brijega, susretamo, katkad, i „Kameni Grad“. Ovo je opreka, mitična antilogija, „Stojnog Biograda“. Na vazdašnju izmjenu, bijeli se stojni, nebojazni grad dana, dnevno nebo, a kameni se po tom grad noći, nebo noćno. Svi božji jezdioci, Vid i djeca Vidova, bo-

¹ v. 34—7.

² Id. ib., 7, v. 205.

³ Bogišića *pjes.*, 41, v. 21—9.

⁴ Id. 42, v. 20—9.

⁵ Davidovića *pjes.*, 11, v. 46—7.

⁶ Vidi na str. 218. U ostalom mi je reći, da „kam“, u novijim pjesmama, može naprosto biti „kamo“. Dapače držim, da ovo ovako razumijevaju i sami pjevači.

rave, kad tamo, kad amo. U pučkom pričanju Germana pominje se „Odinov kamen“, pa taj kamen čudoviti siječe se mačem, prije boja¹. Da pobjedu k sebi pritegnu, ljudi rastaviće kamen po visokome izgledu bogova vidnih, koji su istom onda pobjednici, gdje se iz noćnog kamena probiju na vidilo. „Ubojni kamen“ Odinov bogje do nas, jer ga se jednako spominje u narodu; al više ne služi, nego na tobožnje liječenje rana od uboja². Nazor o noćnoj kamenoj nedaći neba, i ako sad zaboravljen, ipak prelio se u mnoge pučke kletve i običaje, koji još postoje. U epu, Crnojević Ivo, kad hoće da grozno proklinje sestru, reče joj: „Što rodila, sve se kamenilo!“³ Grozna je i sadanja pučka kletva: „Tako se evoliki ne zakamenilo!“ — „Tako mi se ne zakamenilo dijete u ženi, tele u kravi, jagnje u ovcu, svako sjeme u baštini i duh u kostima!“⁴ Po jugozapadnim krajevima naroda našeg malo manje teži i ova kletvena riječ: „Kami ti u srce!“ — „Kam ti u dom!“ Kadikada hoće i majka Jekavka da reče ludome sinu: „Mući, sinko, stala ti s kamenom!“⁵ Isti Jekavci, kad se poslije svagje izmire, bacaju kamen, svak na stranu suprotnu; to je čin velike zakletve, a kaže se: „Kam tamo, kam amo“⁶. Pa riječ: „zatucati koga u kam“, hoće reći: slutiti, da ga nestane⁷. Cio ovaj svežanj ljutih kletava s kamenom dadoše Jekavcima na ostavu djedovi neznabošci. Kunijahu se kamenom poganski sjevero-zapadni Slaveni, to po tvr-

¹ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 128, a i *Nachtr.*

² Vuk. rječ., pod *Ubojni kamen*.

³ Stojadinovića *pes.*, knj. I, 14, v. 764. I opet, u pjesmi 10, v. 30—2: „Što rodio, sve se skamenilo, — što mu muško, sve kameno bilo, — a što žensko, slijepo mu bilo!“

⁴ Vuk. *postl.*

⁵ Vrčevića *Niz prip.*, str. 111. I bez veznika: „stale ti kamenom!“ u pjesmama Čojkovićeve zbirke.

⁶ Id., *passim*. K ovome običaju vrijedno je primaknuti ovo mjesto iz inače malo kritičnog Orbinieva *Regno degli Slavi*, p. 126: „... havevano per costume (le genti Venede, o Slave), quando facevano tregua, o pace con l' inimico, mandar l' Ambasciadore, il quale pigliando in mano una pietra la buttava in acqua, dicendo, così venga a perire, et annegarsi colui, che mancarà di fede, la quale inviolabilmente servavano i Vandali“.

⁷ Vrčevića *Niz prip.*, str., 92; „... svak nas kune i u kam zatuca, ne daj Bože, da ni deseta kletva na nas ne prione“.

dome svjedočanstvu hroničara Helmolda¹. A taki običaj siže i u dublju davninu. Uz kamen vršila se kod Rimljana kletva najoštrija, a sklapale se najsvetije pogodbe: gologlav pod božjim nebom, i s kremenom u ruci, stajao prisižnik pred oltarom presvetim, pred *ara maxima* boga Hercula. Kako se Rimljani često bogmahu sa Herkulom: Mehercle! tako isto i sa dvojicom braće: Mecastor! Epol! Edepol! A da je kletveni kamen bio u osobitoj svezi baš s onom braćom, dokazuje bogmanje Spartanaca: *Νὴ τὸ Λαπέρσα!* koje bi u našem jeziku glasilo: Tako mi dvaju okamenjenika! Pradavne kamene kletve, kod Slavena i Italo-Helenâ, prvi su uzročnici nebesna braća.

Ovako, slični božanski nazori, uz tijesno srostvo arijsko, proizvedoše čudnih podudaranja izmegju klasičnoga svijeta i prostoga naroda našeg.

---

¹ *Chron. Slav.*, I, c 83.: „Et inhibiti sunt Sclavi de cetero jurare in arboribus, fontibus et lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdotes, ferro vel vomeribus examinandos“. Mjesto starodavnog dokaza sa raznom zakletvom, Nijemci, dakle, tamo uvedoše ordalije.

U *Dijelu I*, na str. 82 (122), vr. 23, treba ispustiti ove riječi: „te zar i za ono Helmoldova boga Prone“.

KNJIGE

koje je jugoslavensku akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću
primila.

Od kr. magjarskoga geološkoga zavoda (Földtani intézet) u Pešti.

— Földtani közlöny. vol. XIII. nr. 7—12. — vol. XIV. 1—12. vol. XV, 1—2.

— A magyar kir. földtani intézet évkönyve, vol. VI, nr. 8—10. vol. VII.
nr. 1—4. 5.

— A magyarhoni földtani társulat 1872—1882.

— Kismárton vidéke.

— A magy. kir. földtani intézet könyv- és térképtárának czimjegyzéke

Od c. k. statističke centralne komisije u Beču.

— Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1881. Heft: I. III VI VII. VIII. X.

— Österreichische Statistik. Band III Heft 1. 2. — B. IV. H. 1. 3. 4.
B. V. H. 1. 2. 3. B. VI. H. 2. B. VII. H. 1. 3. 4. B. VIII. H. 1. 2.

Od museja kraljevstva českoga.

— Časopis musea království českého: ročník LVIII. sv. I—IV. ročn. LIX.
sv. I.

— Novočeská biblioteka, číslo XVIII. Dějepis Prahy, díl VI.

Od jednoty českých matematiku u Pragu.

— Časopis pro pestování matematiky a fysiky, ročn. VIII. nr. 1—6.

Od matice slovenske u Ljubljani.

— Spomenik o šeststoletnici začetka Habsburške vlade na Slovenskom.

— Letopis matice slovenske za leto 1884.

— Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovincov, sestavil dr. Jos. Pajek.

— Lovčevi zapiski prievod Turgenjeva.

Od pisaca,

— J. Авакумовића.

1. Покушај.

2. Продужени злочин.

3. Стицај злочина.

4. Нуждна одбрана.

5. Важност казненог закона.

— M. Van, Jan Hus, tragedia u 5 činova

— Панчић Јосиф. Додатак флори кнежевине Србије.

— Милутиновић Урош. Проповјед на ускрс.

— Brusina Spiro: Die Neritodonta Dalmatiens und Slavoniens.

„ „ Die Fauna der Congerienschichten von Agram.

- Флорински В. Свѣдѣнія о состояній и потребностяхъ русскихъ медицин-скихъ факултетовъ.
- Русскіе простонародніе травники.
- Rossi Ljudevit: Dr. Josip Cal. Schlosser, životopisna crta.
- Schulzer Steph: Noch einmal über Josef von Lerchenfeld und dessen botanischen Nachlass.
- Bela Stanislaw. Wizyta u Strossmayera
- Ныл Попов Др. Исторія императорскаго московскаго общества исторіи и древностей российскихъ. Част I.
- Ныл Попов Др. Извѣстие о походженіи Симеона Стефановича Пинчевича.
- Leskien August: Der Ablaut der Wurzelsilben im Lituanischen.
- Planinsko društvo. Spomenica hrv. planinskog društva u Zagrebu 1884
- Dučić N. Старице Хмландарске.
- Lamanski V. J. Сборникъ статей по славяновѣдѣнію.
- Stasov V. Картины и композиція.
- С. к. velika realka u Splitu: Godišnje izvešte 1883 i 1884.
- G. Jovan Žujović, profesor velike škole u Biogradu:
  1. Приступно предавање.
  2. Геолошко развиће животиња. (Сисари.)
  3. Прилови за палеонтологију српскихъ земаља.
  4. Кратки предлогъ историје минералогіје.
  5. Грађа за геологију краљевине Србије. I. II.
  6. Одговори.
  7. Note sur les roches éruptives et métamorphiques des Andes.
  8. Les roches des Cordillères.
- Gröber Carl: Die Schlacht am Amselfelde.
- " " " " Der Königssohn Marko.
- Od pisca A. С. Петрушевца;
- а) Краткогъ историческаго извѣстія о времени введенія Христианства на Галичской Руси.
- б) Иванъ Феодоровъ, русскій первопечатникъ.
- в) Краткогъ историческаго извѣстія о введеніи христианства въ предкарпатскихъ странахъ во времена св. Кирилла и Мефодія.
- Историческаго извѣстія о церкви св. Пантелеймона.
- г) Хронологическая роспись церковныхъ и мірскихъ русско-словенскихъ книгъ.
- д) Historica expositio de auctoritate, juribus et praerogativis ecclesiae graeco-ruthenae.

in salutem et Apticam Bn: Pys fidelium votis illis pro
coribus prosequimur oportunit. Exhibita Aquidem Nobis ruper
Urbe degeniam petito continebat qd licet in dicta Urbe pro su
tamor seu Mirca natis Hospitii proicipiendis spectat eor
ra sub occasione sancte Petri regim in ecclesia dicta et discipula
rdinalis ratione ipsius tituli cui prefata ecclesia subesse dicitur
qm ea cetera ad hospitalitatem necessaria convenienter disponere
ecclesiam predictam cum omnibus iuribus et pertinentiis suis eis
certam noticiam no habentes hmoi supplicationibus inclinati fraterni
a Te diligentem informis et se per informacionem huiusmodi su
tam. cuius fructus redditus et proventus annuam florenorum
res iuribus et pertinentiis supradictis etiam heremitas pro
fessionem ecclesie iurium pertinentiarum predictarum auctoritate
superius predictarum usus ob vilitatem canonicorum aliorum licentia
et quod Sanctus Petrus Anno Incar. ~~...~~

inmi Mirca iuridicis de Urbe quodam iure ducem dicit hosp
re debet spectare iocofabre Lamen Venerabilis frater noster
se offeret de Urbe quia de Urbe huius dubitari solem possit comm
linati de Urbe iura huius aliam et ecclesia scientia ac illi doti
unconuenit in eis hospitali in iuribus et actibus huius die
et Urbe in eo huius in quo Urbe est constructur et in em
militi iuridicis ~~...~~

OCT 16 '57 H

3 2044 094 097 615

